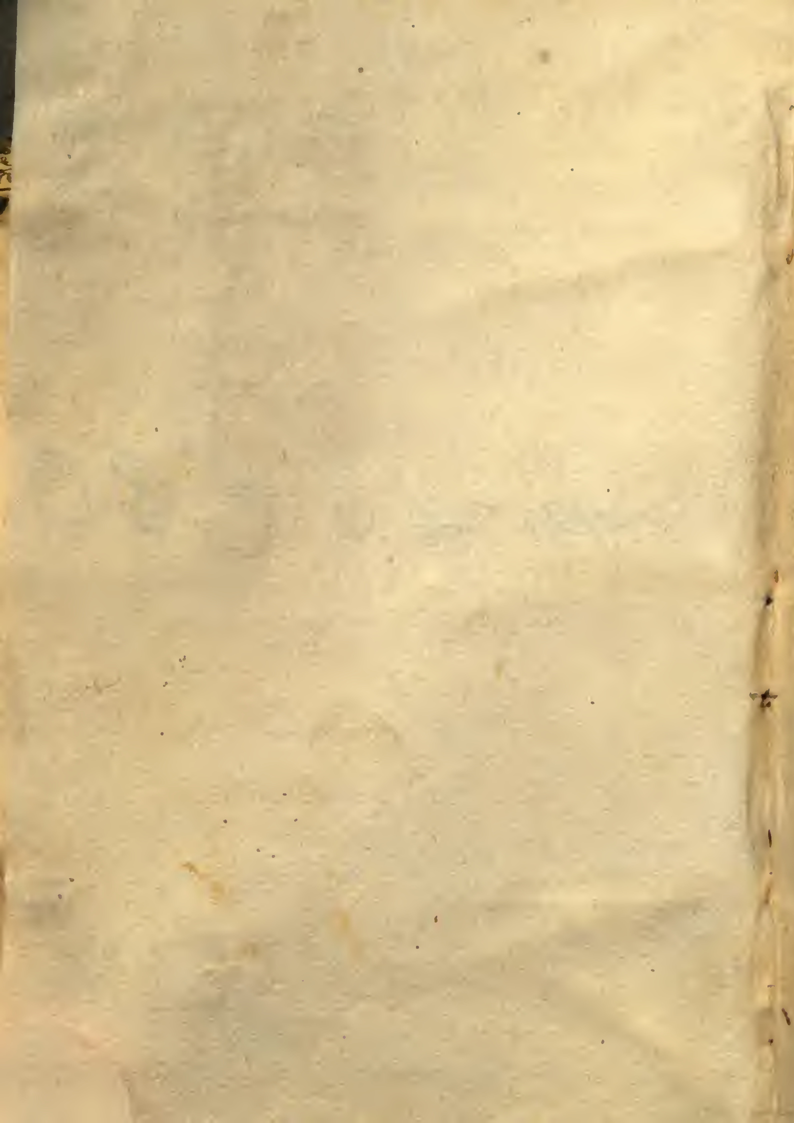
1556

68
13 A
32

D. AEGIDII ROMANI
ARCHIEPISCOPI BITVRICENSIS
Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Augustini
De regimine principum Libri III

AD FRANCORVM REGEM PHILIPPVM IIII COGNOMENTO PVLCHRVM.

Quibus vniuersa de moribus
Philosophia continetur.

ROMAE
Apud Antonium Bladum Pont. Max. Excusorem

M D LVI

CAPITA PRIMÆ PARTIS PRIMI Libri de Regimine Principum:in qua tracta tur vbi est ponēda felicitas,et in quo Reges et Principes debeant suam felicitatem ponere.

Capita secundæ partis primi libri, de regimine Principum: in qua tractatur, quas virtutes debeant habere Reges, et principes.

sumus

Capita tertiæ partis primi libri de regimine principum. In qua tractatur, quas passiones reges & principes debeant sequi.

Capita quartæ partis primi libri de regimine principum:in qua tractatur qui sunt mores iuuenum & senum, & eorum qui sunt in statu.

Capita primæ partis secundi libri de regimine principum, in qua tractatur quo regimine principes debeãt suas cõiuges regere.

danda

Capita secundæ partis secũdi libri de regimine principum, in qua tractatur quomodo parẽtes circa proprios filios curam de eis habeant.

Qualis

Capita tertiæ partis secundi libri de regimine principum, in qua tractatur quo regimine a regibus & principibus regendi sunt ministri & familia cetera.

Capita primæ partis tertii libri, de regimine Principum: in qua tractatur, propter quod bonum inuenta fuit communitas domus, ciuitatis & regni.

Capita

Capita secundæ partis tertii libri de regimine principum, in qua tractatur quomodo regenda est ciuitas aut regnum tempore pacis.

Quot

* Quæ

Quomodo

Capita tertię partis tertii libri de regimine principũ,in qua tractatur quomodo regenda sit ciuitas aut regnũ tempore belli.

Quomodo

FINIS

ERRATA

Primus numerus Paginam, ſecundus Faciem, tertius Lineam indicat.

16. 2. 14. *indicens indecens*
35. 1. 7 *credit cedit*
37. 1. 2 *determinauimus determinabimus*
95. 2. 12. *probatur probat*
102. 2. 14. *in, ſe in ſe*
106. 2. 4 *condolore condolere*
112. 1. 20 *quos, mores ,quos mores*
114. 2. 5 *dicet decet*
117. 1. 13 *vitam vita*
125. 1. 2 *aſſequuntur aſſequitur*
145. 1. 9 *ordinat ordinatur*
152. 1. 12 *leni leui*
162. 2. 14 *regula regulam*
177. 2. 11 *est ſunt*
180. 2. 9 *vbc vbi*
246. 1. 9 *propter propter quod*
269. 2. 28 *princeps principes*
272. 1. 10 *habeant habeat*
272. 1. 13 *monarchiam monarcham*
280. 2. 4 *grauius grauis*
280. 2. 24 *contenti contemni*
282. 2. 1 *vc ne.*
288. 1. 1 *honore honorare*
288. 1. 19 *inſidiare inſidiari*
288. 2. 17 *alio alia*

291. 2. 18 *qui bonum statum regni corrūpit & saluat*
quæ bonum statum regni corrumpunt & saluant
293. 2. 6 *consiliantur consiliatur*
293. 2. 8 *hoc hæc*
297. 2. 2 *tale talem*
301. 2. 13 *iniustum iustum*
305. 1. 8 *debet debent*
305. 1. 10 *quæ quam*
306. 2. 20 *malefactorum malefactor*
310. 2. 9 *vt &*
314. 1. 27 *furire furere*
314. 2. 26 *lege legi*
326. 1. 22 *magnum manum*
327. 1. 27 *vt decet decet vt*
330. 1. 11 *possit possint*
332. 2. 16 *conformamus conformamur*
333. 1. 23 *appretiari appretiare*
333. 2. 22 *grauare grauari*
341. 1. 12 *debent debet*
342. 1. 2 *cum sine*
345. 2. 9 *peragerunt perexerint*
346. 2. 24 *campestrum campestre*
347. 1. 18 *debent debet*
351. 2. 24 *statim stanti*

D. AEGIDII ROMANI ORdinis Fratrum Eremitarum sancti Augustini, De regimine Principum Liber primus. Vbi tractatur de regimine sui.

X regia ac sanctissima prosapia oriundo suo domino speciali Domino Philippo primogenito & hæredi præclarissimi viri Domini Philippi dei gratia Illustrissimi Regis Francorum, Suus deuotus Frater Ægidius Romanus Ordinis Fratrum Eremitarum sancti Augustini, cum recommendatione seipsum, & ad omnia famulatum.

Clamat Politicorum sententia, omnes principatus non esse æqualiter diuturnos, nec æquali periodo singula regimina mensurari: sed aliqua sunt annualia, aliqua ad vitam, aliqua verò per hæreditatem & successionem in filijs, quæ quodammodo perpetua iudicantur. Cum igitur nullum violentum esse perpetuum, ferè omnia natu- 1. cæ.
ralia protestentur, qui in se, & in suis posterioribus fi- c. 15.
lijs suum principatum perpetuari desiderat, summopere studere debet, vt sit suum regimen naturale. Nunquam autem naturalis quis rector efficitur, si passione aut voluntate cupiat principari, sed si custos iusti existēs absque ratione & lege nihil statuat imperandum. Nam (vt te-

1. Pol. cap. 3. *statur Philosophus) sicut est naturaliter seruus, qui pollens viribus; deficit intellectu: sic vigens mentis industria & regitiua prudentia, naturaliter dominatur. Quare si vestra generositas gloriosa me amicabiliter requisiuit, vt de eruditione principum, siue de regimine Regum, quendam librum componerem, quatenus gubernatione regni secundũ rationem & legem diligentius circumspecta polleretis regimine naturali, vt apparet ad liquidum, non instinctu humano, sed potius diuino, huiusmodi petitio postulatur. Videtur enim deus omnipotens, in cuius fœmore scribitur, dominus dominantium & rex regum, vestræ domus sanctissimæ curam gerere specialem: cum vestram pudicam ac venerabilem infantiam inclinauit, vt sequens suorũ patrum ac prædecessorum vestigia, in quibus peramplius & perfectius viget & viguit zelus fidei & religio christiana, non passione & voluntate, sed lege & intellectu regulas regni iustissimas cupiat præseruare. Hac igitur requisitione laudabili & honesti, quam mihi reputo in præceptum, necnon & suffragante bono gentis & communi, quod est diuinius q̃ bonum aliquod singulare, irrecusabiliter inclinatus (auxiliãte altissimo) delectabiliter opus aggrediar, vt vestra reuerenda nobilitas requisiuit.*

CAP. I.

Quis modus procedendi in regimine Principum.

Oportet vt latitudo sermonis ĩ vnaquaq; re sit secundum exigentiam illius rei, & nõ magis neq;

minus,

minus, vt vult Philosophus VII Metaphy. Si ergo de regimine principum siue regũ intendimus artem & noticiam tradere, vt non fiant vlteriores sermones q̃ *praesens opus requirat, primò videndum est, Quis sit modus procedendi in hac arte. Sciendum ergo,* ꝙ *in toto morali negotio modus procedendi secundum Philosophum est figuralis & grossus: oportet enim in talibus typo & figuraliter pertransire, quia gesta moralia completè sub narratione non cadunt. Possumus autem triplici via venari,* ꝙ *modum procedendi in hac scientia oportet esse figuralem & grossum. Prima via sumitur ex parte materiae, circa quam versatur huiusmodi ars. Secunda, ex parte finis, qui intenditur in hac arte. Tertia, ex parte auditoris, qui erudiendus est per talem artem. Prima via sic patet. Cũ enim doctrina de regimine principum sit de actibus humanis, & comprehendatur sub morali negocio, quia materia moralis (vt dictum est) non patitur perscrutationem subtilem, sed est de negocijs singularibus: quae (vt declarari habet II Ethicorum) propter sui variabilitatem, magnam incertitudinem habẽt. Quia ergo sic est, ipsa acta singularia, quae sunt materia huius operis, ostendunt incedendum esse figuraliter & typo. Hanc autem rationem videtur tangere Philosophus I Ethicorum, cum ait,* ꝙ *dicetur sufficienter de morali negocio, si manifestatio fiat secundum subiectam materiam. Vnde subdit,* ꝙ *disciplinati est, intantũ certitudinem inquirere secundum vnumquodq; genus, inquãtum natura rei recipit. Videtur enim natura rei mo-*

te. 15. 1. Ethicorum cap. 3. cap. 2. cap. 3.

 ralis

ralis omnino esse opposita negocio mathematico. Nam demonstrationes mathematicæ sunt certæ in primo gradu certitudinis, vt ait Coment. II Meta. rõnes verò morales sunt superficiales & grossæ. Geometræ igitur est non persuadere, sed demonstrare: Rhetoris verò, et Politici, non est demonstrare, sed persuadere. Propter quod I Ethicorum scribitur, ꝙ par peccatum est, mathematicum persuadentem acceptare, & rhetoricum demonstrationes expetere. Secunda via sumitur ex parte finis, qui intenditur in hac arte. Nam (vt scribitur II Ethicorum) opus morale suscipimus non contemplationis gratia, neq; vt sciamus, sed vt boni fiamus. Finis ergo intentus in hac scientia, nõ est sui negocij cognitio, sed opus: nec est veritas, sed bonum. Cum ergo rationes subtiles magis illuminent intellectum, superficiales verò & grossæ magis moueãt & inflamment affectum: in scientijs speculatiuis, vbi principaliter quæritur illuminatio intellectus, procedendum est demonstratiuè & subtiliter: in negocio morali, vbi quæritur rectitudo voluntatis, & vt boni fiamus, procedendum est persuasiuè & figuraliter. Vnde I Ethicorum scribitur, morale negocium amabile de talibus & ex talibus dicentes, & de ijs quæ sunt vt frequentius, grossè & figuraliter veritatem ostendere. Tertia via sumitur ex parte auditoris, qui erudiendus est in hac arte. Nam licet intitulatus sit hic liber de eruditione Principum, totus tamen populus erudiendus est per ipsum. quamuis enim non quilibet possit esse rex vel princeps: quilibet tamen summo-

Marginalia: cõ. 16. (beside "du certitudinis"); cap. 3 (beside "quod I Ethicorum"); cap. 2. (beside "Ethicorum) opus morale"); cap. 3 (beside "siuè & figuraliter")

pere studere debet, vt talis sit, quod dignus sit regere & principari. quod esse non potest, nisi sciantur, & obseruentur, quæ in hoc ope sunt dicenda. totus ergo populus auditor quodammodo est huius artis, sed pauci sunt vigētes acumine intellectus, propter quod dicitur III Rhetoricorum, quod quāto maior est populus, remotior est intellectus. auditor ergo moralis negocij est simplex & grossus vt ostendi in I Rhetoricorū. Cum igitur totus populus subtilia comprehendere non possit, incedendum est in morali negocio figuraliter & grosse. Immo quia (secundū Philosophum in Politicis) quæ oportet dominū scire præcipere, hæc oportet subditum scire facere: si p hunc librum instruuntur principes, quomodo debeant se habere, & qualiter debeant suis subditis imperare, oportet doctrinam hanc extendere vsq; ad populum, vt sciat qualiter debeat suis Principibus obedire. Et quia hoc fieri non potest (vt tactum est) nisi per rationes superficiales & sensibiles: oportet modum procedendi in hoc opere, esse grossum & figuralem. In pœ. 1. Pol. cap. 4. & 3. Pol. cap. 3

CAP. II.
Quis sit ordo dicendorum.

CVm omnis doctrina & omnis disciplina ex præexistenti fiat cognitione, vt dicitur I Posteriorum, bene se habet narrare ordinem dicendorum, vt de ipsis quædam præcognitio habeatur. Hac enim præcognitione præhabita, intellectus dicēdorum facilius capietur tex. 1

tur. Sciendum ergo, ꝙ hunc totalem librum intendimus in tres partiales libros diuidere. In quorũ primo ostendetur, quomodo maiestas regia, & per cõsequens quomodo quilibet homo seipsum regere debeat. In secundo verò manifestabitur, quomodo debeat suam familiã gubernare. In tertio autem declarabitur, quomodo praeesse debeat ciuitati, et regno. Primo ergo libro deseruiet Ethica *siue* Monastica. Secundo Oeconomica. Tertio Politica. *Est autem hic ordo, rationalis, & naturalis. Rationalis quidem, quoniam ea, quae sunt ad alterum, sumunt*
ca. 12 *originẽ ex ijs, quae sunt ad nos ipsos. vnde* IX *Ethi. scribitur, ꝙ amicabilia que sunt ad amicos, videntur venisse ex ijs, quae sunt ad seipsum. Ille enim amicus eẽ videtur, qui sic se habet ad amicum cui amicatur, vt ad seipsum. Q̲ ergo dictum est de amicabilitate, veritatem habet de ipsa industria regiatiua, qui enim industris esse vult vt alios regat, debet industris esse vt seipsum gubernet: quare rationabile est, vt prius determinetur de regimine sui, ꝙ̃ de regimine familiae, siue regni. Est etiã hic ordo non solum rationale, sed etiam naturalis. Natura enim semper ex imperfecto ad perfectum procedit; vt prius est quis naturaliter imperfectus & puer, ꝙ̃ perfectus & vir. In ipsis etiam speculabilibus ordine naturali semper ex imperfecto ad perfectum procedimus, vt prius quis habeat scientiã & cognitionem imperfectam, & postea habeat eam perfectiorẽ: & sic dando se speculationi, continue in scientiam perficitur, donec secundum modum sibi possibilem habeat perfectam noticiam*

Quod ergo secundũ naturalem ordinem dictum est de speculabilibus, veritatem habet de ipsis operabilibus. Nam sicut in speculabilibus cognitio imperfecta naturaliter praecedit perfectam: sic in operabilibus perfectam industriam praecedit astutia imperfecta. Cum ergo non requiratur tanta industria ad regendum seipsum, quanta requiritur in gubernatione familiae: nec requiratur tãta prudentia in regimine familiae, quanta in gubernatione ciuitatis & regni: ordine naturali decet regiã maiestatem primò scire seipsum regere, secundò scire suam familiam gubernare, tertiò scire regere regnum & ciuitatem. In primo autem libro, in quo agetur de regimine sui, sunt quatuor declaranda. Nam primò ostendetur in quo regia maiestas debeat suum finem & suam felicitatem ponere, secundo quas virtutes debeat habere, tertio quas passiones debeat sequi, quarto quos mores debeat imitari. Nam cum bene viuere, & bene regere seipsum, esse non possit, nisi quis se det bonis actibus, & bonis operibus regulatis ordine rationis: volens tractare de regimine sui, oportet ipsum noticiam tradere de omnibus his quae diuersificant mores & actiones. Inde est ergo, quod vult Philosophus II Ethi. proficuum esse morali negocio, scrutari ea quae sunt circa operationes, quomodo faciendum sit eas. Operationes autem nostrae ex quatuor (quãtũ ad praesens spectat) videtur oriri & diuersificari, videlicet, ex finibus, habitibus, passionibus, & moribus. Nam cum finis sit operationum nostrarum principium, secundum quod quis sibi alium & aliu m finem cap. 2

præstituit, alia & alia operatur. Ad sciendũ ergo quæ operari debemus, maxime proficuum esse videtur, quem finem nobis præstituere debeamus. Rursus quia (vt dicitur II Ethicorum) signum generati habitus, est delectationem & tristitiam fieri in opere, secundũ quod alios & alios habitus habemus, in aliјs & aliјs actibus delectamur. Tertio diuersificantur actiones & opera nõ solũ ex finibus vel ex habitibus, sed etiam ex passionibus. Nam aliter & aliter passionati, aliter & aliter operantur. Videmus enim ꝙ quia timor & desperatio nõ sunt eadem passio cum spe, timentes & desperantes de victoria, turpiter agunt, & dimittunt aciem, & fugiunt de bello: sperantes autem se vincere, inuadunt bellantes, et aggrediuntur hostes. Quod ergo dictum est de spe, & timore, intelligendũ est de aliјs passionibus: singulæ enim affectiones & passiones aliquam inclinationem in nobis efficiunt, vt alia & alia opera faciamus. Quarto etiam ipsi mores opera diuersificare videntur. Nam habentes mores senum, aliter operantur, ꝙ̃ habentes mores iuuenũ. Senes enim (vt suo loco ostẽdetur) sunt naturaliter increduli, et auari: iuuenes vero sunt naturaliter liberales, & creditiui. Videntur autem hæc quatuor habere aliquam analogiã adinuicem. Nam ex aliјs & aliјs moribus, habent esse aliæ & aliæ passiones: ex aliјs & aliјs passionibus, consurgunt aliј & aliј habitus: ex aliјs & aliјs habitibus, præstituuntur aliј & aliј fines. Sicut enim diuersi sunt mores iuuenum & senum, sic aliæ affectiones & passiones sunt in vtrisꝗ. Et sicut bonorũ & ma-

cap. 3

& malorũ ſunt diuerſæ affectiones, ſic diuerſi ſunt habitus vtrorumq;. Rurſus ex alijs & alijs habitibus, præſtituimus nobis alios & alios fines. Nam (vt dicitur III. Ethicorum) qualis vnuſquiſq; eſt, talis finis ſibi videtur: vt in intemperato videtur q totus finis et magna felicitas ſit vti venereis voluptatibus: ſicut etiã habentes alios habitus inclinantur, vt finem ſibi præſtituant conformem ſuo habitui. In primo ergo libro de omnibus his quatuor tractabimus, videlicet, de fine ſiue de felicitate Principum, de eorum virtutibus, & de ipſorum paſſionibus, & moribus. Primo tamen dicemus de ipſo fine ſiue de ipſa felicitate: quia finis reſpectu agendorũ, eſt principalius principium, q̃ aliquod aliorum. cap. 2. & 10.

CAP. III.
Quanta ſit vtilitas in dicendis.

QVoniam (vt dictum eſt) opus iſtud ſuſcepimus gratia eruditionis Principum: cũ nunquam quis plene erudiatur, niſi ſit beniuolus, docilis, & attentus: poſtq̃ in primo capitulo reddidimus regiam maieſtatem beniuolam, oſtendendo, quæ dicenda ſunt, nos eſſe faciliter tractaturos: & in ſecundo reddidimus eam docilem, narrando ordinem dicendorum: reſtat vt in hoc capitulo tertio reddamus eam attentam, declarando quanta ſit vtilitas in dicendis. Nam quia cõmuniter homines odiũt ſermonem perſcrutatum, vt plurimũ auditores ſunt beniuoli proferentibus ſermones faciles & ſuperficiales.

Qđ si in alijs scientijs hoc ē corruptio appetitus, in morali tamen negocio, vbi modus rei requirit traditionem figuralem & grossam, non est corruptio appetitus, sed magis est ordo rectus & debitus. In huiusmodi ergo arte ex facilitate tradendi redditur auditor beniuolus: sed ex ordine dicendorum redditur docilis; nam quis maxime efficitur docilis idest habilis ad capiēdum doctrinam, si ei dicenda quadā serie & ordine proponantur. ex vtilitate autem dicendorum redditur auditor attentus, nam quilibet attente audit, si sperat se vtilia auditurum. Ex dicendis autem, si rectè cognoscantur, & debite obseruentur, consequitur maiestas regia (quantum ad praesens spectat) quatuor, quae quilibet maxime amare, & desiderare debet. Primò enim lucrabitur maxima bona. Secundò lucrabitur seipsum. Tertiò alios. Quartò consequetur, vt habeat ipsum Deum, & felicitatem aeternam.
1. Eth. c. 8 Distinguuntur quidem vno modo ipsa bona: quia quaedam sunt bona minima, quaedam media, quaedam maxima. Minima, sunt bona exteriora. Media, sunt bona interiora, quae possunt esse cōmunia bonis & malis: huiusmodi sunt industria mentis, ingeniū naturale, potentiae animae: his enim bonis etiam ipsi mali participant. Bona vero maxima, sunt bona interiora, quae mali participare non possunt: cuiusmodi sunt virtutes, quibus (secundum Sanctos, & et secundum Philosophos) nemo male vtitur: dicitur enim I Rhetor. ꝙ solae virtutes sunt, quibus non contingit male vti. Alio modo distinguūtur bona, vt patet per Philosophum tam in Magnis

cap. 1. circa finem.

gnis

gnis moralibus q̃ etiam in Ethicis, quia quædã sunt delectabilia, quædam vtilia, quædam honesta. Bona autem honesta, sunt bona per excellentiam: nam in his bonis (secũdum ipsum) includuntur bona delectabilia, et vtilia. Bona enim, si honesta sint, habent in se magnam delectationem, & includũt bonitatem vtilium bonorum. Cum ergo in hoc libro intendatur, quomodo maiestas regia fiat virtuosa, & quomodo eos, quos habet regere, inducat ad honestatẽ & virtutem: maxima est vtilitas in dicendis, quia, eis obseruatis, habebuntur bona maxima, & honesta. Secundo est maxima vtilitas in dicendis, q̃a ex eis non solum quis lucrabitur maxima bona, sed etiã lucrabitur seipsum. Est enim morale negocium (vt plures tactum ẽ) vt boni fiamus: bonus autem vir seipsum habet, malus autem seipso caret. Sic enim imaginari debemus, quia sicut in ciuitate & in regno plures ordinantur ad vnum ducem & ad vnum regem, sic in vno & eodem homine potentiæ quæ sunt rationales per participationem, ordinantur ad intellectum qui est rationalis per essentiam: sicut ergo rex non dicitur habere regnum, nec dux dicitur habere ciuitatem, si in regno vel ciuitate sunt aliqui, qui non obediant regi vel duci: sic homo aliquis singularis dicitur non habere seipsum, si appetitus dissentiat rationi, & si rationale per participationem non obediat rationali per essentiã: homo enim (secũdum Philosodhũ IX Ethicorum) maxime est intellectus & ratio: quando ergo ratio non dominatur ijs quæ sunt in homine, homo non dominatur sibi ipsi, nec

regit

regit seipsum, nec proprie seipsum habet: imo vnū vult ratione, & aliud agit passione tractus & inclinatus. quare si malus homo non habet seipsum, sed bonus, per hoc negocium, quod est vt boni fiamus, homo seipsum lucratur. Tertiò lucratur alios: nam ex hoc ꝙ aliquis recte regit seipsum, dignus est vt efficiatur rector, & dominus aliorum. Nam vigens prudentia, & alijs virtutibus moralibus, de quibus in hoc libro tractabitur, dignus est principari. ꝙ si hac careat, dato ꝙ per ciuilem potentiā principetur, magis tamen ē dignus subijci q̄ principari, & magis ē naturaliter seruus q̄ dominus. quartò obseruatis his, quorum in hoc libro trademus notitiā, consequemur vt habeamus Deum ipsum, & felicitatem æternā. Est enim Deus ipse, essentia vnitatis & bonitatis, quia est maxime vnus & maxime bonus. quāto ergo quis appropinquat plus ad vnitatē et bonitatem, tanto est conformior primo principio, & perfectius habet ipsum deus. Mali autem homines minime sunt vniti: totū enim regnum eorum est dispersum. Regnum enim cuiuslibet hominis, est ex eo ꝙ potentiæ animæ regūtur per rationem & intellectum. quando igitur aliud dictat ratio, aliud sequitur appetitus (qđ contingit in habentibus animam peruersam), tunc homo non est vnitus, sed in seipso dissensionem habet, propter qđ difformis est à primo Principio. Sed pollentes virtutibus, & abundantes in bonis honestis, quia consequuntur regulam rationis, & consequuntur bona simpliciter, nō bona secundum sensum, in seipsis habent vnitatem, & bonitatem:

propter

propter q̃d conformantur primo Principio, & in seipsis ipsum Deum habere dicuntur. Tanta igitur est vtilitas in dicendis, quod eis obseruatis, lucrabimur maxima bona, nos ipsos, & etiam alios: & habebimus ipsum deum, & per consequens felicitatem æternam. Verum quia ea, quorum trademus notitiam, absq; diuina gratia obseruari non possunt, decet quemlibet hominem, & maxime regiam maiestatem implorare diuinam gratiã. Nam quanto maiestas regia in loco altiori cõsistit, tanto magis indiget diuina gratia, vt possit virtutum opera exercere, et sibi subsiditos valere inducere ad virtutem.

CAP. IIII.
Quot sunt modi viuendi, & quomodo in eis felicitas habet esse.

PRæmissis quibusdã præambulis necessarijs ad propositum, quia respectu sequentis operis ex facilitate modi tradendi reddimus regiam maiestatem beniuolã, ex ordine dicendorum reddimus eam docilem, ex vtilitate reperta in eis reddimus ipsam attentam, restat dicere seriatim quæ in hoc opere sunt dicenda. Verũ quia finis est principium agibilium principalius, quam aliquod aliorum, vt dicebatur supra, ideo à fine & felicitate inchoandum est. Cum ergo secũdum diuersos modos viuendi diuersi diuersimode sibi finẽ præstituant, narrandi sunt modi viuendi, & ostendendum est, quomodo in eis felicitas est ponenda. Distinxerunt autem Philosophi

cap.8 phi (vt patet ex I Ethi.) triplicem vitam, videlicet, voluptuosam, politicam & contemplatiuam. videbant enim hominem esse medium inter superiora, & inferiora: est autem homo naturaliter medius inter bruta quibus est superior, & substantias separatas (quas cõmuni nomine vocamus angelos) quibus est inferior. Tripliciter igitur poterit considerari homo: primo vt cõmunicat cum brutis: secũdo vt est aliquid in se: tertio vt participat cum angelis siue cum substantijs separatis. Secũdum has tres considerationes sumptæ sunt à Philosophis prædictæ tres vitæ: voluerunt enim ꝙ homini vt cõmunicat cum brutis, cõpetit vita voluptuosa: vt est aliquid in seipso, vita politica: sed vt participat cũ substantijs separatis, competit ei vita contemplatiua. Quilibet ergo vel viuit vt bestia, vel viuit vt homo, vel viuit vt angelus. nam secundum vitam voluptuosam, viuit vt bestia: secundum ciuilem, viuit vt homo: secundum contemplatiuam, vt angelus. Distinxerunt ergo has tres vitas, siue hos tres modos viuendi: non tamen posuerũt nisi duplicem felicitatem: nam in vita voluptuosa negauerunt esse felicitatem, qđ & Theologi negãt: posuerũt enim felicitatem politicam & contemplatiuã: vt dicatur quis felix politice, quando est felix vt homo, habendo in se prudentiam, quæ est recta ratio agibilium: dicatur felix contemplatiue, quando est supra hominem, & quãdo est felix non solum vt homo, sed vt est in eo aliquid diuinum, & aliquid melius homine. perfectum igitur in agibilibus, vocabant felicem politice: sed perfectum in specu=

speculabilibus vocabant felicem contemplatiue, & appellabant ipsum, non hominem, sed homine meliorem. nã agere & communicare in actionibus cum alijs, cõpetit homini vt homo est: sed speculari & cognoscere veritatem, competit ei vt est in eo intellectus speculatiuus, qui est aliquid diuinum, & secundum quem communicamus cum deo, & cum substantijs separatis. Vnde ex I Politicorum patet, ꝙ quilibet vel est homo, vel est homine peior, & tunc est bestia: vel est homine melior, & tunc est quid diuinum & semideus. Si autem est homo, quia hõ (vt ibi probatur) ẽ naturaliter animal sociale, ciuile, & politicum, sequitur ꝙ regatur secundum prudentiam, & viuat vita politica. Si autem est bestia & homine peior, tunc nõ regitur ratione & prudentia, sed regitur passione, & viuit vita voluptuosa. Sed si sit diuinus & homine melior, tunc speculatur per sapientiã, & viuit vita contemplatiua. Tanta est ergo differentia inter prudẽtem in agibilibus, & perfectum in speculabilibus, quanta est inter viuentem vita humana & politica, & viuentem vita contemplatiua & angelica. Dediti enim operabilibus, propter diuersitatem negociorum emergentium, turbantur erga plurima, & vt plurimũ isti sentiũt passiones carnis: dediti verò speculabilibus, quodammodo ab his passionibus sunt abstracti. Et quia viuere in carne & non secundum carnem, est magis angelicum ꝙ̃ humanum, felicem vita contemplatiua volũt Philosophi appellare non felicem politice & vt hominem, sed vt cõmunicat cum substãtijs separatis. Sapien- cap. 2.

tes

tes igitur, & viri speculatiui, sunt maxime honorandi, quia sunt supra hominem collocati. Sic ergo de modis viuendi, & de felicitatibus repertis in ipsis, Philosophi distinxerunt: nõ tamen ad plenum, & per omnem modum potuerũt attingere veritatem. Nã licet vere dixerint ꝙ in vita voluptuosa nõ est quærẽda felicitas, vt infra clarius ostendetur: de vita tamen politica, quam Theologi vocant vitam actiuam, & de vita contemplatiua nõ vsquequaq; vera senserunt: crediderũt enim, ꝙ ex puris naturalibus absq; alio auxilio gratiæ posset qs omnia peccata euitare, & perfectè viuere secundum vitam actiuam, vel contemplatiuam. qđ falsum est. Nam (vt supra tangebatur) omnibus volentibus viuere recte, necessaria est diuina gratia, & maxime necessaria est Legibus, & Rectoribus aliorum. Posuerunt etiam vitam contemplatiuã esse in pura speculatione. qđ est falsum. Nunq̃ enim qs in tali vita perficitur, nisi sit in eo amor dei, siue dilectio charitatis. In his ergo non bene senserunt. Quòd aũt vitã cõtemplatiuã dixerint esse potiorem, q̃ vitam politicam & actiuam, à Theologis & à veritate catholica nõ discordant. His peractis, dicamus, ꝙ decet regiã maiestatem hos modos viuẽdi cognoscere, & vitam voluptuosam fugere, ne sit homine peior: nam
cap. 5. tales (vt dicitur I Ethicorũ) sunt vitam pecudum eligentes. Vitam autem actiuam & contemplatiuam in se habere debet, vt per vitam actiuam vacet alijs, magnifica faciendo, sibi subditos recte regẽdo. Per vitam contemplatiuam vacet sibi per internam deuotionem & dei dile-

dilectionem, in dei amore proficiendo. non enim vitam contemplatiuam ponimus in pura speculatione, vt Philosophi sentiebant. Vnde si in speculatione diuinorum vita contemplatiua consistit, hoc est, prout ex tali speculatione intenditur interna deuotio, & diuinus amor. Hanc aũt internam deuotionem tanto magis decet habere reges & principes, quanto apud tribunal summi Iudicis reddituri sunt de pluribus rationem. 1. Eth.

CAP. V

Quod maxime expedit regiæ maiestati suum finem, & suã felicitatem agnoscere.

EST autem diligenter notandum, ꝙ sicut materia per debitas transmutationes cõsequitur suam perfectionem & formam, sic homo per rectas & debitas operationes consequitur suam perfectionem & felicitatem. Cũ ergo nunquam contingat recte agere, vt requirit consecutio finis, ignorato ipso fine, expedit volenti consequi suum finem vel suam felicitatem, habere præcognitionem ipsius finis. Possumus aũt dicere ꝙ (vt ad præsens spectat) duplici via venari possumus, ꝙ expedit regi suum finem cognoscere. Prima est, inquantum per sua opera cooperatur, vt sit finis consecutiuus. Secunda vero, inquantum est aliorum directiuus. Prima via sic patet. nã ad hoc ꝙ aliquis per suas operationes finem consequatur, tria requiruntur. Primo, ꝙ agat bene. Secundo, ꝙ ex electione. Tertio, ꝙ agat delectabiliter. Si enim non

B agere

ageret bene sed male, nō consequeretur finem, sed con-
te. 31. trarium finis: nam finis vt dicitur II Physi. non solum
1. Eth. dicit quid vltimum, sed etiam quid optimū. propter qđ
cap. 7. II. Meta: innuit Philosophus, ꝙ finis & bonum idem:
tex. 8. & qui tollit finem, tollit omne bonū. Quare si male agen-
tes digni sunt vt mala consequantur, quia malum cōtra-
post p̄. riatur bono, & per consequens contrariatur fini, male
cap. de agentes (secundum ꝙ huiusmodi) digni sunt, non vt cō-
Oppo. sequantur finem, sed contrarium finis. Immo non solum
male agentes non consequuntur finem, sed potentes bene
agere, nisi bene agant, non debetur eis corona, nec de-
cap. 8. betur eis finis, vel felicitas. vnde Philosophus I Ethi.
ait, ꝙ in Olimpidiadibus idest in illis bellis & agonibus
nō coronantur fortissimi, sed agonizantes: qui enim for-
tissimi sunt, potentes agonizare, attamen si nō actu ago-
nizant, non debetur eis corona. oportet igitur actu bene
agere, vt per opera nostra mereamur consequi finem, vel
felicitatem. Secundo requiritur ꝙ ex electione agamus.
nam qui casu vel fortuitu bene agit, ex hoc non est lau-
dandus, nec debetur ei ex hoc finis vel felicitas: nā quæ
ex electione non fiunt, non sunt voluntaria. Ex inuolun-
cap. 1. tarijs autem (vt patet per Philosophum III Ethicorū)
cap. 5. non laudamur nec vituperamur: vnde in eodem III di-
citur, ꝙ nullus est beatus nisi volens. Sed quæ non agi-
mus ex electione, nō agimus volētes: ergo per se loquen-
do ex talibus operibus (secundum ꝙ huiusmodi sunt) nō
consequimur beatitudinem, & felicitatem. Immo cum
ex operibus virtuosis felicitatem cōsequamur (quia vir-

tus

tus est habitus electiuus in medietate consistens, vt dici-
tur II Ethi.) oportet operationes, per quas finē consequi- cap. 8.
mur, ex electione procedere. Tertio agere oportet dele-
ctabiliter. nam quanto quis in aliquo opere magis dele-
ctatur, tanto magis voluntarie & ex habitu efficit opus
illud. vnde philosophus II Ethi. vult, ꝙ nō sufficit age- cap. 3.
re bona, sed bene: nec sufficit operari iusta, sed iuste.
contigit enim aliquos prauos facere aliqua de genere bo-
norum, tamen quia non faciunt ea bene & delectabili-
ter, non oportet per huiusmodi opera eos consequi finem
vel felicitatem. Cum ergo ista tria cōtingunt, ꝙ agamus
bona, ex electione, & delectabiliter, maxime contingit
nos sic finem consequi. hæc autem maxime contingunt,
cognito fine. expedit ergo (vt finem cōsequamur) finē
præcognoscere. Sic enim imaginari debemus, ꝙ sicut est
in causis efficientibus, ꝙ agentia secunda mouent in vir-
tute agentis primi: sic fines secundarij mouent in virtu-
te finis vltimi. propter qđ sicut si nō esset agēs primum,
nullum agens ageret: sic si non esset finis vltimus, & si
non apprehēderemus aliquid vt bonum vltimatū qđ vo-
luntatem moueret, nullum aliud bonum voluntatem mo-
uere posset: quicquid enim vult voluntas, vult in ordine
ad aliquid quod vult finaliter & vltimate. non appre-
henso ergo aliquo sub ratione finis, non contingit nos be-
ne agere: quia hoc posito cessat omnis humana actio. vt
ergo agamus, oportet nobis præstituere aliquem finem:
sed vt bene agamus, oportet nobis præstituere finem bo-
num & debitū: quia ex fine opera nostra speciem sum-

munt: non enim esse posset ꝙ esset bonum opus, si ordinaretur in malum finem: præcognitio ergo finis requiritur, vt bene agamus. Secundo talis præcognitio requiritur, vt ex electione agamus. nam sicut sagittantes non videntes signum, si signum percutiant, hoc est casu & fortuitu: sic non præcognoscentes finem, si bene agant, & finem consequantur, hoc non est ex electione, sed à
cap. 2 fortuna. vnde Philosophus I Ethi. volens ostendere necessariam esse præcognitionem finis, ait, ꝙ cognitio finis ad vitam nostram magnum habet incrementum: consequemur enim ex hoc magis ipsum finem; quemadmodũ sagittatores signum habentes, magis vtiq; adipiscentur id quod oportet. Tertio præcognitio finis non solum facit nos agere bene, & ex electione, sed etiam delectabiliter. nam grauia efficiuntur delectabilia & dulcia, considerata beatitudine, & felicitate, quam ex ipsis cõsequimur. Cuilibet ergo homini, vt agat bene, ex electione, & delectabiliter, expedit suam felicitatem præcognoscere: sed maxime hoc expedit regiæ maiestati, qa in operibus suis debet intendere bonum gentis et cõmune, quod est magis expediens & diuinius, ꝙ̃ bonum aliquod singulare. Patet ergo, ꝙ maxime decet regiam maiestatem cognoscere suam felicitatem, vt opera cõmunia, quæ sunt quodammodo diuina, exerceat bene, delectabiliter, & ex electione. Secundo patet hoc idem ex eo ꝙ Rex est aliorum directiuus. nam si sagitta signum non percipit, non tamen propter hoc impeditur quin signum percutiat, quia à sagittante in signum dirigitur. sicut igitur

magis

magis expedit sagittatorem signum percipere q̃ sagitta, eo ꝙ sit sagittæ director: sic magis expedit regiam maiestatem felicitatem & finem cognoscere q̃ populum, eo ꝙ sit populi directiua.

CAP. VI

Quòd non deceat regiam maiestatem, suam felicitatem ponere in voluptatibus.

Vulgus communiter non percipit nisi delectationes sensibiles: & inde est ꝙ cõmuni nomine (vt communiter pònitur) solas delectationes maxime sensibiles, cuiusmodi sunt delectationes tactus, & gustus, absolute appellamus voluptates, & delectationes, cum tamen (simpliciter loquendo) delectationes intelligibiles & spirituales sine comparatione sint potiores & excellentiores, q̃ voluptates sensibiles. In *huiusmodi autem voluptatibus sensibilibus non esse felicitatem ponendam, triplici via venari possumus.* Quantum *enim ad præsens spectat, felicitas tria importare videtur.* Felicitas *enim dicit perfectum, & ꝑ se sufficiens bonum. nam tũc dicimus aliquem esse felicem, quando assecutus est id, in quo consistit suum perfectum bonum.* Vnde Philosophus I Ethicorum *describens felicitatem, ait,* Felicitas *est finis operatorum, & perfectum, & ꝑ se sufficiens bonũ.* Ex *hoc autem primo sequitur secundum, videlicet, ꝙ felicitas sit aliquid secundum rationem, & vt ratio dictat.* Cum *enim bona secundum rationem & secundum intellectum sint bo-* *cap.7 & 9.*

na simpliciter, & perfectè, bona vero secũdum sensum sint bona secundum quid & vt nunc, si felicitas ponitur esse perfectum bonum, oportet ꝙ sit bonum secũdum intellectum & rationem: vel (quod idem est) oportet ꝙ sit tale bonum, quale recta ratio prosequendi iudicet. Ex his autem sequitur tertium, videlicet, ꝙ felicitas consistat in bonis animæ, non in bonis corporis. Cum enim corpus ordinetur ad animã, sicut materia ad formam, et sicut imperfectum ad suam perfectionem, bona corporis sunt imperfecta respectu bonorum animæ: propter quod huiusmodi bona non dictat ratio sic prosequenda esse, vt bona animæ. Felicitas igitur, ex quo dicit bonũ perfectũ, dicit bonum secundum animam, & secundum rationem. Nam in operatione animæ secundum rationem, consistit

ca. 13. perfectum bonum humanum, vt declarari habet I Ethi. Cum igitur voluptates et delectationes sensibiles nõ sint bonum perfectum, nec bonum secundum animam & secundum rationem, constat in talibus non esse felicitatem ponendam. Quòd autem huiusmodi voluptates, non sint bonum perfectum & sufficiens, de leui patet. nam quod sic bonum est, satiat appetitum: huiusmodi autem voluptates appetitum satiare non possunt, vt in seipso quilibet

ca. 12 experiri potest. vnde Philosophus III Ethicorũ loquẽs

&. 1. de talibus delectationibus ait, ꝙ insatiabilis est delecta-

Po.c.6 bilis appetitus. Secundo in talibus non est ponenda felicitas, quia non sunt bona secundum rationem, sed magis sunt bona secundum sensum. bona enim secundum rationem quanto maiora sunt, tanto magis reddunt rationem

liberam & expeditam. nam quod secundum rationem existit, inconueniens est quod rationem impediat: sed huiusmodi delectationes sensibiles si vehementes sint, rationem obnubilant, iuxta illud III Ethicorum, Si tales delectationes magnæ & vehementes sint, cognitionem idest rationem percutiunt. Tertiò non est ponenda felicitas in voluptatibus sensibilibus, quia talia magis sunt bona corporis, quàm animæ. Cũ enim corpus ordinetur ad animam, & non econuerso: si felicitas est finale bonum, ad quod bonum alia ordinantur, huiusmodi bonũ non est ponendum in voluptatibus sensibilibus, quæ sunt bona corporis, sed magis in operibus virtutum, quæ sunt bona animæ. Possumus enim dicere, quod licet sint delectationes aliquæ licitæ & honestæ, eo quod ipsa opera virtutum homini bono & virtuoso magnam delectationem faciãt: nulla tamen delectatio est essentialiter ipsa felicitas, licet possit esse aliquid felicitatem consequens. sed hoc declarare nõ est præsentis negocij: forte tamen de hoc aliquid infra dicetur. ad præsens autem scire sufficiet, quod nõ decet aliquem hominem suam felicitatem ponere in delectationibus sensibilibus. Est ergo detestabile cuilibet homini ponere suam felicitatem in voluptatibus. sed maxime hoc est detestabile regiæ maiestati: quod etiã triplici via venari possumus. Primo enim talia sunt detestabilia regi, quia ipsum maxime deprimunt. Secũdo, quia eum contemptibilem reddunt. Tertio, quia esse ipsum indignum principari faciunt. Dicebatur enim supra, quod in vita voluptuosa conuenimus cum brutis, & desiderantes sic vi- ca. 12 cap. 4

uere sunt vitam pecudum eligentes: quanto ergo quis in altiori gradu existit, tanto per hanc vitam magis deprimit. dictum est enim ꝙ decet principem esse supra ho-
cap. 9. minem & totaliter diuinum. nam (vt dicitur V Politicorũ principatus debet respondere magnitudini & dignitati, vt quãto quis maior princeps existit, tanto alios magis excellere debet in dignitate vitæ, & magnitudine bonitatis. In tanto ergo gradu existens, indignum est, vt vitam pecudum eligat, quia per eam valde deprimitur. Secundo hoc est detestabile regi, quia seipsum cõtempti-
cap. 9. bilem reddit. vnde Philosophus V Politicorum ait, ꝙ maxime expedit principibus, esse moderatos in delectationibus corporalibus. Innuit enim ipse ibidem ꝙ dantes se delectationibus talibus, sunt similes dormiẽtibus et ebrijs: nã dediti huiusmodi voluptatibus, vsum ratiõis amittũt, sicut dormientes & ebrij vti ratione non possunt. cũ ergo secũdum eundem Philosophum non facile sit contemptibilis qui sobrius sed qui ebrius, nec qui vigil sed qui dormiens, decet regiã maiestatem tales delectationes immoderatas fugere, ne cõtemptibilis videatur. Tertio decet principem talia detestari, ne principari efficiatur indignus. nam nullus eligit iuuenes in Duces, eo ꝙ nõ cõstet eos esse prudentes, indignum est enim puerum prin-
cap. 3 cipari. Sed (vt dicitur I Ethi.) differt autem nihil iuuenis secundum ætatem, aut secundum morem. Sequens enim delectationes sensibiles, dato ꝙ sit senex tempore, quia est puer moribus, indignus est principari. Est ergo diligenter notandum, ꝙ sicut nõ differt esse puerũ ætate & mo-

& moribus: sic non refert esse senem moribus et ætate. propter quod sicut si sit senex tempore, et puer moribus, indigne principatur; sic si sit puer ætate, & senex moribus, dignus est principari. nō enim ait Philosophus ꝙ nemo eligat iuuenes in duces, eo ꝙ constet ipsos non esse prudentes, sed eo ꝙ non constet eos esse prudentes: quare si constat eos habere mores seniles, & vigere prudentia, digni sunt principari. Sit ergo conclusio capituli, ꝙ, ne princeps deprimatur, & ne contemnatur, & ne indignus sit principari, debet immoderatas voluptates despicere.

CAP. VII.

Quòd non decet regiam maiestatem, suam felicitatem ponere in diuitiis.

PHilosophus I Politicorum distinguit duo genera diuitiarum. nam secūdum ipsum quædam sunt diuitiæ naturales, quædam sunt artificiales. Diuitiæ naturales dicuntur esse, quæ naturaliter ex rebus naturalibus producuntur, cuiusmodi sunt quæ accipiuntur ex agris, vel ex arboribus, vt frumenta, & vina, vel etiam ex animalibus, & vniuersaliter quæcunq; immediatè ad victum & vestitum deseruiunt, inter naturales diuitias computantur. Artificiales autem diuitiæ sunt, quæ per artem & industriam hominum inuentæ, in has naturales diuitias commutantur, cuiusmodi sunt aurum, & argētum, & vniuersaliter omne numisma, quæ immediate indigentias corporales non supplent, sed per commuta- cap. 5. & 6.

tionem

tionem deseruiunt indigentiæ corporali. Aurũ enim, & argentum licet sint naturalia metalla, sunt tamen artificiales diuitiæ. In neutris *autem diuitijs est ponẽda fe-*
cap.6 *licitas.* Tangit *enim* I Politicorum *tria, propter quæ venari possumus, in artificialibus diuitijs felicitatem non esse ponendam.* Primo, *quia artificiales diuitiæ ad naturales ordinantur.* Secundo, *quia talia habẽt ꝙ sint diuitiæ ex ordinatione hominum.* Tertio, *quia secundum*
cap. 6 *seipsas indigentiæ non satisfaciunt.* Dicebatur *enim supra, felicitatem esse illud bonum, ad quod alia bona ordinantur. propter quod diuitiæ artificiales eo ipso ꝙ ordinantur ad diuitias naturales, rationem felicitatis habere non possunt.* Secundo *in talibus nõ est ponenda felicitas, quia nõ habent ꝙ sint diuitiæ nisi ex ordinatione hominum.* Vera *enim felicitas nostra est bonum nostrum secundum se, non bonum nostrum ex ordinatione hominum tantum: numismata autem non habent ꝙ sint*
cap.6 *diuitiæ nisi ex ordinatione hominum. vnde* I Politicorum *dicitur, transmutatis vtẽtibus, idest transmutata dispositione vtentium, siue transmutato ordine & dispositione hominum, huiusmodi diuitiæ nullam habẽt dignitatem, neq; vtilitatem. quod autem tantum auri, vel tot numismata tantũ valeant tritici, hoc est, quia numismata reputantur magna in opinione hominũ, & quia sic vult ordo & dispositio vtentium eis.* Tertio *in talibus nõ est ponenda felicitas, quia aurum & argentum, & omnia numismata non solum animam non satiant, nec sunt perfectum bonum, sed etiam per seipsa non satisfaciunt in-*

digentiæ

digentiæ corporali. poteſt enim cõtingere (vt dicitur I Politicorum.) ꝙ quis diues pecunia, fame moriatur. Recitatur enim ibi de quodam, cuius nomen erat Mida, qui cũ nimis eẽt auidus auri (vt fabuloſe dicitur) impetrauit à Deo, vt quicquid tangeret, fieret aurum. Cum ergo tactus reſeruetur in ſingulis partibus corporis, etiam ore nihil tangere poterat, quin conuerteretur in aurum. Erat ergo ei magna copia auri, cum tamen fame periret. quod eſſe nõ poſſet, ſi aurũ, vel cetera numiſmata, vere eſſent diuitiæ, & vere ſatisfacerent indigẽtiæ corporali. Tum ergo quia numiſmata ſunt diuitiæ in ordine ad aliud, tum quia ſunt diuitiæ ex inſtitutione hominum, tum quia cum ſint corporalia, ipſi indigentiæ corporali per ſe nõ ſufficiunt, in eis non eſt ponenda felicitas. quòd autem in naturalibus diuitijs, cuiuſmodi ſunt cibus, & potus, & ea quæ per ſe indigẽtiæ corporali ſatisfaciunt, nõ ſit ponenda felicitas, de leui patet. nam cum felicitas ſit bonũ optimum, in optimo noſtro quæri debet. cum ergo anima ſit potior corpore, felicitas nõ eſt ponenda in talibus diuitijs quæ ſunt bona corporis, ſed (vt ſuperius dicebatur) ponenda eſt in actibus virtutum, quæ ſunt bona animæ. cap. 6.

Cuilibet ergo homini deteſtabile eſt ponere ſuam felicitatem in diuitijs, ſed maxime deteſtabile eſt regiæ maieſtati. Nam ſi rex aut princeps ponat ſuam felicitatem in diuitijs, tria maxima mala inde conſequuntur. Primo, quia amittit maxima bona. Secũdo, quia efficitur tyrannus. Tertio, quia efficitur populi deprædator. Diligens enim pecuniam vt finem, & timens pecuniam elargiri,

nunquam

nunquam potest esse magnificus, cuius est facere magnos sumptus: nec etiã potest esse magnanimus, quia metuens pecuniam perdere, nihil magnum attentabit. immo (cũ ille sit magnanimus, cui nihil corporale est magnum, vt

cap. 3 vult Philosophus IIII Ethicorum cap. de Magnanimitate) quia in opinione auari, & in opinione ponentis suã felicitatem in diuitijs, diuitiæ sunt quid magnũ, impossibile est talem esse magnanimum. Si ergo magnificentia et magnanimitas sunt maxima bona, & maxime decet regiã maiestatem esse ornatam talibus virtutibus, detestabile est ei suã felicitatem in talibus ponere. Secundo detestabile est regi vel principi suam felicitatem ponere in diuitijs, quia hoc facto tyrannus efficitur. est enim diffe-

5. Pol. cap. 10 rentia inter regem & tyrannum vt patebit in III libro, cũ determinabitur de regimine regni. nam rex proprie

Rex est, qui intendit bonum regni, & bonum cõmune: si aũt

Tyrãnus. intendit bonum proprium, hoc est ex cõsequenti. Tirannus verò econuerso, principaliter intendit bonum priuatum: si autem intendit bonum publicum, hoc est ex consequenti, vt inquantum ex bono communi euenit ei aliquod bonum proprium. Cum ergo finis maxime diligatur, ponens suam felicitatem in numismate, principaliter intendit reseruare sibi, & congregare pecuniã. nõ ergo est rex, sed tyrannus, cum nõ intendat principaliter bonum publicum, sed priuatum. Tertio hoc posito sequitur ꝙ rex sit populi deprædator. nam finis adeò intense diligitur, ꝙ quilibet studet omni via, omni modo, quo põt, consequi finem suum. Ponens igitur suam felicitatem in

diuitijs

diuitijs, non erit sibi curæ, si opprimat viduas & pupillos, si deprædetur populum & rem publicam, dum tamen possit pecuniam congregare. qui enim bene intelligit quid importatur nomine finis, non potest eum latere quemlibet, omni via qua potest, velle consequi suũ finem. est igitur rex tyrannus, si sic vult esse dominus ꝙ tamen bonum reipublicæ non procuret: sed tunc est deprædator, quando non solum non procurat bonum, sed etiam infert malum. quare si detestabile est, regem admittere maxima bona, esse tyrannum, & deprædatorem: detestabile quoq; est suam felicitatem in diuitijs ponere.

CAP. VIII.

Quòd nõ decet regiam maiestatem suam felicitatem ponere in honoribus.

FOrte multi viuentes vita politica credunt felicitatem ponendam esse in honoribus, eo ꝙ vt plurimum ciues maxime honorari desiderant. Sunt autem in honoribus tria attẽdenda, per quæ triplici via venari possumus, felicitatem in eis ponendam nõ esse. Primo enim honor est bonum ad aliud ordinatum. Secundo, est bonum extrinsecum. Tertio, est magis in honorante, ꝙ̃ in honorato. Felicitas autem econtrario. non est bonum ad aliud ordinatum, sed est bonum ad quod alia ordinantur. nõ est bonum extrinsecum, sed intrinsecum. habet esse maxime in ipso felice, seu in eo cuius ē illa felicitas. Quòd autem honor sit bonum ad aliud ordinatum; patet per Philosophum

cap.5. phum I Ethicorum, qui vult honorem esse exhibitionem
& .12 reuerentiæ in testimoniũ virtutis. Causa ergo, quare maxime homines volunt honorari, est, vt appareant sapien-
1. Rh. tes & virtuosi, quibus maxime debetur honor. Ideo se-
ca. 11. cũdum Philosophum nullus curat honorari à pueris, quia reuerentia talium non est debitum testimonium sapientiæ et virtutis. quare si honor ẽ bonum ordinatum ad virtutem, in honore non est ponenda felicitas, sed potius in ipsis virtutibus, vel in actibus earum. Secundo nõ debite ponitur felicitas in honoribus, quia honor non est bonum intrinsecum, sed extrinsecum. dictum est enim ꝙ honor est reuerentia exhibita in signum virtutis: signum autem vel testimoniũ, si plene manifestare vult ipsum signatũ, oportet ꝙ sit quid notum & manifestum: intrinseca autem non sunt nobis nota & manifesta, sed extrinseca: nõ enim cognoscimus quæ quis in corde cogitat, sed quæ exterius repræsentat. Reuerẽtia ergo, quæ est honor, si debet manifestare virtutem eius cui exhibetur, non sufficit ꝙ si cogitata in corde, sed requiritur vt exterius proferatur. Honor ergo habet rationem boni extrinseci, cum sit reuerentia exhibita per quædã exteriora signa. quare si felicitas non est ponenda in bonis extrinsecis, quæ sunt bona minora; sed in intrinsecis, quæ sunt bona maiora, in honoribus felicitas poni nõ debet. Tertio hoc idẽ patet ex eo ꝙ honor magis est in honorante, ꝙ̃ in hono-
cap.5. rato, vt plane vult Philosophus I Ethicorum quare si in honoribus ponatur felicitas, cõtinget illa detestanda peruersitas, ꝙ felicitas magis sit in alio, ꝙ̃ in eo cuius ẽ illa

felicitas.

felicitas. sicut enim prouerbialiter dicitur, curialitas est eius qui facit ipsam, sic honor magis in eo est qui facit ipsum, quàm in eo qui per huiusmodi reuerētiam honoratur, Apparet autem hoc esse sensibiliter verum. nam si aliquis inclinat se reuerenter ad alium vel honorat ipsum, constat inclinationem illam proprie esse in inclinante, non in eo cui inclinatio exhibetur. Accidens enim proprie est in suo subiecto, nō autem in obiecto: vel si aliquo modo est in obiecto, magis tamen est in subiecto. Inclinatio ergo illa & reuerētia siue honor magis est in honorāte, quàm in honorato. Sed cum felicitas sit maxime in ipso felicitato vel in ipso beatificato, in honoribus non est ponenda felicitas. Indecens est ergo cuilibet homini ponere suam felicitatem in honoribus, vt credat se esse felicem, si ab hominibus honoratur. Maxime tamen hoc est indecens regiæ maiestati. quod etiam triplici via venari potest. Si enim rex suā felicitatem in honoribus ponat, sequētur ipsum tria mala. erit enim superficialiter bonus. erit præsumptuosus. & erit iniustus & inæquale. Nam si princeps suam felicitatem in honoribus ponat, cū sufficiat ad hoc quod quis honoretur, quod videatur esse bonus, non curabit esse bonus existenter, sed apparenter, & superficialiter. vnde & Philosophus 1 Politicis, curātes de honore tantum, dicit esse fictos, & superficiales. Si ergo maxime decet regem esse bonum existentem, maxime indecens est ipsum ponere felicitatem in honoribus, ne sit fictus, & superficialis. Secundo indecens est Regi, ponere suam felicitatem in honoribus, quia ex hoc efficietur 2. Eth. cap. 7.

I. ix. Ii. 8.

cietur periclitator populi & præsumptuosus. nam cum finis maxime diligatur, si princeps suam felicitatem in honoribus ponat, vt possit honorem consequi, præsumet suam gentem exponere omni periculo. Exemplum hu-

Liu. à princ. lib. 8.

iusmodi habemus de Filio cuiusdam Romani Principis nomine Torquati, qui nimij honoris auidus, contra imperium patris, vt honorem sequeretur, se exposuit periculis bellicis. vnde Torquatus Romanus princeps, ne alij ex hoc exemplum assumerent, & ne essent nimij honoris auidi, filium sic præsumptuosum occidit, nõ obstante ꝙ dictus filius victoriam obtinuerat ab hoste. Ne ergo *princeps se præcipitet, & ne nimis præsumat, non expedit ei suã felicitatem in honoribus ponere.* Tertio hoc *est indicens ei, ne sit iniustus & inæqualis. decet enim principem sua bona distribuere secundũ dignitatem personarum, vt plura bona decet dignis & sapientibus, ꝙ indignis & histrionibus.* Sed *si princeps suam felicitatem in honoribus ponat, quia finem summo ardore diligit, non curabit remunerare personas secũdum propriam dignitatem, sed solũ eo modo beneficia diuidet, quo plus honoris consequi possit.* Si ergo Rex *suam felicitatem in honoribus ponat, erit malus in se, quia non curabit esse nisi superficialiter bonus: erit malus in populo sibi commisso, quia non curabit eum periculis præsumptuose & præcipitanter exponere: erit malus in suis rebus, quia eas non distribuet æqualiter secundum personarum dignitatem.*

Cap. ix.

CAP. IX.

Quòd nõ decet regiam maiestatem, suam ponere felicitatẽ in gloria, vel in fama

DIfferunt autem gloria, & fama ab honore, & laude: quia honor, & laus sunt causa famæ, & gloriæ: ex hoc enim est aliquis in fama, & gloria, quia laudatur, & honoratur. Honor autem differt à laude, qa est vniuersalior ea. nam laus proprie non est nisi per signa vocalia: sed honor esse habet per quæcũq; signa exteriora. vnde dicitur I Rhetori. ꝙ partes honoris sunt Cap. 5 *sacrificia, recordationes in metris, decantatio, aut solutæ orationis ad laudẽ recitatio, primi consessus, & cætera talia exteriora signa pertinentia ad reuerentiam. Gloria quidem & fama pro eodem accipi consueuit. nam gloria est quædam clara notitia de aliquo: est enim gloria claritas quædam: hæc etiam est fama, quia fama est quædam clara cum laude notitia. Si tamen vellemus aliquo modo distinguere inter gloriam, & famam: diceremus ꝙ fama oritur ex gloria. erit ergo hic ordo, quia gloria oritur ex honore, nam ex hoc ꝙ aliquis est in magno honore & in magno apparatu, ex hoc apparet clarus & gloriosus: fama autem oritur ex honore & gloria, quia ex hoc ꝙ aliquis est in honore & gloria, habetur in fama & pretio. Accipiendo sic gloriam & famam large & pro eodem, posset forte alicui videri felicitatem ponendam esse in fama & gloria, eo ꝙ ipse possit esse magnæ latitudinis, cum ad diuersas partes diuulgare possit.*

& magnæ diuturnitatis, cum per multa tempora contingat ipsam indelebilem esse. Videtur ergo ꝙ maxime Princeps in hoc suam felicitatem ponere debeat, dicente
Ca.2. Philosopho V Ethicorum ꝙ merces quædam danda est
&.10. principibus, hæc autem est honor & gloria, quibus si contenti non sint, tyranni fiunt. Sed hoc stare nõ potest. quod triplici via venari possumus. Quãtũ enim ad præsens spectat, vt satis potest patere per habita, felicitas nõ est tantum signum boni, sed est etiam perfectum, & per se sufficiens bonum. Secundo felicitas inest tantum bonis & beatis, non autem infelicibus & prauis. Tertio est in interioribus bonis, non in his quæ exterius existunt. Fama autem econtrario, est magis signum bonitatis, q̃ sit ipsa bonitas. Et non solum competit bonis, sed etiam vt plurimũ cõpetit ipsis prauis. Rursus magis innittitur exterioribus signis, q̃ꝫ interiori bonitati. Si enim fama alicuius ideo existit, quia apud homines de ipso habetur quæddã laudabilis & clara notitia, cum scientia nostra non sit ipsa res, nec sit causa rerum, sed magis sit signũ earum, & quid causatum ab eis: fama nec est bonitas nostra, nec ab ea dependet bonitas nostra, sed solum est quoddam apparẽs signum nostræ bonitatis. in ea igitur felicitas nostra esse non potest. Secundo hoc stare nõ potest, quia fama & gloria apud homines non solum habetur de bonis, sed etiam de hominibus prauis: quia enim multotiens in iudicando decipimur, contingit vt plurimũ illa detestanda peruersitas. ꝙ boni & digni non habentur in pretio, & praui & infelices sunt in gloria & in fama.

fama. Tertio in fama nõ est ponenda felicitas, quia magis innititur exterioribus signis, q̃ interiori bonitati. nam homo nõ intuetur nisi ea quæ foris parẽt: nõ enim videmus ipsas cogitationes mentis, non ipsas virtutes, & malitias in animo existentes: sed si iudicamus aliquem bonum & virtuosum, hoc est ex his quibus exterius innotescit. Sicut enim ad hoc ꝙ aliquis honoretur, sufficit ꝙ exterius bonus appareat: sic ad hoc ꝙ aliquis sit apud homines in fama & gloria, sufficere videtur ꝙ exterius bona prætendat. Quare cum regem deceat esse totum diuinum & quasi semideum, inconueniens est felicitatem ponere in eo quod est signum bonitatis, q̃ sit bonitas, & quod ipsi praui participare possunt, & magis innititur exterioribus signis, q̃ interiori bonitati. inconueniens enim est ꝙ rex se credat esse felicem, si sit famosus apud homines, vel si sit in populis gloriosus. Non igitur debet rex se credere esse beatum, si sit in gloria apud homines: attamen beatus est, si sit in gloria apud deũ. Dictũ enim est, ꝙ gloria & fama, est quædam clara cum laude notitia. Dei autem notitia (vt ad præsens spectat) in tribus differt à notitia nostra: nam notitia dei causat res, notitia nostra causatur à rebus, vt vult Cõmen. xij. Met. te. 51. *Rursus notitia dei est infallibilis, notitia nostra pluries fallitur. Amplius notitia dei est de ipsis intimis nostris, notitia vero nostra per se et directe solũ exteriora comprehendit. bonitas ergo nostra per se dependet à notitia dei, tanquam effectus à sua causa. Rursus circa bonitatẽ nostram notitia dei non fallit, cùm scientia sua falli non*

 possit.

possit. Amplius bonitatem & malitiam nostram intimã deus clare videt, & percipit. Non igitur esse potest, q aliquis apud deum sit in gloria & in fama, vel sit apud ipsum in clara notitia cum laude, nisi sit bonus & beatus, vt exigit status suus. Licet ergo sic sit de notitia dei, & de fama, & de gloria apud ipsum Deum, nequaquã tamen in fama, & in gloria hominũ felicitas est ponenda. quod vero dicebatur, quòd est diuturna & lata. Dici potest q econuerso, quia ẽ modica & arta: nam secũdũ Boetiũ fama Romani populi nunquã transiuit Caucasum montem. quomodo ergo fama vnius hominis per vniuersam terram se extendet? sed, cum tota terra sit quasi punctus respectu cæli, & secundum astronomos quælibet stella fixa visu notabilis sit maior tota terra, arta et exigua est fama cuiuslibet hominis. Rursus homini fama est breuis non diuturna, cum totum tempus vitæ præsentis sit quasi punctale respectu dei æternitatis: cũ enim homo secundum intellectum sit immortalis, in eo debet felicitatem ponere, quod immortaliter & perpetuò durare possit. Quod vero dicebatur mercedem tribuendam eẽ regibus, & hunc esse honorem & gloriam. Non est intelligendus textus Philosophi q reges principaliter pro suo merito quærere debeant gloriam & famam hominũ, quia modicus esset eorum fructus: sed hoc pro tanto dictum est, quia decet reges & principes esse magnificos & magnanimos. Magnanimi autem licet non intendant principaliter honorem, sed bonum: honor tamen eos cõsequitur, & decet eos acceptare honorem sibi exhibitum,

Pro. 7 li. 2. de Philo. consol.

non

non habẽtibus hominibus aliquid maius, quod eis tribuãt, vt dicitur IIII Ethicorum, non ꝙ honor sit condigna re- Cap. 3
tributio eis, vt ibidem dicitur. Acceptare ergo honorem tanquam retributionem cõdignam, poteſt intelligi dupliciter, vel ratione ipſius honoris in ſe, vel vt procedit ex affectione dantium. Honor autem in ſe, cum non ſit niſi quoddam ſignum & quoddam teſtimonium bonitatis, vt patet, non eſt condigna retributio in vita. Attamen vt huiuſmodi honor procedit ex affectione dantium, habet ibi eſſe quædam congrua remuneratio. nam eo ipſo ꝙ dantes non habent aliquid maius quod retribuant, congruit principi hoc modo honorem exhibitum acceptare. Propter quod (vt plane patet) in huiuſmodi retributione acceptatur affectio dantium, & non proprie honor datus. Quòd ſi tamen principes non acceptarent hãc affectionem dantium, ſed requirerent à gente ſibi cõmiſſa alia exteriora bona, vtputa aurũ, vel argentum, vel diuitias alias, tyranni eſſent: nam ex hoc efficerentur populi prædatores.

CAP. X.

Quòd non decet regiam maieſtatem ſuam felicitatem ponere in ciuili potentia.

V*Egetius in libro De re militari, ſuper omnia commendare videtur bellorum induſtriam. Hoc enim (ſecundũ ipſum) eſt quod Romam maxime exaltauit, qa maxime dederũt operam rebus bellicis, & ſummo opere*

studuerunt, quomodo possent sibi subijcere nationes. Propter quod (secũdum eũdem Vegetiũm) hoc esse debet principalissimum in intentione principis, ꝗ abundet in ciuili potẽtia, & ꝗ per eam sibi subijciat nationes & gentes. Quod si in hoc esset, felicitas regia videretur ponenda in ciuili potentia, quod est falsum: probat
c. 2. 3. enim Philosophus in VII Po. quinq; rationibus felicitatem non esse ponendam in ciuili potentia. Prima via sumitur, ex eo ꝗ talis principatus non multum durat. Secunda, ex eo ꝗ esse potest sine bonitate vitæ. Tertia vero, ex eo ꝗ est indignus, Quarta aũt, ex eo ꝗ ꝑ hmõi principatum ciues ordinantur ad minora bona. Quinta vero, ex eo ꝗ tale dominium vt plurimum infert nocumentum. Prima via sic patet. nam per ciuilem potentiã velle sibi subijcere nationes, hoc est, velle dominari ꝑ violentiam. Violentia autem perpetuitatem nescit. Cũ igitur violenta non diu durent, talis principatus diu durare non potest. Immo sicut ignis, qui est naturæ calidæ, naturaliter agit, cum calefacit: sic homo, qui est naturaliter liber arbitrio, tunc naturalite dominatur hominibus, quando eis libere & voluntarie principatur. quod contingit si populus libere & volũtarie præcepta principis exequatur. Non ergo rex debet se credere esse felicem, si per violentiam, & per ciuilem potentiam dominetur: quia tale dominium cum sit violentum & contra naturam, diu durare non potest: felicitas enim non est ponenda in aliquo transitorio, sed magis in aliquo sempiterno. Secundo in ciuili potentia non est ponenda

feli=

felicitas, quia hoc potest inesse alicui absq; bonitate vitæ: felicitas enim, vt supra dicebatur, est perfectum, & per se sufficiens bonum. Impossile est autem in aliquo eē maximum bonum, nisi ille bene viuat, & sit maxime bonus: sicut impossibile est in aliquo esse intensam albedinem, nisi ille sit intense albus. quòd autem ciuilis potentia possit inesse alicui absq; bonitate vitæ, patet ex ijs quæ temporibus retroactis facta conspeximus. Videmus multos tyrannos pessimos maxime abūdasse in ciuili potentia. Nam Dionysius Syracusanus, siue Sicilianus, vt recitat Philosophus in politicis, maxime abundauit in ciuili potentia, & tamen pessimus tyrannus erat. Nero autem, & Heliogabalus, qui fuerunt Romani principes, maxime abundauerunt in ciuili potentia; pessime tamen viuebant. Nam tantæ fuerunt luxuriæ, vt omnino viderentur muliebres. tantæ fuerunt crudelitatis, vt non videretur in eis esse aliquid molle, nec clementia aliqua. Vnde philosophus VII Politicorum ait, ꝙ ridiculū est aliquem putare esse felicem, si abijciat bene viuere. Non ergo in ciuili potentia est ponenda felicitas, quæ sine bonitate vitæ inesse potest. Tertio in huiusmodi potentia nō est ponenda felicitas, quia huiusmodi principatus nō est optimus, nec est dignus. Si enim felicitas in aliquo principatu poni debet, ponenda est in principatu optimo & digno. principari autem per ciuilem potentiam, est principari seruis, non liberis: nam talis principatus est ꝑ coactionem & violētiam. Cum ergo principatus se extendant adinuicem, secundum eos quibus aliquis princi-

5. Pol. ca. 11

Cap. 2

patur vt vult Philosophus in Politicis, quanto liberi sunt meliores seruis: tanto principari liberis, ẽ melius & dignius, q̃ principari seruis. principatus ergo p̱ coactionẽ & ciuilem potentiam, cum non sit liberorum sed seruorum, non est optimus neq; dignus. Ideo VII Politicorũ
Cap. 3 dicitur, ꝙ principatus liberorum, qui est cum virtute, est
δεσπο melior, q̃ principari despotice.i.dominaliter. Quarto nõ
τικῶς est ponenda felicitas in ciuili potentia: quia si princeps se crederet esse felicem, si abundet in ciuili potentia, non ordinabit ciues, nisi ad exercitum armorum, & ad ea, p̱ quæ sibi possit subijcere nationes. inducet ergo ciues non ad virtutem iustitiæ, sed ad virtutem fortitudinis. Iusti-
Cap. 1 tia autem, vt dicit Philosophus VII Politicorum, est maius bonum, quàm sit fortitudo. non ergo ordinabit ciues ad bona maiora vt ad iustitiam, sed solum ad minora vt ad fortitudinem. ne ergo periclitetur bonũ gentis, q̃d est diuinius, q̃ aliquod bonum singulare, nõ decet principem suam felicitatem ponere in ciuili potentia. Quinto hoc non decet ipsum, quia huiusmodi principatus infert vt plurimum nocumentum. nam cũ felicitas sit finis omnium operatorum, quilibet totam vitam suam, & omnia opera sua vt plurimum ordinat ad illud in quo suam felicitatem ponit: ponens ergo suã felicitatem in ciuili potentia, & in subijciendo sibi nationes, forte bene se habebit tempore belli: tempore tamen pacis nesciet bene viuere. nam, cum vt plurimũ studuerit, nisi in exercitijs bellicis, & totam vitam suam ordinauerit ad fortitudinem, non ad iustitiã, & temperantiam, tempore pacis, in quo

opus

opus est iustitia, & temperantia, nesciet viuere, sed fiet vitiosus, & incurret nocumentum secundum animam. Propter quod philosophus VII Politicorum vituperans Lacedæmones, ponentes felicitatem in ciuili potentia, ait, turpe esse, cum bellamus, participare bonis, cum vero vacamus & sumus in pace, fieri vitiosus. Quare si inconueniens est ponere felicitatem in aliquo nõ diuturno, & in eo qđ potest eẽ sine bonitate vitæ, & est quid indignũ, & per quod ordinãtur ciues ad minora bona, & vt plurimum infert nocumẽtum: inconueniens est etiam principem ponere suã felicitatem in ciuili potentia, et ꝙ credat se eẽ felicem, si possit sibi subijcere nationes multas. Cap. 2

CAP. XI.

Quòd non deceat regiam maiestatem suam felicitatem ponere in robore corporali, vel in pulchritudine, vel in aliis bonis corporis.

SAtis per habita manifestum est, ꝙ in bonis corporalibus non est ponenda felicitas. Sunt tamen tria bona corporis, quæ homines maxime desiderare videntur, videlicet, sanitatem, pulchritudinem, & robur. Immo nonnulli in talibus suam felicitatem ponunt. Videtur .n. omnino esse contrarium de bonis corporis, & animæ. Bona enim corporalia quanto minus habentur, magis desiderantur: prius enim, ꝗ̃ talia bona prægustentur, creduntur esse maiora, ꝗ̃ sint: eis autem adeptis, apparent non

non esse tanta, quanta credebantur. Virtutes autem, & bona intellectualia modũ cõuersum tenent: nam eis adeptis, inueniuntur maiora, quã crederentur. Ideo ignorantes dulcedinem sapientiæ, aliquando reprehendũt vacantem philosophiæ & negotio scientifico: quia ignorant bonitatem, & dulcedinem virtutum, & scientiarum. quòd si bene eam cognoscerent, non solum nõ increparẽt dantes se scientijs & virtutibus, sed etiam deriderẽt quicũq; talibus non vacarent. Bona ergo corporalia quia nõ habita reputantur maiora quã sint, multi carentes corporalibus bonis, adeò affectant ea, & credunt ipsa esse tantæ excellentiæ, vt si haberent illa, reputarent se esse felices.

Cap. 4 Ideo dicitur I Ethi. quòd infirmi egentes vt sint sani, felicitatem ponunt in sanitate, & mendici in diuitijs, turpes in pulchritudine, debiles in robore. Sed quòd non sit felicitas in robore, nec in sanitate, nec in pulchritudine, triplici via venari possumus. Primo, quia talia bona sunt corporalia. Secundo, quia quodammodo exteriora. Tertio, quia sunt de facili mutabilia. Corporalia enim sunt, quia habent esse in corporalibus, vt in subiecto: nam sanitas est in humoribus, pulchritudo in membris, robur in

2. To. lo. 13. ossibus & neruis. Nã (vt vult philosophus III De eligendis) sanitas est debita adæquatio humorum. Pulcritudo est debita commensuratio membrorum. Robur debita proportio ossium & neruorum. Quare cum humores, membra, nerui, & ossa sint corporalia, sanitas, pulchritudo, & robur corporalia esse dicuntur; non ergo in eis est ponenda felicitas. Secũdo in talibus felicitas poni nõ

debet,

debet, quia sunt quodammodo exteriora bona. Nam homo (secũdum philosophum) est magis intellectus, q̃ sensus: & anima plus ẽ de ratione hominis, q̃ corpus: & semper forma magis dicit naturam rei, q̃ materia. Illa ergo sunt bona maxima interiora nostra, quæ se tenẽt ex parte animæ: ponenda est ergo felicitas non in sanitate, nec in pulchritudine corporis, sed animæ. Nõ igitur quis credat se esse felicem, si habeat æquatos humores, & sit sanus corpore: vel q̃ habeat conformia mẽbra, & sit pulcher: vel habeat proportionem ossium & neruorum, & sit robustus corporaliter. Sed si habeat æquatas potẽtias, vt q̃ inferiores potentiæ subsint rationi; & sit sanus & fortis mente: & si huiusmodi potentias habeat ornatas virtutibus, & bonis operibus, & sit pulcher in anima, tunc (vt exigit suus status) credat se esse felicem. Dicimus autem (vt exigit suus status) quia plena felicitas in hac vita haberi non potest. In sanitate ergo, & fortitudine, & pulchritudine corporali; quia sunt quodammodo bona exteriora, felicitas poni non debet. Quòd autem in bonis interioribus sit proprie felicitas, patet per philosophum VII Politicorum dicentem, q̃ testis est nobis deus, q̃ felicitas in bonis interioribus est ponenda. Testificatur enim hoc deus p̃ seipsum, vt idem ibidem innuit: nam deus non est beatus per aliqua exteriora bona, sed p̃ ea quæ sunt ĩ seipso. Si ergo anima beata assimilatur Deo, nõ erit beata, nisi per bona, quæ sunt in seipsa. Tertio in talibus bonis nõ ẽ ponenda felicitas, quia sunt valde mutabilia. Æquatio enim humorum, cum subsit motui superi

In p̃ble. se. 30. q. 11.

cælestium

cæleſtium corporum, variationi aeris, mutationi ciborũ, de facili variationem recipit. Sed amiſſa ſanitate, amittitur robur corporis, quia laxantur membra, debilitantur nerui. propter quod tollitur proportio illa neruorum, & oſſium, in quibus habet eſſe fortitudo corporalis. Sic etiã tollitur pulchritudo, quia amiſſa ſanitate, membra fiunt macilenta, nõ remanet in eis color debitus: amittunt conformitatem illam, in qua reſeruatur decor, & pulchritudo. non decet ergo regem, nec aliquem hominem in talibus ſuam felicitatem ponere, quæ ſunt corporalia, & quodammodum exteriora, & de facili mutabilia. Dicamus *ergo ad intelligentiam omnium dictorum, ꝙ non decet principem felicitatem ponere in voluptatibus corporalibus, nec in diuitijs, nec in honoribus, nec in fama, nec in ciuili potentia, nec in ſanitate, nec in robore corporali, nec in pulchritudine: omnibus tamen iſtis debet vti, vt ſunt organa ad felicitatem.* Debet *enim vti cibis, in quibus eſt delectatio corporalis, propter conſeruationem indiuidui, ſiue propter conſeruationem propriæ perſonæ: nam, cum ipſe ſit caput regni, ex defectu eius poſſet conſurgere malum gentis.* Debet *vti actu matrimoniali propter conſeruationem ſpeciei, ſiue propter procreationem prolis: nam ex defectu filiorum multa regna paſſa ſunt diuiſionem, & ſcandala: decedentibus enim principibus abſq; liberis, plures inſurgunt, vt dominentur, & faciũt diſſenſionem in populo.* Debet *etiam princeps poſſidere ſufficientes diuitias, vt poſſit regnũ defendere, & exercere operationes virtutum: decet enim regem eſſe magnificum*

ficum, beneficiare personas dignas: q' sine diuitijs fieri non potest. Sic etiam, ne vilipendatur maiestas regia, est Rex dignus honore, & expedit ei habere ciuilem potentiam: nam propter paruipensionem principis, vt plurimũ aliqui operantur mala, & offendunt alios, quod regno non expedit. Sic etiam debet esse curæ ipsi Principi de debita fama, quia propter hoc inducũtur subditi ad virtutem. Nam (vt probatum est) qualis est princeps, talis est populus. Cum ergo princeps, bonus prædicatur, subditi suscipiunt materiam benefaciendi. Sic etiam, sanitas, pulchritudo, & fortitudo competunt principi, nõ ꝙ in eis sit proprie felicitas, sed quia possunt esse organa ad felicitatem. Talia ergo diligenda sunt, vt sunt organa ad felicitatem, & vt faciunt ad quandam claritatem felicitatis. Propter quod, de his, quomodo diligenda sunt, hic breuiter pertransiuimus, quia de eis inferius sumus aliqua tractaturi.

CAP. XII.

Quomodo in amore dei, & in actu prudentiæ, est ponenda felicitas.

D*Vas autem felicitates Philosophus posuit, vnã politicam, aliam contemplatiuam. Voluit autem felicitatem non esse ponendam in viribus siue in potentijs animæ, quia his non solum boni, sed etiam mali participant. Nec etiam voluit esse ponendam eam in habitibus, quia habens habitum, & non operans, quasi assimilatur dormienti:*

dormienti: quandiu autem homines dormiunt, non viden-
ca. 13: *tur discerni felices à miseris, vt innuit philosophus* I Eth.
In actu ergo siue in operatione animæ est ponenda feli-
citas: non in operatione vitij, sed in operatione virtutis:
nõ virtutis cuiuslibet, sed virtutis perfectæ. Felicitas er-
go (vt dicitur I Ethi.) *est operatio animæ secundum vir-*
tutem perfectam. Cum *igitur perfecta virtus secundum*
philosophum in vita politica sit prudentia, & in vita cõ-
templatiua sit perfecta virtus sapientia siue metaphy-
sica, secũdum ipsum, quicunq; scit alios bene regulare se
cundum prudentiam, est felix politice: qui vero scit bene
speculari secundum metaphysicam, est felix comtempla-
tiue. De *his ergo duabus felicitatibus mentionem fecit:*
de quarum vna determinatur I Ethicorum *vt de felici-*
tate politica: de alia vero .s. contemplatiua determinat
in X. V*trum autem sit vera illa positio* Philosophi, *vel*
non, non ẽ præsentis speculationis. Tamen, *vt appareat,*
quomodo deceat regiam maiestatem ponere suam felici-
tatem in actu prudentiæ, sciendum ꝙ decet regem maxi-
me suam felicitatem ponere in ipso deo, quod triplici via
venari possumus. Rex *enim est homo, est dei minister, et*
est rector multitudinis. In*quantum autem est homo, par-*
ticipat intellectum & rationem. cum ergo bonum ratio-
nis non sit bonum aliquod particulare, quod est bonũ se-
cundum sensum, sed bonum rationis sit bonum vniuersa-
le & intelligibile, decet regiã maiestatẽ eo ipso ꝙ homo
ẽ, & rõnẽ participat, ponere suã felicitatẽ in bono ma-
xime vniuersali & maxime intelligibili: hoc aũt est ipse
deus,

deus, q est maxime bonũ vniuersale,qa ẽ bonũ omnis boni,in eo.n.omnis bonitas reperitur:ẽ ẽt bonũ maxime intelligibile, qa ẽ maxime simplex, & maxime à materia separatus. Secũdo decet principem suã felicitatẽ ponere in ipso deo, non solũ quia homo est, sed etiã quia speciali modo est dei minister. Nam illud quod habet aliquid p participationẽ & imperfecte, est instrumentũ & organum eius, quod habet illud essentialiter & perfecte: quia ergo vim regitiuã & potentiã regendi habet principaliter & perfecte solus deus, oportet q quicunq; principatur, siue regnat, sit diuinũ organũ, siue sit minister dei. Quare si minister suã mercedẽ, et suũ præmiũ debet ponere in suo domino, & debet eã expectare ab ipso, decet regẽ, q ẽ dei minister, suã felicitatẽ ponere in ipso deo, et suũ præmiũ expectare ab ipso. Tertio hoc decet regẽ, ex eo q est multitudinis rector: nam regens multitudinem debet intendere cõmune bonũ. In eo ergo debet suã felicitatem ponere, quod est maxime & cõmune bonũ: huiusmodi aũt est (vt dicebatur) Deus ipse: rex ergo tum quia est dei minister, tum ẽt quia habet intellectum, & tum qa intendit bonũ cõmune, debet suã felicitatẽ ponere in deo, cui seruit, q ẽ bonũ maxime intelligibile, & maxime vniuersale, & cõmune. Si ergo Rex debet in Deo ponere suã felicitatem, oportet ipsum huiusmodi felicitatem ponere in actu illius virtutis, per quem maxime deo cõiũgimur: huiusmodi aũt est actus dilectionis siue charitatis. Nam amor et dilectio maxime vim vnitiuã et cõiunctiuã habẽt. Vnde Diony. IIII. De diuinis nominibus

ait,

ait, quod amorē, siue diuinū, siue angelicū, siue humanū, siue naturalem, siue animalem, vnitiuam quandam dicimus esse virtutem. In *amore ergo diuino ē ponenda felicitas. Sed cum probatio dilectionis sit exhibitio operis, & ex hoc aliquis probetur esse dilectiuus alterius, si agat quæ ipse vult: si princeps est felix diligendo Deū, debet credere se esse felicem operando quæ* Deus *vult. Maxime autem* Deus *requirit à regibus & principibus, vt p prudentiam, & legem populum sibi cōmissum iuste & sancte regant. Regibus ergo, & principibus ponenda ē felicitas in actu prudentiæ, non simpliciter, sed vt est imperatus à charitate.* Propter *quod in ipso actu charitatis, p quam immediatius coniungimur ipsi* Deo, *magis est ponenda felicitas, quam in actu prudentiæ: licet in hmōi actu modo quo dictum est, aliqualiter felicitas sit ponenda.*

CAP. XIIII.

Quantum sit præmium regis bene regentis populum sibi commissum.

M*Agnum autem esse præmium regis, & magnam eius esse felicitatem, si per prudentiam, & legem recte regat populum sibi cōmissum, ex quinq; venari possumus. Nam merces regis (vt ad præsens spectat) ad quinq; comparari videtur, videlicet, ad* Deū, *à quo redditur: ad regem, cui tribuitur: ad actum, ex quo cōsurgit: ad virtutem, per quam efficitur: & ad materiam, circa quam versatur.* Deus *enim est remunerator omniū*

bonorum:

bonorum: & quia non remunerat nisi ex amore, cum semper amor sit ad similes & conformes, oportet esse similem & conformem deo, qui ab eo remunerari desiderat: quãto ergo quis magis gerit imaginem eius, & plus se conformat ei, maius meritum ab ipso suscipiet: principis autem status requirit, vt sit deo conformior, q̃ eius subditi. Immo eo ipso ꝙ Rex studet per legem, & prouidẽtiam suum regnũ regere, quomodo Deus totum vniuersum regit et gubernat, Rex maxime conformatur ei: ergo respectu Dei, à quo præmium expectatur, est magna merces regis, si regnum suum recte regat, quia ex hoc ipsi deo maxime conformatur. Secundo, magnum est præmiũ regis, si referatur ad ipsum regẽ, cui hmõi præmium est reddendum: nam omnis actus ex ipsa difficultate operis quandam bonitatem assumit: potentes enim transgredi, si non transgrediantur, laudabiliores fiunt: multi enim non existentes in statu quo possint mala facere, præseruant se à malo: quod si tamen ad statum dignitatis assumerentur, multas transgressiones efficerent. Propter quod V Ethicorum scribitur, ꝙ principatus virũ ostendit. Tunc enim apparet qualis homo sit, cũ in principatu existens, in quo potest bene & male facere, cogitat qualiter se habeat. Si ergo merces regia comparetur ad ipsum regem, cui reddenda est, quandam magnitudinem habere videtur: reges enim vacãtes communi bono, si non transgrediantur, cum possint transgredi, maioris meriti esse videntur. Dicimus autem (vacantes cõmnni bono) quia si bono communi non vacarent, non oportet

Cap. 1 Biãtis senten.

eos esse maioris meriti ex hoc ꝙ transgredi possent, quia non considerato communi bono, si quis periculo se exponat, dato ꝙ non transgrediatur, quia indiscrete agit, suũ meritum non augmentatur. Tertio, magnum est meritum principis, considerato actu, per quem tale meritum habet esse. Nam ex hoc actus est vitiosus, inquãtum est cõtra naturam, & contra rationis ordinem. Ex hoc autem est bonus & virtuosus, inquantum est secundum naturã & ordinem rationis: quanto ergo actus magis est secundum naturam & ordinem rationis, tanto est magis bonus & magis meritorius. Valde autem secundum naturam esse videtur, ꝙ pars exponat se pro toto. videmus ꝙ quia periclitato capite periclitatur & totũ corpus, brachium quod est pars corporis, statim exponit se totaliter pro capite, ne totum corpus pereat. Reges ergo si bene regant gentem sibi commissam, ex operibus eorum consequentur mercedem magnam: quia pro bono gentis, & pro bono totali, totaliter se exponunt. Quarto magna ẽ merces regum rõne virtutis, per quam quis meretur huiusmodi meritum: nam minor virtus requiritur ad regendum seipsum, q̃ꝫ ad regendum familiam, & q̃ꝫ ad regendum ciuitatem: magna ergo debet eẽ virtus regis, ad quem spectat regere non solum se & suam familiam, sed etiam totum regnum. Cum ergo magnæ virtuti debeatur magna merces, magnum erit meritum bene regentiũ regnum suum. quinto, magnum erit præmium ipsorum regum, si cõsideretur materia, circa quam operatur: laudatur enim aliquis, si dirigat personam aliquam singularem.

larem. Cum ergo bonũ gentis sit diuinius, q̃ bonum aliquod singulare, ipsa materia, circa quam operatur Rex, quæ est gens & multitudo; indicat eius præmium esse magnum.

Primæ partis primi libri de regimine principũ finis. Vbi tractauit, in quo reges & principes debeant suam felicitatem ponere.

SECVNDA PARS PRIMI LIBRI *de regimine principum: in qua tractatur, quas virtutes debeant habere reges, & principes.*

CAP. I.

Quomodo diuiduntur potentiæ animæ, & in quibus potentiis habent esse virtutes.

Ostquam auxiliante Deo cõpleuimus primam partem huius primi libri, in quo agitur de regimine sui, Ostendentes in quo reges & principes suam felicitatem debeant ponere, quia nõ decet eos suum finem ponere in diuitijs, nec in ciuili potentia, nec in aliquibus talibus, sed omnibus his (vt supra plenius ꝓbabatur) debẽt vti tanquam organis ad felicitatem. Suam autem felicitatem ponere debẽt in actu prudentiæ, prout talis actus ẽ imperatus à charitate: nam tũc reges habent felicitatem suo statui debitam & condignã, quando instigante dei dilectione secũdũ prudentiam regitiuam, gentem sibi commissam secũdum legem & rationem sanctè & iustè regant. Principaliter ergo regũ felicitas ponenda est in ipso deo, & ex cognitione & dilectione eius studium suum & vitam suam ad hoc ordinare debet, vt cognoscentes & diligentes deum, tanquam veri ministri eius secundum ordinem rationis dirigãt populum

pulum sibi commissum. His ergo itaque peractis, & ostenso in quo reges ponere debeant suum finem secundũ ordinem superius prætaxatum, restat ostẽdere quibus virtutibus reges pollere debeant. Virtutes autem quædã sunt quidam ornatus, & quædam perfectiones animæ. Oportet ergo prius ostendere, quot sunt potentiæ animæ, & in quibus potentijs habent esse virtutes. Consequẽter autem manifestabitur, quomodo virtutes sunt distinguẽdæ. Postea vero ostendemus, quot sunt numero huiusmodi virtutes, & quæ illarum sunt principales, & secundariæ. Deinde aũt declarabitur singulariter, quæ sit vnaquæque illarum virtutum, & quomodo decet reges & principes tales virtutes habere. Potentiæ autem animæ sic distingui possunt, quia potentiæ animæ quædam sunt naturales, quædam cognitiuæ sensitiuæ, quædam appetitiuæ, et quædã intellectiuæ. Naturales potentiæ sunt illæ, in quibus cõmunicamus cũ vegetabilibus & plantis, vt potentia nutritiua, augmentatiua, generatiua, & talia quæ etiã ipsis arboribus competunt. Potentiæ vero cognitiuæ sensitiuæ, sunt visus, gustus, auditus, & talia, in quibus cõmunicamus cum brutis. Appetitiuæ vero distinguuntur: nam quidam appetitus est in homine, in quo nõ cõmunicat cum brutis, vt est appetitus sequens intellectum: quidam vero in quo communicat cum eis, vt appetitus sequẽs sensum. Appetitus autem sequens sensum potest nominari sensualitas: sequens intellectum nominatur voluntas: secundum quem modum loquendi bruta habent sensualitatem & appetitum sensitiuum, sed non habent volunta- (1. eth. ca. 13.)

tem & intellectum. Virtutes ergo, de quibus loqui intendimus, quæ sunt quidã habitus laudabiles, vel erit in potentijs naturalibus, vel in ipsis sensibus, vel in appetitu sensitiuo, vel in appetitu intellectiuo, vel in ipso intellectu, vel in omnibus his, vel in aliquibus horum. In potentijs autem naturalibus esse non possunt. quod tripliciter patet. Primo, quia ex naturalibus nec laudamur, nec vituperamur: nullus enim dicitur bonus homo ex eo q̃ habeat digestiuam bonam, vel bonam augmentatiuam. Secundo, in talibus non habent esse virtutes: quia virtus est
Cap. 6 aliquid secundum rõnem, vt probari habet secũdo Ethi. Potentiæ autem naturales (secundum quod huiusmodi) rationi non obediunt: nam siue quis ratiocinetur, siue velit non propter hoc (per se loquendo) potentiæ naturales variantur in actibus suis, sed semper secundũ modum sibi possibilem suas actiones efficiũt. Tertio in talibus potentijs non sunt habitus & virtutes, q habitus sunt ad determinandum potentias, vt bene vel male agant. vt per habitus vitiosos determinatur potentia ad agẽdũ male, per virtuosos ad agendum bene: cum ergo natura sit determinata ad vnum, et potentiæ naturales sufficienter determinentur ad agendum, ex natura sua secundum eas nec sumus vitiosi, nec virtuosi, vt hic de vitio, & virtute loquimur: quare in eis huiusmodi virtutes eẽ nõ possunt. His ergo tribus rationibus, per quas probatum est
2. Eth. virtutes non esse in potentijs naturalibus, probari potest
Ca. 6. eas non esse in cognitione sensitiua, siue in potentijs sensitiuis. Nam sicut nõ laudamur, nec vituperamur ex po-

tentijs

tentijs naturalibus: sic non laudamur, nec vituperamur ex sensibus. Nam sicut nullus laudatur tanquam bonus homo, ex eo ꝙ bene digerit, vel bene crescit: sic nō laudatur ex eo ꝙ acute videt, vel subtiliter audit, nisi forte hoc esset per accidens, vt si quis ex superflua comestione, vel ex nimia potatione incurrisset ophthalmiam oculorum, ne bene videret, vel debilitatem stomachi, ne bene digereret: increparetur ille, nō quia male digerit, vel quia non clare videt, quia clare videre, & bene digerere (per se loquendo) non est in potestate hominis: sed increparetur ex nimio potu, vel ex superfluo cibo, quã erat in potestate sua, vt posset vti potu, & cibo moderate. Secundo in sensibus non est ponenda virtus moralis, quia sicut potentiæ naturales non obediunt rationi, quia secūdum regulam rationis nullus magis vel minus augetur, vel magis & minus digerit: sic nec sensus obediunt rationi, nō enim est in potestate hominis videre clarius, vel minus clare: quare si virtus moralis est aliquid secundum rationem, huiusmodi virtus in sensibus poni non debet. Tertio in talibus non est moralis virtus, quia sicut potentiæ naturales sufficienter determinãtur ad actiones suas per suam naturam: sic & sensus. Nam sicut ignis tantum calefacit, quantum potest calefacere, propter quod, quia determinatus ē in actione sua, nec laudatur, nec vituperatur, nec est in eo virtus moralis: sic quia potentia digestiua tantum digerit quantū potest digerere, & oculus tantum videt quantum potest videre, in eis virtus moralis esse non potest. Nam per virtutem moralem deter-

minatur potentia ad agendū: hæc autem ſufficienter determinantur ad actiones proprias per naturam: nō ergo indigent virtute morali. Si ergo nec in potentijs naturalibus, nec in ſenſibus eſt virtus moralis, cum præter potentias naturales & ſenſus non ſit niſi intellectus, & appetitus intellectiuus, & ſenſitiuus, oportet eē in talibus virtutes morales.

CAP. II.

Quomodo diſtinguuntur virtutes: & quomodo eē habēt in intellectu & appetitu.

OStenſo, ꝙ nec in potentijs naturalibus, nec in ſenſibus habent eſſe virtutes: reſtat oſtendere, quomodo diſtinguuntur virtutes, & quomodo in appetitu & intellectu exiſtunt. Diſtinguendum eſt igitur de virtutibus, & de huiuſmodi potentijs: nam virtutum quædam ſunt intellectuales, quædam morales, quædā mediæ inter intellectuales & morales. Virtutes intellectuales dicuntur illæ quæ ſunt in intellectu ſpeculatiuo, cuiuſmodi ſunt ſcientiæ ſpeculatiuæ, vt naturalis philoſophia, geometria, metaphyſica, et cætera talia. Virtutes vero ſimpliciter morales ſunt illæ, quæ ſunt in appetitu, ſiue appetitus ille ſit ſenſitiuus, ſiue intellectiuus, cuiuſmodi ſunt iuſtitia, temperantia, fortitudo, manſuetudo, & cætera talia, de quibus ſumus ſingulariter tractaturi. Virtutes autem mediæ inter intellectuales & morales, ſunt virtutes exiſtentes in intellectu practico, vt prudentia, & aliæ

virtutes

virtutes sibi annexæ. Prudentia autem, secundum Commentatorem super libris Ethicorum, media est inter virtutes morales, & intellectuales; computari tamen potest cum virtutibus moralibus: nam prudentia non est nisi in hominibus bonis, sicut nec virtutes morales: praui enim homines & si possunt esse scientes, astuti, & versipelles; prudentes tamen esse non possunt, vt suo loco patebit. Inde est ergo quód dicitur VI Ethicorum, ꝙ impossibile ca. 12.
est prudentem esse non existentem bonum. Dimissis ergo virtutibus hmōdi intellectualibus, vt dimissis scientijs speculatiuis, de prudentia, & de virtutibus moralibus est tractandū. Suscepimus enim (vt pluries diximus) præsens opus, non vt sciamus, sed vt boni fiamus: quæ bonitas, sine prudētia et virtutibus moralibus, nobis inesse nō potest. Has autem virtutes, in intellectu, & appetitu sic esse contingit. Dictum est enim, virtutem esse aliquid secundum rationem: oportet ergo esse rationalem potentiam, in qua potest esse virtus. Rationale autem duplex est secundum Philosophum, per essentiam, & per par- 1. Eth.
ticipationem. Intellectus autem est rationalis per essen- ca. 13
tiam. Appetitus vero per participationem. Nam appetitus licet nō sit ipse intellectus vel ipsa ratio essentialiter, dicitur tamen participare rationem, quia est aptus natus rationi obedire. Potētiæ autem naturales, & sensus nec sunt rationales per essentiam, quia non sunt ipsa ratio: nec ratione participant, quia per se & secundum quod huiusmodi non obediunt rationi. Igitur in sensibus, & in potentijs naturalibus (vt supra dicebatur) non habent esse

virtutes

virtutes, sed solum esse habent in intellectu, & appetitu. In nobis autem duplex ē appetitus, intellectiuus, & sensitiuus. Nam sicut appetitus naturalis sequitur formam naturaliter adeptam, sic appetitus cognitiuus sequitur formam per cognitionem apprehensam. Sicut enim grauia, ex eo ꝙ habent formam grauis, sequitur ea quædam naturalis inclinatio, & quidā appetitus naturalis, vt naturaliter desiderent esse deorsum: sic habentia cognitionem prout habēt in seipsis formam apprehensam, sequitur quædam inclinatio & quidam appetitus secundum formam illam. Propter quod sicut in nobis duplex ē cognitio, sensitiua, & intellectiua: sic etiam est in nobis duplex appetitus, videlicet, sensitiuus, qui sequitur formam apprehensam ꝑ sensum: & intellectiuus, qui sequitur formam apprehensam per intellectum. Appetitus aūt sensitiuus duplex est. Nam cū animalia sint supra inanimata, si natura elemētis & rebus inanimatis dedit duplicem potentiam, vnam per quam tendunt in propriam quietem, & aliam per quam resistunt, & agūt in prohibentia, & in contraria: multo magis hanc duplicem potentiam natura dedit ipsis animalibus, quæ sunt perfectiora illis. Videmus enim ꝙ ignis naturaliter ē calidus, & leuis. per leuitatem autem tendit in locum proprium, & in quietem sibi conuenientem: per caliditatem vero agit in contraria. ne ergo ignis per quæcunq; contraria agentia impediretur, ne per leuitatem in proprio loco quiesceret, dedit ei natura potentiam calefactiuā, vt per eā resisteret, & ageret in contraria corruptiua. Si

ergo

ergo igni, et rebus inanimatis natura dedit duplicem potentiam, vnam per quam adipiſcũtur propriã quietem, et aliã per quam agunt in prohibentia & contraria: multo magis hoc dedit animalibus. Tribuit ergo eis duplicem appetitum ſenſitiuum, vnum per quem proſequũtur propriã quietem, & propriã delectationem, vt cõcupiſcibilem: & aliũ per quem reſiſtunt & aggrediuntur prohibitiua vt contraria, vt iraſcibilem. Ita ꝙ cõcupiſcibilis ſe habet ſicut leuitas, vel grauitas, in leuibus, & grauibus. Iraſcibilis vero ſe habet quaſi caliditas, vel frigiditas in eis. Nam ſicut grauia per grauitatem recedũt à loco ſurſum tanquam à non conueniente, & tendunt in locum deorſum tanquam ad locũ cõuenientem & cõformem: per frigiditatem vero reſiſtunt contrarijs, ne corrumpantur à propria natura, & deſerant propria loca, & propriam quietem. Sic animalia per cõcupiſcibilem fugiũt mala triſtia, & ꝓſequũtur bona delectabilia. Per iraſcibilẽ vero aggrediũtur contraria, quæ poſſent ea ab huiuſ delectationibus prohibere. Vt leo per cõcupiſcibilẽ pergit, vt ꝓſequatur cibum tanquam quid delectabile: ꝑ iraſcibilem vero aggreditur animalia illa volentia ipſum prohibere in cibo adepto. Propter quod bene dictum eſt, ꝙ concupiſcibilis reſpicit bonum & malum ſecundũ ſe: iraſcibilis vero reſpicit bonũ & malũ inquantũ habent rõnem difficilis & ardui. Nam cũ bonũ ſecundũ ſe dicat proſequendũ, malũ vero quid fugiendũ: cõcupiſcibilis, quæ ſecũdũ ſe tendit in quietẽ et in bona delectabilia, & fugit mala triſtia, ꝓ obiecto habet mala et bona ſenſibilia

sibilia secundum se considerata. Irascibilis vero, secundũ quam aggredimur & resistimus prohibentibus & nociuis, tendit in bona & mala sensibilia, non secundum se considerata, sed vt habent rationem ardui & difficilis: nam arduitas & difficultas potissime sunt repugnãtia et prohibentia, ne possimus consequi bonum, & vitare malum. Imperfecte ergo egisset natura, si dedisset animalibus concupiscibilem per quam vitarent mala & prosequerentur bona, nisi dedisset eis irascibilem, per quam aggrederentur impedientia delectationem illam: vt igitur animalia, secundum modum sibi conuenientem, prout bene possint delectari per concupiscibilẽ, data est eis irascibilis, per quam resistant & aggrediantur impedientia delectationem illam. Duplex ẽ ergo appetitus sensitiuus, irascibilis, & concupiscibilis. Appetitus autem intellectiuus, qui dicitur voluntas, remanet indiuisus. Nam cũ intellectus vniuersaliori modo respiciat suum obiectum ꝙ sensus, appetitus intellectiuus, qui sequitur intellectum vniuersaliori modo, fertur in bonum, ꝙ appetitus secundũ sensum: & quia quanto aliquid sub vniuersaliori modo accipitur, tanto vnum & idem existens ad plura se extendit, licet appetitus sensitiuus sit alius & alius, secũdũ quem prosequimur delectabilia, & secundum quem aggredimur terribilia: appetitus tamen intellectiuus vnus & idem existens fertur in omne bonum intelligibile. Nõ ergo est alius appetitus intellectiuus, secundum quem prosequimur bona delectabilia ꝑ intellectum, & aggredimur bona ardua: sicut est alius appetitus sensitiuus, secũdum

quem

quem ꝓsequimur bona sensibilia delectabilia, & aggredimur terribilia. Quare si omnis virtus moralis vel est in intellectu, vel in appetitu: & appetitus alius intellectiuus vt voluntas, alius est sensitiuus: & hoc duplex, irascibilis scilicet, & cōcupiscibilis: oportet omnem virtutem moralem vel esse in intellectu, vel in voluntate, vel in irascibili, vel in concupiscibili. Accipiendo ergo virtutem moralem large prout ipsa prudentia dicitur quædam virtus moralis, dicere possumus ꝙ secundū has quatuor potentias animæ in quibus habet eē virtus, sumptæ sunt quatuor virtutes cardinales, videlicet, prudētia, iustitia, fortitudo, & temperantia. Nam prudentia est in intellectu, iustitia in volūtate, fortitudo in irascibili, temperantia in concupiscibili.

CAP. III.

Quot sunt virtutes morales, & quomodo earum numerus est sumendus.

PHilosophus circa finem II Ethicorū præter prudētiam, & iustitiā, enumerat X virtutes morales, videlicet, fortitudinem, temperantiam, honoris amatiuā, magnanimitatem, largitatem, magnificentiam, mansuetudinem, veritatem, affabilitatem, & eutrapeliam, quā bene vertibilitatem vel societatē appellare possumus. Igitur computata iustitia, & prudentia duodecim sunt virtutes morales; de quibus omnibus quid sunt, & quomodo decet eas reges habere, & quas partes habent vel virtu- Cap. 7 Εὐτραπελία

tes annexas, singulariter est dicendũ. Numerus aũt earum sic potest accipi. Nam cum subiectũ virtutis sit vel intellectus, vel voluntas, vel appetitus sensitiuus: omnis virtus moralis vel ē in intellectu, vt prudentia: vel in voluntate, vt iustitia: vel in appetitu sensitiuo, vt ille decem virtutes morales, quas enumerauimus, quas tangit Philo. circa finē II Ethi. Possunt alio modo sic accipi hae virtutes, nã virtutes sunt medietates quædã, et nõ habēt fieri nisi circa ea quæ sunt in potestate nostra, in quibus decet nos ponere medietatem, vel æqualitatē, siue rectitudinē: hmõi aũt, tria sunt, scilicet, rões, passiones, & operationes exteriores: ꝑ virtutes enim debemus habere rões rectas, passiones moderatas, & operationes exteriores æquatas & mensuratas. Secundum ergo ꝙ habemus rationes rectas sumitur prudentia, prout vero habemus exteriores operationes mensuratas & æquatas habet eē iustitia, sed prout sunt in nobis passiones moderatæ accipiuntur illæ decem virtutes morales, de quibus in principio huius capituli fecimus mentionem. Iustitia ergo, quæ est in voluntate, sic differt ab illis decem virtutibus, quæ sunt in appetitu sensitiuo: vtræq; enim moderant & æquant oꝑationes exteriores, & passiones existentes in appetitu; aliter tamen, & aliter. Nam illæ decem virtutes ꝑ se & primo moderant & rectificant passiones. si autem rectificant operationes exteriores, hoc est ex consequenti, inquantum moderatis passionibus, moderate ferimur in operationes exteriores. Iustitia autem ecõuerso, ꝑ prius æquat & moderat ipsas res, vel ipsas operatio-

nes

nes exteriores: facit enim ꝙ cuilibet tribuatur quod decet, vel ꝙ ei detur quod suum est. Si aũt moderat & rectificat passiones & motus existẽtes in appetitu, hoc est ex consequenti, inquantum moderatis & æquatis rebus & operibus exterioribus, passiones in nobis rectificãtur & moderantur. Tertio *autem, hæc eadem diuisio sumi põt. Nã omnis virtus moralis tendit in bonũ rõnis.* Ten*dere aũt in bonũ rõnis põt esse tripliciter, vel quia hmõi bonum perficit, vel quia ipsum efficit, vel quia ipsum custodit & conseruat.* Prudentia *autem tendit in bonum rationis, quia ipsam rationem perficit: est enim prudentia in ipso intellectu, tanq̃ perfectio in ipso perfectibili. Iustitia vero tendit in bonum rationis, quia huiusmodi bonum efficit: nam iustitia in operibus exterioribus, & in ipsis rebus efficit illud bonum, & illam æqualitatem, quam ratio dictat. Aliæ autem virtutes morales (vt cõmuniter ponitur) tendunt in bonum rationis; quia illud custodiunt, & conseruant.* Nam *huiusmodi virtutes, moderantes passiones, agunt, ne per eas homo abducãtur, & recedat à bono rationis. propter quod huiusmodi bona dicuntur custodire, & conseruare.* Dicamus *ergo ꝙ virtus moralis vel rectificat rationem, & est in ratione, & est rationis perfectiua: & sic est prudentia. Vel est in voluntate, & adæquat operationes exteriores, & est boni rationis effectiua; & sic est iustitia. Vel est in appetitu sensitiuo, & moderat passiones, & ẽ boni secũdũ rationẽ custoditiua, & conseruatiua: & sic sumũtur illæ decem virtutes morales superius numeratæ. Quarũ numerus*

merus & sufficientia sic potest accipi. Dictum est enim virtutes illas esse circa passiones, quas per se habent moderare, & æquare. prout ergo ex alijs & alijs obiectis surgunt aliæ & aliæ passiones, accipi poterant aliæ & aliæ virtutes, prout in illis passionibus secundũ ordinem rationis aliud & aliud mediũ reperitur. Vt ergo liceat typo & superficialiter pertransire, dicamus ꝙ passiones vel surgunt ex bono, vel ex malo. Si ex malo, vel ex futuro, vel ex præsenti. Si ex futuro sic fiunt in nobis passiones, timor, & audacia: timor cum ab eo refugimus, audacia cum illud aggredimur. inter has aũt duas passiones sumitur vna virtus media scilicet Fortitudo. erit ergo fortitudo (quæ est medietas timoris & audaciæ) in irascibili, quia timor & audacia in irascibili habẽt eẽ. Si verò huiusmodi passiones oriuntur ex malo præsenti, quod est nobis iam illatum, vel insurgimus ad puniendũ, & tunc est ira, quæ ẽ propter paruipensionem: vel propter malum illatum appetit pœnam in vindictam. Si aũt ab hac punitione, vel ab hac vindicta deficimus, sic est mitiditas. medium autem horum est virtus, quæ dicitur Mansuetudo. Mansuetudo tamen non ꝓprie nominat virtutem mediam inter mitiditatem & iram, immo magis nominat ipsam passionem, quæ est mitiditas: attamen
cap. 5. (vt dicitur .IIII Ethicornm) quia non habemus proprium nomen respectu huiusmodi virtutis, nominatur nomine passionis deficientis, & dicitur mansuetudo. Erit autem mansuetudo in irascibili, quia in ea sunt mitiditas & ira, contra quas huiusmodi virtus videtur consistere.
duæ

Duæ igitur virtutes existentes in irascibili, sumũtur circa passiones, quæ oriuntur ex malo. vt fortitudo est circa passiones ortas ex malo futuro: mãsuetudo circa passiones ortas ex malo præsenti. Si autem sumantur virtutes circa passiones, quæ oriuntur ex bono, tunc distinguendũ est de bono; quia quoddam est bonũ hominis in se, quoddam vero est bonum eius vt habet ordinem ad alios. Bonum hominis in se duplex est, quia quoddam est delectabile, vt cibi, & potus, & talia: quoddam vero vtile, vt pecunia: quoddam vero honestum, vt honor; honestum enim ab ipso honore sumit origirem, est enim honestum quasi honoris status. Circa passiones ortas ex bono delectabili, nõ sumitur nisi vna virtus, vt Temperantia, quæ est in concupiscibili. Circa passiones vero ortas ex vtili sumuntur duæ virtutes. Nam huiusmodi bonũ vel ẽ mediocre & commune, & sic sumitur Liberalitas, quæ est circa mediocres sumptus. Vel est illud bonum arduum, & sic est Magnificentia, quæ est circa magnos sumptus: idẽ est enim magnificentia quod magnificens. erit igitur liberalitas in concupiscibili, magnificentia vero rõne arduitatis erit in irascibili. Si vero illud bonum sit honestũ, siue honor: tunc honor ille vel est mediocris, & tunc est quædam virtus, quæ communi nomine dici potest Honoris amatiua, siue honoris amor. Si autem honor ille sit magnus, sic dicitur Magnanimitas, quæ est circa honores. Erit autem honoris amatiua in concupiscibili, magnanimitas vero in irascibili. Ex quo patet, ꝙ quia bona delectabilia non sic possunt habere rationem ardui sicut

cut vtilia & honesta, licet tam ex bonis vtilibus ꝙ ex honestis sumantur duæ virtutes, quarum vna est in concupiscibili, alia in irascibili: ex bonis tamen delectabilibus non sumitur nisi vna virtus, quæ est in concupiscibili, vt Temperātia. Si vero huiusmodi virtutes sumantur circa passiones, quæ oriuntur ex bonis, vt communicamus cum alijs, sic (*vt dicitur secundo* Ethicorum) *sumuntur tres virtutes*. Nam *cum alijs communicamus in verbis, & operibus: opera autem, & verba, vt communicamus cum alijs, deseruiunt nobis ad veritatem, vitam, & ludum*. Erit *ergo triplex virtus, videlicet*, Veritas, Affabilitas, & Eutrapelia, *quæ potest dici bona versio*. Est *autem* Veritas (*vt hic de ea loquimur, & vt ē virtus non speculatiua*) *quando aliquis non est hypocrita nec iactator, sed est apertus, & verbis & factis ostendit se talem, qualis est*. Affabilitas *vero est, quando quis bene se habet circa conuersationem vitæ, vt quando non est adulator, non est discolus, sed est affabilis, & curialis*. Eutrapelia *vero siue bona versio, est, quando aliquis sic se habet in ludis, vt non sit histrio, ꝙ de omnibus velit ludere: nec sit agrestis, ꝙ de nullo velit ludere: sed sit eutrapelus & bene se vertens, vt se habeat circa ludos prout expedit*. Omnes *autem hæ tres virtutes, quia non sunt circa aliquid arduum, sunt in concupiscibili*. Patet *ergo ꝙ cū quatuor potētiæ animæ sint susceptibiles virtutum de quibus loquimur, duodecim sunt huiusmodi virtutes, quia vna est in intellectu, & vna in voluntate; quatuor in irascibili, & sex in concupiscibili*. In *intellectu est*

Cap. 7 (margin)

ctu est prudentia. In voluntate iustitia. In irascibili est fortitudo, mansuetudo, magnanimitas, & magnificentia. quæ sic accipiuntur: quia fortitudo, & mansuetudo sunt circa passiones ortas ex malis, vt fortitudo est circa passiones ortas ex malis futuris, mansuetudo circa passiones ortas ex malis præsentibus. Magnificentia vero, & magnanimitas sunt circa bona ardua, aliter & aliter: quia magnificentia est circa magna bona vtilia, vt circa magnos sumptus: magnanimitas vero circa magna bona honesta, vt circa magnos honores. In cõcupiscibili autem sunt sex virtutes, videlicet, temperantia, liberalitas, honoris amatiua, veritas, affabilitas, & eutrapelia. quæ sic accipiũtur, quia tres harum, vt temperantia, liberalitas, & honoris amatiua, sumuntur secũdum bonum hominis in se: aliæ vero tres, secundum bona hominis in ordine ad alium. secundum ergo vtraq; bona, sunt tres virtutes. Nam bona hominis in se tria sunt: nam quædam sunt delectabilis, circa quæ est temperantia: quædam vtilia, circa quæ est liberalitas. quædam honesta, circa quæ ẽ honoris amatiua. Sic etiam bona in ordine ad alium tripliciter possunt considerari: vel vt deseruiunt nobis ad manifestationẽ, et sic est veritas: vel ad vitam, & sic est affabilitas: vel ad ludum, & sic est eutrapelia. Ostensum est ergo, quot sunt huiusmodi virtutes: & quomodo distinguuntur.

CAP. IIII.

Quod bonarum dispositionū, quædam sunt virtutes, quædam supra virtutes, quædā sunt ancillātes virtutibus, & quædam præparationes ad virtutem.

DIstinximus in præcedenti capitulo, ꝙ duodecim sunt virtutes: quarū vna est in intellectu, vt prudentia: vna in voluntate, vt iustitia: quatuor in irascibili, vt fortitudo, mansuetudo, magnificētia, & magnanimitas. & sex in concupiscibili, vt temperantia, liberalitas, honoris amatiua, veritas, affabilitas, et eutrapalia, quas etiam in præcedenti capitulo enumerauimus. Ne ergo aliquis crederet non esse aliquas alias bonas dispositiões præter virtutes enumeratas: decreuimus ostendere, ꝙ bonarum dispositionum (loquēdo de bonis dispositionibus, de quibus locuti sunt Philosophi, quia de alijs ad præsens non intendimus tractatum constituere) quædam sunt virtutes, quædam ancillantes virtuti, quædam præparationes ad virtutem, quædā supra virtutem. Large enim accipiendo virtutē, omnes huiusmodi bonæ dispositiones, virtutes appellari possunt. Nihilominus tamen quædam bonæ dispositiones ancillantur virtuti, vt bene consiliari, & bene iudicare de consiliatis, ancillantur prudentiæ: qui ergo benè dispositus est ad hoc, aptus est vt sit prudens. quædam vero bonæ dispositiones non sunt cōpleta virtus, sed sunt dispositiones ad virtutem, vt perseuerantia

seuerantia, & continentia: quae (vt de eis Philosophus loquitur) non sunt cōpleta virtus, sed dispositio ad virtutem. Nam ille perseuerare dicitur, qui non cadit, etiam si non tentetur: hoc autem etiā & nō virtuosi aliquando habent, qui non passionati, non ruunt. Continens autem dicitur, qui passionatur & habet passiones fortes, tamen continet se, & non credit passioni, sed rationi. non ergo continens ē plene virtuosus, quia propter passiones fortes licet bene agat, non tamen est ei delectabile bene agere. Cōtinentia ergo, & perseuerātia sic accepta, quāuis sint quædā bona dispositio, non tamen est virtus, sed dispositio ad virtutem. Sunt etiam quædam bonæ dispositiones, quæ sunt supra virtutem, cuiusmodi est virtus diuina, siue virtus heroica & superiusta, de qua determinatur VII Ethicorū. Nam sicut aliqui homines sunt sicut bestiæ, & sunt mali vltra modū hominum: sic alij qui sunt quasi diuini, & sunt boni supra modum. propter quod tales, superuirtuosi dici possunt. Huiusmodi aūt virtutem diuinam, quæ est quodammodo super virtus, maxime habere debent reges & principes, qui (vt dictū est) semidij esse debent. quarto quædam bonæ dispositiones sunt ipsæ virtutes, cuiusmodi sunt prudentia, iustitia, & alia, de qbus in præcedēti capitulo fecimus mentionem. De omnibus ergo his quatuor suo loco dicemus. Determinabimus ergo de virtutibus, ostendētes, quomodo reges & principes debent habere virtutes. Determinabimus etiam de adminiculantibus virtuti, & de dispositionibus ad virtutem, & de his quæ sunt supra virtutem Cap. 1

tem, ostendentes, quomodo reges & principes oportet talibus esse ornatos. Sed primo de ipsis uirtutibus ē dicēdū.

CAP. V.

Quòd virtutū quædā sunt principales, quædam cardinales, quædā vero annexæ.

ENumerauimus supra duodecim uirtutes: sed nō oēs illæ duodecim sunt æqualis perfectionis, nec sunt æquè principales. Consueuit enim apud Sanctos, & etiā apud Philosophos distingui inter virtutes: quia quædam sunt cardinales & principales, quædam vero annexæ. Cardinales autem sunt quatuor, videlicet, Prudētia, Iustitia, Fortitudo, & Temperantia. Annexæ autem & non principales sunt aliæ octo, de quibus supra fecimus mentionem. Has autem quatuor virtutes esse cardinales & principales, triplici via inuestigare possumus. Prima via sumitur ex parte materiæ, circa quam versantur. Secunda ex parte subiecti, in quo existunt. Tertia ex parte conditionum, quæ ad virtutes requiruntur. Prima via sic patet: nam omnis virtus vel ē circa rationes, vel circa passiones, vel circa operationes. Cum enim contingat ratiocinari recte & non recte, oportet dare virtutem aliquam, quæ sit recta ratio, per quam de ipsis agibilibus rectas rationes faciamus. Rursus cum contingat operari recte & nō recte, sic vt est dare virtutem, per quam dirigimur in ratiocinando de agibilibus: sic est dare virtutem, per quam dirigimur in operando ipsa agibilia. Amplius quia contingit nos passionari recte et nō recte,

oportet

oportet dare virtutes aliquas, p quas modificemur in ipsis passionibus. Cum ergo passiones quædam impellant nos ad malum, vt passiones concupiscibiles, quia proni sumus ad agendum illa: quædam vero retrahunt nos à bono, vt passiones irascibiles: circa passiones oportet dare virtutem aliquam, ne passiones nos impellant ad id quod ratio vetat: & oportet dare virtutem aliam, ne passiones retrahant nos ab eo quod ratio dictat. Omnis ergo virtus vel rectificat rationes, vel æquat operationes, vel modificat passiones, ne nos impellant ad id quod ratio vetat: vel modificat eas, ne nos retrahant ab eo quod ratio dictat. Et quia prudentia principaliter rectificat rationes, Iustitia principaliter æquat operationes, Temperãtia principaliter modificat passiones ne nos impellãt ad id quod ratio vetat, Fortitudo principaliter modificat eas ne nos retrahant ab eo quod ratio dictat: ideo ratione materiæ circa quam versantur huiusmodi virtutes, dicuntur hæ quatuor cardinales & principales; quia sunt circa materiam illam, circa quam principaliter versatur humana vita. Secunda via ad inuestigandum has esse virtutes cardinales & principales, sumi potest ex parte subiecti, in quo existunt. Dictum est enim supra, virtutes, de quibus loquimur, esse in quatuor potentijs animæ, videlicet, in intellectu, in voluntate, in irascibili, in concupiscibili: cum ergo in intellectu practico principalior virtus sit prudentia, in voluntate (loquendo de virtutibus acquisitis) principalior sit Iustitia, in irascibili vero principalior sit Fortitudo,

prudentia, & quod decet reges & principes eẽ prudentes. Secundo determinauimus de ipsa Iustitia, ostendentes quod decet reges & principes esse iustos. Deinde determinabimus de Fortitudine & Temperantia, declarantes quod contingit reges & principes esse fortes & temperatos. Cõsequenter vero tractabimus de Magnitudine, & Magnificentia, & alijs virtutibus, manifestantes, quomodo decet reges & principes talibus virtutibus eẽ perfectos.

CAP. VI.

Quomodo diuersimode notificari potest, quid est prudentia.

PRudentia autem, de qua primo tractare intẽdimus, ad diuersa comparari habet, & prout ad diuersa cõparatur, aliam & aliã notificationẽ suscipit Quantũ enim ad præsens spectat, prudentiam ad quinq; cõparari possumus, videlicet, ad virtutes morales, quarum est directiua: ad virtutes intellectuales, respectu quarum est præceptiua: ad materiã, circa quam versatur: ad scientiam, & ad artem, à quibus distinguitur. Est enim prudentia virtutum moralium directiua. nam virtutes morales de se inclinant in finem sibi conuenientem, vt temperantia inclinat in sobrietatem, & in detestationẽ venereorum: sed non sufficit inclinari in finẽ debitum temperantiæ, vel in finem aliarum virtutũ moraliũ, nisi sciamus, quomodo possumus consequi talem finem, quod fit per prudentiam. Per virtutes ergo morales præstituimus

nobis

nobis debitos fines: sed per prudentiam (cum habemus) dirigimur in fines illos. Accipiat autem prudentia fines illos à virtutibus moralibus: & per ea quæ sunt ad finē, recte dirigit in fines illos: Quare prudentia, vt comparatur ad virtutes morales, sic diffiniri potest, quòd est perfectio intellectus, siue quòd est bona qualitas mentis, directiua in finem virtutum moralium. Secundo potest cōparari prudentia ad virtutes intellectuales, respectu quorum est præceptiua: prout enim ad præsens spectat, si circa agibilia bene negociari volumus, tria habere debemus. Primo debemus diuersas vias inuenire. Secundo de inuentis debemus iudicare. Tertio debemus præcipere vt fiant opera secundū inuenta & iudicata: vt si vellemus secundum opera bellica castrum aliquod capere, Primo inueniendæ essent viæ, & cogitandi essent modi, per quos castrum istud capi posset. Secundo iudicandum esset de vijs inuentis, vtrum bonæ essent ad propositum prosequendum. Tertio præcipiendum esset vt fierent opera secundum inuenta & iudicata. In intellectu ergo nostro debent esse tres virtutes. vna per quam bene inue-

Cap. 9 niamus & bene cōsiliemur, quam Philosophus VI Ethi.

εὐβου- appellat eubuliam idest bene consiliatiua. Alia vero per

λία quam bene iudicamus de inuentis, quam philosophus ap-

σύνεσι; pellat synesin idest bene iudicatiuam. Tertia, per quam præcipiamus vt fiant opera secundum inuenta & iudicata, & hanc dicimus esse prudentiam. Prudentia ergo respectu virtutis inuentiuæ & iudicatiuæ dicitur esse præceptiua: quia quod illæ inueniunt & iudicant,

ista præcipit vt fiat. Prudentia ergo immediatius dirigit in opera fienda, eo quod præcipiat illa fieri, quam faciat virtus inuentiua & iudicatiua. Cum ergo in moralibus actus & opera dicantur esse potiora, Prudentia, quæ immediatius se habet ad ea, est potior virtute inuentiua & iudicatiua. Prudentia ergo respectu virtutis inuentiuæ & iudicatiuæ, quæ sunt virtutes intellectuales, sic diffiniri potest, quòd est præceptiua inuentorum & iudicatorum. Vnde VI Ethicorum dicitur, quod sicut eubuliæ est inuenire, & synesis est iudicare: sic prudentiæ est præcipere. Tertio prudentia comparari potest ad materiam, circa quam versatur. cū enim prudentia sit circa agibilia, & agibilia sint singularia, oportet prudentiam esse circa particularia, applicando vniuersales regulas ad singularia negocia, vt VI Ethicorum declarari habet. Cap.8 *comparatiua ergo prudentia ad materiam circa quam versatur, sic describi potest, quod prudentia est virtus secūdū vniuersales maximas particularia facta cōcernens. Huiusmodi autem vniuersales regulæ sunt bonæ leges, debitæ cōsuetudines, & alia per quæ regulari possumus in agendis. Quarto comparari habet prudentia ad ipsam scientiam, à qua distinguitur. nam scientia proprie, est de rebus necessarijs, iuxta* Boetium primo Arithmeticæ, *Scientia est eorum quæ immutabilem substantiam sortiuntur: Prudentia autem est actuum humanorum, & rerum contingentium, quæ sunt in potestate nostra. Quinto comparari pōt prudentia ad artem, à qua etiam distingui habet. nam ars est*

respectu

respectu factibilium, & non præsupponit rectitudinem voluntatis: Prudentia *vero ẽ respectu agibiliũ, & præsupponit rectitudinem appetitus: propter quod scribitur*

Cap. 5 VI Ethicorum, *ꝙ artifex voluntarie peccans, est melior, q̃ peccans inuoluntarie: prudens vero voluntarie peccãs, est peior. In operibus ergo deseruientibus arti, melius est peccare voluntarie, q̃ inuoluntarie: sed in operibus deseruientibus ad vitam, circa quæ versatur prudentia, peius est peccare voluntarie, q̃ inuolũtarie.* Prudentia *ergo, quia nullus potest esse prudens nisi sit bonus & habeat voluntatem rectam, nõ est ars, sed virtus.* Prout *ergo prudentia comparatur ad artem à qua distinguitur, sic diffiniri potest, ꝙ ẽ recta ratio agibilium, præsupponens rectitudinẽ voluntatis.* Ex *omnibus ergo his, de ipsa prudentia vnam cõmunem descriptionem formare possumus, dicendo, ꝙ* Prudentia *est virtus intellectualis, directiua virtutum moralium, præceptiua secundũ inuenta, & iudicata secundum uniuersales maximas, particularia contingentia agibilia concernens, præsuponens rectitudinem uoluntatis.*

CAP. VII.

Quòd decet reges & principes esse prudẽtes.

V*Iso quid est prudentia, & ostenso ꝙ per prudentiã recte dirigimur in bonũ finem, in quem inclinant uirtutes morales: restat ostendere, ꝙ decet reges et principes esse prudentes. Sunt autem (quantum ad præ-*

sens

sens spectat) tria quae maxime Rex attẽdere debet. Primo enim spectat ad ipsum summe intendere, ut sit Rex secundum rei veritatem, & non nomine tantum. Secũdo studere debet, ne suus principatus in tyrannidem cõuertatur. Tertio studere debet, vt naturaliter dominetur. Triplici ergo uia inuestigare possumus, ꝙ decet regem esse prudentem. Primo, quia sine prudentia non est Rex secundũ rei ueritatem, sed nomine tantum. Secundo, quia sine ea de facili uertitur in tyrannnm. Tertio, quia sine ipsa non potest naturaliter dominari. Prima uia sic patet. Nam Rex est nomen officij, & dignitatis. Est enim regis officium, ut suam gentem regat, & dirigat in debitum finem. quod ipsum nomen regis ostendit, nomen enim regum à regendo sumptum ẽ: regere autem alios, & dirigere ipsos in finem debitum, fit per prudentiam. Vnde dicitur VI Ethicorum ꝙ illos extimamus eẽ prudentes, qui sibi & alijs possunt bona speculari & prouidere. Cap. 8 Prudentia ergo est quidam oculus, quo bonus & debitus finis cõspicitur. qui ergo hoc oculo caret, nõ sufficienter uidere potest ipsum bonum, nec ipsum debitum finem, in quem est populus dirigendus. Sicut ergo sagittator non posset sufficienter sagittare, siue sagittam in signum dirigere, nisi ipsum signum uideret: sic nec Rex potest populũ dirigere siue regere, & ipsum in debitum finem dirigere, nisi ipsum finem per prudentiam speculetur. Si ergo sine prudentia nullus põt sufficienter gentem regere, & ipsam dirigere in finem bonum & debitum, sine ea nullus erit Rex secundum rei ueritatem, et

ut di-

vt decet, licet forte sit rex appellatione & nomine. Vi-*detur enim ꝙ vir sine prudentia positus in dignitate regia, sit denarius æneus vel plumbeus positus in computo mercatorum*. Mercatores *enim cum ratiocinando cõputant, aliquando vnum denarium æneum vel plumbeum ponũt loco mille librarum: quod ergo non valet vnũ ouũ, repræsentat valorẽ magni precij. denarius ergo ille magis est signum valoris, ꝙ̃ valeat.* Sic *si vir prudentia careat, & regia dignitate fungatur, cum ipse parui valoris sit, est loco magni precij. magis ergo est signum regis, ꝙ̃ sit* Rex. V*t igitur sit* Rex *non solum nomine sed re, decet ipsum habere prudentiam.* Secundo *hoc decet eum, ne de facili in tyrannum cõuertatur.* Di*ctum enim est, ꝙ per prudentiam dirigimur in bonũ finem, in quem inclinant uirtutes morales. Est enim prudentis, prouidere bona sibi & alijs, & dirigere se & alios in optimum finem.* Si *ergo aliqui prudentia careat, per quam dirigimur in optima bona secundum ueritatem, de facili efficietur tyrannus: quia diuitias & bona exteriora, quæ sunt bona optima secundum apparentiã, credet esse optima simpliciter.* Immo *quia imprudentes non cognoscũt nisi sensibilia bona, cuiusmodi sunt diuitiæ & bona exteriora; prudentia carens, quia non cognoscet, non reputabit nisi sensibilia bona, & dimissis uirtutibus totum studium suum ponet, ut affluat diuitijs, & sensibilibus bonis.* Efficietur *ergo deprædator populi, dominabitur tyrannice, non curabit qualitercunq; possit pecuniam extorquere.* Tertio *decet reges et principes habere prudentiam,*

dentiam, quia sine ea non possunt naturaliter dominari. Nam (ut declarari habet primo Politicorum) ex hoc ẽ aliquis naturaliter seruus, quia deficit intellectu, & nescit seipsum regere. Ex hoc autem naturaliter est dominus, quia uiget intellectu & prudentia, & nouit se & alios in debitum finẽ dirigere. Hanc enim ueritatem nõ solum approbant physica dicta, sed etiã confirmant singula regimina naturalia. Videmus enim naturaliter Homines dominari bestijs, Viros fœminis, Senes pueris. Homines naturaliter dominantur bestijs, quia hominum genus uiget prudentia. bestiæ enim prudentia & arte parum participant. Sic etiam uiri dominantur fœminis, qa (ut declarari habet primo politicorũ) fœmina habet cõsilium inualidum. Cõmuniter enim fœminæ deficiunt à virorũ prudentia: ꝙ si reperiãtur mulieres aliquæ prudentiores uiris, hoc est ut raro, & in paucioribus ut plurimum. Ergo fœmina uiro naturaliter debet eẽ subiecta, eo ꝙ naturaliter deficiat à uiri prudentia. Hoc etiã modo iuuenes naturaliter decet antiquioribus esse subiectos, quia inexperti agibilium nõ sic abundant prudentia, sicut alij. Vbicunq; igitur hoc naturaliter seruit, & illud naturaliter dominatur, semper principans pollet prudẽtia, à qua deficit q naturaliter seruus existit. Vt igitur Rex naturaliter dominetur, oportet ꝙ polleat prudentia, & intellectu. C. 3.4.

CAP. VIII

Quot, & quæ oporteat habere regem, si debeat esse prudens.

QVoniam nunquam perfecte habetur aliquod totum, nisi habeantur partes eius: si debeat aliquis esse perfecte prudens, oportet ipsum habere omnia quæ concurrunt ad prudentiam, & omnes partes eius. Consueuerunt autem assignari octo partes prudentiæ, uidelicet, memoria, prouidentia, intellectus, ratio, solertia, docilitas, experientia, & cautio. Quare si Rex aut princeps debeat esse prudens, oportet ipsum eē memorem, prouidum, intelligentem, rationabilem, solertem, docilem, expertum, & cautum. Hæc autem octo, quæ dicuntur esse partes prudentiæ, sic accipi possunt. Nam (ut patet ex habitis) ex hoc aliquis dicitur esse prudens, quia est sufficiens dirigere se, et alios in aliqua bona, siue in aliquos bonos fines. Quatuor ergo est ibi considerare, uidelicet, bona, ad quæ dirigit: modũ, per quem dirigit: personam dirigentem, & gentem, quã dirigit. Ratione bonorum ad quæ dirigit, oportet regem esse memorem, & prouidum: propter modum secundum quem dirigit, oportet ipsum esse intelligentem, & rationabilem: rōne propriæ personæ quæ alios est dirigens, oportet quod sit solers, & docilis: ratione uero gentis quam dirigit, congruit quod sit expertus & cautus. Si enim Rex debet gẽtem aliquã ad bonum dirigere, oportet quod habeat memoriam præteritorum, & prouidentiam futurorum. Debet enim habere

bere præteritorum memoriã, non ꝙ possit prætrita immutare, quia nulli agenti hoc est possibile, sed decet regem habere præteritorum memoriam, vt possit ex præteritis cognoscere, quid euenire debeat in futurum. Nam (vt scribitur secundo Rhetoricorum) in contingentibus ca. 19
agibilibus vt plurimum futura sunt præteritis similia. Secundo decet ipsum habere prouidentiam futurorum: quia homines prouidentes futura bona, excogitant vias, ꝑ quas faciliter illa adipisci valeant. Ergo ratione bonorum, ad quæ Rex gentem suam dirigere debet, expedit vt habeat prouidẽtiam futurorum, vt facilius illa futura bona adipisci valeat, & vt habeat memoriam præteritorum, vt ex actis præteritis sciat quid agere debeat in futurum. Ratione vero modi per quem dirigit, oportet quod habeat intellectum & rationem, siue oportet ꝙ sit intelligens et rationale. Modus enim, quo Rex suum populum dirigit, oportet ꝙ sit humanus, quia Rex ipse homo est. Homo enim intelligit ratiocinando & discurrẽdo. accipit enim aliqua principia & aliquas præmissas, ex quibus elicit intentas conclusiones. & hoc tam in speculabilibus, ꝗ͂ in agibilibus. Nam sicut fiunt rationes, vt demonstretur qd sit verum cognoscendum: sic fiunt rationes, vt persuadeatur quid sit bonum prosequẽdum. Ratione igitur huius modi cognoscendi, qui est inditus hominibus, volens alios dirigere, oportet ꝙ sit intelligens, cognoscẽdo principia & præmissas. & rationalis, ratiocinando, & eliciendo ex illis præmissis conclusiones intentas. Vel oportet ꝙ sit intelligens, sciendo leges & cõsuetudines bonas,

 & alia

& alia quæ possunt esse principia, & regulæ agendorum. Oportet autem ꝙ sit rationalis, speculando ex illis regulis quid agere congruit. Sicut ergo ratione bonorum ad quæ dirigit, oportet regem esse memorem, & prouidum: sic ratione modi per quem dirigit, oportet ipsum esse intelligentem, & rationalem. Sed ratione propriæ personæ quæ est alios dirigens, oportet ꝙ sit solers, & docilis. Nam qui in tanto culmine est positus, vt tantam gentem regere habeat, oportet ꝙ sit industris, & solers, vt sciat ex se inuenire bona gentis sibi commissæ. Verũ quia nullus homo sufficit ad excogitandum omnia quæ possunt esse vtilia toti regno, cum hoc ꝙ regem expedit esse solertem ex se, quæ bona sunt regno vtilia excogitando, oportet ipsum esse docilem, aliorũ cõsilijs acquiescendo. Possumus enim dicere de rege, quod dicitur de

Ca. 3. *magnanimo* IIII *Ethicorum, ꝙ non decet ipsum fugere commouentem. Non enim decet regem in omnibus sequi caput suum, nec inniti semper solertiæ propriæ: sed oportet ipsum esse docilem, vt sit habilis ad capescendam doctrinam aliorum, acquiescendo doctrinis & consilijs baronum, seniorum, sapientum, & diligentium regnũ. Patet ergo ꝙ ratione propriæ personæ quæ ẽ alios dirigens, oportet regem esse solertem, & docilem. Sed ratione gentis quam dirigit, oportet ipsum esse expertum, & cautum. Experientia enim est rerum particularium. prout igitur sunt alia & alia particularia, et prout aliquis negociatur circa aliam & aliam gentem, sunt alia & alia exquirenda. oportet igitur Principem respectu*

gentis cui præest, esse expertum, cognoscendo particulares conditiones gentis sibi commissæ, vt possit eam melius in debitum finem dirigere. Vltimo oportet ipsum esse cautum. nam sicut in speculabilibus falsa aliquando admiscentur veris, propter quod creduntur vera, quæ non sunt vera, sed apparẽt vera: sic in agibilibus mala multotiens admiscẽtur bonis, propter quod credũtur bona, sed non sunt bona, sed apparent bona. Oportet igitur regem esse cautum, respuendo apparẽter bona, & eligendo bona simpliciter, ad quæ debet dirigere gentem sibi commissam.

CAP. IX.
Quomodo reges, & Principes possunt seipsos prudentes facere.

ANima in sedendo & quiescendo fit prudens, vt vult Philosophus VII Physicorum. Reges ergo & Principes, si desiderant esse prudentes, nõ debent vanitatibus intendere: sed maiorem partem vitæ suæ debent expendere in cogitando quæ possunt esse regno proficua. quod non sic intelligendum est, vt nullas recreationes corporales habere debeãt, sed debẽt eis adeò moderate vti, vt nõ impediãtur in regimine regni sui. Seipsos ergo poterunt prudentes facere, vt naturaliter regnũ regant. excogitando primò tempora retroacta, sub q̃bus tẽporibus regnũ melius regebatur, ꝓpter quod habeãt memoriã præteritorũ, ex q̃bus scire poterunt, quid agendũ sit in futurũ. Nam semper debet suũ regimen cõformare

regimini retroacto, sub quo regnũ tutius & melius regebitur. Nam sicut in speculando & cogitando quæ antiqui Philosophi conscripserunt, sumus sapientiores in speculabilibus: sic reges et principes cogitãdo acta suorum prædecessorum, fiunt magis prudentes in agibilibus. Secundo debent diligenter intueri futura bona, quæ possunt esse proficua regno: & mala, quæ possunt esse nociua. Nam ex hoc habebunt prouidentiam futurorum, vt possint mala expeditius vitare, & bona facilius adipisci. Tertio debent sæpe recogitare bonas consuetudines, & bonas leges. nam talia sunt maxime principia agibilium, sicut intellectus principiorum est. Tanto ergo Rex magis intelligens est circa agibilia, quanto plures bonas leges & bonas cõsuetudines in mente habet: ex qbus scire potest, quid in quolibet negotio sit agendum. Quarto sæpe sæpius excogitare debet, quomodo per huiusmodi bonas leges & consuetudines debite regnum regat, eliciendo ex eis debitas conclusiones agibilium. Non enim sufficit esse intelligentem, habendo cognitionem legum & cõsuetudinem, quæ sunt principia agibilium: nisi quis sit rationalis, ex illis legibus & consuetudinibus debitas cõclusiões agibilium eliciendo. quod quomodo fieri debeat, in tertio Libro, vbi agetur de regimine regni, plenius ostẽdemus. Reges igitur, dando operã illis octo, quæ ad prudentiam requiruntur, de quibus in præcedenti capitulo fecimus mentionem, poterunt seipsos prudentes facere. Verum quia malitia ẽ corruptiua principij. sicut enim quis habens corruptum gustũ, male iudicat de saporibus, credit

dit

dit enim aliquid esse dulce quod est amarũ, et econuerso: sic habens infectam & deprauatam voluntatem, excœcatur in intellectu, vt male iudicet de agibilibus: iudicat enim esse agendum quod est fugiendum, & econuerso. Bene igitur dictum ē, quod scribitur VI Ethicorũ, quòd ca. 12.
impossibile est prudentem esse, non existentem bonũ. Deprauat enim malitia iudiciũ vt aliquis imprudenter agat propter malitiam deprauantem voluntatem. Quare si reges & principes volunt esse prudentes, cum hoc ꝙ debẽt esse memores, prouidi, solertes, & dociles, & alia, quæ superius diximus, oportet ipsos esse bonos, & nõ habere voluntatem deprauatam: ne propter malitiam appetitus, imprudenter agant, & iudicent esse agenda, quæ sunt fugienda.

CAP. X.

Quot sunt modi iustitiæ, & circa quæ iustitia habet esse, & quomodo ab aliis virtutibus est distincta.

PHilosophus in V Ethicorũ distinguit duplicem iustitiam, legalem. & æqualem. Legalis enim iustitia est quid generale, & quodammodo omnis virtus. Iustitia vero æqualis, est quid speciale, & est quædã particularis virtus. Nam ex hoc est quis iustus legalis, quia adimplet præcepta legis. Sed (vt dicitur primo Magnorum moraliũ) lex præcipit actus omniũ virtutum. Præ- ca. 1. 2 / ca. 34.
cipit enim lex operari fortia & temperata, & vniuer-

ſaliter omnia quæ dicuntur ſecundum virtutes. vnde ibidem dicitur, ꝙ iuſtitia legalis eſt perfecta virtus. Sic etiã

Ca. 1. V Ethicorum ſcribitur, ꝙ lex præcipit non derelinquere aciem, neq; fugere, neq; abijcere arma, quod ſpectat ad fortitudinem. & præcipit non mœchari, quod pertinet ad temperantiam. & non percutere, neq; contendere, quæ ſunt opera manſuetudinis. Lex igitur vniuerſaliter iubet omnem virtutem implere, & malitiam fugere. quare iuſtitia legalis, ideſt impletio legis, eſt quodammodo omnis virtus. Iuſtitia aũt æqualis, ẽ quædam virtus ſpecialis, per quam redditur cuilibet quod eſt æquũ ideſt quod ſibi debetur. Differentia autem harum iuſti-

Ca. 1. tiarum ſic poteſt accipi. Nam (vt ſcribitur V Ethicorum) Iuſtitia eſt in ordine ad alterum: prout igitur ciues habent ordinem ad ſe inuicem, & ad rempublicam, & ad legiſlatores ſeu ad ipſum regem, habet eſſe in eis iuſtitia legalis, & æqualis. Nam in ipſis ciuibus, ex eo quod habent huiuſmodi ordinem, vel quæritur bonũ cõmune, vel bonum ſpeciale & propriũ. Si quæritur cõmune bonum: ſic ẽ in eis iuſtitia legalis. Si autem quæritur in ipſis aliquod bonum priuatum: erit in eis iuſtitia æqualis. Bonum enim cõmune reſultat ex omni bono ciuium: res enim publica, & tota ciuitas melior ẽ, qualitercunq; ciues boni ſint. Siue enim ciues ſunt boni in ſe, ſiue in ordine ad alios, ſemper ciuitas melior eſt quæ ex melioribus ciuibus conſtat: & quãto pluribus modis ſunt boni ciues, tanto magis eſt bona ciuitas. Leges igitur quia intendũt cõmune bonũ, præcipiũt omnem modũ bonitatis.

Eſſe

Esse igitur iustum secundum legem, & implere legalem iustitiam, est sequi omne bonum, & fugere omne vitiũ. & habere quodammodo omnem virtutem. propter quod legalis iustitia dicta est quodammodo omnis virtus, quia exercet opera omnium virtutum. Non est autem simpliciter legalis iustitia omnis virtus, quia ē virtus distincta à qualibet virtute. Sed dicitur esse quodammodo omnis virtus, quia non determinat sibi specialem iustitiã. Differt autẽ huiusmodi iustitia à qualibet virtute in duobus. nam licet eadẽ opera agat iustus legalis, quæ agit fortis & temperatus: non tamen aget ea secũdũ eandẽ intentionem, vel secundum eandẽ rõnem formalem. Nam qui agit opera fortia, quia delectatur in talibus, fortis est. & agens temperata, quia delectatur in ipsis, temperatus ẽ. Sed agens talia, non quia delectatur in eis, sed quia ea lex præcipit, & vult implere legem, iustus legalis est. Iustus ergo legalis, per se & secundũ ꝙ hmõ, idelectatur in impletione legis. Si autem delectatur in operibus singularium virtutum, hoc est ex consequenti, prout omnia talia opera sunt à lege præcepta. Fortis aũt & tẽperatus, vel ꝑfectus secũdũ virtutes alias, ꝑ se & primo delectatur in operibus cõuenientibus virtutibus, qbus ornatur. Si aũt delectatur in impletione legis, hoc est ex consequẽti, prout agendo talia opera, legẽ implet. Ex ista aũt differentia sequitur secunda. nam cũ fortis & temperatus delectetur in operibus taliũ virtutũ, secũdũ se virtutes illæ perficiunt habentẽ eas, & vt est aliquis secundum se. Sed iustus legalis, quia delectatur in operibus illis, prout

implet legem, iustitia legalis non perficit hominem secundum se, sed perficit ipsum, vt habet ordinem ad leges. Leges autem tradūtur ab ipso Principe, & sunt traditæ ipsis ciuitatibus subditis imperio principis, cuius est leges facere. Perfici ergo in ordine ad leges, est perfici in ordine ad principem, cuius est legem ferre, vel in ordine ad totam ciuitatem, cui lex imponitur. Iustitia ergo legalis licet faciat illa eadem opera, quæ facit temperantia, & fortitudo: perficit tamen ipsum habentem in ordine ad alium, vt in ordine ad principem, vel in ordine ad ciuitatem: non obstante ꝙ temperantia, & fortitudo, & aliæ virtutes huiusmodi perficiant habentem secūdum se. Patet ergo, quomodo iustitia legalis est quodammodo omnis virtus, & quòd non determinat sibi specialem iustitiam, sed agit opera specialium virtutum. Iustitia vero æqualis non est omnis virtus, nec agit opera singularū virtutum, sed determinat sibi specialem iustitiā, eo ꝙ in ea intenditur speciale bonum. Nam licet qualitercunq; ciuis bonus sit, ex hoc resultet commune bonum, & sit inde melior ciuitas, & qualitercunq; malus sit, inde peior ciuitas: nō tamen ex quacunq; bonitate vnius ciuis per se & secūdum ꝙ huiusmodi resultat bonitas alterius ciuis. nec quæcūq; prauitas vnius ciuis per se loquendo infert malum alteri ciui. Sed si in bonis exterioribus aliquis malus sit, vt ꝙ velit habere plus de ijs, q̄ eū deceat: ex hoc infertur nocumentum alijs ciuibus: quia si ille habet inde plus, alij habent inde minus. Iustitia ergo specialis, per quam vitatur malum aliquod speciale,

prout

prout ex malitia vnius ciuis infertur nocumentum alteri, determinat sibi specialem materiam, & habet esse circa hæc bona exteriora, in quibus ciues cōmunicant. Dicta est igitur hæc iustitia æqualis, quia potissime innititur æqualitati, vt q̄ vnusquisq; in huiusmodi exterioribus bonis habeat quod æquum est. Inde est ergo q̄ hæc iustitia dicitur vnicuiq; suū tribuere, quia ius in quadam æqualitate consistit: hæc autem vnicuiq; tribuit quod iustum vel æquum est. Sic etiam dicitur vnicuiq; tribuere quod suum est: quia æquū est, quemlibet possidere sua. Si igitur hæc iustitia specialis æqualis dicitur, & æqualitati intendit: cum bona exteriora dupliciter ciues inæqualiter participare possint, dupliciter erit huiusmodi particularis iustitia. Accidit autem aliquos participare bona inæqualiter in commutationibus, vt in emptionibus, venditionis, mutationibus, & locationibus. Contingit enim in vendendo, emendo, locando, mutuando, dare parum & accipere multum, vel etiā econuerso. quod sine inæqualitate esse non potest. Rursus contingit inæqualitas in distributionibus, quia aliquando aliqui plus laborantes p̄ Republica, minus accipiunt: immo hæc iustitia quodammodo deprauata est, vt plurimū enim homines acceptatores sunt personarum, distribuentes honores indignis, & repellentes dignos. Erit igitur dupliciter specialis iustitia, commutatiua, & distributiua. Omnis enim iustitia, siue sit legalis, seu cōmutatiua, seu distributiua, semper perficit habentem in ordine ad alium. Magis tamen iustitia commutatiua, & distributiua perficit habentem in ordi-

ordine ad alium, ꝙ legalis. Sed de hoc forte alibi erit locus. Ad præsens autem in tantum dictum est, ꝙ declarata sunt illa tria, quæ in principio capituli proponebantur. Ostensum est enim, quot sunt modi iustitiæ: quia quædã est iustitia generalis, quæ dicitur legalis: et quædam specialis, quæ dicitur æqualis. & hoc dupliciter, quia quædam distributiua, quædam cõmutatiua Rursus declaratum est, circa quæ habet esse iustitia, quia iustitia Legalis habet esse circa totam materiam moralem, et circa amnia opera virtutum: non secundum se accepta, sed prout per ea est impletio legis. Tertio ostensum est quomodo differt iustitia à virtutibus alijs: quia virtutes aliæ magis perficiunt hominem in se: Iustitia vero, siue sit legalis, siue distributiua, siue commutatiua, perficit hominem in ordine ad alium.

CAP. XI.

Quòd absq; iustitia nequeũt regna subsistere

DIcebatur in præcedenti cap. duas esse iustitias, vnam generalem, & aliam specialem. Ad hoc autem vt regna subsistant & pacifice maneant, vtraq; iustitia est necessaria. quòd quidem absq; iustitia generali regna durare non possint, duplici via inuestigare possumus. Prima sumitur ex parte ipsius iustitiæ generale. Secunda, ex parte regni, in quo debet talis iustitia obseruari. Prima via sic patet. nam (vt in præcedenti capitulo dicebatur) Legalis iustitia est quodammodo

omnis

omnis virtus. Habere enim huiusmodi iustitiam, est implere legem. Si ergo lex iubet omne bonum, & prohibet omne malum: implere legem, est esse perfecte virtuosum. Ideo primo Magnorum moraliũ, capitulo de iustitia, dicitur, ꝙ legalis iustitia est perfecta virtus. ergo per locum ab opposito, legalis iniustitia est integra & perfecta malitia. In nullo ergo obseruare leges, & ciues non participare in aliquo legalem iustitiã, est eos esse integre & perfecte malos. Sed (vt dicitur IIII Ethicorum capitulo de mansuetudine) malum se ipsum destruit: & si integrum sit, importabile fit. Importabile igitur esset illud regnum, & durare non posset illa ciuitas, cuius ciues integre essent mali, & in nullo vellent implere legem, nec vellent in aliquo participare legalem iustitiam. Ex parte igitur ipsius legalis iustitiæ, quæ est perfecta virtus, cuius oppositum est perfecta malitia, probari potest ꝙ absq; legali iustitia non valent regna subsistere. Secunda via ad inuestigandũ hoc idẽ sumitur ex parte ipsius regni. Regnũ enim & omnis politia ẽ qdã ordo, & qdã principatus. Cũ igitur ordo & principatus sit ipsorũ subditorũ per respectũ ad leges, et ad principem, cuius ẽ leges ferre, vt declarari habet in Politicis: si ciues nõ pticiparẽt legalẽ iustitiã, nõ reseruaretur in eis ordo nec ad leges, nec ad principẽ. Nõ ergo vlterius reseruaretur i eis politia, nec esset vlterius regnũ. Facile est ergo ostẽdere, ꝙ absq; legali iustitia regna durare nõ possunt. Sed ꝙ absq; iustitia spãli, quæ diuiditur in iustitiã cõmutatiuã, & distributiuã, nõ subsistat regnũ, sic declarari potest

ca. 34.

Ca. 5.

ri potest. Quodlibet enim regnum, & quælibet congregatio assimilatur cuidam corpori naturali. Sicut enim videmus corpus animalis constare ex diuersis membris connexis & ordinatis ad se inuicem: sic quodlibet regnũ, & quælibet congregatio constat ex diuersis personis cõnexis, & ordinatis ad vnum aliquid. Vt ergo liceat figuraliter loqui, in membris eiusdẽ corporis est quodammodo duplex iustitia, commutatiua, & distributiua Iustitia enim proprie sumpta, non est nisi ad alterum, et nõ est nisi diuersarum personarum. Metaphorice tamen & per quandam similitudinem, est iustitia eiusdem ad se ipsum, & in membris eiusdem corporis possumus aliquo modo contemplari iustitiã. Vnius enim & eiusdem corporis membra habent ordinem ad se inuicem; & ordinantur ad vnum aliquid, vt ad cor, à quo recipiunt motum & vitalem influentiam. Vt ergo membra habent ordinem ad se inuicem, est in eis quodammodo iustitia cõmutatiua. Sed vt ordinantur ad cor, aliquo modo reseruatur in ipsis iustitia distributiua. Ex hoc enim est inter aliquos commutatiua iustitia, quia vnus abundat in vno, in quo alter deficit: & deficit in alio, in quo ille abundat. Ideo vt quilibet suæ indigentiæ prouideret, inuenta fuit cõmutatiua iustitia. Cõtingit enim aliquem abundare in pecunia, in qua alter deficit: & deficere in frumento, in quo ille abundat. Per commutatiuam ergo iustitiam huiusmodi superabundantia & defectus reducitur ad æqualitatem: quia vnus dat pecuniã qua abundat, & recipit frumentũ quo indiget. Alter vero tribuit

frumentũ

frumentum quo affluebat, & suscipit pecuniam qua caret. Est igitur commutatiua iustitia, prout vnus ordinat bona sua in vtilitatem alterius, & econuerso. Hunc aũt *modum reperimus in membris eiusdem corporis.* Oculus *enim pollet acumine visus: deficit tamen a potentia gressiua, quia non potest pergere.* Pes *autem abundat in gressiua potentia: deficit tamen in visione, quia nihil videt.* Oculus *igitur secundum visionem in qua abundat, subuenit indigentiæ pedis, quia dirigit ipsum.* Pes *autem per potentiam gressiuam qua pollet, subuenit indigentiæ oculi, quia portat eum.* Nisi *igitur membra sic suæ indigentiæ subuenirent: vt nisi manus purgaret oculum, et oculus dirigeret manum: & nisi pedes portarent caput, et caput dirigeret pedes: corpus naturale nõ posset subsistere.* Sic *quia nullus homo sufficit sibi ad viuendũ, nisi ciues per commutatiuam iustitiam sibi inuicem subuenirent: vt* ꝙ *vnus communicaret alteri illud in quo superabundat, & acciperet illud in quo deficit, ciuitas durare nõ posset.* Sicut *ergo in membris eiusdẽ corporis prout habent ordinem ad se inuicem, & sibi inuicem suæ indigentiæ subueniunt, est in eis quædam commutatiua iustitia, sine qua corpus naturale durare non posset: sic prout ciues eiusdem ciuitatis vel regni habẽt ordinem ad se inuicem, & sibi inuicem secundum quandam commutationem suis indigentijs satisfaciunt, est in eis cõmutatiua iustitia, sine qua ciuitas vel regnum non posset subsistere.* Secundo *in membris est quædam distributiua iustitia, prout habent ordinem ad ipsum cor.* Nam *cor singu-*

lis

lis membris secundū suam proportionem & dignitatem influit eis spiritum vitalem, & motum: ita ꝙ principiū vitæ, & principiū mouendi ē in corde, sicut forte prin-cipium sentiendi est in cerebro. Sic & in ciuibus est distributiua iustitia, prout ordinantur ad vnum aliquid, vt ad regem, vel ad ducem, qui secundum eorum virtu-tem & dignitatem debet eis honores, & bona tribuere. Sicut ergo corpus naturale nō subsisteret, nisi in eo re-seruaretur quædam distributiua iustitia, vt ꝙ cor mem-bris debite influere: sic regnū vel ciuitas non potest sub-sistere, nisi reseruetur in ea distributiua iustitia, vt ꝙ Rex siue princeps debite honores & bona distribuat, Est autem diligenter notandum, ꝙ sicut non quælibet inæqualitas tollit vitam corporis naturalis, tamen quæli-bet inæqualitas ægrotat & infirmat ipsum: sic nō quæ-libet iniustitia corrumpit totaliter regnū & politiam, ta-men per quamlibet iniustitiam regnum & politia infir-matur et disponitur ad corruptionē. Patet igitur ꝙ prout ciues habent ordinem ad se inuicem, est in eis iustitia cō-mutatiua. Prout vero habent ordinem ad regem vel ad principem, reseruatur in eis iustitia distributiua. Prout vero adimplent leges, est in illis iustitia legalis. Quo-cūq; tamen modo sumatur iustitia, sine ea ciuitas vel re-gnum durare non potest. Bene ergo dictum est quod dicitur I Magnorum moralium, cap. de iustitia, ꝙ iustum est quoddam proportionabile, & cōtinet vrbanitates. Nā sicut anima continet corpus, qa recedente ea corpus dis-soluitur, & marcescit: sic iustitia continet vrbanitates

idest

idest ciuitates & regna, quia sine ea dissoluitur ciuitas, & nõ possunt regna subsistere. valde igitur iniuriatur regno & regi, qui iustitiam non obseruet. Si igitur iustitia est tantũ bonum regis & regni, summo opere Rex studere debet, vt in suo regno, seruetur iustitia, non solũ ijs qui in regno nati sunt, sed etiam peregrinis & aduenis. Cuicũq; enim negetur iustitia, manifeste regi & regno infertur iniuria.

CAP. XII.

Quòd maxime decet reges & principes esse iustos, & in suo regno iustitiã obseruare.

SAtis per præcedẽs capitulum persuadetur principibus atq; regibus, vt sint iusti, & ut obseruent iustitiam: cum sine ea ciuitates, & regna durare non possint, Tamen qa ẽ animus hominis generosus, & semper auidus nouas rõnes audire: adducemus nouos modos, qbus ostẽdi poterit, ꝙ maxime decet reges & principes eẽ iustos. Possumus aũt hãc veritatẽ quadruplici via venari, secundũ quatuor quæ tãgũtur de iustitia in V Ethi. Prima via sumitur ex pte psonæ regiæ. Secũda, ex pte ipsius iustitiæ. Tertia ex pfectiõe bonitatis, quæ ex iustitia innotescit. Et quarta, ex ipsa malicia, quæ ex iniustitia consurgit. Prima via sic patet. nã si lex ẽ regula agendorũ, vt haberi põt ex V Ethi. ipse iudex, & multomagis ipse Rex, cuius est leges ferre, debet eẽ quædã regula in agẽdis. Est enim Rex siue princeps quædam lex, & lex ẽ qdã Rex siue princeps. Nam lex ẽ qdã inanimatus princeps: princeps vero est quædam animata lex. Ca. 2.

Quantũ

Quantum ergo animatum inanimatum superat, tantum Rex siue princeps debet superare legẽ. Debet etiã Rex esse tantæ iustitiæ, & tantæ æquitatis, vt possit ipsas leges dirigere: cum in aliquo casu leges obseruari nõ debeant, vt infra patebit. Dubitare ergo, vtrum Rex debeat esse æqualis & iustus, est dubitare, vtrum ipsa regula debeat esse regulata. Si enim regula ab æqualitate deficiat, nihil regulatum erit: cum omnia per regulam regulentur. Sic si reges sint iniusti, disponunt regnum, vt in eo nõ obseruetur iustitia. Maxime ergo studere debẽt, ne sint iniusti, & inæquales: quia eorum iniustitia, & inæqualitas tollit ab eis regiã dignitatem. Nam reges iniusti & si dominentur per ciuilem potentiam, nõ tamen digni sunt vt sint reges. Cum enim deceat regulam esse rectam & æqualem, Rex quia ẽ quædam animata lex, & quædam animata regula agendorum, ex parte ipsius personæ regiæ maxime decet ipsum seruare iustitiã. Secundo possumus inuestigare hoc idem ex parte ipsius iustitiæ. Nam iustitia est quoddam magnũ bonum & præclarum. Perficit enim (vt dictum est) hominem in ordine ad alium. Tũc autem maxime clarescit bonitas nostra, quando vsq; ad alios se extendit. Vnde V Ethicorũ dicitur, ꝙ præclarissima virtutum videtur esse iustitia: et neque Hesperus neq; Lucifer ẽ ita admirabilis, sicut ipsa. Hesperus enim & Lucifer est vna & eadẽ stella, quæ est valde pulchra & clara: & propter sui pulchritudinem & venustatem communi nomine appellatur Venus. Hæc autem stella aliquando præcedit solem, & tunc apparet

Ca. 1.

paret

paret in mane, & dicitur Lucifer. *Aliquando vero sequitur ipsum, & tunc apparet in sero, et dicitur* Hesperus. *Est ergo intentio philosophi dicere,* ꝙ Venus, *quæ ẽ tam pulcherrima stella, & quæ aliquando dicitur* Lucifer, *aliquando* Hesperus, *non sit ita pulchra, nec ita præclara, sicut est iustitia.* Pulchritudo *stellarum non est ita admirabilis, sicut pulchritudo eius.* Stellæ *enim pollent pulchritudine corporali, & illuminãt nos lumine corporali: sed iustitia pollet pulchritudine honesta et spirituali, & ornat nos virtuali perfectione. Quãto igitur pulchritudo spiritualis excellit pulchritudinem corporalem, tãto pulchritudo iustitiæ & claritas eius admirabilior ẽ claritate stellarum.* Si *ergo decet reges & principes habere clarissimas virtutes, ex parte ipsius iustitiæ, quæ ẽ quædam clarissima virtus, probari potest,* ꝙ *decet eos obseruare iustitiam.* Tertio *hoc probari potest ex ipsa perfectione bonitatis, quæ ex iustitia innotescit.* Iustitia *enim non solum ẽ perfecta virtus in se, sed si sit in regibus & principibus ostendit eos esse perfecte bonos.* Sic *enim videmus in alijs rebus* ꝙ *vnumquodq; perfectum est, cũ potest sibi simile producere, & cũ actio sua ad alios se extendit: vt tunc aliquid est perfecte calidum, quando potest alia calefacere, & quando actio sua ad alia se extendit.* Et *tunc est aliquis perfecte sciens, quando potest alios docere, & quando scientia sua ad alios se extendit.* Ideo *scribitur* I Metaphysicorum, ꝙ *signũ omnino scientis, est posse docere.* Ergo *à simili, tunc est aliquis perfecte bonus, quãdo bonitas sua vsq; ad alios se extendit.* Inde est In pe.

de est ergo ꝙ non cognoscitur perfecta bonitas hominũ, nisi constituantur in aliquo principatu. Nam quãdiu aliquis nõ habet regere nisi seipsum, nõ plene apparet qualis sit, nec perfecte cognoscitur bonitas eius. Sed quando constituitur in principatu aliquorum, quia oportet ꝙ bonitas sua ad alios se extendat, tunc melius apparet qualis sit, eo ꝙ opera sua ad exteriora se extendant. Si ergo nobis exteriora magis nota sunt, quãto aliquis in maiori principatu constituitur, quia opera sua ad plura se
Ca. 1. *extendũt, magis apparet qualis sit. Ideo dicitur V Ethicorum principatus virum ostendit. Propter quod & prouerbialiter dicitur, Si quis vult cognoscere virum, ponat ipsum in aliquo principatu. Ex iustitia ergo (quia ẽ ad alterum) innotescit perfecta bonitas. Nam excepta prudentia, quæ alijs virtutibus perfectior est, quia ẽ earum directiua, omnes aliæ virtutes morales, quæ perficiunt hominem in se, se videntur habere ad iustitiã, quæ perficit hominem in ordine ad alterum, sicut subditi, qui quodammodo solum habent regere seipsos, se habent ad principem, cuius bonitas & regimen ad alios se extẽdit. Sicut ergo in principe magis manifestatur perfectio bonitatis, ꝙ̃ in alijs: sic ex iustitia magis manifestatur perfectio bonitatis, ꝙ̃ ex alijs virtutibus moralibus. Decet ergo reges & principes esse iustos, tum quia debent esse regula agendorum, tum quia iustitia est præclara virtus, tum etiã q̃a ex ea manifestatur perfectio bonitatis. Quarto hoc decet reges & principes ex magnitudine malitiæ,*
Cap. 1 *quæ ex iniustitia consurgit. Nam (vt dicitur V Ethi.)*

sicut

ſicut melior eſt qui nõ ſolũ eſt bonus in ſe, ſed etiã bonitas ſua ſe extendit ad alios: ſic peior eſt, qui non ſolũ malus ẽ in ſe, ſed etiam malitia ſua ſe extendit ad alios: & quantum ad plures ſe extendit malitia eius, tanto peior exiſtit. Tanto igitur ſummopere ſtudere debent reges & principes vt ſeruent iuſtitiam, & iniuſtitiam vitent: quãto ex eorũ iuſtitia põt conſequi maius malũ, & põt inferri pluribus nocumentũ. Eſſet aũt vlterius declarandũ, quomodo reges & principes poſſunt iuſtitiã acquirere: & quomodo debeant iuſtitiã obſeruare. Sed in tertio libro, vbi agetur quomodo regnum iuſte regi debeat, plenius oſtendetur.

CAP. XIII.

Quid ẽ fortitudo, & circa quæ habet eẽ, & quomodo poſſumus noſipſos fortes facere.

QVia circa quodcunq; contingit peccare, & bene agere, oportet dare virtutem aliquam, per quam regulentur ĩ agẽdo. Cũ igitur circa timores, et audacias cõtingat aliquẽ ſe habere recte, & nõ recte, oportet dare virtutẽ aliquã circa timores, & audacias. Accidit enim aliquos timere timẽda, & nõ timenda. Sunt enim aliqui adeò pauidi, ꝙ circũſtantes muros timẽt. Aliq vero adeò fatue audent, vt ẽt Deũ non timeant. quod nõ eſt fortitudinis, ſed inſaniæ. Propter qđ I Magnorũ moraliũ ſcribitur, ꝙ ſi qs valde impauidus exiſtat, ꝙ Deũ nõ timeat, non eſt fortis, ſed inſanus. Spectat igitur ad fortem timere timenda, & audere audenda. Erit igitur fortitu- ca. 21.

do virtus quædam reprimens timores, & moderans audacias. Reprimit enim fortitudo timores, ne per eos quis retrahatur ab eo quod ratio dictat. Moderat autem audacias, ne quis audendo aggrediatur quod ratio vetat. Viso quid est fortitudo, restat videre circa quæ esse habeat talis virtus. Sciendum igitur, ꝙ timere, & audere, ꝓprie respiciunt pericula. Nullus autem timet, nisi imaginetur sibi periculum imminere; nec omnis dicitur audax, nisi aggrediatur aliquod terribile & periculosum. Periculorum autem quædam sunt bellica, quædam autem ex alijs causis. Exponimur autem periculis nõ solum in bellis, sed etiam in mari, & in ægritudinibus, et in alijs circa quæ conuenit esse pericula. Rursus in periculis bellorum homines diuersimode se habent. Nam quidam timent: quidam audent. Audentes etiam diuersificantur. Nam quidam de leui aggrediuntur bellorum pericula: sed, cũ aggressi sunt ea, si inuenerint resistentiam, nõ sustinent, sed fugam arripiunt. Quidam autem non de leui aggrediuntur bellum, sed cum aggressi fuerint, sustinent & tolerãt pericula bellorum. Cum igitur virtus sit circa bonum & difficile (quia difficiliora & terribiliora sunt pericula bellica, q̃ alia: & etiam quia in periculis bellicis difficilius est reprimere timores, q̃ moderare audacias: rursus quia in audendo non tam difficile est aggredi pugnã, sicut tolerare & sustinere pugnantes:) fortitudo, quæ ẽ virtus circa pericula, principalius est in reprimendo timores contingentes circa pericula talia, q̃ in moderando audacias circa ipsa. Sic etiam principalius est hmõi virtus in

tus in sustinendo pugnantes, q̃ in aggrediendo eos. Quòd autem pericula bellica sint difficiliora ad sustinendum, q̃ pericula alia: triplici via ostendi pōt. Primo, quia hmōi pericula sunt magis præ oculis, & magis sentiuntur q̃ alia. Non enim sic aperte apprehendimus mortem, cum ægrotamur: quia ægritudines intrinsecus latent. nec sic sentimus pericula maris, sicut pericula bellica. nec ex tactu aquæ sic sentimus et imaginamur læsionem, sicut ex tactu gladij. pericula ergo bellica tum qa manifesta sunt, tum etiam quia maxime sentiuntur, & imaginamur ea maxime dolorem inferre, difficiliora sunt ad sustinendũ, q̃ alia. Secundo, talia difficilius sustinemus, q̃ alia, non solum quia sunt magis manifesta & doloris illatiua, sed quia imaginamur q̃ p fugam ea de facili vitare nō possumus. Non enim sic per fugam vitare possumus ægritudines: quia cum ægritudo sit aliquid in nobis existens, p fugam eã vitare non possumus. pericula etiam maris nō sic per fugam vitari possunt, sicut pericula belli. Cum ergo difficilius sit durare & sustinere pericula illa quæ per fugam vitare possumus, q̃ ad quæ sustinenda necessitamur, eo q̃ per fugam ea vitare non possumus; difficilius sustinentur pericula bellica, q̃ alia. Tertio pericula talia difficilius sustinentur: quia per ea maxime apprehendimus mortem violentam, cum mors ibi illata sit p mutilationem membrorum, & per incissuram corporis, per quam maxime apprehendimus violentã mortẽ. Mori enim per ægritudinem vel per aliquem alium modum, nō sic videtur repugnare naturæ corporis, sicut mors bellica, per

ca, per quam corpus mutilatur, & inciditur. Est igitur virtus fortitudinis principaliter circa pericula bellica: ex consequenti autem est circa pericula alia. Propter quod
Cap. 6 dicitur III Ethicorum, q principaliter dicetur vtiq; fortis, qui impauidus est circa bonam mortem, & maxime circa eã quæ est secundum bellum. Sed adhuc & in mari, & in ægritudinibus intimidus est, qui est fortis. Amplius licet fortitudo sit circa pericula bellica, reprimẽdo timores, & moderando audacias: principalius tamen ẽ circa repressionem timorum, q̃ circa moderationem audaciarum. Nam pericula terribilia vtplurimum tristia sunt. Tristia autem naturaliter quilibet fugit, sicut naturaliter sequitur delectabilia. Cũ ergo naturaliter tristia fugiamus, difficile est reprimere timores, per quos tristia fugimus. Non autem sic difficile est moderare audacias, p quas tristia aggredimur. quare si virtus principalius est circa difficile, bene dictum est, fortitudinem principalius esse circa repressionem timorum, q; circa moderantiam audaciarum. quòd autem fortitudo principalius sit in sustinendo, q̃ in aggrediendo, vt communiter ponitur, triplici via venari potest. Primo, quia aggrediendum, est fortioris: sustinere autem, debilioris est. Aggrediens autem comparatur ad alios, sicut ad debiliores. sed sustinens, sicut ad fortiores: Difficilius est autem inniti contra fortiores, q̃ contra debiliores. propter quod difficilius est sustinere pugnam, q̃ aggredi pugnantes. Secundo est difficilius, quia aggrediens imaginatur malum vt futurum: sed sustinens habet malum

præ

præ oculis, & vt præsens. Difficilius aũt est inniti, & habere se fortiter contra mala præsentia, q̃ contra mala futura. Tertio hoc ẽ difficilius, quia aggredi potest fieri subitò: sed sustinere requirit diuturnitatẽ & tempus. Difficilius est aũt habere se fortiter et constanter in sustinendo bella, quod requirit durabilitatẽ & tẽpus, q̃ in aggrediendo, qđ subitò fieri põt. Vnde Philosophus III Ethicorũ cap. de fortitudine ait, q; fortitudo ẽ circa timores, & audacias, magis tamen ẽ circa timores reprimendo eos, q̃ circa audacias moderando ipsas (& subdit) fortitudinem esse in sustinendo tristia. Declaratũ est igitur, circa quæ habet esse fortitudo: restat ergo declarandum, quomodo possumus facere nosipsos fortes. Notandum ergo q; licet virtus opponatur duabus malitijs, quarum vna superabundat, & altera deficit: vt largitas opponitur prodigalitati, quæ superabundat in expendendo: & auaritiæ, quæ deficit. & fortitudo quæ opponitur audaciæ, quæ superabundat in aggrediendo: & timiditati, quæ deficit: semper tamen virtus plus opponitur vni malitiæ, q̃ alij. Sed quia difficilius est reprimere timores, q̃ moderare audacias: fortitudo magis insistit vt reprimat timores, q̃ vt moderet audacias: & plus repugnat & contradicit timor fortitudini, q̃ faciat audacia. Quia igitur non possumus punctaliter attingere medium inter audaciam, & timorem: declinandum est ad audaciam, quæ minus repugnat fortitudini, q̃ timor; si volumus nosipsos facere fortes. Declarata ergo sunt illa tria, quæ in princi-

Ca. 7.

pio capituli proponebantur. Ostensum est enim, quid est fortitudo: quia est virtus reprimens timores, & moderans audacias. Rursus manifestum est, circa quae e fortitudo: quia principaliter est circa pericula bellica, & in reprimendo timores, & in sustinendo pugnã. Ex cõsequenti autem, est circa pericula alia, & in moderando audacias, & in aggrediendo pugnantes. Tertio declaratum fuit, quomodo possumus facere nosipsos fortes: qa maxime hoc faciemus, declinando magis ad audaciam, quae non tantum repugnat fortitudini, sicut timor.

CAP. XIIII.

Quot sunt species fortitudinis, & secundum quam fortitudinem decet reges & Principes esse fortes.

c.7.8 *Distinguit Pilosophus III Ethicorum cap. de forti-*
Et li. 1 *tudine septem species seu septem maneries fortitu-*
ca.21. *dinis. Prima, est fortitudo ciuilis. Secũda, seruilis. Ter-*
Mag. *tia, militaris. quarta, furiosa. Quinta, consuetudinalis.*
mor. *Sexta, bestialis. Et septima, est fortitudo virtuosa. Fortitudo enim ciuilis est, quando aliquis timens verecũdiam, & volens honorem adipisci, aggreditur aliquod terribile. vnde ait Philosophus, ꝙ secundum hanc fortitudinem fortissimi videntur esse apud illas gentes, apud quas ti-*
Home. *midi inhonorati sunt, fortes vero honorantur. hoc modo*
8.22. *(vt idem Philosophus ait) Hector fortis erat, qui timens*
Iliadis. *increpationes Polydamãtis, aggrediebatur terribilia. Di-*

cebat

cebat enim q si fugeret, Polydamas, qui erat ex parte aduersa, primum sibi increpationes imponeret. Sic etiã (ut idem Philosophus recitat) Diomedes, hoc modo fortis erat. Dicebat enim q si non strennue bellaret, Hector laudans se in Troianis diceret Diomedem ab eo deuictũ esse. Recte autem hæc fortitudo dicitur ciuilis: quia inter conciues & notos quis maxime fugit opprobria, & quærit honores. Videmus enim aliquos, quũ sunt in ignotis partibus, committere aliqua turpia, quæ inter ciues & notos nullatenus attentarent. Secunda fortitudo dicitur seruilis, & hæc peior est, q̃ prima: vt cum aliquis non vt vitet opprobria, vel vt consequatur honores: sed timore pœnæ, vel aliqua necessitate ductus aggreditur pugnam. Hoc modo multi Troianorum timentes Hectorem fortes erant. Nam Philosophus ait Hectorem statuisse, q si quis Troianorum sine bello fugeret, taliter aptaretur q non esset sufficiens fugare canes. Ad hanc fortitudinẽ inducunt populum Duces exercitus, statuentes pœnam fugientibus, faciendo foueas, ne possit exercitus fugere, sed quadã necessitate bellare cogatur. Hoc autem modo quidam dux dicitur exercitum suum coegisse ad fortitudinẽ. Nam, cum nauigijs & cum toto suo exercitu transfretaret, ne aliquis de suo exercitu haberet materiam fugiendi, omnes naues confregit. Tertia fortitudo dicitur militaris, & hæc est fortitudo experientiæ. Milites enim propter experientiam quam habent de bellis, multa aggrediuntur, quæ videntur esse terribilia. Nam (vt dicit Vegetius in libro De re militari) Nullus attentare dubitat,

Ho. 15 Iliadis

tat, quod se bene didicisse cōfidit. Videmus enim aliquos audientes solum strepitum armorum fugiunt, nescientes discernere quæ sunt periculosa in bellis, & quæ non. Milites vero bellorum experti, confidentes de sua experientia, & cognoscentes bellorum pericula, aggrediūtur aliqua terribilia, vt iudicentur esse fortes. Non tamen propter hoc proprie fortes sunt, nam cum adeò inualescit bellum, quod excedat eorum experientiam, in fugam conuertuntur. quarta fortitudo dicitur furiosa. Nam aliqui propter furorem & passionem in qua existunt, aliquando aggrediuntur pugnā, ita vt iudicentur fortes: non tamen proprie tales fortes existunt, quia fortitudo vera aggreditur pugnā (vt Philosophus innuit) nō propter furorem, sed propter bonū. immo si ex furore quis pugnam aggrediatur, inueniens resistentiam, pugnā non sustinet; quia qui fit intrepidus propter furorē, trāquillato furore, incipit timere, & nō sustinet bellum, sed arripit fugam. Quinta fortitudo est consuetudinalis. Aliqui enim, quia in pluribus bellis fuerunt, in quibus forte bene accidit eis, ex hac consuetudine assumunt quandā spem victoriæ, & accipiūt quandam audaciam bellandi. Tales ergo fortes esse videntur, quia aggrediuntur pugnam, sperantes de victoria, & nō credentes aliquid mali pati: non tamen vere fortes sunt, quia si inueniant resistentiā, & contra sperata malum aliquod patiantur, fugiunt. Sexta fortitudo dicitur esse bestialis, vt cum aliquis ignorans fortitudinem aduersarij, bellatur. vtputa si habitantes in septentrione sunt fortes & audaces, in meridie

vero

vero sunt debiles & timidi, aggredientes pugnam cum septentrionalibus, credentes eos esse meridionales, habẽt fortitudinem bestialẽ. Sunt enim tales quasi bestiæ insensatæ aggredientes bellũ, non cognoscentes aduersariorũ potẽtiã. Septima fortitudo dicitur virtuosa. vt cũ aliquis non coactione, vel furore, vel propter experientiam, vel propter ignorantiam aggreditur bellum: sed propter bonum, & ex electione. Reges ergo & principes licet has maneries fortitudinũ scire debeant, vt cognoscãt qualiter populus suus fortis est, & quomodo possunt cum aduersarijs bellare: ipsi tamen debẽt eẽ fortes fortitudine virtuosa, vt nõ exponant suã gentem periculis bellicis, nisi habeant iusta bella, & nisi videant magnum bonum patriæ vel regni, quod ex tali bello consequi possit.

CAP. XV.

Quid sit temperantia, & circa quæ habet esse, & quæ sunt species, & quomodo nosipsos possumus facere tẽperatos.

TEmperantia inter virtutes cardinales vltimũ gradum tenet. Prudentia enim & iustitia principaliores sunt virtutibus moralibus; qa prudẽtia ẽ in intellectu, iustitia in volũtate. Virtutes vero morales sunt in appetitu sensitiuo, vt in irascibili, & cõcupiscibili. Appetitus aũt sẽsitiuus deficit à volũtate, et intellectu. Ideo prudẽtia & iustitia sunt virtutes principaliores. Est aũt prudẽtia principalior iustitia; quia ipsa ẽ directiua omniũ aliarũ virtutũ. Fortitudo aũt, & tẽperantia, licet non sint adeò princi-

principales, sicut prudẽtia, & iustitia: tamen inter virtutes principales computantur. Nam virtutes moderantes passionem, dupliciter rationi deseruiunt, prout passiones dupliciter rationi obsistũt. Passiones enim vel obsistunt rationi, & alliciunt nos ad id quod ratio vetat: vel (ut supra dicebatur) obsistunt ei, quia retrahunt nos ab eo quod ratio dictat. Inter cætera autem, quæ possunt nos retrahere à bono rationis, sunt timores belli, & pericula mortis, circa quæ est fortitudo. Sic etiã inter cætera allicentia nos ad id quod ratio vetat, sunt venerea, & delectabilia secundum gustum, circa quæ est temperantia. Fortitudo ergo & temperantia inter principales virtutes cõputari debent. Est autem fortitudo principalior temperantia, quia fortitudo magis ordinatur ad bonum commune, vt ad tuitionem regni, & ad defensionẽ patriæ. Temperãtia vero magis ordinatur ad bonũ proprium, vt ad moderationem sui ipsius. Bonũ autem cõmune diuinius est bono proprio. Postq̃ ergo diximus de prudentia, quæ est principalior q̃ iustitia: & de iustitia, quæ est principalior fortitudine: & de fortitudine, quæ est principalior temperantia. Restat dicere de ipsa temperãtia, quæ inter virtutes principales vltimum gradum tenet. Sciendũ ergo, q̃ sicut fortitudo media est inter timores, & audacias: quia qui omnia timet, non est fortis, nec qui omnia audet: sed qui timet timenda, & audet audenda. Sic temperantia, media est inter delectationes, & insensibilitates. Vocamus autem insensibilem & agrestem, qui omnes delectationes corporales fugit.

Insen-

Insensibilitas ergo est vltra, q̃ ratio dictet, fugere delectationes corporales sensibiles. Qui igitur omnes delectationes insequitur, intemperatus est. Qui autem omnes fugit, insensibilis & agrestis est. Qui vero fugit fugiẽda, & prosequitur prosequenda: virtuosus, & temperatus est. cõtingit aũt peccare nõ solũ delectationes sensibiles psequendo, sed etiã eas fugiendo. Nã q adeò abstineret à cibo & potu, & à licitis delectationibus, q cum tali abstinentia eius natura stare non posset, quia huius cõtrarium recta ratio dictat, virtuosus dici non posset. Patet igitur quid est temperantia. Nam sicut fortitudo est reprimens timores, & moderãs audacias, inter quas ipsa fortitudo habet esse: sic temperantia ẽ reprimens delectationes sensibiles, & moderans insensibilitates, inter quas habet esse. Si ergo temperãtia reprimit delectationes sensibiles, videndum ẽ circa quas delectationes sensibiles habet esse. Delectationum autem sensibiliũ quædam sunt fortes, quædam sunt debiles, quædam nos magis alliciunt, quædam minus. Licet enim sint quinq; sensus, & circa sensibilia omnium sensuũ contingat nos delectari: tamen fortiores delectationes sunt secundum gustum, & tactum, q̃ secundum uisum, auditum, & odoratum. quod dupliciter patet. Primo, quia quantomagis vnimur delectationibus, tanto ardentius & feruẽtius delectamur. Magis autem vnimur delectationibus gustus, & tactus, q̃ delectationibus aliorum sensuum. Possumus enim videre, audire, & odorare distantia: sed nõ possumus gustare, & tangere, nisi nobis coniuncta. ideo

in hmõi

in hmōi sensibilibus ardtius, & se ruentius delectamur. Secundo hoc idē patet: quia sensibilia gustus, & tactus magis directe & immediate videntur ordinari ad conservationem nostram: vt delectabilia gustus ordinantur ad conservationem indiuidui: sed delectabilia tactus, vt matrimonia, ordinantur ad cōseruationem speciei. Ideo forte natura tantā delectationem posuit in delectatiōibus gustus, & tactus, ne periret indiuiduū, et vt saluaretur species. quare si virtus est circa bonū & delectabile, ponenda est principaliter temperantia circa delectationes illas, à quibus est difficilius abstinere. Temperātia igitur (per se) est circa delectationes gustus, & tactus. Si autem est circa delectationes aliorum sensuū, hoc est per accidens: quia alij sensus per accidens percipiūt delectabilia gustus, & tactus. Est enim hmōi virtus (vt vult
C. 10. Philosophus III Ethicorū) circa delectabilia illa, in qbus reliqua animalia cōmunicant. Reliqua aūt animalia in gustu, & tactu delectātur ꝑ se: in alijs vero sensibus delectātur ꝑ accidēs. Propter quod in eodem libro dicitur, ꝙ canes nō gaudent odoribus leporum, sed cibatione. Si aūt gaudent odore eorū, hoc est, quia credūt se cibari ex illis. Ideo non gaudet voce bouis, nec visione cerui, nisi inquantum per visum, & auditum, cognoscit eos prope esse, & credit se saturari ex eis. Est ergo temperantia circa delectationes tactus, & gustus: quia in illis homines ardentius delectantur. quod (vt videtur) rationabiliter accidit. Nam delectationes nutrimentales quæ fiunt per gustum, ordinantur ad conseruationē propriæ personæ:

næ: sed delectationes matrimoniales quæ fiunt per tactum, ordinantur ad procreationem filiorũ, & ad conseruationem speciei. si ergo (vt pluries dictũ est) bonũ cõmune diuinius est q̃ proprium, rationabiliter videtur egisse natura, Si in operibus matrimonialibus vehementiores delectationes posuit, q̃ in operibus nutrimẽti. Vel forte hoc ideo natura fecit: qa vnusquisq; magis solicitus est de bono proprio, q̃ de bono alterius. Nõ igitur oportuit tam vehementes delectationes ponere in nutrimento, quod ordinatur ad bonum proprium, & ad cõseruationem indiuidui, sicut in matrimonio, quod ordinatur ad bonũ alterius, & ad cõseruationem speciei. Si ergo cõtra difficilius magis bellandũ est, principalius insistendũ est, vt per temperãtiam refrænemus delectationes venereas quæ fiunt per tactum, q̃ nutrimentales quæ fiunt p gustum. immo in ipsis delectationibus nutrimẽtalibus magis delectamur in tactu, q̃ in gustu. Comedendo enim & bibendo (vt vnusquisq; in seipso experitur) delectamur in lingua vbi regnat gustus, & in gutture vbi non est gustus, sed tactus. & (vt manifeste experimur) magis delectamur, cum cibus aut potus attingit guttur, quam cum coniungitur linguæ. Credendum est enim in talibus iudicio gulosorum. Recitat autem Philosophus III Ethicorum de quodam, nomine Phyloxenus, C. 10. *qui, cum esset pultiuorax, orauit, vt guttur eius longius q̃ gruis fieret. Non enim orauit, vt lingua eius esset latior lingua bouis, vt magis delectaretur per gustũ, sed vt guttur eius esset longius gutture gruis, vt comedendo, &*

do, & bibendo diutius delectaretur per tactum. Vt ergo patet ex habitis, temperantia principaliter est circa tactum, & ex consequenti circa gustum: per accidens autem est circa delectabilia aliorum sensuũ. Species aũt temparãtiæ de leui sumere possumus. Nam si spectat ad temperantiam reprimere delectationes nutrimentales, & venereas: quia delectationes nutrimentales reprimimus, si fuerimus sobrij, & abstinentes: venereas vero, si fuerimus casti, & pudici: quatuor erunt partes temperantiæ, siuæ quatuor erũt species ipsius. videlicet, sobrietas, abstinentia, castitas, & pudicitia. Nam si volumus nutrimentales delectationes reprimere, oportet nos temperari à potu, & cibo. Temperando nos à potu, sumus sobrij: sicut qui excedunt in potando, sunt ebrij. Temperando vero nos à cibo, sumus abstinentes. Abstinẽtia ergo, & sobrietas deseruiunt in reprimendo delectationes nutrimentales. Sed castitas, & pudicitia venereas delectationes refrænant. oportet enim vere temperatum non exercere opera venerea, neq; gestus. Prout ergo abstinet ab operibus venereis, dicitur esse castus. Sed prout horret etiam ipsos gestus incitantes ad venerea, dicitur esse honestus, siue pudicus. His visis de leui patet, quomodo nosipsos facere possumus temperatos. Nam temperantia, & fortitudo quasi econtrario se habent. Fortitudo enim est in aggrediendo terribilia: sed temperantia in retrahendo se ab his, quæ sunt delectabilia. Sicut ergo fortitudo magis conuenit cũ audacia, & si volumus eẽ fortes, debemus magis eẽ audaces, q̃ timidi: sic temperan-
tia

tia plus cõuenit cum insensibilitate. Si ergo volumus nos sipsos facere temperatos, ad illam partem declinandũ est, vt à delectationibus sensibilibus caueamus. Melius ẽ enim aliquas delectationes etiam licitas vitare, ꝙ aliquas illicitas insequi. Declarata igitur sunt illa quatuor, quæ in principio Capituli proponebantur. Primo enim ostendebatur, quid est temperantia: quia ẽ uirtus reprimens delectationes sensibiles, & moderãs insensibilitates. Secundo vero declarabatur circa quæ habet esse: quia principaliter est circa tactum, ex consequẽti circa gustum: per accidens vero circa alios sensus. Tertio autem manifestabatur, quæ, & quot sunt species eius: quia quatuor, duæ moderantes delectationes nutrimentales, vt sobrietas, & abstinẽtia. & duæ refrenantes delectatiões venereas, vt castitas, & honestas siue pudicitia. Quarto vero declaratum fuit, quomodo possumus nosipsos facere temperatos: quia hoc maxime faciemus à delectationibus abstinendo. Debemus enim secundum Philosophum II Ethicorum hoc pati, quod senes Troiæ patiebantur, ad Helenam dicentes, Abijciamus eam, id est, non respiciamus in ipsam. Ca. 9.

CAP. XVI.

Quòd exprobrabilius est eẽ intemperatum, q̃ timidum: & ꝙ maxime decet reges & principes esse temperatos.

PRobat Philosophus III Ethicorum quatuor rationibus, detestabilius esse intemperatum, ꝙ timidum. C. 12.

Nam quanto magis aliquis voluntarie peccat, tanto magis est increpandus. Rursus quanto aliquis facilius potest benefacere, si non benefaciat, magis est detestandus, & reprehensibilis. Intemperatus ergo magis ē detestandus, & reprehensibilis: tum quia magis voluntarie peccat, tum etiam quia facilius est ei facere bonum, & acquirere temperantiā, ꝙ sit acquirere fortitudinem. Quod aūt magis voluntarie peccet intemperatus ꝙ timidus, dupliciter ostendi potest. Primo, quia insequi voluntates intemperatas, est delectabile: fugere autem & timere, est tristabile. magis quis voluntarie agit quod facit cū delectatione, ꝙ quod facit cum tristitia. Peccans igitur per intemperantiam, magis voluntarie male agit, ꝙ qui peccat ex timore. Secūdo hoc idem patet: quia (vt ait philosophus) timor obstupefacit, & reddit naturam immobilem, & attonitam: quod non facit delectatio per intemperantiam. Sed qn̄ aliquis est in stupore, est quasi extra se, nec voluntarie & deliberate agit quod agit. Tolerabilius est igitur peccare per timorem, ꝙ per intemperantiam: cùm hoc sit magis voluntarium, ꝙ sit illud. Patet ergo intemperatum dupliciter esse magis increpandum, ꝙ timidū: quia magis voluntarie male agit. Sic etiam dupliciter potest ostendi ipsum esse magis increpandum: quia facilius pōt benefacere. Facilius enim potest acquiri temperātia, q̄ fortitudo. Nam (vt in praecedenti capitulo dicebatur) temperantiam acquirimus, abstinendo, & retrahendo nos à delectationibus sensibilibus: fortitudinem vero acquirere possumus, aggrediendo ter-

do terribilia, & experiendo pugnam: retrahi autem à delectationibus, potest fieri sine omni periculo: sed aggredi terribilia, & experiri bellum, sine periculo non potest. Valde est ergo increpandus carens temperantia, cum eam sine periculo possit acquirere: non autem adeò increpandus est carens fortitudine, quia virtus illa est difficilis, & cum maiori periculo acquiritur. Rursus facilius acquiri potest temperantia, quàm fortitudo: quia multa talia experimur in vita, multotiens enim occurrunt nobis delectabilia, à quibus abstinendo disponimur, vt simus temperati. Nō autem sic est de fortitudine. nam nō quælibet aggressio bellorū facit nos fortes, nisi bella ista sint iusta. Sed forte toto tempore vitæ hominis, non occurrit ei vnum iustum bellum. Non ergo sic possumus assuefieri ad opera fortitudinis, sicut ad opera temperantiæ: quare exprobrabilius est nos esse intemperatos, quàm non esse fortes. Si ergo regem non esse virilem & non esse constantem animo est exprobrabile, patet quòd est exprobrabilius ipsum esse intemperatum, & insecutorem passionū. Possumus tamen nouas rōnes adducere, ostēdentes, quòd detestabile sit, regem intemperatum esse. Tangit enim philosophus III Ethicorum de ipsa intemperantia tria, ex quibus tres rationes sumi possunt, quòd maxime decet reges & principes temperatos esse. Est enim intemperātia (vt ibidem tāgitur) vitiū maxime bestiale, puerile, & turpe siue exprobrabile. quòd aūt sit vitiū maxime bestiale, patet. Nam (vt supra dicebatur) tēperātia & intemperātia fieri hñt circa delectabilia tactus & gustus, secūdū C.12.

quæ, delectari commune est nobis, & brutis. Ideo III
Ca.10. Ethicorũ dicitur, ꝙ quia temperantia & intemperãtia ẽ circa delectationes, quibus reliqua animalia cõmunicãt, ideo intemperati sunt seruiles, & bestiales. Bestia enim, quia deficit intellectu, naturaliter ẽ quid seruile. Si ergo indecens est regẽ, cuius est alijs dominari, esse bestialem & seruilem: indecens est ipsum esse intemperatum. Secundo intemperantia ẽ vitium maxime puerile. Pueri enim, quia vsum rationis non habent, non viuunt ratione sed passione. Ideo maxime videmus eos sequi delectabilia, & esse insecutores passionum. Vnde philosophus III
ca.12. Ethicorum vim concupiscibilem, secundũ quã habet esse vitium intemperantiæ assimilat puero: quia sicut puer debet regi per pædagogum, sic vis concupiscibilis est regenda & regulanda per rationem. Si ergo indecens est regem esse puerum moribus, & non sequi rationem, sed passionem: indecens est ipsum esse intemperatum. Tertio est hoc indecens regi: quia huiusmodi vitium maxime est turpe, & contemptibile. Homines enim intemperati quia appetunt vilia & turpia, ideo, si in principatu sint, maxime contemnuntur: quia quilibet indignatur regi ab eo ꝙ est intemperatus, & non sequitur rationem, sed passionem. Quare si decet personam regiam ostendere se reuerendam & honore dignam, maxime indecens est eam eẽ intemperatam. Exemplum autem huius habemus in rege Sardanapallo, qui cum esset totus muliebris,
à prin. & deditus intemperantiæ (vt recitat Iustinus historicus, libro I abreuiationis Trogi Pompeij) non exibat extra,

vt ha-

vt haberet colloquia cum baronibus regni sui; sed omnes collocutiones eius erant in cameris ad mulieres: & per literas mittebat baronibus & ducibus, quid vellet eos facere. Accidit autem, quòd, cum quidam dux exercitus diu ei seruiuisset, & fideliter, rex ille volẽs complacere illi duci, præcepit ꝙ duceretur ad ipsum. Dux *autem ille assuetus rebus bellicis, videns regem suum eẽ totum muliebrem & bestialẽ, statim ipsum habuit in cõtemptum: & indignatus de turpitudine eius, voluit eum inuadere. Rex autem timens, fugit: & quia credebat se non posse fugere manus illius ducis, clausit se in quadam domo, & cum toto thesauro, & omnibus supellectilibus suis, se combussit. Sensibiliter enim videmus, ꝙ dediti voluptatibus sensibilibus, contemnuntur. Immo quia intemperati iniuriantur alijs, in personis maxime cõiunctis, vt in vxoribus, & in filiabus: maxime prouocant alios cõtra se. Et quia potissime timendum est regibus & principibus, ne furor populi incitetur contra eos, maxime expedit eos temperatos esse.*

CAP. XVII.

Quid est liberalitas, & circa quæ habet esse, & quomodo possumus nosipsos liberales facere.

N*Vmerabantur superius duodecim virtutes, inter quas (vt dicebatur) quatuor erant cardinales & principales. videlicet, prudentia, iustitia, fortitudo, &*

temperantia. Postquam ergo diximus de his quatuor virtutibus, & ostēdimus quomodo reges & principes illis virtutibus decet eē ornatos: reliquū est pertrāsire ad virtutes alias. Virtutes aūt aliæ vel respiciūt exteriora bona, vel exteriora mala. Si exteriora bona, illa vel sunt bona secundū se, vel in ordine ad aliud. Primo ergo dicemus de virtutibus respiciētibus exteriora bona secūdū se. Postea determinabimus de virtutibus respiciētibus exteriora bona in ordine ad aliud, Bona aūt exteriora vel sunt vtilia, vt pecunia, & diuitiæ, & oīa quæ numismate mēsurari possunt: vel sunt honesta, vt honores. Primo ergo dicemus de virtutibus respiciētibus bona vtilia: et postea de respiciētibus bona honesta. Incipit .n. nostra cognitio à sensu. cū ergo bona vtilia sensibiliora sint honestis, prius determinādū ē de virtutibus respicientibus bona vtilia. Circa aūt bona vtilia (vt determinari habet quarto Ethi.) ē duplex virtus. liberalitas, et magnificētia. Hæ aūt duæ virtutes respiciūt sumptus, & pecuniā: sed nō eodē modo. nā liberalitas (quæ alio mō largitas nūcupatur) dicitur respicere sumptus mediocres: magnificētia vero dicitur respicere magnos sumptus. qd' quomodo sit intelligēdū, in ꝓsequēdo patebit. Si igitur in faciēdo sumptus cōuenit deficere, qd' facit auaritia: et superabūdare, qd' facit prodigalitas qa vtrūq; ē cōtra rectā regulā rōnis, oportet dare virtutē aliquā mediā inter auaritiā, & prodigalitatē: huiusmodi aūt virtus est liberalitas. Patet ergo qd ē liberalitas. Nā sicut fortitudo qa est media inter timores & audacias, ideo ē virtus reprimens timores, & moderās

audacias

audacias: ita liberalitas quia ē media inter auaritias & ꝓdigalitates, ideo ē virtus reprimens auaritias, & moderans ꝓdigalitates. Cōsistit aūt hæc virtus in recto vsu pecuniæ. Ad rectū aūt vsum pecuniæ tria requiruntur. Primo ꝙ nō accipiat eā vñ nō debet. Secūdo ꝙ accipiat vñ debet. Tertio ꝙ expēdat ꝓut debet. Spectat aūt ad liberalē nō vsurpare alios redditus, & custodire ꝓprios. Nam licet liberales nō diligat pecuniā secūdū se, sed vt eā ordinet ad debitos sumptus: tñ vt possit debitos sumptus facere, nō debet ꝓprios redditus inaniter dispergere. Ergo nō vsurpare redditus alienos, habere debitā curā de ꝓprijs, et ex eis debitos sumptus facere: sunt illa tria circa quæ videtur eē liberalitas. Nō aūt est circa hæc tria æquè principaliter et primo. Nā circa expēdere et circa debitos sumptus facere, ē liberalitas principaliter et primo. Circa aūt ꝓprios redditus custodire, & circa nō accipere alienos, ē ex cōsequēti. Vsurpās enim bona vtilia et nō accipiēs ea sicut debet, nimis videtur auidus pecuniæ. ꝓpter quod philosophus IIII Ethi. vsurarios, lenones idest viuētes de meretricio, expoliatores mortuorū, et aleatores, dicit eē turpia lucra: et oēs tales appellat illiberales. Aleator .n. et omnis lusor taxillorū illiberalis ē: lucratur .n. ab amicis, qbus oportet bene facere. Est igitur liberalitas circa nō accipere vnde nō debet: nō tamen est circa hæc principaliter. Nā accipiētes vnde nō debēt, magis sunt iniusti, ꝗ̄ illiberales, vt vult philosophus IIII Ethi. Quare nō ē liberalitas principaliter circa nō accipere vnde non debet, nec circa accipere vnde debet: sed

Cir. fi. cap. 1.

est principaliter circa expendere quomodo debet. Nam ꝑpter qđ vnũquodq; tale, & illud magis. Si enim liberalis conseruans proprios redditus, & accipiẽs vnde debet, hoc ideo facit, vt possit ex proprijs redditibus debitos sumptus facere, & expendere sicut debet: merito liberalitas principalius est in expendendo & in benefaciẽdo alijs; ex consequenti autem est circa custodire proprios redditus, & circa non vsurpare alienos. Probat enim
Ca. I. *Philosophus IIII Ethicorum quinq; rationibus, liberalitatem magis esse circa expendere & circa beneficiare alios, ꝙ circa proprios redditus custodire. Liberalitas enim (vt dictum est) esse debet circa debitum vsum pecuniæ. Vti autem pecunia, est expendere eam & tribuere eam alijs. custodire autem proprios redditus, non est vti pecunia, sed magis est acquirere & generare ipsam. propter quod patet liberalitatem esse magis circa expendere & circa tribuere pecuniam alijs, ꝙ circa ꝓprios redditus custodire. Secundo hoc idem patet. quia ad virtutem principalius spectat facere maius bonũ. Maius autem bonum est benefacere, ꝙ bene pati, & bene operari, ꝙ turpia non operari. Qui autem debite expendit & alijs dona largitur, bene facit. custodiens vero proprios redditus, & accipiens pecuniam à proprijs possessiõibus, bene patitur siue bene recipit eo modo quo debet. Non vsurpans autem aliena, non operatur turpia. Si ergo melius est benefacere, ꝙ non malefacere vel ꝙ bene pati. melius est bene expendere, ꝙ aliena non surripere vel ꝙ propria custodire. Tertio hoc idem patet: quia*

quia circa illud magis consistit virtus, circa quod cõsurgit maior laus. Maior autem laus consurgit in bene expendendo, & alijs benefaciendo, ꝙ in custodiendo propria, vel in nõ vsurpando aliena. Liberalitas ergo principalius consistit in debite expendendo, & benefaciendo alijs. Quarto hoc idem patet: quia virtus principalius ẽ circa difficilius. Difficilius autem est alijs dona tribuere, ꝙ proprios redditus custodire, vel ꝙ aliena non surripere. Nam custodire propria secundum se nõ est difficile: quia vnusquisq; naturaliter inclinatur vt se diligat, & vt sua bona custodiat. Dare autem propria bona, secundum se difficultatem habet: quia propria bona sunt aliquid ad nos pertinens, & naturaliter afficimur ad illa. Immo auari adeò afficiuntur ad ista exteriora bona, vt pecuniam, quam habent, reputent aliquid incorporatum sibi. Videtur enim eis, quando accipitur pecunia ab eis, ꝙ accipiatur aliquid de proprio corpore. Quia igitur bona propria sunt nobis quasi cõiuncta, aliena vero sunt disiuncta: non est adeò difficile non vsurpare aliena, ad quæ non ita afficimur, quia nõ sunt nobis coniuncta: sicut est difficile dare propria, ad quæ magis afficimur, quia nobis quodammodo coniunguntur. Quare circa debite expẽdere, & circa alijs bona tribuere, principalius consistet liberalitas, tanꝙ circa magis difficile. Quinto hoc idem patet: quia cũ liberales maxime amentur, circa illud maxime consistit liberalitas, quod qs agendo maxime amatur. Non autem maxime amatur aliquis, si aliena bona non surripiat, vel si proprios redditus custodiat.

diat. Sed maxime diligitur si ex proprijs redditibus debitos sumptus faciat, & bonis et dignis magna dona tribuat. quare in bene expendēdo, & alijs bona retribuendo principaliter liberalitas consistit. Viso quid est liberalitas, q̄a est virtus reprimens auaritias, & moderās ꝓdigalitates. & ostenso circa quæ habet eē, q̄a principaliter est circa debitos sumptus & circa debitas rōnes; ex cōsequēti aūt ē in custodiendo redditus ꝓprios, & nō in vsurpando alienos: de leui patet, quomodo nos possumus facere liberales. Nam sicut q̄a fortitudo plus opponitur timori q̄ audaciæ, facimus nosipsos fortes, declinādo ad audaciā; ita ꝙ potius plus audeamus, q̄ minus. Sic quia liberalitas magis opponitur auaritiæ q̄ prodigalitati, declinādum est magis ad prodigalitatem q̄ ad auaritiam, & magis debemus superabundare in dando, q̄ deficere.

CAP. XVIII.

Quod Reges & Principes quodāmodo impossibile est esse prodigos, & ꝙ maxime detestabile ē eos esse auaros, & ꝙ potissime decet eos liberales esse.

Ca. 1. Vult philosophus IIII Ethi. liberalitatem non esse in multitudine datorum, sed in habitu, idest in facultate & voluntate dantis. Nam (vt ibidem scribitur) nihil prohibet minora dantem, vel liberaliorem esse, si à minoribus recipiat. Liberalitas igitur mensurā recipit ex proportione datorū ad possessiones dantis. Ideo philosophus

ſophus ait Tyrannos non eſſe prodigos: quia nõ videntur poſſe ſuperabundare multitudine poſſeſſionis, dationis, et expenſis. Quicunq; enim tot habet, & tanta recipit, ꝙ dationes & expenſæ multitudinem poſſeſſionũ ſuperare non poſſint, quodammodo prodigus eſſe non poteſt. Reges igitur & principes quia multitudine poſſeſſionũ ſuperabundant, nõ ſolum nõ poſſunt eſſe prodigi, ſed vix poſſunt attingere vt ſint liberales. Semper ergo cogitare debent, ꝙ minora faciunt, ꝙ̃ deceat. Ex hoc autem apparere poteſt ꝙ indecens ſit eos eſſe auaros. Nam ſi regnum alicuius debet eſſe naturale, proportionari debet his quæ videmus in natura. In naturalibus autem nihil eſt ocioſum, vt probant phyſica dicta. ergo nec in regimine vitæ humanæ aliquid ocioſum eſſe debet. Quare cum natura humana modicis contenta ſit, quia vni perſonæ modica ſufficiunt: ſi vna aliqua perſona multitudine diuitiarum ſuperabundat, ocioſæ ſunt diuitiæ illæ, ſi non ordinantur ad bonum aliorum. Quanto igitur Reges & Principes pluribus diuitijs ſuperabundant, tanto deteſtabilius eſt eos auaros eſſe. Probat philoſophus IIII Ethicorum triplici ratione, ꝙ auaritia peior eſt prodigalitate. propter quod omnino deteſtabile eſt reges & principes eſſe auaros. tam enim fugienda eſt auaritia à principibus ꝙ ſi poſſent eſſe prodigi, melius eſſet eos eſſe prodigos ꝙ̃ auaros. Primo enim, quia melius ē infirmari morbo curabili, ꝙ̃ incurabili. Prodigalitas aũt morbus ē curabilis vel ab ætate, vel ab egeſtate. namq; prodigi ſunt in iuuẽtute (quia ſenes

auariores

auariores sunt iuuenibus) cum veniunt ad senectutem, vt plurimum curatur eorum prodigalitas, & desinunt esse prodigi. Curari etiã potest ab egestate. nam qui prodigi sunt, vt plurimum egent, quia expensæ superabundant redditibus. experiendo ergo indigentiam, inducuntur vt non sint prodigi. Est ergo secundum Philosophum prodigalitas moribus curabilis, vel ab ætate, vel ab egestate. Sed auaritia ẽ moribus incurabilis: quia quãto quis procedit in auaritia, & quanto plus senescit, tanto magis auarus efficitur. Si ergo caput regni, à quo totum regnũ dirigi debet, indecens est ægrotare secũdum mores morbo incurabili, omnino detestabile est regem esse auarum, & q̃ melius esset ipsum esse prodigum, q̃ auarum. Secundo hoc idem patet: quia prodigalitas magis est propinqua virtuti, q̃ auaritia. nam liberalis nõ libenter recipit, & libenter dat: quorum vtrunq; facit prodigus: neutrum tamen facit auarus. Non ergo differt prodigalitas à liberalitate, nisi quia prodigus nõ dat vt debet, & quibus debet, & cuius gratia debet. Quare cum prodigus non sit amator pecuniæ, sicut nec liberalis, de leui quis cum sit prodigus, fieri poterit liberalis. Si ergo omnino decens est regem esse virtuosum, tanto detestabilius ẽ ipsum esse auarum, q̃ prodigum: quanto auaritia plus cõtrariatur virtuti, q̃ prodigalitas. Tertio hoc est detestabilius: quia rex positus est in regno propter salutem regni, & vt prosit ijs qui in regno sunt. Auarus aũt nulli prodest, quia etiam sibijpsi nequam est: prodigus autem multis prodest. Omnino ergo detestabile est, regem esse auarum.

auarum. Viso quod quasi impossibile est Reges esse prodigos, & quod omnino detestabile est eos esse auaros: restat ostendere, quod deceat eos esse largos, liberales, & cõmunicatiuos. Hæc enim virtus, quæ est circa sumptus, per quandam similitudinem dicitur largitas, liberalitas, & communicabilitas. Largitas enim dicitur ad similitudinẽ vasorum. Vasa enim habentia os artum, non abunde emittunt quod in eis est. Abundãs ergo in sumptibus, & dationibus, dicitur largus: quia ad modũ largi vasis abunde emittit quæ continet. Cum ergo tanto deceat fontem habere os largius, quanto ex eo plures participare debẽt: tanto decet regem largiorem esse, quanto influentia eius ad plures extendenda est, quàm influentia aliorum. Secũdo huiusmodi virtus dicitur liberalitas: quia pollentes ea sunt ad similitudinem liberorum. Auari enim nõ sunt liberi, sed sunt serui pecuniæ. Quare si indecens est reges & principes esse seruos, conueniens ẽ eos esse liberales. Tertio huiusmodi virtus dicitur communicabilitas: quia per eam homines cõmunicant sua bona, per quam cõmunicationem ab alijs potissime diliguntur: nam liberales sunt potissime amabiles. Quare si maxime decet reges & principes, vt sint dilecti ab ijs qui sunt in Regno, maxime decet eos liberales esse. Spectat autem ad liberalem primo respicere quantitatem dati, vt non det minus vel plus quàm debeat. Secundo debet respicere quibus det, vt nõ det quibus non oportet. Tertio videndum est cuius gratia det, vt det boni gratia, non propter aliquam aliam causam. Reges enim & principes vix possunt deuiare à li-

beralitate in dando plus, quia magnitudo expensarũ vix potest excedere multitudinem redditũ. Imo si contingat liberalẽ dare plus ꝙ deceat, vt vult philosophus, moderate tristabitur. Nam magis grauatur liberalis, si det minus ꝙ debeat, vel si nõ expendat vbi oportet, ꝙ si expendat vbi non oportet. Deuiãt autem a liberalitate reges & principes in dando quibus non oportet, vel cuius gratia non oportet. Dant enim (vt Philosophus ait) histrionibus, adulatoribus, vel aliis, quibus non oportet dare: quia magis deceret eos esse pauperes, ꝙ diuites. Sic etiam dant cuius gratia non oportet. non enim dant boni gratia, sed magis dant vt laudentur, & propter inanem gloriam, vel propter aliquam aliam causam. Decet igitur reges esse liberales: & vt liberales sint, oportet eos beneficiare bonos, & boni gratia.

CAP. XIX.

Quid est magnificentia, & circa quę habet esse, & quomodo possumus nosipsos magnificos facere.

DIcebatur supra, circa sumptus duplicem esse virtutem. Vnam, quæ respicit moderatos sumptus, quã liberalitatẽ vocant. Aliã, quæ respicit sumptus magnos, quam magnificentiam nominant. Sed cum magis et minus non videantur diuersificare speciem & naturam rerum, vt vult philosophus I Politicorũ, non videtur sufficienter distingui magnificentia a liberalitate per hoc, quia

quia hæc ē circa magnos sumptus, illa vero circa mediocres. Sciendum ergo ꝙ de ratione virtutis est, ꝙ sit circa bonum, & difficile. quare cum in maioribus sumptibus reperiatur specialis ratio bonitatis & difficultatis, quæ non reperitur in mediocribus sumptibus, dici potest magnanimitatem quæ est circa magnos sumptus, esse virtutem aliam à liberalitate quæ est circa mediocres. Vel possumus dicere, ꝙ sumptus ad duo comparari possunt. videlicet, ad facultates eius qui facit sumptus, & ad opera in quæ sumptus illi expenduntur. Erit ergo circa pecuniam duplex virtus. Vna, quæ æquat dationes & expensas facultatibus: & hæc est liberalitas. Ideo dicitur esse liberalitas circa mediocres sumptus, non secundũ se, sed per cõparationem ad dantem, & ad facientem sumptus. Ideo largitor multorum posset esse auarus, si illa multa nõ æquarẽtur facultatibus dantis. Dicebatur enim supra non esse liberalitatem in multitudine datorũ. Liberalis ergo adæquat dationes & sumptus facultatibus. Sed magnificus vult ꝓportionare sumptus operibus. vnde & nomen accepit. Ab ipsa enim factione, & ab ipso opere denominatur magnificentia. Dicitur enim magnificus, quasi magna faciẽs. Inde est ergo ꝙ qa in quocũq; statu homo sit, & quascũq; facultates habeat, siue multas, siue mediocres: difficile ē bene vti illis, et bene æquare sumptus facultatibus. Ideo liberalitas se extẽdit ad mediocres sumptus. Sumptus. n. vel possunt cõsiderari secũdũ se, vel vt ꝓportionantur facultatibus. Si aũt cõsiderantur sumptus secundũ se: sic liberalitas ē circa magnos sumptus, si

faciens

faciẽs eos, multas habeat facultates: et ẽt circa mediocres, si faciens sumptus illos, mediocriter facultatibus abundet. Sed si sumptus nõ considerentur secundũ se, sed vt proportionantur facultatibus: sic liberalitas semper est circa mediocres sumptus. Nã sicut parui sumptus sunt mediocres & proportionati pauperibus; sic magni, sunt mediocres, & proportionati diuitibus. Cum ergo liberalitas non respiciat sumptus secundum se, sed vt proportionantur facultatibus, non dicitur esse circa magnos & mediocres sumptus, sed circa mediocres tantũ. Liberalitas igitur, quæ respicit sumptus proportionatos facultatibus, se extendit ad quascunq; facultates: quia etiam in mediocribus facultatibus difficile est bene se habere in illis. Magnificentia vero, respiciens sumptus vt sunt decentes operibus, non respicit quæcunq; opera: quia non est difficile facere decentes sumptus in quibuscunq; operibus, sed in magnis. Ideo magnificentia à magnis operibus sumpsit nomen. In magnis autem operibus contingit aliquos deficere, quia nõ intendunt quomodo magna opera faciant, sed quomodo parum expendant. Et tales vocantur paruifici. Aliqui vero etiam in magnis operibus plus expendunt ꝙ opera illa requirant. & tales vocãtur consumptores. Philosophus verò vocat eos chaunos idest ignes & fornaces, qa tales sicut fornax omnia consumunt. quidam vero in magnis operibus faciunt decentes sumptus. & tales sunt virtuosi, & vocantur magnifici. Erit igitur magnificentia media inter paruificentiam, & cõsumptionem: sicut liberalitas est media inter

auari=

auaritiam, & prodigalitatem. Patet ergo quid ẽ magnificentia. Nam sicut liberalitas est reprimens auaritias, & moderans prodigalitates: sic magnificentia ẽ reprimens paruificentias, & moderans consumptiones. Et sicut liberalitas est faciens sumptus, & dationes proportionatas facultatibus: sic magnificentia est faciens sumptus decentes magnis operibus. Viso quid est magnificentia: restat videre circa quæ habet eẽ. Homo enim (quãtum ad præsens) ad quatuor potest comparari, videlicet, ad ipsum deum, ad totam cõmunitatem, ad aliquas personas, & ad seipsum. Magnificus enim circa omnia ista decenter se habere debet: non tamen æque principaliter intendere debet circa omnia ista. Nam principaliter & primò, homo debet esse magnificus circa diuina, constituendo (si facultates tribuant) templa magnifica, sacrificia honorabilia, præparationes dignas. Ideo dicitur quarto Ethicorũ, ꝙ honorabiles sumptus, quos debet facere magnificus, sunt circa deũ. Secũdo spectat ad magnificum (si adsit facultas) facere decẽtes sumptus circa totam cõmunitatem. Nam ipsa bona communia quodammodo diuina sunt. Vnde Philosophus ait, ꝙ dona communia habent aliquid simile donis deo sacratis. Bonum enim diuinum valde debiliter repræsentatur in vna persona singulari: sed in tota cõmunitate pulchrius elucescit diuinum bonũ. Tertio magnificus se decenter habere debet circa aliquas personas speciales, vt circa personas honore dignas. Nam in hoc potissime apparet magnificentia, quando quis magna facit ijs qui sunt magis Cap. 2

digni. Quarto debet se decenter habere magnificus circa personam propriam: debet enim quis magnifice se habere circa magna opera respectu personæ propriæ. Magna autem opera possunt dici illa, vel quæ durant per totam vitã, cuiusmodi sunt domus, & ædificia. Vel quæ fiunt raro in tota vita, cuiusmodi sunt nuptiæ, & militiæ. Decet enim magnificum (vt dicitur quarto Ethicorũ) habitationem præparare decenter, & magis debet intendere quomodo facere debeat admirabiles & diuturnas domus, q̃ quomodo faciat eas sophysticas & apparentes. Sic etiam decet magnificum, nuptias, & militias, & talia quæ raro occurrunt, magnifice facere. Patet ergo circa quid est magnificentia: quia est circa sumptus decentes magnis operibus. Principaliter tamen ẽ circa magnos sumptus impensos erga diuina, & erga totam cõmunitatem. Ex consequenti vero est erga magnos sumptus impensos circa personas dignas, & circa seipsum. Ostenso quid est magnificentia, & circa quæ habet esse: de leui patet, quomodo possumus nosipsos magnificos facere. Nam sicut liberalitas plus contrariatur auaritiæ, q̃ prodigalitati: sic magnificentia plus contrariatur paruificentiæ, q̃ consumptioni. Nos ergo ipsos (si facultas adsit) faciemus magnificos, declinando ad consumptionem, vt etiam in magnis operibus potius superabundent sumptus, q̃ deficiant.

Cap. XX.

CAP. XX.

Quòd maxime deteſtabile eſt, reges & principes eſſe paruificos, & ꝙ decet eos magnificos eſſe.

TAngit autem Philoſophus quarto Ethi. ſex proprietates ipſius paruifici: quæ ſi ineſſent regibus, maxime derogarent regiæ maieſtati. Prima proprietas eſt, quia circa omnia deficit. quod ex ipſo nomine patet. Eſſe enim paruificum, eſt facere parua & defectiua. Secunda proprietas eſt, quia ſi contingat paruificum, & magna expendere pro paruo, perdit magnũ bonũ. Vnde & prouerbialiter dicitur, Viles homines nuptias & conuiuiũ perdunt pro denariato piperis. Dum enim circa magnum conuiuium non faciunt decentes ſumptus, volentes parcere modicæ expenſæ, totum cõuiuiũ indecens redditur. Tertia ꝓprietas eſt, ꝙ quæcunq; facit paruificus, ſemper facit tardans. videtur enim ei, ꝙ remouere à ſe pecuniã, ſit abſcindere membra à proprio corpore. Ideo ſicut dato ꝙ neceſſe ſit aliquẽ mutilari, & inſcindi mutilationẽ illã, et inſciſſurã tardat, & ſubterfugit quantũ poteſt: ſic dato ꝙ paruificũ oporteat expenſas facere, tamen illos ſumptus tardat, & ſubterfugit quantũ põt. Quarta ẽ, quia paruificus nõ intendit qualiter faciat magnũ opus, vt qualiter faciat debitas largitiones, vel quomodo faciat decẽtes nuptias: ſed tota ſua intẽtio ẽ, quomodo faciat paruos ſumptus. Eſt enim proprietas paruifici, vt appretietur plus pecunia ꝙ̃ opus. Quinta ꝓprietas Ca. 2.

eius est, vt semper expendat cũ tristitia, & dolore. Dicebatur enim ꝙ paruificus reputat exteriora bona, quæ habet, quasi sibi incorporata, & quasi pertinẽtia ad substantiam suam. Et quia sic afficitur ad ea & ita continuat se illis, ideo sicut in incisione corporis propter diuisionem continui resultat ibi tristitia & dolor: sic in separatione pecuniæ, quæ fit ꝑ expensas, quia est ibi quasi quædam diuisio continui, eo ꝙ paruificus reputat suam pecuniam quasi sibi incorporatam & continuatam, non potest eam expendere, & ipsam à se remouere sine tristitia, & dolore. Participat enim in hoc paruificus cum auaro: quia omnis paruificus auarus ē, sicut omnis magnificus liberalis. Sexta est, quia cũ paruificus nihil faciat, videtur tamen ei ꝙ semper agat maiora, ꝙ̃ debeat. Dictum ē enim, ꝙ paruificus plus appreciatur pecuniã, ꝙ̃ dationes, & sumptus, quæ sunt opera virtutum. Pecuniam enim reputat quid carum, opera virtutum æstimat quid vile, & non appreciatur ea. Cum igitur vix possit aliquis dare ita modicum de caro, dato etiam ꝙ multum recipiat de vili, quin videatur ei plus dare, ꝙ̃ debeat: non potest paruificus ita modicũ sumptum facere erga quodcunq; opus, quin semper videatur ei ꝙ agat maiora, ꝙ̃ debeat. Quare si detestabile est regiam maiestatem circa omnia deficere, magna bona pro modico perdere, semper tardare, & nihil prompte facere, & nunꝙ̃ intendere quomodo faciat magna opera virtutũ, sed quomodo modicum expendat, semper facere sumptum cũ tristitia & dolore; & cum nihil facit, credere se magna operari: quia

omnia

omnia hæc valde derogant regiæ maiestati, omnino detestabile est regem esse paruificum. Quod autem deceat ipsum esse magnificũ, sufficienter probant superiora dicta: in quibus ostendimus circa quæ magnificentia habet esse. Dicebatur enim magnificentiã principaliter esse circa opera diuina, & circa communia: ex consequenti vero circa personas dignas, & circa seipsum. Cum ergo Rex sit caput regni, & sit persona honorabilis, reuerenda, & publica, & ad ipsum pertineat distribuere bona regni, maxime decet ipsum esse magnificũ. Nam qa est caput regni, & gerit in hoc dei vestigiũ, qui est caput & princeps vniuersi, maxime spectat ad ipsum magnifice se habere circa templa sacra, & erga præparationes diuinorũ. Quia vero est persona publica, ad quã ordinatur tota communitas, & totum regnum, maxime spectat ad eum magnifice se habere circa bona cõmunia, & circa ea quæ respiciunt regnum totum. Rursus quia ad ipsum maxime spectat distribuere bona regni, omnino decet eum magnifice se habere erga personas dignas, quibus digne competunt illa bona. Amplius quia (vt dictum est) regia persona debet esse reuerenda & honore digna, spectat ad regẽ magnifice se habere erga personam propriam, & erga personas sibi coniunctas, vt erga vxorem & filios, habendo habitationes honorabiles, faciendo nuptias decentes, exercendo militias admirabiles.

CAP. XXI.

Quæ sunt proprietates magnifici, & ꝙ proprietates illas Reges & Principes habere debent.

Philosophus IIII Ethicorũ capitulo De magnificentia, tangit sex proprietates magnifici, quas habere decet reges & principes. Prima proprietas est, quia magnificus assimilatur scienti. Dicebatur enim spectare ad magnificum in magnis operibus facere decentes sumptus. Cognoscere autem quibus magnis operibus qui sumptus sint conuenientes, eẽ nõ potest, nisi quis polleat scientia, & intellectu. Secunda proprietas magnifici, est facere magnos sumptus, nõ vt ostendat seipsum, sed boni gratia. Est enim hoc cõmune cuilibet virtuti, agere non ꝓpter fauorem vel propter gloriã hominũ, sed gratia boni. Specialiter tamen hoc dicitur esse proprium magnificentiæ. Nam cum in operibus magnificis, vt cum aliquis magnifice se habet erga cultum diuinum, & erga rempublicam, & circa personas dignas, maxime quis apparet gloriosus, & maxime quis ab hominibus laudatur, difficile est in talibus non quærere humanam laudem. Et quia virtus est circa bonũ & difficile, ideo maxime spectat ad magnificum in suis magnificis operibus, & distributionibus intendere finaliter bonũ, & nõ fauorem, & gloriam hominum. Tertia proprietas magnifici, est facere sumptus & distributiones delectabiliter et prompte. Nam qui prius ꝙ̃ sumptus faciat, diu ratiocinatur,

& omnes minutas expensas inquirit, & non delectabiliter & prompte largitur quae largiri debet, nõ est magnificus, sed paruificus. Ideo dicitur IIII Ethi. q̃ diligẽtia ratiocinij est paruifica. Quarta, ẽ magis intendere qualiter faciat opus optimũ & decentissimũ, q̃ qualiter & quantũ sumptũ faciat ad opus illud. vt si debet magnificus aliqđ tẽplũ construere in honorẽ diuinũ, vel aliqua dona cõferre psonis dignis, magis intendet quomodo templũ illud sit admirabile & pulchrũ, & quomodo dona illa sint magna & decentia, q̃ quot & quãta numismata oporteat ipsum cõsumere ppter huiusmodi opera. Quinta pprietas est, q magnificus ẽ excellenter liberalis. Idẽ est enim eẽ magnificũ, qđ eẽ abundãter liberalẽ. Nam (vt infra patebit) magnificentia est quædã perfectio, et quidã ornatus liberalitatis: sicut magnanimitas ẽ quædam perfectio, & quidam ornatus omniũ virtutũ. Cum enim ille sit magnificus, qui in magnis operibus facit decentes sumptus: si facere decentes sumptus est esse liberalem, facere maximos decentes sumptus, quos facit magnificus, est esse maxime liberalem. Sexta proprietas magnifici, est æquali sumptu facere opus magis magnificum. Paruifici enim quia semper intendunt, quomodo parcant numo, vt supra dicebatur, pro modico multum perdunt. Magnificus ergo, cui nõ est curæ de ratiocinio ab æquali sumptu, facit opus magis magnificum, quia non parcit decentibus sumptibus. Contingit .n. aliquando auarum plus expendere in aliquo negocio, q̃ liberalem: tamen quia semper nititur auarus aliquas decentes

expensas subtrahere, etiam si modicæ sint & parui va-
loris, ideo opus, vbi multum expendit, indecenter facit.
Quare ab æquale sumptu, vel etiam aliquando á minori,
liberalis, vel magnificus facit decentius opus, ꝙ paruifi-
cus, & auarus. Has aũt proprietates debere inesse Re-
gibus et Principibus, videre nõ est difficile: ipsi enim ma-
xime debent esse scientes, & cognoscentes, qui sumptus
quibus operibus deceant. Ad eos autem maxime spectat
facere magnas largitiones, & excellentes sumptus boni
gratia. Nam naxime debet bonum intendere, qui regnũ
debet in bonum dirigere. Sic etiam ad eos spectat dele-
ctabiliter & prompte sumptus facere. Nam (vt supra
dicebatur) quia modicis natura contenta est, ociosæ sunt
diuitiæ, nisi ex eis fiant debitæ largitiones, & decentes
sumptus. Quanto igitur reges & principes magis abun-
dant facultatibus & diuitijs, tanto magis decet eos am-
pliores retributiones facere, & magis delectabiliter &
prompte expendere. Decet etiã Reges & principes ma-
gis intendere, quomodo faciant excellentia opera virtu-
tum, ꝙ quomodo parcãt numis & expensis. Oportet ẽt
eos esse excellenter liberales, & semper facere magni-
fica opera. Omnes igitur proprietates magnifici ꝑ am-
plius & perfectius decet ipsos reges habere. Vnde &
Philosophus IIII Ethicorum vult, ꝙ non quilibet possit
esse magnificus: quia non quilibet potest facere magnos
sumptus. Sed, vt ibidẽ dicitur, tales oportet eẽ nobiles et
gloriosos. Quare quãto ẽ nobilior alijs, tãto decet ipsum
pollere magnificẽtia, & habere proprietates magnifici.

Cap. xxij.

CAP. XXII.

Quid est magnanimitas, & circa quæ habet esse, & quomodo possumus nosipsos magnanimos facere.

BOnorũ exteriorũ (vt supra dicebatur) quædam sunt vtilia, vt pecuniæ, & vniuersaliter quicquid potest mensurari numismate. quædam vero sunt bona honesta, cuiusmodi sunt honores. Sicut igitur circa ipsa bona vtilia est duplex virtus vna respiciẽs magnos sumptus, ut magnificentia, & alia quæ respicit mediocres, vt liberalitas: sic circa ipsa bona honesta est duplex virtus, vna quæ respicit magnos honores, vt magnanimitas; & alia quæ respicit mediocres, quæ communi nomine dici potest honoris amatiua. In magnis autem honoribus tripliciter quis se habere potest. Nam quidã in talibus deficiunt, vt pusillanimes. quidam vero superabundant, vt præsumptuosi. quidam autem se habent vt decet, vt magnanimi. Videmus enim aliquos de se aptos ad magna, potentes magna & ardua exercere: quadam tamen pusillanimitate ducti, retrahunt se ab huiusmodi magnis. Tales ergo in talibus deficiunt. Sed quidam econtrario superabundant, ingerentes se ad aliqua, quæ digne cõplere non possunt, quos philosophus vocat chaunos, idest fumosos & ventosos. Nos autem eos præsumptuosos vocare possumus. Magnanimus vero medius est inter pusillanimum, & præsumptuosum: nõ enim se retrahit ab arduis operibus, quæ potest digne agere, vt pusillanimus. nec se

ingerit

ingerit ad ea, quæ digne cõplere non potest, vt præsumptuosus. Quare manifeste patet, quid sit magnanimitas. Nam sicut liberalitas, quæ est media inter auaritias, & prodigalitates, ideo ẽ virtus quędã reprimens auaritias, & moderans prodigalitates: sic magnanimitas quia est media inter pusillanimitatem, & præsumptionem, est virtus quędã reprimens pusillanimitates, & moderãs præsumptiones. Viso quid est magnanimitas, de leui patet, circa quæ habet esse. Videtur autem Philosophus quarto

Ca. 3. Ethicorũ velle, magnanimitatem eẽ circa honores, circa diuitias, & principatus, & vniuersaliter circa omnia fortunia, & infortunia: non tamen est æque principaliter circa ista. Nam magnanimitas principaliter est circa honores, & nõ circa honores quoscunq;, sed honores magnos. Ex consequenti aũt est circa diuitias, & principatus, & circa fortunia, & infortunia. Nam secundũ Philosophũ inter bona exteriora maximus est honor. Diuitiæ enim, & principatus, & alia exteriora bona, non sunt tantum bonum, sicut honor: quia vtplurimum homines hæc ordinant, vt consequantur honores. Sicut ergo dicebatur de fortitudine, quia principaliter erat circa pericula bellica, quia illa sunt difficiliora: ex cõsequẽti autem erat circa pericula alia, quod fortis etiam in alijs periculis decenter se habeat. Sic magnanimitas principaliter est circa honores, tanquam circa maxima bona exteriora: ex consequenti autem est circa diuitias, & principatus, & circa alia bona exteriora, ita quod magnanimus decenter se habet in possidẽdo diuitias, & principatus, et

in to=

in tolerãdo fortunia, et infortunia. Magnanimitas enim ẽ sicut bonus tetragonus, q nunq̃ deijcitur. Si enim hono-ratur, vel si magna fortunia ei occurrãt, nõ extollitur. Si aũt inhonoratur, & magna infortunia veniant super ip-sum, nõ deijcitur. In quolibet enim statu nouit magnani-mus se decẽter habere. Ad pusillanimẽ enim pertinet ne-scire fortunas ferre. Ideo Andronicus peripateticus ait, Opera pusillanimitatis esse, quæ neq; honorem, neq; in-honorationem, neque bonam fortunam, neq; infortunium possit ferre: sed honoratum quidem intumescere, & pa-rum bene fortunatum extolli. Ostenso quid est magnani-mitas, & circa quæ habet esse. Restat ostendere, quo-modo possumus nosipsos magnanimos facere. Inter cæ-tera autem, quæ nos ad magnanimitatem trahunt, est parua pretiari exteriora bona, quæcunq; sint illa, siue sint honores, siue principatus, siue diuitiæ, siue quæcũq; alia huiusmodi bona. Dictum est enim pusillanimem ne-scire fortunas ferre, sed ex modico fortunio extolli; ex infortunio vero deprimi. Magnanimus quidem non sic, sed (vt dicebatur) nouit fortunas ferre, & in quolibet statu scit se decenter habere. Causa autem, quare quis nescit fortunas ferre, est, quia nimis appretiatur ex-teriora bona. Ideo quãdo aliquid de huiusmodi bonis ac-quisiuit, videtur ei totũ acquisiisse, & intumescit. Quan-do vero aliquid de eis bonis perdidit, videtur ei totũ per-didisse, & deijcitur. Quare si appretiantur opera virtu-tum, & non appretiantur exteriora bona, nisi inquan-tũ sunt organa ad virtutes, omnino erimus magnanimi,

& sciemus fortunas ferre. Nam si augebimur in diuitijs & in exterioribus bonis, non extollemur, cum nõ reputamus talia esse simpliciter maxima bona. Et si contingat nos infortunari circa ea, decenter tolerabimus, cum non multum reputemus ipsa.

CAP. XXIII.

Quæ sunt proprietates magnanimi, & q͂ decet Reges & Principes magnanimos esse.

Cap. 3 *Recitat autẽ Philosophus quarto Ethicorũ multas proprietates magnanimi: inter quas possumus numerare sex, quas reges & Principes habere debent. Prima proprietas magnanimi, est bene se habere circa pericula. Bene autem se habere circa ea, est nõ esse amatorem periculorum, neq; se exponere pro paruis periculis, sed pro magnis, vt p̄ ijs ex quibus potest consurgere magna vtilitas. Cũ autem sic se periculis exponit, adeò debet esse constans in suis negocijs, vt etiam, si viderit expedire, non parcat vitæ, vt Philosophus ait IIII Ethi. Secundo cõpetit magnanimo se habere bene circa retributiones. Magnanimus enim parum appreciatur exteriora bona, & multum appreciatur opera virtutum. propter quod, quia esse plurimum retributiuum, est agere opera virtutum, conuenit magnanimo esse plurimum retributiuum, vt dicitur IIII Ethicorũ. Tertio spectat ad ipsum esse paucorum operatiuum. Dictum ẽ enim magnanimũ esse circa magna, vt circa ea, ex quibus consurgere pos-*

sunt magni honores: talia autem nõ multotiens occurrũt, ideo decet magnanimũ esse paucorũ operatiuum. Quarto decet magnanimum esse apertum, vt sit veridicus, & sit manifestus oditor, & amator, & magis curare de veritate, q̃ de opinione, vt vult Philosophus IIII Ethicorum. Quinto spectat ad magnanimũ, vt non sit ei curæ q̃ laudetur, nec q̃ alij vituperentur. Nam cum talia inter exteriora bona computentur, ipse non multum curat de eis, quia (vt dicebatur) modicũ appretiatur exteriora bona. Sexto spectat ad ipsum non esse plangitiuũ, neq; deprecatiuum, & maxime non debet esse talis respectu exteriorum bonorum. Qui enim conqueritur de exterioribus bonis, vel alios deprecatur vt ea acquirat, quodammodo pusillanimus est: quia nimis appretiatur exteriora bona, dicente Seneca, quòd nihil carius emitur, q̃ quod precibus comparatur. Has autem proprietates narratas à Philosopho, si bene intelligantur, habere decet reges & principes. Decet enim reges se nõ exponere pro quibuscunq; periculis, nisi p negocijs arduis, vt pro defensione fidei, vel pro tuitione regni. Si vero occurrat casus adeò arduus, q̃ rex gentem suam, vel etiam seipsum debeat exponere periculis: ita debet esse constans, & magnanimus, vt pro bono diuino & communi, paratus sit vitam exponere. Secundo decet reges & principes esse plurimum retributiuos: quia quanto sunt in altiori gradu q̃ alij, & quanto plus affluunt diuitijs q̃ alij: tanto in operibus virtutum, & in retributionibus debent alios superare. Tertio decet eos esse paucorum operatiuos. ne-

gocia

gocia enim ardua pauca sunt respectu aliorum. Non aũt decet reges & principes omnia negocia quantumcunq; modica expedire per seipsos, nec decet eos omnium esse operatiuos; sed vt possit liberius intẽdere expeditioni negociorum magnorum quæ sunt pauca, debet alia minora negocia alijs committere, quæ sunt multa. Quarto decet esse apertos, vt esse veridicos; cum sint regula aliorum, quæ obliquari, & falsificari nõ debet. Decet etiã eos esse manifestos osores, & amatores, vt manifeste odiant vitia, persequantur malos, & nõ permittant maleficos viuere; & aperte diligant bonos,& honorent eos: quia hoc modo maxime inducent totũ populum sibi commissum, vt sit iustus, & virtuosus. Quinto decet Reges & principes non curare, vt laudentur ab hominibus. Nã positi in dignitatibus multos habent adulatores, & loquentes eis placentia. Si autem talibus adulatoribus credant, contingit eos nõ agere secũdũ legem & rationem, sed secũdum passionem & voluntatem. Tanto igitur reges & principes, & vniuersaliter omnes existẽtes in dignitatibus, minus debent curare de laude hominũ, quãto plures habent adulatores, qui eos laudando conantur ipsos peruertere. Sexto quia reges & principes debent sibi esse sufficientes in exterioribus bonis, vt declarabitur in tertio libro, vbi agetur de regimine regni, non decet eos esse plangitiuos vel deprecatiuos pro exterioribus bonis.

Omnes ergo assignatæ proprietates competere debent regibus & principibus. quare decet eos esse magnanimos.

Cap. xxiiij.

CAP. XXIIII.

Quomodo Reges & Principes debent esse amatores honoris, & qualis est virtus illa quæ dicitur honoris amatiua.

Amatores honorum aliquando vituperantur, aliquando vero laudantur, vt vult Philosophus IIII Ethicorum. Increpamus enim aliquos, dicentes eos non curare de honore suo. & rursus quia vituperamus ambitiosos, laudamus non curantes de honore suo. Curare igitur de proprio honore, vno modo est laudabile, & alio vituperabile. Nam non curare de honore, quia non vult agere opera honore digna, vituperabile est. Nobis igitur debet esse curæ de honore, non quod simus ambitiosi, nec quod finem nostrum ponamus in honoribus, sed quod agamus opera honore digna. Opera autem honore digna dupliciter considerari possunt. Vel vt sunt proportionata nobis. Vel vt sunt digna magno honore. Sicut enim circa sumptus sunt duæ virtutes. videlicet, liberalitas, quæ respicit sumptus vt sunt mediocres, & vt sunt proportionati nobis. & magnificentia, quæ respicit sumptus vt sunt magni, & vt ordinãtur ad magna opera. Sic circa honores est duplex virtus. Vna, quæ respicit honores mediocres, & vt sunt proportionati nobis. & hæc à Philosopho dicitur honoris amatiua. Alia est, quæ respicit magnos honores, vt magnanimitas. Eadem ergo opera possunt esse aliarum virtutum, & magnanamitatis. Nam agens opera fortitudinis, & Cap. 4

aggre-

aggrediens pugnam, si hoc facit, quia delectatur in talibus actibus, fortis est. Si vero hoc agit, quia talia opera sunt magno honore digna, magnanimus est. Sic etiam si agat opera castitatis, quia delectatur in eis, castus & temperatus est. Sed si hoc agat, quia sunt magno honore digna, magnanimus est. Ideo propria materia magnanimitatis non sunt pericula bellica, sed talia sunt materia fortitudinis. nec delectabilia secũdum sensum, quia circa talia versatur temperantia. Sed propria materia magnanimitatis dicitur esse honor, quia quæcunq; agit magnanimus, agit ea prout sunt magno honore digna. Ma-
Cap. 3 *gnanimitas ergo (vt dicitur quarto Ethicorum) est quidam ornatus omnium virtutum. Nam sicut magnificentia ẽ quidam ornatus liberalitatis, quia magnificus opera liberalitatis facit excellentiori modo: sic magnanimitas est quidam ornatus omnium virtutum. Nam opera omniũ virtutũ sunt honore digna. Quare magnanimus operabitur opera singularum virtutum. Ideo dicitur quarto Ethicorum, ꝙ non congruit magnanimo fugere commouentem, quod est actus prudentiæ. nec facere iniusta, q̃ pertinet ad iniustitiã. Operatur ergo magnanimus opera aliarum virtutum, & ea faciet excellenter. Nam cũ honor inter exteriora bona sit bonum excellens, faciens opera virtutum, inquantum sunt honore digna, excellentiori modo facit ea, q̃ si ageret talia opera, quia delectaretur in illis. Recte ergo magnanimitas dicitur omnes virtutes maiores facere, & dicitur omnes eas perficere & ornare: quia actus omnium earum per magnanimi-*

tatem

tatem facimus excellentius, ornatius, & magis perfecte. Viso ergo quid ē magnanimitas, & qualiter se habet ad virtutes alias: de leui patet, qualis sit illa virtus, de qua nunc intendimus, quæ dicitur honoris amatiua. Nam sicut eadem opera possunt esse aliarum virtutum, & magnanimitatis: sic eadem eē possunt aliarum virtutum, & honoris amatiuæ. Opera enim aliarum virtutum vt sunt magno honore digna, pertinent ad magnanimitatem. Sed vt sunt proportionata nobis, & vt ordinantur ad mediocres honores, pertinent ad virtutem, quæ dicitur honoris amatiua. Sicut ergo decet reges & principes eē magnificos, & liberales: sic decet eos eē magnanimos, & honoris amatiuos. Reges enim & principes decet honores diligere modo quo dictum est, videlicet, vt diligāt & cupiant facere opera, quæ sint honore digna. Videtur enim honoris amatiua se habere ad magnanimitatē, sicut formositas corporis se habet ad pulchritudinem. Parui enim si habent membra bene proportionata, & cōformia, formosi sunt: non tamen pulchri, quia pulchritudo non est nisi in magno corpore. Sic facientes opera mediocri honore digna, dicuntur honoris amatiui: tamen tunc proprie sunt magnanimi, quādo agunt opera magno honore digna. Vt igitur Reges & principes nec in negocijs arduis, nec in mediocribus faciant aliquid turpe; sed vt semper agant opera honore digna: bene dictum est, ꝙ decet eos esse magnanimos, & honoris amatiuos.

CAP. XXV.

Quod humilitas dici debet honoris amatiua, & ꝙ omnis magnanimus est humilis.

PHilosophus III Ethicorum mediocriter se ingerentem honoribus, non appellat magnanimum, sed temperatum. Cum igitur habere temperantiam in honoribus, sit idem, quod habere humilitatem: virtus illa, quæ moderationem animi, & quãdam humilitatem animi importat, quã Philosophus appellat honoris amatiuã, quia tendit in mediocres honores, quædam humilitas dici potest. Sed si sic dicimus, quædã dubietates insurgunt. Nam omnis magnanimus ē honoris amatiuus, sicut omnis magnificus est liberalis: quare si honoris amatiua esset quædã humilitas, omnis magnanimus esset humilis: quod videtur eē oppositum in obiecto, quia humilis alios reueretur, magnanimus vero (vt dicitur iiij Ethicorũ) alios despicit. Sciẽdum igitur ꝙ nisi omnis magnanimus esset humilis, non dedissemus principibus congruum documentum, quia docuissemus eos esse sine virtutibus, cum absq; humilitate virtutes haberi non possint. Ad plenam igitur declarationem veritatis ostendendũ est, ꝙ sine humilitate nullus potest esse magnanimus. Magnanimitas autem, & humilitas, & huiusmodi virtutes morales, esse habent circa animi passiones. In tantum enim dictæ virtutes sunt bonum secundum rationem, quia moderãt passiones nostras, ne deuiemus à bono rationis. Sed ꝙ passiones deuiare nos faciant à bono secundum rationem (vt supra dicebatur) dupliciter potest contingere. Primo,

prout

prout passiones nos inclinant ad ea quæ ratio vetat. Secundo, prout nos retrahit ab eo quod ratio dictat. Quare cum passiones nos inclinant ad aliquid contra rationem, indigemus virtute retrahente nos, vt patet in temperantia, per quam retrahimur à delectationibus sensibilibus. Sed cum passiones nos retrahunt ab eo quod ratio dictat, non indigemus virtute retrahente, sed magis impellente, vt patet in fortitudine, quæ magis nos impellit ad pericula bellica, q̃ retrahat nos ab illis. Cũ ergo retrahere & impellere sint quodammodo opposita, & formaliter differant, æque principaliter & per se non est eadem virtus retrahẽs & impellens: nec est eadẽ virtus principaliter moderans passiones, & impellens nos ab eo quod ratio vetat. Inde est ergo ꝙ si vnum & idem aliter & aliter acceptum nos retrahit & impellit, oportebit circa illud dare duas virtutes. vnã impellentẽ, & aliã retrahentẽ. Videmus aũt ꝙ magnanimitas est circa magnos honores. Magnus autem honor est quodammodo magnũ bonũ. Magnũ autem bonũ, rõne qua magnũ est, nos retrahit, ne ꝓsequamur illud, rõne difficultatis. Prout vero bonũ ẽ, nos allicit, vt tẽdamus in ipsum. Ergo circa magnos honores, et circa magna bõa dupliciter cõtingit peccare. Primo, si vltra q̃ rõ dictet ꝓsequamur ea inquãtũ bona sunt. Secũdo, si infra q̃ ratio dictet retrahamus nos ab illis, eo ꝙ ardua & difficilia sint. Quare circa talia duplici virtute indigemus. Vna impellente nos, ne retrahamur propter difficultatem, & hæc est magnanimitas: & alia retrahente nos, ne vltra rationem tendamus in

 illa

illa ratione bonitatis, & hæc est humilitas. Omnino ergo magnanimus humilis est. nam cum impossibile sit esse magnanimum non existentem bonum, vt probat Philosophus IIII E*thicorum, nullus autem bonus sit, si vltra* $\bar{q}$ *ratio dictet prosequatur honores, de necessitate cum magnanimitas impellit nos in aliqua magna bona, ne trahamur ratione difficultatis, oportet* φ *ei sit annexa humilitas, ne vltra* $\bar{q}$ *ratio dictet tendat in ea ratione bonitatis. aliter enim esset vitiosus.* T*endere igitur in magnos honores, & ad magna bona, esse potest à magnanimitate, & ab humilitate: non tamen secundũ rationem eandem.* N*am prout tendendo in illa bona non retrahimur ratione difficultatis, sumus magnanimi: sed prout ea nõ prosequimur vltra* $\bar{q}$ *ratio dictat, ratione bonitatis sumus humiles.* D*iffert ergo magnanimitas ab humilitate in duobus.* P*rimo, quia magnanimitas principaliter impellit: & ex consequenti retrahit.* I*deo magnanimus dicitur alios despicere, non* φ *alijs vitiose iniurietur, sed quia est tanti cordis, & sic impellitur à virtute, vt potius despiciat opera & verba hominum,* $\bar{q}$ *velit propter ea desistere ab operibus virtuosis.* H*umilitas aũt econtrario principaliter retrahit: ex consequenti impellit. ideo humilis dicitur alios reuereri, quia considerans proprios defectus, in rebus licitis et honestis alios reueretur.* S*ecundo differt hæc ab illa, quia magnanimitas principaliter moderat desperationem, ne aliquis ratione difficultatis desperet, ne tendat in opera magno honore digna.* H*umilitas vero principaliter moderat ipsam spem,*

ne ali-

ne aliquis nimis sperans de ipso bono, vltra rationẽ prosequatur magnos honores. Erit igitur omnis magnanimus humilis modo quo dictum est. Et humilitas quodammodo ẽ idem, quod mediocris honoris amatiua: quia ille dicitur humilis, qui moderans spem ipsam ad adipiscendum honores magnos, mediocriter tendit in honores illos. Vtrum autem humilitas sit idem simpliciter quod diligere mediocres honores, vel vtrũ sit idem simpliciter cum virtute illa quam philosophus distinguẽs à magnanimitate appellat eam honoris amatiuam? non est præsentis speculationis. Sed si ĩ Moralibus cõtingeret nos vlteriora componere, ostendemus virtutem de qua loquitur philosophus, non esse per omnem modum idem cum humilitate: quia illa de qua philosophus loquitur, quæ (vt dictum est) tendit in mediocres honores, magis est in appetitu sensitiuo: humilitas vero, magis eſt in intellectiuo.

CAP. XXVI.

Quid ẽ humilitas, & circa quæ habet esse, & ꝙ decet Reges & principes eẽ humiles.

SAtis eſt per habita manifestum, humilitatem à magnanimitate differre. Nam licet vna & eadem virtus reprimet superabundantias, & moderet defectus: nunꝗ̃ tamen æque principaliter hæc duo eidẽ virtuti cõpetere possunt. Spectat igitur ad magnanimitatẽ reprimere desperationem, ne desperemus de bonis arduis. & spectat ad ipsam moderare spem, ne vltra ꝙ̃ ratio dictet tendamus in illa. non tamen æque principaliter operatur

vtrunq; . nam cũ magnanimi ſit tendere in magnum, magnanimitas magis ẽ virtus impellens in magna, ꝙ retrahens nos ab illis. Principalius ergo magnanimitas reprimit deſperationem, ne retrahamur ab arduis: & ex cõſequenti moderat ſpem, ne præter rationem tendamus in illa. Humilitas autem econtrario ſe habet, vt ſupra diffuſius dicebatur. Quare cum diſtincta ſit virtus hæc ab illa, videndum eſt quid ſit huiuſmodi virtus, quam humilitatem vocamus. Sciendum igitur ꝙ ſicut circa magnanimitatem cõuenit abundare & deficere: ſic & circa humilitatẽ eſſe habet. Nam (vt patet ex dictis) magnanimitas eſt virtus nos impellens, ne ratione difficultatis retrahamur, vt non proſequamur opera magno honore digna. Quia igitur in hoc aliqui ſuperabũdãt, vt præſumptuoſi, proſequentes ardua magis ꝙ debeãt: quidã vero deficiunt, vt puſillanimes: ideo magnanimitas eſt media inter præſumptiones, & puſillanimitates. Sic etiã ex dictis patet, ꝙ humilitas eſt virtus nos retrahens, ne ratione bonitatis & delectabilitatis, quæ eſt in rebus honorificis, proſequamur ea, vltra ꝙ ratio dictet. In hoc ergo aliqui ſuperabundant, vt ſuperbi, proſequentes excellentias, & honores, vltra ꝙ debeant. Aliqui vero deficiunt, qui ſe deijciunt vltra ꝙ debeant, vt illi, qui nec quærunt honores, nec quæruut opera honore digna: quod non eſt humilitatis, ſed magis eſt vilitatis & miſeriæ. Erit ergo humilitas media inter ſuperbiam, & deiectionem: ſicut magnanimitas eſt media inter præſumptionem, & puſillanimitatem. Viſo quid eſt humilitas, de

leui

leui videri potest circa quæ habet esse. Intendit enim humilis reprimere superbias, & moderare deiectiones. Erit ergo humilitas circa superbias, & deiectiones: non tamen est circa hæc æque principaliter. Nam humilitas principaliter intendit reprimere superbias, ex consequenti vero moderare deiectiones. Est enim hoc notabiliter attendendum, q cum virtus magis sit retrahens q̃ impellens, principaliter opponitur superabundantiæ, per quam impellimur; & ex consequenti defectui, per quem retrahimur. Sed quum virtus magis est impellens q̃ retrahens, ecõtrario se habet: quia tunc principalius opponitur defectui, per quem retrahimur: ex consequenti vero opponitur excellentiæ, per quam impellimur. Magnanimitas ergo, quia est virtus impellens in ardua bona, magis opponitur pusillanimitati, quæ est defectus nos retrahens á talibus bonis, q̃ opponatur præsumptioni, quæ est excellentia impellens nos in illa. Sed humilitas econtrario, quia est virtus retrahens, ne vltra rationem prosequamur excellentias & honores, principalius opponitur superbiæ, quæ superabundat in talibus, ex consequenti vero contrariatur deiectioni. Inquirendo enim opera honore digna, non solum contingit peccare p superbiam, sed etiam per deiectionem. Nam si quis vltra q̃ suus status requirat, præter rationẽ et notabiliter se deijceret: iste vel esset vilis, deiectus, & bestia, quia suũ statũ nõ cognosceret; vel esset superbus, & iactator. Nam aliqui ex hoc quærũt excellentiam & iactantiã, deijciendo se vltra q̃ deceat. Vnde

Ca. 7. Philosophus IIII Ethicorum, quandam gentem Græcam, Lacedæmones scilicet, iactatores & superbos appellat: quia vltra q̄ eorū status requireret, vilius induebantur: credentes ex hoc in quendam honorem, & in quandam excellentiam consurgere. Vnde ibidem scribitur, q̄ superabundantia, & valde defectus, est quid iactatiuū. Viso circa quæ est humilitas, quia principaliter est circa repressionem superbiæ, ex consequenti vero circa moderationem deiectionis: restat videre q̄ decet reges & principes esse humiles. quod duplici via probare possumus. Prima sumitur ex parte magnanimitatis. Secunda vero ex parte operum fiendorū. Dicebatur enim supra, quia nullus est vere magnanimus, nisi sit bonus & humilis, & q̄ semper magnanimitati est annexa humilitas: quare si decet reges & principes eē magnanimos, decet eos esse humiles. Debent enim Reges sic quærere opera honore digna, non vltra q̄ ratio dictet, sed vt decet eorum statum, quod faciunt humiles: q̄ tamen suam felicitatem non ponāt in excellentia & honore, qđ faciunt superbi. Debent enim agere bona opera & honore digna boni gratia, nō vt ostendant se, & vt videātur excellere. Secundo decet eos esse humiles ratione operum fiendorum. Nam superbus quærens suam excellentiam vltra q̄ debeat, vt plurimū tendit ad ea quæ proprias vires excellunt. Ideo decet homines esse humiles, vt considerato ꝓprio defectu vel propria facultate, non tendant in ardua vltra q̄ debeāt. vt plurimum enim superbi, & vltra rationem excellentiam querentes, se & alios exponunt periculis,

riculis, nō valentes adimplere quod inchoant. Tāto ergo reges & principes debent à se superbiā remouere, quāto peius est communia bona periculis exponere. Superbus .n. dominus, vt plurimū periclitator efficitur populorū.

CAP. XXVII.

Quid est mansuetudo, & circa quæ habet eē, & ꝙ decet Reges & Principes esse mansuetos.

POstq; determinauimus de virtutibus respicientibus exteriora bona, & ostendimus quomodo reges & principes decet ornari virtutibus illis, restat dicere de mansuetudine, quæ respicit exteriora mala. Dicebatur enim supra, ꝙ, quia circa quæcunq; contingit peccare, et bene agere, vel contingit abundare, & deficere, oportet ibi dare virtutem aliquā, per quam dirigamur ad bene agendum, reprimentem defectus, & moderantem superfluitates. In vindicādo autem exteriora mala ab alijs facta, aliqui superabundant, vt iracundi nimis, facientes vindictam. Nam ex hoc, ira prouenit, ꝙ appetimus vindictam. Qui enim propter mala aliqua illata vindictam aut punitionem appetit, dum hoc vehementer desiderat, accēditur eius sanguis circa cor, quo accenso irascitur. Quidam ergo sunt irascibiles & superabundant in cupiendo vindictam. quidam autem sunt irascibiles, omnem iniuriam dissimulantes. quorum neutrum bonum est. Irasci enim cuilibet, & semper, & de quolibet vindictam

dictam exposcere, quod faciunt iracūdi, vituperabile est. Rursum, nunquam irasci, & in nullo modo velle aliquem puniri, non est laudabile, quia est agere præter ordinem rōnis. Rō .n. dictat punitiones aliquas eē faciendas, & ꝙ est irascendum, cui debet, & quando, & quomodo. Irasci enim loco & tempore, est virtutis opus. quare si in passionibus iræ, & in appetēdo punitiones & vindictas, contingit superabundare & deficere: oportet ibi dare virtutem aliquā reprimentem superabundātias, & moderantem defectus. Hæc autem est mansuetudo: quia sicut fortitudo est media inter timores & audacias, sic mansuetudo est media inter irā, per quam cupimus vindictam. & irascibilitatem, per quam condonamus mala nobis illata. Ille vero mitis est, qui nec de omnibus cupit vindictam, nec in tantum deficit à punitione ꝙ nullo modo velit alios puniri, sed est condonatiuus, & punitiuus secundū ordinem rationis. quare sicut fortitudo reprimit timores, & moderat audacias: sic māsuetudo reprimit iras, & moderat irascibilitates. Viso qd ē mansuetudo, de leui patet circa quæ habet esse. Est enim (vt iam dictū est) circa iras, & circa oppositum iræ, vt circa irascibilitatem. principalius tamen est circa iras. Mansuetudo enim principaliter & primo intendit reprimere iras. ex consequenti autem intendit moderare passiones oppositas iræ. Nam naturale est nobis vt ex malis nobis illatis appetamus punitionem, & vindictā. Rursus, quia malū proprium vix potest esse ita modicū, quin videatur nobis multum, non solum naturaliter inclinamur, vt velimus

limus puniri inferentes nobis aliqua mala, sed ẽt quodã-modo naturale ẽ nobis appetere punitionẽ vltra cõdignũ. Nam quia malũ nobis illatum videtur nobis maius esse, q̃ sit; iniuriatores nostros plus puniri volumus, q̃ puniẽdi sint. Difficile est ergo valde reprimere iras, & nõ appetere punitiones iniuriarũ vltra q̃ dictet ratio. Plures ergo peccant in appetendo plus: pauci vero delinquũt in appetendo minus. Propter quod si virtus est circa bonum & difficile, mansuetudo principaliter opponitur iræ, et intendit iras reprimere: ex consequenti autem opponitur irascibilitati, & intẽdit eam moderare, quod ipsum nomen designat: si enim vim nominis cõsideremus, mã-suetudo nominat temperamentum iræ. Quod autem deceat reges & principes esse mansuetos, ostendere nõ est difficile. Nam cum ira peruertat iudicium rationis, non decet reges & principes esse iracundos, cum in eis maxime vigere debeat ratio & intellectus. Sicut enim videmus ꝙ lingua infecta per coleram, vel per alios humores, nõ recte iudicamus de saporibus: sic infecto appetitu per immoderatam iram, vel per alias immoderatas passiones, peruertitur nostrum iudicium rationis. Si igitur inconueniens est regulam peruerti & obliquari: rex, qui debet esse quasi speculum & forma viuendi, & qui debet esse regula agendorum, inconueniens est ꝙ sit iracundus, ne per iram peruertatur et obliquatur. Sic etiam, si nullo modo eẽt irascibilis, & nullo modo cõmoueretur ad punitionẽ faciendã, indecẽs esset: quia si punitiones non fierent in regno, homines fierent iniuria-

tores

tores aliorum, & politia durare non posset. Nullus igitur debet irasci per odium, nec debet punitiones appetere propter odium, sed propter amorem & zelum ẽ irascendum, & sunt punitiones appetendæ. Appetenda est enim punitio propter amorem & zelum iustitiæ, vel ꝓpter amorẽ Reipub. quia sine ea Resp. durare non posset. quare si quis in tãtum esset mitis, ꝙ potius vellet iustitiam perire, q̃ iustitiam exposcere, virtuosus nõ esset. Tãto ergo magis decet reges et principes moueri ad punitionem faciendam, quanto magis spectat ad ipsos esse custodes iustitiæ, & conseruatores Reip. Quare si reges non debent esse iracundi, & debent moueri secundũ ordinem rationis, vt fiant punitiones & vindictæ, cũ hoc faciat mansuetudo, decet eos mansuetos esse.

CAP. XXVIII.

Quid est amicabilitas, & circa quæ habet eẽ, & quomodo Reges & Principes debet esse amicabiles.

VT postulat præsens negociũ, sufficienter diximus de virtutibus respicientibus bona secundum se, & de respicientibus exteriora mala. Restat dicere de virtutibus respicientibus bona exteriora, vt communicamus cum alijs. Cõmunicamus autem cum alijs, verbis, & operibus. Verba autem, & opera, in quibus cõmunicamus, ad tria nobis deseruiunt. videlicet, ad amicabilitatem, ad veritatem, & ad iocosas delectationes. Nam prout verbis, &

bis, & operibus debite conuersamur cum alijs, honorãdo eos, & recipiendo ipsos vt debemus, sumus amicabiles, & affabiles. Nihil est ergo aliud amicabilitas siue affabilitas, de qua hic determinare intendimus, nisi recte conuersari cum hominibus, & ordinare opera, & verba nostra ad debitam conuersationem. Secundo, verba, & opera nostra deseruiunt nobis ad veritatem: quia per ea iudicamur quales sumus. Veritas enim, de qua hic determinare intendimus, non est aliud nisi ꝙ homo non sit iactator, ꝙ de se verbis aut factis maiora ostẽdat q̃ sint, nec sit irrisor & despector aliorũ, ut operibus aut verbis, vltra q̃ ratio dictet, se contemptibilem ostendat: sed sit apertus, & verax, & talem se ostendat, qualis est. Tertio, verba & opera ordinari possunt ad iocosas delectationes, vt homo sit debite iocundus. Igitur (vt supra dicebatur) circa verba & opera, in quibus cum alijs cõmunicamus, habet esse triplex virtus. videlicet, amicabilitas, quæ alio nomine affabilitas dici potest: veritas, quæ apertio nuncupatur: & debita iocunditas, quã eutrapeliam vocat. Communicando igitur cum alijs, si bene conuersari volumus, debemus esse debite iocundi, veraces, & amicabiles. de quibus omnibus est dicendum. Sed primo de amicabilitate. Videmus enim ꝙ cõuersando cum alijs, aliqui superabundant, quia se ostendunt nimis amicabiles, cuiusmodi sunt blanditores & placidi. hi enim adeò se ostendunt communicabiles & sociales, vt nullum contristari velint, sed omnia dicta & facta aliorum laudant. Aliqui vero econtrario, ab hac conuersa-

tione nimis deficiunt. Sunt enim discoli, & agrestes, non valentes cum alijs conuersari. Vterq; autem à recta ratione deficiunt, quia nec quis se debet tantũ alijs ostẽdere socialem, vt videatur placidus, & blanditor: nec se debet tantum à societate subtrahere, vt videatur discolus, et litigiosus. Cum igitur virtus sit quid medium inter superfluum & diminutum, in conuersatione hominũ, circa quam contingit abundare & deficere, oportet dare virtutem aliquã reprimentem superabundantias, & moderantem defectus. Huiusmodi autem, amicabilitas, siue affabilitas est. Nihil enim est aliud affabilitas vt est virtus, ꝙ medio modo se habere in conuersatione hominum: vt nõ superabundemus in huiusmodi conuersatione quod faciunt adulatores: nec deficiamus, quod faciunt litigiosi, & discoli. Viso quid ẽ amicabilitas, vt hic de ea loquimur, quia est virtus reprimens litigĩa, & moderans

Cap. 7 *blanditias, vt potest haberi ex philosopho II & IIII*

Cap. 6 *Ethicorum, de leui apparere potest circa quæ habet esse: quia est circa opera, & verba, vt ordinantur ad debitam conuersationem in vita. Si enim homo est naturali-*

Cap. 2 *ter animal sociale, vt probari habet I Politicorum, oportet circa verba, & opera, in quibus cõmunicat cum alijs, dare virtutem aliquã, per quam debite cõuersetur. quare cum recta ratio dictet, ꝙ secundũ diuersitatem personarũ diuersimode sit cõuersandũ; licet oẽs homines volẽtes viuere politicè debeant eẽ amicabiles & affabiles, nõ tamen oẽs eodem modo amicabiles debent esse. Nam qa nimia familiaritas cõtemptum parit, reges & principes,*

vt in

vt in reuerētia habeantur, & ne dignitas regia vilescat, maturius se habere debent, q̄ alij. Vnde philosophus V Politicorū dando cautelas regū & principū, ait, ꝙ decet reges & principes apparere personas reuerendas, ne cōtemptibiles habeantur. Sicut .n. in sumptione & in alijs recta ratio dictat, vt secundū diuersitatem personarū diuersimode fiat: quia aliquis cibus esset multus infirmo, qui esset modicus sano: sic in cōuersatione hominū. aliqua enim familiaritas reputatur regi ad virtutem, & dicitur ex hoc amicabilis esse: quia si aliqua vna cōmunis persona nō plus de familiaritate participaret, reputaretur ei ad vitium, non ad virtutem: & non diceretur amicabilis, sed syluestris. Cap. 4

CAP. XXIX.

Quid est veritas, & circa quæ habet esse, & ꝙ decet Reges & principes esse veraces.

SIcut circa cōuersationē in vita contingit superabundare, & deficere: sic circa veritatem contingit superabūdare, & deficere. Veritas .n. in quadā adæquatione cōsistit. qui vero plus dicit q̄ sit, à veritate recedit ratione abundātiæ: qui vero quæ sunt negat, & minora cōfitetur, à veritate recedit rōne defectus. Quare cū mēdaciū sit semper fugiendū, vt dicitur IIII Ethi. q nō sunt veraces nec aperti, nec ostendunt se tales, quales sunt, reprehensibiles existunt. Quid .n. aliud est mentiri, nisi nō esse apertū, & nō ostendere se talem, qualis est. Ab hac ergo veritate, per quam quis reddit se veracem & manifestum, Cap. 7

manifestum, aliqui deuiant per superabundantiã, ostendentes de se verbis aut factis maiora q̃ sint. & tales vocantur iactatores. Aliqui vero ab hac veritate declinant per defectum, fingentes de se aliqua vilia quæ in ipsis nõ sunt. quos philosophus vocat irones idest irrisores, & despectores. Oportet ergo dare aliquam virtutem mediã, per quam moderentur diminuta, & reprimentur superflua. hæc aũt cõmuni nomine Veritas nuncupatur. Patet ergo quid est veritas: quia est virtus moderãs despectiones, & reprimens iactantias. Viso quid est veritas, restat videre circa quæ habet eẽ. Sciendũ ergo ꝙ licet affirmare in se esse quod nõ est, vel negare quod ẽ, sit mentiri: tamen non dicere totum quod est, absq; mendacio fieri potest. Volens igitur esse verax, nõ debet de se fingere habere bonitatem quam non habet, nec debet concedere in se esse malitiam, quam sibi inesse non credit. Nõ tamen oportet ꝙ de se dicat totam bonitatem, quam sibi inesse cognoscit: quia licet nullus mentiri debeat, nõ tamen semper & vbiq; quælibet veritas est dicenda: loco enim & tempore secundum dictamen rationis possumus veritatem tacere. Est igitur veritas circa repressionem iactantiarum, & circa moderationem despectionum: nõ tamen est circa hæc æque principaliter. Sed principalius veritas opponitur iactantiæ, & intendit iactantias reprimere. Ex consequenti autem opponitur despectioni, et intẽdit despectiones moderare. Ideo philosophus IIII Ethicorum cap de veritate ait, ꝙ declinare ad minus, & dicere de se minora q̃ sint, est opus prudẽtis. Spectat igitur

tur ad veracem nullo modo dicere de se maiora, quàm sint: quod multi faciunt. Concedunt enim de se aliqui magnas bonitates, cum tamen illis careant: & promittunt amicis & notis magna bona & magna auxilia, de quibus modicum, aut nihil opere implent. Tales autem quia patet esse iactatores & albos, non apertos & veraces, nullo modo in talibus ē excedendum in plus, sed magis declinandum in minus: dum tamen sine mendacio fiat, & nō notabiliter recedat à medio: quia si notabiliter à medio recederet, non in hoc appareret verax, sed derisor. Vt si aliquis adeò esset fortis & strenuus, quòd constaret alijs quòd contra centum bellare posset: si ille non plus de se cōcederet, nisi quòd contra vnicum & debilem bellaret, omnes intra se cognoscerent quòd derisorie loqueretur. Inde igitur sumptum est nomen ironiæ & derisionis, quando aliquis notabiliter de se minora concedit quàm sint. Ad veritatem ergo spectat moderare huiusmodi derisiones, & reprimere iactantias. Principalius tamen spectat ad ipsum iactantias reprimere, quàm derisiones moderare: quia (vt dictū est) in talibus magis est declinandum in minus dicendo de se minora quàm sint, quàm sit excedendum in plus asserendo de se maiora. Possumus autem duplicem causam assignare quare in talibus semper est declinandū in minus. Prima sumitur ex parte sui. Secūda ex parte aliorum. Quilibet enim ita naturaliter afficitur ad proprium bonum, vt ipsum semper plus credat esse quàm sit. Ideo cōmuniter homines decipiuntur de se ipsis, plus credentes se plus valere, quàm valeant. In narrando ergo propria bona, sem-

na, semper declinandũ est in minus: quia æstimare debemus ꝙ affecti ad propria bona, videntur nobis illa esse maiora, ꝗ̃ sint. Hanc autem rationem tangit philosophus in cap. prætacto, cum ait, ꝙ prudentis est declinare in minus. Nam magnæ prudentiæ est, cognoscere seipsum, & sciri ꝙ propria bona semper æstimantur maiora ꝗ̃ sint. Secunda ratio sumitur ex parte aliorum. Nam non declinantes in minus sunt laudatores sui, iactantes se de bonis quæ habent. Et quia homines communiter horrent, laudantes seipsos, ideo etiam ex parte aliorum decet in talibus declinare in minus, ne homines sint alijs onerosi.

Cap.7 Hanc autem rationem tangit Philosophus in eodem IIII Ethicorum dicens, declinandum esse in minus propter onerosas esse superabũdantias. Ostenso quid est veritas de qua loquimur, & circa quæ habet esse: de leui patet ꝙ decet Reges & principes esse veraces. Nam declinãtes notabiliter in minus, & dicẽtes de se notabiliter minora & viliora, ꝗ̃ sint, videntur esse derisores, & contemptibiles. Excedentes vero in plus, & dicentes maiora ꝗ̃ sint, videntur esse iactatores, & onerosi. Quare si reges decet esse non cõtemptibiles, sed reuerendos: nec onerosos, sed gratiosos & amabiles: decet eos nõ esse iactatores vel derisores, sed apertos & veraces, nõ ostendendo vel iactando de se maiora ꝗ̃ sint, vel promittendo alijs maiora ꝗ̃ faciant. Immo tanto magis decet reges et principes cauere iactantiam, quanto plures habent incitantes ipsos ad iactantiam, & de pluribus se iactare possent.

Cap.xxx.

CAP. XXX.

Quid est iocunditas, & circa quæ habet esse, & quomodo decet Reges & principes esse iocundos.

CRedũt enim aliqui, omnia verba vel facta deseruientia iocis esse ociosa, non tamen sic se habet. Nam ociosum est illud, quod caret debito fine. quicquid ergo de se est ordinabile ad debitum finem, non est ociosum. ludus autem si sit liberalis, honestus, & modestus, ordinari habet in bonum finem: quia est quodammodo necessarius in vita. Ideo dicitur quarto Eth. ꝙ videtur requies & ludus esse aliquid necessarium in vita. Sicut ergo sensus corporales, vt visus, & auditus, quia laborant in sentiendo, natura ordinauit somnum propter eorum requiem, & est necessarius somnus in vita: sic quia studendo, vel negocijs regni insistendo, vel alia faciendo, continue laboramus, aliquæ delectationes si sint iocosæ, si sint moderatæ, & honestæ, non ociosæ, interponuntur curis, & laboribus nostris. quare cum in talibus contingat peccare, & bene facere, oportet circa ipsos iocos dare virtutem aliquam, per quam debite nos habeamus ad ludos. In ipsis enim iocis quidã superabundant desiderantes omnino risum facere: de quibus quarto Ethicorum dicitur, ꝙ magis conantur risum facere, quàm decora dicere. Huiusmodi autem sunt histriones, quos Philosophus appellat bomolocos. Philosophus enim tales assimilat auibus rapientibus Cap. 8

 prædam

prædã sacrificatam in templis Gentiliũ. Sicut enim aues illæ non curabant qualitercũq; possent aliqd de illa præda capere: sic volentes omnino facere risum, & prouocare alios ad cachinnum, non curant qualitercunq; possint capere dicta vel facta aliorum, & conuertere ea in ludum, & cachinnum. Hi ergo superabundant ludis. Aliqui vero econtrario, deficiunt: & hi vocantur duri, & agrestes. Huiusmodi autem sunt non sustinentes aliquem ludum, nec dicentes aliquid ridiculum: immo dicentibus sunt molesti. Patet ergo quid est iocunditas vel eutrapelia, prout est virtus, & vt hic de ea loquimur, qa est reprimens superfluitates ludi, & moderans duritias. Huiusmodi autem virtus habet eẽ tam circa moderationem duritiæ, ꝙ circa repressionem superfluitatum in ludo: non est tamen circa hæc æque principaliter, qa virtus semper est principalius circa difficilius. Reprimere autem superfluitates ludorum est difficilius, ꝙ moderare defectus. Habet enim ipse ludus quandam delectationem annexam, propter quã magis inclinamur vt sequamur delectationes iocosas, ꝙ vt fugiamus illas. Viso quid est eutrapelia siue iocunditas, & circa quæ habet esse, quia principalius est in reprimẽdo superfluitates ludi, ex cõsequenti circa moderationem defectuum. Restat ergo videre, quomodo reges & principes decet esse iocundos. Vt enim ex habitis patere potest, semper extrema vituperantur; medium autem laudatur. Huiusmodi autem medium, quod est in virtutibus reprimentibus passiones & motus, non est accipiendum secundũ rem, sed quo ad nos.

Nam

Nam (vt in præcedentibus capitulis dicebatur) aliquid est superfluum vni, quod est modicum alteri: & econuerso. Si igitur decet homines reprimere superfluitates ludorum, magis hoc decet Reges & principes: immo oportet Reges et principes adeò moderate vti iocosis delectationibus, quod si hoc facerent personæ communes, viderentur esse duræ & agrestes. Non ergo intelligendum est reges & principes non debere recreare aliquibus solaciјs, vel aliquibus iocis: sed quia ludi, quibus vti debemus, secundum philosophum IIII Ethicorum, debent esse liberales & honesti, illis debent reges & principes adeò moderate vti, vt semper videantur maturi, & nullo modo appareant pueriles. Ab ipsa enim infantia connaturale videtur esse pueris delectari iocis. Quare ludus si non sit moderatus & honestus, aliquam puerilitatem videtur habere annexam. Tanto igitur decet res & principes moderate vti delectationibus ludorum, quanto detestabilius est eos esse pueriles. Amplius (vt patet ex habitis) ex hoc iocosa delectatio non est otiosa, & ordinatur in bonũ finem, quia interposita nostris curis, quãdam recreationẽ accipimus, ratione cuius ardentius insurgimus vt insistamus bonis operibus, quorũ curam habere debemus. Quare cum iocus immoderatus vel inhonestus distrahat nos à bonis operibus, & à debitis curis: tanto detestabilius est reges & principes immoderate, vel inhoneste vti delectationibus ludorum, quanto cura boni cõmunis quæ spectat ad principem excellẽtior est, quàm sit cura alicuius particularis boni. Non ergo omnino prohi-

benda sunt verba vel facta iocosa, si sint honesta & moderata: & hoc magis & minus, prout requirit diuersitas personarum.

CAP. XXXI.

Quod maxime decet Reges & principes oẽs virtutes habere, & ꝙ si vna careant, nullam habent.

TAm Sancti ꝙ̃ Philosophi in hanc sentẽtiam conuenerunt, ꝙ oportet virtutes connexas esse. Dixerũt enim ꝙ qui vnã virtutẽ habet, oẽs habet: & qui vna caret, omnibus caret. Cũ ergo omnino manifestũ sit, ꝙ decet reges & principes aliquas virtutes habere, quia (vt plane patet) oportet eos esse prudentes & iustos; omnino manifestum esse debet, ꝙ omnes virtutes habere debẽt: qa prudentia & iustitia sine virtutibus alijs haberi non possunt. immo nunquam ẽ aliqua vna virtus, quæ sine alijs virtutibus omnibus perfecte possit haberi. Sic ẽt tractatores veritatis senserũt dicentes virtutes cõnexas esse. Ad sensum tamen videtur apparere cõtrariũ. Videmus enim aliquos liberales nõ existentes temperatos, sed dantes operã venereis gestibus. Aliquos vero, qui ecõtrario sunt casti: & tamen auaritiæ student. Non ergo qui vnam virtutem habet, omnes habet. nec oportet si aliquæ virtutes sint necessariæ regibus, ꝙ oẽs virtutes sint eis necessariæ. Rursus videmus aliquos eẽ liberales, qui tñ nõ possunt eẽ magnifici: qa nequeunt magna facere, eo ꝙ

eo q̄ non habeant magnos sumptus. Sciendū igitur, Philosophū circa finem VI Ethi. manifeste ꝓbare virtutes C. 13.
connexas esse. Sed vt soluat huiusmodi obiectiones, ait, q̄ virtutes dupliciter cōsiderari possunt: vel vt sunt naturales, & imperfectæ: vel vt sunt principales, & cōpletæ. Virtutes aūt naturales & imperfectæ, nō oportet eē cōnexas. Videmus .n. aliquos naturaliter habere quandam industriam, & quandam subtilitatem mentis: propter quod habent quandam prudentiam imperfectam. hi tamen nec sunt casti, nec liberales, nec habent virtutes morales alias. Sic etiam ex ipsa pueritia videmus aliquos mox inclinari ad opera largitatis, qui non sunt casti: aliqui vero econtrario habent quandam naturalem pudicitiam, non tamen liberales existunt. Sic ergo virtutes non connectuntur. Sed virtutes, quæ dicuntur esse principales & perfectæ, vel in se, vel in quadam valde propinqua dispositione: de necessitate habent esse connexæ. Diximus autem in propinqua dispositione, quia pauperes propter carentiam exteriorum bonorum secundum Philosophum non debent dici magnifici. Ait tamen, si pauperes secundum suam facultatem sunt verè & perfectè liberales, ꝓpinquissimū ē vt sint magnifici: quia si bonis exterioribus abundarent, statim magnifica facerent. Declarandum est ergo ad plenam intelligentiam dictorum, quòd nulla virtus potest haberi perfecte, nisi omnes virtutes aliæ habeantur. Notandum ergo, ad hoc nos indigere virtutibus, vt proponentes nobis bonos fines, recte & debite tēdamus in fines illos. Dupliciter

citer ergo in talibus peccare contingit. Primo, si propo- C. 15.
namus nobis malum finem, vt vitiosi faciūt. Auari enim
proponunt sibi, vt finem, studere auaritiæ. Intemperati
vero, venerea. & sic de alijs. Secundo in talibus pecca-
re contingit, si non debite tendamus in bonū finem. Vo-
lunt enim aliqui esse distributores bonorum, & propo-
nunt sibi, vt finem, opera largitatis: attamen non curāt
vndecunq; accipiant, dum possint alijs dona aliqua elar-
giri: & aliquando p furtum, aliquando per manifestam
oppressionem alios deprædantur, vt exerceāt opera lar-
gitatis. Hi ergo licet proponant sibi bonum finem, non
tamen recte tendunt in finem illum. Nō ergo peccant in
termino, nec in intentione: sed peccāt in via, & in mo-
do adipiscendi finem intentum. Propter quod tales & si
aliquo modo sunt liberales, non tamen perfecte liberales
dici debent: quia ad perfectam virtutem spectat non so-
lum proponere bonum finem, sed etiam debite tendere in
illum finem. Indigemus ergo virtutibus moralibus, quia
per eas nobis proponimus bonum finem. Indigemus etiā
C. 17. prudentia, quia per ipsam recte ratiocinamur de ijs quæ
sunt ad finē. Virtutes ergo morales per se & primo re-
ctificant finem. Quia sicut qualis est lingua, talis est sa-
por noster. vt si lingua est multum infecta colera, vide-
tur amara: si vero sit multū infecta phlegmate dulci, vi
detur participare quandam dulcedinem. Sic quales su-
mus secundum voluntatem & appetitum, talem finē no-
bis imponimus: vt intemperatus proponit sibi vt finem
venerea: temperatus, casta: liberalis, expendere: auarus
conseruare.

conseruare. Quare virtutes morales perficientes appetitum, rectificant finem: quia habentes appetitum bonum per virtutes illas, proponimus nobis bonum finem. Prudentia vero, per se, & primo rectificat ea, quæ sunt ad finem. Nam proponentes nobis bonum finem per virtutes morales, per prudētiam bene ratiocinamur de ijs quæ sunt ad finem, & eligimus nobis rectam viam, vt debite tēdamus in finem illum. Ideo dicitur VI Ethicorum, ꝙ virtutes morales rectificant finem, Prudentia vero facit operari recte ea quæ sunt ad finem. Loquēdo ergo principaliter & primo, virtus moralis rectificat terminum: prudentia vero rectificat viam. Sed cum non sit perfecta via nisi ordinetur in bonum finem & terminum, nunꝗ habetur perfecta prudentia nisi sit coniuncta virtutibus moralibus, per quas proponamus nobis bonum terminū, & bonum finem. Sic etiam quia nunꝗ debite & perfecte habetur bonus finis, nisi tendamus in ipsum per bonā viam, nunꝗ perfecte habebimus aliquam virtutem moralem, nisi sit coniuncta prudentiæ. Talem ergo rationem intendit facere Philosophus circa finem VI Ethicorum, Habens perfecte aliquam virtutem moralem, habet perfectam prudentiam: sed habens perfectam prudētiā, habet omnem virtutem: ergo habens aliquā virtutem, habet omnem virtutem. Sic ergo virtutes & prudētia sunt connexæ: quia nullus est bonus per virtutes morales, nisi sit prudens. Nam cum virtus moralis sit habitus bonus, et electiuus, & perficiat habentem, & opus suum bonum reddat. cum ad bene eligere, & ad bonum opus, sufficiat

Cap. 5

Ca. 13

proponere

operaretur venerea. Quare ſi ille ſit timidus, licet forte non placerent ſibi venerea ſecundum ſe, tamen vt fugeret verberationem, vel mutilationem, vel mortem, eligeret venerea operari. Sic etiam ſi eſſet auarus, quia finē ſuum poneret in habendo pecuniam, licet forte ſecundum ſe ei diſplicerent venerea: tamen ſi poſſet lucrari pecuniam, quam intenderet vt finem, non curaret mœchari. Incomplete ergo & imperfecte poteſt haberi vna virtus ſine alijs: ſed cōplete & perfecte nullatenus fieri poteſt. Quare ſic decet reges & principes eſſe quaſi ſemideos, et habere virtutes perfectas: decet eos habere omnes virtutes, quia perfecte vna virtus ſine alijs haberi non poteſt. Immo expedit Regibus & principibus, cum non poſſint ſe excuſare per defectum exteriorum bonorum, habere omnes virtutes, non ſolum in propinqua diſpoſitione, ſed etiam ſimpliciter, & ſecundū ſe. Poteſt enim pauper aliquis eſſe perfectus, ſi non operetur magnifica, & magnos ſumptus, quia non habet vnde faciat magnos ſumptus. Rex autem nunquam perfectus eſſe poteſt, ſi non operetur magnifica, & niſi in omnibus virtutibus polleat.

Quod

CAP. XXXII.

Quòd diuersi sunt gradus bonorum & malorum, & in quo gradu Reges & principes esse decet.

SI verba Philosophi in VII Ethicorum diligētius cōsiderentur, distinguere possumus quatuor gradus malorum, & quatuor bonorum. Mali enim homines sunt in quadruplici gradu: quidam sunt molles, quidam incontinentes, quidam intemperati, quidam bestiales. Sic etiā & boni sunt in quadruplici gradu: quia quidam sunt perseuerantes, quidam continentes, quidam temperati, quidam vero diuini. Molles autem dicuntur illi, qui modica passione, vel parua tentatiōe ruunt. quod ipsum nomen designat. Nam secundum Philosophum in Meteora, Lib. 4. *molle est, illud, quod de facile cedit. Dicuntur ergo molles secundum Philosophum, qui nolunt laborare, & sunt* cap. 4. *nimis delicati. Nam, vt in VII Ethicorū scribitur, delicia quædam mollicies est. Tales ergo nihil difficile sustinere volentes, statim cum passionātur, vel cum tentantur, cadunt. In alio gradu dicuntur esse incontinentes. Hi autem differunt à primis. Nam molles nullam pugnā, nec aliquid difficile sustinere possunt. Incontinentes vero pugnam sustinent, sed in sustinendo deficiunt. Cōtinere enim, vt ipsum nomen designat, hoc est, cōtra aliud se tenere. Incontinere ergo est aggredi pugnam, & in pugna non posse se tenere, sed deficere. In tertio gradu sunt intemperati. Intemperatus enim tūc dicitur aliquis,* Ca 7.

quando

quando non solum passionatus cadit, & per tentationes deijcitur; sed delectabile est ei malefacere. Incontinẽtes ergo & molles nõ delectãtur in malefacere: immo aliud eligunt, & aliud agunt. existentes enim extra passiones tam incontinentes, ꝙ molles, eligũt benefacere, & proponunt optimas leges. passionati vero cadunt, & nullam de illis legibus obseruant. Tales autem Philosophus assimilat paralyticis, q eligentes ire in dextrã, propter dissolutionem corporis, & non valentes corpus regere, vadunt in sinistram. Sic molles & incontinentes proponũt benefacere, & eligunt ire in dextram: tamen quia habent potentias animæ dissolutas, nec habent eas bene regulatas & ordinatas secũdum ordinem rationis, nõ vadunt in dextram, sed cadũt & tendunt in sinistrã. Aliter tamen cadunt molles, aliter incontinentes. quia molles modica pugna ruunt: incontinentes vero maiori pugna succumbunt. Intemperati ergo peiores sunt, ꝙ incontinentes, & molles: quia sunt adeò habituati in malo, ꝙ delectabile est eis malafacere. In quarto gradu aũt sunt bestiales. Hi autẽ peiores sunt, ꝙ intemperati. Illi enim bestiales esse dicuntur, qui vltra modum hominum malefaciunt. Sunt autem bestiales operantes ea, quæ ipsa natura horret: sicut sunt quidam barbari comedentes carnes humanas, bibẽtes humanum sanguinem. Talia enim non nisi à bestialitate prouenire possunt. Narrat autem Philosophus VII. Ethicorum, multas huiusmodi bestialitates. Cap. 5 *Dicit enim ꝙ cum quædam prægnans esset, & nõ potuisset parere, ex hoc tantum dolorem cõcepit, & sic* Lamia

in be-

in bestialitatem conuersa est, vt omnes prægnãtes resideret. quia ergo ipsa parere nõ poterat, volebat vt nulla de cætero parturiret. Sic etiam (vt ait) circa quandam Insulã maris vt circa Pontũ existebãt tunc tẽporis quædam gentes omnino bestiales, comedentes carnes crudas, deuorantes carnes humanas, & (quod peius est) præstabant sibi filios inconuiuijs. cũ .n. quis alios conuiuare volebat, si filius suus domi non erat, à vicino suo mutuabat filium, & ipsum parabat in conuiuium, spondens ꝙ quando vellet conuiuium facere, ei suum filium tribueret. Sic etiã multæ de Phalaride bestialitates narrantur. quædã etiam aliæ gentes bestiales (vt ait) sacrificabant matres proprias, & comedebant hepata hominum. Illi ergo sunt bestiales, qui vltra modum hominum male agunt. Dicto de quatuor generibus malorum, restat dicere de quatuor generibus bonorũ. Nam sicut quidã mali sunt molles, qui modica passione ruunt: sic quidam boni dicuntur esse perseuerantes. Huiusmodi autem sunt, qui stant, & nõ modica tentatione cadunt. Loquẽdo ergo de perseuerantia, vt Philosophus loquitur, nihil est aliud, ꝙ quædam bona dispositio opposita molliciei: ergo in primo gradu dicuntur esse perseuerantes. In secundo vero sunt continentes. Continere enim est plus, ꝙ perseuerare. Nam si quis etiam non tentatus, vel modicum tentatus non ruat, dicitur perseuerare: sed non dicitur continere, nisi fortiter passionatus passiones illas vincat. Nam nullus continet, nisi contra passiones se teneat. Ideo VII Ethicorum dicitur, ꝙ continentia elegibilior

Oui. in Ibin.

biilior est, quam perseuerantia. In tertio autem gradu bonorum sunt temperati. Illi enim temperati esse dicũtur, qui non solum modicum passionati perseuerant, quod faciunt perseuerantes: vel contra fortes passiones se tenent, quod faciunt continentes: sed sunt ita castigati in appetitu, & habẽt tam moderatas passiones, quod quasi pugnam non sentiunt, & delectabile est eis benefacere. Sicut ergo perseuerantes opponuntur mollibus, & continentes incontinentibuus: sic temperati opponuntur intemperatis. Nam sicut delectabile est intemperatis mala facere, sic delectabile est temperatis bona operari. In quartu & in supremo gradu bonorum, sunt homines diuini. Nam sicut aliqui homines sunt bestiales, & sunt mali vltra modum hominum: sic aliqui sunt quasi diuini, & sunt boni vltra modum humanum. Vnde & Philosophus circa principium VII Ethicorum dicit, quod Homerus refert de Hectore, quod Rex Priamus pater suus dicebat de ipso, quod erat valde bonus: propter quod non videbatur existere puer viri moralis, sed dei. Virtus autem illa, per quam quis debet esse bonus vltra modum humanum, appellatur à Philosopho heroica idest principans, & dominatiua. Ex hoc ergo manifeste patet, quod reges & principes si debent recte dominari, non sufficit eos fugere omnes gradus malorum, & quod non sint nec molles, nec incontinentes, nec intemperati, nec bestiales, sed oportet eos eẽ in summo gradu bonorũ: q enim alijs dominari & principari desiderant, oportet quod habeant virtutẽ illã, quæ ẽ dominans & principãs respectu aliarum,

Cap. 1

rum, & sint boni vltra modum aliorum, & sint quasi homines diuini. In hoc ergo gradu debent esse Reges & principes. Et si in tali gradu esse decet bonos & perfectos principes seculares: quales esse debeant ecclesiasticè principantes, prudentis iudicio relinquatur.

CAP. XXXIII.

Quot sunt gradus virtutis & cuiusmodi virtutes habere debeant Reges & principes.

Macr. li. 1. de so. Sci. cap. 8.

DIstinguunt tam Macrobius ꝙ Plotinus quatuor gradus virtutum. Nam quædã sunt politicæ, quædam purgatoriæ, quædam purgati animi, quædã exemplares. Dicunt autem quidam, virtutes exemplares esse in ipso deo. Virtutes autem politicas, eẽ virtutes acquisitas, per quas homines bene se habent in rebus humanis. Sed virtutes purgatorias & purgati animi dicunt esse virtutes infusas, ꝑ quas quis bene se habet ad diuina. Circa diuina autem aiunt ẽ duplex gradus. Nam aliqui sunt tendentes & euntes in diuina similitudine: & tales dicũtur habere virtutes purgatorias. Aliqui vero sunt quodammodo iam assecuti similitudinem illam: & tales habere dicuntur virtutes purgati animi. Sed hi licet secũdũ se vera dicant, non tamen videntur accedere ad intentionem eorum, qui hoc modo de virtutibus sunt locuti. Nam philosophi non loquebantur nisi de virtutibus acquisitis. Virtutes autem infusas non posuerunt. Oẽm ergo virtutem, quam ponebant, dicebant esse acquisitam. Sectando ergo

do ergo Philosophorum viam, dicere possumus, ꝙ sicut est dare diuersos gradus bonorũ, sic est dare diuersa virtutum genera, ita ꝙ secundũ ꝙ aliquis ẽ excellẽtior bonus, excellentiorem ẽt gradũ virtutum habet. Sicut ergo *Philosophus innuit quatuor genera bonorum, vt patet ex capitulo præcedenti, quia ait aliquos esse perseuerantes, aliquos continentes, aliquos temperatos, aliquos vero diuinos: sic possumus distinguere quatuor ordines virtutum, ita ꝙ cuilibet generi bonorum demus suum ordinem virtutum.* Dicemus *ergo ꝙ perseuerantes habent virtutes politicas: cõtinẽtes, purgatorias: temperati vero habent virtutes purgati animi: sed diuini habent virtutes exẽplares.* Propter *quod sicut diuini meliores sunt temperatis, temperati continentibus, continentes perseuerantibus: sic virtutes exemplares excellunt virtutes purgati animi: virtutes vero purgati animi excellunt purgatorias: & purgatoriæ politicias. Quòd autem hæc genera virtutum adaptari debeant prædictis generibus bonorum, patet per Plotinum dicentem, ꝙ primæ virtutes. s. politicæ, molliunt, idest ad medium reducunt. Secundæ. s. purgatoriæ, auferunt.* Tertiæ, *quæ sunt purgati animi, obliuiscuntur. Sed in quartis. s. exemplaribus, nefas est turpe aliquod nominari.* Quare *bene dictum est, ꝙ perseuerantibus competunt virtutes politicæ, quia perseuerantes (vt dicebatur) opponuntur mollibus. & sufficit ad hoc ꝙ aliquis perseueret, ꝙ teneat se in medio.* Virtutes *ergo politicæ quæ molliunt, idest disponunt animũ ad benefaciendum, & reducunt ipsum ad medium, competunt*

perseuerantibus. Sunt autem huiusmodi virtutes minimæ inter virtutes alias: & perseuerantes (loquendo de perseuerantia vt de ea Philosophus loquitur) tenent infimũ gradum in genere bonorũ. Cõgrue ergo huiusmodi virtutes competunt perseuerantibus, sed purgatoriæ competunt continentibus. Nam ex hoc aliquis est cõtinens, quia tenet se, & abstinet se à delectatiõibus sensibilibus. Cõtinentes enim, sunt euntes in passionibus, & pugnant contra ipsas. Modus autem vincendi eas est auferre, & remouere se de eis. Ideo continentibus dicuntur competere virtutes purgatoriæ, quorum officium est auferre, & abstinere nos á passionibus immoderatis. Virtutes vero purgati animi competunt temperatis: nam istæ non auferunt, sed obliuiscuntur. Temperatus enim habet sic appetitum castigatum, ꝙ quasi pugnã non sentit, sed obliuiscitur passionum immoderatarum, et quodammodo delectabile est ei benefacere. Merito ergo talis dicitur habere virtutes purgati animi faciẽtes ipsum obliuisci passiones illas crebras, quia iam habet animum purgatũ & castigatũ, vt nõ sit ei curæ de talibus passionibus. quartæ vero virtutes, videlicet, exẽplares adaptari possunt hominibus diuinis: tales .n. perfecti adeò debent esse, vt sint aliorũ data regula & exemplar. Declaratũ est ergo primũ quod in principio capituli ꝓponebatur. videlicet diuersos esse gradus virtutum. Declarare vero secundũ, & ostendere cuiusmodi virtutes regibus & principibus cõpetere debeant, si intelligantur præhabita, nullã difficultatẽ habet. Dicebatur supra, ꝙ reges et principes nõ suf-

ficit eē perseuerantes, cōtinentes, & tēperatos: sed decet eos quodammodo eē diuinos. Virtutes ergo cōpetētes eis, possunt exemplares dici: q̄a ipsi aliorū debent esse regula & exemplar. Tantæ .n. bonitatis debet eē princeps, vt q̄libet suus subditus accipiat inde formā viuendi, & cognoscat defectū suū, videns vitā & perfectionē principantis. Quare apud reges & principes nō solū detestabile esse debet eos turpia operari, sed ēt nominare & audire turpia nefas eē debet. Bene ergo eis competūt exēplares virtutes, q̄bus secundū Plotinū nefas est turpia nominari: sed cū tantæ bonitatis nullus esse possit absq; dei gratia, & eius auxilio: quanto reges & principes alios excellere debent, tanto ardentius decet eos diuinā gratiā postulare. In hoc ergo eliditur Philosophorū elatio, volentium ꝙ ex puris naturalibus possemus omnia mala vitare, & perfectam bonitatem acquirere.

CAP. XXXIIII.

Quòd bonarū dispositionū quædā sunt virtutes, quædā supra virtutes, quædā annexæ virtutibus, quædā disponentes ad virtutem.

Dicebatur .n. supra, ꝙ licet largo modo accipiēdo virtutes, oīs bona dispositio mētis possit dici quædam virtus: attamen bonarū dispositionū quædam magis sunt annexæ, & adminiculantes virtutibus, & disponentes ad virtutem; quàm sint virtutes. Sic etiam quædam dispositiones bonæ magis debent dici supra virtutes

quàm virtus. Sed quomodo hoc esset, non probabatur: quia nondum declarata erant ea, per quæ hæc omnia innotescunt. Sed visis præhabitis, ostẽdere quomodo hæc sic se habent, non est difficile. Nam eubulia, & synesis siue consiliatiua, & iudicatiua, virtutes sunt, accipiendo virtutem large. Vnde & Philosophus VI Ethicorũ, eas virtutes appellat. Accipiendo virtutem tamen, vt hic de virtute loquimur, aliquo modo deficiunt à ratione virtutis. Nam (vt dicitur II Ethi.) ad virtutem pertinet primo scire, deinde eligere, & tertio firme & immobiliter operari. Quare cum eubulia consilietur, synesis iudicet, prudentia præcipiat firmiter & immobiliter opera fieri secundum consiliata & iudicata: prudentia, quæ immediatius se tenet ex parte operis, est potior, & magis habet rationem virtutis, quàm cõsiliatiua, & iudicatiua. illæ ergo magis sunt adminiculantes & deseruientes virtuti, quàm sint virtutes. Bene ergo dictum est quod bonarum dispositionum quædam sunt adminiculantes & annexæ virtutibus: sed quædã sunt disponentes ad virtutem, vt perseuerantia, & continentia. Continentia enim non proprie est virtus; quia virtuoso delectabile est benefacere: continens enim licet non sequatur passionem sed rationem, tamen quia non est continens, nisi quia contra passiones se tenet, ratione pugnæ quam sentit, non est ei delectabile benefacere. Quandiu ergo aliquis est cõtinẽs, & quàmdiu habet passiones fortes, nõ habet perfectũ vsum rõnis & virtutis: attamen vincendo passiones illas, disponitur vt sit virtuosus. Quare continentia licet possit dici

virtus

virtus, large accepta virtute; magis tamen videtur eē dispositio ad virtutem, q̃ virtus. Sed cum continentia potior sit, q̃ perseuerantia (accipiendo perseuerãtiam, vt de ea loquitur Philosophus) deficit à ratione virtutis. propter quod non est virtus, sed vel est dispositio ad virtutem, vel est quædam conditio sequens virtutem. Declarare ergo quomodo perseuerantia ē dispositio ad virtutem, & quomodo est conditio sequens virtutem, nō est præsentis speculationis. Sufficit autem ad præsens scire, q loquendo de perseuerantia vt superius dicebatur, & vt de ea loquitur Philosophus, ē quædam dispositio ad virtutem. Virtus autem heroica, quam diuinã vocare possumus, magis ē supra virtutem, q̃ sit virtus. Vnde Philosophus VII. Ethi. loquens de hac virtute, ait, q non est virtus, sed quid honorabilius virtute. Cap. 1 *Cum ergo prudētia, iustitia, & alia, de quibus superius tractauimus, sint virtutes: consiliatiua, & iudicatiua sint annexæ virtutibus, quia sunt adminiculantes & annexæ prudentiæ: continentia vero, & perseuerantia sint dispositiones ad virtutem: heroica sit supra virtutem: bene dictum est, q bonarum dispositionum quædam sunt virtutes, quædam annexæ virtutibus, quædam disponentes ad virtutes, quædam vero sunt supra virtutes: Vt ergo Reges & principes possint bonas dispositiones mentis habere, decet eos hæc genera dispositionum cognoscere.*

TERTIA PARS PRIMI LIBRI
de Regimine principum: in qua tractatur, quas paſſiones Reges & Principes debeant ſequi.

CAP. I.

Quot ſunt paſſiones animæ, & quomodo accipiendus eſt earum numerus.

Xpeditis duabus partibus huius operis, quia oſtenſum eſt in quo Reges & principes ſuum finem ponere debeāt, et quomodo oportet eos virtuoſos eē. Reſtat exequi de tertia parte huius primi libri, oſtendendo quas paſſiones, & quos motus animi Reges & principes debeāt imitari. Sed cum hoc ſciri non poſſit, niſi prius ſciuerimus quot ſunt huiuſmodi paſſiones, & quæ illarū ſunt magis principales, & quæ ſunt laudabiles, & quæ vituperabiles: ideo de his primo tractabimus. Accipiēdo autem numerum paſſionum, ſicut dicebamus eſſe duodecim virtutes, ſic dicere poſſumus ꝙ ſunt duodecim paſſiones, videlicet, amor, odium, deſideriū, abominatio, delectatio, triſtitia, ſpes, deſperatio, timor, audacia, ira, et manſuetudo. Cōputabatur enim ſupra manſuetudo inter virtutes: ſed hoc eſt propter vocabulorum penuriam, vt ait Philoſophus

quarto Ethi. Mansuetudo enim proprie nominare vide= tur passionem oppositam iræ. Sed cum sit quædã virtus inter iram & mansuetudinem, quia virtutem illam pro= prio nomine nominare nescimus, nominamus eã nomine mansuetudinis, eo ꝙ illa virtus plus cõmunicat cũ man= suetudine, ꝙ̃ cum ira. Erit mansuetudo æquiuocum ad virtutem, & ad passionem oppositam iræ. Si quis autem laborare vellet, cuilibet posset inuenire nomen proprium. Sed cum constat de re, de verbis minime est curandum. Enumeratis ergo passionibus, sic potest accipi earum nu= merus. quia passiones proprie esse nõ habent nisi in ap= petitu sensitiuo. Appetitus enim intellectiuus quia nõ est virtus in corpore, siue nõ est virtus affixa organo, ab hu= iusmodi passionibus est semotus. Erit ergo omnis passio (vt hic de passiõe loquimur) in appetitu sensitiuo. Sen= sitiuus autem appetitus (vt supra diffusius diximus) diuiditur in irascibilem, & concupiscibilem. Predictæ ergo passiones sic distinguuntur. quia primæ sex vi= delicet, amor, odium, desiderium, abominatio, de= lectatio, & tristitia, pertinent ad concupiscibilem. reliquæ vero sex ad irascibilem spectant. Numerus autem passionum concupiscibilis sic accipi potest: quia omnis passio & omnis motus animæ pertinens ad con= cupiscibilem, vel sumitur respectu boni, vel respectu mali. Si respectu boni, hoc est tripliciter. Nam er= ga bonũ per concupiscibilem tripliciter passionamur. Nã bonum apprehensum primo nobis placet. secundo ten= dimus in ipsum: tertio adepto quietamur in eo. Prout Cap. 5

ergo nobis bonum aliquod placet, est in nobis amor: sed prout tendimus in ipsum, habet esse in nobis desiderium: prout vero quietamur in eo, existit in nobis gaudium & delectatio. Amor ergo, desiderium, et delectatio sumuntur respectu boni. Odium vero, abominatio, & tristitia, sumuntur respectu mali. Nam prout malum nobis displicet, est odium: prout vero ipsum fugimus, est abominatio: sed prout eo adepto dolemus, habet esse tristitia. Viso quomodo accipiuntur passiones concupiscibiles: restat videre, quomodo sumendæ sunt passiones irascibiles. Differunt autem hæ passiones ab illis, quia passiones cõcupiscibiles respiciunt bonum & malum absolute sumptum: sed passiones irascibiles respiciũt bonum vel malum in eo ꝙ arduum. Huiusmodi ergo passiones vel sumuntur respectu boni, vel respectu mali. Si respectu boni, hoc est dupliciter: quia vel vt in ipsum tendimus, & sic ẽ spes. nihil est enim aliud spes ꝙ̃ tendere in aliquod bonum arduum. Circa enim bona absolute sumpta potest esse amor, vel desiderium, vel delectatio: non tamen est spes circa aliqua bona, nisi habeant rationẽ ardui: quare si tendimus in bonum arduum, dicitur esse spes. Sed si à tali bono deficimus, habet esse desperatio. Spes ergo, & desperatio sumuntur respectu boni. Aliæ vero passiones irascibiles sumuntur respectu mali. Nam malum dupliciter potest considerari, vel vt futurum, vel vt præsens. Si consideretur vt futurum, hoc est dupliciter: vel vt ipsum aggredimur, & sic est audacia: vel vt ab eo refugimus, & sic est timor. Si vero malum sit præsens, hoc

etiam est dupliciter: quia vel ex hoc consurgimus ad faciēdam vindictam, & sic est ira: vel à tali vindicta deficimus, & sic est mansuetudo. Cū ergo non possint pluribus modis variari nostri motus & nostræ affectiones, in vniuerso duodecim erūt passiones. sex pertinentes ad concupiscibilem, & sex ad irascibilem. De *quibus omnibus in* Rhetoricis *diffusius diximus. hæc autem sufficiant superficialiter pertransire.*

CAP. II.

Quæ prædictarum passionum sunt priores, & quæ posteriores, & quem ordinem habent adinuicem.

*Q*VIa *nullus bene seipsum regere potest, nisi sciat quæ passiones sunt fugiendæ, & quæ ꝓsequendæ: et q̄a in hoc primo libro determinare intendimus de regimine sui, videndū est quot sunt passiones, & quem ordinem habent adinuicem, & quæ sunt magis principales, & quæ minus, & quomodo vna passio reducitur ad aliam: quia ex omnibus his magis innotescit nobis natura ipsarum passionum, qua inspecta cognoscere possumus quæ sunt laudabiles, & quæ sunt vituperabiles, & quæ sunt sequendæ; & quæ sunt fugiendæ. Viso ergo quot sunt passiones, & quomodo accipitur earum numerus: videndum est quem ordinem habeant ad se inuicem. Ordo autem earum dupliciter potest accipi: vel singulariter, vel per combinationem.* Accipiendo *ergo huiusmodi*

ordinē secūdū cōbinationē, dicere possumus primas passiones eē, amor, & odiū. In secūdo vero gradu sunt desideriū, et abominatio. In tertio vero, spes, et desperatio. In quarto aūt, timor, et audacia. In qnto aūt, ira, & mansuetudo. Vltimæ aūt passiones sunt delectatio, et tristitia. Delectatio .n. et tristitia cōsequūtur ad oēs alias passiones. Nā quacūq; passione qs passionetur: vel delectatur, vel tristatur. Ideo hæ duæ passiones post oēs alias collocādæ sunt. Amor aūt, et odiū sunt simpliciter passiones primæ. Nā sicut delectatio, & tristitia ad oēs alias passiones cōsequūtur, qa oēs aliæ passiones vel terminantur ad delectationē, vel ad tristitiā: sic amor, & odiū alias passiones præcedunt. quare oēs aliæ passiones sumūt originem vel ex amore, vel ex odio. quicunq; .n. passionatur aliqua passione, vel sic passionatur, qa amat, vel qa odit. Post amorem aūt, et odiū, eē habent desideriū, & abominatio. Nam desideriū immediate innititur amori. cum .n. amamus alqd, vel desideramus ipsum habere, vel si ipsum habemus, desideramus cōseruari in habendo ipsum. Abominatio vero immediate innititur odio: qa statim cū odimus, aliqd abominamur illud. quare sicut amor, & odiū sunt passiones primæ: sic desideriū, & abominatio sunt passiones secūdæ. In tertio aūt loco ponendæ sunt spes, & desperatio. Nam spes, & desperatio, cum sumantur respectu boni, præcedunt timorē, & audaciā; irā, & mansuetudinē, quæ sumuntur respectu mali. Timor aūt, & audacia præcedunt irā, & mansuetudinē. Nā cū alıqd prius sit futurū, q̄ præsens: timor, & audacia,

dacia, quæ sumũtur respectu mali futuri, præcedũt irã, & mansuetudinẽ, quæ sumũtur respectu mali præsentis. Plane ergo patet, quẽ ordinẽ habent dictæ passiones, si sumãtur binæ et binæ. Acceptæ vero singulariter, sic ordinari debẽt: qa amor ẽ prior odio: desideriũ abominatione: spes desperatione: timor audacia: ira mãsuetudine: delectatio tristitia. Amor.n. est prior odio: qa semper passio sumpta respectu boni (secundũ ꝙ huiusmodi) prior ẽ passione sumpta respectu mali. Nã appetitus ꝑ se & primo tẽdit in bonũ. Si aũt refugit malũ, hoc ẽ ex cõsequẽti, inquãtũ fugere malũ, habet rõnẽ boni. Amor ergo est omnino primus motus, & prima passio. Nã ipsum odiũ ex amore sumit originem: nisi amaremus aliqd, nihil abominaremur, vel haberemus odio. Nam qa diligimus bonũ, & iustitiã odimus, abominamur fures & iniustos. Desiderium aũt, quod innititur amore, præcedit abominationẽ, quæ innititur odio. Spes vero præcedit desperationẽ. Nã si primũ volitũ ẽ bonũ, & qđ est volitum est volitum sub ratione boni: passio, quæ magis cõiungit nos bono, secundũ quod huiusmodi, præcedit alias passiones: & quia tendere in bonum est magis coniungi bono quàm deficere ab ipso, spes per quam tendimus in bonum, præcedit desperationem per quam deficimus ab ipso. Timor autem præcedit audaciam. Nam sicut quia appetitus per se & primo intendit coniungi bono, ideo passio quæ tendit in bonum est prior passione quæ deficit ab ipso: sic quia refugere malũ habet rõnem boni, ideo timor per quem refugimus malũ, prior est audacia

per

per quam aggredimur ipſum. Ira autem in genere paſſionum eſt prior manſuetudine. Nam manſuetudo proprie non eſt paſſio, ſed magis ē deficere à paſſione. ideo in genere paſſionum ira manſuetudinem præcedit. Vtrū autem ſecūdum aliquem alium modum manſuetudo præcedat iram, inueſtigare non eſt præſentis negocij. Delectatio autem, quæ eſt reſpectu boni, prior eſt triſtitia, quæ ē reſpectu mali. quia ergo viſum eſt, quot ſunt paſſiones, & quomodo ordinantur ad inuicem: ex his quæ dicta ſunt aliquo modo figuraliter & typo innoteſcit nobis natura ipſarum: qua cognita, cognoſcere poſſumus quomodo ſint proſequendæ, & quomodo vitandæ paſſiones prædictæ. Quod ſcire tanto magis decet reges & principes, quanto per paſſiones ipſorum maius valet induci malum, & poteſt bonum excellentius impediri. De hoc tamen infra diffuſius tractabitur.

CAP. III.

Quomodo decet Reges & principes ſe habere ad odium, & ad amorem

PAſſiones autem quia diuerſificant regnum & vitā noſtram, ideo neceſſarium eſt oſtendere quomodo nos habere debeamus ad illas. Oportebat ergo enumerare omnes paſſiones, vt ſciremus numerum paſſionum, de quibus determinare debemus. Oportebat etiam oſtendere ordinem earū, vt ſciremus quo ordine determinaremus de illis. Quare cum amor, & odium ſint paſſiones pri

mæ,

mæ, prius videndū est, quomodo deceat Reges & principes esse amatiuos, & odiuiuos. Et vt ostendamus nomen amoris, non solum vt est passio proprie sumpta, sed etiam vt reperitur in appetitu sensitiuo & intellectiuo: dicere possumus, ꝙ semper obiectum amoris est bonum. Vbi ergo reperitur magis ratio bonitatis, ibi esse debet magis principalis, & magis intensus amor. In bonis autem diuinis, & in bonis cōmunibus, magis reperitur ratio bonitatis, ꝗ̃ in bono priuato. Modus ergo, quo quilibet debet esse amatiuus, ē vt primo & principaliter diligat bonum diuinū & cōmune. Nam in bono diuino magis habet esse bonitas vniuscuiusq;, ꝗ̃ etiam in seipso. Bonum enim diuinum est conseruatiuum boni nostri. immo & si annihilatum esset bonum nostrū, deus vnde vellet, posset illud reficere. Quare cum nullus homo sine diuino auxilio possit seipsum bonū facere, vel se in bonitate cōseruare, dictat naturalis ratio vt magis diligat deum ꝗ̃ seipsum: quia bonū vniuscuiusq; principaliter est à deo, & excellentius reseruatur in deo, ꝗ̃ in seipso. Et quia cōmune bonum est diuinius ꝗ̃ singulare, vt dicitur primo Ethicorū, & quia in cōmuni bono includitur bonū priuatum, semper bono priuato præponendū est cōmune bonum. Naturaliter enim videmus partem se exponere pro toto, vt brachiū se exponit periculo pro corpore: ex naturali enim instinctu cum quis vult percuti, ne vulnerētur membra à quibus principaliter depēdet salus corporis, & ne totum corpus pereat, brachium periculo se exponit. Sic etiam antiquitus si perspeximus ciuitatem Ca. 2.

aliquam

aliquam dominari & tenere monarchiã: hoc erat, quia ciues pro Rep. non dubitabãt se morti exponere. Dilectatio.n. quam habebant Romani ad Remp. fecit Romã eẽ principantẽ & monarcham. Hoc ergo modo quoslibet homines decet eẽ amatiuos, vt primo & principaliter diligãt bonũ diuinũ & cõmune: ex cõsequẽti vero bonũ ꝓpriũ & priuatũ: maxime tñ hoc decet reges & principes. quod triplici via declarare possumus. Regi.n. dignitas (ꝙtũ ad præsens) ad tria cõparari põt. s. ad tyrannidẽ, cui cõtrariatur: ad virtutes, quibus debet ornari: et ad vitia, quæ debet fugere. Prima via sic patet. nam (vt superius dicebatur, & vt Philosophus in Poli. probatur) differẽtia est inter regem, & tyrannũ: quia rex principaliter intendit bonum cõmune: & intendendo bonum cõmune, intendit bonũ proprium: quia saluato regno, saluatur & rex. Tyrannus autem econtrario, principaliter intendit bonum priuatum: ex consequenti aũt & quasi per accidens intendit bonum cõmune, inquãtum ex bono cõmuni consurgit sibi aliquod bonum priuatum. Si ergo modo opposito se habent, Regnum, & tyrannides: cum modus amoris tyrannici sit vt bonum priuatum præponat bono cõmuni, modus amoris regis esse debet vt bonum cõmune præponat priuato bono. immo qa speciali modo rex & quilibet principãs est minister dei & persona publica & cõmunis, speciali modo spectat ad reges & principes bonum diuinum & cõmune præponere cuilibet priuato bono. Secundo hoc idem patet, si considerẽtur virtutes, quibus decet reges esse ornatos. Sicut enim

detesta-

detestabilius est in magistro carere scientia q̄ in discipulo, quia magister est in statu in quo ipse debet scientiam alijs tradere: sic detestabilius ē in rege carere virtutibus q̄ in subditis, quia status regius requirit vt inducat alios ad virtutem. Inter *cætera aũt, quæ inducere possent alios ad virtutes, est, vt bonũ diuinũ & cõmune principaliter diligant.* Nam *si rex principaliter bonum cõmune intendat, studebit vt habeat memoriam præteritorum, & prouidentiam futurorum, vt sit expertus, cautus, & vt habeat omnia quæ ad prudentiam requiruntur, per quã possit melius suũ populũ regere. immo si bonũ cõmune præponat bono priuato, tanto magis studebit vt prudentia polleat, quanto maior prudentia requiritur ad custodiendum bonũ cõmune, q̄ propriũ,* E*st ergo prudens, si etiam erit iustus: quia bonum cõmune potissime per iustitiam conseruatur.* Erit *magnanimus; quia bona cõmunia maxime sunt ardua & magno honore digna, in quæ magnanimus tendit.*Erit *magnificus; qa secũdum* Philosophũ IIII Ethicorum, *magnificentia potissime habet esse circa diuina, & cõmunia.* Erit *fortis; quia cum bonum commune proponat bono priuato, non dubitabit etiã personam exponere, si viderit q̄ expediat regno.* Erit *temperatus: quia si intẽtio sua principaliter versetur circa bonum regni, spernet delectationes sensibiles immoderatas, ne per eas impediatur debita cura regni.* Vt *ergo sit ad vnum dicere, amor diuini boni & communis inductiuus est ad virtutes singulas.* Co*nsiderando ergo virtutes, quibus decet reges &* Cap. 2

principes esse ornatos, & principaliter debent diligere bonum diuinum & cõmune. Tertio hoc idem patet, si cõsiderentur vitia, quæ debent fugere. Nam sicuti amor diuinus & boni cõmunis inducit ad oẽm virtutẽ; sic inordinatus amor proprius inducit ad omne vitium: tales .n. sunt tyranni, volentes explere voluptatem propriam, & quærentes excellentiam singularem. propter quod fiunt iniuriatores aliorum, deprædant sacra, expoliant populum, omnem iniustitiam exercent. Vnde & Valerius

Lib. 1. cap. 2. Ci. li. 3 de nat. Deo.

Maximus de Dionysio Ciciliano recitat, qui cum esset tyrannus, erat amator proprij cõmodi, depopulabat vrbes, expoliabat ciuitates, et deprædabat sacra. Viso quomodo reges & principes se habere debeant ad amorem, quia principaliter debent amare bonum diuinum & cõmune: de facili patere potest, quomodo se habere debeãt ad odium. Nam amor est primus motus & prima passio, ex qua omnis alia sumit originem: vt si homo diligit iustitiam & veritatem, odit fures qui contrariantur iustitiæ, & detractores qui contrariantur veritati. & qui diligit corporalem vitam, timet gladiũ qui eam tollit. timor ergo & odium. & breuiter omnis passio siue omnis motus animi ex amore sumit originem. potissimum ergo in intentione cuiuslibet esse debet quid amandum. Ostenso ergo quomodo reges & principes quodã speciali modo præ alijs debent diligere bonum diuinum & cõmune, & quodam speciali modo præ alios odire debẽt quæ cõtrariãtur bono diuino & cõmuni: huiusmodi autem sunt opera iniusta & contumeliosa, & vniuersaliter omnia

vitia.

vitia. Quare cum de ratione odij sit exterminare, & nunquam satiari nisi exterminet, vt dicitur II Rhetoricorũ, Cap.4
decet reges & principes amare iustitiam, & odire vitia, vt non satientur, nisi ea extirpent & exterminent. Per se enim homines non sunt exterminandi, & odiendi: sed quia vitia sunt extirpanda & odienda, si non possunt aliter vitia extirpari, nec potest aliter durare cõmune bonum, nisi exterminando maleficos homines, extirpandi sunt tales, ne pereat cõmune bonum. Amare ergo commune bonum, & odire malefica, quæ ei contrariantur: tantò magis decet reges & principes, quantò magis sunt persona publica, & cõmunis.

CAP. IIII.

Quomodo, & quæ debeãt Reges & principes desiderare & abominari.

Dicto de amore, et odio, quæ sunt passiones primæ: dicere restat, quomodo Reges & principes se habere debeãt ad desiderium, & abominationem, quæ sunt passiones secundæ. Differt autem desiderium ab amore: & abominatio differt ab odio. Nam gesta moralia quodammodo rebus naturalibus sunt similia. Nam sicut corpora naturalia per suas formas, vt per grauitatem vel per leuitatem quandã tendunt in loca propria: sic per amorem tendit quis in bonum sibi proportionatum & cõueniens. In grauibus ergo & leuibus est tria considerare. Primo formam grauis vel leuis, per quam conformatur

loco sursum vel deorsum. Secundo est ibi considerare motum, per quem tendunt in talem locum. Tertio stationem & quietem, ꝑ quam quiescunt in dicto loco. Sic & in gestis moralibus, vt cõmuniter ponitur, est tria cõsiderare. Nam cum bonum aliquod apprehẽdimus, primo per amorem & per quandam cõplacentiam ei cõformamur. Secundo per desiderium in ipsum tendimus. Tertio per delectationem quietamur in ipsum. Ergo amor nos cõformat: desideriũ nos mouet: & delectatio nos quietat. Et quod dictũ est de bono respectu amoris, desiderij, & delectationis, vt supra tangebatur, intelligendum est de malo respectu odij, abominationis, & tristitiæ. Nam sicut bonum vt est amatum, ei cõformamur: vt est desideratũ, in ipsum tendimus: vt ẽ adeptũ, delectamur in ipso. Sic malũ vt est oditũ, est aliquid displicens & difforme voluntati nostræ: vt est abominatum, ab eo refugimus. et si cõtingat ipsum adipisci, dolemus & tristamur. Desideriũ ergo licet non sit idem qđ amor, mensurã tamen & modũ debet suscipere ex amore. Sic et abominatio licet nõ sit idẽ qđ odiũ tamen ex odio debet mẽsurã suscipere. Sic.n. in naturalibus videmus, ꝙ licet motus deorsum nõ sit idẽ qđ forma grauis: naturaliter tñ motus deorsum sumit mensurã & modũ ex grauitate, vt quãto aliqua sunt grauiora, tantò velocius mouentur ad medium. Quare si videre volumus, quomodo Reges et principes debeãt aliqua desiderare & abominari, videndũ est quomodo debeãt amare et odire. Videmus aũt in singulis artibus, vt ꝓbatur primo Politicorũ, ꝙ finis appetitur ĩ infinitũ:

finitum: ea autem quæ sunt ad finem, appetũtur secundum modum & mensuram ipsius finis. vt medicus intendit inducere sanitatem, quantum potest, maiorem & meliorem: quia sanitas in arte medicinæ intenditur vt finis: potionem autem & phlebotomiã nõ intendit quãto maiorem potest, quia tunc exterminaret infirmũ: sed intendit secundum modum & mensuram sanitatis. Cum ergo in arte regnandi & principandi principaliter & finaliter intendatur salus regni & principatus, sicut in arte medicandi principaliter intenditur sanitas corporis: naturaliter decet reges & principes intendere & amare bonum regni & cõmune. Quare si desiderium debet mensurã sumere ex amore, principaliter reges & principes debent desiderare bonum statum regni: vt ꝙ qui in regno sunt, bene se habeant ad diuina, ꝙ agãt opera virtuosa, ꝙ sint in eis pax & tranquillitas, ꝙ inter eos debita seruetur iustitia, & cætera talia, à quibus per se & essentialiter dependet bonus status regni. Alia autem desiderare debent, vt habent ordinem ad ista. diuitias ergo, & ciuilẽ potentiã, et cætera talia bona in tantũ desiderare debent, inquantũ ꝑ ea possunt cohercere malos, punire iniusta, & facere talia, à qbus regni salus dependere videtur. Viso, quæ, & quomodo reges & principes desiderare debent, quia sicut debent amare primo & principaliter bonũ diuinũ & cõmune, alia aũt sunt desiderãda vt ordinantur ad ista: sic desiderare debent primo & principaliter bonũ diuinum & cõmune, alia aũt sunt desideranda vt ordinantur ad ista: de leui

patere potest quæ & qualia abominari debẽt, quia principaliter sunt abominanda quæ expressius contradicunt bono diuino & communi, alia autem abominanda sunt ex consequenti. Huiusmodi autem abominationem & desiderium tanto magis decet reges & principes, q̃to magis eos decet habere curam de bono regni & communi, quæ sunt autem illa quæ regnum conseruant in bono statu. & quomodo rex se debeat habere ad ipsum regnum, in tertio libro diffusius ostendetur.

CAP. V.

Quomodo Reges & principes se habere debeant circa spem, & desperationem.

CVm determinauimus de ordine passionum animæ, diximus ꝙ amor & odium erant passiones primæ, desiderium vero & abominatio erant passiones secundæ: post has autem tertio loco collocandæ erant spes, & desperatio. Restat vero videre quomodo reges & principes se habere debeant circa spem & desperationem. Sed si considerentur dicta præhabita, non est difficile scire, quomodo reges & principes ad hoc se habere debeant. Dicebatur enim supra, ꝙ eos esse decet humiles & magnanimos: cum ergo humilitas moderet spem, quia humiles cognoscentes defectum proprium, non sperant vltra q̃ debeant: magnanimitas vero reprimat desperationem, quia magnanimi propter difficultatem operis non desperãt: si reges & principes fuerint humiles & magnanimi,

gnanimi, ſperabunt ſperanda ꝑpter magnanimitatem, & non ſperabunt non ſperanda propter humilitatem. Poſſumus autem quadrupliciter oſtendere, ꝙ decet reges & principes decenter ſe habere circa ſpem, & ſperare ſperanda, & aggredi aggredienda. Nam ſi reges nihil ſperarent, & nihil aggrederentur, eſſent puſillanimes, & non debite pertractarent negocia regni. Sunt autem in ſpe, vt cõmuniter ponitur, quatuor conſideranda, propter quæ arguere poſſumus, ꝙ decet reges & principes eſſe bene ſperantes. Spes enim primo ē de bono: nam de malo non eſt ſpes, ſed timor. Secundo de arduo: nam licet circa quodcunq; bonum poſſit eē amor vel deſideriū: ſpes tamen eſſe non habet, niſi circa bonum arduum; nullus enim ſperare dicitur, niſi ſibi videatur eē bonum arduum, & difficile. Tertio ſpes habet eſſe circa bonū futurum: de præſentibus enim bonis nō eſt ſpes, licet poſſit eſſe gaudium & delectatio. Quarto ſpes habet eē circa bonum poſſibile, quia circa impoſſibile nullus ſperat, ſed deſperat. Hæc autem quatuor, videlicet, bonū, arduū, futurū, & poſſibile, potiſſime competere debent regibus & principibus. Nam cū reges & principes ſint latores legum, quia ſecundū Philoſophum proprie ſpectat ad reges et principes leges ponere, ſpectat ad eos ſperare bonum. Rurſus quia principale intentum à legiſlatore & à lege, vt ſupra oſtendimus, debet eſſe bonum diuinū & commune, cum talia ſint bona excellentia & ardua, non ſolum ſpectat ad reges & principes tendere in bonum, ſed etiam decet eos tendere in bonum arduum. Amplius

quãto maior ẽ cõmunitas, tanto plura possunt ei cõtingeã re, ideo maiori indiget prouidentia & saniori consilio: cũ ergo prouidentia & consiliũ non sit nisi de rebus futuris, qa nullus cõsiliatur de impossibilibus, vt vult philosophus III Ethicorũ, præterita quæ immutabilia sunt,
Cap. 3 vt haberi põt ex VI Ethi. nõ cadunt sub consilio, nec ẽi
Cap. 2 cadunt sub ꝓuidentia. decet ergo reges & principes cõsiderare bona nõ solũ vt sunt ardua, sed vt sunt futura. Congruit etiã eos cõsiderare talia, vt possibilia. nã pauperes, impotentes & ignobiles si non sunt magnanimi, et subtrahunt se ab aliquibus bonis arduis, videntur mereri indulgentiã, qa ciuilis potentia, diuitiæ, & nobilitas nõ adminiculantur eis, vt possint prosequi talia bona: reges aũt & principes, quibus cõsequitur nobilitas generis, potentia ciuilis, abundantia diuitiarũ, inexcusabiles eẽ videntur, si sint pusillanimes, & non credant eis esse possibile ꝓsequi bona ardua & magno honore digna. Quare cũ Reges & principes tendere debeãt in bona ardua, & debeant prouidere bona futura possibilia ipsi regno: decet eos eẽ bene sperantes per magnanimitatem, qa habent omnia quæ ad spem debitam requirũtur. Viso, quomodo decet reges & principes bene se habere in sperãdo speranda, restat videre quomodo se habere debeãt in non sperando nõ speranda. decet .n. eos cũ magna diligentia inuestigare, quid sperent, & qd aggrediãtur. Nã sicut ꝑ magnanimitatem debent esse prompti, vt aggrediantur ardua, & sperent speranda: sic ꝑ humilitatem debent esse moderati, vt non aggrediantur aliquid vltra vires

proprias,

propriias, & vt non ſperent nõ ſperanda. Poſſumus autem duplici via inueſtigare, ꝙ non decet reges & principes aliquid aggredi vltra vires, & ſperare vltra ꝙ̃ ſit ſperandum. Prima via ſumitur ex parte officij regis. Secũda, ex parte gentis ſibi cõmiſſæ. Sperare enim vltra ꝙ̃ ſit ſperãdũ, & aggredi opus vltra vires ſuas, videtur ex imprudentia procedere, vel ex aliqua paſſione immoderata. vnde II Rhetoricorũ ſcribitur, ꝙ iuuenes ſemper ſunt bonæ ſpei: de quolibet .n. negocio etiam ſi ſit vltra vires, iuuenes bene ſperant. quod cõtingit ex ignorantia: inexperti enim non poſſunt cognoſcere arduitatem operis. Contingit ẽt hoc ex immoderatione paſſionis: nam quia nimis abũdat in eis calor, prorumpũt vt attẽtẽt aliqua quæ conſumare non poſſunt. Sic etiã dicere poſſemus, ꝙ ebrioſi plus ſperant ꝙ̃ debent: quia calefacti ex vino & ebrietate amittentes rõnis vſum, attentant aliqua quæ nõ valent perficere. Cũ ergo regiũ officiũ requirat hominem prudentem & nõ paſſionatum immoderata paſſione, decet Reges & principes nõ aggredi aliquid vltra vires, & non ſperare aliqua non ſperanda. Secundo hoc decet eos ex parte populi ſibi cõmiſſi. vt plurimum enim exponit ſe periculo qui aggreditur aliquid vltra vires. Si ergo inconueniens ẽ totam gentem & totum regnum periculis exponere, diuturno cõſilio & magna diligentia excogitare debẽt reges & principes quid aggrediantur, ne aſſumãt arduum aliquod vltra vires, & ne ſperent aliquid non ſperandum.

C. 12.

CAP. VI.

Quomodo decet Reges & Principes se habere circa audaciam, & timorem.

Ca.7. Tex.3 *SEcūdum Philosophum in IIII Ethicorum circa mores, singulares cōsiderationes magis proficiunt. verum quia sunt nobis nota cōfusa magis, vt dicitur I Physicorum, ideo in hoc primo de moribus regū oportet pertransire vniuersaliter typo: quia in secundo, & maxime in tertio plus descendemus ad particulares circumstantias. Expedit tamen hæc vniuersalia pertransire, quarū cognitio faciet ad cognitionem sequentium. In tertio ergo libro magis particulariter tractabimus facta regni: non tamen etiam in illo libro expediet penitus vsq; ad particularia descendere: quia experti in curijs, & maxime reges & principes propter eorum negociorum frequentiam, satis particularia gesta nouerunt. quare si aliqua vniuersalia in morali negocio eis tradantur, suffragante experientia quam habent de moralibus gestis, sufficienter instrui poterunt in cognitione moralium. His ergo prælibatis dicamus ꝙ sicut vniuersaliter et typo instruximus reges & principes, quomodo se habere debeāt circa spem & desperationem quæ respiciunt futurū bonum. sic secūdum eandem methodum eos instruere possumus, quomodo se habere debeant contra timorem, & audaciam, quæ respiciunt futurum malum. Videtur aūt forte aliquibus reges & principes in nullo debere eē timidos, qa talia regiæ maiestati derogare dicuntur. mul*

tos

tos autem sic incitantes reges habere consueuerunt, persuadentes eis vt omnia audeant, nihil caueant: sed tales sunt adulatores, non veridici: docent enim reges non eẽ fortes. nam qui omnia audent & nihil timent, vt dicitur primo Magnorum moralium, non est fortis, sed fatuus. C. 21.
Oportet ergo videre quo modo eos esse deceat timidos, & audaces. Timor autem si moderatus sit, expediẽs est regibus & principibus. Moderato enim timore oẽs principantes timere debẽt, ne aliquid insurgat in regno, quod eius bonũ statum deprauare possit. Possumus aũt (quantum ad præsens) duplici via inuestigare, ꝙ moderatus timor necessarius sit regibus. Prima via sumitur ex parte consilij habendi. Secunda ex parte operis fiendi. Prima via sic patet. nam vt dicitur II Rhetori. cap. de timore, Timor consiliatiuos facit. ex eo ꝙ aliquis ei timet, consiliatur, quomodo possit effugere malũ, quod dubitat. Cum ergo vnum totum regnum absq; magno consilio debite gubernari non possit, expedit principibus & regibus vt consiliatiui reddantur, habere aliquem moderatum timorem. Secundo hoc idem inuestigare possumus ex parte operis fiendi. Nam non sufficit solicitari circa consilia & iudicare de consiliatis, nisi consiliata, & iudicata per opera, debite & diligenter exequamur. Moderatus autem timor non solũ consiliatiuos facit, sed etiã agit vt opera diligentius operemur. Nam si moderatus adsit timor, diligentius agimus opera, ꝑ quæ fugere credimus timorem illum. Ostẽsum est ergo, ꝙ decet reges & principes moderatũ habere timorem. At tamen immoderatè Cap. 5

derate timere nullo modo decet eos. Immoderatus enim timor quatuor habere videtur, quæ omnino derogant regno. Nam timor immoderatus primo reddit hominē immobilem, & contractum. Secūdo facit ipsum inconsiliatiuum. Tertio facit eum tremulentum. Quarto facit eum inoperatiuum. Cum enim quis timet, calor ad interiora progreditur. modum enim, quem videmus in hominibus, aspicere possumus in calare corporis naturalis. cū enim homines existentes in campis timent, statim confugiunt ad castrum vel ad arcem: sic cum quis timet, calor existens in exterioribus membris, statim cōfugit ad interiora. propter quod homo confugit, in seipso contrahitur, et redditur immobilis. quare si indecens est caput regni siue regem esse immobilem & cōtractum, indecens est ipsum timere timore immoderato. Secundo hoc est indecens, quia immoderatus timor facit hominem inconciliatiuū. cū enim quis immoderate timet, totus obstupescit, & est in agona ductus, & ignorat quid faciat. propter quod non recordatur consiliari: & si consiliū ei detur, propter obstupefactionem nō apprehendit illud. quare si indecens est vt facta regni sine consilio gerantur, & vt rex sit inconsiliatiuus; indecens est ipsum timere immoderato timore. Tertio immoderatus timor reddit hominem tremulētum. Nam propter timorem calore progrediente ad interiora, exteriora membra frigida manent. nerui ergo fiunt frigefacti, & nō valētes sustinere membra. quare accidit eis tremor. Ergo si incōueniens ē regē esse tremulentū, qui debet eē virilis & cōstans, incōueniens

ueniens est ipsum timere immoderato timore. quarto immoderatus timor reddit hominē inoperatiuū. Nam homo ꝓpter timorē immoderatū tremens & obstupefactus immobilitatur, & nescit qd faciat. cū ergo totū regnū sit in rege tanꝗ in mouente, & ꝙ portet imperiū eius, si rex sit inoperatiuus, & imperare non valeat ꝓpter immoderatum timorem, toti regno præiudicium gignitur. quare si hoc est indecens, non decet regē immoderato timore timere. Viso quomodo reges se habere debeant ad timorem, quia difficilius est reprimere timorem, ꝗ; moderare audaciā, vt dictū fuit supra Capitulo de fortitudine: de facili videri pōt, quomodo se habere debeāt ad audacias. decet .n. eos nō habere audaciā immoderatā, sed moderatā. Nam si audacia sit immoderata, homo plus præsumit ꝗ debeat. qđ regibus nō expedit, quia tunc periculo exponerent totum regnum. Si vero quis nullā audaciam habeat, omnino est indecens: quia tūc nihil aggreditur. Moderate ergo se habere ad timorem, & ad audaciam regibus & principibus omnino congruit.

CAP. VII.

Quomodo differt ira ab odio, & quomodo Reges & principes se habere debeant ad iram, & eius oppositum.

Quia ira maximā affinitatem videtur habere cū odio. Prius ꝗ ostēdamus, quomodo reges et principes se habere debeāt circa irā, & māsuetudinē. Vidēdū est quomodo ira differat ab odio: & qđ est detestabilius an odiū, an ira inordinata. Est aūt vna principalis

differentia

differentia inter iram, & odium: quia odium est appetitus mali simpliciter & absolute. nam odium opponitur
Cap. 4 *amori: amare autem (vt dicitur II Rhetoricorum) est idem quod velle alicui bonum secundum se. sic odire aliquem est velle malum ei simpliciter & absolute. Ira autem non sic: nam ira non est appetitus mali secũdum se, sed in ordine ad vindictam. Potest enim diffiniri ira, quod est appetitus pœnæ in vindictam. Ex hac autem differentia principali inter iram & odium, sumũtur octo differentiæ, quas assignat Philosophus II Rheto.* Ca. 2. *Prima differentia est, quia est ira ex ijs quæ sunt ad seipsum, vel ex pertinentibus ad ipsum. Odium autem esse potest de pertinentibus ad ipsum, & ad alium. Nam nullus irascitur alicui, nisi credat ipsum forefecisse vel in, se, vel in filios, vel in amicos, vel in alios ad se pertinẽtes. Dictum est enim iram esse appetitum pœnæ, non simpliciter, sed in ordine ad vindictam. Nullus autem vlcisci desiderat, nisi de forefacientibus, vel in ipsum, vel in pertinentibus ad ipsum. Sed odire, quod est velle malum secundum se, esse potest vel de pertinentibus ad se. vel ad aliũ. statim enim, cum scimus aliquem esse malum, vt cum scimus aliquem esse furem, possumus ipsum odire, siue fore fecerit in nos, siue in alios. Secũda differentia est, quia ira semper est in singulari: odire potest esse in communi, Odire autem potest aliquis cõmuniter omnem furem, & detractorem: sed irasci non potest, nisi alicui speciali. Nam cum homo in cõmuni nõ iniurietur nobis, sed semper cõmittatur iniuria per aliquem hominem specialem: licet*

licet odire possumus fures vniuersaliter, non tamen irascimur nisi alicui singulari. Tertia differentia est, quia odium est quid insatiabile: sed ira satiatur. nam si odium est appetitus mali simpliciter, ille quem odimus, nõ posset tantum habere de malo, quin vellemus ꝙ haberet plus. Sed ira quæ est appetitus penæ, nõ simpliciter sed vt ordinatur ad vindictam, ẽ quid satiabile: quia cum aliquis tantum passus est ꝙ videatur irato vltionem decentem factam esse, satiatur ira, & quiescit iratus. Quarta differentia est, quia iratus appetit contristare: sed odiens appetit nocere. Vult enim iratus inferre dolorẽ, & tristitiam: sed odiens vult inferre damnum, & nocumentũ. Quinta differentia est, quia sentiri quidem vult iratus, odienti autem nihil differt. Nõ enim sufficit irato, ꝙ alter patiatur, nisi sentiatur, & vt manifeste appareat ꝙ ipse ei inferat illud malum: quia aliter, non esset vindicta. Sed odienti quidem nihil differt: nam cum odiũ sit mali secundũ se & absolute, sufficit odienti ꝙ alter patiatur malum, qualitercũq; ei accidat malũ illud. Sexta differentia est, quia ira semper est cum tristitia: tanta enim est anxietas irati vt vindicta fiat, ꝙ donec sit facta vltio, quasi continue est in tristitia. Sed odium sine tristitia esse potest. nam odium esse valet ad aliquid in cõmuni. odire enim possumus vniuersaliter omnes fures: nõ tamen oportet ꝙ tristitia committetur huiusmodi odium. Septima differẽtia est: quia iræ videtur eẽ annexa misericordia, nõ autem odio. Nam cũ ira satietur, si multa mala inferantur alteri, iratus miseretur ei. Sed odium

pro

pro nullo miserebitur, cum sit quid insatiabile. Octaua differentia ẽ: quia ira vult cõtra pati: sufficit .n.irato, ꝙ alter cõtra patiatur, donec fiat cõdigna vltio. sed odiũ exterminat, & vult nõ esse: nõ .n. sufficit odienti ꝙ alter contra patiatur, sed vult eũ interimi & nõ esse. Cũ ergo cõditiones odij sint multo peiores ꝙ̃ cõditiones iræ, magis cauendũ est odiũ ꝙ̃ ira. immo irã transire in odiũ secundũ Augustinũ, hoc est, trabem facere de festuca. Est ergo huiusmodi odiũ cauendũ à quolibet. Magis tñ cauendũ est regibus & principibus: quia inferre possunt pluribus nocumentũ. Sic igitur sentiendũ est de odio & ira: quia odiũ detestabilius est, ꝙ̃ ira. nihilominus tamen ira si inordinata sit, detestabilis est. Vt ergo appareat, quomodo reges, & principes se habere debeant circa iram, & mansuetudinem: sciendũ ꝙ ira aliquãdo rationẽ præcedit, & tunc ẽ inordinata & cauenda. aliquãdo sequitur ordinem rõnis, & tunc põt esse inordinata, & imitanda. Si enim ira rõnem præcedat, dupliciter est cauenda. Primò, quia nõ perfecte rõnem audit. Secũdo, quia eã obnubilat. Ira enim rationem præcedẽs secundum Philosophum VII Ethicorum, assimilatur canibus, vel assimilatur seruis velocibus. Serui enim veloces statim cũ audiunt verbũ domini, anteꝙ̃ plene percipiant præceptũ eius, currũt vt exequãtur mãdatũ ipsius. quare cõtingit eos deficere, qa nõ pfecte pceperũt quomodo exequẽdũ sit mandatũ illud. sic ẽt & canes statim cum audiũt sonitũ venientis, latrãt, nõ distinguentes, an veniens sit amicus, vel inimicus. Sic & ira facit: statim enim

In regula.

Cap. 6

enim cũ rõ dicit vindictã ẽẽ fiendã, statim vult currere, vt vindictã exequatur, nõ expectãs super hoc iudiciũ rationis, qualiter vindicta illa fieri debeat. Est igitur cauẽda ira inordinata, qa nõ pfecte rõnẽ audit. Secũdo cauẽda ẽ: qa rõnẽ obnubilat. Nã corpe nõ existente indebito tẽperamẽto, impedimur ab vsu rõnis. quare cũ p irã accẽdatur sanguis circa cor, corpus redditur intemperatũ, vt nõ possimus debite rõne vti. Rõ .n. vel intellectus licet nõ sit virtus corpalis, vtitur tñ in suo actu corpalibus organis, pp qđ corpe existente indispositο, nõ põt libere vti actu suo. quare si in quolibet homine cauẽdũ ẽ habere rõnem obnobilatã, & nõ plene rõni obedire: cauenda à quolibet est ira inordinata. magis tamen cauenda est à regibus & principibus, qa eos maxime decet sequi imperium rõnis. Cauenda est ergo ira inordinata, & rationem præcedens. Sed si sequatur imperium rationis, põt eẽ ordinata, & imitanda. Nam cũ ira est rõnis organũ, & agit secundũ imperiũ rõnis, virilius exequimur opera virtuosa. Vnde III Ethicorũ approbatur dictum hominis dicentis virtutem immittere furori. tunc enim virtus furori vel iræ immittitur modo debito & vt decet, quando ira est organum virtutis & rõnis. Patet ergo quomodo nos habere debemus circa irã, & mansuetudinem: quia per mansutudinẽ reprimenda est ira, ne præcedat iudiciũ rõnis. et per irã reprimẽda est mansuetudo, ne impediat virtutum opera & rõnis actũ. ante ergo q̃ per rõnem iudicemus plene qđ agendũ, debemus esse mansueti. Sed postq̃ plene visum est quid facturi sumus,

Cap. 1

sumus, possumus assumere iram tanquam seruam & ancillā rationis, vt per eam exequamur viriliꝰ, quæ ratio iudicabit. Sic ergo se habere circa iram & mansuetudinē, tantò magis decet reges & principes, quanto magis decet eos non impediri in vsu rationis, & viriliter exequi, quæ ratio iudicabit.

CAP. VIII.

Quomodo Reges & principes se habere debeant circa delectationes & tristitias.

DIcebatur enim supra, delectationes, & tristitias tenere vltimum gradum in ordine passionum: quia ad eas, tanquam ad passiones vltimas, omnes aliæ terminantur: nulla enim passio est, quæ nō terminetur vel ad tristitiam, vel ad delectationem. Dicto ergo de omnibus alijs passionibus, restat dicere quomodo reges & principes se habere debeant circa delectationes, & tristitias. De delectationibus autem fuit duplex opinio an-
Cap. 2 *tiquorum, vt patet per Philosophum X Ethicorum. Eudoxus autem posuit omnem delectationem esse bonā: quia quod ab omnibus appetitur, maxime videtur esse bonum & eligibile: omnia autem appetunt delectari: quod non esset, nisi delectatio simpliciter esset de genere bonorum. Adducebat autem Eudoxus ad hoc rationem aliā ex ipsa tristitia, quæ est delectationi cōtraria. Nam si tristitia quælibet est fugienda, & habet rationem mali: quælibet delectatio est prosequenda, & habet rationem boni.*

Alij

Alij autem econtrario, dicebant omnem delectationem esse fugiendam. Sed hi omnem delectationem condemnantes, statim suam positionem ostendebant reprehensibilem: quia (secundum Philosophum) absque delectatione aliqua nullus viuere potest. Si ergo negans loquelam, concedit loquelam (vt patet per Philosophum IIII Metaphy.) sic ponens omnem delectationem eē fugiendā, ponit aliquam delectationem esse prosequendā. Nam cū loquela non possit negari nisi per loquelam, negans loquelam, loquitur: loquendo autem, concedit loquelam: quare negando loquelam, concedit loquelā. Sic quia nullus omnem delectationē fugit, nisi delectabile sit ei omnem delectationem fugere; sequitur ꝙ fugiens omnem delectationem, sequatur aliquam delectationē. Inter has autem duas vias omnino cōtrarias, ē via Philosophi media, ꝙ non omnis delectatio est simpliciter bona, nec omnis simpliciter mala. Sed aliqua delectatio est bona existenter, aliqua apparenter, aliqua simpliciter, aliqua secundum quid: aliqua est bona vni, aliqua est bona alteri. Sicut enim videmus in gustu, sic & in appetitu iudicare possumus. Aliqui enim habent gustum infectum, vt infirmi. aliqui habent ipsum bene dispositum, vt sani. Sic aliqui habent appetitum infectum, vt vitiosi. aliqui habent ipsum bene dispositum, vt homines boni & virtuosi. Sicut ergo non sunt dicenda vere dulcia, quæ videntur dulcia infirmis, & habentibus gustū infectum: sed quæ videntur dulcia sanis, & habētibus linguam bene dispositam. Sic non sunt dicenda vere delectabilia, quæ sunt Te.10.

O delecta-

delectabilia vitiosis, & habentibus appetitum infectum: sed quæ sunt delectabilia bonis, & habentibus voluntatem rectam. Erunt ergo aliqua delectabilia vere & simpliciter, aliqua apparēter & secundum quid. Sic erūt delectationes bonæ existenter & simpliciter, aliquæ vero apparenter & secundum quid. Rursus quia delectatio contingit ex coniunctione conuenientis cum conuenienti: cum ergo alia conueniant bestijs, alia hominibus: aliquæ delectationes sunt conuenientes bestijs, aliquæ vero hominibus. Delectationes autem intelligibiles & virtuosæ sunt conuenientes hominibus: sed delectationes venereæ & sensibiles sunt conuenientes bestijs. Si autem homines talibus delectationibus vti debent: hoc non est secundum se & simpliciter, sed prout habent ordinem, et prout deseruiunt actionibus virtuosis. Patet ergo quomodo nos habere dēmus ad ipsas delectationes. Nam cum detestabile sit cuilibet ꝙ sit vitiosus, & ꝙ mores habeat bestiales, spectat ad quemlibet sequi non quæ sunt delectabilia bestijs, & hominibus vitiosis: sed quæ sunt delectabilia rationabilibus, et hominibus virtuosis. Omnis igitur delectatio bona ē, vt arguebāt rationes præmissæ: sed nō omnis delectatio est bona cuilibet, sed aliqua est bona bestijs, aliqua vero hominibus. quātò ergo detestabilius est reges & principes eligere vitā pecudū, tantò detestabilius ē eos sequi bestiales delectationes. Patet igitur quō reges & principes se ad delectationes habere debent, q̄a principaliter et per se delectari debēt in opibus virtuosis. Nā delectatio semper ꝑficit et expeditiorē reddit operationem

rationē cōueniētē. Si igitur reges & principes delectaꝫ būtur in actibus prudētiæ et in operibus virtuosis, expeꝫ ditiori modo & magis pfectè efficere poterūt huiusmodi opa. Nam quātò qs vehemētiori modo delectatur in actiꝫ bus virtuosis, tantò excellētius efficit illos actus. In deleꝫ ctationibus aūt sensibilibus delectari nō debēt principaꝫ liter & p se, sed vti debent eis moderate, & prout habēt ordinē ad opera virtuosa. Nam si tales delectationes veꝫ hemētes sint, rōnē obnubilāt, & operatiōes impediūt virꝫ tuosas. Viso, quomodo reges & principes se habere deꝫ beāt ad delectatiōes: videre restat, quomodo se habere debēt ad tristitias. Tristitia aūt nunq̃ ē assumēda, nec est laudabilis, nisi supposito aliquo turpi. Si qs .n. videt se in aliquo turpia egisse, debet dolere & tristari. De turꝫ pibus igitur ē tristandū. sed oīs alia tristitia ē moderāda, et vitāda. vt ergo hmōi tristitia moderetur, dāda sunt reꝫ media, per quæ hmōi tristitia vitari possit. Videtur aūt Philosophus tria remedia tāgere p quæ tristitia vitatur. videlicet, virtutes, amicos, et cōsideratiōem veritatis. Per virtutes.n. vitatur tristitia: qa (vt vult Phil. IX Ethi. Mali et vitiosi seipsis nō gaudēt. nō.n. inueniūt vnde delectari possint ī seipsis. Nā mali sibi ipsis inimicātur, et in seipsis dissētiūt, vt ibidē innuitur. Nā vnū rōne iudicāt, et aliud passione agūt. quare cū in seipsis pacem nō habeant, de seipsis non gaudent. Magnū ergo remediū, & vt in nobis ipsis delectationē inueniamus, est fugere vitia, & habere virtutes. Secūdū remedium est consolatio amicorum, vt in eodē IX Ethicorū traditur. videtur enim tristitia esse Cap. 4

quoddam pondus aggrauans animã. Sicut ergo in ponꝫ dere corporali cum multi iuuant nos ad portãdum illud, minus grauamur: sic cũ videmus multitudinem amicoꝫ rum condolore nobis, alleuiamur à dolore illo, & minus
C. 11. tristamur. Hec enim ratio licet tangatur IX Ethicorum, dicitur tamen fuisse Platonis, nec videtur vsq;quaq; veꝫ ra. Nam cum de dolore amicorum sit dolendum, cũ nos dolemus, & videmus amicos dolere, vt videtur, nõ debet dolor minui, sed augeri. Possumus ergo dicere ꝙ cũ viꝫ demus eos dolere de dolore nostro, non quia ipsi dolent de dolore nostro minuitur dolor noster: sed quia videꝫ mus eos dolere, adgeneratur nobis quædam firma fanꝫ tasia ꝙ sint amici: & quia delectabile ẽ habere amicos, delectamur: & delectando, minuitur dolor noster: quia omnis delectatio vel totaliter tristitiam aufert, vel saltem eam minuit. Tertium remedium, est consideratio veritaꝫ tis. Nam licet de turpibus sit dolendum, de bonis tamen fortunæ, vel de alijs quæ in nobis cõtingere possunt, absq; eo ꝙ operemur turpia, dolere non debemus. Ad hoc aũt, maximum remedium est consideratio veritatis. Nam per huiusmodi considerationem cognoscimus talia esse modiꝫ ca bona: ideo eis amissis nõ dolebimus, nisi forte ꝑ acciꝫ dens, inquantum per amissionem eorum impedimur ab operibus virtuosis. Patet ergo non esse dolendum nisi de turpibus, & non de operibus virtuosis. Si autem propter alia dolor vel tristitia contingat, fuganda ẽ, vel per virꝫ tutes, vel per amicos, vel per cognitionem veritatis. Cõꝫ sueuit etiam ad hoc dari quartum subsidium. videlicet,

remedia corporalia. vt somnus, balneum, & talia quæ tristitiam fugare solent. Cum ergo tales tristitiæ impediant operationes virtuosas, tanto magis decet reges & principes tales tristitias moderare, quanto decentius est eos excellere in operibus virtuosis.

CAP. IX.

Quòd harum passionum quædã magis principales, & quædam minus.

SIcut enumerabãtur superius duodecim virtutes, quarum quatuor erant principales, & octo quasi annexæ: sic inter has duodecim passiões enumeratas, sequendo prædecessorum doctrinã, dicere possumus ꝙ sunt quatuor principales. vt, spes, timor, gaudium, & tristitia. Has autem eẽ magis principales, triplici via venari possumus. Primò, vt comparantur ad passiones alias. Secũdo, vt comparantur ad sua obiecta, vel ad materiam circa quam versantur. Tertiò, vt cõparantur ad potentias animæ, vt ad irascibilem & concupiscibilem, in quibus existunt. Prima via sic patet. Nam omnes aliæ passiones videntur ordinari ad istas. vt passiones sumptæ respectu boni, ordinari videntur ad spem, & gaudiũ. sumptæ autem respectu mali, ordinari videntur ad timorem, & tristitiã. Nam passio sumpta respectu boni, primo incipit ab amore, postea vadit in desiderium, & terminatur in spem, dum bonum illud est futurum: vltimo aũt terminatur in gaudium, & delectationem, quando bo-

num illud est præsens, & adeptum. Respectu vero mali incipit ab odio, et procedit in fugã, vel abominationem, & terminatur in timorem, si malũ illud sit futurũ: vltimo aũt terminatur in tristitiã, si malũ illud sit præsens, & iam adeptum. Timor aũt, & tristitia sunt passiones principales: quia ad eas ordinãtur passiones sumptæ respectu mali: sicut ad spem & gaudiũ ordinãtur passiones sumptæ respectu boni. Secunda via ad inuestigãdum has passiones esse principales, sumi potest ex parte materiæ, circa quam tales passiones versantur. Nam omnis passio vel sumitur respectu boni, vel respectu mali. Rursus bonum vel malum considerari potest, vel vt est futurum, vel vt est iam præsens. Secundũ hoc ergo sumi habent hæ quatuor passiones: quia de bono futuro est spes, de præsenti est gaudiũ: de malo futuro ẽ timor, de præsenti vero est tristitia. Tertio modo hæ passiones sumi possunt respectu potentiarum animæ. vt respectu irascibilis & concupiscibilis, in quibus existunt. Dictum est autem concupiscibilem tendere in bonum & malum secundũ se: irascibilem vero vt habet rationem ardui. Cũ ergo aliquid maxime sit bonũ, cũ iam est adeptum, circa quod est delectatio & gaudium; & maxime sit malũ, cum iam est adeptum, circa quod est dolor & tristitia: oportet delectationem et tristitiã eẽ principales passiones respectu concupiscibilis. Spes autem & timor sunt principales passiones respectu irascibilis. Nam cũ irascibilis tendit in bonum & malum in eo ꝙ est arduum: quia tunc reputatur maxime bonum arduum, cum est futurum

turum & speratur: & malum arduum, cum est futurum & timetur: spes & timor sunt principales passiones respectu irascibilis. Sed cum ex passionibus diuersificari habeant opera nostra, decet nos diligenter intendere, in quibus delectemur, & tristemur, & quæ speremus, & quæ timeamus. Sed hoc tanto magis decet reges & principes, quantò eorum opera sunt digniora, eo ꝙ respiciant bonum gentis. Quomodo autem Reges & principes debite se habeant circa delectationem & tristitiam, & circa spem & timorem, patefactum est per Capitula supra dicta.

CAP. X.

Quomodo passiones aliæ ad passiones præhabitas reducuntur.

ENumerabantur supra duodecim passiones, videlicet, amor odiũ. desideriũ, abominatio, delectatio, tristitia, spes, desperatio, timor, audacia, ira, & mãsuetudo. Sed præter oẽs has passiones Philosophus II Rheto. sex alias Ca. 6.
passiones enumerare videtur. videlicet, zelum, gratiam, 7. 8. 9
nemesin (qđ idem ẽ qđ indignatio de ꝓsperitatibus ma- 10. 11
lorũ) misericordiã, inuidiã, & erubescentiã siue verecundiã. Sed oẽs hæ passiones reducũtur ad aliquas passiões prædictarũ: qa zelus, et gratia reducũtur ad amorẽ: verecũdia ad timorẽ: inuidia, et misericerdia, et nemesis siue indignatio de ꝓsperitatibus malorũ reducũtur ad tristitiam. Zelus reducitur ad amorem: qa zelus nihil est

aliud, quàm quidam amor intensus. Ea autem, quæ intense diligimus, vel sunt corporalia, vel spiritualia. Si sunt corporalia, quia talia cum habentur ab vno, non habentur ab alio, ideo zelus respectu horum diffiniri consueuit, quod est amor intensus non patiens consortium in amato. Inde ergo inoleuit, quod aliqui dicũtur Zelotypi de persona aliqua, si noluerint in ea habere aliquod cõsortium. Intensus ergo amor corporalium videtur esse amor priuatus, & reprehensibilis, & non patiens consortiũ in amato. Sed respectu bonorũ intellectualiũ, & respectu virtutũ, si sit intensus amor, est laudabilis, et quasi cõmunis. Nã nunquàm quis virtuosus eẽt, nec proprie virtutes diligeret, si nollet in eis habere consortium. Huiusmodi ergo zelus respectu bonorum, honorabilium diffinitur à Philoso-

C.11. pho II Rheto. quod est tristitia de huiusmodi bonis, non quia insint alteri, sed quia non insunt sibi. zelus ergo reducitur ad amorem. Sic etiam gratia reducitur ad amorem: quia ex amore efficitur aliquis alteri gratiosus. Gratia enim (vt de ea tractat Philosophus, et vt est passio) non est aliud, quàm quidam motus animi, per quem inclinatur aliquis ad beneficia conferendum. zelus ergo & gratia reducuntur ad amorem. Sed verecundia reducitur ad timorem. Dupliciter autem quis timere põt, videlicet, corruptiones, & inhonorationes. qui enim expauescit mala corruptiua, dicitur timidus. sed ille qui expauescit turpia & inhonoratiua, dicitur verecundus. Nihil est aliud verecũdia, quàm timor inhonorationis, vel inglorificationis. vnde verecundia erubescentia nominari con

ri consueuit, quia verecundantes cōmuniter erubescunt, sicut timentes pallescunt. Nam ex eo ꝙ aliquis credit se amittere vitam, quod est bonum interius, timet: sed ex eo ꝙ credit se amittere gloriam & honorem, quæ sunt bona exteriora, verecūdatur. In timendo ergo sanguis recurrit ad interiora, & membra remanent pallida: qa timor consurgit ex eo ꝙ quis se credit amittere interiora bona. Sed cum quis verecundatur, sanguis fluit ad exteriora, & facies apparet rubea. currit ergo sanguis tunc ad exteriora, quia verecundia consurgit ex eo ꝙ quis se credit amittere exteriora bona. Duplex ergo est timor, vnus amittendi vitā, & bona interiora, per quæ quis pallescit, & alius amittendi gloriam, & honorem, quæ sunt bona exteriora, per quæ quis erubescit. Timor ergo corruptiui & amittendi bona interiora qa non habet speciale nomen, retinet sibi nomen commune, & dicitur timor. sed timor amittendi gloriam, & honorem, habet speciale nomen, & dicitur verecundia, vel erubescentia. verecundia ergo est quidam timor, & reducitur ad timorem. Viso, quomodo zelus & gratia reducuntur ad amorem: & quomodo verecundia reducitur ad timorem. Restat videre, quomodo inuidia, mīa, nemesis siue indignatio reducuntur ad tristitiam. Sciendum ergo hæc tria esse species tristitiæ. Nam aliquis tristari potest, vel de malo alterius, vel de bono. si tristatur de malo, & maxime si credit ipsum indigne pati illud malum, sic est mīa. nam (vt dicitur II Rheto.) misericordia nihil aliud est, quā tristitia quædam Cap.8

super

super apparenti malo corruptiuo vel contristatiuo eius, qui indigne patitur malum illud. Si vero sit tristitia nõ de malo alterius sed de bono, hoc potest esse tripliciter. vel de bono secundum se, & sic ẽ inuidia. nam Inuidia

C.10. (vt dicitur II Rheto.) nihil est aliud q̃ tristitia quædam super appetenti actione aliquorum bonorum circa similes, non vt aliquid sibi, sed ꝓpter illos. Inuidia enim est dolor de appetenti bono alicuius. nam quia ipse non habet illud bonum, sed quia alter, cui inuidet, pollet bono illo. Et potissime ẽ inuidia circa similes. vt figuli inuident figulis, & fabri fabris, & sic de alijs. Si vero sit tristitia de bono alterius, non quocunq; modo, sed vt indigne habetur ab eo: sic est nemesis vel indignatio. Nam (secundum Philosophum II Rhetoricorum) nemesis vel indignatio, est tristari de eo, q indigne videtur bene prosperari. Si ergo omnes hæ passiones diuersificare habent omnes operationes nostras, decet nos omnes eas cognoscere; & tantò magis hoc decet reges & principes, quãtò habere debent operationes maxime excellentes.

CAP. XI.

Quæ prædictarum passionum sunt laudabiles, & quæ vituperabiles, & quomodo Reges & principes ad illas debeant se haberi.

PRædictarum passionum quædam videntur esse laudabiles: vt misericordia, & verecundia. nam verecundia,

recũdia, secundũ Philosophũ, licet non sit virtus, est tamen laudabilis passio. Sic etiã gratia, & nemesis laudabiles passiones esse videntur. Quædam aũt sunt vituperabiles. vt inuidia, & odium. vituperabile est odiũ, nisi sit vitiorũ. Aliæ aũt passiones videntur se habere ad vtrũq;, quia possunt esse laudabiles, & vituperabiles. Est enim diligenter aduertendum, ꝙ semper in moribus laudãtur media, & vituperãtur extrema. Passiones ergo illæ, quæ videntur de se eẽ laudabiles, important rationem medij. nam verecundus, medius ẽ inter stupidũ, & inuerecundũ. Nam q de omnibus verecũdatur, dicitur stupidus. qui aũt de nullo verecũdatur, dicitur inuerecũdus. nullus aũt horũ ẽ laudabilis. Qui vero medio modo se habet, vt qui verecundatur vt debet, & qui non verecũdatur vt nõ debet, dicitur verecũdus. & ẽ laudabilis. Sic ẽt misericordia media est inter crudelitatem, & molliciem. Nam qui nulli compatitur, est crudelis. qui omnibus compatitur, est mollis & muliebris. qui vero cõpatitur indigne patientibus, tenet medium, et laudatur, & dicitur misericors. Sic & nemesis media est inter inuidiã, & placiditatem. Nam inuidus de omnibus prosperitatibus dolet, placidus autem vt opponitur inuido de omnibus prosperitatibus gaudet. nemesitus tenet medium, quia gaudet de prosperitatibus bonorum, & dolet de prosperitatibus malorum. Sic etiam gratia vt est quid laudabile, media est inter superfluũ, & diminutum. Nam qui omnibus est gratiosus tam dignis ꝗ̃ indignis, vituperabilis est. qui autem nullis est gratiosus, vituperari debet.

Lib. 4. Ethic. Cap. 9

Sed qui est gratiosus dignis & non dignis, hic tenet medium, & laudatur. Passiones ergo laudabiles tenēt medium: vituperabiles verò tenent extremū. Nam inuidia extremum tenet, quæ de omni prosperitate dolet. Sic etiā odium vt est vituperabile, extremum tenet. Passiones vero, quæ se habent ad vtrunq;, possunt esse laudabiles, & vituperabiles. vt sunt vituperabiles, tenent extremum. vt sunt laudabiles, tenent medium. His visis, videndum est, quomodo reges & principes ad has passiones se habere debeant. Nam gratiam, & misericordiam, vt sunt passiones laudabiles, imitari debent. Decet enim eos esse gratiosos, & misericordes. ipsi enim maxime esse debēt debiti distributores malorum & bonorum, siue benefactorum & pœnarum. Beneficia autem tunc recte distribuuntur, quando reges & principes, & ij quorum talia est distribuere, bonis & dignis sunt debite gratiosi. mala aūt pœnæ tunc debite infliguntur, quando semper indigne patientibus ad misericordiam commouētur. Verecundia autem, & nemesis, licet videantur esse laudabiles passiones, nō tamen simpliciter & per omnem modum attribuendæ sunt regibus & principibus. non decet enim reges verecundos esse, quia non decet eos talia operari vnde verecundari possint. propter quod dicitur IIII
Cap. 9 Ethicorum, ꝙ laudamus iuuenes verecundos; senem aūt nullus vtiq; laudabit, si verecundabilis sit: quia nō existimamus ipsum oportere operari, in q̄bus est verecūdia. Sic etiam ibidem dicitur, ꝙ studiosi nō ē verecūdari, qa verecūdia est in prauis. eius autem nō est praua operari.

re si

Quare si decet reges eẽ studiosos, & eẽ senes moribus: nõ decet ipsos verecũdari, nisi ex suppositione. nam si cõtingeret eos operari turpia, verecundari deberent. Nemesis etiam nõ multum videtur esse laudabilis, nec multum laudatur q nimis indignatur de prosperitatibus malorum. Nam mali non possunt possidere maxima bona, cuiusmodi sunt virtutes: sed forte possidere possunt bona media, vel bona minima, cuiusmodi sunt bona exteriora. talia autem, quæ minima sunt in genere bonorum, non multum curandum est si possidentur à malis: dum tamen hoc accidat sine culpa propria. nam si alicuius esset hæc bona dispensare, non deberet ea retribuere indignis, sed dignis. Reges ergo & principes in tantum debent esse nemesiti, & indignari debẽt de prosperitatibus malorũ, ne indignis distribuant sua bona. Sic ergo se habere debent ad prædictas passiones, quæ videntur esse laudabiles. Inuidiam autem, quæ est vituperabilis passio, penitus fugere debent: & etiam odium, nisi esset vitiorum. nam vitia sunt odienda, & sunt pro viribus extirpanda. In alijs autem passionibus, quæ possunt esse laudabiles, & vituperabiles, debite se habebunt, si fuerint ornati virtutibus, de quibus supra fecimus mentionem. Nam per virtutem mansuetudinis, debite se habebunt circa iram, & eius oppositum. Nam ille dicitur mansuetus qui irascitur, vt debet, & quãdo debet, & quomodo debet. Per fortitudinem vero debite se habebunt circa audaciam, & timorem. Nam ille est fortis, qui audet audenda, & timet timẽda. Per magnanimitatem, & humilitatem bene se ha-

se habebunt circa spem, & desperationem. Nam magnanimitas reprimit desperationem, ne retrahantur à bonis arduis propter difficultatem. Humilitas vero moderabit spem, ne nimis se ingerant ad illa, propter bonitatem, & delectationem, quæ est in eis. Per alias vero virtutes existentes in concupiscibili, bene se habebunt circa concupiscibiles passiones. vt ament, & desiderent amanda, & desideranda: & abominentur abominãda: delectentur, & tristentur, vt est delectandum, & tristandum: & ad hæc omnia se habeant, vt requirit ordo, & regula rationis. Hæc ergo ad præsens de passionibus sufficiant: quia si quid est hic dimissum, infra diffusius tractabitur. Agetur enim in tertio de timore, amore, misericordia, & de alijs, vt rei cognoscentia postulabit. Ibi enim ostendemus, quomodo reges & principes se habere debeant, vt à populis timeantur, & amentur: & quomodo debent esse misericordes: & quomodo zelatiui. Nam multa, quæ hic vniuersaliter sunt tradita, ibi particulariter ostendentur.

QVARTA PARS PRIMI libri de Regimine Principū. In qua tractatur, qui sunt mores iuuenum, senum, & eorum qui sunt in statu.

CAP. I.

Quot sunt mores iuuenū laudabiles, & quomodo Reges & principes ad mores illos debeant se habere.

Expeditis tribus partibus huius primi libri: quia ostensum ē in quo Reges & principes suū finem ponere debeant: & quibus virtutibus debeāt esse ornati: et quas passiones debent sequi. Restat exequi de parte quarta. videlicet quos, mores debeant imitari. Mores *autem dupliciter diuersificari possunt. ab ætate, & fortuna.* Ab *ætate quidem: quia alios mores habent iuuenes, alios senes, alios illi qui sunt in statu fortunæ.* Etiam *mores fortunæ diuersificari dicuntur.* Nam *bona fortunæ cuiusmodi sunt bona exteriora, vt nobilitas, potentia, & diuitiæ, non modicum mores diuersificant.* Nam *vt plurimum alios mores habent nobiles, ꝙ ignobiles: & alios potentes, ꝙ impotentes: & alios diuites, ꝙ pauperes.* De *omnibus*

omnibus autem his moribus dicemus. Sed primo de moribus iuuenum. quorum mores quidam sunt laudabiles, quidam vituperabiles. Inter alia quidem quæ tangit Philosophus de iuuenibus II Rhetoricorum, tangit sex mores laudabiles, & sex vituperabiles. Primo enim sunt iuuenes moris laudabilis, quia sunt liberales. Secundo, qa animosi, & bonæ spei. Tertio, qa sunt magnanimi. Quarto, quia nõ sunt maligni moris. Quinto, quia sunt de facili miseratiui. Sexto & vltimo, quia sunt verecundi & erubescitiui. Sunt enim iuuenes liberales, quia non sunt experti indigentiæ; & bona quæ habent, non acquisiuerunt proprio labore. Nam quilibet cũ maiori diligentia retinet facultates suas, quando propter indigentiam passus est aliqua mala, vel quando facultates illas acquisiuit propria industria, & proprio labore. Nam quod cũ labore acquiritur, diligentius custoditur, immo adeó quilibet delectatur in proprio opere, ꝙ quicquid sua industria acquirit, charius possidet. Secundo iuuenes sunt bonæ spei. quod triplici ratione contingit, vt probat Philosophus II Rhetoricorum. Sunt enim iuuenes animosi, & bonæ spei primo; quia paucorũ experti, non in multis sunt passi repulsam, ideo credunt omnia obtinere. Sũt etiam bonæ spei; quia in eis multum abundat calor: corde ergo & alijs membris inflammatis ex calore existẽte in ipsis iuuenibus, fiunt iuuenes bonæ spei, & animosi vt omnia audeãt. Rursus iuuenes parũ vixerunt in præterito: & secundum cursum naturalem debent multum viuere in futuro. Cum ergo memoria sit respectu præ-

C.12.

teritorũ

teritorum, & spes respectu futurorum: iuuenes parum viuunt memoria, & multum viuunt spe. Non enim multum delectantur iuuenes in ijs quæ fecerunt, quia memorantur se modica fecisse: sed multum delectantur in cogitando, quæ facturi sunt. Sperant enim se magna facere, quare cōtingit eos animosos esse, & bonæ spei. Tertio contingit eos esse magnanimos, cuius causa ex præcedentibus assignatur. Nam ex hoc est quis magnanimus, quia dignificat se magnis, & ingerit se ad faciendum magna. Iuuenes ergo, cum sint liberales, & cū sint animosi & bonæ spei, nō habent vnde retrahātur quin sint magnanimi. Posset etiam ad hoc specialis ratio assignari. Nam cū iuuenes sint percalidi, & calidi sit superferri: iuuenes semper volūt superferri, & excellere. Sic enim videmus in ordine vniuersi, ꝙ semper calida elementa, vt ignis & aer, superferuntur frigidis, videlicet, terræ & aquæ. Cum ergo inter cætera, per quæ quis videtur superferri & excellere, sit honor, & gloria: iuuenes quia sunt percalidi, & cupiunt excellere, maxime desiderant gloriam, & honorem: & per cōsequens aliquo modo sunt magnanimi, cuius ꝓpria materia videtur esse honor. Quarto iuuenes sunt laudabiles, quia nō sunt maligni moris, quia non credunt alios eē malos, sed vt plurimū credunt omnes homines esse bonos. Cuius ratio est. quia inexperti de factis aliorum, non iudicant de factis hominum secundum ea quæ viderunt; sed secundū q̄ vident in seipsis, sic credunt esse in alijs. Ideo dicitur secundo Rhetoricorum, ꝙ pueri sua innocentia alios men- C. 12.

P *surant*

surant. Sicut enim ipsi sunt innocentes, sic credunt alios innocentes esse. Quinto iuuenes sunt de facili miseratiui: quia (vt supra dicebatur) ex hac misericordia maxime consurgit, si credamus alios indigne pati. quare si iuuenes sua innocentia alios mensurant & credunt alios indigne pati, de facili mouentur ad misericordiam. Sexto iuuenes sunt erubescitiui & verecundi. Nam quilibet timet perdere, quod nimis affectat. Erubescentia autem & verecundia (vt dicebatur) est timor inglorificationis. Cum ergo iuuenes, qui percalidi nimis affectēt excellere, timent inglorificari. quare de facili erubescūt. Philosophus tamen secundo Rhetoricorum aliam causam videtur tangere, quare iuuenes sunt naturaliter verecundi. Nam (vt ipse ait) nihil nouerunt, nisi quia sunt docti à lege. Appellat enim ibi doctrinam legum, monitiones paternas, vel maternas, per quas instruūtur pueri. Cum ergo matres semper moneant suos filios ad honesta; quia honestum idem est quod honoris status, iuuenes multum affectant ea quæ importare videntur honoris statum. & per locum ab oppositis, multum timent quæ importāt ignominiā & inhonorationē. & quia erubescentia ē timor inglorificationis, iuuenes de facili erubescunt. Viso qui mores sunt laudabiles de iuuenibus, de leui patere pōt, quomodo reges & principes se debeant habere ad illos. Nam non quicquid ē laudabile in hoc, est laudabile simpliciter. videmus .n. ꝙ esse furibundum, est laudabile in cane, nō tn̄ est laudabile in homine. Sic, licet verecūdari sit laudabile in iuuenibus, quia rōne ætatis se

tis se cõtinere non possunt quin cõmittant aliqua turpia, de quibus decet eos verecundari: reges tñ & principes, quos decet esse quasi semideos, non solũ ꝙ turpia cõmittant, sed abominabile eis esse debet ꝙ audiãt turpia nominari: quia corrumpunt bonos mores colloquia praua. Non ergo sunt in statu ꝙ debeant verecundari. Nõ ergo decet eos verecundari, nisi ex suppositione: qa si cõtingeret eos operari turpia, verecundari deberent etiam plus ꝙ alij, eo ꝙ magis indecẽter se gererent. Prima ergo quinq;, quæ diximus laudabilia in iuuenibus, adaptare possumus regibus & principibus: quia decet eos esse liberales, bonæ spei, non maligni moris, magnanimos, et miseratiuos. Sextum autem, videlicet, esse verecundos, non decet simpliciter competere regibus & principibus. Decet enim reges & principes esse liberales: quia cõtra naturã agerent, si multitudinẽ diuitiarũ qua pollẽt, non multiplicarent in debitos & pios vsus, vt supra in tractatu de liberalitate sufficienter tetigimus. Decet etiã eos tantò magis esse bonæ spei ꝙ alios, quantò facta cõmunia circa quæ insudare debent, sunt digniora ꝙ alia. Rursus decet eos esse magnanimos: quia (vt dicebatur in quodã capitulo de magnanimitate) maxime magnanimitas competit regibus & principibus, quia eos maxime magna decet operari, & in ardua tendere. Sic etiam congruum est eos non esse maligni moris, vt non de quibuslibet habeant opinionem malam. Nam si acta subditorum semper interpretarentur in malam partem, cõtingeret eos esse tyrannos, & esse vastatores gentium. Sic

Menãder.

2. par. ca. 17

2. par. ca. 23

Ca.8. *etiam decet eos esse miseratiuos. Nam (vt ait Philosophus II Rhetoricorum) homines vt plurimum mala faciunt. ipsa ergo humana fragilitas veniam postulat pro delictis. quare Reges & principes, secundũ quorum iudicium fit legis latio, qua infliguntur pœnæ, dicet miseratiuos esse. Esse autem verecundos nõ decet eos simpliciter, vt superius dicebatur.*

CAP. II.

Quot mores iuuenum sunt vituperabiles, & quomodo Reges & principes ad huiusmodi mores debeãt se habere.

Sicut supra enumerauimus ipsorum iuuenum sex mores laudabiles: sic enumerare possumus sex vitupe-
C.12. *rabiles: quas etiam tangit Philosophus II Rhetoricorũ. Primo enim iuuenes sunt passionum insecutiui. Secundo sunt de facili vertibiles. Tertio sunt nimis creditiui. Quarto sunt contumeliosi. Quinto sunt mendaces, omnia quodammodo pertinaciter asserentes. Sexto in actionibus non habent modũ, sed omnia faciũt valde. Sunt enim primo iuuenes insecutores passionum, & maxime insequuntur concupiscentias circa corpus. Sunt enim incontinentes & insecutores venereorũ. quod duplici de causa contingit. Nam cum iuuenes sint percalidi, & corpore calefacto fiat venereorum appetitus, naturalis dispositio corporis incitat iuuenes ad concupiscentias venereorum. Rursus hoc idem conuenit, quia quasi in omnibus actionibus*

nibus nostris vel sequimur passionem, vel rationem. Et quantò minus viget ratio in nobis, tantò magis passio vigoratur. Iuuenes ergo, quia sunt inexperti, & non vigent intellectu & prudentia, magis reguntur passione quam ratione. quare vt plurimum sunt passionum insecutores. Secundo sunt de facili vertibiles. Nã anima sequitur cõplexiones corporis. Sicut ergo in corporibus iuuenũ humores sunt in magno motu: sic ipsi habent voluntates & concupiscientias valde vertibiles. Ideo dicitur II Rhetoricorum, quod iuuenes acute concupiscũt, sed cito saturantur. vehementer volunt, sed de facili permutantur. Tertio sunt nimis creditiui. quod (vt ad præsens spectat) duplici de causa contingit. Primo, quia non sunt maligni moris. non enim putant alios esse malos, sed sua innocentia alios mensurant. Cũ ergo naturale sit, quod quis de facili credat ei, quem credit esse bonum, & quem nõ cogitat ex malitia loqui: iuuenes credendo oẽs esse innocentes, omnibus de facili credũt. Rursus hoc idem cõtingit ex inexperiẽtia. Nam ex multis sermonibis indocti existentes, ad pauca respicientes, iudicant facile. Vnde & prouerbialiter dicitur, Qui modica nouit, cito iudicat. Iuuenes ergo, quia nõ sunt multorum experti, statim cum eis aliquod proponitur negocium, nõ valentes ad multa respicere, eo quod sint multorũ ignari, statim de illo negocio iudicant, & credunt sic esse, vt eis proponitur. Si enim multa cognoscerent, conditiones hominum considerare scirent, & non statim assentirent corde omnibus ijs quæ eis dicuntur, sed diligenter inspicerent vtrum

illa essent credenda. Quarto sunt contumeliosi. Nam (vt supra dicebatur) iuuenes maxime appetunt excellere: quia ergo videtur eis ꝙ excellant, contumelias inferunt. & sic de facili sunt contumeliosi. Quinto sunt mendaces, & quodammodo omnia pertinaciter asserũt. Nam quia sunt inexperti, ignorãt scipsos, & omnia scire putant. Ideo de omnibus respondent, & volũt videri omnia scire, & omnia affirmant vt omnia scire videantur. Et qa affirmant quæ ignorant, de facili mentiũtur. Postq̃ aũt mentiti fuerunt, appetentes gloriam, sunt pertinaces in mendatio. cogitant .n. se eẽ ingloriosos, si appareat nõ sic esse vt dicũt. Sexto in suis actionibus nõ habent modum, sed omnia faciunt valde. Vnde dicitur II Rhet. ꝙ amant valde, odiunt valde, & omnia faciunt valde. Hoc aũt ideo contingit, quia sunt acutæ iræ, habent vehementes concupiscentias. Nam iræ & concupiscentiæ semper vehementes sunt, nisi per rationem modorentur. Iuuenes igitur, quia magis viuunt passione q̃ ratione, nõ habent cõcupiscentias moderatas, sed omnia faciunt valde. Viso qui sunt mores iuuenũ vituperabiles; de facili videri potest, quomodo Reges & principes ad huiusmodi mores debeant se habere. Nam si talia sunt vituperabilia in iuuenibus, multo magis sunt vituperabilia in adultis: & adhuc multo maxime vituperabilia sunt in regibus & principibus, qui debent eẽ caput & regula aliorũ. Indecens enim est reges & principes esse passionum insecutores, & venereorum habere concupiscentias vehementes: quia in eis maxime dominari habet ratio, & intellectus

intellectus. Qui autem ſic ſe habent, non viuunt ratione, ſed paſſione. Rurſus deteſtabile eſt eos eſſe permutabiles, & vertibiles. Nam cum incõueniens ſit regulã eſſe obliquam, reges & principes, qui debent eſſe forma viuendi & regula aliorum, inconueniens eſt ꝙ de facili peruertantur, immo decet eos eſſe firmos & ſtabiles. Tertio indecens eſt eos eſſe nimis creditiuos. Nam cum multos habeant adulatores, & plurimi ſint in eorũ auribus ſuſurrantes, cum maxima diligentia cogitare debent, qui ſunt qui loquũtur, vtrũ ſint ſapientes vel ignorantes, vtrum virtuoſi vel vitioſi. quia credendum ẽ magis ſapientibus & bonis, ꝙ̃ inſipiẽtibus & malis. quarto indecens eſt eos eſſe iniuriatores & cõtumelioſos. Nã pœnas inferre debent, non iniuriam, vel contumeliam, vel nequitiam: ſed propter iuſtitiam, & propter cõmune bonum. quinto maxime à regibus & principibus, & vniuerſaliter ab omnibus dominantibus, eſt mendacium fugiendum, ne ſeipſos cõtemptibiles reddãt: ſi enim mendacium reddit homines contemptibiles, quantò magis indecens eſt regiam maieſtatem contemptibilem eſſe, tantò maiori cautela ſtudere debent, vt inhæreant veritati. Sexto indecens eſt eos non habere modum in actionibus ſuis: quia cum alia ſint moderanda per menſuram, maxime decet menſuram & regulam moderatam eſſe reges & principes: ergo quia aliorũ debent eſſe regula & menſura, potiſſime eos decet moderatos eſſe.

CAP. III.

Qui mores senum sunt vituperabiles, & quomodo Reges & Principes ad huiusmodi mores se debeant habere.

ENumeratis moribus iuuenum, & ostenso quomodo ad mores illos Reges & principes se debeant habere. Restat videre, qui sunt mores senum, & quomodo reges & principes se debeant habere ad mores illos. Senum autem quidam mores sunt laudabiles, quidam vituperabiles.
C. 13. *Philosophus autem II Rhetoricorũ, inter alios mores quos tangit de senibus, enumerat sex vituperabiles mores. Primo enim senes sunt nimis increduli. Secũdo sunt valde suspitiosi. Tertio sunt timidi & pusillanimes. quarto sunt illiberales. Quinto sunt difficilis spei, vel sunt malæ spei. Sexto non verecundantur, sed sunt inerubescitiui. Sunt enim primo senes increduli. quod ex experientia contingit. Nam quia in multis experti sunt, cognoscunt homines in multis mentiri. non de facili fit eis fides, sed credunt omnes alios eẽ deceptores. Ideo dicitur II Rhetoricorum, ꝙ senes multis annis vixerunt, & in pluribus decepti sunt. ergo ꝑpter hanc experientiam contingit ipsos incredulos esse. Secundo senes sunt suspitiosi. quæcunꝗ enim vident, vt plurimum suspicantur malum, & referunt ea in deteriorem partem. Videntur enim senes econtrario disponi iuuenibus. Pueri enim, quia non multa mala fecerunt & innocentes sunt,*

sua innocentia alios mensurãt, & omnia referunt in meliorem partem: credunt enim omnes bonos esse. Senes vero econtrario, quia multis annis vixerunt, & in multis peccauerunt, mensurant facta aliorum secundum ea quæ gesserũt in seipsis: propter quod vtplurimum credunt alios malos esse, & in peiorem partem referũt eorum opera. Vnde dicitur II Rhetoricorum; ꝙ quia senes vixerunt multis annis, esse non potest quin in multis peccauerint. Ideo sunt male suspitiosi, & omnia in deterius æstimant. Tertio senes sunt pusillanimes, & timidi. Pusillanimes enim sunt, quia sunt humiliati à vita. propter enim multum viuere sunt humiliati, & defecerunt. Sicut ergo deficiunt in eis humores, & vitam: sic deficit in eis cor, & sunt pusillanimes. Sunt etiam timidi: qa (vt dicitur II Rhetoricorũ) Infrigidatio præparat viam formidini. Nam secundũ Philosophum, quicunq; naturaliter sic disponitur, prout disponitur, existens in aliqua passione, naturaliter passionatur passione illa. Cum ergo timidi efficiantur frigidi, quicunq; ẽ naturaliter frigidus, sequitur ꝙ sit naturaliter formidolosus. Sequitur ergo senes eẽ naturaliter timidos, quia deficit in eis naturalis calor, & habent membra naturaliter frigida. Quarto sunt illiberales: qđ tripliciter cõtingit. Primo ex defectu vitæ. Secundo ex experientia temporis. Tertio eo ꝙ nõ viuunt spe, sed memoria. Anima enim vt plurimum sequitur cõplexiones corporis. Sicut ergo senes in proprijs corporibus deficiunt in humoribus, & in vita: sic videtur ipsis, ꝙ omnia eis deficiãt.

Timentes ergo defectum pati, ſunt illiberales, & nõ audent expendere. immo videntes ſic ſe deficere, nõ cõfidunt de proprijs viribus, ſed ſolum confidunt de ijs quæ habent. Ponentes ergo in eis ſuã ſpem & cõfidentiã, nõ audent expenſas facere. Rurſus illiberales ſunt ex experientia temporis: quia enim multis annis vixerunt, credibile ẽ eos fuiſſe paſſos indigẽtias multas. Timentes ergo indigentiam pati, illiberales fiunt. Contingit etiam eos illiberales eſſe, quia magis viuunt memoria, quã ſpe. Cogitant .n. ſe multũ vixiſſe in præterito, & parũ victuros in futuro. Ideo quia memoria eſt præteritorum, & ſpes eſt futurorũ: nõ viuunt ſpe, nec confidũt de ijs quæ debent acquirere in futuro, ſed viuunt memoria, & cõfidunt de ijs quæ acquiſiuerunt in præterito. quare non confidentes de acquirendis, fiunt illiberales, & acquiſita non de facili tribuunt. Quinto ſunt malæ ſpei. nihil enim bene ſperãt, ſed circa omnia deficere credũt. Cauſa aũt huiuſmodi aſſignata eſt in præcedentibus. Nam ſi ſpes eſt futurorũ, & memoria præteritorum, & ſenes multum vixerunt in præterito, & parũ credũt ſe viuere in futuro: ſenes in ſperando deficiunt, & modica ſe cogitant facturos. non .n. viuũt, nec delectãtur in ſperãdo, ſed in memorando. Huiuſmodi aũt ſignũ eſt: quia quilibet libenter tractat ea, in quibus delectatur. Videmus autem quõ cũ ſenes adinuicem cõgregantur, ſemper recitant res geſtas, quas fecerunt. non aũt delectantur in recitando res fiendas, quas ſunt facturi, eo quõ videant ſe multa feciſſe, & cogitẽt ſe pauca facturos. Sũt ergo difficilis

ficilis spei, quia in sperando deficiũt, & pauca se facere sperãt. Sexto senex sunt inuerecundi & inerubescitiui. Nam senes quia illiberales sunt, magis curãt de vtili q̃ de honesto. Magis.n. student ad vtilitatem, q̃ ad ea quæ requirit honoris status, vt vult Philosophus II Rhetoricorum. Verecũdia ergo, cũ sit timor inhonorationis, nõ competit senibus. quia magis curant de vtili, q̃ de honore. Tota enim causa, quare quis est verecũdus (vt vult Philosophus) est, quia vult haberi in honore, & vult reputari. Senes autem sicut deficiũt in vita, & in humoribus, & in calore naturali: sic deficiunt in animo, & non curant reputari. quare cõtingit eos eẽ inuerecundos. Posset autem vna causa assignari, quæ quasi cõmunis est ad omnia tacta. Dictum est enim senes esse frigidos. Frigidus enim omnia constipat, & constringit: & cõstringendo ea, reddit ipsa grauiora, & facit ea appetere inferiorẽ locũ. Videmus enim q̃ elementa frigida & grauia in inferiori loco collocãtur: calida vero & leuia in superiori. Senes ergo, q̃a frigidi sunt, ex frigiditate cõstipantur, & retrahuntur in seipsis; & redduntur immobiles, vt nihil audeãt vel credãt; nihil sperent, & vt nõ curent excellere, nec curẽt reputari: q̃a frigidi nõ est appetere locum superiorem, sed inferiorem. Viso q̃ sunt mores senum vituperabiles; de leui patere potest quomodo Reges & principes ad huiusmodi se debeant habere. Nam cõstat q̃ licet reges & principes non debeant eẽ in omnibus de facili creditiui, vt pueri: nõ tamen decet eos esse incredulos, sed consideratis conditionibus personarum,

narum, debent adhibere fidem ijs quæ eis dicuntur secũdum dictamen & ordinem rationis. Secundo non decet eos esse suspitiosos, vt omnia referant in deteriorẽ partem: quia ex hoc contingeret eos esse seueros & immiseratiuos; & incurrerent maliuolentiã subditorũ. Tertio non decet eos esse timidos & pusillanimes, immo fortes & magnanimos: quia cum negocia respicientia totum regnum, circa quæ reges & principes insudare debent, sint magna & ardua, oportet eos eẽ fortes & magnanimos. Quarto detestabile est ipsos eẽ illiberales. Nã supra cũ de virtutibus tractabatur, sufficienter ostensum fuit, ꝙ non solum decet reges & principes esse liberales, faciendo mediocres sumptus: sed etiam congruit eos esse magnificos, magnifica faciendo. Quinto oportet eos esse bonæ spei: quia si in omnibus se crederent deficere, nihil attentarent, & periclitaretur regnum. Sexto nõ decet eos esse inuerecundos eo modo quo senes existunt. vt ꝙ non curent de honoris statu, & ꝙ magis studeant circa vtilia, ꝗ̃ circa opera honore digna. Non decet tamen eos verecundari: quia indecens est ipsos operari turpia, ex quibus verecundia consurgit.

CAP. IIII.

Qui mores senũ sunt laudabiles, & qui sunt mores eorum qui sunt in statu; & qualiter Reges & Principes ad huiusmodi mores debeant se habere.

POsitis moribus senum vituperabilibus, restat enumerare mores ipsorum laudabiles. Videtur autem Philosophus II *Rhetoricorum, circa senes tangere quatuor mores, qui possunt esse laudabiles.* Primo *enim senes habent concupiscentias remissas, & temperatas. Secundo sunt miseratiui.* Tertio *dubia non pertinaciter asserunt. Quarto nihil agunt valde. Cōcupiscentiæ enim senum (& maxime circa venerea) sunt moderatæ & temperatæ: quia (vt superius dicebatur) corpore existente calefacto, fit incitatio venereorum, & concupiscentiæ. ergo per locum ab oppositis, corpore existente infrigidato, fit remissio venereorum, & concupiscentiarum. Constat enim ꝙ concupiscens venerea per appetitum, in alia se extendit.* Hoc *autem est contra rationem frigidi. Nam frigidi (secundum ꝙ huiusmodi) nō proprie se extendit in alia, sed magis constringitur in seipso.* Senes *ergo ratione frigiditatis cōstringūtur in seipsis, vt habeant concupiscentias remissas, & moderatas.* Ex *hoc autem apparere potest, quomodo senes sunt illiberales.* Nam *cum per illiberalitatem contingit peccare dupliciter.* Primo, *si vltra* ꝙ *ratio dictet, teneat quod habet. Secūdo, si præter rationem cōcupiscat habere quod non habet. Senes magis peccant per illiberalitatem in retinendo quæ habent,* ꝙ *in concupiscēdo indebite quæ nō habent: quia per frigiditatem magis constringuntur in seipsis,* ꝙ *se extendant ad alia. Cum enim nulla sit actio animæ, in qua non vtatur aliquo modo organo corporeo: sicut in opere artificiali, variato organo fit variatio operis;* C. 13.

ris; sic & in actionibus animae, corpore transmutato, anima sequitur complexiones corporis, & fit variatio actionũ eius. corpore igitur infrigidato, anima ꝑ appetitum inclinatur vt sequatur modũ frigidi. & quia frigidũ restringitur, & cõdensatur, et remittitur in seipso, ideo senes rõne frigiditatis cõcupiscentias habent remissas, vt vult Philosophus II Rheto. Secũdo senes sunt miseratiui: sed (vt Philosophus ait) nõ ꝓpter eandẽ causam miseratiui sunt senes, & iuuenes. Iuuenes .n. miseratiui sunt propter amicitiã: senes autem propter imbecillitatem. quilibet enim miseretur super amico, & super eo quem credit indigne pati. Iuuenes ergo, quia sunt amatores amicitiarũ, & quia sua innocentia alios mensurant, existimant oẽs bonos esse. quare si patiantur, putant eos indigne pati: propter quod de facili miserentur. Senes vero non sunt miseratiui, quia credant alios bonos esse, vel quia sint amatiui amicitiarũ: sed quia quilibet cũ ẽ in imbecillitate, vel in defectu, desiderat vt alij cõpatiantur ei, & miserentur eius. propter quod & ipsi de facili inclinantur, vt misereãtur, & cõpatiãtur alijs. Senes ergo ꝓpter imbecillitatẽ, q̄a vellent sibi alios cõpati & misereri, de facili compatiũtur & miserẽtur alijs. Tertio nihil dubiũ pertinaciter affirmant. Nam (vt ait Philosophus II Rhetori.) quia senes vixerũt multis annis, & viderunt ꝙ sæpe sunt decepti: non audent pertinaciter aliquid asserere, timentes, ne ita res se habeat, & decipiantur. Ideo Philosophus ait, ꝙ senes omnia dubie sententiãt, & semper aponũt ibi Quasi vel Forte, &

te, & nihil fixè pronunciant. cum enim ab eis quæritur de aliquo negocio, dicunt Forte sic est, vel Quodammodo ita erat. timentes enim decipi, nihil firmè sententiant. Quarto nihil agunt valde, sed in omnibus operibus suis videntur esse temperati. Nam sicut iuuenes, quia in eis abundant cõcupiscentiæ & passiones, in omnibus tenent extremum, & omnia agunt valde: sic senes, quia habent passiones & concupiscentias remissas, vt plurimum agunt omnia moderatè. Viso, qui sunt mores iuuenum, & senum: de leui apparere potest, qui sunt mores eorum, qui sunt in statu. Nam illi qui sunt in statu, & sunt medij inter senes & iuuenes, vt vult Philosophus II Rhetoricorum, habent quicquid laudabilitatis est in senibus, vel iuuenibus. Nam ipsi, qui nec sunt nimis percalidi vt iuuenes, nec infrigidati vt senes, nec sunt sic animosi & præuolantes vt iuuenes, nec sunt sic timidi & pusillanimes vt senes: sed tenentes mediũ inter vtrosq;, sunt timidi vbi est timendum; & audaces vbi est audendum. Sic etiam quia nec sunt omnino inexperti vt iuuenes, nec sunt in tot decepti vt senes, nec omnibus credunt quod faciunt iuuenes propter inexperientiam, nec omnino discredunt quod faciunt senes eo ꝙ sint in multis decepti: sed habent se medio modo. Ideo dicitur II Rhetoricorum, ꝙ qui sunt in statu, nec sunt omnibus credentes, nec omnibus discredentes: sed iudicantes magis secundum veritatem. Amplius, quia sunt medij inter senes & iuueñes, nec sunt intemperati vt iuuenes, nec sunt formidolosi et inuiriles vt senes: sed

Ca. 14

principes magis debeant viuere ratione q̃ passione, decet eos habere concupiscentias temperatas: quia (vt supra dicebatur) concupiscentiæ si vehementes sint, rationem percutiunt. Decet etiã eos esse miseratiuos, nõ propter defectũ, vel propter imbecillitatem: sed propter bonum regni, & vt magis amētur ab ijs qui in regno sunt. Nam totum regnum ad dilectionem regis prouocatur, si viderit ipsum esse clementem & misericordem. Tertio, non decet reges & principes dubia pertinaciter in alteram partem asserere, ne per hoc iudicentur leues & indiscreti. Quarto in suis actionibus debent habere moderationem & temperamentum: quia (vt dictum est) ipsi esse debent forma viuendi, & regula aliorum. Senum ergo, & iuuenum aliqui mores sunt imitandi, aliqui fugiendi. Sed eorum qui sunt in statu, quodammodo omnes mores sunt imitandi. Dicimus autem, quodammodo: quia sicut senes, & iuuenes habent quandam pronitatem naturalem, & inclinationem ad mores vituperabiles: possunt tamen contra illam pronitatem facere consequi laudabiles mores. Sic & illi qui sunt in statu, & si de se pronitatem habent ad mores laudabiles, possunt tamen contra istam pronitatem facere, vt p̱ corruptionem appetitus sequantur vituperabiles mores. Quarē si dignum est dominari rationi & intellectui, decet Reges & principes, qui alijs dominantur, sequi mores laudabiles secundum dictamen, & ordinem rationis.

CAP. V.

Qui sunt mores nobilium, & quomodo Reges & Principes se habere debeant ad illos mores.

PRout ad præsens spectat, dicere possumus, ipsorū nobilium esse quatuor mores laudabiles. Primo .n. sunt magnanimi. Secundo magnifici. Tertio dociles & industres. Quarto sunt politici & affabiles. Sunt enim
C. 15 nobiles magnanimi. Nam nobilitas (vt dicitur II Rhetoricorū) idem est qđ virtus generis. Ex hoc enim aliqui dicuntur esse nobiles, quia ꝓcesserūt ex genere honorabili. Genus aūt honorabile dicitur (vt vult Philosophus II Rheto.) si ab antiquo ex illo genere processerūt multi præsides, & multi insignes. Virtus ergo generis, quam dicit Philosophus nobilitatem esse, nihil est aliud ꝙ esse ex aliquo genere, vel ex aliqua prosapia, in qua etiā ab antiquo fuere multi principantes, & multi insignes. sic ergo sentiendū est de nobilitate. Verū quia secundū cōmunē opinionem hominū omnia mensurātur numismate, & diuitiæ vidētur eē pretiū rei cuiuslibet, ex hoc ꝙ aliqui sunt diuites, reputantur digni principari, & eo ipso creduntur eē insignes & honore digni. quia ergo sic est, nobilitas secūdū cōmunem acceptionem hominū, nihil est aliud ꝙ antiquatæ diuitiæ. quia ergo nobiles ex antiquo fuerūt præsides, & in suo genere fuerunt multi insignes & diuites, eleuatur cor nobiliū ex exemplo parentū, vt tendāt in magna, & sint magnanimi. Naturale est enim

ꝙ semper

ꝙ semper effectus vult assimilari causæ: cum filij sint quidam effectus parentum, naturale est filios imitari parentes. Nobiles ergo aducrtentes ꝙ in eorum genere fuerunt multi insignes, et tendētes in ardua, vt imitentur parentes, affectāt magna, & cōtingit eos eē magnanimos. Secūdo nobiles nō solum sunt magnanimi & magni cordis, sed etiā si adsit facultas sunt magnifici & facientes magna. Nam cæteris paribus semper filij sunt nobiliores parentibus. Nam (vt dictū est) nobilitas idem est secundum cōmunem acceptionem quòd antiquatæ diuitiæ, vel ꝙ virtus & honorabilitas generis. Genus autem alicuius maxime reputatur honorabile, si ab antiquo affluebat diuitijs. Cū ergo semper sit dare initium, in quo genitores alicuius d.tari inceperunt: quanto magis proceditur per creationem filiorum, tanto minus est memoria genitores suos fuisse pauperes. ideo semper augmentatur nobilitas, & semper sunt magis antiquatæ diuitiæ in filijs ꝙ̄ in parentibus. quare cū nobilitas semper inclinet animum nobilium vt faciant magna, sequitur nobiles esse magnificos, etiam magis ꝙ̄ parentes: quia quodammodo sunt nobiliores illis. Ideo nobiles non solum sunt magnifici, sed etiam nituntur maiora facere ꝙ̄ parentes. Vnde Philosophus IIII Ethicorū, ait, ꝙ magnanimos & magnificos decet eē nobiles & gloriosos. Vult .n. ibidē, ꝙ nobiles ex sua nobilitate incitantur, vt sint magnanimi, & magnifici. Tertio nobiles sunt dociles & industres. qđ duplici de causa cōtingit. Vna sumitur ex nutrimēto, et ex custodia corpis. Alia vero ex cōuersatiōe, et C.2.3

 socie-

ſocietate quadam aliorum. Cum enim nobiles cum magna diligentia nutriantur, & cum magna cura propriũ corpus cuſtodiant: rationabile ẽ, eos habere corpus bene diſpoſitum, & bene cõplexionatum. Cũ ergo molles carne aptos mente dicamus, vt vult Philoſophus II de
Te.94 *Anima: cõtingit nobiles habere mentem aptam, & eſſe dociles & induſtres, quia in eis viget carnis mollicies, et bonitas complexionis. Rurſus hoc idem contingit ex cõuerſatione, & ſocietate aliorũ. Nobiles enim, quia multos habent reſpicientes ad eos, & conſiderantes eorum facta, incitantur, vt ſint viri meditatiui, ſubtiliter inueſtigantes quid decet eos facere, ne opera eorũ, quæ multi deſiderant, reprehenſibilia videantur. quare cõtingit eos ex diligenti conſideratione ſuorum agibilium eſſe dociles & induſtres. Ex hoc autem apparere põt, quãto odiendi ſunt adulatores, omnia aliorum facta commendantes. Cum enim nobiles non reprehenduntur, ſed ab adulatoribus etiam eorum mala facta cõmendantur, diſponuntur, vt ſeipſos ignorent, & ſequãtur voluptatem, nõ rationem. Maxime ergo nobiles ſiunt dociles & induſtres, ſi timentes reprehenſibilia facere, diligenter cõſiderent quid agendum. Quarto nobiles contingit eſſe politicos, et affabiles. Nam quia vt plurimum in curijs nobilium cõſueuit eſſe magna ſocietas, conuenit eos eſſe politicos & ſociales, quia vt plurimum in ſocietate vixerunt. Sicut enim ruſtici, quia quaſi ſolitarij viuunt, fiunt rudes & ſylueſtres: ſic nobiles ecõtrario vita ſociali viuẽtes, fiũt ſociales & affabiles. Hos autem mores, qui poſſunt eſſe*

boni

boni & laudabiles, quomodo habere oporteat Reges & principes, in antehabitis sufficienter est dictum. Dixi- mus enim supra, cũ de virtute tractauimus, quomodo de- cet reges & principes esse magnanimos, quomodo ma- gnificos, quomodo prudentes & dociles, & quomodo affabiles & sociales. Viso qui mores nobilium sunt lau- dabiles: videre restat q mores sunt vituperabiles. Narrat autem Philosophus II Rhetoricorum duos mores vitupe- rabiles, quos dicit competere ipsius nobilibus. Primus est, quia nobiles sunt nimis honoris appetitiui. Secũdus, sunt progenitorum despectores. Naturale est enim, ꝙ quili- bet vult accumulare ad id quod habet: ideo qui incipiũt ditari, volũt fieri ditiores: & qui sunt honorabiles, vo- lunt esse honorabiliores. Nobiles ergo, quia ex suo ge- nere videntur esse honorabiles, ideo volunt accumulare ad id quod habent, & volunt fieri honorabiliores. ideo sunt nimis honoris appetitiui. Secundo sunt elati & de- spectores progenitorum: vt plurimum enim nobiles, ma- iores se reputant, ꝙ̃ patres suos. quod ideo cõtingit, quia semper nobilitas longe, facta est maior, ꝙ̃ propinqua: qa semper est magis antiqua. Esse autem elatum, & despi- cere suos progenitores, & nimis esse honoris cupidi, vi- detur esse mali moris. Non enim debemus appetere ipsos honores in se, quia hoc faciunt elati & superbi: sed de- bemus appetere opera honore digna, quod faciunt vir- tuosi & magnanimi. Reges ergo & principes, cum non possint naturaliter dominari, nisi sint boni & virtuosi, decet eos sequi bonos mores nobilium, vt sint magnanimi

2.par. ca.21. 20.7. &.28

& magnifici ,prudentes & affabiles: & fugere malos mores, vt non sint elati, alios despicientes.

CAP. VI.

Quot sunt mores diuitum, & quomodo Reges & Principes debeant se habere ad mores illos.

C.16. *NArrat autem Philosophus II Rhetoricorũ, quos malos mores ipsorum diuitum. Diuites enim primo sunt elati. Secundo contumeliosi. Tertio sunt molles, & intemperati. quarto sunt iactatores, alios despicientes. Quinto autem reputant se dignos principari. Sunt enim diuites elati. Nam (vt Philosophus ait) ideo sic disponuntur, quia habendo diuitias aliquas, credũt se acquisiuisse omnia bona. Vnde & II Rhetoricorum dicitur, quod diuitiæ sunt quasi quoddam pretiũ, & quædã dignitas aliorum. Videtur enim esse in cõmuni opinione vulgarium omnia mensurari numismate, & omnia esse appretiabilia pretio denariorũ. Habentes ergo numismata, æstimant se habere omnia bona, eo quod reputent pecuniã esse dignitatem, & pretium omnium aliorum. quare in cordibus suis efficiuntur superbi & elati, credentes omnibus excellentiores esse. Secundo diuites sunt contumeliosi. Nam si sunt elati, & volunt videri esse excellentes: cũ ex hoc quis excellere videatur, si põt alijs cõtumelias inferre: diuites, vt videantur alijs præferri, et vt appareat eos esse excellentiores illis, mouentur, vt alijs*

contu-

contumelias inferant. Tertio diuites sunt molles & intemperati. quod eis contingit ex delicijs viuendi. Assueti enim sunt viuere adeò delicate, q̃ nõ possunt aliquas molestias sufferre. Ideo statim cõpassionantur, ruũt, et fiũt insecutores passionum, nõ valentes passionibus resistere: quia assueti sunt viuere delicate, & sine molestia. quare non sunt viriles, & temperati; sed magis sunt muliebres, siue molles, & insecutores passionum. Quarto diuites sunt iactatores, & despectores aliorum. Nam (vt innuit Philosophus II Rhetho.) maximum incitamentũ habent, vt sint tales. Nam quia etiã sapientes contingit indigere bonis diuitum, contingit vt diuites in suis cordibus eleuentur, dispicientes alios, & credentes se esse super eos, eo q̃ videant illos indigere bonis eorum. Recitat enim Philosophus II Rhetoricorum, q̃ cum quæsitum fuisset à muliere quadam, Vtrum esset melius, fieri diuitem, q̃ sapientem. Respondit, q̃ magis videat sapientes frequẽtare ianuas diuitum, q̃ diuites ianuas sapientum. Diuitiæ ergo, eo q̃ sint magis sensibile bonum, à vulgaribus, qui non cognoscunt nisi bona sensibilia, reputatur bonum excellens, & maximum; ita vt diuitias bonis alijs præferant. Quinto diuites reputant se dignos principari. Nam (vt Philosophus ait) habere putant id quo quis efficitur dignus principari: credunt enim q̃ dignitas principatus sint diuitiæ. Videtur enim eis, diuitias esse tantum bonum, q̃ quicunq; hoc bono affluit, dignus sit principari. Omnes ergo hi mali mores diuitibus competunt, eo q̃ decipiantur circa di-

uitias, credentes eas esse maius bonum quàm sint. D*ecet ergo reges & principes hos malos mores fugere.Nam si diuitijs affluũt, nõ debent propter hoc extolli.* N*ec propter hoc credere debent, se esse dignos principari.* N*am dignitas principatus principaliter innititur virtutibus et prudentiæ, quæ sunt bona interiora: non autem principaliter innititur diuitijs, quæ sunt bona exteriora.* D*iuitiæ ergo, si ordinentur ad opera virtuosa, deseruiunt felicitati nostræ, & sunt organa ad ipsam,& faciunt ad quandam eius claritatem. Sed si ordinentur ad iactãtiã, vel ad contumeliam, vel ad intemperantiam, vel ad alia opera vitiosa: tunc magis reddunt hominem infelicem, q̃ felicem.* R*eputatur ergo quis dignus principari, si sit bonus & prudens, non si diuitijs affluat.* Q*uare* R*eges & principes non sunt digni principari, nisi fugiant malos mores ipsorum diuitum, & nisi suas diuitias ordinẽt ad bonum, & ad opera virtuosa.*V*iso qui sunt mali mores diuitum, & ꝙ decet* R*eges & principes fugere tales mores: videre restat, qui sunt boni mores eorũ.* P*hilosophus autem* II R*hetoricorum, solum vnum bonũ morem videtur diuitibus attribuere. videlicet,ꝙ bene se habent circa diuina.* D*iuitiæ enim, quia videntur esse bona fortunæ,nõ videtur sufficere industria humana ad hoc ꝙ aliquis fiat diues: videmus enim aliquando homines magis industres, minus ditari:* Q*uia ergo sic est, acquisitio diuitiarum, vt dicitur* II R*hetoricorum, attribuenda ẽ fato, & ordinationi diuinæ magis,q̃ sagacitati humanæ.* D*igne ergo diuites circa diuina bene se habere debent.*

debent. Hoc est ergo quod dicitur II Rhetoricorũ, Vnus optimus mos assequantur diuites: qa bene se habent circa diuina, credentes aliqualiter per fata, idest, per ordinationem diuinã habere huiusmodi bona. Hoc autem di*ctum Philosophicum diligenter est considerandum. Nam diuitias, & quæcunq; bona habemus, magis habemus referre in diuinum ordinem, & in diuinam prouidentiam, q̃ in propriam industriam. ꝙ si hoc bene attenderent diuites faciendo magnifica circa diuina, non crederent se deo dona largiri, sed magis cogitarent ꝙ ei reddunt qđ ab ipso accipiunt.* Hunc autem bonum morem, videlicet, *bene se habere circa diuina, tantò magis decet reges & principes, quantò summo deo iudici de pluribus debent reddere rationem.* C. 17

CAP. VII.

Qui sunt mores potentum, & quomodo ad mores illos Reges & principes debeant se habere.

N*Obilitas, diuitiæ, & ciuilis potentia, inter bona exteriora computantur. non tamen dicunt vnum & idem bonum. Contingit enim aliquos esse nobiles, qa processerunt ex aliquo nobili genere, qui tamen nõ sunt diuites. Sic etiam contingit aliquos esse diuites q nõ sunt nobiles, quia non processerunt ex honorabili genere, sed sunt nuper ditati. Differunt ergo esse nobilem, & esse diuitem. Differt etiam esse nobilem, & esse diuitem, ab*

esse

esse potentem. Nã dicitur aliquis eẽ potens, quia est in aliquo principatu, & habet multos sub suo dominio. quare cũ multos nobiles videamus eẽ impotentes, & nõ posse principari, nõ est idem esse nobilẽ, & eẽ potẽtem. Rursus videmus aliquos abũdare argẽto & auro, et in agris & vineis, q tñ deficiunt in ciuili potentia: qa nulli reguntur sub eius imperio. quare nõ est idem eẽ diuitem & esse non potentem. Viso ergo qui sunt mores nobilium, et qui diuitũ. restat videre, qui sunt mores potentum. Po-
C.17. tentes aũt (vt vult Philosophus II Rheto.) omnino habent meliores mores, ꝙ diuites. Narrat aũt Philosophus tria, in quibus mores potentum excedunt mores diuitum. Primo enim potentes sunt magis studiosi ꝙ diuites. Secundo sunt magis temperati. Tertio sunt minus contumeliosi. Sunt enim magis studiosi & magis boni ꝙ diuites, quia secundũ Philosophum coacti sunt intendere in ea quæ sunt circa potentatum. Nam qui est in aliquo potentatu, vel in aliquo principatu, quia est persona cõmunis & publica, ad quam multi respiciũt, verecundatur omnino declinare à medio, & non agere opera virtuosa. Ipse ergo principatus quodammodo inducit hominem ad bonitatem, & ad iustitiam. Studiosiores igitur sunt potentes, ꝙ diuites: quia coacti sunt intendere circa opera potentatus, quæ debent esse bona & studiosa. Secundo potentes sunt magis temperati ꝙ diuites. Nã cũ quis dat se exercitio, retrahitur ab ocio: & cum dat se vni operi, retrahitur ab alio. Diuites ergo si non abundent in ciuili potentia, & nõ cogantur intendere operi-
bus

bus iustitiæ, vacant ocio, & de leui inclinantur, vt dent operã rebus venereis, & fiant intemperati. Potentes *vero & principantes, q̃a oportet eos intẽdere exterioribus curis, retrahuntur, vt non omnino possint vacare venereis. Quare contingit potentes magis esse temperatos, q̃ diuites,* Tertio *potentes minus contumeliosi sunt, q̃ diuites.* Ideo *scribitur* II Rhetoricorum, *si potentes iniuriantur, non iniuriantur in paruis, sed in magnis.* Po*tentes enim existentes in* Principatu, *q̃a sunt in loco magno honore digno, non tendunt nisi in magna & in ardua.* Ideo *si contingat eos alijs iniuriari, nõ iniuriabuntur in paruis, sed in magnis,* Non *enim curabunt facere paruam offensam, sed vel in nullo damnificabunt alios, vel inferent magnum damnum.* Minus *igitur sunt contumeliosi potentes, q̃ diuites: quia quamlibet contumeliam inferre non curant, sed solummodo contumeliosi in magnis.* Mores *diuitum omnino peiores, q̃ mores nobilium, vel potentum.* Ideo *diuitiæ, si eas non cõcomitentur potentatus & nobilitas, vt plurimum magis reddunt hominem infelicem q̃ felicem. Qui enim sic diues est, q̃ nec est nobilis, nec est in aliquo potentatu, vt plurimum est intemperatus, & insensatus felix, vel est insensatus fortunatus.* Diues *enim si non sit nobilis, et non processerit ex quodam genere antiquo & honorabili, sed sit nuper ditatus, dicitur esse insensatus felix, quia nescit vti diuitijs, quæ sunt organa ad felicitatẽ. vel dicitur insensatus fortunatus, q̃a nescit fortunas ferre vel nescit debite se habere in diuitijs, quæ sunt bona fortunæ.*

C. 16. *Ideo dicitur II Rhetoricorum ꝙ nuper ditatum esse, est ineruditio diuitiarum: qui enim nuper ditati sunt, non sunt eruditi, quomodo possunt vti diuitijs. propter quod in eodem II Rhetoricorũ scribitur, ꝙ mores diuitiarum (vt in summa sit dicere) sunt mores insensati felicis. Nobilitas ergo bene associatur diuitijs: quia qui sic est diues, ꝙ tamen est nobilis, & ab antiquo sui progenitores diuites extiterunt, melius nouit diuitias supportare, et propter eas non tantum extollitur. Videntur enim bona sensibilia omnino esse contraria scientijs, & virtutibus. Nam diuitiæ & sensibilia bona prius q̃ habeantur, reputantur maiora q̃ sint: habita vero, vilescunt. Scientiæ vero & virtutes modo contrario se habere videntur. Nam prius q̃ habeantur, non reputantur tam magna, sicut postq̃ habita sunt: qui .n. gustare incipit de suauitate virtutum, & dulcedine scientiarum, statim percipit ea esse maiora bona, q̃ crederent. Bona ergo sensibilia quanto magis habentur, minus reputantur. Quare cũ ditati ab antiquo, magis assueti sint in diuitijs, & magis assequuti sint eas q̃ nuper ditati, non tantum reputant diuitias, nec sic extolluntur ꝓpter illas, sicut qui de nouo diuitias susceperunt. Ne igitur quis sit insensatus felix, & nesciat fortunas ferre, expedit vt diuitias concomitetur nobilitas. Diues enim nobilis & ab antiquo, in omnibus scit melius se habere, q̃ rusticus ex nouo ditatus. Bene ergo dictum est, ꝙ ne diues sit insensatus felix, requiritur vt sit nobilis: sed ne sit intemperatus, requiritur vt sit potens. quia (vt dicebatur) reges potentes, qa*

diuersis

diuersis curis intendunt ꝓpter principatum, non ita possunt vacare venereis. Reges ergo & principes, quia vt plurimum his tribus exterioribus affluunt, videlicet, diuitijs, nobilitate, potentia: decet eos eẽ eruditos, & temperatos. Nam per nobilitatem eo ꝙ ab antiquo abundauerunt diuitijs, sciunt magis fortunas ferre, & circa diuitias sciunt magis erudite se habere. Rursus quia pollent principatu & potentia, & oportet eos diuersis curis intendere, retrahuntur à venereis, & inducuntur, vt sint temperati. Sic ergo sentiendum est de moribus. quia senes, iuuenes, & illi qui sunt in statu, potentes, nobiles, & diuites, tales mores habent, quales diximus: non ꝙ omnes vniuersaliter tales sint, & ꝙ necesse sit eos tales esse: sed vt plurimum diuitum, nobilium, & aliorum sunt tales mores, quales superius dicebamus. Rursus licet non sit necessarium, eos tales mores habere: tamen multum inclinantur, & magnam pronitatem habent, vt sequantur prædictos mores. Iuuenes ergo & senes non indignentur, si aliquos malos mores de ipsis narrauimus: quia nullam eis per huiusmodi mores necessitatem imponimus, quin possint omnes malos mores vitare, & sequi ordinem rationis. Sic etiam nec nobiles, vel diuites indignari debent, si ipsorum narrauimus aliquos malos mores: quia non oportet omnes esse tales, sed sufficit reperiri illud in pluribus: pronitatem enim quandam, & nõ necessitatem, ꝑ huiusmodi mores in eis ponere intendebamus. Narratis ergo moribus laudabilibus, & vituperabilibus secundum diuersas ætates, & secundum diuersos

sos

sos status: decet omnes homines sequi mores laudabiles, & fugere vituperabiles. Sed tantò magis hoc decet Reges & principes, quantò in altiori gradu existunt. Ipsi enim (vt superius dicebatur) debent esse exemplar, & regula aliorum, & forma viuendi. quicquid ergo laudabilitatis est in moribus singulorum, totum debet in ipsis peramplius & perfectius reperiri.

Primi libri de regimine Principis finis: in quo traditum fuit, quomodo Princeps seipsum regere debeat.

D. ÆGIDII ROMANI ORDINIS Fratrum Eremitarum S. Augustini, De Regimine Principum Liber secundus. In quo tractatur de regimine domus.

CAP. I.

Quòd naturale est homini viuere in societate, & quod hoc decet Reges & Principes diligenter aduertere.

PRimi libri est digesta materia: quia ostensum est, in quo Reges & Principes debeãt suam felicitatem ponere: quas virtutes habere: quas passiones sequi: & quos mores debeãt imitari. Per hæc enim quatuor, sufficiẽter habetur, qualiter quilibet debeat seipsum regere, & qualis debeat in seipso esse. Restat ergo dicere de regimine familiæ, siue de regimine ipsius domus. Nõ enim sufficit, quod Reges et principes sint boni in seipsis, nisi sint boni quo ad alios, & nisi sciant alios gubernare: nec sufficit quod reges debite seipsos regant, nisi regere sciant domum, ciuitatem, & regnum. In hoc ergo secũdo libro determinabitur de regimine domus. Sed cum familia domus sit communitas quædam, & sit communitas naturalis: si de domo determinare volumus, videndũ est quomodo se habeat homo ad

mo ad esse cõmunicatiuum & sociale. Sciendum igitur, ꝙ homo vltra alia animalia quatuor indigere videtur: ex quibus quadruplici via venari possumus, ipsum esse cõmunicatiuum & sociale. Prima via sumitur ex victu, quo homo indiget. Secũda ex vestitu, quo tegitur. Tertia ex remotione prohibentium, per quam ab hostibus liberetur. Quarta ex disciplina & sermone, per quæ instruitur. Sic enim imaginari debemus, ꝙ natura nihil facit frustra. ei ergo, qđ naturaliter fit, naturalia sunt ea, sine quibus non potest bene conseruari in esse. Frustra enim natura ageret, si res naturales nullo modo cõseruarentur in esse, sed statim, postꝗ̃ essent factæ, esse desinerent. quare cum viuere sit homini naturale, omnia illa, quæ faciunt ad bene viuere, & sine quibus non potest sibi in vita sufficere, sunt homini naturalia. inter alia autem, quæ faciunt ad sufficientiam vitæ humanæ, est societas. naturaliter ergo homo est animal sociabile. Quòd autem societas maxime faciat ad sufficientiam vitæ humanæ, patere potest ex his quatuor supra enumeratis: quibus homo, aliter ꝗ̃ cætera animalia, indigere videtur. Prima via sumitur ex ipso victu, quo indiget. Nam homo inter cætera animalia habet meliorem tactum, & meliorem cõplexionem. Ideo inter omnia animalia indiget cibo diligenter & artificialiter præparato. Natura enim animalibus alijs quasi sufficienter ministrat cibum: vt animalibus non viuentibus ex rapina, cuiusmodi sunt oues, boues, & cætera talia, ministrat herbas & fructus. qui absꝗ alia præparatiõe sufficiũt ad nutrimẽtũ.

Ani-

Animalibus vero viuētibus ex rapina, vt lupis, leonibus, & cæteris talibus, administratur nutrimentum ex cæteris animalibus, quæ naturaliter producuntur. quodammodo ergo omnibus alijs animalibus natura sufficienter præparat nutrimentum. Nam quia non habent complexionem ita puram, & ita redactam ad mediū, vt homo, nō indigent cibo ita depurato, vt ipse. quare cibaria aliorum animalium sufficiunt eis ad vitam, prout sunt præparata à natura absq; alia artificiali decoctiōe vel præparatione. homo vero, quia magis habet complexionem puram & redactam ad medium, indiget alimento præparato & depurato Frumentū *ergo, quod à natura producitur, & si esset sufficiens cibus animalibus alijs: homini autem non est sufficiens cibus, nisi præparetur & depuretur. ideo molitur, & depuratum fit inde panis, et coquitur, vt sit hominum congruus cibus Et quia ad hæc omnia vna sola persona non bene sufficit, ideo vt homo ratione victus sufficiat sibi in vita, indiget societate, vt vnusquisq; suppleat alterius defectum.* Et *quod dictum est de frumento, intelligendum est de cibarijs alijs. nunquam enim homo existens solus sufficit sibi ad habendum congrua cibaria, quæ requiruntur ad vitam.* Bene ergo dictum est, q; ex parte victus, quo indigemus, homo est naturaliter animal sociale. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex parte indumentorum, quibus tegimur. Nā sicut natura sufficienter alijs animalibus prouidere videtur in victu: sic videtur q; eis sufficienter prouideat in vestitu. Bestiæ enim, & aues, quasi naturale

indumentum, habere videntur lanam, vel pennas. Homini autem non sufficienter prouidet natura in vestitu: cum enim homo sit nobilioris complexionis q̃ *animalia alia, à frigiditate & ab intemperie temporis magis habet offendi, q̃* *illa. quare cum habere victum & vestitum congruat ad vitam humanam, & nullus sibi sufficiat sine societate alterius, sequitur* ꝙ *homo naturalem impetũ habeat vt sit animal sociale. necessaria ergo fuit communitas domus, & cõmunitates aliæ, cuiusmodi sunt communitas ciuitatis, & regni, ad hoc* ꝙ *homines perfecte sibi in vita sufficiãt. Sed si hæc sunt necessaria ad conseruandam hominis naturalem vitam, viuere in cõmunitate & in societate est quodammodo homini naturale. Tertia via ad inuestigãdum hoc idem, sumitur ex remotione prohibentium, pro vt ab inimicis & ab hostibus defendimur. Natura enim aliq̃bus animalibus ad sui tuitionem dedit cornua, vt bubalis & bobus. Aliquibus vero dedit dentes, vt lupis & canibus. Aliquibus dedit vngues, vt vrsis & leonibus. Aliquibus autem corporis agilitatem, vt leporibus & capreis. Sicut enim capreæ & lepores q̃a nõ per aliam viam possunt euadere mortis pericula nisi per corporis agilitatem & per fugam, ideo statim cum audiunt strepitum, fugam arripiunt. Sed natura homini, tanq̃ excellentiori animalium, non dedit ad sui tuitionem cornua vel vngues: sed dedit ei manum, quæ secundum Philosophum III de Anima, est organum organorum. Nam per manum omnia organa, & quicquid ad defensionem facit, fabricare valemus.*

Te. 38

Quare

Quare si naturale est homini desiderare cõseruationem vitæ, cum homo solitarius non sufficiat sibi ad habendum congruum victum & vestitum, & ad fabricandum sibi arma & organa, per quæ à contrarijs defendatur: naturale est ei, vt desideret viuere in communitate, & vt sit animal sociale. quarta via sumitur ex parte sermonis & disciplinæ, per quam instruimur. Nam alia animalia sufficienter inclinãtur ad opera sibi debita ex instinctu naturæ absq; introductione aliqua præcedente: vt aranea ex instinctu naturæ debitã telã faceret, si nunq̃ vidisset araneas alias texuisse. Sic etiã & hirũdines debite facerent nidum, si nunq̃ vidissent alias nidificasse. Et canis ex instinctu naturæ instruitur, qualiter se debeat habere in partu; si nunq̃ vidisset canes alias peperisse. Mulier aũt cũ parit, nescit qualiter se debeat habere in partu, nisi per obstetrices sit sufficienter edocta. quia ergo homo nõ sufficienter ex instinctu naturæ inclinatur ad opa sibi debita, natura dedit ei loquelã siue sermonẽ, vt p sermonẽ homines se inuicẽ doceãt, et vnus ab alio suscipiat disciplinã. Et quia hoc fieri nõ põt, nisi simul cũ alijs cõuiuamus: naturale ẽ homini simul cõuiuere cũ alijs, & esse animal sociale. Vnde & Philosophus I Poli. inter alias rationes, quas tangit, probantes hominem naturaliter eẽ sociale animal, potissime innititur huic rationi, videlicet, q̃ quis sermo est ad alterum vt ad socios, ex quo natura dedit homini sermonem, quem non dedit animalibus alijs, sequitur hominẽ magis naturaliter esse animal sociale, q̃ animalia cetera.

Infra, lib. 3. par. 1. cap. 4.

Cap. 2

Quare si sic naturale est, hominem esse animal sociale: recusantes societatem, & nolentes ciuiliter viuere, vt supra in primo libro tetigimus, & vt infra tangentur, quasi non viuunt vt homines. vel ergo hoc cõtingit eis, quia deficiunt á modo humano, & tunc sunt quasi bestiæ. vel qa modum humanum excedunt, cuiusmodi sunt viri cõtem-
Ca. 2. *platiui, & tunc sunt quasi dij. Ideo dicitur I Politicorũ ꝙ eligens solitariam vitam, nõ est pars ciuitatis: sed aut est bestia, aut deus. Ad literam enim, eligentes nõ cõuiuere alijs, vel hoc est, quia nimis sunt scelerati, & non possunt societatem aliorũ supportare, & tunc sunt quasi bestiæ. vel quia sunt nimis boni, & volunt vacare contemplationi & ocio, & tunc sunt quasi diuini. Decet ergo omnes homines, & maxime reges & principes diligenter aduertere, quantum deseruiat societas humanæ vitæ: vt ad bene viuere sciant se, & alios ordinare.*

CAP. II.

Quomodo se habet communitas domus ad communitates alias, et quomodo huiusmodi communitas sit necessaria in humana vita.

DVbitaret forte aliquis, dicens nos scientiarum limites ignorare: quia societas, siue communitas illa, per quam nobis sufficimus in victu & vestitu, & in alijs necessarijs ad vitam, non videtur esse communitas
C. I. 2 *domestica, sed ciuilis: quia secundũ Philosophum I Politicorũ*

liticorum, Communitas domus, non est sufficiens in vita tota. Ideo enim inuẽta fuit ciuitas, vt expedientia ad vitam, quæ in vna domo, vel in vno vico reperiri non possunt, reperirentur in vico alio, vel in alia parte ciuitatis. Ciuitas ergo, si sit recte ordinata, cõtinere debet expedientia in tota vita, vt in tertio libro plenius ostẽdetur. Quare si determinare de cõmunitate ciuium non spectat ad hunc librum, vbi agitur de regimine domus; sed ad tertiũ, vbi agitur de regimine ciuitatis: videmur transgressi fuisse limites huius artis, determinando in præcedenti capitulo aliqua pertinentia ad communitatem ciuitatis. Sed si diligenter aspicimus, quomodo communitas domestica se habet ad communitates alias: cum quælibet cõmunitas includat cõmunitatem domesticã, nec possit esse ciuitas, neq; vicus, nisi habeant esse domus: si communitas aliqua est necessaria in humana vita, sequitur communitatem domus ad huiusmodi vitam necessariã esse. In præcedenti ergo capitulo determinauimus de societate humana, ostendentes eam esse necessariam ad vitam nostram: quia per hoc manifeste ostenditur necessariam esse cõmunitatem domesticam: cum omnis alia cõmunitas cõmunitatem illam præsupponat. Aduertẽdũ ergo ꝙ si dicta Politica diligenter consideremus, apparebit quadruplicem esse communitatem. videlicet, domus, vici, ciuitatis, & regni. Nam sicut ex pluribus personis fit domus, sic ex multis domibus fit vicus, et ex multis vicis ciuitas, & ex multis ciuitatibus regnum. quare sicut singulares personæ sunt partes domus, sic & do-

mus sunt partes vici, ciuitatis, & regni. nō tamen eodem modo: sed vici sunt pars immediata, qa immediate ex domibus cōstituitur vicus. ciuitatis vero domus partes esse dicuntur, quia constituendo vicum, ex consequenti cōstituere possunt ciuitatem, & regnum. Hoc ergo modo cōmunitas domus se habet ad cōmunitates alias: quia omnes aliæ ipsam præsupponunt: & ipsa est quodammodo pars omnium aliarum. Naturalis enim origo ciuitatis

Cap. 1 *vt patet per Philosophum I Politicorū, hoc modo existit, quia primo facta fuit vna aliqua domus: sed crescentibus filijs & filiabus, & non valentibus præmultitudine habitare in domo illa, cōstruxerunt sibi domos annexas: & sic ex multis domibus factus fuit vicus. Vnde et I Politicorū. dicitur, ꝙ vicus est vicinia domorū, quos vocāt quidam collectaneos & pueros puerorum. Naturalis ergo origo vici, est ex cōuicinia domorū, quas construxit multitudo collectaneorum, & puerorum; siue filiorum. Nam, vt tangebatur, crescentibus collectaneis idest nepotibus, & filijs, & filiorū filijs: & non valentibus habitare in vna domo, compulsi sunt facere domos plures, & cōstituere vicum. Sic procedente generatione ipsorū, & vlterius augmentata multitudine, facta est pluralitas vicorum, & per consequens factum est castrum vel ciuitas. vlterius vero multiplicatis castris, & ciuitatibus, factus ē principatus, & regnum. Vtrū autem alio modo sit possibilis generatio vici, ciuitatis, vel regni, ꝙ ex crescentia collectaneorum vel filiorum: plenius infra ostendetur. ad præsens vero in tantū dictum sit, ꝙ huiusmodi*

generatio est maxime generalis : quia ꝓcedit ex genere quod est opus naturæ.quicquid tamen sit de hoc,et qualitercunq; constituatur vicus , ciuitas , siue regnum , semper sic se domus habet ad communitates alias , quòd est pars omnium aliarum , & aliquo modo eam omnes aliæ præsupponunt. Viso, *quomodo communitas domus se habeat ad communitates alias : de leui patet , quomodo huiusmodi communitas sit necessaria in humana vita.* Nam *si omnes communitates aliæ domum præsupponũt:si aliqua communitas est necessaria ad per se sufficientiam vitæ , oportet communitatem domus necessariam esse.* Re*ges ergo & principes , quorum officiũ est dirigere alios ad bene viuere, ignorare non debent, quomodo domus et ciuitates deseruiunt ad sufficientiam humanæ vitæ.*

CAP. III.

Quòd communitas domus est aliquo modo communitas prima , & ꝙ est naturalis , et ꝙ Reges et Principes, et vniuersaliter omnes ciues hoc ignorare non debent.

NE *laboremus in æquiuoco, cũ de domo loquimur, sciendum ꝙ domus nominari potest ædificium constitutum ex pariete , tecto , & fundamento : vel nominare potest familiam in ea contentam. Sicut & ciuitas aliquando muros , & ambitum ciuitatis : aliquando vero gentem habitantem in ipsa .* Dicimus *enim aliquando*

ciuitatem aliquam hoc fecisse, non ꝙ muri vel ædificia hoc egerint, sed quia incolæ ciuitatis fecerunt illud. Sic aliqui dicere consueuerũt domos suas hoc operatas esse, non quia lapides illud egerint, sed quia sui progenitores fecerunt illud. quare sicut communicatio ciuium ciuitas nominatur, sic societas & communicatio personarũ habitantium in vna domo domus nuncupari potest. Domus *ergo de qua principaliter intenditur in morali negocio non est ipsum ædificium, sed est communicatio domesticarum personarum. spectat enim ad moralem* Philosophum, *vt ad œconomicum, determinare de ædificijs domorũ: quia spectat ad ipsum vniuersaliter et typo ostendere, ꝙ decet homines habere habitationes decentes secundum suam possibilem facultatem. non tamen spectat ad ipsum principaliter determinare de domo, vt nominat ædificium constructum: sed determinare debet de domo, quæ est ædificium, prout habet ordinem ad domũ, quæ est cõmunitas personarum. sicut spectat ad* Politicum *determinare de ordine domorum, & cõstructione vici, & de fabrica ciuitatis, vt ordinantur ad cõmunitatem, & ad politiam ciuium.* Intendimus *ergo ostendere de domo, quæ est cõmunitas personarum domesticarum, quomodo sit cõmunitas prima.* Notandum *ergo, ꝙ* Primum *multipliciter distingui potest.* Est *enim primũ in opere: & primum in intentione: & est primum in via generationis & temporis: & primum in via perfectionis & complementi.* Videmus *ꝙ ea, quæ sunt ad finem, præcedunt finem in opere & in executione: sed*

finis

finis præcedit ea secundum intentionem agentis. Agens enim primo & principaliter intendit finem. Verùm quia non potest habere finem, nisi per ea, quæ sunt ad finem: modus executionis & operis est contrarius intentioni et voluntati. Nam intendimus & volumus ea quæ sunt ad finem, intendendo & volendo finem, ita quod finis est primo volitus & intentus: sed in operando, & exequẽdo est econtrario. Nam per opus consequitur finem, operando ea quæ sunt ad finem, ita quod ea quæ sunt ad finem licet sint posteriora & in voluntate & in intentione, sunt tamen priora in executione & opere: nam si finis esset aliquid primo operatum, cum adepto fine cesset operatio, nunquam operaremur ea, quæ sunt ad finẽ. Vnus ergo modus distinguendi prioritatem, est, quia aliquid ẽ primum in volũtate, & in intentione: aliquid vero in executione, & opere. Alius vero modus distinguendi prioritatem esse potest: quia aliqua est prioritas in via generationis & temporis: aliqua vero in via perfectionis & complementi. vt puer est prior viro generatione & tempore, quia prius tempore aliquis generatur et efficitur puer quam efficitur vir: verumtamen vir est prius puero perfectione & complemento, quia vsus rationis et alia quæ requiruntur ad perfectionem humanã, per amplius & perfectius reseruantur in viro quam in puero. Sic ergo distinctis prioritatibus: de leui patet, quomodo cõmunitas domus se habet ad cõmunitatem ciuitatis, & ad communitates alias. Nam in executione & opere domus præcedit vicum, ciuitatem, & regnum: sed in voluntate & in

te & in intentione communitates illæ præcedunt communitatem domesticam. Rursus *via generationis & temporis domestica communitas præcedit communitates alias: sed in via perfectionis & complementi communitates aliæ præcedunt ipsam.* Videtur *communitas domus ad communitates alias dupliciter se habere.* Primo, *quia huiusmodi communitas respectu aliarum est imperfecta: omnes vero aliæ sunt perfectiores ipsa. cum enim omnis alia communitas includat communitatem domus, & addat aliquid supra ipsam; omnes aliæ communitates sunt perfectiores ea.* Habet *ergo se communitas domus ad communitates alias, sicut imperfectum ad perfectum, & sicut pars ad totum.* Rursus *huiusmodi communitas se habet ad alias, sicut quod est ad finem se habet ad ipsum finem.* Nam *domus tanquam ad finem ordinatur ad vicum, ciuitatem, & regnum.* Est *enim domus propter vicum, vicus propter ciuitatem, ciuitas propter regnum.* Communitas *ergo vici est finis communitatis domus, communitas ciuitatis cõmunitatis vici: sed communitas regni est finis omnium prædictorum.* Quare *cum imperfectum in via generationis & imperfectionis præcedat perfectum, perfectũ verò præcedat ipsum in via perfectionis & complementi: bene dictum est, communitatem domus esse priorem alijs tempore & generatione; esse tamen posteriorem illis perfectione & complemento.* Vnde *&* Philosophus
Cap. 2 I Politicorum *comparans ciuitatem ad vicum & domũ, ait, quod prima communitas est communitas ciuitatis. quod*

non

non est intelligendum de prioritate generationis vel temporis, cum ipsemet dicat ciuitatem procedere ex multiplicatione vici, sicut et vicus procedit ex multiplicatione domorum, intelligendum est ergo hoc de prioritate perfectionis, & complementi. Amplius cum *communitas domus ad communitates alias non solum se habeat sicut imperfectum ad perfectum, sed etiam sicut quod est ad finem ad ipsum finem: domus respectu aliarum cõmunitatum non solum est prior tempore, & posterior perfectione, sicut imperfectum se habet ad perfectum, sed etiam est prior in opere, & posterior in intentione: quia quod est ad finem, hoc modo se habet ad ipsum finem. spectat enim nõ solũ ad principem siue ad legislatorem, sed etiã ad quemlibet ciuem prius intendere bonum ciuitatis & regni, q̃ etiam bonum propriæ domus, vt in tertio libro plenius ostendetur.* Viso, *quomodo cõmunitas domus aliquo modo est prior, q̃ communitates aliæ: de leui videri potest, quomodo sit huiusmodi cõmunitas naturalis.* Nam *cũ natura nõ præsupponat artẽ, sed ars naturam: quicquid arte naturali supponitur, nõ proprie quid artificiale erit, sed oportet illud (secundũ q huiusmodi est) naturale esse.* Quare *si homo est naturaliter animal communicatiuum & sociale, cum omnis cõmunitas præsupponat cõmunitatem domus, oportet cõmunitatẽ domesticã siue domũ quid naturale esse.* Reges *ergo & principes decet scire gubernare domestica, & regere familiam siue domũ, nõ solum inquantũ esse debent viri sociales & politici, qa sic scire gubernationem*

domus

domus pertinet ad omnes ciues: sed spectat specialiter ad Reges & principes, quia sicut regnũ vel ciuitas praesupponunt esse domũ, sic regimen regni et ciuitatis praesupponit notitiam regiminis domus, & personae propriae: nũquam enim quis debitus rector regni vel ciuitatis efficitur, nisi se & suam familiam sciat debite gubernare. Quare si specialiter spectat ad reges et principes regere regnũ & ciuitates, specialiter spectat ad eos, vt sciãt domum propriã gubernare, & vt cognoscant quae & qualis est communitas domus vt se habet ad regnum & ciuitatem, vt est in praesenti capitulo declaratum: nam ꝑ hoc magnam viam habebunt ad inuestigandum regimen ciuitatis & regni. Est *tamen diligenter notandum ꝙ licet quodã speciali & excellenti modo ad* Reges *et principes spectat intendere bonũ regni & principatus: attamen huiusmodi bonum intendere spectat ad vnumquemq; ciuem, & ad quemlibet incolam ciuitatis; quia bonum regni est bonum omnium ciuium, & omnium existentiũ in regno.* Ergo *tum quia quilibet studere debet vt sit dignus regere & principari, tum etiã quia spectat ad oẽs ciues intendere bonũ regni: spectat ad vnumquemq; ciuem scire regere domum suam, non solum inquantum huiusmodi regimen est bonum proprium, sed etiam prout tale regimen ordinatur ad bonũ commune, vt ad bonũ regni & ciuitatis.*

CAP. IIII.

Qualis sit communitas domus, et quod oportet domũ ex pluribus constare personis.

Est autem ex praecedenti capitulo aliqualiter declaratum, qualis sit communitas domus: cũ ostensum sit quod homo est naturaliter animal domesticũ, & quod cõmunitas domus est quodammodo naturalis. Attamen quia *per hoc nõ sufficienter habetur qualis sit huiusmodi cõmunitas, ideo intendimus aliqua dicere de cõmunitate domestica. Sciendum ergo, Philosophum I. Politicorum sic describere cõmunitatem domus. videlicet, quod domus est cõmunitas secundum naturam, constituta quidem in oẽm diem. In hac autem descriptione aliquid declaratum est per praecedens capitulum, & aliquid restat vlterius declarandum. Nam quod domus sit cõmunitas secundum naturã, superius grosse & figuraliter probabatur, & infra clarius ostendetur. vbi distinguentur oẽs partes domus, & probabitur quod quaelibet talis pars est aliquid naturale. Restat ergo declarare in descriptione praedicta, quomodo domus sit cõmunitas constituta in omnem diem. Ad cuius euidentiam aduertendum, quod humanorum operum, & eorum quae requiruntur ad sufficientiam vitae, ad quae ordinatur humana cõmunitas, vt videtur distinguere Philosophus I Politicorum, quaedam sunt diurnalia, vt illa, quibus indigemus omni die, cuiusmodi est cõmedere, bibere, & cuiusmodi sunt alia sustentamenta, & seruitia corporalia, quibus cottidie indigemus. Aliqua*

Cap. 1

Cap. 5

quæ vero sunt nõ diurnalia, quibus non quotidie indigemus, vt emptio, & venditio. Nam & si aliqui existentes in aliqua domo, ad sustentationẽ vitæ quotidie indigent emptione, & venditione; videtur hoc esse ex defectu, & ex corruptione domus: nõ enim videntur se habere vt incolæ nec vt ciues, sed magis vt peregrini & vt viatores, si ad sustentationem vitæ emptione vel venditione cõtinue egeant. Communitas ergo domus facta fuit ꝑpter ea, qbus quotidie indigemus. Verũ qa in vna domo nõ reperiũtur omnia necessaria ad vitam, non sufficiebat cõmunitas domestica, sed oportuit dare cõmunitatem vici, ita ꝙ cũ vicus constet ex pluribus domibus, qđ nõ reperitur in vna domo, reperiatur ĩ alia. Propter qđ Cap. I *Philosophus I Poli. ait, ꝙ sicut cõmunitas domus cõstituta ẽ in oẽm diem, idest in opera diurnalia: sic in opera nõ diurnalia cõstituta ẽ cõmunitas vici. Verũ qa etiã in vno vico non reperiuntur oĩa necessaria ad vitã, præter cõmunitatem vici oportuit dare cõmunitatẽ ciuitatis. Cõmunitas ergo ciuitatis eẽ videtur ad supplendã indigentiã in tota vita. Illa ergo videtur eẽ perfecta ciuitas (vt superius dicebatur) in qua reperiri possunt quæ sunt necessaria vniuersaliter ad totã vitã. Rursus aũt, qa cõtingit ciuitates habere guerras, vtile ẽ vni ciuitati ad expugnãdã ciuitatem aliã cõfœderare se alteri ciuitati. quare cũ confœderatio ciuitatũ vtilis sit ad bellandũ hostes, & ad remouendũ prohibentia corruptiua, præter cõmunitatem domus, vici, & ciuitatis, inuenta fuit cõmunitas regni & principatus, quæ ẽ confœderatio pluriũ castrorũ &*

ciuitatum existentium sub vno principe siue sub vno rege. Erit ergo hic ordo, quod domus ē cōmunitas secūdū naturam constituta in omnem diem. Vicus aūt ē cōmunitas cōstituta in opera nō diurnalia. Ciuitas vero ē cōmunitas constituta ad sufficientiā in vita tota. Sed regnū est cōmunitas cōstituta nō solū ad supplendū indigentias vitæ, sed ēt ad remouendū prohibentia corruptiua. ad quæ remouendū vna ciuitas nō pōt plene sufficere, nisi ei sint adiunctæ aliæ plurimæ ciuitates & castra. Patet ergo qualis sit cōmunitas domus, q̄a ē cōmunitas naturalis cōstituita ꝓpter opera diurnalia et quotidiana. Quòd aūt oporteat domum ex pluribus constare personis, vidère nō est difficile. Nā cū domus (vt patet ex habitis) sit cōmunitas quædā & societas personarū: cū non sit ꝓprie communitas nec societas ad seipsum, si in domo cōmunitatem saluare volumus, oportet eam ex pluribus cōstare personis. immo (vt infra patebit, & vt vult Philosophus I Poli.) nō solū domus ē cōmunitas quædā, sed in domo oportet dare plures communitates: quod sine pluralitate personarū esse nō potest. Patet ergo quod domus ex pluribus cōstat personis. Patet ēt qualis sit, & quomodo sit necessaria. Nam (vt est ex habitis manifestum) in vita humana non solum est expediens communitas domus, sed & vici, ciuitatis, & regni. Vtrum autem propter alias causas, quàm propter iam dictas, sit expediens communitas ciuitatis, & regni, in tertio libro plenius ostendetur. Ad præsens autem sufficiat in tantum tangere de regno & ciuitate, inquantum eorū notitia aliquo C.1.3

quo

quo modo deseruit ad cognoscẽdum domũ, & ad sciendum qualiter sit regenda. Nã (vt superius tangebatur) in hoc secũdo libro intenditur principaliter regimen domus, non autem regimen ciuitatis. His sic pertractatis, *cum communitas domus sit tam necessaria in vita ciuili, spectat ad quemlibet ciuem scire debite regere suam domum: tantò tamen magis hoc spectat ad reges & principes, quãtò ex incuria propriæ domus magis potest insurgere præiudicium ciuitati & regno, ꝙ̃ ex incuria aliorum.*

CAP. V.

Quòd oportet in domo saltem duas cõmunitates esse, et ꝙ oportet eam constare ex tribus generibus personarum.

Cap. 1 PHilosophus I Politicorum *vult, ꝙ ex duabus cõmunitatibus, videlicet, ex cõmunitate viri & vxoris, domini & serui, constat domus prima.* Dicit aũt *domũ primam ex his duabus cõmunitatibus cõstare. quia saltem ad constitutionem domus hæ duæ cõmunitates requiruntur.* Ex *illis enim dicitur domus constare, sine quibus congrue esse non potest.* Quòd *vero sine viro & vxore, & domino & seruo, domus (de qua hic loquimur) congrue non possit existere, sic potest ostendi.* Nam *domus (vt superius dicebatur, & vt in prosequẽdo melius declarabitur) est quid naturale.* Maxime *autem quid naturale esse videtur, rerum generatio, & earum conser-*
T.14. *uatio.* Cum *enim generatio (vt dicitur* II *Physicorum) sit*

ſit via in naturam, & cum res naturales per generatio-nem propriam naturam accipiant, bene dictum eſt quod Damaſcenus ait, generationem eſſe quid naturale, & eſſe opus nature. Rurſus rerum conſeruatio, quid natu-rale eſt. Nam fruſtra eſſet aliquid naturaliter genera-tum, ſi non poſſet in eſſe conſeruari. Hæc ergo duo na-turæ opera, videlicet, rerum generatio, & earum con-ſeruatio, non debent ab inuicem ſeparari. Nam non eſt ſeparanda cōſeruatio à generatione: quia hæc illā præ-ſupponit. Nam cū generata non poſſint conſeruari in eſſe, niſi prius per generationem acceperint eſſe, conſeruatio rerum generatarum eſſe nō poteſt niſi ipſam earum ge-neratio antecedat. Sic etiā generatio à conſeruatione ſe-parari non debet: quia (vt dicebatur) fruſtra eſſet ali-quid generatum, ſi nullo modo poſſet in eſſe conſeruari. Hoc ergo modo hæ duæ cōmunitates faciunt domum eſſe quid naturale: quia cōmunitas viri & vxoris ordinatur ad generationem, cōmunitas vero domini et ſerui ad cō-ſeruationem. Quare ſi generatio & conſeruatio eſt quid naturale, oportet domum quid naturale eſſe. Amplius, quia generatio & conſeruatio ab inuicem ſeparari non debent, hæ duæ cōmunitates videntur conſtituere domum primam: quia ſine eis domus congrue eē nō valet. Quòd autem communicatio viri & vxoris ſit propter genera-tionem, videre non habet dubium: nam propter bonum prolis principaliter inſtituta ē ſocietas maris & fœmi-næ. Sed ꝙ cōmunitas domini & ſerui ſit propter ſalu-tem & conſeruationem, non videtur adeò manifeſtum.

Sciendũ ergo ꝙ si aliquis debite dominatur & alius debite seruit, dominus saluatur propter seruũ, & seruus propter dominum, ita ꝙ idem expedit domino & seruo. Expedit *.n. seruo, vt seruiat domino: & expedit domino, vt seruiatur à seruo. Nam ille ꝓpriè ẽ dominus, q̃ viget intellectu: ille vero ẽ ꝓprie seruus (vt patet ꝑ Phi.*

Cap. 1 I Politicorũ) *q̃ deficiẽs intellectu, pollet fortitudine corporali. Seruus ergo, q̃a seipsum nescit dirigere, expedit ei vt obtemperet & vt seruiat ei, q̃ viget prudentia & intellectu, vt consequatur salutem ꝑ eũ, & vt dirigatur ꝑ ipsum. Nam deficiens intellectu, ẽ quasi cæcus, & nescit qualiter sit eundũ. Qui ergo ẽ huiusmodi, quãto magis pollet viribus corporalibus, tanto ꝓpter salutem propriam magis indiget dirigente. Sicut enim cæcus corporaliter, nisi (cum pergit) dirigatur ab aliquo, de leui obuiat alicui offensiuo: & quanto fortius pergit, tanto magis indiget tali dirigente, quia magis offendi potest. Sic quia naturaliter seruus pollet viribus, & deficit scientia, & cognitione: si saluari debet, expedit ei vt obtemperet, & seruiat vigenti prudentia, & intellectu.* Expedit *ergo seruo, vt seruiat domino: sic vt expedit dño, vt ei seruiatur à seruo: nam naturaliter dñi vigent prudentia, & intellectu. Cũ ergo vigentes intellectu, & existentes apti mente, vt plurimũ habeant molles carnes, & deficiant corporalibus viribus (iuxta illud Philosophi in*

T.94. II de Anima, *Molles carne aptos mente esse dicimus) expedit hominibus dispositis, vt eis seruiatur ab alijs: quia ꝓpter defectũ fortitudinis corporalis, in exequendo ne-*

do ne-

do necessaria ad vitam, sibi ipsis non possunt sufficere. Quare si dominus saluatur propter seruũ, & seruus propter dominum, bene dictum est qđ superius dicebatur: quia sicut ad constitutionem domus requiritur cõmunitas viri & vxoris propter generationem, sic requiritur ibi communitas domini & serui propter salutem & propter conseruationem. Hæ *ergo duæ communitates, quarum vna deseruit generationi, & alia cõseruationi, dicũtur facere primã domũ: quia sine eis domus congrue nõ põt existere.* Vtrũ *aũt communitas dñi & serui naturaliter instituta sit ad salutẽ & in conseruationem, ꝙ ex eo ꝙ dominus saluatur ꝑpter seruũ, & seruus ꝑpter dñm, infra clarius ostẽdetur.* Viso, *quomodo saltẽ hæ duæ cõmunitates reqruntur ad domũ, qa secũdũ* Philosophũ *ex eis cõstare dicitur domus prima: de leui videri põt, quomodo ad cõstitutionem huius domus saltem requiruntur ibi tria genera personarũ.* Videretur *enim forte alicui, ꝙ cum domus prima constet ex duabus cõmunitatibus, & quælibet communitas requirat duas personas vel duo genera personarum, ꝙ domus prima ratione duarum communitatum requirat quatuor genera personarum, ita ꝙ prima persona erit vir, secunda vxor, tertia dominus, quarta seruus.* Sed *vir, & dominus non dicunt aliam, & aliam personam.* Ille *enim idem, qui est vir vxoris, est dominus serui; vel seruorum, si in domo illa plures existãt serui.* Tria *ergo genera personarũ, vel aliqd loco eorũ constituunt domũ primã.* Dicimus *autem aliqd loco eorũ, quia non semper seruus concur-*

rit ad constitutionem domus, sed semper cōcurrit ibi ali-
Cap. 1 quid loco serui, vt vult Philosophus I Politicorum. Nam,
vt ait, pauperes homines, qui non possunt habere seruū
& ministrum rationalem, est eis bos vel aliquod aliud
animal pro seruo, & habent ministrum irrationalem.
immo aliqui sunt ita pauperes, qui non solum nō possunt
habere ministrum rationalem, sed etiā habere non pos-
sunt ministrum animatum: sed loco eius habent aliquid
inanimatum. vt qui sunt adeó pauperes, qui neq; boues,
neq; equos habere possunt tanq̄ ministros arātes & scin-
dentes terram, loco bouis vel equi habent ligonem quan-
dam vel aliquod aliud instrumentum: ita ꝙ nimis pau-
peribus ad scindendam terram, est pro instrumento vel
ministro ligo. qđ alijs non sic pauperibus ad huiusmodi
officium faciendum obsequitur bos vel equus. Domus er-
go prima dicitur constare ex tribus: videlicet, ex viro,
vxore, seruo vel aliquo loco serui. Vnde & Philosophus
I Politicorum cōmendat Hesiodum, dicentem domū cō-
stare ex tribus. videlicet ex viro, & muliere, & boue
aratore. Posuit enim ibi bouem loco serui: quia paupe-
res homines (vt idem Philosophus innuit) loco serui ha-
bent bouem, vel habent aliquid aliud loco bouis. Decet
autem omnes ciues cognoscere partes, ex quibus compo-
nitur domus: quia eis ignoratis ignorabitur regimen ip-
sius domus. multo magis tamen hoc decet Reges et prin-
cipes. Quia ergo cognitio partium domus, & scire quot
genera personarum, & quot communitates requiruntur
Cap. 3 ad domum: secundum Philosophum I Politicorum, non
solum

solum deseruit regimini domestico, sed etiam regimini regni & ciuitatis; quia partes domus sunt partes ciuitatis, & regni.

CAP. VI.

Quod in domo perfecta oportet eē tres cōmunitates, quatuor genera personarū, tria regimina: & ꝙ oportet hūc secundum librum diuidere in tres partes.

DIcebatur enim in præcedenti capitulo, duas communitates, videlicet, viri & vxoris, domini & serui, facere domum primam. Sed tamen, si domus debet esse perfecta, oportet ibi dare communitatem tertiam, scilicet patris & filij. Videmus enim in naturalibus rebus ꝙ statim quum generatæ sunt, natura est solicita de eorū salute: ita ꝙ generatio et saluatio sunt prima opera naturæ. merito ergo communitas viri & vxoris, quæ est propter generationem; & domini & serui, quæ est propter saluationem, faciunt domum primam. Sic ergo saluatio comparatur ad rem generatam: quia statim cū res est genita, solicitatur natura circa salutem eius. producere tamen sibi simile, non sic comparatur ad res naturales: quia non statim cùm est res naturalis, potest sibi simile producere, sed oportet prius ipsam eē perfectam. statim enim, cum natus est homo, solicitatur natura circa conseruationem ipsius: nō tamen statim potest generare,

nec statim potest sibi simile producere, sed oportet prius ipsum esse perfectum: producere ergo sibi similem, non est de ratione rei naturalis quocunq; modo, sumptae, sed est de ratione eius, vt habet esse perfectũ. Si ergo domus ẽ q̃d naturale, & ea quae videmus in domo, reducere volumus in naturales causas, dicemus duas cõmunitates, videlicet, viri & vxoris, & domini & serui, eẽ de rõne domus primae, quia sine eis domus congrue esse nõ põt: sed tertiã etiam cõmunitatem, quae est patris & filij, nõ dicemus esse de ratione domus quocunq; modo sumptae, sed erit de rõne eius, vt habet esse perfectũ. Sicut n. videmus in vna ꝑsona singulari, sic & in domo tota debemus aduertere. Nã semper multitudo ab vnitate ꝓcedit. propter quod ordine naturali quae videmus in multitudine domestica, quodammodo ĩ vna persona singulari reseruãtur. Sic. n. videmus in vno singulari homine, ꝙ generari & saluari sunt de rõne hominis primi: sed producere sibi simile, est de rõne hominis iam perfecti. Cũ .n. primo homo ẽ, oportet ꝙ sit genitus: & natura statim ẽ solicita de salute eius. nõ põt tñ sibi simile ꝓducere, nisi sit iam perfectus. Quare cũ cõmunitas patris ad filiũ sumat originem ex eo ꝙ parentes sibi simile produxerunt: huiusmodi cõmunitas nõ dicitur esse de rõne domus pri-
Cap. 3 mae, sed ẽ de rõne domus perfectae. vnde & Phi. I Poli. cũ prius dixisset cõmunitatem viri & vxoris, domini & serui facere cõmunitatem primã: postea in sequẽti capitulo praedicti libri ait, ꝙ ad domũ perfectã requiritur cõmunitas tertia, videlicet patris & filij. Quòd aũt ad per-

fectionẽ domus requiratur hæc tertia cõmunitas, triplici via venari possumus. Videmus enim ꝙ potentia fructificare & agere, sunt perfectiora non potentibus. Rursus sunt perfectiora perpetua non perpetuis. Sic & feliciora sunt perfectiora infelicibus. Ergo ꝙ ad perfectionem domus requiratur tertia cõmunitas, quæ est patris & filij, primo possumus probare ex parte generationis & fructificationis naturalis. Secundo ex parte perpetuitatis. Et tertio ex ipsa felicitate. Prima via sic patet. Nam secundum Philosophũ, Tũc vnũquodq; perfectũ est, cũ põt sibi simile producere. Ad hoc enim ꝙ aliquid sit perfectum, non oportet ꝙ sibi simile producat, sed ꝙ possit sibi simile producere: perfectio enim consideranda est ex natura & ex forma rei, per quã aliquid est in actu, & potest agere. quare si est impotens ad agendum, sequitur ꝙ ei deficiat aliqua forma vel aliqua perfectio, quæ sit principium actionis. Impotens autem ad agendum dicitur aliquid, cum præsente proprio passiuo, non producat sibi simile. quare cum proprium actiuum generationis sit masculus, & proprium susceptiuum sit fœmina: si in domo aliqua est coniunctio maris & fœminæ; & tamen nõ ẽ procreatio prolis, vel mas ẽ imperfectũ actiuũ, vel fœmina ẽ imperfectũ susceptiuum. Sterilitas ergo filiorum in vita politica, vel est ex imperfectione maris, vel fœminæ, vel vtriusq;. Sed cũ mas & fœmina, vir et vxor sit prima pars domus & prima cõmunitas, quæ requiritur in vita domestica: qa ex imperfectiõe partiũ, et maxime principalium resultat imperfectio totius, tota

2. de Ani. t. 34.

C. 10.

illa domus dicitur imperfecta, vbi non est pollulatio filiorum. Secunda via ad inuestigandũ hoc idem, sumitur ex parte naturalis perpetuitatis. Nam cum homines nõ possint p seipsos perpetuari in vita, sed quodammodo perpetuatur humana vita per successionem filiorum: domus vbi est carentia prolis, cito efficitur deserta secũdum ordinem naturalem. Continua enim habitatio domus vno modo est naturalis, vt si per creationem filiorum domus ista continue habitetur. Alio modo ẽ quasi casualis, vt si prioribus habitatoribus defunctis, vel recedentibus, noua familia inhabitet domum illam. Naturalis ergo habitatio domestica naturaliter perpetuari non potest, nisi per generationem, quæ est opus naturæ, & nisi sit ibi excrescentia filiorum. Sed si perpetuum est perfectius nõ perpetuo: imperfecta est domus, vbi desunt filij, per quos habitationem domesticam naturaliter quodammodo contingit perpetuari. Tertio autem declarari potest ex parte ipsius felicitatis. Nam filij, & ciuilis potẽtia, & cetera talia, licet non sint essentialia felicitati: faciunt tamen ad quandam claritatẽ felicitatis politicæ. vnde Philosophus I Ethicorum, ait, ꝙ aliqui denudati quibusdã, coinquinant beatitudinem. Nam specie turpis, ignobilis, & solitarius, & sine filijs, omnino felix esse nõ potest. dicitur enim talis non esse omnino felix, quia non habet felicitatem politicam cum omni sua claritate. Patet ergo ꝙ ad hoc ꝙ domus habeat esse perfectum, oportet ibi esse tres communitates. vnam viri & vxoris, aliam domini & serui, tertiam patris & filij. Ex his autem pa-

C.10.

tere

tere poteſt, ꝙ oportet in domo perfecta eẽ tria regimina. Nam nunq̃ eſt dare cõmunitatem aliquam bene ordinatam, niſi aliquid ſit ibi dirigens, & aliquid directũ: vel niſi aliqd ſit ibi principans, & aliquid obſequens. quare cum ĩ cõmunitate maris & fœminæ, mas debet eẽ principans, & fœmina obſequens: in cõmunitate vero patris & filij, pater debet eẽ imperans, & filius obtemperans: in communitate quidem domini & ſerui, dominus debet eſſe præcipiens, & ſeruus miniſtrans & ſeruiens, in domo perfecta (vt vult Philoſophus I Politicorũ) ſunt tria regimina, vnum coniugale, ſecundum quod vir præeſt vxori: alud paternale, ſecundũ qđ pater præeſt filio: tertium dominatiuũ & deſpoticum, ſecũdum qđ dominus præeſt ſeruis. Viſo, in domo perfecta eſſe cõmunitates tres, & tria regimina: de leui patere poteſt, ꝙ ibi oportet eſſe quatuor genera perſonarum. Videretur tamen forte alicui ibi debere eſſe ſex genera perſonarum, ita ꝙ prima perſona ſit ibi vir, ſecunda vxor, tertia pater, quarta filius, quinta dominus, ſexta ſeruus. Sed vir, pater, & dominus vnam tantum perſonam nominant. Nam ille idem, qui eſt vir vxoris, eſt pater filiorum, & dominus ſeruorum. Patet ergo quot communitates ſunt in domo ꝑfecta, & quot regimina, & quot genera perſonarum. De leui ergo patere poteſt, quot partes habere debeat hic ſecundus Liber, in quo tractatur de regimine domus. Nam cum in domo perfecta ſint tria regimina, oportet hunc librum tres habere partes. in quarum prima tractetur primo de regimine cõiugali: in ſecunda de paternali: Cap. 3

paternali: in tertia, de dominatiuo. Hæc autem tria regimina bene cognoscere maxime decet Reges & principes; quia eis diligenter inspectis, magnũ adminiculum habebunt, vt bene sciant regere regnum, & ciuitatem.

CAP. VII.

Quòd homo est naturaliter animal cõiugale. & ꝙ nolentes nubere, non viuunt ut homines, sed uel uiuunt vt bestiæ, vel viuunt vt dii.

Dicebatur in præcedenti capitulo, tria esse determinãda in hoc secũdo libro, in quo agitur de regimine domus, secundum ꝙ in ipsa domo tria contingit esse regimina. videlicet, coniugale, paternale, & dominatiuum. Inter hæc autem regimina, primo agendum est de regimine coniugali: quia secundum Philosophum I Politi. in cõmunitate domestica, primum oportet congregare marem, & fœminam. Est autem hic ordo rationabilis. Nam primò aliquid generatur, secundò cõseruatur in esse; tertiò perficitur, & potest sibi simile producere. Communitas ergo maris & fœminæ, quæ est propter generationem, ẽ prima pars domus, & præcedit cõmunitatem domini & serui, quæ est propter salutem & conseruationem; & etiam præcedit communitatem patris & filij, quæ non respicit domum primã, vel domum quocũq; modo sumptam, sed domum habentem eẽ perfectũ. Primo ergo dicendũ ẽ de regimine cõiugali, quod respicit cõmunitatem viri & vxoris, ꝗ̃ de

regimine

regimine dominatiuo, qđ respicit cõmunitatem domini & serui; vel ꝙ de regimine paternali, quod respicit communitatem patris & filij. In determinãdo autem de regimine coniugali, hunc tenebimus ordinem: qa primo dicemus, quale sit ipsum coniugium, & quales vxores, ciues, & maxime Reges & principes deceat sumere. Deinde ostendemus, qualiter viri suas vxores regere debeant, & ad quas virtutes, & ad quæ opa eas debeant ordinare. In ostendendo quidem quale sit ipsum cõiugiũ, primò declarandũ occurrit, cõiugiũ esse aliquid secũdũ naturam, & ꝙ homo naturaliter est animal coniugale. C. 10.
Sciendum ergo ꝙ Philosophus VIII Ethi. volens osten- et. 11.
dere qualis amicitia sit viri ad vxorem, pbat amicitiam Alex.
illam esse secundũ naturam: adducens triplicẽ rõnem ꝙ li. 4. c.
homo sit naturaliter animal cõiugale. Prima rõ sumitur 8. Ge-
ex parte societatis humanæ. Secunda ex parte procrea- dier.
tionis prolis. Tertia ex parte operũ. Probabatur .n. in primo capitulo huius secũdi libri, hominẽ eẽ naturaliter aĩal sociale & cõmunicatiuũ. Cõmunitas aũt in vita humana (vt supra tangebatur) ad quadruplex genus reducitur: qa quædã ẽ cõmunitas domus, quædã vici, quædã ciuitatis, quædã regni. Oẽs aũt hæ cõmunitates præsupponũt cõmunitatẽ domesticã. Cũ ergo domus sit prior vico, ciuitate, et regno: homo naturaliter magis ẽ aĩal domesticũ, ꝙ ciuile: et cõmunitas domus magis videtur eẽ naturalis ipsi homini, ꝙ cõmunitas vici, ciuitatis, et regni. Nã si consideretur ea, ad quæ ordinatur cõitas domestica, nõ videtur habere dubiũ, quin cõitas domus ma-

gis sit naturalis homini, q̃ vici, ciuitatis, & regni. Ordinatur enim domus ad nutritionem, quæ maxime ẽ necessaria indiuiduo, & quæ maxime expedit bono proprio: ordinatur etiam ad generationem, quæ maxime expedit conseruationi speciei, & bono communi. Vicus autem, ciuitas, & regnum non sic immediate ordinantur ad nutritionem propter bonum personæ propriæ, & ad generationem propter conseruationem speciei, sicut communitas domus. nam si prædictæ communitates ordinantur ad nutritionem, & ad generationem; hoc est, prout ex bonitate earum consurgit bonitas ipsius domus: ipsa enim domus est inde melior, si est in bono vico, vel in bona ciuitate, aut in bono regno. Si ergo homo magis est naturaliter animal domesticum, q̃ politicum: cũ prima cõmunitas ipsius domus sit coniunctio viri & vxoris, sequitur ex parte ipsius communitatis humanæ, ꝙ homo magis sit animal coniugale q̃ politicum; & ꝙ magis sit cõmunicatiuum communitate cõiugali, q̃ cõmunitate vici ciuitatis, & regni: quia domus, cuius regimen primum est coniugale, ẽ prior vico, regno, & ciuitate. Hanc aũt
C. 12. rationem tangit Philosophus VIII Ehicorũ, dicens, Homo enim natura magis est cõiugale animal q̃ politicum, quanto domus est prior & magis necessaria ciuitate. Secundo homo ẽ naturaliter animal cõiugale ex parte procreationis prolis. Nam illud maxime videtur naturale, ad quod homo habet naturalem impetum: quare cũ homo & omnia animalia naturaliter inclinentur vt velint producere sibi simile, quia in hominibus hoc debite fit ꝑ

cõiugium,

coniugium, homo naturaliter est animal coniugale. Hãc *autem rõnem tangit* Philoſophus I Politicorũ, & VIII Cap. 1
Ethicorum, *vbi probat coniugium competere homini* C. 12.
ſecundum naturã, quia naturale eſt homini, & omnibus animalibus, habere naturalem impetum ad producendũ ſibi ſimile. Tertia *ratio ſumitur ex parte operum: quia (vt dicitur* VIII Ethicorũ) *confeſtim enim diuiſa ſunt opera viri, & vxoris. opera enim viri videntur eſſe in agendo, quæ ſunt fienda extra domum: opera vero vxoris in conſeruando ſupellectilia, vel in operãdo aliqua intra domum. ponentes ergo propria ad cõmune, vt cum vxor propria ſua ordinat in bonũ viri, vel in bonum totius domus: & vir propria ſua ordinat in bonũ domus, & in bonum vxoris: ſufficiunt ſibi in vita, vt dicitur* VIII Ethi. Nam *ſic propria ordinare ad bonũ cõmune,* C. 12.
facit ad quandam ſufficientiam vitæ. Quare *ſi naturale eſt homini, habere impetum ad ſufficientiam vitæ: naturale eſt ei, ꝙ velit eſſe animal coniugale. ſed ſi coniugium eſt quid naturale, ſequitur ꝙ fornicatio, quæ contrariatur coniugio, ſit vniuerſaliter à ciuibus vitanda, tanꝗ aliquid contrarium rei naturali: quam videlicet fornicationem, & vniuerſaliter omnem venereorũ vſum illicitum, tanto magis decet fugere reges & principes, quanto decet eos meliores & virtuoſiores eſſe.* His *viſis, quædam dubitatio videtur ex dictis oriri.* Nam *ſi cõiugium eſt homini naturale, reprehenſibilis ẽ igitur quicunq; non dat operam, vt coniugio copuletur.* Sed *hæc dubitatio, ſi conſiderentur iam dicta, de leui refellitur.*

Nam

Infra lib. 3. par. 1. cap. 3. *Nam si naturale est homini esse animal coniugale, quicunq; renuit coniugem ducere, nõ viuit vt homo. Sed nõ viuere vt homo, potest eẽ dupliciter. Vel nõ viuit vt homo, quia eligit vitam supra hominem, & vult continere vt vacet cõtemplationi veritatis & operibus diuinis. Vel nõ viuit vt homo, quia eligit vitam infra hominem, & viuit vt bestia. quare sicut dicebamus de societate politica, videlicet ꝙ eligens solitudinem, & nolens ciuiliter viuere, vel est bestia, vel est deus: sic & de cõiugio dicere possumus. Nam nolens coniugaliter viuere, vel hoc est, quia vult liberius fornicari: quare eligit sibi vitam infra hominem, & est quasi bestia. vel hocẽ, quia vult se dare speculationi veritatis, & diuinis operibus: quare eligit sibi vitam supra hominem, & est quasi deus. Non nubentes ergo, si dent se potioribus bonis ꝙ sint bona cõiugij, licet non viuant vt homines, nõ tñ propter hoc male agũt: quia sunt quasi dij, & sunt hominibus meliores.*

CAP. VIII.

Quòd oẽs ciues & maxime Reges & principes debent suis coniugibus indiuisibiliter adhærere.

PRobant autem Philosophi, ꝙ decet cõiugia indiuisibilia eẽ. Ad quod ostendendũ adducere possumus duas vias, quas philosophi tetigerũt. Prima via sumitur ex parte fidei, vel ex parte amicitiæ naturalis, quæ debet eẽ inter virũ & vxorẽ. Secũda vero ex parte prolis.

Prima

Prima via sic patet. nam cũ nunq; aliquis fideliter amicetur alicui, si ab amicitia eius discedat: si inter virum & vxorem debitam fidem vel fidelem amicitiã saluare volumus, ne sit ibi violatio fidei, oportet virum indiuisibiliter suæ adhærere vxori, & econuerso. cum enim inter virum & vxorem sit amicitia naturalis, vt probatur VIII *Ethicorum,cũ non sit naturalis amicitia inter aliquos nisi obseruent sibi debitam fidem; ad hoc ꝙ coniugium sit secundum naturã, & ad hoc ꝙ inter vxorem & virum sit amicitia naturalis, oportet ꝙ sibi inuicem seruent fidem, ita ꝙ abinuicem non discedant.* C.12.
Hanc autem rationem videtur tangere Valerius Maximus in libro de factis memorabilibus, capitulo de institutis antiquis, vbi ait, Repudium inter vxorem & virum, à tempore, quo vrbs Romana fuit condita, vsq; ad vigesimum & quingentesimum annum, nullum intercessit. Primus autem, qui dimisit vxorem sterilitatis causa, fuit Spurius Caruilius. qui quanq̃ tolerabili ratione motus videretur, reprehensione tamen non caruit: quia cuncti arbitrabantur cupiditatem liberorum coniugali fidei non debere preponi. Fides ergo, secundum Valerium Maximum, quam obseruari debet vir vxori, & econuerso, videtur esse vna causa, propter quam coniugium manere debet indiuisibile, & irrepudiatum. Decet ergo omnes ciues coniungi suis vxoribus indiuisibiliter absq; repudiatione. tanto magis hoc decet reges & principes, quanto magis in eis relucere debet fidelitas, et ceteræ bõitates. Secũda via ad inuestigandum

gandum hoc idem sumitur ex parte prolis. Nam licet coniugium, etiam si sit sterile, indissolubile manere debeat, quia cupiditas filiorum præponi nõ debet fidei cõiugali: attamen si adsit ibi bonum prolis, quia proles est quoddam cõmune bonum in quo cõiũgitur vir & vxor, ratione ipsius prolis decet vxorem viro, & ecõuerso, indiuisibiliter adhærere. Videmus enim ꝙ semper cõmune bonum (eo ꝙ commune est) coniungit participantes bono illo. Sicut ergo ciuitas coniungit & continet ciues ipsos, ne à ciuilitate recedant, eo ꝙ sit quoddam cõmune bonum ipsorum: sic filij coniungunt & continent ipsos parentes, ne ab inuicem recedant, eo ꝙ sint quoddam commune bonum ipsorum: semper enim de ratiõe communis, est ꝙ contineat, vniat, & cõiungat, sicut de ratione proprij, est ꝙ diuidat & distinguat. Hanc autem

C. 12. rationem tangit Philosophus VIII Ethi. dicens, ꝙ quia commune continet & coniungit, filij eo ꝙ sint commune bonum vtrorumq;, coniugium videtur esse causa, quare sit ipsorum coniũctio. Vnde subdit, ꝙ steriles citius dissoluuntur. Dicit autem steriles citius dissolui, non qa licita sit dissolutio coniugij, etiam si non adsit ibi fœcunditas filiorum, vt superior ratio plenius ostendebat. attamen si in coniugio adsit ibi bonum prolis; non solum ex fide, quæ in coniugio est seruanda, inclinantur coniuges, vt sibi inuicem inseparabiliter adhæreant: sed etiam vt sic indiuisibiliter in amicitia permaneant, inclinantur ex ipsa prole, quæ est ipsorum commune bonum. immo eo ipso ꝙ aliqui sunt amici vnius, habent quandam inclinati

inclinationem vt sint amici inter se parentes, qui naturaliter diligunt suã prolem, ex dilectione naturali quam habent ad ipsam, augmentatur eorum amicitia naturalis Sed cum omnis amor vim quãdam vnitiuam dicat, augmentato amore propter prolem genitam, augmentatur quoq; eorũ propositum, vt velint inseparabiliter permanere. Patet ergo, ꝙ decet omnes ciues, non solum propter bonum fidei coniugalis, sed etiã propter ipsam prolem, ad quam ordinat coniugium, inseparabiliter cõuiuere suis vxoribus. Tantò tamen hoc magis decet reges & principes, quantò de prole suscepta præ omnibus alijs debent diligentiorem habere curam. Incuria enim regiæ prolis plus potest inferre nocumẽti ipsi regno, ꝙ incuria cuiuscunq; alterius. Quare si amor & diligentia circa prolem facit maiorem vnionem coniugum: quantò maior cura & diligentia adhibenda est circa prolem regiã ꝙ circa alias, tantò magis decet Reges & principes, ꝙ diu suæ vxores vixerint, eis inseparabiliter adhærere.

CAP. IX.

Quòd oẽs ciues, & maxime Reges & principes, vna sola vxore debent esse cõtenti.

APud aliquas sectas non reputatur cõtra dictamen rationis, ꝙ vnius & eiusdem viri simul plures existant vxores. Sed ꝙ recta ratio dictat quoslibet ciues, & maxime Reges & principes vnica coniuge debere eẽ contentos, triplici via venari possumus. Prima sumitur ex parte ipsius viri. Secũda ex parte ipsius vxoris. Ter-

tia est ex parte prolis. Prima via sic patet. Nam sicut pluralitas ciborum prouocat ad nimiam repletionem, sic pluralitas mulierum prouocat ad nimiam concupiscentiã venereorum: quare cum huiusmodi concupiscentiæ (si fortes sint) obnubilẽt mẽtem, & rationem percutiant; si indecens est omnibus ciuibus nimis vacare venereis, & retrahere se ab actibus prudentiæ & ab operibus ciuilibus, indecens est eos plures habere coniuges. tamen tantò hoc indecens est magis regibus & principibus, quantò plus in eis vigere debet prudentia & intellectus, & quanto plus vacare debent & magis esse solicitì circa opera ciuilia & circa salutem regni, ꝙ aliqui aliorum. Ne ergo per nimiam operam venereorum nimis retrahantur ab huiusmodi cura, indecens est eos plures habere vxores. Secunda via sumitur ex parte ipsius vxoris. Nam sicut ex parte viri indecens est vxorum pluralitas, ne propter nimiam operam venereorum vir à cura debita retrahatur: sic hoc indecens est ex parte vxoris, ne vxor à suo coniuge non debite diligatur. Nam inter vxorem & virum debet esse amor magnus, quia inter eos (vt
Cap. 7 *probatur* VIII *Ethicorum) est amicitia excellẽs & naturalis. Sed cum excellens amor non possit eẽ ad plures,*
Cap. 5 *vt vult Philosophus* IX *Ethicorum, indecens est quoscũq; ciues plures habere vxores: quia eas non tanta amicitia diligerent, quanta inter coniuges esse debet. maxime tamen hoc indecens est regibus & principibus: quia, ne indebite vtantur venereis, inter eos & suas coniuges maxime reseruari debet amor debitus coniugalis. Tertia*

via

via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex nutritione filiorum. Nam cum coniugium sit quid naturale: quomodo debito modo fieri debeat maxime inuestigari potest per ea quæ in alijs animalibus conspicimus. Videmus autem (vt cõmuniter alij doctores tradunt) ꝙ in aliquibus animalibus sola fœmella sufficit ad nutritionem filiorum, vt patet in canibus, in gallinis, & in pluribus alijs animalibus. quare cum coniunctio maris & fœminæ in omnibus animalibus ordinetur ad bonum prolis, in illis animalibus, in quibus sola fœmina sufficit ad nutritionem filiorum, non refert vtrum vnus masculus pluribus coniungatur fœmellis; nec etiam refert, vtrum durante partu masculus conuiuat fœminæ. Sed in illis, in quibus sola fœmina non sufficit ad præstandũ filijs debitum nutrimentum, vnus masculus nõ adhæret nisi vni fœminæ: & ꝙ diu durat tempus partus, propter nutritionẽ filiorum (vt patet in columbis & in alijs pluribus generibus auium, quæ alternatim oua fouent) & onerum filiorum partem portat fœmella, & partem masculus. Cum igitur ad supportandum onera coniugij in hominibus non sufficiat sola fœmina, naturale est hominibus vt vnus vir vni mulieri nubat. Ea enim naturalia iudicare debemus quæ sunt vt in pluribus; vt naturale est homini ꝙ sit dexter, licet contingat aliquos esse sinistros. Sic quia vt in pluribus sola fœmina nõ potest portare onera matrimonij, nec sufficit ad præstãdũ filijs omnia necessaria & debitũ nutrimentũ: licet ergo forte aliquæ mulieres quia facultatibus abundant sufficerent ad præstandum

 filijs

filijs debitum nutrimentum, quia tamen naturale non est iudicandum illud quod ẽ vt in paucioribus, sed quod est vt in pluribus: reliquum ẽ vt in hominibus iudicetur q̃d naturale, vt tam mas q̃ fœmina supportent onera filiorum. Sed cum in alijs animalibus, in quibus tam mas q̃ fœmina supportant onera filiorum, q̃ diu filij indigent parentibus, naturale sit vt vnus masculus vni adhæreat fœminæ, sequitur in hominibus esse quid naturale, vt q̃ diu filij indigent parentibus, tam diu vnus masculus vni fœminæ per coniugium copuletur. Sed filij q̃ diu viuunt indigent ope parentum, decens est vt semper per coniugium humanum vnus masculus vni soli fœminæ copuletur. Non enim sic est de hominibus sicut de animalibus alijs, quia eis natura sufficienter parat victum, vt supra in primo capitulo huius secundi libri plenius dicebatur. Postquam ergo pulli auium apposuerunt debitas pennas, & peruenerunt ad debitũ incremẽtum: per seipsos possunt sibi debitum cibum querere, & non vlterius egent ope parentũ: quia in talibus sufficit, ꝙ durante tempore partus masculus conuiuat fœminæ, & vnus vni adhæreat. Sed cũ homines toto tempore vitæ suæ egeant opibus & facultatibus parentum, quia eis cibus congruus nõ sufficienter à natura paratur; sic se debent habere mas & fœmina per coniugium in hominibus, sicut in auibus alternatim supportantibus onera filiorum se habent masculus & fœmina tempore partus. Sed cũ dictum sit ꝙ toto tempore partus in huiusmodi auibus masculus simul conuiuat fœminæ, & vnus vni adhæret: sequitur ꝙ in homini-

hominibus per totam vitam coniuges simul conuiuant, & vnus vni adhæreat. Quare si nolentes adhærere cõiugio, decens est eos adhærere secũdũ modum & ordinem naturalem, decet omnes ciues vna sola vxore esse cõtentos. Et tantò magis hoc decet Reges & principes, quãto decet eos meliores esse alijs, & magis sequi ordinem naturalem. Patet ergo ꝙ non solum ex parte viri & vxoris, sed etiam ex parte prolis, vir non nisi vni fœminæ debet per coniugium copulari.

CAP. X.

Quòd coniuges omnium ciuium, et maximè Regum et principum vno viro debent esse contentæ.

QVamuis apud aliquas sectas, vt apud Sarracenos, & apud forte aliquas alias barbaras nationes non reputetur incongruum vnum virum etiam simul habere plures vxores: apud nullas tamen gentes secundũ quascunq; leges viuentes nunꝗ hoc fuisse indultũ, vt simul vna mulier pluribus viris per coniugium copuletur: magis enim repugnat apparentibus & ijs ad quæ coniugium ordinatur, vnam fœminam simul pluribus nubere viris, ꝗ vnum virum pluribus fœminis. immo & in lege diuina, vt in veteri Testamẽto, ex aliqua diuina dispensatione, vel propter aliquam figurã & significationem legimus, vnius viri plures fuisse vxores: tamen qđ reperitur in paucis, vel qđ reperitur ĩ aliquo casu, vel ex ali-

qua rationabili causa permissum; cõmunem legem turbare non debet. secundum enim cõmune dictamen rationis detestabile est vnum virum simul plures habere vxores: detestabilius tamen esset, si vna fœmina per cõiugiũ simul pluribus copularetur viris. Coniugiũ enim ad quatuor cõparari potest, ex quibus sumi possunt quatuor rõnes, per quas inuestigare possumus, omnino detestabile esse vnam fœminam nuptam esse pluribus viris. In coniugio enim primo reseruatur ordo naturalis: nam naturale est fœminam esse subiectam viro, eo ꝙ vir prudẽtia & intellectu sit præstantior ipsa. Secũdo, ex coniugio cõsurgit pax & amicitia: multas .n. guerras, et multas discordias sedari videmus, eo ꝙ inter partes contrahuntur coniugia. Tertio, ex coniugio oritur ipsa proles: ordinatur enim coniugium non solum ad conseruationem ordinis naturalis & ad debitam pacem, sed etiam ordinatur ad procreationem filiorum. Quarto, sicut ordinatur coniugium ad filiorum procreationem: sic ordinatur ad eorum debitam nutritionem. Inconueniens est ergo vnam fœminam, coniugem esse plurium virorum, quia ꝑ hoc omnia prædicta quatuor impediuntur. Tolletur.n.ex hoc naturalis ordo; non resultabit inde pax & cõcordia, sed magis dissensio & inimicitia; nõ erit debita ibi ꝓcreatio filiorũ, nõ tribuetur filijs debitum nutrimẽtum. Quòd autem ex hoc tollatur naturalis ordo, videre non est difficile. Nam secundũ ordinem naturalem
2.œco. *(vt patet ꝑ Philosophum in Poli.) semper vir debet esse*
cap. 1. *præeminẽs, mulier vero debet eẽ subiecta. Rursus secũ-*

dum

dum ordinem naturalẽ in eisdẽ operibus nullus æque ꝑ se duobus vel pluribus põt eẽ subiectus: si .n. aliqua persona duobus subijcitur, hoc nõ est æque ꝑ se, sed hoc est, q̃a vnus ad aliũ ordinatur. vt si quis subijcitur Proposito & Regi, oportet Propositum illũ ad regem ordinari, & esse sub ipso: repugnat ergo ordini naturali eundẽ duobus eẽ subiectum. Quare si mulier debet esse subiecta viro; ex quo totã sui corpis potestatẽ vni viro tribuit, cõtra ordinẽ naturalem est, vt viro alteri sit subiecta. Nam etsi idem põt dominari pluribus vt plures sunt, eũdẽ tñ obedire pluribus principantibus vt plures sunt, secũdũ naturalẽ ordinem esse non põt. Quare & si detestabile est plures fœminas cõiuges eẽ vnius viri, vnã tamen nubere simul viris pluribus detestabilius esse debet. Decet ergo coniuges omnium ciuium vno viro esse cõtentas: multo magis tamen hoc decet coniuges regum & principum; quia in eorum coniugio magis q̃ in alio decet naturalem ordinem conseruare. Secundo hoc idem inuestigari potest ex ipsa pace & concordia, ad quam coniugium ordinatur. Nam cum quilibet moleste ferat, si in vsu suæ rei delectabilis impeditur; absq; dissensione & discordia esse non posset, si vna fœmina per coniugiũ pluribus copularetur viris. Dum enim vnus illorum in vsu rei delectabilis alterũ impediret, inter eos guerra & inimicitia oriretur. immo quilibet illorũ virorũ cõtra parentes & consanguineos vxoris ad inimicitiam moueretur, eo ꝙ suã cõiugem alteri viro ꝑ coniugiũ subiecerũt. Ex cõiugio igitur, qđ ordinatur ad pacem & ad amicitiã, lis et

 discordia

discordia orietur. quare decet coniuges omnium ciuium vno viro esse cōtentas: tantò tamen hoc magis decet cōiuges Regum & principum, quātò lis et discordia principantium est periculosior et magis cauenda ꝙ omnium aliorum. Tertio hoc idem patet ex generatione prolis, ad quam coniugium ordinatur. Impeditur enim ipsa fœcunditas filiorū, si vna fœmina pluribus cōiungatur viris. vnde & meretrices conspicimus esse magis steriles, ꝙ alias mulieres. Igitur ex parte procreationis filiorum omnino indecens ē vnam fœminam plures habere viros. Nam etsi vnus masculus potest plures fœcundare fœminas; vna tamen fœmina non sic fœcundari pōt à pluribus viris, immo impeditur fœcunditas eius ex pluralitate virorum. quare si coniugium principaliter ordinatur ad bonum prolis, decet coniuges omnium ciuium, ne impediatur earum fœcūditas, vno viro esse contentas. tantò tamen hoc magis decet regum & principum coniuges, quantò in tali coniugio periculosior est sterilitas filiorū. Diligenter ergo aduertere debent singulæ mulieres, quæ suis viris per coniugiū copulantur, quanta diligentia debeant ad suam pudicitiam obseruare, & quanto conatu fidem suis viris obseruent: quia si esse non potest, & detestabile est etiam per cōiugium fœmina (viuente viro suo) viro alio copulari, magis detestabile est alicui viro fornicariè cōmiscere. Quarto hoc inuestigare possumus ex filiorū debito nutrimento. Nam ex hoc parentes solicitantur circa pueros, quia firmiter credunt eos esse eorū filios: quicquid ergo impedit certitudinem filiorum,

liorum impedit ne patres diligenter eis prouideāt in hæreditate & in debito nutrimēto. Sed si vna fœmina pluribus nubat viris, patres de suis filijs certi esse non poterūt quare non adhibebunt illam diligentiā quam debent vt suis filijs debite in nutrimento & in hæreditate prouideant. Detestabile est ergo vnum virum plures habere vxores: sed detestabilius est vnam vxorem plures habere viros, quia per hoc magis impeditur certitudo filiorū. Quare si decet omnes ciues certos eē de suis filijs, vt eis diligenter prouideāt in hæreditate & in nutrimento: decet coniuges omnium ciuium vno viro esse cōtentas. tantò tamen hoc magis decet coniuges regum & principum, in quantum incuria circa eorum filios periculosior est, ꝙ incuria aliorum.

CAP. XI.

Quòd decet omnes ciues, et maxime omnes reges & principes non ducere coniuges sibi nimia cōsanguineitate cōiunctas.

CRederet forte aliquis (dum tamen vna fœmina ꝑ coniugium vni copuletur viro) licitum eē illud cōiugium, cuiuscunq; generis vel cuiuscunq; consanguinitatis esse habeant vir & vxor. Sed ꝙ hoc sit contra rationis dictamen: & quòd cum parentibus & consanguineis nimia consanguineitate coniunctis non sit ineundum cōiugium, triplici via venari possumus. Prima sumitur ex debita reuerentia, quæ est parentibus & cōsangui-

sanguineis exhibenda. Secunda, ex bono quod ex coniugio consurgit. Tertia, ex malo quod inde vitatur. Prima via sic patet. Nam cum ex naturali ordine debeamus parentibus debitam subiectionem, & consanguineis debitam reuerentiam, cum huiusmodi reuerentia debita nō reseruetur inter virum & vxorem propter ea quæ inter eos mutuo sunt agenda, dictat naturalis ratio, quòd nimis propinqua ex suo genere non est per coniugium socianda. immo adeò videtur hoc naturali rationi consentaneum, ꝙ vix sint aliquæ gentes non exceptuantes personas aliquas à coniugio contrahendo. Vnde & Philo-
Cap. 2 *sophus II Politicorum, sola ratione naturali ductus exceptuat personas aliquas à contractione connubij: nunꝙ enim fuit licitum alicui, & apud nullas gentes permissum inuenimus, vt quis cum matre contraheret. Nam cum vxor debeat esse subiecta viro, inconueniens esset sic matrem filio esse subiectam. Non licet ergo filijs contrahere cum parentibus propter mutuam reuerentiã, quã sibi inuicem debent. Sic etiam non licet eis contrahere cum consanguineis alijs, si sint eis nimia consanguinitate coniuncti, nisi in dispensatione & in casu. Nam propter aliquod magnum bonum quod inde posset cōsurgere, conceditur aliquando alicui in aliquo casu, quod cōmuniter alijs denegatur. Ratione ergo reuerentiæ debitæ consanguineis, quæ in agendis inter coniuges congrue reseruari non possunt (nisi ex dispensatione & in casu) inter personas nimia consanguinitate coniunctas non sunt connubia contrahenda. Decet ergo omnes ciues*

non contrahere coniugia cum quibuscunq; personis. tantò tamen hoc magis decet Reges & principes, quantò magis eos obseruare decet ordinem naturalem. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex quodam bono quod in matrimonio consurgit. Dicebatur enim in præcedenti capitulo, ꝙ ex contractione coniugij inter ipsos contrahentes oritur pax & concordia. Sed cum inter consanguineos ex ipsa proximitate carnis sufficiens amicitia esse videatur, dictat naturalis ratio coniugia cõtrahenda esse inter illos qui non sunt nimia consanguineitate coniuncti: vt quos carnis coniunctio per dilectionem & amicitiam nõ coniungit, coniungat contractio copulæ coniugalis. Decet ergo omnes ciues non contrahere cum personis nimia consanguineitate coniunctis: magis tamen hoc decet Reges & principes, quia quantò sunt in maiori statu & in altiori gradu, tantò magis egent affinitate & amicitia aliorum. Nam secundum Philosophum in Ethicis, quanto arbor est altior, tantò magis indiget sustentamentis, ne quassatur à vento. Reges ergo & Principes quanto in altiori gradu existunt, tanto indigent habere maiores & plures tam affines ꝙ̃ cõsanguineos & amicos. Tertia via ad inuestigandũ hoc idem, sumitur ex malo qđ ꝑ cõiugium vitatur. Per coniugiũ enim non solũ producitur bonũ prolis, sed etiã vitatur intemperantiæ malũ: qui enim castitatem seruare nõ possunt, ne sint nimis intemperati, quibuslibet fœminis se miscendo; expedit eis inire connubia, vt vna vxore cõtenti ab intemperãtia retrahãtur.

Cum

Cum enim cõcupiſcentiæ carnis, ſi nimiæ ſint, rationem percutiant, vt ſupra pluries diximus; expedit quibuſlibet volentibus vigere ratione & intellectu, non nimiam operam dare venereis. Cũ ergo ad perſonas nimia affinitate cõiunctas habeatur naturalis amor, ſi ſupra amorem illum ſuperaddatur amicitia coniugalis, inter coniuges ſic ſe habentes tanta multiplicaretur dilectio, ꝙ ꝙ oporteret eos nimium vacare venereis. Decet ergo oẽs *ciues non inire connubia cũ perſonis nimia conſanguinitate coniunctis; ne dando nimis operam venereis, percutiatur eorum ratio, & retrahantur à curis debitis & à ciuilibus operibus. Tanto hoc ergo magis decet reges & principes, quanto ipſi plus vigere debent prudẽtia et intellectu: & quãto maius periculum poteſt regno conſurgere, ſi reges & principes circa ſalutem regni & circa ciuilia opera nõ diligenter intendant. In nimis ergo propinquo gradu conſanguineitatis non eſt matrimonium contrahendum. Tertius tamen & quartus gradus, quia à propinqtate deuiare incipiũt, ſi deſpenſatio adſit, propter bonum aliquod proſequendum, vel magnum malum vitandum, contrahi poterit copula coniugalis.*

CAP. XII.

Quomodo Reges & principes, & vniuerſaliter oẽs ciues decet vxores accipere ornatas exterioribus bonis.

B*Onorum autem quædam ſunt bona animæ, vt virtutes,*

tutes, & boni mores: quædam vero sunt bona corporis, vt pulchritudo, mansuetudo, & agilitas, et cetera talia: quædam autem dicuntur exteriora bona. quæ (quantum ad præsens spectat) in triplici genere habent esse. Nam honorabilitas generis, pluralitas amicorũ, multitudo diuitiarum inter bona exteriora computantur, vt patet per Philosophum I Rhetori. *Cum ergo Reges & principes volunt alicui per coniugium copulari, attendere debent vt persona illa, quam sibi in coniugem optant, sit omnibus his bonis ornata. Nõ tamen æque principaliter intendere debent ad tria prædicta bona. Sed ad nobilitatem generis, & ad multitudinem amicorum inter exteriora bona debẽt intendere quasi primo & per se: sed pluralitas diuitiarum est intendenda quasi ex cõsequenti. Decet enim eos talem vxorem acceptare, quæ sit nobilis genere & per quam acquirant multos amicos nobiles & potentes: sed ꝙ per vxorem illam acquiratur diuitiarum copia, intendendum est quasi ex consequenti. Magis aũt attendendum est in coniuge (vt in prosequendo patebit) honorabilitas generis, & pluralitas amicorum, ꝙ̃ multitudo diuitiarum. Omnia tamen hæc tria aliquo modo sunt attendenda. Ordinatur enim coniugium (vt patet ex dictis) ad debitam societatem, ad pacificum esse, & ad sufficientiam vitæ. Prout ergo cõiugiũ ordinatur ad debitam societatem, apud reges & principes in suis cõiugibus quærenda est nobilitas generis: sed prout ordinatur ad esse pacificum, quærenda est multitudo amicorum: prout vero ordinatur ad sufficiẽtiam vitæ, quærenda* Cap. 5

renda

renda est pluralitas diuitiarũ. Probabatur .n. supra, coniugiũ esse secundũ naturã, eo ꝙ homo naturaliter ẽ aĩal sociale: prima aũt naturalis societas (vt patet ꝑ Philo-
1.Pol. sophum in Poli.) est maris & fœminæ, viri & vxoris.
cap. 1. hoc aũt nõ esset, nisi coniugiũ ordinaretur in quandã societatem debitã & naturalẽ. Cũ ergo debite & cõgrue nobilis nobili societur: reges & principes, quos constat eẽ nobiles genere, prout coniugiũ ordinatur in societatẽ dignã & congruã, debent sibi vxores quærere quæ sint ex nobili genere. Secundo propter esse pacificũ quærẽda est amicorũ multitudo. Nam pax inter homines se habet quasi sanitas respecta humorũ. Sicut .n. videmus in vno & eodẽ corpore, ꝙ ꝓpter inæqualitatem humorũ cõsurgit infirmitas & pugna: sic et inter homines ꝓpter iniurias & inæqualitates quas inter se exercent, cõsurgũt dissensiones & bella. quare sicut ad esse sanũ requiritur ꝙ quis habeat naturã fortẽ vt possit nociua expellere, sic ad esse pacificum requiritur abundantia ciuilis potentie & pluralitas amicorũ. Nã secundũ Philosophũ in Rhetoricis, homines libenter iniustificant, cum possunt. Qui ergo caret ciuili potentia & nõ ẽ munitus amicis, de leui iniuriã patitur, & nõ sinitur viuere in esse pacifico. Coniugiũ igitur prout ordinatur ad esse pacificũ, quærẽda est ex eo amicorũ pluralitas. Hoc aũt (vt patet ex habitis) tanto magis egent reges & principes, quãto eorum status qa altior magis indiget sustentamentis et pluribus põt concuti infortunijs. Patet ergo quomodo in cõiuge regũ & nobiliũ quærenda est nobilitas generis, &

quomdo

quomodo ex tali cõiugio quærẽda est pluralitas amicorũ. Restat ostendere quomodo ex eo quæri debeat diuitiarũ multitudo. Quæruntur.n.ex coniuge dotes & diuitiæ ad supportandũ onera matrimonij siue coniugij, & propter sufficientiã vitæ. Verũ quia reges & principes semper intendũt diuitijs & possessionibus abundare, quæ deseruiunt ad sufficientiam vitæ: decet eos in suis coniugibus principalius quærere ꝙ sint nobiles genere, & ꝙ ꝑ eas abundent in ciuili potentia,& ꝙ acquirãt multitudinem amicorũ, ꝗ̃ ex tali cõiugio acquiratur multitudo numismatis. Viso quomodo reges & principes in suis coniugibus debent quærere exteriora bona: de leni patet quales coniuges singuli ciues accipere debeant. Nam si reges et principes decet accipere nobiles coniuges, vt inter eos sit pax & digna societas; in omni cõiugio nimia imparitas videtur eẽ vitanda.Nã imparitas in excessu, siue sit secundũ nobilitatem, siue secundũ ætatem, vt plurimum est causa litigij, vel est causa vt sibi cõiuges fidem nõ seruẽt. Vt si nobilis nubat ignobili,nõ erit inter eos digna societas, sed vnus alteri, vltra ꝗ̃ leges cõiugij reqrãt,dominari condbitur. Sic ẽt si nimis senes iuuenculæ nubat, quia iuuenes societate senum nõ gaudẽt, tanta imparitas ætatis erit quoddam incitamentũ, vt sibi coniuges fidem non seruent. Quærenda sunt ergo in coniuge tria prædicta bona exteriora. videlicet, honorabilitas generis, multitudo amicorũ, & pluralitas diuitiarum. sed hoc secũdũ modũ & ꝑportionalitatem nubentis, ita ꝙ inter cõiuges aliqua proportio reseruetur tam animæ ꝗ̃ corporis.

Cap.xiij.

CAP. XIII.

Quòd decet omnes ciues, & maxime Reges & principes quærere in suis coniugibus nō solum ꝙ sint ornatæ exterioribus bonis, sed etiā interioribus.

Ostendebatur supra, quale debet esse coniugium, quia est quid naturale, & est quid indiuisibile, & est vnius ad vnam. Ostendimus etiā inter quas personas debet esse coniugium, quia non inter nimia propinquitate coniunctos. Vlterius autem declarauimus, qualia bona exteriora sunt quærenda in coniuge. Reliquum est vt dicamus, quomodo coniuges ipsorū virorum bonis tam corporis ꝙ animæ debent eē ornatæ. Sciendum igitur ꝙ
Cap. 5 Philosophus I Rhetoricorum, enumerando bona fœminarum, ait, ꝙ bona corporis fœminarum sunt pulchritudo, & magnitudo: bona vero animæ, temperantia, & amor operositatis siue seruilitatis. Quantum ergo ad bona corporis, quærenda est in vxore pulchritudo, & magnitudo: sed quantum ad bona animæ, maxime videtur esse quærendum in fœmina ꝙ sit temperata, & ꝙ non amet esse ociosa, sed diligat facere opera non seruilia. quæ autem sunt opera non seruilia quæ querēda sunt in cōiugibus, multa in prosequēdo patebit. quòd autem hæc bona corporis, magnitudo videlicet, & pulchritudo quærenda sint in vxore, sic potest ostendi. Nam licet coniugium, vt in præcedenti capitulo dicebatur, ordinetur ad societatem debitam, & ad esse pacificum, & ad

sufficientiam vitæ: ordinatur etiam nihilominus ad debitã prolis productionem, & ad fornicationem vitandã. immo principalius videtur ordinari coniugium ad hæc duo bona, q̃ ad tria prædicta. Nam bonum fidei (vt q coniuges sibi fidem seruent, q̃ seruando fornicationẽ vitant) & bonum prolis magis directe pertinere videntur ad cõiugium, q̃ ea quæ in præcedenti capitulo diximus. omnia ergo illa, quæ videntur facere ad fornicationem vitandam, ad fidem coniugum conseruandã, & ad prolem debite producendam, in coniuge quæri debent. Videmus autem q magnitudo corporis facit ad bonum prolis. Nam filij in quantitate corporis vtplurimum matrizant, quia totam corpulentam substantiam quodammodo habent à matre. Sicut ergo in alijs animalibus, vt plurimum ex magno genere magna procedunt: sic & in hominibus, si parentes magni existant, filij vtplurimũ magni nascuntur. Decet omnes ciues propter bonum prolis, vt filij polleant magnitudine corporali, quærere in suis vxoribus magnitudinẽ corporis: tantò tamen magis hoc decet reges & principes, quantò ipsi circa proprios filios, eo q ex eis dependeat bonum commune & salus regni, plus solicitari debent, q̃ alij. Secũdo inter bona corporis quærenda est in vxore formositas & pulchritudo. nam & hoc facit ad bonum prolis. Nam sicut vt plurimum ex magnis nascuntur magni: sic & ex pulchris nascuntur pulchri. quare si decet omnes ciues, & maxime reges & principes solicitari, vt polleant filijs pulchris et magnis; decet eos in suis vxoribus quærere ma-

gnitudinẽ, & pulchritudinẽ corporalem: videtur.n.pulchritudo coniugis nõ solũ facere ad bonitatem prolis, sed etiã ad fornicationem vitandã, ad quam vitandã est ipsum coniugium ordinatum. Viso, quomodo quantum ad bona corporis quærenda sit in coniuge magnitudo, & pulchritudo. Restat videre quomodo quantum ad bona animæ quærenda sunt in ea temperantia, & amor operositatis. illud.n. bonũ maxime videtur esse quærendũ in fœmina, ad cuius oppositum maxime incitatur. Dicebatur aũt supra, ꝙ agere secundũ rationem, & insequi passiones, modo opposito se habent, ita ꝙ quanto magis insequitur passiones, minus agit secundum rationem, & econuerso. Illi ergo in quibus minus viget ratio (secũdũ ꝙ huiusmodi sunt) magis inclinantur, vt sint passionum insecutores: pueri & mulieres (quantum est de se) magis videntur esse insecutores passionum, ꝙ̃ viri; quia vir
2.par. est præstantior ratione. sed cũ temperantia (vt supra in
lib. 1. primo libro diffusius diximus) ipsas passiones moderet,
ca. 15. ad quas mulieres maxime incitantur; licet singulis virtutibus secundum modum eis congruum fœminas pollere deceat, tamen cum tradenda est aliqua nuptui, potissime inquirendum est, vtrum polleat temperantia, eo ꝙ ad intemperantiã fœminæ maxime incitentur. Decet ergo oẽs ciues hoc in suis cõiugibus quærere: tanto tamen hoc decet reges & principes, quanto intemperantia coniugum ipsorum plus nocumenti inferre potest, ꝙ̃ intemperantia coniugum aliorum. decet ergo coniuges temperatas esse. Decet eas etiã amare operositatem: quia cũ aliqua persona

sona ociosa existat, leuius inclinatur ad ea quæ ratio vetat. Nam mens humana (vt innuit Philosophus VII Politi.) nescit ociosa esse. Statim ergo cum aliquis non dat se bonis & licitis exercitijs, eius mens vagatur circa alia & occupatur cogitationibus turpibus. Patet ergo ex iam dictis, quale debet eē cōiugiū, & qualiter oēs ciues, & maxime reges & principes se habere debent in ducendis vxoribus. Nam priusq̄ eas ducāt, diligenter debent primo inquirere, qualiter sint ornatæ exterioribus bonis: vt quomodo sint nobiles genere, & quomodo per tale coniugiū consequi possint ciuilem potentiā, & multitudinem amicorū. Secundo inuestigare debent, quomodo polleant corporalibus bonis: vt quòd sint magnæ statura, & q̄ habeant formositatem & pulchritudinem corporalem. Tertia, quia non sufficit affluere bonis exterioribus, & pollere corporalibus bonis, nisi adsint ibi bona mentis & animæ, debent inquirere, quomodo vxores ducēdæ sint temperatæ, et quomodo sint operosæ circa exercitia licita & honesta.

CAP. XIIII.

Quòd oēs ciues, et maxime Reges et principes non decet suas vxores regere eodem regimine, quo regendi sunt filii.

QVia nō sufficit scire quale cōiugiū, et qualiter q̄s se habere debeat in vxore ducenda, nisi circa eā iam ductā sciat debite se habere. Ideo præmissis capitulis

rationabiliter hoc annectitur, vt sciamus quomodo regimen nuptiale, quo regendæ sunt coniuges, ab alijs regiminibus ē distinctum. Possumus autem duplici via inuestigare, ꝙ alio regimine regendæ sunt coniuges, & alio filij. Prima via sumitur ex parte modi regendi. Secūda vero ex parte operum fiendorum. Prima via sic patet. Nam (secūdum Philosophos) modus regiminis vniuersi reseruatur in vno homine: vnde et ab eis homo appellatur minor mūdus. Nam sicut totum vniuersum dirigitur vno principe, vt vno deo, qui est intellectus separatus & purus: sic omnia, quæ sunt in homine, si debite regi debēt, regenda sunt intellectu & ratiōe. immo adeò modus vniuersi reseruatur in quolibet homine, ꝙ Plato totum ordinem cælorū saluauit iñ qualibet anima rationali. Si ergo regimen totius vniuersi assimilatur regimini quod debet esse in vno homine: cum ciuitas sit pars vniuersi, regimen totius ciuitatis multo magis reseruabitur in vna domo. Nam si domus est plus ꝙ̃ vnus homo singularis, et ciuitas est minus ꝙ̃ vniuersum: si totum vniuersum per quandam similitudinem reseruatur in vno homine, multo magis regimina quæ sunt in ciuitate per quandam similitudinem reseruantur in domo. Vnde & Philosophus primo Politicorum, regimina vnius domus assimilat regiminibus ciuitatis. Ciuitas autem (quantum ad præsens spectat) duplici regimine regi potest, politico s. & regali. Dicitur aūt quis præesse regali dominio, cū præest secundum arbitrium & secūdum leges, quas ipse instituit. Sed tunc præest regimine politico, quando non

Cap. 3

præest secundum arbitrium, nec secũdum leges quas ipse instituit; sed secundum eas quas ciues instituerunt. Cũ enim principans in ciuitate ipse secundum seipsum principatur, & ipse leges instituit; regimen illud ab illo regnante nomen sumit, & dicitur regale. Sed cũ leges nõ instituuntur à principante sed à ciuibus, illud regimen nõ est denominandum ab ipso regnante & principante, sed magis ab ipsa politia & ab ipsis ciuibus. dicitur ergo tale regimen politicum vel ciuile. His autem duobus regiminibus in ciuitate secundũ Philosophum in Poli. assimilantur duo regimina domus, paternale, & coniugale. Nã regimen paternale assimilatur regali: coniugale vero, politico. Debet enim vir præesse vxori regimine politico, quia debet ei præesse secũdum certas leges, & secundum leges matrimonij, & secundum conuentiones & pacta. Sed pater debet præesse filijs secundum arbitrium, & secũdum regimen regale. Inter patrem enim & filium non interueniunt conuentiones & pacta, quomodo eum regere debeat: sed pater secundum suum arbitriũ prout melius viderit filio expedire, ipsum gubernat & regit: sicut & rex gentem sibi subiectam regere debet secũdum suum arbitrium, prout melius viderit illi genti expedire. quare tale regimen recte dicitur regale. Sed inter virum & vxorem semper interueniunt quædã conuentiones & pacta, & sermones quidam, quomodo vir habere se debeat circa ipsam. Dicitur ergo tale regimen politicum: quia assimilatur illi regimini, quo ciues vocantes dominum, ostendunt ei pacta & conuentiones

nes quasdam in suo regimine obseruare. Ex ipso ergo modo regendi, quia vnum est politicum, aliud regale, differt regimen coniugale à regimine paternali. Videmus enim ꝙ regimen regale est magis totale & naturale: regimen vero politicū est magis paternale & ex electione. Nam præesse regaliter est præesse totaliter & secundum arbitrium: præesse vero politice est præesse non totaliter nec simpliciter, sed secundum quasdam cōuentiones & pacta. Rursus, licet omne regimen (si sit rectum) sit naturale, attamen regimen politicum quantumcunq; sit rectum, non est adeò naturale, sicut regale. immo illud regimen est quodammodo ex electione, cum in tali regimine ciues sibi dominum eligant. Ex hoc autem maxime patet differentia inter regimen nuptiale, & paternale: quia pater magis præest filijs simpliciter & totaliter, q̃ vxori. Rursus, dominium paternale magis est secundum naturam, q̃ cōiugale: aliquo enim modo vxor iudicatur ad paria cum viro, & eligit sibi virum. Filij autem non sic iudicantur ad paria cum patre, nec eligunt sibi patrem, sed naturaliter producuntur ab ipso. Dicitur dominium paternale eē plus secundum naturā, q̃ coniugale: quia licet sit naturaliter animal coniugale, tamen ꝙ habeat hanc coniugem vel illam est secundum placitum & ex electione: sicut homo naturaliter est aptus ad loquendum, tamen ꝙ loquatur hoc idiomate vel illo, hoc est secundum placitum & ex electione. coniugale ergo regimen nō est sic naturale, vt paternum: quia filij nullo modo eligunt sibi patrē. Viso, quo-

modo

modo differt regimen coniugale à paternali ex modo regendi, quia vnũ ẽ magis simpliciter & naturale; aliud vero est quasi particulariter & ex electione: de leui videri potest, quomodo differt hoc regimen ab illo ex parte operum fiendorum. Nam pater sic debet præesse filijs, vt ordinet eos ad alia opera, q̃ vxorem. Nam filij instruendi sunt ad opera militaria, vel ciuilia, quibus vacare debeãt cum sint adulti: ad quæ non sunt instruendæ vxores, quia talibus vacare non debent. Patet ergo, quomodo decet omnes ciues alio regimine præesse vxoribus, & alio filijs. tantò tamen hoc magis decet reges et principes, quantò ipsi plus obseruare debent quæ dictat ordo & ratio naturalis.

CAP. XV.

Quòd omnes ciues, et maxime reges et principes non decet suas coniuges regere eodem regimine, quo regendi sunt serui.

DIcebatur superius in domo esse tria distincta regimina. nuptiale, quo vir præest vxori. paternale, quo pater præest filijs. & dominatiuũ, quo præest seruis. Postq̃ ergo distinximus regimen coniugale a paternali, quia paternale ẽ magis totaliter & simpliciter, illud vero magis particulariter: & q̃a paternale ẽ magis secũdũ naturã, illud vero ẽ quodãmodo ex electione: rursus, q̃a ad alia opera ẽ hoc q̃ illud. Restat ostendere, quomodo coniugale regimen differt a seruili. Quòd aũt non de-

beat vti sua coniuge tanq̃ serua, triplici via venari possumus. Prima sumitur ex ipso ordine naturali. Secunda ex perfectione domus. Tertia ex parilitate coniugũ. Prima via sic patet. Nam tota natura mouetur & regitur à deo, & à substantijs separatis: vnde & Philosophus in libro De bona fortuna ait, Impetus naturales quos habemus in anima esse in nobis à deo tanq̃ à mouente naturã totam. Sicut ergo in artificio facto à sapienti artifice nõ inueniretur aliquid superfluum, nec aliquid diminutum: sic natura, nisi impediatur, eo ꝙ mouetur & dirigitur à sapientissimo artifice vt à Deo, nihil agit superfluum, nec deficit in necessarijs. quicquid ergo natura agit, & quicquid natura præparatur, oportet ordinatissimum eẽ: quia ille naturam dirigit, à quo est omnis ordo. Cũ ergo tunc sit aliquid ordinatum maxime, quando vnum ordinatur ad vnum officium: cum vxor naturaliter sit ordinata ad generandum, nõ erit ordinata ad seruiendũ. Ideo

Cap. 1 dicitur I Politicorum, ꝙ naturaliter distinguuntur fœmina & seruus. Nam (vt Philosophus ait ibidem) nihil tale natura facit, sicut faciebãt fabri formantes Delphicum gladium. Apud Delphos enim sic fiebant gladij propter pauperes, ita ꝙ vnus gladius deseruiebat pluribus officijs. vtputa pauperes non valentes plura habere instrumenta, faciebant aliquod instrumentum fabricari, quo possent ad plura vti officia. natura aũt non sic agit, sed vt melius fiant res naturales, semper ad vnum officiũ

1. Pol. principaliter ordinat vnum aliquid. vnde & idem Phi-

cap. 1. losophus ait, ꝙ vnumquodq; organorum optime perficiet

suum

suum opus, si non multis operibus sit seruiens, sed vni. Quare cum natura ordinauerit coniugem ad generationem. indecens est ꝙ ordinetur ad seruiendũ. Non est ergo naturalis ordo, virum præesse vxori eo regimine quo præest dominus seruis. Licet ergo sic sit secundum ordinem naturalẽ, tamen apud aliquas gentes sicut apud Barbaros, idem sunt fœmina & seruus, vt recitat Philosophus I Politicorum dicens, ꝙ inter Barbaros fœmina et seruus eundem habent ordinem. vtebantur enim illi coniugibus tanꝙ seruis. Sed hoc ideo contingebat (vt recitatur ibidem) quia inter Barbaros nullus est naturaliter principans, sed idem est esse naturaliter barbarum & seruum. esse enim barbarum ab aliquo, hoc est, esse extraneum ab eo, & non intelligi ab illo. potest ergo quis esse barbarus huic vel illi, quia non intelligitur ab hoc vel ab illo. Sicut Theutonici sunt barbari Italicis, & Italici Anglicis. Ille tamen est barbarus simpliciter, q seipso est extraneus, & seipsum nõ intelligit: quod esse nõ potest, nisi careat vsu rationis & intellectus. Sed cum carens rationis vsu sit naturaliter seruus, quia nescit seipsum dirigere, & expedit ei ꝙ ab aliquo alio dirigatur, idem ẽ esse natura barbarum & seruum. Quare si apud Barbaros eundem habent ordinem vxor & seruus, hoc ẽ propter rationis defectum, quia nesciunt distinguere inter regimen coniugale, & seruile. Quare si decet ciues esse industres, & cognoscere modum & ordinem naturalem; indecens est eos vti vxoribus tanꝙ seruis. Tantò tamen hoc magis indecens est apud reges & principes,

Aeg. in epi. ad Rom. lec. 3.

quantò

quantò detestabilius est eos esse Barbaros, & carere ratione & intellectu. Ex parte igitur ordinis naturalis patet aliud esse regimen coniugale q̄ seruile: & non esse vtendum vxoribus tanquā seruis. Secunda via ad inuestigādum hoc idem, sumitur ex parte perfectionis domus. Videtur enim domus esse imperfecta, & habere penuriā rerum, & non sufficere sibi in vita, si vxor & seruus
Cap. 1 habeant eundem ordinem. Vnde dicitur VI Politicorū, q pauperes, quia nō habent copiam seruitorū, nec abundant in ijs quae requirūtur ad perfectionem domus, vtuntur vxoribus & filijs tanquam seruis. Tertia via sumitur ex parilitatae, quae esse debet inter virum & vxorē. Nam licet vir debeat praeesse vxori, eo q ratione praestantior: non tamen debet esse tanta imparitas inter virū & vxorem, q ea vti debeat tanquam serua, sed magis tanquam socia. Non enim est tanta imparitas inter vxorem & virum, quanta inter dominū & seruum: immo vir & vxor quantum ad aliquid ad paria iudicātur.

CAP. XVI.

Quòd detestabile est in omnibus ciuibus, et maxime in regibus et principibus in aetate nimis iuuenili vti copula coniugali.

SErmones vniuersales (vt in primo libro diximus) circa morale negocium minus proficiunt. determinare ergo de coniugio, quia regimen coniugale est aliud à paternali & seruili: & ostēdere q aliter debet se habere

bere vir tam erga vxorem, q̄ erga filios, & seruos, est valde in vniuersali notitiā tradere, quale sit ipsum coniugiū, & quomodo vtendum sit eo. Oportet ergo magis in particulari descendere, qualiter oēs ciues & maxime reges & principes debent vti copula cōiugali. Sermones .n. vniuersales circa mores despiciendi nō sunt: q̄a ignorantia vniuersaliū sæpe facit particularia ignorare: ipsis tamen vniuersalibus sermōibus sunt particularia addenda, quia cū negocium morale circa particularia cōsistat (secundū doctrinam Philosophi II Ethicorum) in talibus particulares sermones plus proficiunt. Determinandū est ergo particulariter, in qua ætate sit vtendum coniugio. Tangit enim Philosophus VII Poli. quatuor rationes p̄bantes q̄ in ætate nimis iuuenili non est vtendū coniugio. Prima ratio sumitur ex electione filiorum. Secunda, ex intemperātia mulierum. Tertia, ex periculo earum. quarto, ex malo virorum. Prima via sic patet. Nam si in ætate nimis iuuenili cōiungantur vir & vxor (vt p̄bat Philosophus in Poli.) lædūtur inde filij quantum ad corpus, quia vt plurimum sunt nimis debiles corpore & imperfecti: & etiam lædūtur quantum ad animā, quia sic nascentes vt plurimum deficiunt ratione & intellectu. Sic enim videmus in alijs rebus naturalibus, q̄ quando ad productionem alicuius effectus requiritur aliquid, si illud sit imperfectum oportet effectū imperfectū esse. vt si ad calefactionem requiritur calidum, si illud sit imperfecte calidum, sequitur q̄ imperfecte calefaciat. Sic etiā quia ad hoc q̄ aliquid calefaciat, requiritur

Cap. 2

C. 16.

q̄ sit

ꝙ sit dispositum ad susceptionem caloris; si aliquid sit imperfecte dispositũ ad huiusmodi susceptionem, sequitur ꝙ imperfecte calorem suscipiat. quare si coniunctio uxoris & viri requiritur ad productionem prolis, si vir vel vxor sit in ætate nimis iuuenili, quia corpora eorum imperfecta sunt & nõ peruenerunt ad debitum complementum, si ex tali coniunctione nascantur pueri, sequitur ꝙ producãtur imperfecti & debiles corpore. quare quantum ad corpora ex cõiunctione nimis iuuenili, consurgit læsio filiorum: sic ex tali coniunctione læduntur filij non solum quantum ad corpus, sed etiã quantum ad animam: quia cum anima sequatur cõplexiones corporis (nam cum aliquis nõ est bene proportionatus in corpore, non est bonæ complexionis) impeditur anima ne possit bene speculari, & ne possit libere exequi actiones suas. nascentes ergo ex tali coniugio non solum sunt imperfecti corpore, sed etiam mente. Decet ergo omnes ciues non vti coniugio in ætate nimis iuuenili; hoc tamen tanto magis decet reges et principes, quãto ipsi plus debent esse soliciti, vt eorum filij sint formosi & elegantes corpore, & industres mente. Dato ergo ꝙ contingat eos vxorem ducere in ætate nimis iuuenili, non tamen debẽt vti coniugio nisi in ætate debita. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex intemperantia mulierum. Nã si in ætate valde iuuenili vxores suis viris copulentur, non solum filij inde læduntur, sed etiam ipsæ vxores efficiuntur intemperatæ & lasciuæ: quia quælibet persona nimis desiderat aliquid, & nimio ardore concupiscit

scit ipsum, si ex nimia iuuentute sit assueta ad illud. Vnde & VII Politicorũ dicitur, ꝙ intemperatiores videntur esse mulieres illæ, quæ nimis iuuenculæ fuerunt vsæ cõiugio. Tertia via sumitur ex periculo mulierum. Nam vt dicitur in Poli. in partu iuuenculæ magis dolent & periclitantur plures. Vnde & antiquitus (vt Philosophus recitat) fuit cõsuetudo apud gentiles speciale oraculum facere pro partu iuuencularum, in signum, ꝙ iuuenculæ plus periclitantur in partu, ꝙ̃ aliæ. Quarta via sumitur ex malo ipsorũ virorum: quia ipsi viri læduntur, si in nimia iuuentute vtantur cõiugio. Vnde in Poli. dicitur ꝙ masculorũ corpora læduntur, si tempore augmenti & crescente corpore vtantur venereis. Quare si hæc mala, quæ ex nimia iuuentute coniugum accidere possunt tam coniugibus ꝙ̃ eorũ filijs, magis vitanda sunt in principibus & regibus ꝙ̃ in alijs, potissime non decet eos vti cõiugio in nimia iuuentute. Sed si quæratur quantum tempus requiratur in ipsis coniugibus. Videtur velle Philosophus, huiusmodi tempus in cõiuge debere esse decem & octo annorum. In viro verò plus temporis requiritur. Nam si per totum tempus augmenti nociuũ est masculis vti coniugio, cum ad tempus augmenti communiter in hominibus requirantur tria septennia, post tertium septennium in viris videtur esse debitũ tempus dare operam copulæ coniugali. verum quia vis generatiua est nimis corrupta, huiusmodi tempus anticipari poterit, si videbitur expedire.

C. 16.

Trœzenij populi.

Cap. xvij.

CAP. XVII.

Quòd tẽpore frigido, quo flant vẽti boreales, magis ẽ danda opera ꝓcreatiõi filiorũ, ꝙ tempore calido, quo flant australes.

C.16. PHilosopus VII Poli. postq; ꝓbauit per rõnes plurimas, non esse dandam operam cõiugio in ætate nimis iuuenili: inquirit quo tempore magis insistendũ est procreationi filiorum, & ait, ꝙ tam à naturalibus ꝙ̃ à medicis conceditur, ꝙ tempore frigido, quo flant venti boreales, melius ẽ dare operã cõiugio, ꝙ̃ calido tempore quo flant australes. Possumus aũt hoc triplici via venari. Prima sumitur ex parte mulierũ. Secũda ex læsione virorum. Tertia ex dispositione aeris. Prima via sic assignatur à quibusdam. Nam tẽpore calido aperiũtur pori corporis, exalat inde humidũ: quare remanent corpora sicca. Rursus, apertis poris exalat naturalis calor, quo exalante corpora intrinsecus remanent frigida. Vnde quilibet in seipso experitur, ꝙ tẽpore frigido flante borea melius digerit, quia calor eius interius ꝓpter frigus circunstãs nõ exalat, sed magis roboratur & vigoratur. quare si ventres mulierũ tẽpore hyemali sunt calidiores, quia non exalat inde calor; & humidiores, qa non euaporat inde humidum, magis sunt apti ad generationem, & forte tali tempore magis procreantur masculi. Vnde & Philosophus videtur velle, ꝙ oues, flantibus borealibus ventis, magis cõcipiunt masculos: flantibus vero australibus, magis fœminas. Omnino enim flantibus borealibus

bus ventis propter roborationem caloris materni vteri, magis possunt conseruare suos fœtus, & eos perfectiores faciunt. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex læsione filiorum. Nam viri magis læduntur, si vtantur coniugali copula tempore calido flante austro, quam frigido flante borea. tempore .n. boreali & frigido quia calor naturalis magis reseruatur interius, plus possumus conuertere de alimento. quare vsus coniugalis copulæ in tali tempore non sic lædit corpora virorum, nec sic attenuat ea, eo quod maior sit ibi cõuersio alimenti. Tertia via ad inuestigandũ hoc idem, sumitur ex aeris dispositione. Nam boreas reddit aerem purũ: auster vero reddit ipsum turbulentum. Nam secundũ Philosophum in Meteoris, Auster pluuiarum multitudinis adductiuus. Aere autem existente puro melioratur complexio existentium in eo, & fiunt meliores generationes. Quare tali tempore magis est danda opera coniugali copulæ. Decet ergo oẽs ciues vti magis coniugio tempore, quo fit melior procreatio filiorũ: tãto tamen hoc magis decet reges & principes, quanto decet eos elegantiores habere filios.

2.Me. ca.4.5 Et. 4. de gen. aialiũ cap.2.

CAP. XVIII.

Quòd in mulieribus quædã sunt laudabilia, quædam vero vituperabilia.

MVlierũ aũt mores vt plurimũ quasi mores iuuenũ sunt et puerorũ: quodãmodo .n. sic se videntur habere fœminæ ad mares, sicut se hñt pueri existẽtes in

ætatæ imperfecta ad homines existentes in ætate perfe-
1.Pol. cta. Nam secundum eundem Philosophum in Poli. ma-
cap.8. res plus vigent rōne q̄ fœminæ: est enim fœmina quasi
Auer. masculus occasionatus,& quasi vir incompletus. Sic etiā
1.phy. & pueri non sic ratione vigent vt adulti: nam puer est
cō.81. quasi homo incompletus. Quia ergo, respectu perfectionis, & quantū ad rationis vsum, fœmina & puer quodammodo rationem eandem habent, sequitur mores fœmineos esse quodammodo pueriles. In primo ergo libro vbi vniuersaliter tractabamus de moribus, non curauimus speciale capitulum facere de moribus mulierum. sed supposuimus coniecturandum esse de huiusmodi moribus ex moribus puerorum. Verumtamen quia in hoc secūdo libro de regimine coniugūm specialem requirit tractatū, vt sciamus quo regimine regendæ sint cōiuges, narrandum est sub compendio & succincte, quæ sunt laudabilia,& quæ vituperabilia in ipsis fœminis. Est aūt primo laudabile in eis, quia vt plurimum cōtingit fœminas verecundas esse. qđ duplici de causa cōtingit. Primo,ex appetitu laudis. Secundo,ex timiditate cordis. Mulieres enim valde sunt appetitiuæ laudis. Nam in omnibus quæ sunt imperfecte tales, plus appetunt laudari, q̄ perfectè possidentes illud. Clerici enim imperfecti, & habentes imperfectā scientiā, plus desiderant, vt vocentur scientes, & vt habeant nomen ꝙ sint excellentes clerici, q̄ verè scientes. Nam qui verè sciunt, in seipsis inueniunt vnde gaudeant: ideo non tantum curant de apparentia. Sed qui imperfecte cognoscunt, quia nō vident in seipsis

scientiam

ſcientiā vnde gaudere poſſint; qđ non habent in rei veritate, volūt habere in hominum opinione. quod ergo dictum eſt de ſcientia perfecta & imperfecta, intelligendū eſt de bonitate cōpleta & incopleta. nam qui ſunt perfecte boni, non ſic appetunt laudari & reputari boni, ſicut alij. Habentes enim perfectionem bonitatis, in ſeipſis inueniunt vnde gaudere poſſint: propter quod non multum curant gaudere de hominum opinione. Quare cum mulieres cōmuniter nō tanta bonitate polleant ſicut viri; ſi aliqualem bonitatem habeant, vtputa ſi polleant aliquo bono corporali; vt ſi ſint pulchræ & elegantes, vel ſi aliqua alia bonitate participent; valde cupiunt laudari & commendari in ea. qđ totum contingit eis ex imperfectione bonitatis. Nam bona corporis, vt elegantia, pulchritudo, & cætera talia, imperfecta bona ſunt. Mulieres ergo vt plurimum vel participant bona imperfecta, vt aliqua bona corporis: vel ſi participant bona perfecta, vt bona mentis, participant ea imperfecto modo: propter quod communiter valde deficiunt à perfectione virorum. Quare cum ad augmentum perfectionis bonitatis minuatur cupiditas laudis & deſiderium reputationis, tanto plus appetunt laudari (communiter loquendo) mulieres q̃ viri, quāto in bonitate ſunt imperfectiores illis. propter qđ, cum verecundia ſit timor de inglorificatione & de amiſſione laudis, mulieres communiter ſunt verecundæ, quia timent inglorificari & amittere laudem quam nimia affectione deſiderant. ex ipſa igitur cupiditate laudis probatur mulieres verecūdas eſſe. Rurſus

sus hoc idē probari potest ex timiditate cordis. Nam cum mulieres sint naturaliter adeò timidæ, ꝙ quasi omnia expauescunt; sequitur eas verecundas esse: quia verecundia est quidam timor, vt superius dicebatur. Ex diuersis ergo causis probare possumus mulieres verecūdas esse. quicquid tamen sit de eius causis, laudabile est in ipsis esse verecundas: quia propter verecundiam multa turpia dimittunt quæ non dimitterent, nisi eas verecundiæ cathena constringeret. Secundo est laudabile in mulieribus, quia communiter sunt piæ & misericordes. Pueri enim & senes & fœminæ vt plurimum sunt misericordes. Non tamen ex eadem causa hoc videtur contingere: quia pueri (vt superius dicebatur) sunt miseratiui, quia sua innocentia alios mensurantes credūt omnes innocentes eē, & putant eos indigne pati. quare super eis de facili miserentur. Senes vero miseratiui existunt: quia cū ipsi in corpore & in vita deficiant, volunt alijs misereri & compati ipsis. quare cum de facili quis inclinetur ad faciendum alijs, quod ab eis vult fieri sibi; senes de facili super alijs miserentur. Mulieres quidem miseratiuæ sunt ex mollitie cordis. Nam habentes cor molle, nō possunt aliquid sustinere: ideo statim miserenur, cū vident aliquos dura pati. Tertio considerādum est in mulieribus, quia communiter nimis excedunt. vnde cum sunt piæ, sunt valde piæ: & cū sunt crudeles, sunt valde crudeles: & cum sunt inuerecundæ, sunt nimis inuerecundæ. Postq̄ enim mulieres audaciā capiunt, tanta turpia perpetrant, ꝙ vix inuenirentur viri adeò inuere-

cundi

cundi vt possint tanta turpia operari. Hoc autem tertium & si in bonis potest esse laudabile, in malis vero est vituperabile. Viso, quæ sunt laudabilia in fœminis: restat narrare quæ sunt vituperabilia in eis. Possumus autem narrare tria in mulieribus vituperabilia. Primo, quia vt plurimum sunt intemperatæ, & passionum insecutrices. Secundo, quia sunt garrulæ & litigiosæ. Tertio, quia sunt mobiles & instabiles. Primo ergo fœminæ, cũ possunt, vt plurimũ sunt intemperatæ, & passionum insecutrices. Nam quia in eis ratio deficit, non sic habent: vt retrahantur à concupiscentijs: sicut vir, qui est ratione præstãtior. Secundo sunt garrulæ & litigiosæ. quod: ex eadem causa contingit. Nam frænum mulierũ vt plurimum non est ratio, quia cõmuniter à ratione deficiũt: sed magis est passio vt verecundia: si enim se continent. vt non garriant & nõ litigent, magis hoc faciunt ex verecundia q̃ ex ratione. quare cum motæ sunt, nesciunt se moderare, sed sine fræno garriunt & litigant. Videmus enim fœminas plus perseuerare in litigando & garriendo, q̃ viri; eo q̃ magis à ratione deficiãt q̃ ipsi. Tertio contingit mulieres mobiles & instabiles: quod & forte accidit ex debilitate complexionis. Nam cum anima (vt superius dicebatur) vt plurimum sequatur complexiones corporis: sicut mulieres habent corpus molle & instabile, sic voluntate & desiderio sunt instabiles & mobiles.

CAP. XIX.

Quo regimine omnes ciues, & maxime Reges & principes debeant suas coniuges regere.

DIcebatur in præcedentibus non eodem regimine regēdas esse cōiuges quo regendi sunt serui: aliud enim est regimen coniugale à paternali, & etiam à seruili. Sed quia non sufficit sic in vniuersali tractare de regimine cōiugali, dicendo ipsum esse differens à paternali & seruili, nisi in speciali tractetur, quo regimine regendæ sunt coniuges: ideo oportet in speciali dicere aliqua de regimine coniugum. Sciendum ergo vnam esse cōmunem regula ad omne regimen. Nam quicunq; vult aliquid bene regere, oportet ipsum speciales habere cautelas ad ea, circa quæ videt ipsum magis deficere. Nam sicut est in locutionibus, sic suo modo ē in ipsis operibus. Videmus enim aliquos habere linguas disertas, aliquos vero balbutientes esse: & qui balbutiunt, non eodē modo balbutiunt: sed aliqui difficilius proferunt vnū verbum, aliqui vero difficilius aliud. Qui ergo balbutientes vellet ī loquela dirigere, oporteret eos instruere vt specialem pugnam & specialem conatum acciperent circa ea verba quæ deterius proferre possent. Vnde & aliquos Philosophos legimus sic fecisse, qui cum essent impeditæ linguæ, accipientes specialem conatum circa illas literas quas deterius proferebant, facti sunt eloquentes. Hoc ergo modo & circa opera se habet. cum enim quis se vel alium

De Demosth. narrat Quint. lib. 1. ca. 19.

alium videt circa aliqua deficere, si se vel aliũ vult recte regere, specialem conatum assumere debet circa ea in quibus esse contingit facilior casus. Quare cum mulieres (vt in præcedenti capitulo dicebatur) cõmuniter sint intemperatæ, garrulæ, & instabiles; regendæ sunt tali regimine, vt inducantur ad temperantiam, & ad taciturnitatem, & ad stabilitatem. Partes autem temperantiæ (vt dicebatur in primo libro) sunt quatuor. videlicet, castitas pudicitia siue honestas, abstinentia, & sobrietas. Tunc ergo mulieres sunt temperatæ, quãdo sunt castæ, honestæ, abstinentes, & sobriæ. Decet enim cõiuges esse castas non solum propter fidem seruandã suis viris, sed etiam propter procreandã prolem. Nam si cõiunx castitatem non seruat, de facili filius ꝓprius ipsius viri non succedit in hæreditatem patris. Decet ergo coniuges omniũ ciuium esse castas: & tantò magis hoc decet coniuges regum & principum, quantò ex earum illegitima prole potest maior lis & discordia vel dissensio oriri. Secundo decet eas esse pudicas & honestas. Nam non sufficit coniuges esse castas, & cauere sibi ab operibus illicitis: sed oportet eas esse pudicas & honestas, vt sibi caueant à signis & à verbis, quæ videntur inhonestatem protendere: non enim sufficit vt alius filius nõ succedat in hæreditatem, sed requiritur vt pater sit certus de sua prole. Cum ergo signa inhonesta & impudica quandam suspitionem adgenerent de incontinentia coniugis; vt pater sit certus de sua prole, expedit coniuges pudicas esse. Tertio oportet eas esse abstinentes, vt ca-

2.par. 1. lib. ca. 15.

ueant sibi a superfluitate cibi. Nam cibi superfluitas ad incontinentiam inclinat. Quarto decet eas esse sobrias, vt caueant sibi à superfluitate potus. Nã tam immoderantia cibi q̃ potus venerea prouocat. Vnde & antiquitus apud
Ge. lib. 10. ca. 23. Romanas mulieres (vt recitat Valerius Maximus libro II. capitulo de Institutis antiq̃s) quodammodo nefas erat bibere vinũ. Vnde ait, Vini vsus olim Romanis fœminis
Plin. lib. 14. ca. 13. ignotus fuit, ne in aliquod dedecus prolaberentur: quia proximus à Libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consueuit. Sic igitur regendæ sunt fœminæ, vt sint castæ, honestæ, abstinentes, & sobriæ. Modus autem, quo inducendæ sunt ad hæc omnia, diuersificatur secundum diuersitatem nobilitatis diuitiarũ ipsorum virorum. Nam ciues in nobilitate & diuitijs deficientes, debent per seipsos suas instruere coniuges, & debitas cautelas adhibere, vt polleant bonitatibus supradictis. Abundantes vero nobilitate, & diuitijs, & ciuili potentia, decet inquirere matronas aliquas boni testimonij per diuturna tempora prudentia & bonis moribus approbatas, instruentes coniugem, & inducentes eã p̃ monitiones debitas ad bonitates præhabitas. Viso, coniugem sic regendam esse, vt sit debite temperata: restat ostendere, quomodo regenda sit, vt debite sit taciturna.
Circa finem Cap. 8 Nam, vt scribitur I Poli. ornamentum mulieris est taciturnitas. Si enim mulieres debite se habeant, & cõgrue silentium seruent, ex hoc magis ornatæ apparẽt, & ad maiorem amorem viros inducunt. decet ergo eas esse taciturnas. Sic ẽt decet esse stabiles: quia quanto vxor est

magis constans & firma, tanto maior credulitas adgeneratur viro, vt ei debitam fidem seruet. Tali ergo regimine regendae sunt coniuges, vt polleant praedictis sex bonitatibus: videlicet, vt sint castae, honestae, abstinentes, sobriae, taciturnae, & stabiles. Ad haec autem viri eas inducere poterunt vel per seipsos, vel per matronas boni testimonij, vel per cautelas alias adhibendo. Quare decet omnes ciues sic suas coniuges regere: & tanto magis hoc decet reges & principes, quanto ex eorum indebito regimine potest circa regnum maius periculum imminere.

CAP. XX.

Qualiter omnes ciues, et maxime reges et principes ad suas coniuges debeant debite se habere.

NOn sufficit scire, quomodo reges & principes & vniuersaliter omnes ciues debeant suas coniuges regere, & ad quas bonitates debeant eas inducere: nisi sciatur, quomodo circa eas debeant se habere. Sunt autem tria (quantum ad praesens spectat) diligenter consideranda, in quibus viros circa proprias coniuges decet debite se habere. Nam primo debent eis moderatè & discretè vti. Secundo debent eas honorificè tractare. Tertio debent cũ eis debitè conuersari. Decet.n. eos suis cõiugibus moderatè & discretè vti Nã immoderatus vsus venereorũ primo corpa destruit, secũdo men-

tem deprimit, tertio immoderat appetitũ, & reddit cõiuges intemperatas. Destruitur enim & debilitatur corpus ipsius viri, si nimis det operam copulæ coniugali, qa vis generatiua est nimis corrupta, & (vt vult Philosophus III Ethicorum) insatiabilis est cõcupiscentiæ appetitus. quare vt plurimum, homo plus appetit, q̃ natura requirat. Si ergo sine fræno quis sequeretur appetitũ, & non moderaret desiderium copulæ cõiugalis; ageret vltra q̃ natura requirat, & vltra q̃ sufficiat ad restaurandum. qđ sine debilitatione proprij corporis esse non poterit. Vnde cerebrum, & visus, & alia membra nobilia debilitantur ex superflua copula. Secundo superfluus vsus non solum corpus debilitat, sed etiam mentem reprimit. Nam corpus est quasi instrumentũ animæ: sicut ergo quia martellus est instrumentum fabri, debilitato martello debilitantur actiones fabriles: sic debilitato cerebro & alijs membris nobilibus impeditur anima à rationis vsu, vt non possit sufficienter considerare. vnde & supra per auctoritatem Philosophi probabatur, ꝙ talia, si vehementia sint rõnem percutiũt. Tertio huiusmodi vsus nimis maculat appetitum, & reddit coniuges intemperatas. Nam quanto plus datur opera venereis actibus, tanto plus incitatur appetitus vt sit intemperatus &
Cap. 2 *vt venerea operetur, vt vult Philosophus VII Ethicorũ. Propter quod eliditur quorundam brutalis cogitatio dicentium, Satisfaciam nunc cõcupiscentiæ, & postea de cætero abstinebo. Nam quilibet vsus carnalis copulæ incitat ad vlteriorem vsum: & quanto quis plus ea vtitur,*

tanto

tanto magis incitatur ad vtendum, & semper intempe-rantior redditur. Decet ergo omnes ciues vti moderate coniugali copula, et tãto magis hoc decet reges & prin-cipes, quanto indecentius est eos propter huiusmodi actus habere corpus debilitatum, mẽtem depressam, & intem-peratum appetitum. Nec sufficit eos tali copula vti tem-peratè, nisi vtantur ea discrete. Nam in omnibus ope-ribus discretio est adhibenda, vt fiant tempore debito, lo-co conuenienti, & modo cõgruo. Sunt enim aliqua tem-pora incongrua prædictis operibus. Nã temporibus, qui-bus est orationibus vacandum, decet à talibus abstinere: sic etiam temporibus, quibus posset insurgere nocumen-tum proli, decet abstinere à tali copula. est ergo obser-uandum tempus debitum. Sic etiam obseruandus est locus congruus, & modus conueniens, vt sit inter coniuges nõ solum amicitia delectabilis, sed honesta. Viso, quomodo decet viros suis vxoribus moderate vti & discrete: re-stat videre, quomodo eas debeãt honorifice pertractare. Quemlibet enim virum secundum possibilem facultatem decet suã vxorem honorifice retinere in debito appara-tu, ei necessaria debita tribuendo. Nam cum vxor sit persona valde cõiuncta, honor, qui vxori exhibetur, re-dundat in persona ipsius viri. immo cũ ostensum sit su-pra vxorem nõ se habere ad virum quasi seruã sed quasi sociam, decet quemlibet secundũ suũ statum vxorem pro-priam honorifice pertractare. Ostenso, quomodo decet viros suis vxoribus moderate & discrete vti, & quomo-do debent eas honorifice retinere: restat ostendere, qua-

liter cum eis debeant conuersari. Tunc aũt viri ad vxorem est conuersatio congrua, si ei ostendat debita signa amicitiæ, & si eas per debitas monitiones instruat. Declarare autem quæ sunt signa amicitiæ debita. & quæ sunt monitiones cõgruæ, fieri nõ potest nisi inspecta diuersitate statuum, & consideratis cõditionibus personarum: debent. n. viri diligenter aduertere, vtrum vxores sint superbæ vel humiles, vtrum sint prudẽtes aut fatuæ. nam sic conuersandũ ẽ cũ vxoribus, ꝙ plura signa amicitiæ ostendenda sunt eis, si sint humiles, q̃ si sint superbæ: superbæ enim adeò fiunt elatæ, si eis multa amicitia ostendatur, vt velint etiam viris proprijs dominari. Rursus sic conuersandum est cum eis, ꝙ aliter instruendæ sunt prudentes, aliter fatuæ. Nam prudentibus ad correptionem leuia verba & blanda sufficiunt: fatuis vero est asperior increpatio adhibenda. Decet ergo quoslibet viros, considerato proprio statu, & inspectis conditionibus personarum, suis vxoribus ostendere debita amicitiæ signa, & eas (vt expedit) per debitas monitiones instruere.

CAP. XXI.

Quomodo fęminæ coniugatæ circa ornamentum corporis debeant se habere.

DEcet reges & principes & vniuersaliter omnes ciues scire, quomodo circa ornatum corporis deceat suas coniuges debite se habere. Nam cum vir suam vxorem regere debeat, eam dirigendo ad actiones honestas,

nestas, & ad opera virtuosa: expedit quoslibet viros in ijs, in quibus vt plurimum delinquunt fœminæ, diligenter aduertere quæ sunt ibi licita, & quæ illicita. Cũ ergo mulieres vt plurimum appetant videri pulchræ, potissime delinquunt circa ornatum corporis. quare decet viros cognoscere quis mulierũ ornatus sit licitus, & quis illicitus. Nam nunquam vxores virtuosæ existunt, nisi appetant illicita fugere. Quantum autem malũ incurrat ciuitati & regno ex fœminis non virtuosis, nec appetentibus licita sed illicita, ostendit Philosophus I Rhet. qui Cap.5
loquens de Lacedæmonijs, ait, eos esse infelices secundũ Et.2.
dimidium, eo ꝙ vxoribus suis illicita permittebant. Ne Po.c.7
ergo domus principis vel cuiuscunq; ciuis secundum medium sit infelix, quantum ad ornatum & etiam quantũ ad omnia alia, circa quæ fœminæ cõsueuerũt delinquere, debẽt eas debite admonere. Sciendũ ergo ornatũ fœmineum in duobus consistere, quorũ vnus potest dici fictitius, alius non fictitius. Fictitius autem ornatus dicitur fucatio, vt appositio coloris albi vel rubei: qbus ꝑ quædam figmenta ostendunt se fœminæ rubicundiores, vel albiores, vel alio modo pulchriores, ꝙ sint. Talia autem quæ sunt fictitia & sophistica sunt illicita & prohibenda. Alius autem est ornatus nõ fictitius, qui consistit in debitis indumentis, & in alijs ornamentis, quæ si cõsiderato ꝓprio statu & cõditionibus personarũ debite & ordinate fiant, sunt licita & honesta. Decet.n. viros secundũ suũ statũ, suis vxoribus, in debitis vestimentis, & in alijs ornamẽtis, debite ꝓuidere. Vnde & Valerius

Maximus ciues romanos commendat, qui ſuis vxoribus in pulchris indumentis, & in alijs ornamẽtis debite prouidebant. ſic ergo cenſendum eſt de ornatu. Sed vt vxores ipſas magis ſpecialiter inſtruamus qualiter circa indumenta & circa alia corporis ornamenta debeant ſe habere, aduertendum ꝙ circa ornamentum veſtimentorum contingit dupliciter peccare. Primo ex ſuperabundantia. Secundo ex defectu. Superabundantia vero (vt videtur) oportet ibi triplicem virtutem concurrere, quã tangit Andromicus Peripateticus ĩ libello quem fecit de virtute. huiuſmodi triplex virtus, eſt humilitas, moderantia, & ſimplicitas. Tunc enim mulieres circa ornatum corporis ſunt humiles, quando non propter vanam gloriam ſe ornant, ſed agunt vt ſuis viris placentes, eos à fornicatione retrahãt. Tũc vero ſunt moderatæ, quãdo conſiderato ſuo ſtatu non ſuperflua veſtimenta quærunt. Decet enim vxorem militis magis eẽ ornatam veſtibus, q̃ȝ vxorem ciuis ſimplicis. Adhuc etiam vxorem principis vel etiam regis decet magis ornatam eſſe. Dato igitur ꝙ vxor alicuius viri eſſet humilis non ornans ſe propter vanam gloriam, poſſet delinquere in ornatum, ſi non eſſet moderata, & vltra q̃ȝ ſuus ſtatus requireret, appeteret ornamenta. Tertio decet fœminas circa ornatum corporis eſſe ſimplices, vt non nimia ſolicitudine ornamenta requirant. Nam & ſi fœmina non propter vanam gloriam ſe ornaret, nec vltra ſuum ſtatum ornamẽta appeteret: poſſet delinquere, ſi nimis eẽt ſolicita circa ipſa. His ergo tribus modis cõtingit delinquere circa

ſuper-

superfluitatem ornamentorum. Sed duobus modis (vt cõmuniter ponitur) contingit delinquere circa defectum. Primo si hoc fiat ex pigritia & negligẽtia. Nam aliquæ adeò sunt pigræ, ꝙ ex sola negligentia omittunt solicitari circa debita indumenta. Secundo in talibus delinquitur, si ex ipso defectu quæratur laus & gloria. Contingit enim aliquando aliquem efferri & superbiri ex ipsa miseria, quam sustinet. Nam sicut in ipsis claudis, & in infirmis existentibus apud ianuas ecclesiarum, vt plurimũ accidit ꝙ infirmior magis gloriatur, quia credit ꝙ in eum plures aspiciant, & sperat se plures eleemosinas accepturum: sic aliquãdo qui vilior est in habitu, magis superbus efficitur, si credat ex hoc ab hominibus commendari. Delinquunt igitur mulieres, si ex vilitate habitus, & ex defectu vestium gloriam quærant. vnde et Philosophus IIII Ethi. vituperat Laconios, q̃ infra suũ statum vestimenta quærentes ex hoc in elationem & iactantiam mouebantur. Hoc ergo modo regendæ sunt cõiuges quantum ad ornatũ corporis, vt circa illa sex quæ tetigimus, diligẽter instruantur & moueãtur. Primo ergo mouẽdæ sunt, ne sint sophisticæ, quærentes fucum & figmentũ. Secũdo, vt sint humiles, ne propter vanam gloriam nimium se ornent. Tertio, vt sint moderatæ, ne vltra eorum statum vestimenta requirant. quarto, vt sint simplices, ne circa ornamenta nimia solicitudine vexentur. quinto, ne sint negligentes, ne totaliter infra eorum statum propter pigritiam deficiant erga ornamentũ corporis. Sexto, ne ex vilitate habitus sint superstitiosæ, vt

Ca. 7. Talib. scõma. vtebatur dio genes.

ex ipso

ex ipso defectu vestium laudem & gloriam cupiant.

CAP. XXII.

Quòd non decet reges et principes, et vniuersaliter omnes ciues erga suas coniuges nimis esse zelotypos.

MVlti virorũ in hoc videntur delinquere, quia circa vxores proprias sunt nimis zelotypi. Sed quod nimis zelus non sit laudabilis, triplici via ostendere possumus. Nam cum quis erga suam coniugem est nimis zelotypus, ex nimio zelo quem erga illam gerit, omnia suspicatur in peius. Multotiens quidẽ vxores bene viuentes & debite se gerentes increpantur a viris, si cõtingat eos nimis esse zelotypos: eo ꝙ ipsi zelotypi etiam bene acta suspicantur in peius. Ex suspitione autem ipsius zelotypi, si nimis sit eius zelus, tria mala consurgunt; ex quibus tres rõnes sumi possunt, ostendentes nimis zelotypos non esse laudandos. Primũ est, quia viri in seipsis nimia turbatione vexantur. Secundum, quia ex hoc ipsæ vxores incitantur ad malum. Tertiũ vero, quia vt plurimum ex tali zelo consurgit in domo litigium & perturbatio. Prima via sic patet. Nam si viri in nimio zelo mouẽtur circa vxores proprias, quasi semper sunt in suspitione, & per consequens semper sunt in anxietate cordis: quare cùm vna cura impediat aliã, oportet sic zelantes retrahi à debitis curis, & à ciuilibus operibus. Decet ergo omnes ciues non esse nimis zelotypos de suis coniugibus: & tanto magis hoc decet reges & principes, quanto maius

præiudicium potest insurgere regno, si reges sint in anxietate cordis, & retrahantur à debita cura regni. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex eo ꝙ vxores incitantur ad malum, si contingat suos viros esse nimis zelotypos. Cõmune est enim ꝙ semper prohibitio auget concupiscentiam. Nam, vt dicitur II Rhetori. cõcupiscentia est eius quod abest. Ideo probatur ibi, ꝙ senes magis desiderant viuere vltima die, q̃ præcedentibus diebus, eo ꝙ tunc magis deficit eis vita. Semper ergo magis concupiscitur quod abest, & quod videmus nobis deficere. Sed cum res prohibita, eo ipso ꝙ prohibetur & videtur abesse & deficere, ex hoc ipso magis desideratur & concupiscitur, sequitur vxores zelotypiorum magis incitari ad malum, quia augetur in eis concupiscentia ex inordinato zelo virorum, & ex ipsorum inordinata prohibitione. Tertia via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex lite & iurgio, quod in domo consurgit. Nam cum videtur vxoribus ꝙ sine causa calumnientur, & ꝙ earum viri sine culpa suspicentur de ipsis mala, quod faciunt viri zelotypi, non possunt patienter sufferre. propter quod in domo illa vt plurimum oriuntur lites & iurgia. Non ergo decet viros de suis coniugibus esse nimis zelotypos. Nec etiam decet eos circa suas coniuges nullam habere custodiam & nullum habere zelum, sed consideratis cõditionibus personarũ, & inspectis cõsuetudinibus patriæ, quilibet circa propriã coniugem debet debitã curam & debitã diligentiã adhibere. Sic .n. decet virũ quemlibet C. 13.

erga suam coniugem ornatum habere zelum, vt sit inter eos amicitia naturalis, delectabilis, & honesta.

CAP. XXIII.

Quale sit consilium mulierum: & quod earum consilio non est vtendum simpliciter, sed in casu.

Cap. 8 *Consilium mulierum, vt dicitur 1 Politicorum est inualidum: nam sicut puer habet consiliũ imperfectum, quia deficit à perfectione viri: sic etiam fœmina habet inualidum consilium, quia habet complexionem inualidam, & deficit à valitudine viri. Quòd autem fœminæ non sint robustæ corpore, nõ est ex bonitate complexionis, sed ex malitia. mollicies enim carnis in ipsis magis arguit abundantiam flegmatis, quàm bonitatem complexionis. quia ergo sic ẽ, oportet fœminas deficere à ratione, & habere consilium inualidũ. Nam quãtum corpus est melius complexionatum, tanto est magis proportionatum animæ: propter quod magis obsequitur ei: & anima existens in tali corpore, liberius vtitur operibus proprijs, & expeditius habet rõnis vsum. Primum igitur, quòd est attendendum in cõsilio mulierum, est, quia est inualidum. Secũdum vero, quod est attendendum, est, quia est velox & citum. Nam, vt vult Philosophus in de Animalibus, omnia minora & debiliora citius veniunt ad suum complementum. Cõsilium ergo mulieris, quia ẽ debilius & inualidius quàm consilium virile, citius venit ad suum complemẽtum. Ceteris ergo paribus si quis statim*

operari

operari deberet, nec posset ad illud negocium sufficientem deliberationem habere; elegibilius esset consiliũ muliebre q̃ virile. Natura enim cũ moueatur ab intelligentijs, & a deo, in quo est suprema prudentia; oportet ꝙ agat ordinate & prudenter. Prudentis est enim citò se expedire, & modicum tempus apponere in rebus vilioribus, de quibus est minus curandũ. vnde & prouerbialiter dicitur, ꝙ mala herba cito crescit. quia natura de ea modicum curans, cito perducit ipsam ad suũ augmentum. Sic & mulier quantum ad corpus citius habet esse perfectum q̃ vir. quare cum anima sequatur complexionem corporis, sicut ipsum corpus muliebre eo ꝙ sit vilius & natura minus de ipso curet, citius venit ad suum cõplementum, q̃ virile. Sic consilium muliebre citius est in perfectione & complemento, q̃ virile. Simpliciter ergo melius est consilium virorum q̃ mulierum, eo ꝙ vir sit ratione præstantior, & mulier habeat consilium inualidum. In casu tamen potest esse muliebre consilium melius q̃ virile: vt quia illud est citius in suo complemento, si oporteret repentino operari, forte elegibilius esset huiusmodi consilium.

CAP. XXIIII.

Quomodo decet reges & principes, & vniuersaliter omnes ciues propriis coniugibus sua aperire consilia.

TRiplici via inuestigare possumus, ꝙ mulieres cõmuniter, & vt plurimum secreta retinere nõ possunt.

Prima via sumitur ex defectu rõnis. Secunda ex mollicie cordis. Tertia ex appetitu laudis. Prima via sic patet: quia (vt in præcedentibus dicebatur) eo ipso ꝙ aliquid est prohibitum, augetur concupiscentia nostra, vt operemur illud. quare cum ponere aliquid in præcepto, sit probibere, ne dicatur illud: ex ipsa prohibitione incitatur concupiscentia magis ad dicendũ secreta, q̃ alia. nisi ergo à ratiõe huiusmodi concupiscentia refrænetur, non congrue possunt retinere secreta. Mulieres igitur eo ꝙ ab vsu rationis deficiũt, nec possunt sic refrænare cõcupiscentias, sunt magis propalatiuæ secretorum, q̃ sint viri. Nam si prohibitio auget concupiscentiã: tanto sunt proniores mulieres ad faciendum prohibita q̃ masculi, quanto ab vsu rationis deficientes, minus possunt refrænare incitamenta concupiscentiarũ q̃ viri. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex mollicie cordis. Nam quia mulieres vt plurimum sunt molles & ductibiles, statim cum aliqua persona eis applaudet, & ridet in facie earum, credunt ipsam esse amicam, & reuelant ei omnia secreta cordis. Tertia via ad hoc probãdum, sumitur ex appetitu laudis. Dicebatur enim in præcedentibus, ꝙ mulieres nimis appetunt laudem & gloriam. Inde est igitur ꝙ communiter & vt plurimum mulieres alijs mulieribus, quas credunt amicas esse, reuelant secreta virorum. Credunt enim ex hoc esse in quadam excellentia, & laudari apud eas; si sciant referre virorum secreta. Nam quia videntur à suis viris diligi; si sciant secreta ipsorum; cũ conglorientur,

rientur, si possint se laudari & à suis maritis diligantur, appetentes quandam inanem gloriam, & quandam laudem, de facili reuelant secreta virorum. Ex hoc autem de facili apparet, qualiter viri suis coniugibus debeant reuelare secreta. Nam cum dicimus hos esse mores iuuenum, hos mulierum, hos senum. non est intelligendum talia necessitatem imponere, sed solummodo vt in pluribus, & secundum quandam pronitatem & inclinationem. Possunt tamen tam fœminæ q̃ viri per rationis vsum (si velint) esse cõstantes, & vincere huiusmodi impetus & inclinationes. Nam licet sit difficile superare incitamenta concupiscentiarum, & sit hoc magis difficile in fœminis q̃ in viris, eo q magis deficiant a rationis vsu: non tamen est impossibile: possunt enim tam viri q̃ mulieres huiusmodi impetus vincere. quare licet communiter mulieres sint propalatiuæ secretorum, non est tamen inconueniens aliquas mulieres esse debita secreta tenentes. Viri igitur non debent suis coniugibus secreta aperire, nisi per diuturna tempora sint experti, eas esse discretas, prudentes, & stabiles, & non esse secretorum propalatiuas. His visis, cum ostensum sit, quomodo communitas viri & vxoris sit naturalis, & quomodo se habeant ad alias cõmunitates domus: cum etiam declaratum sit, quomodo reges & principes, & vniuersaliter omnes ciues se habere debeant ad suas coniuges, & quomodo cum eis debeant conuersari, imponatur finis primæ parti huius secundi Libri, in qua agitur de regimine coniugali.

Videretur tamen forte alicui non sufficienter esse traditã notitiam regiminis nuptialis, eo ꝙ non ostensum sit, ad quæ opera sint coniuges ordinandæ: si enim indecens est eas esse ociosas, vt superius dicebatur, describenda sunt opera, quæ decet ipsas coniuges exercere. Sed quia de eis infra dicetur, volumus ea hic silentio præterire.

Primæ partis secũdi libri de Regimine principum finis. in qua traditum fuit, quo regimine Reges & principes debeant suas coniuges regere.

SECVNDA PARS SECVNDI

Libri de regimine principum: in qua tractatur quomodo parentes circa proprios filios curam de eis habeant.

CAP. I.

Quòd decet omnes parentes circa proprios filios esse solicitos.

Xpedita prima parte huius libri secundi, in qua determinatũ est de regimine nuptiali. Restat exequi de secunda, in qua agetur de regimine paternali: non.n. sufficit patrifamilias, scire coniugem regere, nisi nouerit filios debite gubernare. Sciendum igitur, ꝙ cum cõmunitas viri & vxoris, & domini & serui pertineant ad domum primam: cõmunitas vero patris & filij pertineat ad domum iam inesse perfectam: quia domus prima præcedit domum iam in esse perfectã, ideo forte videretur alicui statim post determinationem de regimine nuptiali, determinandum esse de regimine seruorum. Verum quia, *vt dicitur primo* Politicorum, *œconomiæ amplior est solicitudo circa homines ꝙ circa passionem inanimatorum, et circa liberos ꝙ circa seruos, ideo decreuimus prius determinare de regimine filiali ꝙ*

 de re-

de regimine seruili, tanquam de eo circa quod esse debet amplior cura. In determinando quidem de regimine filiorum, primo ostendere volumus, quod decet omnes patres circa proprios filios esse solicitos. Nam cognita solicitudine, quae est circa filios habēda, magis incitabuntur parentes vt suos filios bene regant. Possumus autem triplici via venari, quod decet huiusmodi solicitudinem habere parētes. Prima via sumitur ex eo quod patres sunt causa filiorum, & filij habent ab eis esse. Secunda, ex eo quod sunt superiores & praestantiores illis. Tertia vero, ex eo quod inter eos debet esse amicitia naturalis. Prima via sic patet. nam sicut in naturalibus rebus aspicimus quod nunquam natura dat esse alicui, nisi sit solicita circa ea per quae illud valet conseruari in esse, vt si natura dat esse igni, statim est solicita dare ei leuitatem quandam, per quam feratur sursum, eo quod in loco superiori magis habet in esse conseruari quam in inferiori: sic etiam si natura dat animalibus esse, quia animal sine cibo conseruari non potest, natura est solicita dare animalibus ora & alia organa, per quae possunt sumere cibum & nutrimentum. Quare si patres sunt causa filiorum, & filij naturaliter à patribus esse habent, decet patres habere curam filiorum, & solicitari erga eos, vt inueniāt eis illa, per quae possint bene viuere, & per quae valeant conseruari in esse. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex eo quod patres sunt praestantiores filijs, & debent praeesse eis. Naturaliter enim semper superiora in inferiora influūt, & ea regulāt & conseruant:

nant: videmus enim supercælestia corpora influere in hæc inferiora, & ea regere & conseruare. quare si naturale est, vt superiora & præeminentia in inferiora influant, & ea regulent & conseruent: decet quemlibet dominantem & præeminentem solicitari, quomodo per debita auxilia influat & subueniat suis subiectis, & quomodo eos regulet & conseruet. Vnde & ipse Deus, qui singulis rebus præest, habet solicitudinem & prouidentiam totius Vniuersi. Patres ergo eo ipso ꝙ naturaliter præsunt filijs, debent circa eorum regimen esse soliciti. Tertia via sumitur ex parte amicitiæ naturalis, quæ est inter parentes & filios. De ratione enim amoris, est vt solicitet amantem circa rem amatam, quilibet enim solicitatur circa dilectum: quare cum inter patrem & filium sit amor naturalis, vt probatur VIII Ethicorum, decet patres ex ipso amore naturali, quem habent ad filios, solicitari circa eos. Cap. 7

CAP. II.

Quod maxime decet reges et principes solicitari circa regimen filiorum.

Licet omnes patres deceat solicitari circa proprios filios, vt patet per rationes superius assignatas: maxime tamen decet reges et principes talem solicitudinem gerere. Quod triplici via venari possumus. Prima via sumitur, ex eorum intelligẽtia. Secunda, ex bonitate filiorum. Tertia vero, ex vtilitate regni. Prima via sic patet. Nam secundum Philosophum in de Animalibus,

quod est ex animalibus intelligentius, magis habet soli-
citudinem circa filios: naturale est enim quemlibet dili-
9.Eth. gere sua opera, vt vult Philosophus in Ethi. vnde & pa-
cap.7. tres naturaliter diligunt filios, & poetæ sua poemata
tanquam proprium opus. Quando ergo aliquis est intelligen-
tior, & magis cognoscit proprium opus, tanto maiori so-
licitudine & dilectione mouetur circa illud. Patres er-
go tanto magis debent solicitari circa filios, quanto pru-
dentiores sunt, & quãto maiori intelligentia vigent. Sed
cum habitum sit quod reges & principes & vniuersaliter
omnes dominantes, si debeãt naturaliter dominari, opor-
tet quod polleant prudentia & intellectu: tanto decet reges
& principes magis solicitari circa proprios filios quam ce-
teri, quanto in eis magis vigere debet mentis industria
& prudentia regitiua. Secunda via ad inuestigandũ hoc
idem, sumitur ex bonitate filiorum. Decet enim filios re
gum & principum maiori bonitate pollere quam alios: quia
Lib.3. secundum Philosophum in Poli. secundum quod aliqui sunt
cap.3. in maiori statu & in altiori dignitate, sic debent melio-
res esse, & eẽ magis perfecti scientia & virtutibus. Cõ-
gruum enim est qui alios regere cupit, vt sit adeò prudẽs
& bonus, vt ceteri ex ipso possint sumere viuendi exem-
plum. Filij ergo regum licet non omnes sint reges, ta-
men quia singuli constituuntur in aliquo principatu &
in aliquo dominio, ĩ quo oportet eos alios gubernare; ma-
xime decet eos esse prudentes & bonos. Et cum filij per-
ueniunt ad maiorem bonitatem & prudentiam, si patres
circa eos sint soliciti, quam circa ipsos se habeant negligen-
ter

ter, tanto decet reges & principes magis solicitari circa proprios filios, quanto filij eorum pollere debent maiori prudētia & ampliori bonitate. Tertia via ad hoc ostendendum sumitur ex vtilitate regni. Bonitas enim regni dependet ex bonitate eorum qui sunt in regno, & maxime dependet ex bonitate principantium in ipso. Nam sicut sanitas corporis naturalis dependet ex sanitate omniū membrorum, & maxime ex sanitate cordis & membrorum principalium, eo q cor & principalia membra habent influere in alia & rectificare ipsa: sic bonitas regni dependet ex bonitate omnium ciuiū, maxime tamen dependet ex ijs qui principantur & dominantur in regno. Vtile ē ergo toti regno habere bonos ciues, sed vtilius est habere bonos principantes, eo q principantis sit alios regere & gubernare: tanto ergo magis decet Reges & principes solicitari circa pprios filios, vt polleāt prudentia & bonitate; quanto maior vtilitas consurgit ipsi regno ex bonitate filiorum regum, qui debent habere principatum & dominium in regno, q̄ ex bonitate & prudentia aliorum.

CAP. III.

Quòd regimen paternale sumit originem ex amore, & q non eodem regimine regendi sunt filii, quo regendi sunt serui.

Quia post tractatum de regimine coniugis, determinandum est de regimine paternali: videndū est,

est, vnde sumit originem regimen paternum, & quo regimine regendi sunt filij. Sciendũ ergo triplex esse regimen. Nam omnis regens alios, vel regit eos secundũ certas leges, & secundũ certa pacta. & tale regimen (vt superius dicebatur) nominatur politicũ vel ciuile. Vel regit eos secundũ arbitriũ. & hoc pōt esse dupliciter: quia vel sic regens intendit bonum propriũ, & sic dicitur regimen despoticũ vel dominatiuũ: vel intendit bonũ subditorũ, & tale regimen dicitur regale. His aũt tribus regiminibus, secundũ quod videmus aliquos regnare in ciuitatibus & castris, assimilantur tria regimina reperta in vna domo. Nam regnũ cōiugale assimilatur regimini politico: quia vxori (vt in præhabitis tangebatur) non quis debet præesse simpliciter ex arbitrio, sed ei præesse debet vt requirũt leges matrimonij, & vt potius ꝑ pacta debita & honesta, quæ interueniunt inter virũ & vxorem. Regimen vero paternale assimilatur regimini regali. Nam filijs præest pater ex arbitrio, non secundũ cōuentiones & pacta. Nam pacta & cōuentiones nō interueniunt inter subditũ & præeminentem, nisi sit in potestate subiecti eligere sibi rectorem: nō est aũt in potestate filiorũ eligere sibi patrem, si ex naturali origine filij ꝓcederent à parẽtibus. Non.n. sic filij eligũt sibi patres, vt vxores viros. Quare cũ regimen filiorũ sit ex arbitrio, & sit propter bonum ipsorũ filiorũ; huiusmodi regimen non assimilatur regimini politico, sed regali. Vnde &
Cap. 1 *Philosophus primo Politi. ait, virũ præesse mulieri & natis tanq̃ liberis, non tñ eodem modo principandi: sed*

mulieri quidem politicè, natis aũt regaliter. Tertiũ autem regimen qđ ẽ in domo, vel regimen quo regitur familia cætera, assimilatur regimini dominatiuo. His ergo sic ostensis, manifestè apparent vera esse quæ in principio capituli proponebantur. Nam si pater debet præesse filijs regaliter & propter bonum ipsorum: cum amare aliquod, idem sit ꝙ velle ei bonũ, pater debet præesse filijs ꝑpter profectus ipsorum, & quia vult eorũ bonum. constat ergo ꝙ huiusmodi regimen sumit originem ex amore. Ex hoc ergo manifeste ostenditur, ꝙ non eodem regimine debent regi filij, quo regendi sunt serui. Nam dominus præest seruis ꝑpter bonũ proprium, nõ propter bonũ seruorum. hoc est.n. secundũ Philosophum præesse aliquibus dominatiue, non intendere bonũ ipsorũ, sed propriũ: pater tñ debet præesse filijs propter bonũ ipsorum filiorum. Ex ipsa ergo distinctione regiminũ: patet, paternale regimen nõ esse idem qđ dominatiuũ, sed sumit originem ex amore. tamen, vt manifestius appareat quod dicitur; possumus duplici via venare, paternale regimen trahere originẽ ex amore. Prima via sumitur ex ordine naturali. Secunda ex ipsa perfectione patris. Prima via sic patet. Nam secundum Philosophum ideo natura dedit vim generatiuam rebus, vt quæ nõ possunt perpetuari in seipsis, perpetuẽtur ĩ suo simili. Quare si regimen paternum ex hoc sumit originem, quia filius naturaliter ẽ quædam similitudo ꝓcedens à patre: cũ secundũ naturam ad huiusmodi similia sit dilectio, ex ipso ordine naturali arguere possumus, paternum regimen in amore fundari, et 1. de Gener. tex. 13 2. de Anima te. 34.

ex amore

ex amore oriri. Sicut enim ē in hominibus naturalis impetus ad producēdum sibi simile, & ad filios procreandum: sic est in eis naturalis impetus ad eos diligendum, & per consequens ad eos gubernandum & regendum, & ad habendum solicitudinem circa ipsos. Est ergo hic naturalis ordo, ꝙ regnum, & solicitudo paterna sumat originem ex amore. Secunda via ad inuestigandum hoc idē, sumitur ex ipsa perfectione patris. Nā vnumquodq;
5. Me. *perfectum est secundum Philosophum, quādo potest sibi*
ca. 16. *simile generare: quare cum quilibet suam perfectionem diligat, naturaliter pater diligit filium, cum proprie filius sit quidam testis perfectionis eius. Quia ergo pater naturalem amorem habet ad filium, ex huiusmodi amore solicitatur, vt ipsum regat & gubernet: quod non esset, nisi paternū regimen ex amore nasceretur. Viso; ꝙ paternum regimen ex amore nascitur, patet ꝙ filijs debet præesse pater propter bonum filiorum. Non ergo regendi sunt filij eodem regimine, quo serui: quia seruis (secūdum ꝙ huiusmodi) quis præest propter bonum proprium. Si ergo contingat aliquem vti filijs tanq̄ seruis, hoc est ex imperfectione domus. vt quia forte sic pauper est, ꝙ seruorū copiam habere non potest. Vnde & Philosophus VI Politicorum ait, ꝙ egenis necesse ē vti mulieribus & filijs, tanq̄ seruis.*

CAP. IIII.

Quòd amor, qui debet eē inter patrem et filiū, sufficiēter inducat patres debere filios regere, et filios debere patribus obedire.

Dicebatur in præcedenti capitulo, paternale regimen sumere originem ex amore. Videndum est igitur quantus sit amor patrum ad filios, & filiorum ad patres, vt nobis innotescat, quomodo patres debeant regere filios, & filij patribus obedire. Sciendum ergo per Philosophum VIII Ethicorum, triplici ratione probare, parentis plus diligere filios, ꝙ econtra. Prima via sumitur ex diuturnitate temporis. Secunda, ex certitudine prolis. Tertia, ex vnione parentum ad filios. Prima via sic patet. Nam quãto amor magis durat, tanto vehementior efficitur: amor autem parẽtum ad filios diuturnior est, ꝙ filiorum ad parentes. Nam statim cũ filij nascuntur, parentes diligunt eos: nõ tamen filij statim incipiũt amare parentes, quia statim non sunt tantæ cognitionis vt possint discernere quod sit diligendũ. immo quia pueri mox nati nesciunt discernere parentes ab alijs, non statim per amorem efficiuntur ad illos; sed per processum temporis, quãdo possunt discernere parentes ab alijs, incipiunt eos diligere. Diuturnior est ergo amor parentum ad filios, ꝙ econuerso: quare fortior & vehementior. Secunda via ad inuestigandũ hoc idem, sumitur ex certitudine prolis. Nã parentes magis sunt certi de sua ple ꝙ proles de suis parentibus: proles enim certificari non potest qui fuerint parentes eius, nisi ex quibusdam signis, vt quia puer videt personas aliquas magis affici ad eum ꝙ alias, arguit illas parentes eius: vel auditu, quia hoc audit ab alijs, ideo sic esse putat. In principio tamen natiuitatis eius non est illius cognitionis vt possit cognoscere C.12.

á qua matre procedit, vel á quo patre. Parentes tamen statim cognitionem habēt de ipsa prole: ideo magis possunt certificari de ea, q̃ econuerso. propter quod & vehementius diligunt ipsam, q̃ econuerso. nam si inter parentes & filios ē amor naturalis, tanto huiusmodi amor est validior, quāto apud parentes est maior certitudo de prole. Ex hac autem ratione ostendi potest, q & matres plus diligunt filios, q̃ patres: quia de illis certiores existunt. Tertia via probās hoc idem, sumitur ex vnione parentum ad filios. Nam filij sunt magis propinqui & magis vniti parentibus, q̃ econuerso. quare cū amor quandam vnionem importet, filij tanq̃ magis vniti & magis propinqui parentibus, magis diliguntur ab ipsis,
8.Eth. q̃ econuerso. Sic enim imaginatur Philosophus, q filij
ca.12. sunt quasi quaedam pars parentum: Nam filij est quaedam pars à parentibus abscisa. Pars autem magis vnitur toti, quia apprehenditur ab ipso; q̃ totum vniatur parti, quod ab ea comprehendi non potest. In toto enim est assignare aliquid, quod multum distat à parte: sed nihil est in parte, quod multum distet à toto. quare si pars moueretur ad amorem totius, non adeò feruenter diligeret ipsum, quia videret in ipso toto aliqua quae multum distarent ab ipsa. Sed si totum moueretur ad amorem partis, vehementius amaret eam; quia nihil aspiceret in parte, quod non esset in toto. Filius ergo, qui est quaedam gleba à parentibus descendens, & quia est quaedam pars ipsorum; nihil est in filio, quod non sit aliquo modo propinquum parentibus, & quod secundum aliquem

modum

modum non pertineat ad illos. Filij tamen non sic vehementer mouetur ad dilectionem parentum: quia quod est parentum, non sic pertinet ad filios; & per consequens non est sic vnitum eis: sed quod est filiorum, pertinet ad parentes. Ex his autem vijs Philosophi (vt videtur) sufficienter arguere possumus, ꝙ ad parentes spectat solicitari circa regimen filiorum, quia quilibet solicitus esse debet circa ea quæ vehementi amore diligit. Ad filios vero pertinet obedire parentibus: quia quilibet illis obedire debet, quos scit eum vehementer diligere, & non intendere nisi ipsius bonum. Sic ergo ex vijs Philosophi probare possumus, quæ in principio capituli dicebantur. Tamen vt magis specialiter appareat intentũ, sciendum ꝙ licet parentes magis afficiantur circa filios, & magis intense velint bonum filiorum ꝙ̃ econuerso: nõ est tamen inconueniens quantum ad aliquod bonum filios magis diligere ꝙ̃ econuerso. Nam vt dicitur VIII Ethi. C. 12.
parentes diligunt filios vt existentes aliquid ipsorum: filij autem diligunt parentes, quia sunt ab illis. Amor ergo parentum circa filios procedit à causa ad effectum, & à superiori ad inferius: sed amor filiorum ad eos procedit ab effectu ad causam, & ab inferiori ad superius. Naturale est autem ꝙ superiora influant in inferiora, & conseruent ea: non autem econuerso. Ideo parentes naturaliter afficiuntur ad filios, vt influant in eos, & vt congregent eis bona, vt possessiones & numismata, per quæ sufficiant sibi ad vitã, & cõseruẽtur in esse. Parentes ergo cõgregant pro filijs, non aũt econuerso.

uerso. immo filij, cum possunt, furantur & rapiunt bona parentum. Inferiora vero reuerentur, & sunt subiecta superioribus, non econuerso. Ideo filij naturaliter magis honorant, & reuerentur parentes, quam econuerso. Si ergo quæratur, vtrum parentes magis diligant quam econuerso; cũ diligere aliquem, idem sit quod velle ei bonum, distinguendum est de ipso bono. Nam si loqueris de bono vtili, vt de numismate & de alijs quæ ordinãtur ad sufficientiam vitæ: sic parentes magis diligũt filios, quam econuerso; quia congregant pro eis, non ipsi pro illis. Sed si loqueris de bono, quod est bonor & reuerentia: sic filij magis diligunt parentes, quam econuerso. Nam potius parentes sustinent vituperia & contumelias filiorum, quam econuerso. Naturale est enim quod etiam vsq; ad auditum contumelias parentum sustinere non possint. Nam sic indignãtur parentes de contumelia filiorum, quam econuerso. Viso, qualis est amor inter patrem & filium, quia parentes afficiuntur ad filios vt congregant eis bona: & congregare alijs bona, & solicitari circa eorũ vitam, sit eos regere & gubernare, ex amore quem habent patres ad filios debent eos regere & gubernare. Sed cum filij afficiãtur ad parentes, tanquam ad eos, quos volunt esse in bonore & reuerentia: cum honorari & reuereri alium sit quodammodo subijci illi; sicut ex amore quem habẽt patres ad filios debent eos regere & gubernare, sic ex dilectione quam filij habent ad patres, debent eis obedire & esse subiecti. Patet igitur quod quantum ad bonũ quod est vtile, patres magis diligũt filios, quam filij ipsos. Sed quãtũ

ad bonum, quod est honor & reuerentia, filij plus diligunt patres, q̃ȝ econuerso. Simpliciter tñ parentes plus dicuntur diligere filios, q̃ȝ filij ipsos: quia plus solicitantur & magis assidue cogitant de vtilitate filiorum, q̃ȝ filij de honore & reuerentia ipsorum.

CAP. V.

Quòd decet omnes ciues, & maxime reges & principes sic solicitari circa regimen filiorum, vt ab ipsa infantia instruantur in fide.

V*Identur autem tria ipsi fidei conuenire, per quæ triplici via venari possumus, q; omnes ciues, & maxime reges & principes circa regimen filiorum sic solicitari debent, vt ab ipsa infantia instruantur in fide. Fides enim primo supra rationem est: & ea, quæ sunt fidei, ratione comprehendi non possunt. Secundo ea, quæ sunt fidei, simpliciter sunt credenda. Tertio eis ē firmiter adhærendũ. Prima autem via sic patet. Nam sic fides supra rationem est, & ea quæ sunt fidei ratione cõprehendi nõ possunt: vtile est vt in illa ætate proponantur ea quæ sunt fidei, in qua ratio nõ quæritur dictorũ, sed simpliciter acquiescitur dictis. Huiusmodi autem est ætas infantiæ. Infantes enim, cum eis à matre vel à patre proponuntur aliqua credenda, nõ quærunt rationem dictorum, quia vsum rationis non habent, sed simpliciter acquiescunt dictis. Secũda via ad inuestigandũ hoc idem*

sic ostendi potest. Nam ea quæ sunt fidei quia supra rationem sunt, ideo eis simpliciter ẽ credendũ. Acquiescendum est autem ijs quæ sunt fidei ex auctoritate diuina, et ex simplici credulitate, non ex perspicacia rationis. non tamen hoc inconuenienter fit, quia nulli dubium esse debet diuinam prudentiam & eius auctoritatem, oẽm perspicaciã humani generis superare. quare vtilius auctoritati diuinæ simpliciter creditur, q̃ acquiescatur rationibus & demõstrationibus hominum. Si ergo ea quæ sunt fidei simpliciter sunt credenda, conuenienter talia in illa ætate pponuntur, quæ est simpliciter creditiua: talis aũt est ætas infantiæ. nam vt in primo libro diximus cũ tractauimus de moribus iuuenum, Iuuenes sunt simpliciter
C.12. creditiui. vnde et in II Rheto. dicitur, ꝙ iuuenes eruditi sunt solũ à lege. appellat aũt ibi Philosophus eruditionẽ à lege, monitiones maternas, & documẽta illius fidei quã parentes tenent. Si. n. in alijs legibus parentes statim sunt soliciti erudire pprios filios in ijs quæ sunt fidei suæ, & in ijs quæ pertinent ad eorũ legem, eo ꝙ illa ætas sit simpliciter creditiua: tanto magis hoc debent efficere profitentes christianã fidem, quanto lex nostra superat cæteras leges. Sola enim christiana lex est immunis ab omni errorum cõtagio: in ceteris alijs legibus falsitates aliquæ sunt admixtæ. Tertia via ad hoc idem pbandum, sumi-
Post tur ex eo ꝙ ijs quæ sunt fidei ẽ firmiter adhærendũ. Vi-
med.li. demus enim ꝙ consuetudo est quasi altera natura, vt di-
Lib. 1 citur in libro De memoria et reminiscentia: ratio autem
ca.11. huius assignatur in Rhet. vbi dicitur, ꝙ natura ẽ cõsue-

tudo

tudo sæpe. Sæpe autem propinquum est ei qđ ē Semper: quare cõsuetudo est propinqua naturæ. quanto ergo aliquid est assuetum, tanto magis vtitur in naturã, & tãto feruentius adhæremus illi. Cum ergo magis simus assuefacti ad ea, circa quæ in ipsa infantia insudamus, q̃ ad alia; & per consequens magis adhæreamus illis, vt firmiter & absq; hæsitatione adhærere possimus ijs quæ sunt fidei; talia proponenda sunt nobis etiam ab ipsa infantia. Vnde & Philosophus II Meta. volens probare te.14. *consuetudinem esse magnæ efficaciæ, ait, Quantam vero vim habeat quod consuetũ est, leges ostendunt, in quibus fabulas & apologos plus possunt propter cõsuetudinem, q̃ si essent veritates. Si ergo leges Gentilium continentes multas fabulas & apologos. i. multa fabulatoria & derisoria, plus possunt ꝓpter cõsuetudinẽ, & sunt sic applicabiles aĩo, si pueri ab infantia assuescãt illis vt firmiter adhæreãt fidei christianæ, quæ sola ē catholica et orthodoxa, ab ipsa infantia ea quæ sunt fidei sunt iuuenibus ꝓponẽda. Verũ q̃a distincte articulos fidei cognoscere, & subtiliter ea quæ sunt fidei ꝑtractare, spectat ad clericos doctores instruentes alios in ipsa fide, quã subtilẽ ꝑscrutationẽ laici et maxime pueri scire nõ possunt: sufficit q̧ talia ꝓponãtur grosse, et in quadã summa: vt q̧ eis dicatur, q̧ vnus ē deus omnipotẽs creator omniũ, q̄ ē pater et filius & spiritus sanctus. Quòd Adã primo parẽte nostro peccãte, et humão gñe ꝑ peccatũ eius infecto, dei filius, vt nos redimeret, assumpsit carnẽ ĩ beata Virgine, et ē natus ex ipsa. Qđ ipse dei filius ꝑ peccata nostra fuit passus,*

 mortuus,

mortuus, & sepultus. Quòd descendit ad inferos, et eduxit inde captiuas animas ibi existentes. Quòd tertia die resurrexit à mortuis. quòd ascendit in celum, sedet ad dexteram dei patris. Quòd iterum venturus est ad iudicium: & omnes resurgemus, & stabimus ante tribunal eius, reddituri de factis proprijs rationem. ita q̃ qui bona egerunt, ibunt in vitam æternam: qui vero mala, in ignem æternum. Debent ergo omnes ciues solicitari circa ꝓprios filios, vt ab infantia instruantur in hac fide: tantò tamen hoc magis decet reges et principes, quãtò ex feruore fidei ipsorum potest maius bonum consequi religio christiana, & ex eorum tepiditate potest ei maius periculum imminere.

CAP. VI.

Quòd decet omnes ciues, & maxime reges et principes sic solicitari erga filios, vt ab ipsa infantia bonis moribus imbuantur.

QVanto anima est nobilior corpore, tanto omnes ciues & maxime reges & principes magis solicitari debent vt proprij filij sint perfecti in anima, q̃ in corpore. Si ergo solicitantur circa hæreditatem, & circa numismata, vt possint subuenire filijs quantum ad indigentiam corporalem: multo magis solicitari debent, vt habeãt perfectam animã, & vt virtutibus & bonis moribus imbuantur. Et quia hoc, tantum existit bonum, nõ

debet

debet per negligentiã præteriri: sed ab ipsa infantia instruendi sunt pueri, vt relinquentes lasciuiam sequantur bonos mores. Possumus autem quadruplici via venari, ꝙ ab ipsa pueritate instruendi sunt pueri ad bonos mores. Prima via sumitur ex naturalitate delectationis. Secũda, ex rationis defectu. Tertia, ex pronitate quam habemus ad malum. Quarta, ex vitatione oppositi habitus. Prima via sic patet. Nam secundum Philosophum in Ethi. adeo connaturale est nobis delectari, ꝙ ab ipsa infantia delectari incipimus: nam & pueri statim delectantur, cum incipiunt suggere mammas. Si ergo sic ab ipsa infantia nobiscum crescit concupiscentia delectabiliũ, ab ipsa infantia est tali concupiscentiæ resistẽdum: ex ipsa ergo connaturalitate delectationis, statim cum pueri sunt sermonum capaces, sunt instruendi ad bonos mores, & debent eis fieri monitiones debitæ. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex rationis defectu. Nam tunc aliqui sunt magis mouendi ad bonos mores, quando magis incitantur ad lasciuiam, & magis sunt passionum insecutores: sed (vt patet per Philosophũ in II Rhetoricorum) in iuuenili ætate maxime sunt homines lasciui & passionum insecutores: ergo tunc maxime est subueniendum, vt per monitiones debitas, & per correctiones conuenientes retrahantur à lasciuijs. quare cum rationis sit concupiscentias refrænare & lasciuias, quãtò aliquis magis à ratione deficit, tantò magis inclinatur vt sequatur passiones. In iuuenili ergo ætate sunt pueri instruendi ad bonos mores: quia tunc magis ab vsu rationis deficiunt

cap. 2. 10. eth.

C. 12.

ciunt, & sunt magis passionum insecutores. Tertia via sumitur ex pronitate quam habemus ad malũ. Nam cum aliquis est pronus ad aliquid, oportet ipsum multũ assuescere in contrarium, ne inclinetur ad illud: vt plurimũ enim homines secundum mores sunt quasi quædam virga inclinata ad malũ. vnde & Philosophus circa finem II

C. 13. *Ethi. hoc modo docet nos dirigere ad bonos mores, quo dirigitur virga tortuosa. Volens enim virgam tortuosam rectificare, inclinat eam ad partem contrariam valde, quæ sic inclinata redit ad mediũ & ad rectitudinem. Sic nos, quia obliquitatem & pronitatem habemus ad malũ, & ad delectationes illicitas, debemus per multũ tempus ab illicitis delectationibus abstinere, vt possimus hãc pronitatem vitare. Immo sicut virga rectificanda ad partem contrariã, vltra medium inclinatur vt possit ad medium redire: sic et nos in fugiendo delectabilia, debemus vltra mediũ nos facere. i. debemus multas delectationes etiam licitas cauere, vt faciliter ab illicitis abstinere possimus. Si ergo tantam pronitatem habemus ad malũ, & oportet nos sic per diuturna tempora assuescere ad contrariũ, vt ad bonum; vt facilius hanc pronitatem vitare possimus, est ab ipsa infantia inchoandũ, vt relinquentes lasciuias sequamur bonos mores, nec ẽ vlterius differendũ. Quarta via sumitur ex vitatione habitus contrarij. Nam quia iuuenes molles sunt & ductiles, si sine fræno sequantur lasciuias, statim imprimuntur in eis habitus vitiosi: sicut in cera molli & ductili statim imprimitur forma sigilli. Ne ergo iuuenes informẽtur habitubus vitiosis, statim ab*

ipsa infantia sunt monendi & corrigendi; vt per moni-tiones & correctiones debitas à lasciuijs retrahãtur. De-cet ergo omnes ciues solicitari erga filios, vt ab ipsa in-fantia instruẽtur ad bonos mores. Tanto tamen hoc ma-gis decet reges & principes, quanto bonitas filiorum est vtilior ipsi regno, & quanto ex eorum malitia potest in regno maius periculum immінere.

CAP. VII.

Quòd filii nobilium, & maxime regum et principum ab ipsa infantia sunt tra-dendi literalibus di-sciplinis.

LIcet deceret omnes homines cognoscere literas; vt per eas prudentiores effecti, magis possent illicita præcauere: videntur tamen aliqui licitam excusationem habere, si non insudant studio literarum. Huiusmodi au-tem sunt pauperes, non habentes necessaria vitæ: qui si retrahantur à liberalibus disciplinis, vt quærant sibi ne-cessaria vitæ; videntur excusabiles esse. Nobiles autem, & maxime reges et principes in diuitijs & in possessio-nibus abundantes, omnino reprehensibiles existunt, si nõ sic solicitantur erga regimen filiorum, vt etiam ab ipsa infantia tradãtur liberalibus disciplinis. quòd aũt studiũ literarum sit ab ipsa infantia inchoandum, possumus tri-plici via venari. Prima sumitur ex parte eloquentiæ. Se-cũda ex parte attẽtionis. Tertia ex parte perfectiõis, quæ

est ex scientia acquirenda. Decet enim volentes literas discere, literales sermones scire distincte proferre. Decet etiam eos esse attentos, & studiosos circa ea, quæ in literis traduntur. Tertio decet ipsos, secundum modum sibi possibilem, ad perfectionem scientiæ peruenire. Prima via sic patet. Nam videmus ĩ idiomatibus vulgaribus, ꝙ rarò potest quis debite & distincte proferre aliquod idioma, nisi sit in eo in ipsa infantia assuefactus. q enim in ætate perfecta transfert se ad partes longinquas vbi idiomata differunt à materno, etiam si per multa tempora in partibus illis existat, vix aut nunq̃ potest recte loqui linguam illam; & ab incolis illius terræ semper cognoscitur ipsum fuisse aduenã, & non fuisse in illis partibus oriundus. Si ergo sic est in idiomatibus laicorum, multo magis hoc erit in idiomate literali, quod est Phisicum idioma. Videntes enim Philosophi nullum idioma vulgare esse completum & perfectum, per quod perfecte exprimere possent naturas rerum, & mores hominum, & cursus astrorũ, & alia de quibus disputare volebãt; inuenerunt sibi quasi proprium idioma, quod dicitur latinum, vel idioma literale: quod constituerunt adeò latũ & copiosum, vt per ipsum possent omnes suos conceptus sufficienter exprimere. Quare si hoc idioma ẽ completũ, & alia idiomata non possumus recte & distincte loqui, nisi ab ipsa infantia assuescamus ad illa: ex parte eloquentiæ, videlicet vt recte & distincte loquamur idioma latinum, si volumus literas discere, debemus ab ipsa infantia literis insudare. Secunda via ad inuestigandum

hoc

hoc idem, sumitur ex parte attentionis & feruoris, qui est in studio adhibendus: nunquam autem quis bene studet, nisi sit feruens & attentus circa studiũ. Cum ergo con-*suetudo sit quasi altera natura, cum secundum* Philoso-*phum in* Poli. *nobis magis placeant illa opera, ad quæ sumus ab ipsa infantia assueti: quia quilibet est magis intentus & feruens circa ea quæ sibi magis sunt placita; vt possimus esse attenti & feruentes circa studium lite-rale, ab infantia insudandum est literalibus disciplinis.* Tertia via *sumitur ex parte perfectiõis, quæ ẽ ad scien-tiam acquirendam.* Nam *raro aut nunquam quis perue-nit ad perfectionem scientiæ, nisi quasi ab ipsis cunabu-lis vacare incipiat ad ipsam.* Nam *licet intelligentiæ etiam ab ipsa creatiõe sint bene dispositæ ad intelligen-dum & ad cognoscendum naturas rerum: homo tamen à sui natiuitate est male dispositus ad capiendam disci-plinã.* Licet *enim vnus homo sit melioris ingenij quàm alius, vniuersaliter tamen homines male nati sunt ad sciẽdum: quia nostra cognitio incipit à sensu & à posterioribus.* Vnde *&* Philosophus *in primo de anima vult, quod anima plus temporis apponat in ignorantia, quàm in scientia: per multũ enim temporis quis insudat studio, antequam per-uenire possit ad perfectionem scientiæ.* Quare *si vita no-stra est breuis, & artes & scientiæ sunt difficiles & longæ, & homines communiter male nati sunt ad cape-scendam scientiam; si volumus ad aliquam perfectionem scientiæ peruenire, debemus ab ipsa infantia & quasi ab ipsis cunabulis inchoare.* Decet ergo omnes nobiles, et

maxime reges & principes, si volunt suos filios distincte & recte loqui literales sermones, & si volunt eos eẽ feruentes & attentos circa ipsos, & peruenire ad aliquam perfectionem scientiæ, ab ipsa infantia eos tradere literalibus disciplinis. Nã (vt superius dicebatur) nullus est naturaliter dominus, nisi vigeat prudentia & intellectu. Quare si per cognitionem literarũ efficitur quis intelligentior, & magis viget prudentia & intellectu: tanto magis decet filios regũ & principum etiã ab ipsa infantia insudare literalibus disciplinis, quãto decet eos intelligentiores & prudentiores eẽ, vt possint naturaliter dominari. Posset aũt ad hoc idẽ alia ratio adduci. Nam nisi princeps vigeat prudentia & intellectu, de facili cõuertitur in tyrannũ: quia nõ curabit de operibus virtutum, sed appretiabitur nummismata & exteriora bona vltra ꝙ debeat. Erit ergo tyrannus & populi deprædator. Ne ergo filij regum & principum cũ ponuntur in aliquo dominio tyrannizent, decet ipsos etiã ab ipsa infantia insudare literis, vt vigere possint prudentia & intellectu.

CAP. VIII.

Quas scientias debent addiscere filii nobilium, et maxime filii regum et principum.

SEptem scientias esse famosas apud antiquos, antiqua auctoritas protestatur. Huiusmodi autẽ sunt, Grammatica, Dialectica, Rhetorica, Musica, Arithmetica,

Geometria, & Astronomia. Has autem omnes liberales vocant, eo ꝙ filij liberorum & nobilium ponebantur ad illas. Addiscebant enim primo filij nobiliũ grãmaticam. Nam grammatica secundum Alpharabium inuenta est, ne erretur in lingua, & ne peccetur in sermone. Addiscimus enim per grammaticam idioma latinum, quod est idioma Philosophorum: sub tali enim sermone Philosophi suam scientiam tradiderunt. Quare si per nosipsos non sufficimus ad inuenienda omnia scientifica, sed indigemus ad hoc auxilio Philosophorũ & doctorũ, expedit nos scire idioma illud, in quo doctores & Philosophi sunt locuti: & quia hoc scitur per grammaticam, ideo grammatica inter liberales scientias est computanda, quia filij liberorum & nobilium instruebantur in illa. Secunda liberalis scientia dicitur esse dialectica, quæ docet modum arguendi & opponendi. Nam modus sciendi noster, est vt per debita argumenta, & per debitas rõnes manifestemus propositum. Oportuit ergo inuenire aliquam scientiam docentem modum, quo formanda sunt argumenta, & rationes. Nam nisi modum arguendi sciremus, possemus in arguendo peccare, & per consequens decipi. Crederemus aliquando bene cõcludere, & cõcluderemus falsum: eo ꝙ ignoraremus arguẽdi modũ. Sicut igitur necessaria ẽ grammatica, quæ ẽ directio linguæ, ne erremus in loquendo: sic secundũ Alpharabium necessaria est Dialectica, quæ est directio intellectus, ne erretur in arguendo. Tertia scientia liberalis dicitur eẽ Rhetorica. Est aũt rhetorica, vt innuit Philosophus in

rhetoricis

Rhetoricis suis, quasi quædã grossa dialetica. Nam sicut fiendæ sunt rationes subtiles in scientijs naturalibus & in alijs scientijs speculabilibus, sic fiendæ sunt rationes grossæ in scientijs moralibus, quæ tractant de agibilibus. Quare sicut necessaria fuit dialectica, quæ docet modum arguendi subtilem & violentiorem: sic necessaria fuit rhetorica, quæ est quædam grossa dialectica docens modum arguendi grossum & figuralem. Hæc aũt necessaria est filijs liberorum & nobilium, & maxime regum & principum: quia horum est conuersari inter gentes & dominari populo, qui nõ potest percipere nisi rationes grossas & figurales. Quarta scientia liberalis
Cap. 3 dicitur esse Musica. hæc secundum Philosophum VIII Poli. conuenit ipsis iuuenibus, & maxime filijs liberorũ & nobilium propter rationes multas. quarum vna est, quia pueri nihil tristabile sustinere possunt: quare si debent eis aliqua delectabilia cõcedi, dignum est ꝙ ordinentur ad delectationes innocuas: quare (secundũ eundem Philosophum) musica est consentanea naturæ iuuenum, quia habet innocuas delectationes. Secunda ratio ad hoc idem esse potest, quia (vt Philosophus innuit in
Cap. 3 eodẽ VIII Poli.) mens humana nescit ociosa esse. Ideo (vt videtur) ocium bonum est aliquãdo interponere inter delectationes musicales, quæ sunt licitæ & innocuæ. Maxime autem hoc decens est filijs liberorum & nobilium, qui non vacantes mæchanicis artibus, remanent ociosi, nisi studerent literalibus disciplinis, & nisi suis exercitijs interponerent delectatiões musicales, quæ sunt licitæ

licitæ & honestæ. Tangit enim Philosophus multas rationes in Politicis, per quas ostendi posset, ꝙ filios nobilium decet addiscere musicã. sed de his forte infra tangetur. Quinta scientia liberalis dicitur esse arithmetica, docens proportiones numerorum, ad quam forte filij liberorum ideo tradebantur, quia sine ea musica sciri non potest. Sexta scientia liberalis est geometria, quæ docet cognoscere mensuras & quantitates rerũ. Ad hanc autem filij nobilium, ideo forte tradebantur, quia sine ea Astronomia, quæ est de quantitate astrorum, & de substantia syderum, & de cursibus eorum, perfecte sciri non potest. Septima scientia liberalis dicitur esse astronomia, circa quam forte antiquitus filij nobiliũ ideo insudabant, quia gentiles circa iudicia astrorũ nimis erãt curiosi. Nunquam enim volebant bella inchoare, nec aliqua opera incipere, nisi considerato gradu ascendente, & inspecta conditione cæli: & quia hoc ꝑ astronomiã cognoscitur, ideo filij liberorum & nobilium volebant in astronomicis esse instructi. Sic ergo antiqui de liberalibus senserunt, & has septem artes nimium extollebant. Verũtamen plures sunt aliæ sciẽtiæ lõge nobiliores istis. Nam Naturalis Philosophia docens cognoscere naturas rerum, longe melior est, q̃ aliqua prædictarum. Sed hoc declarare non patitur perscrutatio præsens, quæ debet esse grossa & figuralis. Rursus & Methaphysica, quæ modo humano & per rationes humanitus inuentas, tractat de deo & de substantijs separatis, longe nobilior est, q̃ naturalis Philosophia, & etiam q̃ aliqua prædictarũ. In ꝓœ. de qua

8.c.5 6.et.7

de qua Philosophus ait primo Meta. quia nulla est dignior ipsa. quod intelligendum est de scientijs humanitus inuentis, inter quas Metaphysica primatum tenet. Amplius Theologia, quæ est de Deo & de angelis nõ modo humano sed diuino, & nõ per humanã inuentionem sed magis per inspirationem diuinam, longe & incomparabiliter nobilior & dignior est omnibus alijs. Adhuc quædam morales scientiæ, vt Ethica, quæ est de regimine sui: & Oeconomica, quæ est de regimine familiæ: & Politica, quæ est de regimine ciuitatis & regni, valde sunt vtiles et necessariæ filijs liberorum & nobilium. immo (vt in prosequẽdo patebit) filij nobilium, & maxime filij regum & principum, si velint politice viuere, & velint alios regere & gubernare, maxime circa has debent insistere. Sunt autem & aliæ scientiæ subalternatæ & suppositæ istis: vt perspectiua, quæ ẽ de visu, ẽ sub Geometria. Medicina vero est sub naturali Philosophia. Leges & iura, quæ sunt de actibus hominũ, sub politica, quæ ẽ de regimine ciuitatũ. Nã (vt alibi nos dixisse meminimus) oẽs legistæ sunt quasi q̃dã idiotæ politici. Nam sicut laici & vulgares, q̃ arguunt & formant rõnes suas, quem modum arguẽdi docet dialectica, ideo ipsi quia nõ arguunt artificialiter & dialectice, appellantur a Philosopho idiotæ dialectici: sic Legistæ, quia ea de quibus ẽ politica, dicũt narratiue & sine rõne, appellari possunt idiotæ politici. Ex hoc aũt patere põt quòd magis honorandi sunt scientes politicã & morales scientias, q̃ scientes leges & iura. Nam quãto scientes

De dif. eth. po. et rhet. in fi.

tes & dantes causam, honorabiliores sunt loquentibus & non reddentibus causam dicti: tanto tales honorobiliores sunt illis. Ex hoc autem apparere pōt, qui scientes magis sint honorandi. Nam primo honorandi sunt diuini & scientes theologiam; quia sicut Deus ipse, est Deus omniū entiū; sic theologia, quæ principaliter est de deo, est dea omniū, & domina humanarū scientiarum. Post theologos vero magis honorandi Metaphysici: quia (vt superius dicebatur) inter scientias humanitus inuentas metaphysica primatū tenet. Post hos quidē honorari debēt naturales Philosophi: quia naturalis Philosophia licet sit infra metaphysicam, tenet tamen principatum inter omnes alias scientias inuentas ab homine. Sic ergo sciētes gradatim sunt honorādi. His ergo scientijs sic diuisis, de leui patere potest, circa quas scientias filij nobilium, & maxime Regum & principum debeāt insudare. Nam cum oporteat eos esse quasi semideos, & debite & absq; negligentia negotium regni intendere, non vacat eis subtiliter perscrutari scientias: maxime igitur decet ipsos bene se habere circa diuina, & eē instructos & firmos in fide, & illas scientias scire, p quas quis se & alios nouit regere & gubernare. Huiusmodi autem sunt scientiæ morales. Alias ergo scientias in tantum decet eos scire, inquantum deseruiunt morali negocio. Decet igitur eos scire grammaticam, vt intelligant idioma literale: secūdū quod idioma tam morales scientiæ q̄ aliæ facilius traduntur. Imo si nunq̄ grammatica deseruiret negocio morali, decet reges & principes scire

idioma

ad optima; quia ex fine accipienda ẽ ratio omniũ alio= rum, talis quærendus est magister, qui possit iuuenes sibi commissos ad optima inducere. Optimum *autem & bo= num, ad quod inducendi sunt iuuenes, est duplex: scien= tia scilicet, & mores:* Ad bonos *autem mores inducitur dupliciter quis, exemplo per bonitatem vitæ, & verbo ꝑ monitiones debitas. quantum ad præsens spectat,* Ma= *gister puerorum nobilium, & maxime regum & prin= cipum, tria in se habere debet.* Debet *esse sciens in spe= culabilibus.* Prudens *in agibilibus.* Et bonus in vita. Ad *hoc aũt ꝙ sit sciens in speculabilibus, requiruntur tria.* Quòd *sit inuentiuus ex se: quòd intelligat aliorũ dicta.* Et *tertio ꝙ sit iudicatiuus tam de inuentis, ꝙ̃ de iis quæ ab aliis intellexit:* Inuentiuus *enim esse debet; quia qui nullo modo scit aliqua inuenire, sed solum nouit aliorum dicta referre, magis est recitator, ꝙ̃ doctor: decet igitur ipsum esse inuentiuum.* Secundo *decet ipsum esse intelli= gentem & perspicacem.* Nam *sicut nullus bene & per= fecte sibi sufficit in vita, sed ad hoc ꝙ habeamus suffi= cientiam in vita, oportet nos in societate viuere, ita vt ꝑ auxilia aliorum subueniatur nobis ad indigentiam vitæ: sic, & forte multo magis, vt patet per* Philosophum II *Metaphysicæ, nullus sibi sufficit in speculando, sed sem= per posteriores* Philosophi *ex dictis aliorũ priorum ha= buerunt iuuamenta & auxilia.* Nõ *ergo sufficit ad per= fectionem scientiæ ꝙ aliquis sit inuentiuus ex se, sed ꝙ sit perspicax & intelligens aliorum dicta.* Tertio *opor= tet ipsum esse iudicatiuum: nam perfectio scientiæ po=* à prin.

tissime in iudicio consistit. Non enim satis est aliorum dicta intelligere, & de se multa inuenire, nisi tam de intellectis quam de inuentis nouerit iudicare quæ sunt tenēda, & quæ respuenda. Quantū ergo ad scientiam talis debet quæri doctor, qui sit inuentiuus ex se, intelligens alios, et bene iudicatiuus tam de inuentis quam de intellectis. Nā & dato quod filij nobiliū et maxime regum & principum nolint omnino ad profunditatem scientiæ ingredi, sed sufficiat eis aliquid de his cognoscere: nihilominus tamen doctorem bene scientem debet inquirere, eo quod doctrina prudentium facilis, & qui clare intelligit, clare loquitur. Illa ergo modica quæ scire cupiunt, facilius, clarius, & rectius intelligent a sciente, quam ab inscio. Viso qualis debet eē doctor, et quomodo debet esse sciens vt doceat in scientia: restat videre, qualiter debet esse prudēs in agibilibus vt instruat in bonis moribus. Ad huiusmodi aūt prudentiam describendam, licet enumerare possemus omnia illa octo quæ in primo libro de prudētia tetigimus, sufficiat tamen ad præsens quatuor de illis enumerare. Doctor. n. puerorum nobilium debet esse sic prudens in agibilibus, vt sit memor, cautus, prouidus, & circumspectus. Debet. n. esse memor, recolendo præterita. Nam sicut volens rectificare virgā, nunquam eā rectificare posset nisi cognosceret ex qua parte esset obliquata: sic volens alios rectificare nunquam eos congrue rectificare posset nisi haberet præteritorū notitiam, per quæ cognosceret quomodo obliquata essent. decet igitur aliorū directorem memorem eē præteritorum. Secundo decet ipsum esse prouidum futurorum

rum. Nam sicut aliorum director debet cogitare præterita, vt sciat quomodo p tēpora præterita obliquati fuerint qui ab eo sunt dirigēdi: sic debet puidere futura, vt adhibeat medicamēta ad ea, p quæ ī posterū facilius obliquari possint. Tertio decet ipsum esse cautum, quia vt in primo libro tetigimus, sicut in cognoscēdo & speculādo est adhibēda cautela, ne falsa admisceantur veris: sic in agendis conuenit hominē eē cautū, ne mala admisceātur bonis: quædā enim secundū se mala superficietenus considerata, apparēt bona: sicut quædā falsa apparēt vera. quare sicut doctor est in speculabilibus, sic decet eē diligentem & cautū, vt proponat suis auditoribus vera sine admixtiōe falsorū. Sic q vult iuuenes dirigere debet esse cautus proponens eis bona sine admixtione malorum. Quarto huiusmodi doctor debet eē circumspectus vel expertus. Nam experti est particularia cognoscere: sic et hmōdi doctor debet cognoscere particulares cōditiōes illorū iuuenū, quos debet dirigere. Nam secūdū q iuuenes habent alias & alias cōditiones, & sunt proni ad alia et ad alia: sic sunt aliter & aliter instruēdi. talis ergo debet eē doctor iuuenū, vt eos p debitos sermones, et p debitas monitiōes inducat ad bonū. Verū quia ad bonū quis inducitur non solum monitionibus vel correctionibus, sed etiā operibus & exēplis; requiritur q hmōdi doctor sit in vita bonus et honestus. Nā qa ætas iuuenilis valde ē pna ad intemperantiā & lasciuiā; quantūcunq; puerorū doctor eis verba bona proponeret, si tamen opere contraria faceret, iuuenes illi exemplo inducti de facili ad illi-

cita declinarent. Patet igitur talem quærendum esse doctorem, qui quantum ad scientiam speculabilium sit inuentiuus ex se, intellectiuus aliorum, & iudicatiuus tam inuentorum quam intellectorum: quantum vero ad prudentiã agibilium, decet ipsum esse memorem, prouidum, cautum, & circumspectum. Quantum autem ad vitam, decet ipsum esse honestum, & bonum. Si ergo reges & principes & vniuersaliter omnes ciues valde solicitantur, qualem proponant suis numismatibus, possessionibus, & rebus inanimatis: quia secundum Philosophum I Politicorum, semper de animatis amplior cura habẽda quam de inanimatis, & de filiys quam de alys; valde deberent esse soliciti, & cum magna diligentia attendere, qualem magistrum proponerent in regimine filiorum.

CAP. X.

Qualiter circa loquelam, circa visum, et auditum instruendi sunt iuuenes.

C.17. Circa finem VII Polit. docet Philosophus iuuenes cohibendos esse circa locutionẽ, visionem, & auditum: non enim decet pueros qualitercunq; loqui, nec decet eos qualiacũq; videre, vel qualiacunq; audire; sed est ibi modus aliquis adhibendus. Circa locutionem quidem iuuenes tripliciter peccare videntur. Primo, quia de facili loquuntur lasciua. Secundo, quia de leui loquuntur falsa. Tertio, quia vt plurimum loquuntur fatua & impræmeditata. Loquuntur enim de leui lasciua, quia (vt

superius

superius in primo libro dicebatur) iuuenes sunt insecutores passionum, & ad lasciuiam proni. quare cum semper sit adhibenda cautela vbi periculum imminet, cohibendi sunt iuuenes à locutione lasciua, & à sermonibus turpibus: & sunt increpandi & etiam corrigendi, si eos talia loqui contingat. Ratio autem quare sunt à sermonibus turpibus prohibendi, est secundum Philosophum, quia ex talibus locutionibus de facili ad opera turpia inclinantur: ipsa enim locutio turpem facit in nobis memoriam delectabilium illicitorũ: qua facta, augetur cõcupiscentia circa illa: cõcupiscentia vero augmenta facilius inclinamur ad ipsa: propter quod bene dictũ est, Menandri sententia. ꝙ corrumpunt bonos mores colloquia praua. cohibẽdi ergo & corrigendi sunt iuuenes, ne loquantur lasciua. Secundo sunt cohibendi & corrigendi, ne loquantur falsa. Nam (vt superius diximus) iuuenes sunt de facili mentitiui: cum ergo consuetudo sit quasi altera natura, ex quo iuuenilis ætas inclinat eos ad dicẽdũ falsum et mendacium, quod secundum Philosophum IIII Ethi. ẽ per se Cap.7 prauum & fugiendum, per debitas monitiones & correptiones inducẽdi sunt vt relinquentes mendaciũ adhæreant veritati, quæ secundum Philosophũ in eodem IIII Ethi. est ꝑ se bona & laudabilis. Tertio cohibendi sunt, ne absq; præmeditatione loquantur. Nam iuuenes sunt inexperti, & pauca cognouerunt: quia ergo pauca cognoscunt, ad pauca respicientes enunciant facile, idest enunciant cito & debiliter. quare monendi sunt, ne statim ad interrogata respondeant. licet enim nullus repente

 fiat

fiat summus, et iuuenes nō statim possint esse perfecti & prudentes: tamē si assuefiant ut præmeditati respondeāt, & ut præcogitent in sermonibus proferendis, per successionem tpis disponentur ut proferant sermones irreprehensibiles. Viso qualiter pædagogi & doctores iuuenum debent eos instruere qūo se habeant ad loquelā. Restat videre, qūo sunt instruendi, vt se habeant circa visum. In visione autem iuuenū duplex cautela est adhibēda. Primo quantum ad visibilia. Secundo quantū ad modū videndi. Quantū ad visibilia quidē, quia sicut non decet eos turpia
sequi: sic indecēs est eos turpia videre. Ratio aūt eius assi
C.17. gnatur à philosopho. vij. Poli. vbi ait, ꝙ oīa prīa amamus magis. propter quod oportet ab ipsis iuuenibus extranea facere quæcūq; sunt turpia, & quæcūq; infectionem habent: quia quæ primo aspiciuntur, cū maiori admiratione videntur, quare magis sumus attenti circa illa, & per cōsequens ea magis memoriter retinemus. Iuuenes igitur, qa eis quasi omnia sunt noua, maiori ardore feruntur in illa quæ vident. quare si cōtingat eos videre turpia, magis recordantur de illis, & per cōsequēs inclinātur ad cōcu-
7. Pol. piscendū mea. Vnde & philosophus prohibet vt non so-
c. 17. lum prohibeantur iuuenes ad videndum turpia in re, sed etiam in picturis & in imaginibus. vt si mulieres nudæ essent depictæ uel sculptæ, non essent iuuenibus ostendendæ. Nā quia satis illa ætas de se prouocatur ad lasciuiā et ad passiones insequēdas, nō oportet ipsam p visionem turpiū ad vlteriorem prouocare. Secūdo adhibenda est cautela in iuuenibus, vt instruantur ꝙ palpebras ocu-

lorum

lorum cum maturitate eleuent, vt non habeant oculos vagabũdos. Inclinatur enim ætas illa (eo q; omnia respiciat tanq̃ noua) vt omnia videre velit, & circa omnia visu vagatur: quod in regibus & principibus valde est indecens, si habeant oculos vagabundos. Nam ex hoc iudicantur leues corde, & paruifici, & pusillanimes: eo q; videantur de omnibus admirari. Eos igitur qui debẽt principari & dominari etiã ab ipsa infantia monendi sunt de modo videndi, vt mature se habeant circa eleuationem oculorum, & circa videndi modũ: nam facilius quis vir factus obseruat quod ab infantia assueuit. Ostenso, q̃uo instruendi sunt iuuenes quantum ad loquelã, & visionem: restat ostendere, q̃uo sunt instruendi, ut se habeant ad auditum. Circa quem (quantum ad præsens spectat) etiam duplex cautela est adhibenda. Primo, quantum ad res auditas. Secundo, quantum ad eos quos audit. In rebus autem auditis obseruatur cautela quantum ad iuuenes, si prohibeãtur ab auditione turpium. Nam secundum philosophum vij. Poli. vbi de hac materia loquitur, probibendi sunt iuuenes, ne audiant quodcunq; turpiũ: quia audire, est prope ad ipsum facere. Ideo ergo secundũ philosophũ cohibendi sunt iuuenes ab auditione turpiũ: quia ex hoc de facili inclinantur ad opus. Secundo, adhibenda est cautela in ipsis iuuenibus quantum ad eos quos audiunt: quia sicut decens est audire eos honesta & pulchra, & indecens audire turpia: sic decet eos audire viros bonos & honestos, & cohibendi sunt ne audiant maliloquos & inhonestos. C.17.

CAP XI.

Quot modis peccatur circa cibum, et qualiter se debeāt habere iuuenes circa ipsum.

DIximus superius, iuuenes ab infantia instruendos esse in bonis moribus: verū quia (vt supra dicebatur) in morali negocio sermões vniuersaliores minus proficiunt, oportet specialiter tradere, quomodo iuuenes sunt in bonis moribus instruendi. Quare postq; diximus, quomodo se habere debent circa loquelam, & circa visum, & auditum. Restat ostendere, quomodo se habere debeant circa cibum, & circa potum, & circa venerea, siue circa matrimonium contrahendum. Sed primo dicemus, quot modis peccatur circa sumptionē cibi: & qualiter se debeant habere iuuenes circa ipsum. Circa cibū autem cōtingit sex modis peccare vel delinquere. Primo, si sumatur ardenter. Secundo, si nimis. Tertio, si turpiter. quarto, si inordinate. Quinto, si nimis laute vel delicate. Sexto, si nimis studiose. Delinquitur enim primo circa cibum, si sumatur ardenter. Nam hoc non solū nocet animæ, quia nimis ardēter & auide sumentes cibum fiunt gulosi & intemperati; sed etiam nocet corpori. Nam cibus nimia auiditate sumptus nō bene masticatur, & per consequens minus semper digeritur. Ordinauit enim natura animalibus dentes, vt per eos cibus debite tritus, facilius pateretur à calore naturali, & per consequens facilius conuerteretur in nutrimentum: sicut ligna minute trita facilius igniuntur, & conuertuntur in ignem.

in ignem. Hunc autem ordinem naturalem vt plurimum non obseruant sumentes cibum auide. Nam (vt innuit Philosophus III Ethicorum) modica delectatio est, cum cibus attingit linguam: sed maior est, cum attingit guttur. Gulosi ergo, qui nimis auide & cum magna delectatione cibum sumunt, non multum delectantur ꝙ cibus diu in ore existat, sed cupiũt ꝙ cito perueniat ad guttur. ideo tales vt plurimum cibum non masticant, sed eũ immasticatum trasglutiunt. quare sequitur cibum sic sumptum non bene digeri, & per consequens sequitur ꝙ non solum lædatur anima, sed etiam corpus. Secundo delinquitur circa cibum, si sumatur nimis in quãtitate. Nam & hoc nocet animæ, quia reddit ipsam intemperatam: & etiam nocet corpori, quia impedit digestionem debitam. Si enim cibus digeri debeat, oportet ipsum esse proportionatum calori naturali. quare si in tanta quantitate sumatur ꝙ calor naturalis ei dominari non possit, non bene digeritur, & per consequens nõ causat debitum nutrimentum. Tertio delinquitur, si sumatur turpiter. Sunt enim plurimi seipsos pascere nescientes, ꝙ vix aut nunq̃ comedere possunt, quin sua vestimenta deturpent: turpitudo autem corporalaris licet secundum se non sit delictum, peccatur tamen circa eam, si contingat ex inordinatione animæ. quare cum turpis modus sumendi cibum signum sit cuiusdam gulositatis vel inordinationis mentis in sumptione cibi, non solum cauendus est ardor & nimietas, sed etiã cauenda est turpitudo. quarto circa cibum delinquitur ex inordinatiõe temporis: vt si nimis C. 10.

cum ad debitam ætatem peruenerint, sint sufficienter instructi, qualiter se habere debeant in sumptione ciborum.

CAP. XII.

Qualiter instruendi sunt pueri, ut se habeant circa potum, circa venerea, & circa cõiugia contrahenda.

Postquam in præcedenti capitulo diximus, qualiter delinquitur circa cibũ, Restat dicere, *quomodo delinquitur circa potum.* Dicebatur *enim superius* ꝙ *iuuenilis ætas maxime est prona ad intemperantiam. quare cũ semper sit adhibenda cautela, vbi maius periculum imminet, in puerili ætate cauendum est ne iuuenes efficiantur intemperati.* Temperantia *autem circa tria est adhibenda: circa cibum, potum, & venerea.* Nam *non solum cibus indebite sumptus intemperantiam causat, sed etiam potus.* Decet *ergo iuuenes non solum esse abstinentes, vt non efficiantur gulosi ex sumptione cibi: sed etiam decet eos esse sobrios, vt non efficiantur ebrij ex sumptione potus. Vinum enim immoderate sumptum (quantum ad præsens spectat) tria mala causat. Primo, quia venerea prouocat. Cũ enim corpore calefacto maior fiat icitatio ad actus venereos, vinũ quod maxime calorẽ efficit immoderate sumptũ, incitat ad incõtinentiam nimiam. ergo sumptio vini, in quantum venerea*

prouocat, tanto magis in ætate iuuenili ꝙ senili cauenda est, quanto illa ætas pronior est ad lasciuiam ꝙ alia. Secundum malum, quod inducit nimia sumptio vini, ē depressio rationis. Nam ascendētibus fumositatibus vini ad caput, turbatur cerebrum: quo turbato deprimitur ratio nostra quantum ad suos actus, quia non possumus libere ratiōe vti. Immoderata ergo sumptio vini in tantum impedit rationis vsum, in quātum turbat cerebrum. Inde est ergo ꝙ aliqui plus offenduntur à vino ꝙ alij: quia habēt debilius caput, & citius turbatur eorum cerebrum. Prohibendi sunt ergo iuuenes à nimia sumptione vini, quia propter debilitatē cerebri citius offendūtur à vino. Tertium malum quod ex vino consurgit, est lis & dissensio: turbato enim cerebro ex nimia sumptione vini, et amisso vsu rationis, de facili prorumpitur in verba inordinata, & consurgūt dissensiones & lites. immo quia cōsurgit ex inflammatione sanguinis, vinum, quod propter sui caliditatem inflammat sanguinem, reddit hominem animosum & irascibilem: quo facto facilius prouocatur ad dissensiones & lites. Iuuenes ergo, quia sunt amatores
C. 12. cōtumeliarum, vt vult Philosophus II Rhetoricorū, prohibendi sunt à nimia sumptione vini, per quam quis ad lites & contumelias prouocatur. In omni ergo ætate cauendum ē à nimietate cibi, & ab immoderatione potus: verūtamen quia facilius adhæremus ijs, ad quæ ab infantia assueti sumus, decet omnes patres & maxime reges & principes solicitari circa regimen filiorum, vt ab ipsa infantia sic regantur, ꝙ sint abstinentes & sobrij. Viso,

qualiter iuuenes debeãt se habere circa cibum & potum. Restat videre, quomodo se debeãt habere circa venerea, & circa coniugia cõtrahenda. Oritur enim luxuria ex gula, quasi filia ex matre. Si ergo diximus, iuuenes ipsos instruendos esse, ne sint gulosi: restat dicere, quomodo instruendi sunt, ne sint lasciui. Cum ergo omnis actus venereus, excepto matrimonio, sit contra rationis dictamen, quia decet patrem sic solicitari erga filios, vt sint virtuosi, iuuenes continere nolentes, inducendi sunt, vt propria coniuge sint contenti. In qua autem ætate debeant vti cõiugio, ostendit Philosophus VII Poli. dicẽs, C. 16. ꝙ in muliere requiritur ætas decem & octo annorum, in masculo sex & triginta: in tali enim ætate (secundum ipsum) procreantur filij magis perfecti. Sed quia vis generatiua (vt superius diximus) ẽ nimis corrupta, sufficeret toto tempore augmenti, quod durat cõmuniter vsq; ad vigesimum primum annum, abstinere iuuenes à carnali copula: ꝙ si infra tale tempus vtantur cõiugio, prouocantur ad lasciuiam, & impeditur eorũ augmentum, vt vult Philosophus in eisdem Poli. Sic ergo vtendum est coniugio, si nostra vis concupiscibilis nõ esset nimis corrupta: quia tamen timendum est de corruptione concupiscibili, si doctores puerorum percipiant iuuenes tantũ tempus expectare non posse, poterit illud tempus anticipari prout eis videbitur expedire. Qualiter autem se debeant habere iuuenes cum vxore iam ducta, & quæ sunt consideranda in vxore ducenda: supra, cum egimus de regimine coniugali, diffusius diximus.

Cap. xiij.

CAP. XIII.

Qualiter iuuenes se habere debeant in ludis, & in gestibus, & in vestitu.

OStenso, quõ iuuenes debent esse abstinẽtes in cibo, sobrij in potu, tẽperati in venereis, cõtrahẽdo cõiugiũ in ætate debita, & modeste se habere cum vxore iam ducta. Restat *ostendere, quomodo circa ludos, circa gestus, & circa vestitum debeant se habere.* Ludus *aũt,*
Cap. 3 *vt probat* Philosophus VIII Poli. *est necessarius in vita. quod (quantum ad præsens spectat) duplici via declarari potest.* Primo, *ex vitatione illicitæ solicitudinis.* Secundo, *ex adeptione finis intenti.* Prima *via sic patet.* Nam *mens humana nescit ociosa eẽ: cum ergo quis vacat ocio, & non intendit aliquibus delectationibus licitis, statim incipit vagari cogitando de illicitis. vnde* Philosophus VIII Poli. *ait, ꝙ ludus est quædam deductio & vitatio solicitudinis. quare ne solicitemur circa aliqua illicita, & vitemus delectationes illicitas, expedit aliquando habere aliquos ludos, & habere aliquas deductiones licitas & honestas.* Qui *sunt autem illi ludi, & quæ sunt illæ deductiones, circa quas debent vacare pueri, infra dicetur.* Secunda *via ad ostendendum hoc idem, sumitur ex adeptione finis intenti.* Nam *non semper statim quis habere potest finem intentum: ne ergo propter continuos labores deficiat à consecutione finis, expedit aliquos ludos & aliquas deductiones interponere*

terponere suis curis, vt ex hoc aliquam requiem recipientes, magis possint laborare in consecutione finis. Vnde & Philosophus VIII Politicorum ait, quia homo non potest requiescere in fine adepto, & aliquando quis constituit sibi finem, in quo diu laborat, antequam consequatur illum; ideo oportet interponere aliquos ludos, & aliquas delectationes, ne deficiat à consecutione finis. Sic ergo instruendi sunt pueri erga ludos, vt non omnino prohibeantur à ludis: sed vt moderate habeant ludos honestos, & liberales. Nam ludi turpes, & eloquia turpia, & deductiones inhonestæ prohibendæ sunt à iuuenibus, vt vult Philosophus VII Politicorum. C. 17. Viso qualiter iuuenes se habere debeant circa ludos: Restat videre, qualiter se habere debeant circa gestus. Gestus autem dicuntur quilibet motus membrorum, ex quibus iudicari possunt motus animæ. Videmus enim prudentes & bonos habere gestus ordinatos & honestos: cohibent enim sua membra, ne aliquem motũ habeant, ex quo quis coniecturari possit elationem animi, vel insipientiam mentis, vel intemperantiam appetitus. Est enim homini necessaria disciplina in gestibus. Nam quia ipse intentus est circa rõnem & intellectum, nõ sic percipit naturales impetus, nec sic agit ex naturali instinctu, vt aues et bestiæ. Aues enim & alia animalia ex naturali instinctu agentia non sic indigent disciplina, vt homo, qui vtitur ratione & intellectu; & ad agendum sibi opera debita, non sufficienter inclinatur ex natura. Disciplina autem, quæ est danda in gestibus, est, vt

quodlibet membrum ordinetur ad opus ſibi debitum. Homo enim nō audit per os, ſed per aurem. Fruſtra ergo, cum quis vult audire alium, retinet os apertum. Sic etiā homo non loquitur pedibus, nec manibus, nec ſpatulis, ſed ore. Sicut ergo habent indiſciplinatos geſtus, qui cū volunt audire alios, tenent ora aperta: ſic ſunt indiſciplinati ſecundum geſtus, qui cum volunt loqui, extendunt pedes & crura, vel mouent nimis ſpiſſim brachia, vel erigunt humeros, vel faciunt alia, quæ ad locutionē nihil deſeruiunt. Sic ergo diſciplinādi ſunt iuuenes, vt habeant tales geſtus, & vt ſic vtantur motibus membrorū, vt deſeruiant ad opera quæ intendunt. Nam agere aliquos motus membrorum non deſeruientes operi intento, vel procedit ex inſipientia mentis, vel ex elatione animi, vel ex aliquo alio vitio. Hijs viſis, reſtat exequi de tertio, quod proponebatur in principio capituli, videlicet qualiter ſe habere debeant iuuenes circa veſtimentum. Veſtimenta quidem ad tria videntur ordinari. videlicet ad delectationem, vtilitatem, & honorem. Omne enim bonum vel ē delectabile, vel vtile, vel honeſtum ſiue honorabile. Bonum enim honeſtum, bonū honorabile dici poteſt: nam honeſtum idem eſt, quod honoris ſtatus. Si ergo veſtimenta quæruntur propter bonum delectabile: ſic quæruntur delicata, et mollia. Si propter vtile: ſic quæruntur calida ad repellendū frigus tempore hyemali, vel non calida tempore æſtiuo. Si vero quærantur propter bonum honorabile: ſic quæruntur pulchra, & decora. Indecēs eſt autem nimis ſolicitari circa molliciem veſtiū,

& circa

& circa delectationē in ipsis: nam ex hoc efficitur quis intemperatus & timidus. De leui enim quis ad lasciuiā & ad molliciem carnis prorumpit, si nimis delectetur in mollicie vestium, & circa delectationem in ipsis. Videntur enim tales esse muliebres magis, q̃ viriles. quare non sunt constantes, sed molles & de facili in lasciuiam prorumpunt. Secundo, nimia mollicies vestium reddit hominem timidum. Nam cū arma ferrea in se quandam duriciem habeāt, qui semper solicitantur circa mollia vestimenta, dubitant arma arripere, & efficiuntur timidi. Iuuenes, maxime cum ad aliam ætatem venerint, ad hoc q̃ sint habiles ad vacandū circa labores bellicos, ne abhorreant arma, instruendi sunt, vt non nimis delectentur in mollicie vestiū. Dicto, quomodo se habere debeāt iuuenes in vestibus, vt deseruiunt ad delectationem. Restat ostendere, quomodo se habere debeant circa ipsa, vt deseruiūt ad vtilitatem. Quod videri habet, distinguendo inter complexiones, tempora, & ætates. Nam habentes complexiones magis depressas & minus porosas, non sic læduntur à calore & frigore, sicut habētes cōplexiones raras. Vnde & mulieres, quia sunt magis phlegmaticæ, & habentes cōplexionem densam & minus porosam, quod patet ex carentia pilorum, minus offendūtur à calore & frigore, q̃ viri. Sic etiam distinguendum est inter tempora: nam temporibus frigidis, & flante borea vtendum ē aliis indumentis, q̃ temporibus calidis flante austro. Distinguendum est etiam inter ætates: quia senilis ætas, eo q̃ magis caret calore naturali intrinseco,

magis indiget de calore exteriori. Vestimenta igitur, cōsiderata proprietate temporum, complexionum, & ætatum, diuersificanda sunt, vt deseruiunt ad bonum vtile. Sed vt deseruiunt ad bonum honorabile, attendenda est consuetudo patriæ, & conditio personarum. Sic igitur instruendi sunt iuuenes circa vestitum, vt non nimis soliciti sint circa molliciem vestium, considerata conditione temporis, complexionis, & ætatis, prout requirit cōsuetudo patriæ, & conditio personarum, vtantur debitis indumentis ad vtilitatem corporis.

CAP. XIIII.

Quód in ætate iuuenili maxime cauenda sit praua societas.

NOn sufficit scire, qualiter iuuenes se habere debeant circa ludos, gestus, & vestitum; nisi sciuerint cum quibus socijs debeant conuersari. Quantum autem ad præsens spectat, quatuor videntur inesse ipsis iuuenibus, ex quibus quatuor rationes sumi possunt, ꝙ maxime in iuuenili ætate fugienda sit puerorum societas. Iuuenes enim primo sunt molles, & ductiles. Secūdo sunt passionum insecutores, & proni ad malum. Tertio sunt nimis amatores societatum. quarto sunt nimis credititui. Prima ergo via ad ostendendum maxime competere iuuenibus, fugere societatem prauam, sumitur ex eo ꝙ iuuenes sunt nimis molles & ductiles. Anima enim vt plurimum sequitur complexiones corporis: nam quia

nostra cognitio incipit à sensu, & sensibilia sunt nobis magis nota; ideo vt plurimum homines sequuntur appetitum sensitiuum. Appetitus autem sensitiuus est virtus organica siue corporalis. quare oportet talem appetitum sumere modum, & mensuram ex ipso corpore. In illa ergo ætate, in qua quis habet corpus molle, & magis ductile: est magis mollis & magis ductilis secundum appetitum. quare cũ mollia & ductilia facilius recipiant impressionem ex ijs ex quibus coniunguntur, q̃ dura, pueri & iuuenes quia sunt magis molles & ductiles q̃ adulti, facilius imprimuntur eis mores sociorum in ætate iuuenili, q̃ in alia. maxime ergo tunc prohibendi sunt à societate praua. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex eo quod iuuenilis ætas maxime est prona ad malum, & insecutiua passionum. Nam de facili quis inducitur ad illud, ad quod est pronus. Si ergo iuuenes sunt proni ad malum, vt patuit cum determinauimus de moribus iuuenum; maxime in iuuenili ætate cauendum est à societate praua. Tertia via ad probandum hoc idem, sumitur ex eo quod iuuenes sunt nimis amatores amicitiæ. Nam (vt dicitur secundo Rhetoricorum, Iuuenes sunt amici & amatores sodalium magis, q̃ aliarum ætatum: quia gaudent in conuiuendo. Si enim illa ætas maxime delectabilia prosequitur: cum valde delectabile sit conuiuere amicis, ætas illa gaudet conuiuere in societate, & amicari sodalibus. In iuuenili ergo ætate maxime cohibendi sunt iuuenes à societate praua: quia tunc maxime se conformant moribus sociorum, co- C. 12.

ꝙ maximè diligant in societate viuere. Delectatio enim est ex coniunctione conuenientis cum conuenienti. Nullus ergo gaudet in societate viuere, nisi gaudeat se socijs cõformare. Quarta via sumitur ex eo ꝙ iuuenes sunt nimis creditiui. Delectationes enim sensibiles illicitæ licet simpliciter sint prauæ & fugiendæ: possunt tamen eẽ bonæ secundum apparentiam. Iuuenes ergo quia de facili credunt, & non habent perfectum rationis vsum, de facili inducuntur à socijs, & de facili persuadetur eis, vt credant bona sensibilia esse sequenda.

CAP. XV.

Qualis cura gerenda sit de pueris à principio natiuitatis vsq; ad septem annos.

QVia sermones particulares valde vidẽtur eẽ proficui morali negocio, ideo particulariter descendendo ad diuersa tempora, ostendemus qualis cura circa filios sit gerenda. Primo enim declarabimus qualis cura habenda sit de filijs vsq; ad septem annos. Secundo qualis à septimo vsq; ad decimumquartum annum. Postea à decimoquarto & deinceps. Tangit autem philosophus
C.17. VII Politi. sex circa ipsos pueros, quæ seruanda sunt in ætate primitiua. Primum est, quia ad septimum debent pasci mollibus, ita tamen ꝙ à principio sint alẽdi lacte. Secundum, quia sunt prohibendi à vino. Tertium, sunt assuescendi ad frigora. quartum, sunt assuescẽdi ad cõuenientes & temperatos motus, quod ĩ omni ætate videtur

tur esse proficuum. Quintum, sunt recreandi per debitos ludos, & sunt eis recitandæ aliquæ historiæ, & aliquæ fabulæ, in quibus recreentur: & hoc maxime, cum incipiunt percipere significationes verborum. Sextum, à ploratu sunt cohibendi. Iuuenes ergo vsq; ad septennium alendi sunt mollibus; ita tamen q à principio maxime alendi sunt lacte. vnde & Philosophus VII Politi. ait, q nutrimentum lactis maxime videtur esse familiare corporibus puerorum. In illa ergo ætate tenera vsq; quo sunt circa septem annos, alendi sunt mollibus, & humidis: qa talia faciliter patiuntur, & faciliter conuertuntur in nutrimentum. Obseruandũ est tamen in iuuenibus cũ aluntur lacte, quòd si contingat eos suggere aliud lac q̃ maternum, quærenda est fœmina similis matri quantum ad complexionem, eo q lac maternum maxime videtur esse proportionatum proprio filio. Secundo pueri sunt prohibendi à vino, & maxime illo tempore quo lac sumunt: et hoc secundum Philosophum propter ægritudines. De facili enim ægrotantur pueri & efficiuntur male dispositi in corpore, si tempore quo vt plurimum pascũtur lacte assuescant bibere vinũ. immo dicunt aliqui, q si eo tempore ad vinum assuescant, disponuntur ad lepram. Tertio pueri sunt assuescendi ad frigora: vnde Philosophus septimo Politi: ait, q mox expedit pueris paruis consuescere ad frigora. Assuescere.n. pueros ad frigora vtile est ad duo. Primo ad sanitatem. vnde idem Philosophus ait, q exercitium ad frigora facit bonam habitudinem in pueris propter caliditatem existentem in ipsis. Secundo

à prin. ca. 17.

quia nimis habent tenera membra, ad aliquos motus mo-dicos & temperatos sunt assuescendi, vt membra eorum solidantur. vnde Philosophus VII Poli. ait, ꝙ expedit in pueris facere motus quoscunq; & tantillos ad solidandũ membra, & ad nõ defluere propter teneritudinem: moderatum enim motum in pueris adeò laudat Philosophus, vt ab ipso primordio natiuitatis dicat, fienda esse aliqua instrumenta, in quibus pueri vertantur, & moueantur. Quinto, recreandi sunt pueri per aliquos ludos, & ꝑ aliquas fabulas. Ludus enim moderatus competit pueris, qa in moderato ludo est moderatus motus, & per moderatum ludum vitatur inertia, & redduntur corpora agiliora. Sunt etiam pueris recitandæ aliquæ fabulæ, vel aliquæ historiæ, postquam incipiunt percipere significationes verborum. Vel etiam aliqui cantus honesti sunt eis cantandi. Nam ipsi nihil tristes sustinere possunt: ideo bonum est, eos assuescere ad aliquos moderatos ludos, & ad honestas aliquas & innocuas delectationes. Sexto sunt cohibendi à ploratu. Nam cum pueri à ploratu cohibentur, ex ipsa prohibitione fit, vt retineant spiritum & anhelitum. nam sicut cũ plorare permittuntur, emittunt spiritum & anhelitum: sic cum plorare cohibentur, spiritum & anhelitum tenent. Detinere autem spiritum & anhelitum secundum philosophum septimo Politicorum, facit ad robur corporis. Vt ergo pueri robustiores fiant, sunt à ploratu illo cohibendi. C. 17.

CAP. XVI.

Qualis cura habēda ē de filiis à septimo anno vsq; ad decimumquartum annum

CVm distinguimus ætates filiorum per septennia, vt cùm dicimus, vsq; ad septem annos sic esse regendos: à septimo vsq; ad decimumquartū sic esse instruendos, huiusmodi septennia sunt abbreuianda & elongāda secūdum diuersitatem personarum. Nam aliqui sunt robustiores corpore in duodecim annis, q̄ alij in sedecim. Ideò quia de talibus punctualem regulam dare non possumus, aliqua relinquenda sunt iudicio pædagogi, q debet pueros instruere, vt possint huiusmodi tempus anticipare & prolongare, vt ei videbitur expedire. In hoc aūt tempore, qđ est à septimo vsq; ad decimumquartum annum, tria sunt consideranda circa regimen filiorum. Nā homo prima diuisione diuiditur in animam, & corpus. Anima vero, tanq̄ potentias principales, habet intellectum, & appetitum. Tria ergo attendenda sunt in filijs. Primo, quale habeant corpus. Secundo, qualem voluntatem. Tertio, qualem intellectum. Vt ergo iuuenes habeāt corpus bene dispositum, exercitandi sunt p debita exercitia, & per debitos motus. Vt habeant voluntatem bene ordinatam, inducēdi sunt ad debitas virtutes, & ad virtutum opera. Sed vt habeant intellectum perfectum, instruendi sunt in debitis scientijs. Scientia ergo, virtus, & exercitium attendenda sunt in regimine filiorū. A principio quidē natiuitatis, vt vitetur inertia puerorū, assuescendi

scendi sunt pueri ad aliquos motus. Sed cum impleuerũt septennium vsq; ad annum decimumquartum, debent gradatim assuescere ad vlteriores labores, & ad fortiora exercitia. Ludus enim pilæ secundum Tacuinum, vel luctatio secundum Philosophum videntur esse debita exercitia in iuuenibus. In secundo tamen septennio sunt vlteriora exercitia assumẽda q̃ i primo. Ad hoc tamen in tali ætate, eo q̃ nimis sit tenera, nõ sunt assumenda opera militaria nec opera ardua. Vnde Philosophus VIII Polit. ait, quod vsq; ad pubescentiam, idest vsq; ad decimumquartum annum, leuiora quædam exercitia sunt assumenda, ne impediatur incrementum. Viso, q̃, vt iuuenes sint bene dispositi quantum ad corpus, à septimo vsq; ad quartumdecimum annum debent fortiores labores assumere, q̃ in primo septennio: Restat videre, quomodo oporteat eos ordinari ad virtutes, vt habeant dispositam voluntatem. Sciendũ ergo, q̃ Philosophus V Poli. ait, q̃ pessimum est non instruere pueros ad virtutem, & ad obseruantiam legum vtilium. Inquirit enim Philosophus VIII Poli. vtrum prius curandum sit de pueris, vt habeant debitum appetitum, vel vt habeant perfectũ intellectum. Probat autem prius esse curandum de ordinatione voluntatis, q̃ de perfectione intellectus. In secũdo autem septennio quia pueri iam incipiunt concupiscere, non tamen habent perfectũ rationis vsum, potissime videtur esse curandum circa ipsos vt habeant ordinatam voluntatem. Nam sicut corpus est generatione prius anima, quia prius corpus organizatur & formatur, & postea

Cap. 4

Cap. 2

stea illi anima infunditur: sic secundum Philosophum VIII Politicorum, prius curandum est circa pueros, quomodo habeant voluntatem bene dispositam, quam quomodo scientificum intellectum. Nullus autem habet bene ordinatam voluntatem, nisi habeat moderatam concupiscentiam: nam ex inordinatiōe appetitus sensitiui redundat inordinatio in voluntate. Si ergo concupiscentiæ se tenent ex parte corporis, intellectus vero ex parte animæ quia generatione corpus est prius anima, prius intendendum est quomodo habeamus moderatas concupiscentias & ordinatam voluntatem, quam quomodo habeamus illuminatum intellectū. Modus autem, quo moderandæ sunt concupiscentiæ iuuenum, ē vt specialis cautela adhibeatur circa illa, circa quæ maximæ consueuerūt deficere. Si ergo iuuenes sunt insecutores passionum & concupiscentiarum, & de facili mentiuntur, & omnia faciunt valde, ita quod cum amant nimis amant, cum incipiunt ludere nimis ludunt, & in cæteris alijs semper excessum faciunt, adhibenda est cautela ne insequantur concupiscentias: sed sint abstinentes & sobrij, ne sint mendaces sed viridici, nec omnia agant valde sed in suis actibus & sermonibus moderationem accipiant. His visis restat videre, quomodo sunt bene disponendi quātum ad intellectum. Nam cum dicimus quod in secundo septennio principalius curandū est de ordinatione appetitus, quam de perfectione intellectus: non sic intelligendum ē quod nullo modo curandum sit, quomodo habeant intellectū perfectū, sed quia à septimo anno quasi vsq; ad quartumdecimū annū

iuuenes

iuuenes abundant in concupiscentijs, & deficiunt ab vsu rationis, ideo principalius est insistendum circa ordinationem appetitus. quasi enim per totum secundum septennium pueri non addiscunt nisi verba: nondum enim sunt tanti intellectus, vt de ipsis rebus considerare possint: ideo in secundo septennio possunt instrui pueri in grammatica, quæ est scientia sermocinalis: & in logica, quæ est magis modus sciendi q̃ sit scientia: & in practica musicali, quæ consistit in quadam modulantia vocum: quia enim illo tempore pueri deficiunt à rationis vsu, perfecte scire non possunt. Ne tamen cùm incipiunt habere rationis vsum, omnino sint indispositi ad scientiam, assuescendi sunt ad alias artes, de quibus fecimus mentionem.

CAP. XVII.

Qualis cura gerenda sit de filio ab anno quartodecimo et deinceps.

DIcebatur supra circa filios tria intendenda esse. videlicet quomodo habeant bene dispositum corpus, bene ordinatũ appetitũ, & bene illuminatũ intellectũ. Hæc aũt tria triplici septennio possumus adaptare. Nam in primo septennio post receptionem baptismatis et sacramentorũ Ecclesiæ, principaliter est insistendũ q̃uo habeãt bene dispositum corpus. Nam q̃a in primis septem annis pueri quasi omnino carẽt rõnis vsu, nec commode assuesci poterunt ad opera virtutum, nec ad scientificas conside-

considerationes. Si enim aliquid illo tempore addiscere possunt, hoc est idiomata vulgaria. Sed à septimo vsq; ad quartumdecimũ quia iam incipiunt habere concupiscentias aliquas illicitas, & aliquo modo (licet imperfectè) incipiunt participare rationis vsum, ideo in illo tempore non solum curandum est quomodo habeant perfectũ corpus, sed etiã quomodo habeãt ordinatum appetitum: vsq; enim ad quartumdecimum annum secundum Philosophũ in Poli. magis inducendi sunt pueri ad bonum ex assuefactione q̃ ex ratione. Sed à quartodecimo anno, q̃a tũc perfectius participare incipiunt rationis vsum, non solũ curandum est quomodo habeant bene dispositum corpus, & bene ordinatum appetitũ, sed etiã q̃ sint prudentes, & q̃ habeãt bene illuminatum intellectum: ex tũc enim addiscere possunt non solum grammaticam quæ videtur esse scientia verborum, vel dialecticam quæ est quidam modus sciendi, vel practicam musicæ quæ cõsistit in cõsonantia vocum: sed possunt instrui in illis scientijs, ad quas sciendas oportet recurrere ad intellectum rerum, et per quarum cognitionem possumus fieri sapientes & prouidi. In primo ergo septẽnio post receptionem baptismatis & sacramentorum Ecclesiæ, intendendum est principaliter quasi circa vnum, vt circa bonam dispositionem corporis. Sed in secundo septennio, vt à duodecimo anno vsq; ad quartumdecimum, est quasi intendendum principaliter circa duo, vt circa dispositionẽ corporis, & circa ordinationem appetitus. Sed in tertio septennio, vt à quartodecimo anno & deinceps intẽdendũ est circa tria, vt circa

vt circa bonam dispositionem corporis, circa ordinationē appetitus, & circa illuminationem intellectus. Bona au-*tem dispositio corporis, vt volentibus viuere vita politica, à quartodecimo anno & deinceps, est vt assumant for-tiores labores* q̄ *hactenus. Nā sicut à septimo anno vsq; ad* XIIII *assumendi sunt fortiores labores* q̄ *in septem præcedentibus annis : sic à quartodecimo & deinceps assumēda sunt vlteriora exercitia* q̄ *hactenus. immo oēs labores præcedentes quartumdecimum annum debēt esse leues & quasi debiles : ex tunc autem assumēdi sunt la-bores fortiores.* Nam & Philosophus VIII Poli. *ait* , ꝙ *vsq; ad quartumdecimum annum pueri assuescendi sunt ad labores leues : sed deinde debēt assumere labores for-tes . Adeò enim secundum ipsum à quartodecimo an-no assuescendi sunt pueri ad labores fortes , vt ad exer-citationem luctatiuam , vel ad aliquam aliam exercita-tionem similem exercitationi bellicæ ; vt postea in quar-todecimo anno instructi in luctatiua & in equitatiua, & in alijs quæ ad militiam requiruntur, subire possint la-bores militares : tunc enim ē quis bene dispositus quan-tum ad corpus, quando habet tale corpus, quale requirit suum officium . vt tūc miles habet corpus bene dispositū, quando habet ipsum tale, quale requirit officium milita-re. qđ sine forti exercitatione corporis esse non potest.* C*um ergo omnes volentes viuere vita politica , oporteat aliquando sustinere fortes labores pro defensione reipu-blicæ:omnes volētes viuere tali vita à quartodecimo anno vltra sic debent assuefieri ad aliqua officia robusta,* ꝙ *si*

aduenerit

aduenerit tempus & congruitas ꝙ respublica defensione indigeat, habeant corpus sic dispositum, vt possint tales subire labores, vt per eos respublica possit defendi. Qui autem magis & qui minus sunt assuescendi ad tales labores, in prosequendo patebit. Sufficiat autem ad praesens scire, ꝙ decet patres sic solicitari erga regimen filiorum, vt habeant sic bene dispositum corpus, vt possint debitos subire labores. quod maxime fieri contingit, si ad debita exercitia assuescant. Viso, quomodo à quartodecimo anno vltra solicitari debent patres erga filios, vt habeant dispositum corpus. Restat videre, quomodo solicitari debeant circa eos, vt habeant ordinatum appetitum. Videtur autem iuuenes à decimoquarto anno intra, quantum ad inordinationes appetitus specialiter delinquere quantum ad duo. Primo quãtum ad elationem, quia cum ex tunc incipiant habere perfectum rationis vsum, videtur eis ꝙ digni sint dominari, & dedignantur alijs esse subiecti. Secundo delinquunt in prosequẽdo venerea, quia tunc incipiũt ardẽtius circa venerea incitari. Quia ergo semper cautela est adhibenda vbi maius periculũ imminet: à quartodecimo anno vltra specialiter monendi sunt iuuenes, vt non sint elati, sed sint subiecti & obedientes suis patribus & senioribus. Tangit
Cap 1. autem Philosophus VIII Poli. tres breues rationes, quare decet filios eẽ subiectos, & obedire senioribus, & patribus. Prima ratio est: quia seniores & patres imperant iuuenibus propter eorũ bonum: quilibet autem obedire debet ei quem scit non percipere aliqua nisi ad bonum

num eius. Secunda est; quia cũ filij venerint ad ætatem perfectam futuri sunt dominari: debent ergo ipsi dum sunt in ætate sic iuuenili patribus & senioribus obedire, vt dent eis exemplum, vt quãdo veniunt ad ætatem perfectam, eis famulantur & obediant. Tertia ratio est: quia qui vult discere principari, debet prius discere subijci. Vnde ait Philosophus, ꝙ nemo bene principatur, nisi prius didicerit esse subiectus. Nullus enim est bonus magister, nisi prius extiterit bonus discipulus: vt ergo ipsi valeant bene principari, indignari non debent subijci senioribus & patribus. Est ergo rectificandus appetitus iuuenum existentium in ætate de qua loquimur, vt velint patribus & senioribus obedire. Secundo rectificandus est, ne venerea illicita prosequantur. Iuuenes à decimoquarto anno vltra non solum inducendi sunt, vt sint abstinentes & sobrij quantum ad cibum & potum, sed etiam vt sint continentes & pudici quantum ad actus venereos: quia ex tunc (vt dicebatur) ardentius ad venerea incitantur. inducendi ergo sunt in ætate illa, vt vel omnino contineant, vel vsu ꝓpriæ cõiugis sint cõtenti. Ostenso, quomodo in iuuenibus à quartodecimo anno vltra ẽ bene disponendũ corpus, et rectificãdus appetitus: reliquũ est vt ostendatur, qũo recte illuminãdus sit intellectus. Hoc autem satis esse potest per habita manifestum. Nam quia à decimoquarto anno vltra incipiũt habere perfectũ rõnis vsum, vt dicebatur, ex tũc põt instrui nõ solũ in grammatica quæ ẽ scientia verborũ, vel in dialectica quæ est quasi quiddã modus sciendi, vel in

practica

practica musicæ quæ consistit in consonãtia vocum: sed etiam apti nati sunt vt instruãtur in vlterioribus sciẽtijs. Quæ autem vlteriores scientiæ eis sunt proponendæ, patet etiam per iam dicta. Nam si volunt viuere vita politica & militari, potissime studere debent in moralibus scientijs: quia per eos scire poterũt, quomodo se & alios debeant gubernare: moralium autem scientiarum iuuenis & insecutor passionum non est sufficiens auditor. In ætate ergo nimis puerili, quæ durat vsq; ad decimũquarto annum, tales scientiæ non sunt proponendæ illis: sed à decimoquarto ãno vltra si iuuenes se refrænẽt ne passiones & lasciuias insequantur, efficiuntur dispositi vt sint sufficientes auditores moralium, per quæ se & alios gubernare cognoscant. Sic ergo regendi sunt iuuenes à decimoquarto anno vltra: vt à decimoquarto anno vsq; ad vigesimumprimum, vel vsq; ad vigesimumquintum, vel vsq; ad vigesimumseptimum. Si vero quæratur, qualiter ab illo tempore vltra regẽdi sunt homines: quia tũc quasi peruenerunt omnimode ad suam perfectionem, debent esse tales, vt sciant seipsos regere & gubernare. Ex tunc ergo non indigent pædagogo, sed per ea quæ diximus in primo libro qui est de regimine sui, possunt documenta accipere, qualiter seipsos regant.

CAP. XVIII.

Quòd nõ omnes ciues æqualiter exercitandi sunt ad corporalia exercitia, & labores.

Omnes iuuenes volentes viuere vita politica, aliquo modo

quo modo exercitandi sunt ad corporales labores. corporalis enim exercitatio si moderata sit, omnibus videtur esse proficua, eo quod faciat ad quandam sanitatem, & ad quandam bonam dispositionem corporis: calefacto enim corpore per aliquos moderatos ludos motus, expelluntur ab ipso superflua & nocua. Specialiter *tamen huiusmodi exercitatio videtur eẽ proficua volentibus ciuiliter viuere: nam quia tales non multum vacant inquisitioni veritatis, nec in spiritualibus delectationibus; expedit eis vt vitent inertiam, & vt vitent solicitudinem illicitam, exercitari aliquibus laboribus corporalibus licitis.* Expedit *enim volentibus politice viuere tam ciuibus quam nobilibus, tam regibus & principibus, quam alijs, non omnino cessare à corporalibus actibus vel laboribus, nec omnino inexercitatos eẽ circa armorum vsum.* Exercitatio *enim corporalis debita reddit corpus robustius, vt facilius duriciem armorum sustinere possit. quare si vsus armorum non solum aliquando est licitus, sed etiam necessarius pro bono reipublicæ, volentibus politice viuere, nõ debet omnino ignotus esse.* Non *tamen omnes iuuenes ad hmõdi labores sunt equaliter exercitandi: nam filij regum & principum ad huiusmodi labores corporales minus sunt exercitandi quam alij, & adhuc primogeniti qui regere debent decet minores labores assumere. Nã secundũ Philosophum* VIII Poli. *labor corporalis, & consideratio per intellectum, se impedire videntur: ratio autem huiusmodi sumi potest ex ijs, quæ habentur in* II *de anima, vbi dicitur, quod molles carne aptos mente dicimus. ad habendam* Cap. 4 te. 94.

igitur intellectualem industriam indigemus mollicie carnis. corporales igitur labores, ex qbus redditur caro dura, impediunt subtilitatem mentis. Bene ergo dictum est
tex. 20 quod dicitur VII Physi. ꝙ anima in sedendo & quiescendo fit prudens. Nam per sessionem & quietem redditur caro mollis, per quam sumus apti ad speculandum. per laborem vero & motum efficitur caro dura, ꝑ quam impeditur mentis sublimitas. eos autem qui debent regere regnū, magis expedit esse prudentes, ꝗ̄ bellicosos: in rege enim plus valet prudentia quàm arma bellica. Rex enim & princeps, & vniuersaliter omnis dominator populi, licet in bellando & in assumendo arma quasi non plus valeat ꝗ̄ vnus homo, vel aliquādo minus ꝗ̄ vnus homo: tamen per prudentiam præualere potest toti populo sibi commisso. Nam totus populus, & tota gens regni si nō sit bene vnita et ordinata, modica possunt: vnita vero & ordinata per reges maxima operari valent. Licet ergo Reges & principes non omnino ignorare debeant armorum vsum, nec sic debeant fugere corporales labores; vt effecti quasi mulıebres, nec pro defensione regni nec pro alio casu audeant arma assumere; attamen quia decet eos esse magis prudentes ꝗ̄ bellatores, filij regum & principū & maxime primogeniti qui regnare debēt, minus sunt assuescendi ad corporales labores ꝗ̄ alij, ne propter huiusmodi labores caro eorum indurata impediat subtilitatē mentis. tales ergo plus debent vacare prudentiæ, ꝗ̄ fortitudini corporali. Vacabunt autem prudentiæ, si diligenter insistant circa morales scientias, vt

possint mores hominum & agibilia cognoscere. Decet ergo eos, qui debent alios regere, vitare inertiam & sollicitudinem illicitam, vacando moralibus scientiis, recogitando frequenter bonas consuetudines regni, audiendo saepius acta praedecessorum bene regẽtium regnum. Hoc ergo modo, videlicet, vacando actibus prudentiae, à regibus & principibus, & à suis haeredibus magis ẽ vitanda inertia, ꝙ per laborem, & exercitium corporalem.

CAP. XIX.

Quòd filiae ciuium, & maxime nobiliũ, regũ & principum à discursu & euagatione sunt cohibendae.

CVm ex vsu coniugij nõ solũ oriantur filij & mares, sed oriri possunt filiae & foeminae: postꝙ diximus qualis cura gerenda est circa filios, restat dicere, qualis gerenda sit circa filias. Sed hoc breui tractatu indiget: quia cum determinauimus de regimine coniugali, & ostendimus qualiter regẽdae sunt foeminae; quasi sufficienter tradidimus qualis cura gerẽda sit circa filias. Nam sicut decet coniuges esse continentes, pudicas, abstinentes, & sobrias: sic decet & filias. Haec ergo, & multa alia, quae de coniugibus diximus, sunt ad filias adaptanda. Aliqua tamen superaddemus dictis propter debitum regimen filiarum: inter quae primo dicemus filias cohibendas esse à circuitu, & discursu. quod triplici via venari possumus. Prima sumitur, vt tollatur filiabus commoditas malefaciendi. Secunda, ne

ab eis frænum, quo trahuntur, ne male agant. Nam in fœmina, & maxime in puellis deficit ratio, propter quã quis prohibetur, ne prosequatur illicita maximum frænum fœminarum, & potissime puellarum, ne prorumpãt in turpia, videtur esse verecundia. Decens ergo ẽ cohibere puellas à discursu & euagatione, ne fiant inuerecundæ, vel ne tollatur ab eis verecundia, per quam cohibentur ab actionibus turpibus. Tertia sumitur, ne fiant lasciuæ et impudicæ. puellæ enim si debito modo sub custodia teneantur, & nõ permittantur discurrere & circuire, non solum efficiuntur verecundæ, sed etiam contrahunt quandam syluestreitatem, quæ optima est ad saluandam pudicitiam puellarum. Videmus enim ꝙ animalia etiam valde syluestria si assuescant conuersationibus hominum, domesticantur, & permittũt se tangi & palpari: si vero à conuersationibus hominum sint remotæ, quasi syluestria tactum & etiam approximationem hominum fugiunt. Quòd ergo in animalibus alijs aspicimus, reperimus etiam in fœminis. Si igitur fœminæ non discurrant, & à cõuersatione virorũ sint inconsuetæ, quasi syluestres ab ipsorum societate difficilius ad lasciuiã & ad impudicitiam inclinantur. Vniuersaliter igitur omnes ciues, & multo magis nobiles, & potissime reges & principes tanto maiorem curam circa proprias filias adhibere debent, ne indebite circuant & discurrant: quanto ex impudicitia & lasciuia suarũ filiarum potest maius malum vel periculum imminere.

CAP. XX.

Quòd vniuersaliter omnes ciues, & multo magis nobiles & reges & principes debent solicitari erga filias, ne velint viuere ociosæ.

Cap. 5 *VT superius dicebatur, Philosophus I. Rheto. cōmēdat in fœminis amorem operositatis. Possumus aūt triplici via venari, ꝙ decet oēs ciues, & multo magis nobiles, & maxime reges & principes sic solicitari erga regimen filiarū vt nolint ociosæ viuere, sed ament se exercitare circa opera aliqua licita & honesta. Prima via sumitur ex honesto solatio, quod inde habent. Secūda ex illicita solicitudine, quæ ꝑpter hoc vitatur. Tertia ex fructu & vtilitate, quæ inde cōsurgit. Prima via sic patet.*

Cap. 4 *Nam secūdū Philosophū X Ethi. absq; omni delectatione vita nostra durare nō pōt: ideo reprehendūtur dicentes, oēm delectationē fugiendā esse. quare si non possumus cōmode durare in vita, nisi in aliquibus delectemur: decet nos assumere aliqua opera licita & honesta, circa quæ vacantes, insunt nobis aliquæ delectationes licitæ Sicut ergo viri, ne ociosè viuāt, & vt delectētur in operibus licitis, insistere debent circa aliqua opera ciuilia, vel circa ea quæ spectant ad gubernationē regni, vel circa regimen domus, vel circa aliqua alia exercitia licita. Sic & mulieres, ne ociose viuant, debent operositatem amare: & decet eas exercitari circa aliqua opera licita & honesta. Quia igitur oēs delectantur in proprijs*

operibus, & oẽs diligunt ſua opera, vt vult Philoſophus IX Ethi. vt mulieres ipſe recreari poſſint aliq̃bus dele- Cap. 7
ctationibus licitis, decet eas intentas eẽ circa aliqua opera licita & honeſta. qđ tanto magis videtur expedire mulieribus ꝙ̃ viris; quãto magis à rõne deficientes neſciunt viuere niſi ex aliq̃bus exercitijs ſenſibilibus delectationẽ ſumant. Qualia aũt debent eẽ opera, circa quæ mulieres inſudare decet, in ꝓſequẽdo patebit. Secũda via ad inueſtigãdũ hoc idẽ, ſumitur ex vitatiõe ſolicitudinis illicitæ. Nam q̃a mulieres & maxime puellæ vt plurimũ domi ſtant, & nõ vacant ciuilibus operibus, nec regiminibus reipublicæ: ſi mens humana (vt ſuperius dicebatur) neſcit ocioſa eſſe, ſtatim cũ quis nõ dat ſe licitis exercitijs, vagatur eius mens circa illicitas occupatiões: qđ tãto magis cauendũ eſt in mulieribus ꝙ̃ in viris; quãto molliores ſunt illis, & quanto cogitando illicita facilius trahuntur, vt ea (ſi adſit commoditas) opere compleant. Tertia via ſumitur ex fructu & vtilitate quæ inde conſurgit. Nam nunquam mulieres poſſunt ſe dare licitis exercitijs, niſi inde conſurgat aliquod bonum exterioris operis vel aliqua bona diſpoſitio interioris mentis. Debet ergo diligentia & cura adhiberi, vt mulieres ſint bonæ & virtuoſæ: propter quod & à Philoſopho primo Rheto. Cap. 5
vituperantur Lacedæmones, & dicuntur eſſe fere ſecundũ dimidiũ infelices, q̃a non adhibẽt curã & diligentiã, quomodo earũ fœminæ eſſent virtuoſæ et bonæ. Adhibẽda ẽ ergo ſolicitudo, ne fœminæ ocioſè viuãt, ſed exerceãt ſe circa aliqua opa licita et honeſta, vt ex hoc

resultet fructus & vtilitas, & efficiantur bonæ & virtuosæ. Si autem quæratur circa qualia opera solicitari debent: oportet in talibus differẽter loqui secundum diuersitatem personarum. Texere enim, & filare, & operari sericum, satis videntur opera competentia fœminis. Quod si tamen fœmina instruẽda in tam alto gradu esset, ꝙ non esset dignum vel nõ esset consuetum secundũ morem patriæ, vt se circa talia exercitaret: adhuc nõ esset dimittendum, vt non viueret ociosa; sed tradenda esset studio literarum, vt ad amorem literarum affecta, non vacaret ociose, sed sæpe sæpius librum arripiens, se lectionibus occuparet. Ex hoc autem declaratur quod superius dimisimus, cũ tractauimus de regimine cõiugali.
C. 24. par. 1. lib. 2. Dicebatur enim, infra declarandũ esse, circa quæ opera deceat fœminas esse intentas.

CAP XXI.

Quò decet reges & principes, & vniuersaliter omnes ciues solicitari erga filias vt sint modo debito taciturnæ.

OStenso, ꝙ non decet puellas esse vagabundas, nec decet eas viuere ociose: restat vt nũc tertio ostendamus, ꝙ decet eas taciturnas esse. quod triplici via venari possumus. Prima sumitur, vt magis appareant ornatæ & decentes, & vt à viris suis magis diligãtur. Secunda, ne loquantur indebite & incaute. Tertia, ne sint pronæ ad iurgia & ad lites. Prima via sic patet. nam cum

cum desiderium sit eius quod abest, vt vult Philosophus II Rheto. quanto aliquid quod est possibile haberi, magis videtur arduum & inaccessibile: tanto magis videtur abesse & magis concupiscentia mouet. fœmina ergo, eo ipso q̃ ẽ loquax, quodammodo se nimis familiarẽ exhibet, & quodammodo se contemptibilem reddit. vnde & Phi. I Poli. ait, q̃ ornamentum mulierum est silentium. si enim mulieres sint modo debito taciturnæ, qa se sic non familiares exhibent, eorum cõsortium videtur magis abesse, & vidẽtur ipsæ magis inaccessibiles: propter quod non sic vilipendũtur & habẽtur in contemptu, sed magis appetuntur & amãtur. quia ergo cuilibet videtur eẽ pulchrum & decens quod amat: si mulieres taciturnæ magis amantur, ex hoc ipso magis apparent decentes & ornatæ. Ab ipsa ergo puerili ætate instituendæ sunt puellæ ad taciturnitatem: quia si contingat eas postmodum per connubium suis viris copulari, ab eis, si sint debitè taciturnæ, feruentius diligentur. Secũda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur vt vitetur locutio incauta. dicebatur enim supra, ibi semper maiorem cautelam adhibendam esse vbi consueuit maior defectus consurgere. cum ergo ex hoc quis loquatur prudenter & caute, quia viget prudentia & acumine intellectus: quãto quis magis à ratione deficit, tanto magis cõtingit ipsum incaute loqui. cum ergo mulieres magis deficiant à rationis vsu q̃ viri, & puellæ magis q̃ fœminæ iam adultæ: circa fœminas, & maxime circa puellas solicitandũ est, ne incaute loquantur. Inter cæteras autem cautelas, ne quis

C. 19

Cap. 8

ne quis prorumpat in locutionem incautam, hæc videtur esse potissima, vt nullum sermonem proferat, nisi prius ipsum diligenter examinet. cum ergo diligens examinatio cum loquacitate stare non possit, vt fœminæ etiam à puellari ætate discant cautos proferre sermones, decet eas non esse loquaces: sed oportet ipsas esse debite taciturnas, vt possint omnem sermonem prolatum diligenter excutere. Tertia via ad inuestigandum hoc idem, sumitur, ne sint pronæ ad iurgia et ad lites: nam cum fœminæ & potissime puellæ deficiāt à rationis vsu, nisi sint modo debito taciturnæ, & nisi sermones dicendos diligenter examinent: sicut propter ratiōis defectum de facili loqui possunt pertinentia ad simplicitatē & imprudentiam, sic de facili loqui possunt pertinentes ad lites et ad iurgia. Decet ergo ipsas per debitam taciturnitatem adeò examinare dicenda, vt nec dicant aliqua, per quæ iudicentur imprudentes; nec dicant aliqua, quæ possint turbare audientes, propter quod iudicentur litigiosæ & discolæ: quare decet ipsas eē taciturnas, ne in verba litigiosa prorumpant. A verbis autem litigiosis potissime fœminæ sibi cauere debent; quia postq̄ litigare incipiūt nesciunt à litigio se abstinere: deficit enim in eis rōnis vsus, per quem concupiscentiæ refrænantur. Ideo postq̄ motæ sunt, & litigare cœperunt, augetur in eis concupiscentia litium, quam per rationem de facili refrænare non possunnt, eo ꝙ ab vsu rationis deficientes vt plurimum plus viuunt passione q̄ ratione.

TERTIA PARS SECVNDI LIBRI *de regimine principũ: in qua tractatur, quo regimine à regibus & principibus regendi sunt ministri, & familia cætera.*

CAP. I.

Quòd ad gubernationẽ domus spectat nõ solum determinare de seruis, sed etiam de iis quæ supplent indigentiam corporalem.

Igestis duabus partibus huius secundi libri, in quo agitur de regimine domus: quia ostensum est, qualiter decet viros suas coniuges regere, & qualiter patres suos filios gubernare. Restat exequi de parte tertia, in qua agetur de regimine ministrorum, vel de regimine familiæ. Huic autem parti, in qua agetur de regimine ministrorum & familiæ cæteræ (vt in prosequendo patebit) connecti potest materia illa, in qua agitur de ijs quæ supplent indigentiam corporalem, & quæ faciũt ad cõseruationẽ et ad sufficientiã vitæ. cuiusmodi sunt decentia ædificiorũ, multitudo numismatũ, & copia possessionũ aliarũ. In hac ergo parte tertia huius secũdi libri, eo q̃ hæ materiæ sunt cõnexæ, intendimus instruere

volentem

volentem suas domus debite gubernare, non solũ quantum ad regimen ministrorum et familiæ, sed etiã quantum ad alia quæ ordinantur ad conseruationem vel ad sufficientiam vitæ, quæ supplere videntur indigentiam corporalem. Determinabimus igitur in hac parte tertia huius secundi libri, quam decentem habitationem reges & principes et vniuersaliter omnes ciues habere debeãt: quomodo deceat ipsos se habere circa possessiões, & numismata; & circa regnum familiæ, & ministrorum. Quòd aũt omnia hæc considerare deceat prudentem patremfamilias, vel doctum gubernatorem familiæ: & ꝙ hæ materiæ sint connexæ, vt in principio capituli proponebatur, sufficienter ostendit Philosophus primo Poli.
Cap. 3 Ostendit autem duabus rationibus, ꝙ spectat ad œconomicum & ad gubernationem familiæ cõsiderare de possessionibus. vt de domibus, & numismatibus, & de supellectilibus, & de alijs, quæ supplent indigentiam corporalem. Prima ratio sumitur ex sufficientia vitæ. Secunda ex similitudine, quam habet ars gubernationis domus ad artes alias. Prima via sic patet: nam ideo de gubernatione domus ars traditur, vt patrifamilias cuius est domum gubernare debite solicitetur circa ea quæ faciũt ad bene viuere, & quæ requiruntur ad sufficientiam vitæ: quare si ad viuendum politicè requiruntur domus, possessiões, & numismata, spectat ad gubernatorem domus considerare de talibus. Secunda via ad inuestigandum hoc idem (vt patet ꝑ Philosophum ibidem) sumitur ex similitudine huius artis, quæ est de gubernatione

domus

domus ad artes alias. Nam ſicut ceteræ artes, vt ars fabrilis, & textoria, habent ſua organa, per quæ perficiunt actiões ſuas: ſic & gubernatio domus requirit ſua organa, per quæ opera ſua complere poſſit. Volens ergo tradere notitiam de arte ſabrili, oportet ipſum determinare de martello, & incude, & alijs inſtrumentis fabrilibus; & ſpectat ad fabrum talia inſtruměta cognoſcere. Sic volens tradere notitiam de arte textoria, debet determinare de pectinibus, & alijs organis illius artis; & ſpectat ad textorem talia inſtrumenta cognoſcere. Quare volens tradere notitiam de arte gubernationis domus, debet determinare de ædificijs, poſſeſſionibus, et numiſmatibus: quia talia ſunt organa huius artis. Spectat ergo ad gubernatiőem domus talia cognoſcere: quia per hæc tanꝗ propria organa conſequi poterit, quæ faciunt ad ſufficientiam vitæ: habet enim ars gubernationis domus ꝓpria organa, ſicut & cæteræ artes mæchanicæ habent propria inſtrumenta. Differunt tamen hæc ab illis ſecundum Philoſophum primo Poli. quia organa gubernationis ſunt actiua; organa vero mæchanicorum ſunt factiua. Nam in mæchanicis regulamur per artem, ſed in gubernatiőe domus regula eſt prudentia. Sicut ergo ars differt à prudentia, ſic organa mæchanicorũ differunt ab organis gubernationis. Differt autem prudentia ab arte. quia ars eſt recta ratio factibilium, & per artem reſultat aliquid factũ in materia extra: ſed prudentia eſt recta ratio agibilium, & per eam non proprie reſultat aliquid factum extra: ſed magis reſultat aliqua actio, Cap. 3

actio, & aliqua perfectio in agente. Organa ergo mechanicorum erunt factiua, quia sunt organa artis, quae est de factibilibus: sed organa gubernationis erunt actiua, quia sunt organa prudentiae, quae circa agibilia habet esse. Ars ergo gubernationis domus licet largo modo possit dici ars, proprie tamen prudentia dici debet. Praemissis ergo duabus rationibus, sufficienter ostenditur, ꝙ spectat ad gubernationem domus cõsiderare de domibus, numismatibus, & possessionibus: quae faciunt ad conseruationem, & ad sufficientiam vitae. Per illas autem easdem rationes probari posset, ꝙ spectat ad gubernatorem domus scire debite se habere circa ministros & seruos: nam ministri & serui sunt etiam quaedam organa deseruientia gubernationi domus. propter quod declarata est prima pars capituli, vbi dicebatur ꝙ spectat ad gubernationem domus considerare de ministris & seruis, & de his quae supplent indigentiam corporalem. Quòd autem hae duae materiae sint connexae; & ꝙ determinare de aedificijs, & possessionibus connecti debeat Tractatui, in quo determinatur de ministris & seruis, de leui patere potest. Nam possessiones, domus, & numismata sunt organa gubernationis domus: quilibet ergo seruus est quoddam organum, & quodlibet organum est
1. Pol. cap. 3. *quidam seruus. Nam (secundum Philosophum) organũ est quidam inanimatus seruus: & seruus est quoddam animatum organũ. quia ergo sic conueniunt organum, & seruus; congruè hae duae materiae connectuntur.*

CAP. II.

Quomodo distinguenda sunt organa gubernationis domus, & qualiter ad inuicem comparantur.

PHilosophus primo Politi. omnia organa gubernationis domus ad bimembrem distinctionem reducit. ait.n. quædã esse animata, vt serui: quædam inanimata, vt possessiones, numismata, indumenta, & cætera supellectilia deseruientia ad indigentiam vitæ. Sicut .n. *vidimus in alijs artibus, sic (secundum Philosophum) circa gubernationem domus esse habet.* In *alijs autem artibus est duplex organũ, animatũ, & inanimatũ, vt in arte gubernatiua nauium, tanq̃ organũ inanimatũ, est gubernaculũ siue remus: tanq̃ animatũ, est ibi prætius siue remigator. Sic in gubernatione domus, tanq̃ organa inanimata, sunt ibi indumẽta, lecti, possessiões, & numismata: tanquam animata, sunt serui & ministri.* Cõue*niũt ergo oĩa hmõdi organa; q̃a quodlibet aliquo modo ẽ quædã res possessa: differunt tamen, quia hæc sunt animata, illa inanimata.* Viso, *quomodo distinguuntur organa gubernationis domus: restat ostendere, quomodo ad inuicem cõparãtur.* Oportet *enim (secundũ philosophũ) hmõdi organa ordinata esse adinuicem; ita q̃ organum sit ante organum, vt organum animatũ ante inanimatũ.* Si .n. *societas domus est q̃d naturale, & in natura ordinata sunt omnia, vt semper inferiora administrentur per superiora, et recipiãt modũ & mẽsurã ex illis:* Cap. 3

illis: oportet organa domus ordinata esse, & organa inferiora, vt inanimata, sunt mouenda, & administranda
Cap. 3 per organa superiora, vt ꝑ animata. quod declarat Philosophus primo Politicorum per simile in alijs artibus, vbi innuit ꝙ plectra non per se cytharizant, & pectines
Cap. 3 non per se ipsos pectinant. Ideo ad cytharizandum plectrum indiget ministro mouente, & pecten ad pectinandum indiget mouente ipsum. Sic (vt ait) si plectra per se citharizarent, & pectines ꝑ se pectinarent, nihil opus esset architectoribus ministrorum, nec dominis seruorum. Ideo enim architectores, & domini indigent seruis & ministris, siue indigent organis animatis, quia organa inanimata ꝑ se ipsa exercere non possunt illud, ad quod
Pol. sunt facta. Nam si tripodes & mensæ regum & princi-
lib. pum vel etiam aliorum tales essent, quales erant tripodes in quodam templo, de quibus quidam Poetæ fabulose dicebant, ꝙ spontanee se ingerebant diuinis obsequijs:
Pol. & si omnia organa domus talia essent, qualis erat sta-
cap. 3. tua Dædali, de qua Philosophus fabulose recitat in Politicis, ꝙ per se implebat opus debitū: nulla indigētia esset seruorum, sed mensæ se ipsas pararēt: et vt esset opportunitas, ostia se ipsa aperirent, & clauderent: sed quia non sic est, organa inanimata à se ipsis moueri non possunt. Ideo domini & architectores indigent ministris & seruis, vt secundum eorum ductionem moueant organa inanimata, vel organa carentia ratione, vt opus propriū possint implere. Indignum est enim secundum ordinem vniuersi, vt suprema immediate administrent infima: sed

lex

lex Vniuersi est, vt infima administrentur à supremis per media. Suprema autem in quolibet negotio esse videntur architectores & domini: infima vero sunt organa inanimata: media sunt ministri & serui, q sunt quasi quædam organa animata. indignum est autem dominos & architectores per se ipsos esse præparatores mensarũ, vel esse ostiarios, aut aliqua talia exercere: sed congruentius est hæc per medios ministros efficere. In domo ergo cõpleta vtraq; organa sunt necessaria, animata, & inanimata: quæ quomodo ad inuicem se habeant, manifestatum est per iam dicta: nam animata sunt ante inanimata, & hæc per illa sunt administranda & mouenda, vt possint propria opera adimplere.

CAP. III.

Qualia ædificia debẽt habere reges & principes, & vniuersaliter oẽs ciues quantum ad operis industriam, & aeris temperamentum.

EX *prædictis patere potest, in hac tertia parte huius secundi libri dicendum esse tam de ministris* φ *de ijs quæ deseruiunt ad conseruationem, & ad sufficientiam vitæ. Deseruientia autem conseruationi, & sufficientiæ vitæ, quasi ad tria reducuntur: huiusmodi enim sunt ædificia, possessiones, & numismata. De quatuor ergo dicendũ erit. Declarabitur enim primo, quales domos, & quales habitationes reges & principes, & vniuersa-*

uersaliter omnes ciues habere debent. Secundo determinabitur de ipsis possessionibus. Tertio de numismatibus. Quarto de ministris. Inter alia autem, quæ consideranda

Lib. I. tit. 6. sunt in ædificijs, vt tradit Palladius in libro de Agricultura, est industria operis, vt ædificium sit subtiliter & debite factū: et temperamentū aeris, vt sit in debito aere collocatum. Quòd autem reges & principes debeant habere habitationes mirabiles, & subtili industria cōstructas, pbat Philosophus duplici rōne. quarum prima sumitur ex parte magnificētiæ regiæ. Secūda ex parte populi. Possumus aūt & nos tertiam rationem addere, ex parte familiæ & ministrorum. Prima via sic patet. nam secundū Philosophū IIII Ethi. capitulo de Magnificentia, maxime gloriosos & nobiles decet esse magnificos: reges ergo & principes, qui debent esse nobiles & præclari, potissime decet esse magnificos. alij enim moderatas possessiones habentes, possunt eē liberales. eo ꝙ liberalitas in paruis sumptibus eē possit: sed reges & principes multitudine possessionum pollentes, debent esse magnifici, eo ꝙ magnificentia circa magnos sumptus esse contingat. Sed magnifici, vt dicitur in eodem IIII Ethi. est præparare habitationem decentem: non est autem decens habitatio, nisi magnifico opere, & mirabili industria sit constructa. Ex parte ergo ipsius magnificentiæ regiæ patet, ꝙ reges & principes, quantum ad industriā operis, decet habere habitationes mirabiles. Alij vero ciues tales habitationes habere debent magis & minus mirabiles, vt competit propriæ facultati. Secunda via

ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex parte ipsius populi: & hanc tangit Philosophus VI Politicorum, Cap. 7
vbi ait, q principes decet sic magnifica facere, & talia ædificia construere, q populus ea videns, quasi sit mente suspensus propter vehementem admiratiōem. nam populus minus insurgit contra principem, videns ipsum sic magnificum: quilibet enim de populo hoc viso opinatur principem esse tantum, q quasi impossibile sit ipsum inuadere: & quia circa impossibilia non cadit electio neq; consilium, vt vult Philosophus III Ethicorum, quilibet ex populo retrahitur, ne dissentionem faciat contra Principem, si aspiciat ipsum tantum, & tam magnificum. Magnitudo enim ædificiorum licet non sit fienda ad ostentationem & inanem gloriā: decet tamen reges & principes, ne in cōtemptum habeātur à populo, facere ædificia magnifica, prout requirit decentia status, in quo existunt. Tertia via sumitur ex parte ministrorū & familiæ. nam vbi multæ sunt diuitiæ, multi sunt qui comedunt illas. In domibus ergo regum & principum oportet multos abundare ministros. vt ergo non solum personas regis & principis, sed etiam multitudo ministrorum debite commorari possint in ædificijs constructis, oportet ipsa esse magnifica. Viso, qualia debent esse ædificia, quantum ad magnificentiam & industriam operis: restat videre, qualia esse debent, quantum ad aeris temperamentū. Tangit autem Palladius in libro de Agricultura, tria, ex quibus cognosce- Lib. 1. cap. 3.
re possumus, in quo aere sit ædificium construendum.

Dicit enim salubritatẽ aeris primò declarare loca à vallibus infimis libera. Si enim in vallibus infimis ædificia construantur, quia aer est ibi grossus, propter circumstantiam montium contingit ipsum non esse salubrem. Sic enim imaginari debemus, ꝙ sicut aqua currens sanior est ꝙ̃ stans, eo ꝙ aquæ stantes vt plurimum ingrossantur & putrescunt: sic aer reclusus in vallibus, eo ꝙ non habeat liberũ motum, quasi ingrossatur, et efficitur non salubris. est ergo propter salubritatem aeris considerandũ in ædificijs construendis, vt non fiat talis constructio in vallibus infimis. Secundo considerandum est, vt locus ille, in quo est ædificium construendum, sit à nebularum tenebris absolutus. Nam in aliqua parte terrarum, vel quia illa est magis paludosa, vel propter aliquam aliam dispositionem terræ, magis & sæpius obtenebratur aer per nebulas & vapores, ꝙ̃ in parte alia: quare ibi redditur aer non salubris. ideo si vitari potest, non sunt ibi ædificia construenda. Tertium, quod declarat salubritatem aeris, est consideratio habitatorum existẽtium in ipso. si enim alicubi ædificare volumus, si cõtingat circa regionem illam aliquos habitare consideranda sunt habitatorũ corpora, si eis sit color sanus & pulcher, si sit ipsis firma sinceritas capitis, si habeant acutum visum, & purũ auditum, & vocem claram. per omnia hæc indicatur bonitas aeris: & per contraria indicatur aer esse infirmus. Si enim habitatores in ipso nõ habeant colorem sanum sed croceum, de facili in capite patiantur, habeant perturbatum visum, impurum auditum, vocem raucam:

Aeris beni.

per

per omnia hæc, quasi per quædam signa, aeris impuritas demonstratur.

CAP. IIII.

Qualia debent esse edificia, quantum ad salubritatem aquarum, & quantum ad ordinem vniuersi.

PRæter prædicta duo, videlicet præter operis industriam, & aeris temperamentum: sunt duo alia in ædificijs attendenda. vt aquæ salubritas, & debita dispositio vniuersi. Aqua enim (secundum Philosophum) 7.Pol.
est valde communis, & in multis deseruit ad necessaria ca.11.
vitæ. Ideo valde considerandum est, vt sic ædificium situetur, vt ei sit aquæ salubris copia: ne habitatores eius Aquæ
ob infectionem aquæ infirmitatem contrahant. Tangit salubri
autem Palladius i libro De agricultura sex quæ ait esse tas.
consideranda in cognitione aquæ salubritatis. Primum Lib.1.
est: quia aqua illa deriuari non debet à paludibus & à tit.4.
lacunis. paludes enim & lacunæ, eo quod eis sit aqua quodammodo stans, vt plurimũ habent aquam non salubrem. Secundo considerandum est, ne aqua illa sumat originem ex metallis, vel ne transeat per metallorum venas. habẽt enim metalla suas venas subterraneas, & aqua in locis subterraneis generatur, & per venas subterraneas transit. quare si locus generationis aquarum, vel meatus per quos aquæ transeunt, habeant in se principia venarum metallorum, ex hoc aqua inficitur, & non est ita salu-

bris. Est enim humidum & molle de facili passiuũ: aqua ergo quia est huiusmodi, de facili inficitur à metallis, & maxime à metallorum venis, vbi non sunt metalla pura, sed simul cum metallis sunt aliquæ admixtæ putredines. Tertium, quod considerandum est in aquis, est ꝙ sit coloris perspicui. nam ipsa infectio coloris, aquæ infectionem demonstrat. Quartũ est, ne aliquo odore, vel sapore vitietur. nam prauus odor, vel sapor aquarũ, vt plurimũ designat illas aquas generari, vel transire per aliqua loca infecta, à quibus talem odorem, vel saporem cõtraxerũt. Quintum ẽ, ne aquis illis aliquis insideat limus. nam terra limosa & lutosa, eo ꝙ infecta sit, sana esse nõ potest. Hæc ergo qnq; attendenda sunt in salubritate aquarum. Verũ quia contingit aliquãdo nos in his signis decipi, ideo adducit Palladius sextũ, qđ dicit ẽt cõsiderãdũ esse. videlicet, vt cõsideretur cõditio & dispositio corporũ vtentium illis aquis. Est ergo aspiciendũ, si dentes & gingiuæ vtentiũ illis aquis, sint puri: si vtentes eis habeãt capita sana & inperturbata: si venter, aut viscera, vel latera, siue renes nullo dolore aut inflatiõe vexentur: nã ex malitia aquarum vel omnia mala hæc, vel aliqua horum consueuerũt cõtingere. Aedificiũ ergo construendũ ædificari debet in tali situ, ꝙ sit ei copia aquæ salubris habentis cõditiones illas, de quibus fecimus mentionem.
Lib. 1 tit. 16. Quòd si tamen ædificãdi necessitas vrgeat, nec tamen ibi aquæ salubris sit copia: est ibi (secundũ Palladiũ) construenda cisterna, in qua pluuiales aquæ colligẽdæ sunt.
Ibidem tit. 17 nam (secundũ eundẽ) aqua cælestis & pluuialis ad bi-

bendum

bendũ quaſi omnibus anteſertur. ſunt aũt in ciſterna illa piſces fluuiales apponẽdi, vt horũ natatu aqua ſtans agilitatem currentis imitetur. Viſo, *qualiter ẽ ædificiũ conſtruendum quãtum ad ſalubritatem aquæ: reſtat videre, qualiter conſtruendũ ſit quantum ad ordinem* Vniuerſi. *In ordine autem* Vniuerſi, *prout requirit ædificiũ cõſtruendũ, ſunt tria conſideranda. videlicet cõditio cæleſtis: diuerſitas ventorũ: & diſpoſitio terrarũ.* Quantũ *ad conditionem cæleſtem duo ſunt attendenda.* Primo *vt hyeme debita claritate illuſtretur. Secundo, ne in æſtate immoderato calore opprimatur. quod fieri contingit, ſi ædificiũ ſecũdũ ſuã ampliorẽ partẽ reſpiciat oriens hyemale: tũc.n.eo ꝙ in hyeme oppoſitũ ſit ſoli, debita claritate illuſtrabitur. In æſtate quidẽ, eo ꝙ oblique reſpiciatur à ſole, habebit in calore temperamentũ. nam ſemper radius obliquus minorẽ calorem generat, ꝙ̃ directus. Secũdo in ædificando ædificio attendenda ẽ diuerſitas ventorum: & hoc quantũ ad diuerſitatem camerarũ.* Nam *ventus ſeptentrionalis, eo ꝙ puriorem aerem facit, ſalubrior eẽ videtur. ꝑpter tempus ergo æſtiuũ, in quo homines facilius infirmantur, ædificãdæ ſunt aliquæ cameræ oppoſitæ vento ſeptentrionali, vt in eis ſalubrior cuſtodiatur vita.* Tertio *quantũ ad ordinem vniuerſi cõſiderãda ẽ diſpoſitio terrarũ, vt ĩ tali loco ædificiũ cõſtruatur, cui viridaria et pomeria eẽ poſſunt cõnexa: aſpectus .n. taliũ & deambulatio ꝑ ea ad hylaritatẽ & ſanitatem cõfert.* Eſſent *aũt in ædificijs cõſtruendis quædam alia particularia dicenda; vt qualis deberet eẽ cella vinaria,*

Palla. lib. 1. tit. 18. et inde Vit. li. 1. ca. 4

quia debet esse frigida, obscura, opposita septentrioni: debet esse longe ab aquis, vt à cisternis, & fluminibus: & longe à stabulis, fimo, & sterquilinijs. Sic etiã aliæ particulares conditiones ædificiorum distingui possent. Sed quia talia nimis particularia sunt, ædificatorum industriæ relinquantur.

CAP V.

Quòd possessio ẽ homini quodammodo naturalis, & abrenuntiantes possessionibus quodammodo non viuunt vt homines, sed sunt hominibus meliores.

DIcto de ædificijs secundum ordinẽ superius enarratum, restat dicere de possessionibus. Possumus autem triplici via venari, ꝙ rerum possessio ẽ quodammodo naturalis. Prima sumitur ex necessitate vitæ. Secunda, ex dignitate hominis. Tertia, ex actiõe naturæ. Si enim homines naturaliter viuunt, & societas politica ẽ quodammodo homini naturalis, vt in prima parte huius secundi libri diffusius probabatur: oportet aliquomodo naturalia esse quæ sunt necessaria in vita politica. sed C.3.5 *secundum Philosophum primo Politi. necessaria est rerum possessio in gubernatione domus, si quis debeat politice viuere. eo ergo ipso ꝙ rerum possessio deseruit necessitati vitæ, est quodammodo homini naturalis. Secunda via ad inuestigandũ hoc idem sumitur ex dignitate humana. eo enim ipso ꝙ homo respectu corporalium et*

sensibilium

sensibilium ē creaturarū dignissima, habet naturale dominium super ipsa: quare naturale est homini ꝙ *dominetur istis sensibilibus, et* ꝙ *possit eis vti in suū obsequiū. & quia hoc est quodammodo possidere ea, ideo eorum possessio est ei naturalis. Vnde &* Philosophus I Politi. Cap. 5 *vbi probat possessionem talium naturalē esse, ait,* ꝙ *hominum ad bestias naturaliter est iustum bellum: eo enim* ꝙ *bestiæ naturaliter homini debent esse subiectæ, & debent ordinari in obsequium eius: si ipsæ refugiant obsequium hominis, homo contra ipsas bellat, tanq̃ cōtra ea quibus naturaliter dominabitur. Sicut ergo homo naturaliter dominatur bestijs, sic & naturaliter dominatur alijs exterioribus rebus. quod non esset, nisi rerum possessio quodammodo naturalis esset.* Tertia *sumitur ex actione naturæ. nam si in prima generatione natura non deficit animalibus, sed naturaliter præparat eis debitum nutrimentum; congruum est vt non deficiat eis iam perfectis. Si enim digniora sunt perfecta imperfectis, & ipsis imperfectis animalibus præparatur debitū alimentū á natura, multo magis hoc præparabitur eis iam inesse perfectis.* Animalium *autem quædam ouificant, quædā verò animalificant.* In *animalibus autem faciētibus oua, cuiusmodi sunt aues, sic natura ordinauit; ponens in ipsis ouis album & rubeum, ita* ꝙ *ex albo generatur auis, & rubeum cedit in nutrimentum eius. Aui enim existēti infra testam oui, non deficit quin prouiderit ei pro debito nutrimento. Sic etiam animalibus natis per generationem natura non deficit quantum ad nutrimentum, qa*

statim

statim solicita est inducere lac in mamillis matris, vt ex eo animalia genita nutriri possint. quare si animalibus imperfectis natura præparat nutrimentum & necessaria vitæ; multo magis hoc facit animalibus perfectis. Ideo ait Philosophus primo Poli. q hæc, idest res, à quibus nutrimentum accipimus, datæ sunt nobis à natura. Naturale est ergo nobis habere res exteriores. Habere ergo dominium rerum exteriorum est quodammodo homini naturale: quia natura produxit huiusmodi sensibilia ꝓpter hominem. Sumus enim quodammodo nos finis omnium, vt dicitur secundo Physicorũ. Qui ergo talibus abrenunciat, & proponit viuere absq; dominio exteriorum rerum, non proponit viuere vt homo, sed eligit sibi vitam cælestem, & supra hominem. Sicut nubere, & per generationem producere sibi similia, est homini naturale: nihilominus tamen multi sunt qui volentes vacare maiori bono, connubia renuunt: tales enim (vt superius dicebatur) non viuunt vt homines, nec sunt pars ciuitatis; sed eligunt sibi vitam supra hominem, & dicendi sunt hominibus meliores. Naturale ẽ homini ergo, vt homo est, vt vult Philosophus primo Poli. habere possessionem, & dominium aliquarum rerum exteriorum propter sufficientiam vitæ. Natura ergo sicut dedit homini viuere, sic fecit animalia, plantas, & herbas: vt homo eis dominaretur, & vt possideret ea, & vt susciperet inde debitum nutrimentum, sine quo vita nostra durare non potest.

Cap.vi.

CAP. VI.

Quòd vtile ẽ in vita politica quemlibet pro-priis gaudere possessionibus.

FVit opinio Socratis & Platonis, vt recitat Philosophus II Politi. ꝙ esset vtile & expediens ciuitati Cap. 1 ꝙ ciues proprijs possessionibus non gauderent, sed omnia eis essent communia. immo (quod peius est) ipsas fœminas, & filios voluit esse communes. Dicebat enim Socrates (& Plato eius discipulus fuit secutus ipsum) ꝙ si nullus haberet vxorem propriam, sed quilibet ad quamlibet pro sua voluptate accederet, esset suprema vnitas, & suprema dilectio in ciuitate. tunc enim omnes viri diligerent omnes fœminas tanq̃ proprias, sic etiam omnes homines diligerent omnes pueros tanq̃ filios proprios, eo ꝙ nesciret pater quis puer filius suus esset, sed reputaret quemlibet proprium filium, & diligeret omnes pueros tanq̃ natos proprios. sic ergo Socrates & Plato senserunt. Sed in tertio libro, vbi agetur de regimine ciuitatis, hæc opinio diffusius tractabitur. Sufficiat autem ad præsens scire, quid sentiendum sit de possessione rerum exteriorum, prout facit ad regimen & gubernationem domus. Si enim homines vt plurimum non haberent appetitum corruptum, & vt in pluribus nõ essent proni ad malum, expediret ciuitati possessiones communes esse, eo ꝙ bonum quanto communius, tanto diuinius: omne enim bonum in cõmune reductum (secundum Boethiũ) pulchrius elucescit. Rebus tñ stantibus vt nũc, vtile ẽ ciuitati

ciues gaudere possessionibus proprijs, eo quod vita ciuilis sit vita communium hominum: homines enim cõmuniter nõ sunt adeò perfecti, quod essent cõtenti viuere tali vita. Possumus aũt ex diuersis locis in libro Poli. accipere tria, per quæ triplici via venari possumus, quod expedit ciuitati ciues habere proprias possessiões. Prima via sumitur, vt remoueatur inertia & ignauia. Secũda, vt prohibeatur litigium. Tertio, vt tollatur inordinatio & confusio. Prima via sic patet. nam homo adeò diligit seipsum, quod semper magis solicitus est de bono proprio quàm de alio. Videmus enim quod sic est facile possessiones cõsumere & deuastare, & adeò est difficile laborare & proprio lucro substantiam & possessiones acquirere, quod in ciuitate contingit multos egere & esse pauperes, non obstante quod ciues possunt gaudere possessionibus proprijs, & quod soliciantur circa ea tanquam circa propria bona. Si ergo nullus haberet aliquid propriũ, sed omnibus ciuibus essent possessiones cõmunes, quia ciues non sic essent soliciti ad colendas possessiones communes, sicut sunt soliciti ad proprias, vt plurimum cõtingeret ciuitatem illam sic ordinatam venire ad inopiam, vt ciues nõ possent sibi in vita sufficere. aliquid igitur nõ est vtile simpliciter, quod est vtile in casu. In rebus ergo sic se habentibus, vtile est ciuitati ciues habere possessiones proprias, ne propter ignauiam circa cõmunia, domus ciuium patiãtur inopiã. Secunda via ad inuestigãdum hoc idem, sumitur ex remotione litigij. vt plurimũ enim consurgũt lites & bella inter participantes aliquid cõmune: videmus enim ipsos

fratres

fratres ex eodem patre natos, inter quos secundum Philosophum VIII Ethico. est amicitia naturalis, vt plurimum bellare ad inuicem; eo ꝙ sit eis cōmunis hæreditas: quanto ergo magis esset dissentio inter ipsos ciues, inter quos non est tanta amicitia, si essent eis possessiones cōmunes. Tertia via sumitur ex remotione inordinationis & confusionis. nam secundum philosophum II Politicorum, sic accideret tunc, si ciues nō haberent possessiones proprias, sicut accidit, cum aliquid cōmittitur pluribus ministris: cum enim hoc fit, quilibet ministrorum retrahitur, ne faciat qđ mandatur, sperans alium implere qđ iubetur. propter quod oportet rem illam vel nō produci ad effectum, vel confuse & inordinate fieri. vt ergo tollatur confusio & inordinatio circa expedientia ciuitati, vtile est ciues gaudere possessionibus proprijs, vt magis solicite, & magis ordinate, et absq; litigio, campi & terræ & alia fructifera excolantur. Cap. 7 Cap. 3

CAP. VII.

Quomodo ē vtendum exterioribus rebus: et quis modus viuendi sit licitus.

PHilosophus primo Politicorum ostēdit, ꝙ ex alio & alio vsu exteriorum rerum, consurgit alia & alia vita, siue alius & alius modus viuendi. Sicut enim videmus in animalibus & bestijs, ꝙ non omnes vtuntur eisdem rebus, nec omnes habēt eundem modum viuendi; sic in hominibus habet eē. Nam aliqua animalia viuunt ex her-

ex herbis, aliqua ex pomibus vel fructibus, aliqua vero ex raptu. Diuersi sunt et modi viuendi animalium: nam aliqua viuunt (vt ait Philosophus) dispersa, aliqua gregalia idest sociata. quælibet enim sic viuunt, vt expedit ad sufficientiam vitæ, vt melius sibi possint cibum & nutrimentum quærere. Homines etiā diuersimode vtuntur exterioribus rebus, & non eodē modo viuendi viuūt.

Cap. 5 *Distinguint enim Philosophus primo Poli. quatuor vitas simplices, vel quatuor modos viuendi, ex quibus combinatis resultant alij modi viuendi, vel aliæ vitæ. Est. n. vita quadruplex, videlicet pascualis, venatiua, piscatiua, & furatiua. Pascualem autem vitam ducunt viuentes ex agricultura, vel ex animalibus domesticis: venatiuam autem, viuētes ex syluestribus: piscatiuam autem, ex piscibus: sed furatiuā vitam ducunt viuentes ex rapina & furto. Contingit autem hos modos viuendi combinare: quia quidam viuūt pascualiter et venatiue: quidam pascualiter & piscatiue: quidam vero venatiue et furtiue: quidam autem ex omnibus, nam ex pascuis, et piscibus, venationibus, & furtis vitam quærunt. Horum autem modorum modus viuendi furtiuus omnino illicitus est, alij verò modi possunt esse liciti. Viuere enim ex pascuis, vt viuere ex agris, & animalibus domisticis, cuiusmodi sunt oues, & boues & cætera talia, licita sunt: quia natura talia produxit, ordinans ea ad vsum hominis: semper enim imperfecta ordinantur ad perfectiora. vt aqua, & terra, quæ sunt inanimata, ordinātur ad nutrimentum arborum, & plantarum, tanquam imperfecta ad*

perfectiora:

perfectiora: arbores vero, & plantæ, tanq̃ insensibilia, ordinantur ad nutrimentum animalium sensibilium: omnia autem hæc tam inanimata q̃ vegetabilia & sensibilia ordinantur ad nutrimentũ & sustentationẽ hominũ. ꝑpter quod benè dictũ est quod scribitur I Poli. ꝙ natura dedit nobis talia, ordinauit.n. ea ad vsum & dominiũ nostrum. licitũ est ergo sumere nutrimentum ex agris, & animalibus domesticis. quare vita pascualis est licita. Sic etiam venatiua & piscatiua de se nõ sunt illicita. quia enim homo naturaliter dominari debet nõ solum animalibus domesticis, sed etiam bestijs syluestribus, & piscibus; habet contra talia iustum bellum, propter quod Philosophus I Poli. vult venatiuam & piscatiuam eẽ vitas licitas. ait enim, ꝙ hominũ ad bestias & ad alia animalia est iustum bellum. per se enim loquendo homines iustè possunt talia facere, & ordinare ea in vsum proprium. Furtiua autem vita per se loquendo est illicita, quia hominũ ad homines per se nõ est iustum bellum. Si enim homines aliqui contra alios iustè bellant, hoc est quasi per accidens, inquantum illi aliquo modo forefaciunt vel forefecerunt in ipsos. Delinquit ergo homo offendendo hominem: per se tamen loquendo, non delinquit offendendo bestias. Si autem in offensione bestiarum est delictũ, hoc est quasi per accidens, inquantum talis offensa redundat in offensam hominis, vt in offensam proprij possessoris. Videtur tamen velle Philosophus, ꝙ nõ solum hominis ad bestias, sed etiam hominis ad barbaros sit iustum bellum: homines enim barbari & syluestres Cap. 5

syluestres quia ab vsu rationis deficiunt, naturaliter debent eẽ subiecti hominibus pollentibus subtilitate & prudentia. Videtur enim velle, quia sapientes naturaliter debent dominari insipientibus, iustum habere bellum contra ipsos, si eis nolint esse subiecti. Secundũ quem modũ loquendi, ciues, qui magis vigent prudentia & intellectu, iustum habent bellũ contra rusticos, si recusent subijci illis. Propter quod contra tales recusantes subijci, quos dignum est esse subiectos, secundũ sententiam Philosophi sic intellectam, videtur esse licita prædatiua vita. vt quod licitum esset non solum hos deprædari & accipere sua, sed eos etiam accipere in præda, ex quo recusant facere q̃d tenentur. Verum quia nulli ẽ iniuria faciẽda, per se loquendo, vita furatiua vel prædatiua debet illicita iudicari: debet enim quis de proprio viuere, non de vsurpatione alieni. Quia igitur decet ipsos ciues, & multo magis reges & principes viuere vita virtuosa; si volunt domus proprias debite gubernare, decet eos scire quot sunt vitæ, vel quot sunt modi viuendi, & qui illorum sunt liciti, & qui illiciti: quoniam nullus potest virtuose viuere, si possessionibus, vel rebus exterioribus vtatur illicitè.

CAP. VIII.

Quòd ciues, & multo magis reges & principes non debent infinitas possessiones appetere.

Communiter videtur delinquere homines circa appetitum possessionũ, & circa concupiscentiam diuitiarum

uitiarum; nunquam enim communiter homines satiantur possessionibus & diuitijs: nam nunquam possunt tot habere, quin plura velint. Assignat aut Philosophus primo Poli. duplicem causam, quare concupiscentia diuitiarum est infinita. Prima sumitur ex inordinatione voluntatis. Secunda ex falsa aestimatione finis. Prima via sic patet. nam (vt ipse ait) infinita est diuitiarum concupiscentia, cuius causa, est, studere homines circa viuere, non circa bene viuere. quicunque autem propter ipsum bene viuere diuitias volunt, fruitiones corporales non infinitas quaerunt. bene enim viuere, est viuere virtuose. homines ergo quia non curant viuere virtuose, sed totum studium eorum est, vt viuant secundum corporis voluptatem; cum diuitiae maxime videantur hoc efficere, vt per eas quilibet consequi possit quod appetit, vt melius homines possint explere quod volunt, diuitijs & possessionibus non satiantur. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex falsa aestimatione finis. nam vt distinguit Philosophus primo Poli. & vt supra in primo libro diffusius diximus, aliter appetitur finis, & aliter ea quae sunt ad finem. Nam finis appetitur in infinitum: ea vero quae sunt ad finem, secundum modum & mensuram ipsius finis. Vt si finis medicinae est sanare, non posset medicus tantam sanitatem inducere, quin (si esset possibile) vellet eam maiorem efficere: medicus ergo sanitatem quasi appetit inducere infinitam, sed potionem appetit dare secundum modum & mensuram sanitatis. communiter ergo homines quia falsam aestimationem habent de fine, & putant ipsum finem in Cap. 6

diuitijs esse ponēdum, appetunt eas in infinitū. Sed ꝙ ad gubernationē domus pertineat nō appetere infinitas possessiones, duplici via venari possumus. Prima sumitur ex similitudine quā habet œconomica et ars gubernatiua domus ad naturā. Secūda, ex similitudine quā habet ad artes alias. Prima via sic patet. videmus.n. naturā nō solicitari circa nutrimētū infinitū, sed tantū apponit de nutrimento quantū requirit animal nutriendū, vt si ex albo oui natura generat auem, & ex rubeo eiusdē oui nutrit ipsam, nō apponit natura in ouo infinitū rubeū, sed tantum apponit ibi de eo, quantū sufficiat ad nutrimentum illius auis. Sic ēt si natura ex menstruo facit animal, & ex lacte nutrit ipsum, nō apponit in vberibus infinitū lac, sed tantum apponit ibi de eo, quantū sufficiat ad nutrimētū animalis generati. Cū ergo diuitiæ & possessiones ordinentur ad nutrimētū et ad sufficientiā vitæ, sicut rubeū in ouo ad nutrimentū auis, & lac in vberibus ad nutrimentū fœtus: si gubernator domus nō vult cōtra naturā agere, sed vult suam domū regere secundū modū et ordinem naturalē, nō debet infinitas diuitias et possessiones appetere; sed cum tot habet quot secundū exigentiā sui status bene sufficiant ad gubernationem domus, debet illis esse contentus. Secunda via ad inuestigandū hoc idē, sumitur ex similitudine quam habet ars gubernationis domus ad artes alias. nam possessiones sunt quædā organa artis gubernationis domus, sicut incus, martellus & cætera hmōdi, sunt organa artis fabrilis: nulla aūt ars, vt ait philosophus I Politi. habet organa infinita, ergo

nec

nec gubernatiua debet quærere infinitas possessiones. Decet igitur omnes ciues & multo magis reges & principes esse contentos tantis possessionibus & diuitijs, quantas requirit exigentia sui status. nam nõ satiari possessionibus & diuitijs (vt patet per habita) vel pcedit ex falsa æstimatione finis, vel ex inordinatione voluptatis. tanto ergo detestabilius est hoc in regibus & principibus q̃ in alijs, quanto decet habere ordinatiorem voluptatem, & meliorẽ æstimationẽ finis: nam sicut in primo libro dicebatur, detestabilius ẽ in rege nõ habere verã æstimationẽ de fine q̃ in populo, eo ꝙ populus à rege dirigitur, sicut detestabilius est in sagitante nõ cognoscere signum, quàm in sagitta: eo ꝙ sagitta à saggittante dirigatur.

CAP. IX.

Quòt sunt species cõmutationum, & quæ fuit necessitas inuenire denarios.

SI *considerẽtur dicta philosophi in I Politi. omnes cõmutationes quasi ad tria genera reducuntur. quarũ vna est commutatio rerum ad res: vt frumenti ad vinum, vel ad ordeum, vel ad alia supplentia indigentiam corporalem. Alia est commutatio rerum ad numismata. Tertia est numismatum ad numismata. vt cum denarij argentei commutantur in aureos, vel econuerso. vel numismata regionis vnius cõmutantur in numismata regionis alterius. Vt ergo sciamus quomodo huiusmodi commutationes oportuit introduci, sciendum ꝙ si nõ esset nisi* Cap. 6

communitas domus quæ est communitas prima, nulla cõ-mutatio esset necessaria. nam in domo dominatur pater-familias, cuius ē prouidere omnibus existentibus in domo. quare omnis cõmutatio facta ad subiectionem domus fit à patrefamilias vel p se vel per procuratores intermedios. nam ipsius patris familias est totam indigentiam subleuare domesticam. sed cum eiusdem ad seipsum non sit nec emptio nec venditio nec commutatio, bene dictum

Cap. 6 est quod dicitur I Politicorum quòd in prima cõmunitate quæ est domus, manifestum est nullum esse opus ipsius commutationis. igitur propter cõmunitates alias est commutatio introducta. Sunt autem aliæ cõmunitates à communitate domus. vt communitas vici, vel ciuitatis, vel totius regni, & prouinciæ, vel etiam diuersorum regnorũ, aut diuersarum prouintiarum. Aliquãdo enim indigentia ad vitam non inueniuntur in toto regno vno, propter quod oportet discurrere aliquos per diuersas mũdi partes, & per diuersa regna, & regiones, quærẽdo aromata & alia quæ requiruntur ad vitam. propter enim diuersum aspectum syderũ & planetarũ, aliquibus abundant partes calidæ quibus nõ abũdant frigidæ & econuerso. propter q non solum oportet cõmunicare & conuersari ad inuicem homines vnius vici, vel vnius ciuitatis, aut vnius prouinciæ, sed etiam diuersarũ prouinciarum, & regnorũ. propter has ergo communitates introductæ sunt illæ tres species cõmutationum. Nam & si ad communitatem vici, vel ciuitatis, aliquo modo sufficeret commutatio rerum ad res: tamen ad cõmunicatio-

nem

nem quod habetur in toto regno, oportuit introduci commutationem rerum ad denarios, & econuerso. Rursus si in communicatione totius regni sufficeret commutatio rerum ad denarios, & econuerso: in communicatione tamen, quæ est diuersorum regnorum, & prouinciarum, oportuit introduci nō solum cōmutationem rerum ad res, vel rerum ad denarios; sed etiam denariorum ad denarios. Antiquitus enim homines (vt satis innuit Philosophus primo Politicorū) in simplicitate viuentes quasi solum commutabant res ad res. vt si vnus abūdabat in vino, & alius in frumento, cōmutabant vinum ad frumentum, & per huiusmodi cōmutationem subueniebant sibi ad sufficientiam vitæ. qui modus (vt ipse ait) adhuc reseruatur apud multas Barbaras nationes, quæ non habentes denariorum vsum, solum res ipsas commutant. Hic autem modus forte in vno vico, vel in vna villa obseruari posset: sed in toto vno regno, vel in tota vna prouincia, si prouincia illa esset magnæ latitudinis, commodè obseruari non potest. Nam vinum, frumentum, & talia quibus indigemus ad vitam, cū sint magni ponderis, commode ad partes longinquas portari non possunt. oportuit ergo inuenire aliquid quod esset portabile, & quod esset pulchrum, & vtile, pro quo inueniri possent victualia. huiusmodi autem maxime est argentum, & aurum, quæ inter cætera metalla sunt pulchriora, & sunt vtilia, & honorabilia: ex eis enim possunt fieri vasa, quæ sunt hominibus vtilia, quibus factis videtur viens illis esse in honore & gloria. Primitus ergo inuentæ fuerunt cōmuta-

1.Pol. cap.6.

tiones ad metalla solum secūdū pondera: vt volentes habere tantū vini, oportebat dare tantum ponderis argenti, vel auri, vel etiam alterius metalli, vt placebat tunc temporis populis & regibus instituere. Sed q̄a difficile erat in omni emptione vel vēditione, semper ponderare metalla; vt ementes & vēdentes absoluerētur ab hmōdi pondere, ī ipsis metallis sculptū fuit signū aliquod, vt imago principis, vel aliquod aliud signū publicū, per cuius inspectionē sciretur quāti pōderis, & quāti valoris eēt metallū illud. Hoc ergo modo inuentus fuit denarius et numisma, *q̄ ē quasi q̄dā fideiussor noster, ꝑ quo statim secūdū ipsius valorē recipere possumus supplētia indigētiā vitæ. In toto ergo vno regno ne nimis grauarētur hoīes cōmorantes in ipso, cū ex vna parte regni oportebat eos accedere ad aliā, portando secum victualia onerosa, inuentus fuit denarius, qui est de facili portatilis: per cuius cōmutationem victualia inueniuntur. quare cōmutatio rerum ad denarios, & econuerso, forte sufficeret in vno regno, vel ī vna prouincia: sed quia in diuersis regnis diuersi dominantur, nec eisdem denarijs vtuntur cōmorantes in diuersis ꝓuincijs, præter cōmutationem rerum ad res, & rerum ad numismata, oportuit inuenire cōmutationem numismatum ad numismata. Patet ergo quot sunt cōmutationes, & quomodo sunt inuentæ, & quæ fuit necessitas inuenire denarios.* Decet ergo prudentē patremfamilias, *& doctū gubernatorem cognoscere, quomodo ortæ sunt tales cōmutatiōes, et ad q̄d deseruiūt, vt hoc cognoscēdo, melius sciat suæ domui ꝓuidere.*

Cap x.

CAP X.

Quot sunt species pecuniatiuæ, & quæ illarum est laudabilis, & quę vituperabilis.

CONuenienter post tractatum de possessionibus tractatur de numismatibus, nam habere possessiones & abundare vino & frumento, est abundare in diuitijs naturalibus: sed abũdare in denariis & numismatibus, vt patet per Philosophum primo Poli. ē abundare in diuitijs artificialibus. Si ergo ars naturam præsupponit, et vbi desinit operatio naturæ ibi incipit operatio artis, cõgrue post tractatum de possessionibus, ex quibus oriuntur diuitiæ naturales, annectitur tractatus de numismatibus, quæ sunt diuitiæ artificiales. Quare si post possessiones determinandum ē de numismatibus: postq̃ diximus quæ fuit necessitas inuenire numismata & pecuniam, restat dicere, quot sunt species pecuniatiuæ. Distinguit autem Philosophus in Poli. quatuor species pecuniatiuæ. videlicet naturalem, campsoriam, obolostaticam, & taxos siue vsuram: his enim quatuor modis possideri consueuit multitudo pecuniæ. Prima ergo species ipsius pecuniatiuæ dicitur esse quasi naturalis: quæ fit ex eo ꝙ res naturales commutantur in pecuniam. Si quis ergo abundans in vino & frumento, quæ naturaliter producuntur, ex eis pecuniã susciperet, talis pecuniatiua quasi naturalis diceretur, q̃a à rebus naturalibus inciperet. Secunda species pecuniatiuæ dicitur esse Cap. 6

campsoria. hæc enim (secūdū Philosophū primo Politicorum) forte primitus casu & simpliciter inuenta fuit, sed deinde per experientiam iam est artificialis effecta. quodlibet enim numisma (ꝑ se loquendo) plus valet in propria regione. accidit ergo forte aliquos habere aliqua numismata, quæ non multum appretiabantur in regione sua, eo ꝙ nō esset propria regioni illi. illis ergo casu euntibus ad regiones illas, quibus illa numismata erant propria, & portantibus numismata illa, accidit eos plus recipere pro numismatibus illis, ꝗ̄ in partibus proprijs: ꝓpter quod casu campsoria vsi sunt. Sed ex hoc casu ars sumpsit originem, vt postea homines artificialiter considerarent quæ numismata ī quibus partibus expendūtur, vt postea campsoria artificialiter effecta, esset causa lucrandi pecuniam. Hæc enim pecuniatiua, naturalis dici non debet; quia nec à rebus naturalibus incipit, nec ad naturalia terminatur. Sed in ea (secundum Philosophū primo Politicorum) denarius est elementum & terminus, idest principium & finis. Incipit enim hæc ars à denario, quem dat; & terminatur ad denarium, quem recipit. quare ibi denarius, finis, & principiū dici debet. Tertia species pecuniatiuæ est obolostatica, vel ponderis excessiua: quæ forte sic inuēta fuit. Nam sicut massa metalli in denarios diuiditur, & imprimitur ibi signū publicum; sic aliquādo aliqua necessitate interueniente, vt propter vasa fienda, vel propter aliquid aliud, denarij resoluuntur in massam. Accidit ergo forte ex totidem denarijs numero, confici massam maioris ponderis: ex

quo

quo casu ars sumpsit originem, vt omnes denarij ponderarentur, & qui essent maioris ponderis resoluerentur in massam, vt ex hoc lucrum haberi posset. ars ergo ista obolostatica, siue ponderis excessiua, ex excessu pōderis, qui inuenitur in denarijs, sumpsit originē. Quarta species pecuniatiuæ dicitur esse τόκος, quod in latino idem sonat quod partus. Videtur enim hæc ars parere & generare denarios, quam nos communi nomine appellamus vsuram: nunquam enim aliqua crescunt in se ipsis, nisi per partum, vel per generationem. vt si aliquis habet decem oues, postea in capite anni habeat viginti, hoc est, quia oues illæ generauerunt, & pepererunt. Si quis ergo ex decē denarijs post aliquod tempus vult habere duodecim quod facit pecuniatiua vsuraria, vt plane patet, vult ꝙ denarij illi pariant & generent. recte ergo vsura vocata ē quasi denariorum partus. Harū autem quatuor species secundum Philosophum in Poli. sola prima, quæ est quasi œconomica & naturaliter, est laudabilis. Aliæ vero tres (secundum ipsum) meritò vituperātur. nam omnis ars quæ à denarijs incipit, & ad denarios terminatur, quasi videtur ī denarijs finem ponere. campsoria igitur, obolostatica, & vsura, quia quasi totaliter in pecunijs existunt, quia à pecunia incipiunt, & ad pecuniam terminantur, vituperandæ sunt secundū Philosophum: nimis enim videtur esse denariorum cupidus, cuius actiones à denarijs incipiunt, & in denarios terminantur. Quicquid tamen sit de campsoria, & abolostatica: vsura tamen ē simpliciter et in omnibus detestanda,

vt in sequenti capitulo apparebit. Vsuras enim nemo exercere debet: campsoria autem, & obolostatica & si mercatoribus vel aliquibus alijs permittuntur, regibus tamen et principibus quos decet eē quasi semideos, exercere non congruit. Nam primā speciem pecuniatiuæ, quæ est œconomica & quasi naturalis, decet. Decet enim ipsos abundare in possessionibus & in redditibus, ex quorum fructu pro defensione regni & alijs necessarijs possunt abundare pecunia.

CAP. XI.

Quòd vsura est simpliciter detestabilis, et ꝙ eam decet reges et principes prohibere.

Quarta species pecuniatiuæ, quā Philosophus appellat τόκος, sicut duplici nomine nominatur, sic duplici via inuestigare possumus eam detestabilem esse. Vocatur enim primo denariorum partus, ex quo nomine arguit Philosophus I Poli. eam contra naturā esse. Nam parere, & generare, & multiplicari in se ipsis, est ꝓpriū naturalibus, & ē cōtra naturā artificialiū. Scrinia .n. & arcæ qa sunt artificialia, quantūcunq; simul existāt, nunquā se ipsas multiplicāt. Animalia vero qa sunt res naturales, simul manentia generāt, & pariūt, & se ipsa augent. Volens igitur denarios ipsos in se ipsis multiplicari, vt ꝙ decem post lapsum temporis fiant viginti, vult ꝙ artificialia seipsa multiplicent: & quia hoc est contra naturam artificialium, cum denarius sit quid

artificiale

artificiale, bene dictũ est quod dicitur I Poli. vsurã esse quid detestabile & contra naturã. Secundo hmõdi pecuniatiuam possumus ostendere detestabilem esse ex alio nomine quo nominatur, vt quia dicitur vsura, qđ quasi idem est qđ rapina vsus. In vsura enim vsus rapitur & vsurpatur, vel idem venditur bis, vel venditur ibi vsus qui non est suus. Ad cuius euidentiam sciendum, ꝙ licet aliud sit res, aliud vsus rei, vt aliud est domus, & aliud inhabitare ipsam: in aliquibus tamen nunquam concessio vsus separari potest à concessione substantiæ. in quibuscunq; igitur potest concedi vsus rei absq; eo ꝙ cõcedatur eius substantia, potest inde accipi pensio; dato ꝙ res illa in nullo deterioraretur. Sed si non potest concedi vsus absq; concessione substantiæ, quantum ad talem vsum nõ est pensio aliqua accipienda; quia si accipiatur, erit ibi vsura, id est, rapina vsus. Cum ergo vsus ipsius domus sit domum inhabitare, non domum alienare; possessor domorum potest concedere vsum domus vt inhabitationẽ absq; eo ꝙ concedat substantiam eius: & quia cuius est substantia, eius est vsus: q̃diu substantia est ipsius, vsus pertinet ad ipsum. Vendens ergo qđ suũ est, & qđ pertinet ad ipsum, licite põt, & nulli iniuriatur. nihil ergo rapit, & nihil vsurpat, si retinens sibi dominiũ domus, vendit inhabitationẽ, & vsum eius. In denarijs aũt non sic. nam vsus ꝓprius denariorũ, est expẽdere & alienare denarios. nunq̃ ergo põt concedi vsus ꝓprius denarij, nisi cõcedatur eius substãtia: cũ ad talem vsum oporteat ipsam substantiã alienare. qa ergo accidens à substantia dependet,

dependet, & vſus ex ipſa re ſumit originem, bene dictũ eſt, ꝙ cuius eſt ſubſtantia, eius eſt vſus. Volens ergo *accipere penſionem de vſu denariorum, dicitur cõmittere vſuram, vel dicitur vſurpare, & rapere ipſum vſum: qa concedendo vſum denarij, concedit ſubſtantiã eius: concedendo vero ſubſtantiam, non vlterius ſpectat ad ipſum vſus eius. quare ſi de vſu penſionem accipiat, vendit qđ non eſt ſuum, vel accipit penſionem de eo qđ non ſpectat ad ipſum, cum non vlterius ſpectet ad eum vſus denarij, ex quo eius ſubſtantiam iam conceſſit.* Aduertendum ta*men ꝙ (vt ait* Philoſophus *primo* Politicorũ*) quaſi cuiuſlibet rei eſt duplex vſus. vnus proprius, & alius non proprius.* Vſus *proprius denarij, eſt ipſum commutare, vel expendere, & alienare.* Vſus *vero non proprius, eſt apparere: multi enim oſtendunt denarios ſuos nõ ad expendendum, ſed ad apparendum & vt videantur diuites.* Sic *etiam vſus proprius domus, eſt inhabitare. vſus non proprius, eſt ipſam vendere, vel commutare: multi enim domos fabricant nõ ad inhabitandum, ſed ad vendendum.* De *omni autem vſu, ſiue ſit proprius, ſiue non proprius, poteſt accipi penſio, ſi vſus ille concedi poſſet abſq; conceſſione ſubſtantiæ.*Propter *ꝙ plane patet, ecõtrario eẽ de denarijs, & de alijs rebus.*Nam *de vſu proprio denariorum non poteſt accipi penſio abſq; vſura: qa talis vſus concedi non poteſt abſq; cõceſſione ſubſtantiæ.* Sed *de vſu non proprio, poteſt. vt ſi quis vellet numiſmata non ad expendendum, ſed ad apparendũ: quod forte multotiens mercatores faciunt, qui vt appareant diuites,*

& vt

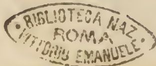
& vt alij citius apud eos deponant pecuniam, habent coram se multitudinem pecuniæ. cum ergo quis possit cōcedere denarios ad talem vsum; videlicet ad apparendum absq; eo ꝙ concedat substantiam eorum, si hoc modo de denarijs pensionem acciperet, forte aliter peccaret, vsuram tamen non committeret. In rebus autem alijs vt plurimum contingit econtrario, vt in vsu proprio non cōmittitur vsura. nam quia inhabitatio, quæ est proprius vsus domus, concedi potest absq; concessione substantiæ eius; si de hoc pensio accipiatur, nulla vsura committitur. Si quis domum venderet vel commutaret; quod non est proprius vsus eius, dato ꝙ non statim pecuniam acciperet, si propter vsum domus vellet vlteriorem pecuniam accipere, vsuram cōmitteret: quia iam vsus non spectaret ad ipsum, postq̃ per venditionē concessisset eius substantiam. Omnino ergo vsura, quia ibi vēditur vsus, qui non spectat ad creditorem, contra naturam est. Decet ergo reges & principes, si volunt naturaliter dominari, ꝓhibere vsuras, ne fiant: eo ꝙ iuri naturali cōtradicāt.

CAP. XII.

Quòd diuersi sunt modi lucrandi pecuniam, et ꝙ aliqui illorum modorum sunt regibus et principibus cōgruentes.

CIrca finem primi Pol. distinguit Philosophus diuersos modos, quibus numismata acquirūtur. Cōtingit enim hoc fieri quasi quinq; vijs. quarum vna dicitur Cap. 7

tur

tur possessoria. Secunda mercatiua. Tertia mercenaria vel conducta. Quarta experimentalis. Quinta artificia. Via autem possessoria acquiritur pecunia, quando quis possessionibus abundans, ex fructibus earũ pecuniã acquirit. Decet enim (secundum Philosophum) œconomicum & dispensatorẽ domus esse expertũ circa possessiones, sciendo quæ sunt magis fructiferæ, et ex quibus põt melius subueniri indigẽtiæ corporali domesticæ siue gubernationi domus. Hoc aũt fieri cõtingit, si sciatur quæ in quibus partibus abundant, vt quis illis animalibus abundet, quæ in partibus illis in q̃bus existũt melius cõseruantur. hæc aũt quomodo sciri possint, & qualiter circa possessiones quis se habere debeat, vt qualiter aues, & animalia quadrupedia conseruentur, & quæ terra magis valeat pro agricultura, quæ magis ad vinearũ plantationem, & qualis cura circa arbores sit gerenda, disposuimus silentio pertransire, eo ꝙ alij de talibus sufficienter tradidisse videntur. Palladius enim multa huiusmodi enarrauit. Secunda via vtilis ad pecuniã acquirendam, dicitur esse mercatiua, cum quis per mare aut per terram defert mercationes aliquas, vel assistit deferentibus mercationes ipsas. Diuiditur autem (secundum Philosophum) mercatoria in tres partes, in nauclauriã quæ fit per mare: et põderis portatiuã quæ fit ꝑ terrã: & assistricẽ. Tertia via acquirendi pecuniã, dicitur esse mercenaria vel conducta: vt cum quis spe mercedis vel precio cõductus aliqua operatur. Quarta via dicitur: experimentalis: experimentũ.n. particulariũ est. cũ ergo

Colu.
Varro.
Cato.

quis nouit particularia facta aliquorum, quibus pecuniã sunt lucrati, dicitur scire lucratiuã experimentalẽ. Recitat.n. Philosophus duo particularia gesta, qbus fuit pecunia acquisita. Primum est, qđ fecit Thales Milesius Cap. 7 *vnus de septem sapientibus, q primo philosophari cœperunt. Ipse enim cum esset pauper, & improperaretur sibi à multis cur philosopharetur, et ad quid valeret Philosophia sua, cũ semper in egestate viueret. ipse nõ denariorũ cupidus, sed vt ostẽderet ꝙ facile esset Philosophis ditari, si circa talia curã gererent; vidit ꝑ astronomiam, futuram eẽ magnam copiam oliuarum: & ab omnibus incolis regiõis illius emit tantum oleum, qđ recollecturi erant in anno futuro. Mutuata ergo pecunia, & data arra bona ꝑ futuro oleo: tum qa nullus poterat vendere oleum, nisi ipse: tum quia etiã erat magna copia olei, lucratus est pecuniam multã, & ostendit ꝙ facile erat Philosophis ditari. Secũdũ particulare gestũ, qđ recitat idẽ Phi. ẽ de quodam Siculo, qui emit totum ferrum nundinarum: & quia ipse solus vendebat, lucrabatur pecuniam vt volebat. Inter cætera aũt augentia diuitias (secundum Philosophum) ẽ facere monopoliã, idest facere venditionem vnius. nã qa vnus solus vendit, taxat preciũ pro suæ voluntatis arbitrio. volentẽ ergo pecuniã acquirere, oportet hæc & similia particularia gesta, per quæ aliqui pecuniã sunt lucrati, habere in memoria: vt si occurreret oportunitas, per similia gesta, dum tamen illa sint licita, pecuniam lucraretur. Quinta via dicitur esse artifica, quando quis per artem suã aliqua exerceret,*

ceret, propter quæ pecuniam lucratur. nam licet finis artis militaris sit victoria, medicinalis sit sanitas: singulæ tamen artes quasi ad pecuniam ordinantur, cum ex opere vel ex arte facto pecuniam intendũt. Medici enim, fabri, domificatores, & etiam ipsi milites, cùm stipendiarij fiunt, pecuniam intendunt. Decet ergo quemlibet secundum vitam politicam volentem ꝓuidere indigentiæ domesticæ, habere curam de acquisitione pecuniæ, secundum quod exigit suus status. Apud reges autem & principes inter vias tactas solæ duæ viæ vidẽtur esse vtiles. videlicet possessoria, & experimentalis. Decet enim eos vel per se vel per alios esse expertos, sciendo particulares conditiones regni, & gesta particularia prædecessorum suorum, secundum quæ licitè pecuniam acquirebant. Debent enim conseruare laudabiles consuetudines regni, secundum quas capiant licitos redditus, non vsurpando aliorum bona. Consideratio ergo gestorum particularium, & cõsuetudinum approbatarum, & via experimentalis; vtilis est regibus & principibus in acquisitione pecuniæ. Sic etiam vtilis est via possessionalis non solum in possessionibus immobilibus, cuiusmodi sunt agri, & vineæ, & cætera huiusmodi: sed etiam in possessionibus mobilibus. Decet enim ipsos pollere multitudine bestiarum, & etiam auium, per quæ satisfaciãt indigentiæ vitæ. Vidimus enim Federicum Imperatorem,

Friderici. II

ꝗ tantæ sapientiæ secularis prædicabatur, habuisse massaritias multas. non obstante enim ꝙ terræ fertilissimæ dominabatur, vbi victualia modici precij existebant; nihilominus

hilominus quasi tamen semper ex proprijs alimenta carnium volebat assumere, & hoc tam in bestijs, quam etiam in volucribus. Hoc enim decet reges & principes, vt alijs existentibus in regno exempla præbeant, & vt non videatur viuere quasi aduenæ & peregrini. qui enim singula alimenta pecunia emit, magis viuit vt aduena, quam vt ciuis. quare decet reges et principes habere homines industres tam super cultura agrorum & vinearũ, quam etiam super armentis bouum & super multitudinem ouium & aliorum animalium deseruientium ad indigentiam vitæ, non solum quadrupedium sed etiam volucrum: sicut alicubi consuetudo est habere multitudinem columbarũ vel aliarum auium, ex quibus domestica alimenta sumũtur. Sic etiam, vt Philosophus in Poli. ait, insistendum est circa apum culturam, si partes illæ aptæ essent ad talem cultum: ex apibus enim in partibus conuenientibus colligitur multus fructus cum paruis expensis. Vt ergo sit ad vnũ dicere, semper vita ciuilis apud volẽtes politicè viuere melior est vita peregrina: & habere alimenta ex proprijs, laudabilius est, quam singula pecunia emere.

CAP. XIII.

Quòd aliqui sunt naturaliter serui, & quod expedit aliquibus aliis esse subiectos.

Dicebatur supra ĩ hac tertia parte huius secũdi libri, de quatuor esse dicendum. videlicet de ædificijs, possessionibus, numismatibus, et ministris siue ser-

nis. Expiditis ergo tribus, restat exequi de quarto, vt de seruis. Ostendemus enim primò seruitutem aliquam naturalem esse, & φ naturaliter expedit aliquibus alijs eẽ subiectos. quod probat Philosophus primo Poli. quadruplici via, sumpta ex quadruplici similitudine. Prima via sumitur ex similitudine reperta in rebus inanimatis. Secunda ex partibus eiusdem animalis. Tertia ex diuersis speciebus animalium. Quarta ex diuersitate sexuum in specie humana. Prima via sic patet. Nam nunq̃ aliqua multa secundum debitum ordinem efficiunt aliquid vnum, nisi sit ibi aliquid prædominans respectu aliorũ: vt si plures voces efficiunt aliquam harmoniam, oportet ibi dare aliquam vocem prædominantem, secundũ quam tota harmonia dijudicatur. Sic etiã si plura elementa cõcurrunt ad constitutionem eiusdem corporis mixti, oportet aliquod elementũ prædominãs, secũdũ quod illi mixto competat debitus motus aut debitus situs. Inde ẽ ergo φ in omnibus mixtis dominatur terra: qa omnia talia sunt grauia, & naturaliter deorsum tendunt. Quare si sic est in rebus inanimatis φ nunq̃ aliqua plura cõstituũt naturaliter aliquid vnũ, nisi ibi naturaliter aliud sit prædominans: cũ societas hominũ sit naturalis, quia homo est naturaliter animal sociale, vt superius diffusius probabatur, nunq̃ ex pluribus hominibus fieret naturaliter vna societas vel vna politia, nisi naturale esset aliquos principari & aliquos seruire. Sunt ergo aliqui naturaliter domini, & aliqui naturaliter serui. Secunda via ad inuestigãdũ hoc idem sumitur ex his quæ videmus in partibus

Cap. 3

tibus eiusdem animalis: quodlibet. n. animal tanq̃ i partes naturales diuiditur in corpus & animam: vbi anima ẽ quasi dominans, & corpus est quasi obsequens & obediens. Corpus enim non posset seipsum dirigere ad operationes debitas, sed dirigitur ad huiusmodi opera p̱ virtutem animæ. c cũ ergo multi hominũ cõparentur ad alios quasi corpus ad animã, sequitur eos esse naturaliter seruos. Sũt enim aliqui carentes prudentia & intellectu, nõ valentes se dirigere ad operationes debitas. expedit ergo eis, vt dirigantur ab alijs, & vt alijs sint subiecti. Sicut ergo in homine virtuoso, & bene disposito, anima dominatur, & corpus obedit: sic in politia bene ordinata sapientes debẽt dominari, & insipientes obedire: quia hi cõparantur ad alios quasi corpus ad animã, et quasi organũ ad artificẽ. Cõtingit tñ aliquando magis dominari ignorantes, q̃ sapientes. Sed hoc accidit ex peruersitate politiæ: nam sicut in homine pestilente, & habente animã peruersam, corpus et sensualitas dominatur magis q̃ anima vel ratio: sic in politijs pestilentibus, & corruptis magis dominantur ingnorantes, q̃ sapientes. Tertia via sumitur ex diuersis speciebus animaliũ, vt ex homine respectu aliorũ animalium. homo. n. (vt supra dicebatur) naturaliter dominatur bestijs. Videmus. n. multas bestias domesticas, vt canes, et equos ĩ multis cõsequi salutẽ p̱p prudentiã hominũ, quam ex p̱pria industria cõsequi nõ possent. Expedit ergo eis, & naturale ẽ ipsis subijci homini; eo q̀ per hominum prudentiam diriguntur & saluantur. Quare cũ insipientes comparentur ad industres

sicut bestiæ ad homines, eo quod carentes prudentia nesciāt seipsos dirigere: sicut naturale est bestias seruire hominibus, sic naturale est ignorātes subijci prudentibus: expedit enim eis sic esse subiectos, vt per eorum industriam dirigātur et saluentur. Quarta via sumitur ex diuersitate sexuum, vel ex compassione virorū ad fœminas. Videmus enim virum, eo quod sit ratione præstantior, naturaliter dominari fœminæ, de qua dicitur primo Poli. quod habet cōsilium inualidum: cum ergo videamus aliquos homines respectu aliorū plus deficere à rationis vsu quàm fœminæ à viris, sequitur eos naturaliter eē subiectos. Quare seruitus est aliquo modo quid naturale, & naturaliter expedit societati humanæ aliquos seruire, & aliquos principari, vt in principio capituli dicebatur.

CAP. XIIII.

Quòd præter seruitutem naturalē, quæ est quasi seruitus simpliciter, ē dare seruitutem legalem & positiuam.

Sicut præter ius naturale propter commune bonum oportuit dare leges aliquas positiuas, secundum quas regentur regna & ciuitates: sic visum fuit cōditoribus legum, quod præter seruitutem naturalem, secundum quam ignorantes debent seruire sapientibus, esset dare seruitutem legalem, & quasi positiuam; secundum quam debiles & victi seruirent victoribus & potentibus. Est enim
Cap. 4 *iustum legale, vt recitat Philosophus I Poli. superatos*

in bello

in bello seruire superantibus. Videtur autem huiusmodi iustum, quod (secundũ Philosophum) est secundum quid & positiuum, triplicem congruitatem habere. quarum prima sumitur ex conditoribus legum. Secunda ex defensione patriæ. Tertia ex salute debellatorum. Prima cõgruitas sic patet: oportet enim dominãs (vt dicitur in Poli.) habere aliquem excessum respectu serui. Huiusmodi autem excessus dupliciter esse potest, vel secundum animam, vel secundum corpus. nam homo quilibet naturaliter ex his duabus partibus est compositus. Excessus autem secundum bona animæ, est quasi excessus simpliciter, eo ꝙ illa bõa simpliciter dici possunt. Excessus vero secundum bona corporis respectu illius, est quasi secũdum quid, eo ꝙ huiusmodi bona nõ sunt tanta sicut bona animæ, et deficiunt à bonis illis. ꝑpter quod bene dictum ē, quod dicitur 1 Poli. ꝙ si debemus aliquos digne dominari quia excedunt in bonis corporis, vt quia sunt pulchri & fortes; multo iustius ē hic diffiniri in anima, vt dicamus aliquos dominari, quia excedũt in bonis animæ: nam anima est præstãtior corpore. Sapientia ergo & bonitas, quæ sunt bona animæ, reddunt dominiũ naturale & simpliciter: ē enim dignũ naturaliter & simpliciter sapientes & bonos dominari ignorantibus & peruersis. Sed ciuilis potentia & fortitudo corporis, quæ sunt bona corporalia & exteriora, non faciunt dominiũ simpliciter naturale, sed magis faciunt ipsum legale & positiuum. Quòd enim superans in bonis corporis, vt in fortitudine, vel in ciuili potentia, dominetur ijs quos de- 1. Pol. cap. 4.

 bellauit

bellauit, non est iustum naturale, sed secundum promulgationem legis. Videtur tamen huiusmodi iustum aliquo modo esse congruum, si considerentur legum conditores. Nam cum legum latores sint homines, quibus magis sunt nota bona corporis & exteriora, quam animae et interiora: vt lex daret iudicium de aliquo certo, visum fuit legum latoribus, vt superantes in bello congrue dominarentur alijs superatis, eo quod talis excessus notior sit quam alius. Vnde & Philosophus ait, Iustius esse diffiniri dominium secundum bona animae, quam secundum bona corporis: sed (vt ait) non similiter esse facile, videre pulchritudinem animae, & corporis. Secunda congruitas sumitur ex defensione patriae: nam vt homines fortiter bellarent pro defensione proprie ciuitatis & regni, in fauorem cõmunis boni & defensionis patriae inductum est, vt superantes in bello dominentur superatis. propter quod decet virtuosos & sapientes & bonos nõ resistere ordinationi legali: quia cõmune bonum bono priuato est praeponendũ. Tertia congruitas sumitur ex salute debellatorum: nam propter hãc legem multotiens superati in bello saluantur: homines enim alios debellantes proniores essent ad homicidium, si scirent se ex eis nullam vtilitatem consecuturos; sed cum cogitant eos acquirere in seruos, reseruãt ipsos propter vtilitatem quam inde cõsequi sperant. Vnde seruus secundum vnam etymologiam dicitur à seruando: quia tales à victoribus reseruantur in bello; & & non occiduntur, vt possint ipsos possidere quasi seruos & ancillantes.

1 Pol. cap. 4.

Cap. xv.

CAP. XV.

Quod præter seruitutem & ministrationem naturalem, & legalem, est dare ministratione adductam, & dilectiuã.

POssumus dicere quatuor esse maneries ministrorũ. Nam aliqui sunt tales naturaliter, aliqui vero ex lege, aliqui ex conducto, aliqui quidem ex virtute & dilectione. omnis ergo minister vel est barbarus, vel impotens, vel mercenarius, vel virtuosus & dilectiuus. Barbari enim dicũtur illi, qui sunt quasi syluestres, & nesciunt seipsos dirigere: propter ꝙ tales contingit esse naturaliter seruos, vt est per habita manifestum. Deficiunt enim ĩ bonis animæ, secũdum quorũ excessum cõtingit aliquos naturaliter dominari. Impotentes vero cõtingit esse ministros ex lege: vt si qui in potentia deficientes, & non valentes debellantibus resistere, ex promulgatione legis debent eis seruire & ministrare. Mercenarios vero contingit esse ministros ex conducto. ille enim mercenarius dicitur, qui principaliter mercedem intendens, obsequitur ei, á quo mercedem expectat. Sed boni & virtuosi sunt ministri ex virtute & dilectione. licet enim dignus sit operarius mercede sua, & non sit congruum aliquem proprijs stipendijs militare, principaliter tamen in ministerio debet quis intendere bonum: si autem intendat ibi mercedem aliquam temporalem, hoc debet esse ex consequenti. Oportuit autem dare ministrationem cõductam & dilectiuam præ-

ter ministrationem naturalem & secundum legem. nam quia est in nobis corruptio appetitus, & non semper reseruamus ordinem naturalem, vt plurimum principatus sunt peruersi: nam ignoratis priuatim bonis animæ, non acquiescunt ministrare & seruire pollentibus prudentia & intellectu. Rursus, quia contingit aliquando plures et ex nobili genere ortos toto tempore vitæ suæ non agere aliquod iustū bellum, vt ex eo possent acquirere aliquos ancillātes & seruos: ne ergo tales omnino priuētur ministris, ad supplendum indigentiam domesticam oportuit esse aliquos ministros conductos seruientes intuitu mercedis, et aliquos dilectiuos virtuosos ministrātes ex amore boni. ad hos aūt ministros quos virtus & amor boni inclinat ad seruiendū, decet principantes se habere quasi ad filios, & decet eos regere non regimine seruili, sed magis quasi paternali & regali. Possumus autem duplici via ostendere, tales ministros (si quos esse contingat) magis honorandos, & præmiandos, q̄ cæteros. Prima via sumitur ex dignitate ipsorum ministrantium. Secūda ex vnitate & propinquitate, quam habent ad principantem. Prima via sic patet. nam dignioribus semper sunt ampliora beneficia tribuenda: cum ergo virtuosus seruiens ex amore honesti, & ex dilectione boni, dignior sit mercenario, qui principaliter seruit ex conducto & ex mercede, & dignior sit seruiente non amore honesti sed quia est superatus in bello, et omnino sit melior Barbaro qui ministrat, eo q nesciat seipsum dirigere et deficiat á rationis vsu: ex ipsa dignitate ministrantiū patet

tet huiusmodi ministros à principante esse magis honorandos & præmiandos. Secunda via ad ostendendũ hoc idem, sumitur ex vnitate & propinquitate, quam habẽt huiusmodi ministri ad principantem. Dignum *est enim vt partes ꝓpinquiores fonti plus profundãtur aqua: quare si omnis amor quandam virtutem vnitiuam & cõiunctiuam habere dicitur, vt vult Dyonisius IV de* Diuinis *niminib: ministrantes principi nõ ex mercede principaliter, sed ex amore, magis secundum voluntatem coniuncti sunt ei, ꝙ alij. quare dignum ẽ ipsos plus de influentia recipere, & amplius honorari, & præmiari à principante.*

CAP. XVI.

Quòd in domibus regũ & principum sunt ipsis ministris officia committenda.

C*Vm in domibus regum & principũ ministris officia dispensantur, vt aliqui præsint mensis, aliqui multitudini equorum, aliqui vero alijs rebus prout requirit modus domesticus: quantum ad præsens spectat, tria sunt attendenda, videlicet ordo ministrãdi, facilitas exequendi, & conditio ministrantiũ.* Primo *enim attendenda sunt officia domestica sic esse cõmittenda ministris, vt reseruetur ibi debitus ordo ministrandi: quod maxime fieri contingit, si nũquam officiũ aliquod committatur ministris pluribus nisi illi plures sint sub aliquo vno, cuius quasi architectoris sit principaliter intendere circa officium cõmissum.* Ratio *autem assignatur* II Poli. *vbi* *Cap. 2*
dicitur,

dicitur, ꝙ aliquando deterius seruiũt multi ministrantes ꝗ̃ pauci. Nam cũ multis idem ministerium committitur, sæpe illud negligitur: nam sæpe qlibet ministrãtiũ hmõdi ministeriũ negligit, credens ꝙ alius exequatur illud. vbicunq; .n. est multitudo, ibi ẽ cõfusio, nisi multitudo illa reducatur ad aliqd vnũ. Sicut videmus in Vniuerso, ꝙ ipsum est maxime ordinatũ, eo ꝙ multitudo entium existentiũ in ipso, reducatur in vnũ primũ ens. vt in vnum Deũ, à quo omnia ordinantur. Sic quælibet multitudo, si debet eẽ ordinata, oportet reduci in vnũ aliquẽ, à quo ordinetur. Quare si multis ministris cõmittitur officiũ aliquod, ne illud negligatur, & ne fiat cõfuse et inordinate, præficiendus ẽ vnus architector ministris illis, cuius sit solicitare et ordinare illos. Est aũt hoc documentũ maxime necessariũ in gubernatione domorũ regalium, vbi ꝑpter magnitudinẽ officiorũ oportet idem ministeriũ cõmitti ministris multis, eo ꝙ vnus nõ sufficeret exeq opus illud. Est igitur in cõmissione officiorũ attendendus ordo ministrandi. Secũdo debet ibi attendi facilitas exequẽdi: qđ maxime fieri cõtingit, si eidem nõ cõmittãtur officia plura & diuersa Ratio aũt huius haberi põt ex ijs quæ

C. 15. dicuntur IV Poli. Debemus .n. sic imaginari ꝙ sicut se habet magna ciuitas ad paruã, sic se habet magna domus ad paruã. In magna .n. ciuitate nõ sunt cõgregãda officia & principatus, ita ꝙ eidẽ cõmittãtur diuersa officia vel diuersi magistratus: qa ĩ ciuitate magna officia et principatus tantã curã habent annexã, vt eadẽ ꝑsona sufficere non posset ad faciliter exequendum officia multa.

Sed

Sed in parua ciuitate vel in parua villa, vbi ppter habitantiũ paucitatẽ nõ multi possunt præsidere in officijs et vbi officia commissa non magnam curam habent annexam, congregari possunt officia & magistratus, ita q eidem diuersa officia cõmittantur. quod ergo dictum est de ciuitate parua & magna, intelligendum est de parua & magna domo. In domo enim parua, vbi pauci sunt ministri, & vbi officia modicam curam habent, non est inconueniens plura officia committi eidem: posset enim domus esse adeò modica, q (& faciliter) idem posset esse totus minister mensæ, & custos portæ. Sed in domibus regum & principum, vbi est multitudo ministrantium, & vbi officia maximam curam habent, sunt omnino officia particulanda, & distinguenda, & non sunt plura committenda eidem, ne impediatur facilitas exequendi. Tertio in commissione officiorum consideranda est conditio ministrantium. Communiter enim ministri in duobus consueuerunt deficere: nam aliqui male exequuntur opus iniunctum, quia sunt decipientes & defraudantes iura legalia: aliqui vero male consequuntur ipsum, sed non ex malitia voluntatis, quia ipsi de se bonum volunt, sed hoc contingit ex hebetudine intellectus, sunt enim hebetes & imprudentes: propter quod licet ipsi non decipiant nec fraudent, decipiuntur tamen & defraudantur. Conditio ergo ministrantium esse debet, vt sint fideles, & prudentes: fideles quidem quantum ad rectitudinem voluntatis, ne fraudent: prudentes vero quantũ ad industriam intellectus, ne per

insipientiam defraudentur. Fidelitas autem cognosci habet p diuturnitatem: ipsum enim cor hominis videre nõ possumus; sed si per diuturna tempora; & in diuersis officijs commissis fideliter se gessit, fidelis est iudicandus. Prudentia vero cognosci habet per ea quæ diximus in primo libro: vt si aliquis sit memor, prouidus, cautus, & circumspectus, & alia quæ ibi diximus, prudens est reputandus: & secũdũ magis & minus, prout magis et minus participat de conditionibus illis.

CAP. XVII.

Quomodo à regibus & principibus prouidenda sunt indumenta ministris.

*QVia maxime apparet regis prudentia, si suã familiam debito modo gubernet, & si ei debite & ordinate necessaria tribuat: & quia debita prouisio maxime videtur facere ad honoris statum, vt * instruantur reges & principes, qualiter circa hoc se habeant honorifice & prudenter: videndum est qualiter sunt exhibenda indumenta ministris. Ad cuius euidentiam sciendũ ꝙ circa hoc (quantum ad præsens spectat) quinq; sunt attendẽda. videlicet regis magnificentia, vniformitas ministrantium, conditio personarom, consuetudo patriæ, & cõgruentia temporum. Cum enim deceat regem esse magnificum, vt supra in primo libro diffusius probabatur, decet ipsum erga suos ministros decenter se habere in apparatu debito, & in debitis indumẽtis. Nam licet*

* intimãtur

licet non ad inanem gloriam; nec ad ostentationem talia sint fienda: tamen vt reges & principes conseruent se in statu suo magnifico, & ne à populis condemnantur, decet eos magnifica facere, vt pbat Philosophus VI Po. Cap.7
Secundo circa vestitum considerãda est vniformitas ministrantiũ. Nam vt appareant ministri pertinere ad vnũ principem siue ad vnum dominantem, reseruata conditione personarum, maxime debet attendi vt vniformiter vestiantur: sunt enim in domibus regum & principum diuersi gradus personarum; omnes ergo illi, qui in vno gradu esse cernuntur, vel si non multum ad inuicem distant, eodem modo sunt induendi, vt ex conformitate indumentorum cognoscatur eos esse vnius principis ministros. Tertio circa prouisionem indumentorum consideranda est cõditio personarum. Nam nõ omnes decet habere æqualia indumenta. In tantis enim domibus non solum sunt laici, sed etiam clerici: & inter vtrosq; quidã superiores, & quidã inferiores: propter quod decet eos aliter & aliter esse ordinatos. Sic enim videmus in ordine Vniuersi, q; cum totum vniuersum sit quasi vna domus summi principis, Dei scilicet, vt plane innuit Philosophus XII Meta. in hac domo nõ oia gaudent æquali apparatu, nec æquali pulchritudine, sed considerata cõditione rerum aliqua pollent maiori pulchritudine, aliqua minori, prout requirit ordo & iustitia Vniuersi, in quo declaratur conditoris mirabilis sapientia. Quare in domibus regum & principum, quarum quælibet propter varietatem ministrantium & officiorum quasi quoddam
vniuersum

vniuersum dici potest, non oēs ministrantes æquæ pulchro apparatu, nec æque pulchris indumētis gaudere debent, sed cōsiderata cōditione personarū sic secundū suū statū cuilibet sunt talia tribuenda, vt in hoc appareat prouidentia et industria principātis. Quarto circa hoc cōsideranda ē consuetudo patriæ. Nam omne inconsuetū videtur quasi turpe & inordinatum: quæ enim á pueritia soliti sumus videre, nimis afficimur ad illa. Ideo dicitur circa finem VII Poli. ꝙ semper prima magis amamus. Videmus enim cōmuniter homines adeo affici ad
C. 17.
patrias consuetudines, & ad cōuersationes regionis propriæ, vt etiam si peiores & turpiores sint, eas pulchriores & meliores iudicant. In indumentis igitur, & in omnibus conuersationibus aliquid dandum ē consuetudini regionum, nisi consuetudines illæ sint penitus corruptelæ. Quinto circa hoc cōsiderandū occurrit cōgruentia temporum. Nam cum hæc inferiora corpora per supercælestia regantur prout variātur tempora, & prout diuersificatur conditio cælestis: potus, cibi, & indumenta & cætera talia deseruientia ad indigentiam vitæ, sunt variãda.

CAP. XVIII.

Quid est curialitas, & ꝙ decet ministros regum & principum curiales esse.

VIdetur autem curialitas se habere ad nobilitatem morum, sicut iustitia legalis se habet ad impletionem legis. Nam (vt in prosequēdo patebit) sicut legalis iustitia

iustitia ẽ quodammodo omnis virtus, quia oẽm virtutem lex implere iubet: sic curialitas est quodammodo omnis virtus, quia nobilitatem morũ quasi omnis virtus concomitari debet. Possumus enim distinguere duplicem nobilitatem. vnã secundum opinionem, vt nobilitatem generis: & aliã secundũ veritatem, vt nobilitatem morũ. Nobilitas aũt, in excessu alicuius boni fundari videtur: nam nunquã diceretur vnus nobilior alio, nisi in aliquo excederet illũ. Sicut ergo sunt duo genera bonorũ magnorũ, quia quædã sunt magna bona secundũ opinionẽ, vt corporalia & extrinseca: quædã vero sunt magna secundũ veritatẽ, vt virtutes et bona animæ: sic duplex nobilitas habet eẽ, vna quæ fundatur in excessu magnorũ bonorũ secundũ opinionẽ, alia vero quæ fundantur in magnis bonis secundũ existentiã & veritatem. Homines.n. vulgares et communiter populus nõ percipiũt nisi sensibilia bona et exteriora: hmõdi sunt honorabilitas gñis, diuitiæ, & ciuilis potẽtia. Qui ergo ꝓcessit ex gñe honorabili, vt ex diuitibus, vel ex potẽtibus, et hoc ex antiquo; ita ꝙ nõ sit memoria ĩ populo ꝓgenitores suos fuisse pauperes. dicitur hẽre nobilitates gñis, et ꝑ cõseq̃ues ẽ nobilis secũdũ reputationẽ populi & secũdũ opinionẽ. Vera tñ nobilitas ẽ secũdũ excessum virtutẽ & bonitatẽ morũ. Tñ qa nunq̃ fama totaliter ꝑditur, & qđ cõmuniter dicitur, impossibile ẽ esse falsum secundũ totum, vt videtur velle Philosophus VII Ethicorũ, hmõdi vulgaris opinio alicui probabilitati innititur. Videmus .n. vt plurimũ ꝙ nobiles genere sunt nobiliorũ morum q̃ alij: nam

sicut

ſicut ex homine naſcitur homo, & ex beſtijs beſtia: ſic vt plurimum ex bonis naſcitur bonus, & ex prudentibus prudens. nobiles ergo homines, quia cũ pluribus conuerſantur, quaſi experti vt plurimum ſunt prudẽtiores alijs: & quia multi oculi in ipſos reſpiciunt, communiter plus verecundantur, & dedignantur operari turpia, ꝙ alij. Quia ergo nobiles homines ſecũdum genus ſunt in ſtatu, in quo probabile eſt eos eſſe prudentiores alijs, & ſecundum quem decet eos eſſe meliores alijs; ſi probabile eſt ex bonis bonos, & ex prudentibus prudentes oriri; qui ſunt ex nobilibus natalibus orti dicuntur eſſe nobiles ſecundum opinionem, quia opinio probabilitati innititur, & tales (vt patet ꝑ præhabita) ꝓbabile eſt eẽ prudentes, & bonos. Huic autem probabilitati aliquando ſubeſt falſitas, quia (vt dicitur in Politicis) natura vult qui de hoc facere multotiens, tamen non poteſt, ſed deficit. Quidam enim nobiles genere degenerãt à naturæ nobilitate, & ſunt peruerſiores alijs ſecundum mores. Si ergo nobilitas generis eſt nobilitas magis ſecundum opinionẽ, morum verò nobilitas eſt ſecundum exiſtentiam & veritatem: quia decens eſt qui creduntur & æſtimantur boni, eſſe tales ſecundũ veritatem, decens eſt nobiles genere eẽ nobiles ſecũdũ mores. Ex hoc ergo curialitas veniſſe videtur. Nam curia ꝓprie non dicitur niſi domus nobilium & magnorum: & quia decet nobiles & magnos eſſe nobiles ſecundum mores, inde ſumptum eſt, vt dicantur eſſe curiales habentes mores nobiles: propter quod curialitas morum quædam nobilitas dici poteſt. Eſt

igitur curialitas quodammodo omnis virtus p comparationem ad nobilitatem morum, sicut legalis iustitia est tota virtus per respectum ad impletionem legis. Præcipit enim lex omnem virtutem, vt præcipit non mœchari, qđ est opus temperantiæ: non dimittere aciem, qđ est opus fortitudinis: & sic de alijs. Sic nobilitas docet oẽm virtutem: propter quod curialitas ẽ quodammodo omnis virtus. Dicuntur enim curiales, qui prompte tribuunt modica dona, quod ẽ opus liberalitatis. sic & liberales dicuntur, si decenter se habeant in magnis sumptibus, quod est opus magnificentiæ. Sic & curiales dicuntur comestores, qui non nimis ardenter vel turpiter comedunt, qđ est opus temperantiæ. Curiales etiam dicuntur homines se habere erga suos ciues, si non eis iniuriam inferant in vxoribus, vel in filialibus, quod est opus castitatis. Dicitur etiam quis curialis in cõuersatione, si sit alijs affabilis, & hylari vultu alios recipiat; quod est opus affabilitatis. Vt ergo sit ad vnum dicere, quodammodo curialitas est omnis virtus. Idem ergo opus esse potest a virtute speciali, & à iustitia legali, & à curialitate: vt si quis suis conciuibus bona sua prompte largitur, si hæc agit, quia ei placent, hmõi actus liberalis est; sed si vt impleat legem quia hoc lex præcipit, iustus legalis ẽ: si vero id agat quia hoc decet mores curiæ & mores nobilium, curialis est. Sic etiam si hylariter & affabiliter quis cum alijs conuersetur, si hoc agit quia ei placent huiusmodi opera, affabilis est: sed si vt legem impleat, iustus legalis erit: qui vero vt seruet mores curiæ & nobilium,

curialis esse dicetur. Sũt enim multi facientes opera virtutum vt bona sua alijs largientes, nõ agentes hoc qa eis placeat expẽdere; nec ꝙ delectentur in dando, quod facit liberalis; nec ꝙ ex hoc velint implere legem hoc precipientem, quod facit iustus legalis: sed quia volũt retinere mores curiæ & nobilium, quos decet datiuos esse; ꝑpter quod tales curiales dici debẽt. Aduertendũ tamen ꝙ licet curialitas sit omnis virtus, per quandã tamen antonomasiam largi, & affabiles, curiales dicuntur; quia in curijs & in domibus nobilium, vbi multi conuersantur, & vbi cõmuniter abundant exteriora bona, potissime largitas quantum ad sumptus, & affabilitas quantũ ad cõuersationem requiruntur in ipsis. Viso quid est curialitas, de leui patet ꝙ decet ministros regum & principum curiales esse. Nam si decet reges & principes, eo ꝙ sunt in maximo nobilitatis gradu, habere mores nobiles & curiales, ministros, quos in bonis decet suos dominos imitari, oportet curiales esse.

CAP. XIX.
Quomodo reges & principes erga suos ministros debent se habere.

Ostensum est, quales debent esse ministri regũ & principum, quia debent habere nobiles & curiales. nam sicut decet ciues vt debitam politiam seruent eẽ iustos legales, sic decet ministros dominorum vt seruent decentiam curiæ & honoris statum curiales esse. quare

si scimus quales oportet eē ministros, restat ostēdere qualiter reges & principes & vniuersaliter dominantes erga eos debeant se habere. Debitus autem modus se habēdi circa ipsos quasi in quinq; videtur consistere. Primo, vt eis debite officia cōmittantur. Secundo, vt ad officia cōmissa debite solicitentur. Tertio, vt sciatur qualiter cum eis est conuersandum. Quarto, qualiter ipsis cōmunicanda consilia & apperienda sunt secreta. Quinto & vltimo oportet cognoscere, qualiter sunt beneficiādi, & quomodo sunt eis gratiæ impendendæ. Primum autem horū aliquo modo est ex habitis manifestum. nam si minister constituendus in aliquo officio vel in aliquo magistratu debet esse fidelis ne defraudet, prudens ne defraudetur: quanto plus cōstat de eius fidelitate & prudentia, tanto sunt ei maiora officia cōmittenda. nullus autem ad plenū pōt experiri de beniuolentia & fidelitate alterius nisi p diuturnitatem temporis, vt vult Philosophus VIII Ethi. Cap. 3 vnde (vt ibi dicitur) in prouerbio est dicere, Non est scire ad inuicem, priusq̃ simul multos modios salis cōsumant. Sic ēt & de prudentia alicuius plene non constat, nisi p diuturnū tempus viderimus ipsum prudēter egisse. Hoc ergo modo sunt ministris officia committenda, quia primo præponendi sunt in paruis magistratibus, vt de eorū fidelitate & prudentia experimentum habeatur: φ si contingat eos bene se habere in illis, poterunt eis vlteriora cōmitti. Est tamen diligenter considerandū, φ quia mores nuper ditatorū, et de nouo ascendentiū ad altū statum, vt dicitur II Rheto. vt plurimum sunt peiores mo-

ribus aliorum: vt si præpositi officiorum ex vili genere sunt assumpti, dato ꝙ in aliquibus paruis magistratibus videantur prudenter & fideliter se gessisse, non statim assumendi sunt ad officia nimis alta, sed gradatim & ꝑ diuturna tempora est habenda de ipsis experientia, prius ꝙ ad aliud altũ ascendant. Viso quomodo ministris sunt officia cõmittenda, restat videre quomodo sunt in commissis officijs solicitandi. Per se enim ipsos habere curã & solicitudinem de ministris, non decet magnos dominos, nec reges & principes. nam (vt dicitur primo Politi.) & hoc non habet aliquod magnum. vnde ibi cõcluditur, ꝙ quibusdam est potestas, vt hoc vitent, procurator accipit hunc honorem: ipsi vero ciuiliter viuunt, aut philosophantur. Reges ergo & principes quos decet esse magnanimos decet operari pauca & magna, vt decet ipsos solicitari circa ea quæ directe spectant ad bonum cõmune, & ad regnum regni. quæ autem sunt illa in tertio Libro patebit. Solicitari vero circa quosdã ministros et velle se de quibuscunq; inimicis intromittere, nullatenus decet ipsos. Hoc viso restat ostendere tertium. videlicet qualiter cum ipsis sit conuersandũ. quod aliquo

Cap. 3 modo tradit Philosophus IIII Ethi. vbi vult, ꝙ ad humiles decet magnanimos se habere moderate, sed ad eos qui sunt in dignitatibus decet magnanimos ostendere se magnos. Reges ergo & principes, quos decet esse magnanimos ad proprios ministros, q respectu eorũ sunt * inferiores & humiles, debent se ostẽdere moderatos: quia erga eos velle se habere in nimia excellentia (vt plane

Infiriores

tradit Philosophos) non virtuosum, sed onerosum. Quid sit autem tenere in talibus medium, & esse moderatum, sumi potest ex ijs quæ dicuntur V. Poli. vbi dicitur, ꝙ persona principis non debet apparere seuera, sed reuerenda. Nō ergo decet principem tam familiarē se exhibere ministris, vt habeatur in contemptu, & vt non appareat persona reuerenda: nec debet se sic excellentem ostendere, vt omnino appareat austerus & onerosus. In omnibus enim (vt traditur in Ethi.) medium laudatur, & extrema vituperantur. Est tamen aduertendū, ꝙ aliqua familiaritas esset laudabilis in ciue vel milite, quæ non esset laudabilis in rege: omnino enim decet reges et principes minus se exhibere ꝙ̃ cæteros, & ostendere se esse personas magis graues & reuerendas ꝙ̃ alios, nō ad ostētationem, sed ne regia dignitas cōtemnatur. Ostenso qualiter ministris sunt officia cōmittenda, et quomodo sunt erga eos solicitandi, & qualitater est cū ipsis cōuersandum: reliquum est ostendere, qualiter sunt eis cōmunicanda consilia, & quomodo sunt eis beneficia exhibenda. Dicebatur enim supra, diuersa esse maneries seruientium, quia quidam sunt serui naturaliter, quidā ex lege, quidam vero seruiūt principaliter pro mercede, quosdam vero ad seruiendum principaliter mouet amor & dilectio principis magis ꝙ̃ merces aliqua quam inde habituri essent. Cum seruis ergo naturaliter nō sunt cōmunicanda secreta neq; consilia: quia (vt supra dicebatur) nunquam ē quis naturaliter seruus, nisi sit inscius, & ab vsu rationis deficiat. De his autem loquens Philosophus

Cap. 9

1. Eth. cap. 6.

sophus circa finē primi Poli. ait, ꝙ fœmina quidē habet cōsiliū inualidū, puer aūt habet sed imperfectum, seruus vero omnino habet nihil consiliatiuū. Sic etiam nec seruis ex lege cōmuniter sunt cōmunicanda cōsilia: qa tales vt plurimū magis seruiunt ex timore, ꝙ̄ ex amore. Nec ēt mercenarijs sunt cōmunicanda secreta: qa tales nō personam principis, sed mercedem principaliter amāt. Sed ijs, qui ex amore ministrant, si per diuturnitatem temporis constet ipsos esse beniuolos, fideles, & prudentes, poterunt aperire secreta magis, & minus, prout de eorum fidelitate, & prudentia, personæ principis plus cōstabit. Qualiter aūt ꝓ laboribus sunt beneficia exhibenda ministris, quod vltimo dicebatur esse tractandū, de leui potest patere. Nam reges & principes, in quorū potestate est multa tribuere, mercedes ministrorum retinere nō debēt: sed debent ipsis maiora & minora beneficia tribuere, ꝓut apparebit ipsos minus vel amplius meruisse.

CAP. XX.

Quòd in mēsis regum & principum, & vniuersaliter nobiliū, tam recubentes quam etiā ministrantes non decet in eloquiis abūdare.

DIcto quales debent eē ministri regū & principū, & qualiter reges & principes debeant se habere de ipsis: restat vt dicamus qualiter in mensis principum circa eloquia habere se debeāt tam ipsi reges & principes & oēs recubentes cū eis, ꝙ̄ etiā ministrantes. Possumus aūt duplici via ostendere, ꝙ non decet in mensis

regum

regum & principũ & vniuersaliter omniũ nobiliũ & etiã omniũ ciuium abundare eloquijs. Prima via sumitur ex eo ꝙ hoc repugnat ordini naturali. Secunda ex eo ꝙ contradicit bonitati morum. Prima via sic patet. nam, vt dicitur primo Poli. tũc secũdum naturam vnumquodq; perficitur, quando vnum organũ ordinatur ad vnũ opus. Immo quia in operibus naturæ nõ debet esse confusio, cũ opera eius sint ab ipso deo & intelligẽtijs ordinata: dato ꝙ natura faciat idẽ organũ ad duo opera, ne sit in operibus confusio, & ne vnũ impediat aliud, contra naturalem ordinem est cũ per illud organum intendimus circa vnum illorum operum, si per illud tempus nõ cessemus ab alio. quare cũ secundũ Philosophũ in tertio de Anima, lingua congruat in duo opera naturæ, vt in gustũ, et locutionem: cõtra naturalem ordinẽ est, cũ hmõdi organum exercemus ad illud opus quod est gustare, qđ fit in mensa temporẽ comestionis, si tunc temporis non cessemus ab opere alio quod est loqui. repugnat ergo hoc ordini naturali. Secundo repugnat bonitati morum. nam si recumbentes in mensa erga multiloquium insistant, quia vinum videtur eloquia multiplicare, & homines abundantes vino quasi calefacti & audaces, libenter in verba prorumpunt, videbuntur magis esse ebrij ꝙ̃ sobrij. Reges ergo & principes, quos decet maxime temperatos esse, & obseruare ordinem naturalẽ omnino in suis mensis, ordinare debent vt recumbentes in multiloquia non prorumpant. decet etiã hoc vniuersaliter nobiles & omnes ciues, quia cõgruũ est etiã & ipsos par-

 ticipare

ticipare virtutes & bonos mores. Sed si recumbentes, ne tollatur naturalis ordo, & ne intemperati appareant, decet in mensis vitare sermonũ multitudinẽ; decet ẽt hoc ipsos ministrantes, ne negligatur, & impediatur ordo, et dispositio ministrãdi. Immo si ad mensas regũ & principũ aliqua vtilia legerentur, vt simul, cũ fauces recumbentiũ cibũ summunt, earũ aures doctrinã perciperent; esset omnino decens & congruũ. Ordinare igitur deberent reges & principes, vt laudabiles consuetudines regni, si tales sunt in scripto redactæ, vel etiam laudabilia gesta prædecessorũ suorũ, & maxime eorũ q sanctе & religiose se habuerunt ad diuina, & qui iuste & debite regnũ rexerunt, legerentur ad mensam; vel legeretur ad mensam liber de regimine principum, vt etiam ipsi principantes instruerentur, qualiter principari deberent; & alij docerentur, quomodo est principibus obediendũ. Hæc ergo, vel alia vtilia tradita secũdũ vulgare idioma, vt oẽs p ea edoceri possent, in mensis regũ & principũ legenda essent. His ergo sic pertractatis circa regnũ domus, licet quædã alia particularia tractari possent, tamen qa non oĩa particularia sub narratione cadũt, proponimus ea silentio pertransire, imponentes finem huic secundo Libro, in quo de regimine domestico secũdũ modulũ nostræ scientiæ artem tradidimus, immo eius auxilio, à quo omnis bonitas, & sufficientia habet esse.

Secundi libri de regimine principum, in quo tractatur de regimine domus, finis.

D. ÆGIDII ROMANI ORDINIS

Fratrum Eremitarum Sancti Augustini, De regimine principum Liber tertius: in quo declaratur quomodo maiestas regia praeesse debeat ciuitati & regno.

CAP. I.

Quòd communitas ciuitatis est aliquo modo principalissima, & est alicuius boni gratia constituta.

Voniam omnem ciuitatem cõtingit esse communitatem quandam, cum omnis communitas sit gratia alicuius boni, oportet ciuitatem ipsam cõstitutam esse ꝑpter aliquod bonũ. Probat autem Philosophus primo Poli. duplici via, ciuitatem constitutam esse gratia alicuius boni. Prima via sumitur ex parte hominum constituentium ciuitatem. Secunda ex parte ciuitatis constitutae. Prima via sic patet. qa (vt dicitur primo Ethi.) omnis actus & electio bonum quoddam appetere videtur. & primo Poli. scribitur, ꝙ gratia eius quod videtur bonum, omnia operantur omnes. Si ergo omnes homines ordinant sua opera in id Cap. 1

quod

quod videtur bonum, cum ciuitas ſit opus humanum, ex parte hominum conſtituentium ciuitatem oportet ipſam conſtitutam eſſe gratia eius quod videtur bonum. nec ſic eſt intelligendum, ciuitatem conſtitutam eſſe gratia eius quod videtur bonum, ꝙ non ſit conſtituta gratia eius qđ exiſtit bonum. Nam cũ opera noſtra ordinamus ad aliquod bonum, aliquando ad bonum illud habemus impetum à natura, aliquando quaſi ex corruptione naturæ. Bonum autem illud, ad quod omnes homines habent impetum ex natura, ſic videtur bonum, quod tamen exiſtit bonum: huius autem eſt conſtitutio ciuitatis. nam (vt dicitur primo Poli.) natura quidem impetus in omnibus ineſt ad talem communitatem, qualis eſt communitas ciuitatis. igitur per reſpectum ad homines ciuitatem conſtituentes, eo ꝙ habent naturalem impetum ad conſtitutionem eius, ciuitas non ſolũ conſtituta eſt gratia eius qđ bonum videtur, ſed etiam quod bonum exiſtit. Secunda via ad inueſtigandum hoc idem, ſumitur ex parte ciuitatis cõſtitutæ per comparationem ad ciuitates alias. nam licet omnis communitas naturalis ordinetur ad bonum, maxime tamen ordinatur ad ipſum cõmunitas principaliſſima: huius autem eſt communitas ciuitatis, quæ reſpectu communitatis domus, & vici principaliſſima exiſtit. quare ſi communitas domeſtica ordinatur ad bonum & etiam ad multa bona, vt ſupra in ſecundo libro diffuſius probabatur: communitas vici, quæ eſt principalior communitate domeſtica, multomagis ordinatur ad bonum: & ad hoc communitas ciuitatis, quæ eſt principaliſſima

cipaliſſima

cipalissima communitas respectu vici, & domus, maxime ordinatur ad bonum. hoc est ergo quod dicitur primo Politicorum, quod si communitatem omnem gratia alicuius boni dicimus constitutam, maxime autem principalissimam omnium, & eam quae est omnium maxime principalis, & omnes alias circumplectens, potissime gratia boni constitutam esse contingit: haec autem est communitas politica, quae communi nomine vocatur ciuitas. Aduertendum tamen, communitatem ciuitatis esse principalissimam nõ simpliciter & per omnem modum, sed respectu communitatis domus, & vici. Est autem alia communitas principalior ea, cuiusmodi est communitas regni, de qua suo loco dicetur: ostendemus enim communitatem regni vtilem eẽ in vita humana, & esse principaliorem communitate ciuitatis. Videtur enim suo modo communitas regni se habere ad communitatem ciuitatis, sicut haec communitas se habet ad domum, & vicum. Nam ciuitas sicut complectitur domum, & vicum; & est principalior communitatibus illis, & magis sufficiens in vita, quam communitates praedictae: sic communitas regni circumplectitur communitatem ciuitatis, & est multo perfectior & magis sufficiens in vita, quam communitas illa. Cap. 1

CAP. II.

Quot, et quæ bona homines consequuntur de constitutione communitatis politicæ, quæ ciuitas nuncupatur.

NOn sufficit dicere ciuitatem cõstitutam esse gratia alicuius boni, vt in præcedenti capitulo probabatur; nisi ostẽdatur, quæ & quot sunt illa bona, quæ ex constitutione ciuitatis homines consequuntur. Huiusmodi autem bona *(quãtum ad præsens spectat) tria esse cõtingit. ordinatur enim ciuitas ad viuere, ad sufficienter viuere, & ad virtuose viuere.* Viuere enim *(secũdũ*
2. de anima te.37. *Philosophum) viuentibus est esse. sicut ergo aliud ẽ esse, aliud sufficienter esse, aliud virtuose esse: sic aliud est viuere, aliud sufficiẽter viuere; & aliud virtuose viuere.*
Pro.4. *re.*Nam *esse latissimum est, vt dicitur in libro de Causis: est enim prima rerum creatarum, & omnia aliquo modo esse participant. nõ tamen omnia participant sufficienter esse, sed solum illa dicuntur habere sufficiens esse secundum naturam suam, quæ secundũ suam speciem habent esse completum. Si enim alicui rei deficiat aliqua perfectio cõpetens suæ speciei, licet possit habere illa res esse aliquod, vt imperfectum esse: tamen sufficiens esse habere nõ dicitur. latius est ergo esse, q̃ sufficienter esse. Sic etiam latius est sufficienter esse, q̃ virtuose esse. nam virtute, quæ est habitus electiuus & moralis, de qua hic loqui intendimus, participare non possunt nisi rationalia & habentia intellectum.* Irrationalia *ergo & etiam*

inanima

inanimata secundum naturam suam possunt habere esse sufficiens, si habeant perfectiones competentes propriæ speciei: esse tamen virtuosum habere non possunt, quia nequeunt participare virtute. Illo ergo modo quo distinguimus esse, sufficienter eẽ, & virtuose esse; distinguere possumus viuere, sufficienter viuere, & virtuose viuere. Qualitercunq; etiam homo habeat esse, viuit: non tamen dicitur sufficienter viuere, & habere vitã sufficientem, nisi habeat ea quæ congrue sufficiunt ad supplendam indigentiam corporalem. aliud est ergo viuere aliud sufficienter viuere. Sic etiam aliud ẽ viuere sufficienter, & viuere virtuose. multi enim habẽt sufficientiam ad vitam, qui propter corruptionem appetitus virtuose viuere negligunt. Multorum igitur & maximorũ bonorum causa est constitutio ciuitatis, quia per eam homines consequuntur omnia tria prædicta bona. Nam ipsum viuere consequuntur homines ex communitate politica: quia sine ea vita hominis esse nõ potest. Loquimur enim hic de viuere hominis, vt homo est. Ostendendo ergo viuere politicum secundum aliquas leges & secundũ aliquas laudabiles ordinationes, recusans sic viuere, non vult viuere vt homo, sed (vt supra patuit & infra patebit) talis vel est homine peior, vel homine melior: homo enim ẽ naturaliter politicum animal & ciuile, vt infra patebit. ipsum ergo viuere (loquendo de viuere vt homo) consequũtur homines ex communicatione politica siue ex constitutione ciuitatis. Secundo ex tali constitutione homines non solum consequuntur viuere, sed etiã

sufficienter viuere. nam in vna domo vel in vno vico nõ reperiuntur omnia quæ ad vitam sufficiunt, ideo fuit ciuitas cõstituta habens plures vicos, in quorũ vno exerceretur ars fabrilis, in alio textoria, in alio aliud, secundum quod varijs indigemus ad supplendam indigentiam vitæ: nunquam .n. est ciuitas perfecta nisi habitatores eius ibi inuenire possint omnia sufficiẽtia ad vitam. Cõsequimur ergo ex ciuitate non solũ viuere vt homo, sed viuere sufficienter: eo ꝙ si perfecta existit, ẽ contentiua oĩum eorũ quæ ad vitam sufficiunt. Bene ergo dictũ est, quòd scribitur primo Poli. ꝙ cõmunitas, quæ est ciuitas constans ex pluribus vicis, est cõmunitas perfecta: quia iam (vt consequens est dicere) hmõdi communitas est habens terminũ omnis per se sufficientiæ vitæ. Tertio ex cõstitutione ciuitatis cõsequimur virtuose viuere. nam inceptio legislatoris & constituentis ciuitatem nõ solum debet esse, vt ciues in ciuitate habeant sufficientia ad vitam; sed vt viuant bene secundũ leges & virtuose. Ideo dicitur primo Poli. ꝙ facta quidem igitur est ciuitas viuendi gratia: existens autem gratia bene viuendi forte primum motiuum hominum constituentium ciuitatem, fuit ipsum viuere, & habere sufficientia in vita. Videntes autem ꝙ solitarie non poterant sibi in vita sufficere, constituerunt ciuitatem, vt vnus alterius defectum supplens haberet sufficientia in vita. constituta autem iam ciuitate, & homines perspicatius intuentes & videntes ꝙ non satis est habere sufficientia in vita nisi viuant bene & virtuose, cum sine lege & iustitia con-

stituta ciuitas stare non posset, ordinauerunt communitatem politicam, quæ facta erat ad viuere, & ad habendum sufficientia in vita; & ad bene viuere, vt ad viuere secundum legem & virtuose. Si ergo tot bona consequimur ex constitutione ciuitatis, bene dictum est quod scribitur primo Politicorum, ꝙ qui primus ciuitatem instituit, extitit causa maximorum bonorum.

CAP. III.

Quòd homo naturaliter est animal ciuile, nõ obstante ꝙ contingat aliquos non ciuiliter viuere.

D*Vbitant nonnulli, An ciuitas sit aliquid secundũ naturalem? & An homo sit naturaliter animal politicum & ciuile? Nam ea quæ sunt secundum naturam videntur esse semper & vbiq;: vt ignis si adsit calefactibile, semper calefacit, & vbicunq; ē, habet exercere calefactiõis actũ. quare si ciuitas qd naturale esset, & homo naturaliter esset aĩal ciuile, nullus reperiretur hõ nõ ciuilis. Videmus aũt multos societatẽ politicã retinentes, eligere solitariã vitã, & campestrem. Sed hæ & aliæ dubitatiões similes vidẽtur ꝓcedere, qa ignoratur, quomodo naturale ẽ homini eẽ aĩal ciuile. Nõ .n. hoc est sic homini naturale, sicut est naturale igni calefacere, & lapidi deorsum tendere: qa talia sic eis naturaliter cõpetũt ꝙ ad cõtrariũ assuefieri non possunt, & cõpetũt eis semper & vbiq;. nunq̃ .n. totiens posset lapis sursum*

proijci, vt assuesceret sursum ire: semper ergo lapis quantum est de se deorsum tendit, & semper ignis calefacit, homo ergo non sic naturaliter est animal ciuile, sed dicitur ei hoc naturaliter cõuenire, quia habet quendam impetum & quandam aptitudinẽ naturalem, vt ciuiliter viuat. Quæ autem sic sunt naturalia, ex casu vel ex aliquo impedimẽto siue ex aliqua causa impediri possunt; vt licet naturale sit homini esse dextrũ, multi tamen ex aliquo impedimẽto vel ex aliqua causa reperiũtur abdextri: sic licet naturale sit homini viuere ciuiliter, reperiuntur tamen multi campestre viuentes. Tangit autem Philosophus I Poli. tria, quare contingit aliquos renuere ciuilem vitam. primum est fortuna, secundum nimia prauitas, & tertium nimia bonitas. Contingit enim primo aliquos esse nõ ciuiles ex fortuna: vt qa nimium pauperes existentes, nõ possunt ciuiliter viuere, sed coguntur ciuitatem exire, & agros excolere. Secundum propter quod homo aliquando redditur non ciuilis est nimia prauitas. aliqui enim sic habẽt appetitum corruptum & volũtatem peruersam, ꝙ nequeunt viuere in societate & secundum legem: ideo ciuitatem aliquando exeunt, vel si non exeant aliquando expelluntur. Hi aũt sunt illi, quos (vt recitat Philosophus I Poli.) maledicebat Homerus, dicens, Maledictus insocialis, inlegalis, sceleratus, affectator belli, veluti sicut sine iugo existens sicuti volatilia. Tertio aliqui non ciuiliter viuunt propter nimiam bonitatem. vita enim ciuilis & coniugalis est vita bona, sed est vita vt homo. Aliqui autem

Ca. 2.

sunt

sunt tantæ perfectionis, quibus non sufficit viuere vt homo, sed renuentes cõiugium & ciuilitatem, eligunt perfectiorem vitam. nam licet qui nubit, & qui ciuiliter viuit, bene faciat; tamen qui non nubit, & qui nõ ciuiliter viuit, vt liberius contemplationi vacet, melius facit. Est ergo homo naturaliter animal ciuile, non obstante ꝙ contingat aliquos non ciuiliter viuere: nam quicunq; non ciuiliter viuit (nisi ex paupertate, vel ex fortuna hoc accidat) vel est bestia & sceleratus & sine iugo, non valens legem & societatem supportare; vel est quasi deus idest diuinus, eligens altiorem vitam. propter quod scribitur primo Poli. ꝙ non potens alijs communicare, nulla Ca. 2 *est pars ciuitatis, sed vel est bestia vel est deus.*

CAP. IIII.

Quibus rationibus probari potest, ciuitatem esse quid naturale, & ꝙ homo naturaliter est animal ciuile & politicũ.

R*Emouebantur in præcedenti capitulo obiectiones contrariæ, per quas probari videbatur, ciuitatem non esse aliquid secundum naturam, & hominem nõ esse naturaliter animal ciuile. Cum ergo non satis sit remouere omnes obiectiones cõtrarias veritatem aliquam impugnantes, nisi adducantur ratiões propriæ per quas illa veritas confirmetur: intendimus in hoc capitulo adducere rationes ostendentes ciuitatem esse quid naturale, & hominem esse naturaliter animal ciuile. Possumus autem*

duplici via ostendere communitatem politicam siue ciuitatem esse aliquid secundum naturam. Prima via sumitur ex eo ꝙ communitas complectitur domum & vicum. Secunda ex eo ꝙ est illarum finis & complementũ. Probabatur .n. supra, ꝙ viuere erat homini secũdũ naturam; vt natura nõ deficiat in necessarijs, oportet quid naturale esse quicquid secũdum se deseruit ad sufficientiam vitæ. cõmunitas ergo domestica & etiam vici naturalia sunt, quia deseruiunt ad sufficientiam vitæ humanæ. quare cum cõmunitas ciuilis has communitates comprehendat, & perfectius deseruiat ad sufficientiam vitæ, ꝙ̃ communitates illæ, oportet eam esse secundum naturam. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex eo ꝙ ciuitas est illarum communitatum finis &
Cap. 2 complementum. Nam vt arguit Philosophus primo Poli. ꝙ est finis generationis naturaliũ, est quid naturale, & ẽ natura ipsorũ generatorũ: vt qđ ẽ finis generatiõis hominis, ẽ qd naturale, & ẽ natura eius. nam finis generationis rerũ ẽ forma, quæ ꝑ antonomasiã ẽ qd naturale, et est ipsa natura. Videmus aũt ꝙ cõmunitas domus ẽ quid naturale, nõ solũ qa deseruit ad sufficientiã vitæ, sed etiã qa cõmunitates illæ, quæ perficiunt domũ, sunt qd naturale: cõstat .n. domus ex cõmunitate viri & vxoris, dñi & serui, patris & filij, quarũ quælibet ẽ secũdũ naturã. Sic ẽt cũmunitas vici ẽ qd naturale, nõ solũ qa deseruit ad sufficientiam vitæ, sed ẽt qa gñatio eius habet esse naturale: fit .n. vicus naturaliter ex crescentia filiorum
Cap. 1 collectaneorũ, et nepotũ, vt vult Philosophus I Poli. propter

pter qđ si tale cremētū est naturale, vicus ipse qd natu-
rale erit. Ciuitas ergo, quæ est finis gñationis domus &
vici erit qd secundū naturā, eo q sit finis gñationis na-
turalium: generatio enim domus, & vici, tanquam ad
finem & complementum, ordinatur ad ciuitatem. Viso,
ciuitatem eē aliquid secundū naturā: reliquū ē ostende-
re, hominē esse naturaliter animal politicū & ciuile. qđ
etiā duplici via inuestigare possumus. Prima via sumi-
tur ex parte sermonis. Secunda ex parte impetus natu-
ralis. Probabatur .n. in principio secundi libri, ex parte Cap. 1
sermonis hominem eē naturaliter animal sociale, eo q p
sermonē acquirimus instructionē & disciplinā. Hoc aūt
ex parte sermonis ostendere possumus hominem esse na-
turaliter animal politicū & ciuile, ex eo q vox humana,
quæ dicitur sermo, ē aliter significatiua, q̄ vox brutorū.
Vnde Philosophus ait primo Politi. q in alijs animali- Cap. 2
bus ab homine, vsq; ad hoc eorū natura peruenit, vt vox
sit eis signū delectabilis & tristabilis, vt habeāt sensum
delectabilē & tristabilē: hoc .n. sibi inuicē p vocem si-
gnificant. Canis .n. eo q latrat, aliter latrat cū delecta-
tur: & cū tristatur pōt alteri cani p suū latratū signifi-
care tristitiā vel delectationē quā habet. Sed hominibus
vltra hoc datus ē sermo; p quē distincte significatur qd
cōferens, qd nociuū, & qd iustū, & qd iniustū Si ergo
cōmunitas domestica ordinatur ad prosequendum confe-
rens, & ad fugiendū nociuum: cōmunitas vero ciuitatis
vltra hoc ordinatur ad prosequēdū iustū, & ad fugiendū
iniustū, oportet cōmunitatem domesticam et ciuilem esse

quid naturale. Nam si natura dedit homini sermonem, naturalis est illa cõmunitas quæ ordinatur ad illa, quæ sunt apta nata exprimi per sermonem: iustum enim & iniustum non proprie habet esse in communitate domestica, sed in cõmunitate ciuili. In ciuitate enim, vbi ciues habent possessiones proprias & distinctas, consurgunt lites & litigia, quid iustum & quid non iustum: quod non proprie fit in domo, vbi totum ad patremfamilias pertinere videtur. Differt ergo ciuitas à domo; quia in ea non solum quæritur quid conferens & quid nociuum, sed etiam quid iustum & quid iniustum: vtraq; tamen communitas erit naturalis tam domestica quàm ciuilis, eo quod per sermonem nobis datum à natura repræsentatur conferens & nociuum, & iustum & iniustum. Secunda via ad inuestigãdũ hoc idem, sumitur ex parte impetus naturalis. Nam omnia animalia habent naturalem impetum ad conseruandum ea quæ sunt eis à natura tributa. quare si natura dedit homini viuere, dedit ei naturalem impetum ad faciendũ ea per quæ possit sibi in vita sufficere. Hoc autem maxime contingit (secundum Philosophum) per communitatem ciuilem, eo quod ciuitas debeat esse contentiua omnium, quæ ad vitam sufficiunt. Inerit ergo hominibus impetus naturalis ad viuendum politice, & ad constituendum ciuitatem. Sed cum id, ad quod habemus impetum naturalem, sit secundum naturam, oportet ciuitatem esse quid naturale, vel esse aliquid secundum naturam.

1.Pol. cap. 2.

Cap.v.

CAP V.

Quòd præter communitatem ciuitatis, vtile fuit in vita humana esse communitatem regni.

POssumus autem triplici via ostēdere, ꝙ præter cōmunitatem ciuitatis, vtile est humanæ vitæ statuere communitatem regni. Prima via sumitur ex parte sufficientiæ vitæ. Secunda ex parte adeptionis virtutis. Tertia ex parte defensionis & remotionis impedimentorum hostium. Prima via sic patet. nam cum ait Philosophus primo Poli. ꝙ cōmunitas perfecta, quæ est ciuitas constans ex pluribus vicis, est habens terminum omnis per se sufficientiæ vitæ. non sic intelligendum est, ꝙ semper oporteat ciuitatem ex proprijs possessionibus habere omnia quæ requiruntur ad vitam: sed sufficit ciuitatem sic esse sitam, ꝙ per mercationes, & ponderis portatiuam, et per humanam industriā faciliter habere possit sufficientia vitæ. Sicut ergo vicus, in quo exercetur ars fabrilis, indiget vico alio, in quo exercetur ars textoria, eo ꝙ homines ad sufficientiam vitæ indigeant tam operibus fabrorum q̃ textorum: sic quia contingit ciuitates aliquas abundare in vino, & deficere in frumento, in quo contingit ciuitates alias abundare; oportet ciuitatem vnam indigere auxilio alterius. Quare sicut vtile est vitæ humanæ in eadem ciuitate congregari diuersos vicos, vt facilius habeantur quæ requirūtur ad vitam: sic vtile ē ciuitates plures cōgregari sub vno principatu aut Cap. 2

ſub vno regno, vt facilius & melius ſibi inuicē ſubueniāt quantum ad ea quibus indigemus in vita. Nam ſicut diuerſa membra corporis nō eundē actū habent, & vnum indiget alterius opere, ꝓpter qđ vtile eſt ipſis membris cōgregari in vno corpore, vt ſibi inuicem ſubueniant: ſic quia non omnes ciuitates abundant in eiſdem, vtile ē eis congregari ſub vno regno, vt melius poſſint ſibi inuicem ſubuenire in his quæ requiruntur ad ſufficientiam vitæ. Secunda via ad inueſtigādum hoc idem, ſumitur ex parte adoptionis virtutis. Intentio enim legiſlatoris (vt ſupra tangebatur) non ſolum eſſe debet, vt ciues habeant quæ requiruntur ad ſupplendam indigentiā corporalem: ſed etiā vt viuant ſecundū legem & virtuoſe. Immo tāto principalius debet intendere hoc quàm illud, quanto anima eſt potior corpore, & quanto operationes virtuoſæ excellunt exteriora bona. Oportet ergo rectores ciuitatis habere ciuilem potentiam, vt poſſint cogere & punire nolentes virtuoſe viuere, & turbantes pacem & bonum ſtatum aliorum ciuium. quare cum peruerſi in ciuitate aliqua non audeant inſurgere contra principem, ſi ſciant ipſum magnam habere ciuilem potentiā, & dominare in ciuitatibus multis; ſi conſtet de principe ꝙ iuſte regat & ꝙ non conuertatur in tyrannum, expedit ciuitatibus propter virtuoſe viuere & propter corruptionem peruerſorum congregari ſub vno regno. ꝙ ſi tamen Princeps tyrannizare vellet, quantò minorem haberet potentiam, tantò magis eſſet expediens ciuitati. Tertia via ad inueſtigandum hoc idem, ſumitur ex parte defenſionis

sionis & remotionis impedimentorum hostium. Videmus enim ꝙ cum aliqua ciuitas impugnatur, confœderat se ciuitati alij, vt melius possit resistere impugnationem hostium: cum ergo regnum sit quasi quædam confœderatio plurium ciuitatum, eo ꝙ vniantur sub vno rege, cuius est quamlibet partem regni defendere, & ordinare ciuilem potentiam aliarum ciuitatum ad defensionem cuiuslibet ciuitatis regni; si cõtingat eam ab extraneis impugnari, propter faciliorem defensionem & tuitionem vtile fuit ex pluribus communitatibus politicis constituere communitatem vnam regni.

CAP. VI.

Quòd diuersi sunt modi generationis ciuitatis & regni, & ꝙ oportet hunc tertiũ librũ in quo determinatur de huiusmodi regimine diuidere in plures partes.

GEnerationis ciuitatis & regni duos modos possumus assignare; quorum quilibet est aliquo modo naturalis, alter tamen est naturalior altero. Primus est ille de quo supra in secundo libro fecimus mentionem, vbi diximus ꝙ propter excrescentiam filiorum collectaneorum & nepotum domus põt in vicum, vicus in ciuitatem, & ciuitas in regnum excrescere. Alius modus ē ex concordia constituentium ciuitatem vel regnum. Nam vt recitat Philosophus II Politicorũ, *antiquitus homines* Cap. 1

morabantur dispersi. velut tempore Aristotelis cōtingebat circa quasdam gentes, quæ vocabantur Arcades, vbi quilibet per se morabatur. homines sic dispersi morātes aliquando concordabant in vnum, constituentes sibi ciuitatem aliquā, in qua simul morantes habere possent sufficientius quæ requirūtur ad indigentiam vitæ. Hoc ergo modo posset fieri constitutio regni, vt si multæ ciuitates & castra simul confœderarentur & cōcordarent, vt sub vno rege existerent, timentes inimicorum potentiam. Vterq; autem horum modorum est naturalis: sed primus est naturalior secundo. Prima enim constitutio ciuitatis & regni est dupliciter naturalis. Primo enim naturalis est, quia constituitur ex generatione quæ est opus naturæ. Secundo naturalis existit, quia homines naturalem habent impetum ad constituendam ciuitatem & regnum. Si enim per generationem ex crescētibus filijs & nepotibus in eadem domo, & non valentibus simul habitare, faciant sibi plures domos, & cōstituant sibi vicum; & vlterius excrescentibus & nō valentibus habitare in vno vico, faciant sibi vicos plures, & constituant ciuitatem: amplius autem ipsis excrescentibus & nō valentibus habitare in vna ciuitate, fabricent sibi ciuitates plures, & constituant regnum: talis constitutio regni & ciuitatis est maxime naturalis, non solū quia homines habent naturalem impetum ad talem constitutionem, sed etiā quia hmōdi constitutio procedit ex generatione filiorum quæ est opus naturæ. Secūdus autem modus constitutionis regni & ciuitatis, vt cùm ex concordia hominum talis cō-

stitutio

stitutio habet esse, licet non sit adeò naturalis vt prima: attamen naturalis est, qa homines propter viuere habent naturalem impetum, vt concordent ciuitatem constituere, in qua reperiuntur sufficientia ad vitam. Sic etiam habẽt naturalem impetum, vt constituant principatum & regnum; quia per talem constitutionem possunt magis pacifice viuere, & magis resistere hostibus volentibus impugnare ipsos: est enim huius impetus naturalis. nam sicut homines naturalem habent impetum vt viuant & vt sufficiãt sibi in vita, quod fit per ciuilem societatem: sic naturalem habent impetum vt pacifice viuant & vt naturaliter resistant hostibus, quod fit per societatem principatus & regni; videmus enim ciuitates non existentes sub vno rege plures guerras & discordias habere ad inuicem. Enumeratis autem duobus modis generationis ciuitatis & regni, quorum quilibet dici potest naturalis: possumus addere modum tertium, qui quasi est simpliciter violentus. Cum enim homines dispersi morabantur, poterat quis insurgere per tyrannidem & per violentiã, & dominari eis: & vt facilius eis dominaretur, poterat eos violenter congregare in vnum, & cõstituere inde ciuitatem. Sic etiam & regnum per violentiam & per tyrannidem constitui posset, vt si quis dominans alicui ciuitati per tyrannidem & per ciuilem potentiam opprimat ciuitates alias, & faciat se regem constitui super illas. Viso diuersos esse modos generationis ciuitatis & regni, restat videre in quot partes oportet hunc tertium librũ diuidere, in quo de hmõdi regimine tractaturi sumus.

mus. Patet enim ex dictis, naturalem generationẽ ciuitatis & regni ordinari ad bene viuere, & ad pacifice viuere, & ad resistendum volentibus turbare pacem, & impugnare ciues. Ostendendũ est ergo qualiter possit bene regi ciuitas siue regnũ tempore pacis, & qualiter impugnandi sint hostes tempore belli. Verũ quia vt patet ꝑ
Te. 1. Philosophũ II Meta. & circa finẽ Elenchorũ, nullus sibi sufficit in inueniendo artem aliquã; sed oportet ad hoc iuuari ꝑ auxiliũ præcedentiũ tradentium notitiam aliquam de arte illa: ideo oportet propter sufficientiã artis regiminis ciuitatis et regni citare q̃d senserunt Philosophi de hm̃odi regimine, & quomodo antiq̃tus regebantur ciuitates. Nã ex hoc aliqualiter manuducemur ad sciendum quid vitandũ, & quid imitandũ sit in regimine regni & ciuitatis. Totũ ergo hũc librum tertiũ diuidemus in tres partes. Nam primò narrabuntur opiniones Philosophorum circa regimen ciuile, & reprobabuntur ea in quibus visi sunt nõ bene sentire circa hm̃õdi regimen. recitabuntur ergo prima regimina instituta ab antiquis Philosophis, vt ꝑ eorũ notitiam manuducãtur reges & principes, quomodo debeant regere ciuitates & regna. Secundo ostendetur, quæ sit optima politia siue optimum regnum, & quibus cautelis vti debeant principantes, & quomodo tempore pacis ꝓpter viuere sufficiẽter & virtuose regenda sit ciuitas & regnum. Tertio manifestabitur, quomodo eligendi sunt pugnatores, & qualiter impugnãdi sunt hostes, & quomodo ordinãdæ sunt acies bellorum, & quibus cautelis vti debeant bellantes.

Cap. vij.

CAP. VII.

Quomodo Socrates & Plato dixerunt ciuitatem ordinandam esse, & quid senserunt de ciuili regimine.

SOcrates autem quandiu pholosophatus esset circa naturas rerum, vidēs circa naturalem scientiam magnā difficultatē esse, vt narrat Philosophus in Metaphysica sua, cōuertit se ad Moralia, quem Plato suus discipulus in multis secutus ē, pp Philosophus Platonē ipsum secūdū Socratem appellauit. Determinādo aūt Socrates & Plato de moralibus, q̄nq; tetigisse videntur circa ciuitatem & regnū ciuile. Primum est, quia dixerunt ciuitatem debere esse maxime vnam: quod forte ideo hoc opinati sunt, quia semper multitudo ab vnitate procedit, & semper vnitas videtur esse potior multitudine. vnde prima causa Deus ipse quia ē summe vnus, arguitur rē summe bonus. videtur ergo ciuitas esse potissime bona, si sit potissime vna: igitur quanto plus ad vnitatem procedit, tanto plus appropinquat ad terminum bonitatis. Secundum autem, quod circa ciuitatem statuerunt dicti Philosophi, est, quia dixerunt ciuibus omnia debere esse communia: vt q̄ haberent cōmunes possessiones, cōmunes vxores, vt q̄ quilibet accederet ad quamlibet, & per consequens haberent communes filios. nam quia propter communem vsum fœminarum patres non certificarentur de proprijs filijs, reputarent quemlibet puerorum esse filium propriū. videbatur enim Socrati & Platoni totā dissensionem 1. Mc. cap. 6.

dissensionem ciuium cõsurgere ex proprietate possessio=num, & ex eo ꝙ quilibet vtitur dicere, Hoc est meũ. *Quare (vt arguebat) si possessiones essent communes, et ciues nihil haberent proprium, cessarent eorum propriæ lites, & eorum iurgia, & esset ciuitas optime ordinata.* Volebant *etiam vxores esse communes, quia ex hoc con=surgeret maxima dilectio inter ciues. nam vxoribus non existentibus proprijs sed communibus, essent communes filij: & quia patrum ad filios est maxima dilectio, in ciuitate illa esset maximus amor, eo ꝙ antiquiores dili=gerent omnes iuniores vt filios, & iuniores eos diligerẽt vt patres. Posuerunt etiã huiusmodi communitatem vxo=rum & filiorum vt esset maxima vnitas & maxima cõ=iunctio in ciuitate. nam cum sit maxima vnitas & ma=xima coniunctio patrum ad filios, antiquiores reputarẽt se habere maximam vnitatem cum iunioribus, & econ=uerso; & ꝙ crederent eos esse suos filios, illi vero opi=narentur eos eẽ suos patres.* Tertium *vero quod senserũt dicti Philosophi circa regimen ciuitatis, est, quia dixe=runt mulieres instruendas esse ad opera bellica, & de=bere bellare sicut & viros.* Inducebantur *enim ad hoc*
Cap. 1 *(vt Philosophus recitat* II *Polit.) ex ijs quæ videbant in bestijs & in animalibus alijs, in quibus non solũ bel=lant masculi sed etiam fœminæ. Immo in bestijs & in auibus viuentibus ex rapina ferociores esse videntur fœ=minæ ꝗ̃ mares. nam si consideramus aues ipsas viuentes ex raptu, maiores corpore & audatiores corde & præ=stãtiores viribus sunt fœminæ ꝗ̃ masculi: vt ancipitres,*
& au=

& austures, & aquilæ, vt dicitur, sunt omnes fœminæ, quarũ masculi sunt viliores eis. quare si in alijs animalibus hoc videmus ꝙ nõ solum bellant mares sed fœminæ, quia maxime videtur esse secundum ordinem naturalem in quo communicamus cum animalibus alijs, videtur ciuitas maxime naturaliter ordinata si ad opera bellica ordinentur non solum viri sed etiam mulieres. Quartum quod dixerunt instituendum esse in ciuitate, est, quia semper volebant eosdem principari, & esse in magistratu. vt qui erãt officiales, semper essent officiales; & qui præpositi, semper præpositi; & sic de magistratibus alijs. Assumebant etiam ad hoc exemplum de terra. Videmus enim partes terræ, in quibus abundat vena auri, semper quasi abundare ibi talem venam; & in quibus abũdat vena argenti similiter se habere. si ergo natura sic agit ꝙ venam auri non conuertit in venam argenti vel in venam ferri, nec econuerso; quia maxime bene operamur si imitamur actiones naturæ, & maxime bene regitur ciuitas si imitatur ordinem naturalem: vena auri vt principantes maiori principatu. vel existentes in maioribus principatibus; & vena argenti vt existentes in minoribus, nõ debent conuerti in venam ferri, vt ꝙ fiant subditi, & deponantur à magistratibus suis. Quintum autem quod dicti Philosophi senserunt statuendum circa ciuitatem, est, quia dixerũt ciuitatem quamlibet diuidendam esse in quinq; partes. videlicet in agricolas, artifices, bellatores, consiliarios, & principem. Dixerunt enim agricolas necessarios esse ad constitutio-

nem

nem ciuitatis, propter ea quæ requirũtur ad victum. Artifices vero necessarij erant, propter vestimenta & domos & alia quæ requiruntur ad vitam. Bellatores quidem necessarij existebant, propter defensionem ciuitatis & reprimendos hostes. dicebant autem ciuitatem (si bene ordinata erat) ad minus deberet habere mille bellatores, & ad plus quinq; millia. Principes vero & consiliarij necessarij erant in ciuitate ad dirigendũ ciues vt virtuose viuerent, & vt debite obseruarẽt leges. Tangebant aũt dicti Philosophi quædã alia circa regimen ciuitatis, de quibus si locus occurrat mentio fieri poterit.

CAP. VIII.

Quod non oportet ciuitatem maximã vnitatem & cõformitatem habere, vt Socrates et Plato statuerunt.

MAximam vnitatem & æqualitatem non oportet quærere in omnibus rebus. Nam si omnia essent æqualia, iam non essent omnia. Ad hoc enim ꝙ sunt omnia quæ requirũtur ad vniuersum, & ad hoc ꝙ vniuersum secundũ suum statum sit maxime perfectum, oportet ibi dare diuersa secundũ speciem. Nam quia tota bonitas vniuersi non potest reseruari in vna specie, oportet ibi dare species diuersas; vt ĩ pluribus speciebus entiũ reseruetur maior perfectio, q̃ in vna tantũ. Sic ẽt in ciuitate ad hoc ꝙ habeat esse perfectũ, oportet dare diuersitatem aliq̃, nec oportet ibi esse omnimodam conformitatem &

æqualitatem

æqualitatem, vt Socrates & Plato credebãt. Tangit aũt Philosophus II Poli. quasi sex rõnes, probantes ꝙ non oportet ciuitatem esse maxime vnitam, & maxime conformem. Prima sumitur quantũ ad esse ipsius ciuitatis. Secunda, ꝑ cõparationem ad exercitũ. Tertia, ꝑ comparationem ad partes. Quarta, ꝑ cõparatiõem ad principantes & subiectos. Quinta, ꝑ comparationẽ ad finem. Sexta, ꝑ cõparationem ad ea quæ videmus in alijs totis. Prima via sic patet. Nam maior est vnitas vnius singularis hominis, ꝙ̃ totius domus, & domus ꝙ̃ vici, & vici ꝙ̃ ciuitatis, & ciuitatis ꝙ̃ regni. Cõstat.n.domus ex pluribus personis, vicus ex pluribus domibus, ciuitas ex pluribus vicis, & regnũ ex pluribus ciuitatibus. Si ergo tantum vniretur domus, ꝙ omnes habitantes in ipsa fieret vna persona, iam non remaneret domus, sed fieret homo vnus aliquis singularis: sic si tantum vniretur vicus, ꝙ fieret vna domus, iam non remaneret vicus: eodem etiam modo si tantum vniretur ciuitas, ꝙ fieret vnus vicus vel vna domus, non vlterius remaneret ciuitas; requirit enim ciuitas aliquam diuersitatem, vltra quam si descendatur, perit esse eius. Dicere ergo in ciuitate vel in regno esse debere omnem vnitatem, est dicere ciuitatem non esse ciuitatem, & regnum non esse regnum. Secunda via ad inuestigandũ hoc idem, sumitur per cõparationẽ ad exercitũ, vel ad pugnationẽ. Nam vt dicitur II Poli. alterũ ẽ cõpugnatio, et alterũ est ciuitas. nam hoc q dẽ scilicet cõpugnatio vtilis est secundũ quãtitatem, ꝙ̃uis sit idẽ specie: est enim cõpugnatio auxilij gratia. sicut Cap. 2

sicut enim plures homines magis trahunt nauem, quantumcunq; illi plures sint eiusdem ritus & sint similes & cõformes; sic plures homines magis bellant. Ciuitas aũt non sic, sed constituta est ad sufficientiam vitæ. Quia ergo diuersis indigemus ad vitam, oportet in ciuitate diuersitatem eẽ. Tertia via declarans & manifestans vias prædictas, sumitur per comparationem ad partes. Nam sicut quia idem corpus diuersis indiget operibus, vt ambulatione, tactu, visiõe, & auditu; ideo oportet ibi dare diuersa membra exercentia diuersos actus: sic quia ad indigentiam vitæ indigemus domibus, vestimentis, & victualibus, & alijs hmõdi; oportet in ciuitate dare diuersitatem aliqua, vt in ea reperiatur sufficientia ad vitam. Sicut ergo si non esset diuersitas in membris corporis, vt si omnia essent oculi, corpus imperfectum esset, qa licet videret, nõ posset audire, nec ambulare: sic si esset maxima conformitas in ciuitate, vt ꝙ omnes essent textores vel coriarij, ciuitas imperfecta esset, quia ad sufficientiam vitæ nõ solum indigemus calciamentis, sed etiã indigemus victualibus, & domibus; & alijs quæ requiruntur ad vitam. Quarta via sumitur per comparationẽ ad principantes & subiectos. Nam cum ciuitas sit ordo ciuium ad aliquem principantem vel dominantem; vt cũ in ciuitate oporteat dare aliquos magistratus, & aliquas præposituras; qđ non esset, nisi ibi aliqui essent dominantes, & aliqui subiecti. quare cũ hoc diuersitatem re-
1.Pol. *quirat, oportet in ciuitate dare diuersitatem aliquam.*
cap. 2. *Quinta via sumitur per comparationem ad finem. Nam*

finis

finis ciuitatis est bene viuere, & habere sufficientiam in vita; nam ciuitas est cõmunitas habens terminum omnis per se sufficientiæ vitæ: sed vt dictum est ad sufficientiam vitæ requirũtur diuersa, ideo oportet ciuitatem habere aliquam diuersitatem in se, & diuersos habere vicos, vt expediens ad vitam quod non reperitur in vno vico, reperiatur in alio. Sexta via sumitur per comparationem ad alia tota. vt nunq̃ melodia, quæ est multitudo vocum, ē bene proportionata, si sint omnes voces æquales: sed ad rectam consonantiam oportet ibi dare diuersitatem tonorum. sic pictura nunq̃ est bene ordinata, nisi ibi sit diuersitas colorum. sic & ciuitas nunq̃ bene ordinata erit, nisi sit ibi diuersitas officiorum. Decet ergo *hoc reges & principes cognoscere, ꝙ nunquam quis bene nouit regere ciuitatem, nisi sciuerit qualiter constituitur; & nisi cognoscat ꝙ oportet in ea diuersitatē esse.*

CAP. IX.

Quòd non expedit ciuitati omnia sic eē cõmunia vt Socrates ordinauit: & ꝙ reges & principes hoc decet cognoscere.

SErmo in principijs debet eē longus, eo ꝙ paruus error in principio, maximus ē in fine. Diu *ergo sunt principia pertractanda, & longis sermõibus sunt excutienda, ne circa ipsa contingat error. Quare cum in regimine ciuitatis primo sit politia ordinanda, diu inuestigandum ē, qualiter ciuitatem oportet esse vnã, & quam*

diuersitatem habere debet, & quomodo ciues decet se habere ad inuicem, quibus communicare debent, vtrum omnia deberent esse communia, & quid debeant habere proprium. Hæc enim sunt quasi principia & quasi quędã præambula ad sequentia. Volumus aũt in hoc capitulo ostendere, ꝙ nõ expedit ciuitati habere omnia cõmunia vt Socrates ordinauit: nec sequerentur illa bona quæ opinabatur Socrates, si sic ordinaretur ciuitas: credebat .n. si essent cõmunes possessiones, vxores, & filij; cessarent litigia, quia crederent ciues oẽs pueros esse filios suos, & sic esset in ciuitate maximus amor. Possumus ergo triplici via ostendere, ꝙ hoc non expedit ciuitati. Primo, quia non cessarent litigia. Secundo, quia ciues non reputarent omnes pueros proprios filios. Tertio, quia inter eos non esset magnus amor. Prima via sic patet. nam quantumcunq; possessiones essent communes, vsus tamen pertinentium ad victum esset proprius: nam sicut fieri non põt, quòd ex omnibus ciuibus fiat vnum corpus realiter; ita esse non potest, ꝙ ille idem cibus qui nutrit corpus vnius ciuis, nutriat corpus alterius. existentibus ergo possessionibus cõmunibus oporteret cuilibet distribui quæ requirũtur ad supplendam indigentiã corporalem: & quia homo nimis decipitur in proprio commodo, semper videtur ei se plus debere recipere q̃ accipiat. Immo quia impossibile est omnes ciues æqualiter esse prudentes & bonos, & esse æqualiter vtiles ciuitati, statim insurgeret rixa inter ciues, quia quilibet crederet plus esse accepturum: vt dum vnus ciuis iudicaret se

meliorem

meliorem alio, vellet secundum dignitatem suam ei fieri retributionem. Hanc autem æqualitatem non de facili esset possibile reseruari inter ciues absq; dissensione & lite, quia quilibet deceptus in iudicando de seipso, appreciatur se plus valere q̃ valeat. communitas ergo possessionis quam ordinabat Socrates ad vitandum lites, potius esset causa litigij q̃ pacis. nam (vt supra in secundo libro tetigimus) hæc est vita perfectorum, non habere proprium: perfecti autem sunt pauci. Lex ergo imponenda omnibus ciuibus & toti populo debet esse talis, secundum quam homines communiter possint viuere. Vnde & Philosophus ait in Poli. ciues non esse applicandos legibus, sed leges ciuibus. Tales enim debent esse leges, & talis debet esse ordinatio ciuitatis, quæ competat omni populo & communi vitæ; cuiusmodi non fuit ordinatio Socratis, quia inter gentes communiter viuentes absq; multis litigijs obseruari non posset. Dato tamen communitatem possessionum posse obseruare absq; litigijs, communitatem tamen fœminarum, propter quam volebat Socrates filios esse communes, non est possibile obseruari absq; litigijs. Secunda via sic patet: nam si omnia sic essent communia, non oporteret ciues omnes pueros reputare filios proprios. immo quia puerorum aliqui essent similes aliquibus ciuibus, & aliqui alijs, quilibet ciuis appropriaret sibi in filium, quem videret sibi esse similē. Vnde & Philosophus narrat II Politi. q͂ apud quasdam gentes, vt in superiori Libia, vxores sunt communes: filios tamen ciues diui- Cap. 2

dunt secundum similitudinem, quilibet enim appropriabat sibi in filios, quos videbat ei esse similes. Nam & ī alijs animalibus hoc cōtingit, quia multæ fœmellæ reddūt filios similes patribus; quemadmodū in terra Pharsaliæ quædā equa (vt Philosophus recitat) semper reddebat filium similem patri, propter quod vocata est Iusta. Nō ergo supposita cōmunitate vxorum esset bonum illud quod opinabatur Socrates. videlicet, vt ciues omnes pueros crederent esse proprios filios. Tertia via sic patet. nam supposita cōmunitate vxorū non esset tantus amor in ciuitate vt opinabatur Socrates: nam modica cōiunctio plus inducit de amore, si sit certa & nota, quā multa, si sit ignota & dubia. licet enim maior sit coniunctio patris ad filium, ꝙ patrui ad nepotem: plus tamen patruus diligeret nepotem, si firmiter crederet ipsum eē talem; ꝙ pater filium, si rōnabiliter dubitaret se eum genuisse. Nam plus est modò de dilectione in ciuitate, vt Philosophus innuit II Poli. quia vnus diligit alium tanquam filium, alius tanquam fratrem, alius tanquam nepotem, alius tanquam fratruelē (appellat autem Philosophus fratueles q sunt ex duobus fratribus nati) alius vero diligit ipsum tanquam contribuelem idest tanquam natum ex eadem tribu, vel secundum aliquam aliam cōsanguineitatem, ꝙ fuerit dilectio quam ponebat Socrates. Modica enim consanguineitas, si sit nota & certa, maiorem dilectionem causat, q̄; filiatio, si sit dubia & ignota. cōmunitas ergo illa, quam ponebat Socrates, non est expediens ciuitati. Decet autem hoc reges & principes

pes diligenter aduertere, vt sciant sic ciuitatem ordinare, vt expedit communitati ciuium.

CAP. X.

Quæ mala consequuntur, si in ciuitate vxores & filii ponantur esse communes.

PHilosophus II Poli. probat multa mala sequi in ciuitate, si vxores & filij ponantur esse communes. C. 2. 3
Quantum autem ad præsens spectat, enumerare possumus quinq; mala, quæ Philosophus tangit ibidem sequentia ex tali communitate. Primũ est, iniuria consanguineorum. Secundum, vilificatio nobilium. Tertium, iniuria filiorum. Quartum, intemperantia venereorum. Quintum, abusio parentum. Primum sic patet. nam oportet in ciuitate consurgere lites, vulnerationes, & contumelias, quæ tanto detestabiliores sunt, quanto cõmittuntur in personam magis coniunctã. expedit ergo ciuitati propter honestatem & bonitatem morum parentes esse certos de suis filijs, & quoslibet certificari de eorũ consanguineis, ne propter ignorantiam filij in proprios parentes & consanguineos inter seipsos iniurias & contumelias inferant. quare cum cõmunitas vxorum, quam Socrates ordinauit, tollat certitudinem filiorum & notitiam consanguineitatis, non est cõmendanda: quia ex hoc cõsequitur aliquos de facili propter ignorantiam iniuriari consanguineis suis. Secũdum malum sic ostenditur. nam supposita cõmunitate vxorum & filiorũ sequeretur vilificatio nobilium, & exaltatio agricolarum, & perso-

narum viliũ. nam esse non potest vxores & filios communes, nisi æqualis cura geratur de filijs nobilium, & custodum ciuitatis, quæ geritur de filijs agricolarum & personarum vilium. quare filij nobilium deprimuntur, et vilium exaltabuntur. non ergo erit amicitia inter ciues,
8.Eth. quia secundum Philosophum in Ethi. proportionale &
ca.14. æquale amicitiam soluit. cum ergo boni et nobiles sint supra viles & ignobiles, tunc est amicitia inter eos, quando quilibet se habet secundum proportionem suam, vt quando ignobiles seruient nobilibus, et nobiles eis retribuunt mercedem secundũ proportionem seruitij. Velle ergo filios ciuium communes esse, & æqualem curam geri de filijs nobilium & ignobilium, est vilificare nobiles, & exaltare ignobiles, & non saluare amicitiam inter eos. Tertium malum sic declaratur. nam supposita prædicta communitate, sequeretur incuria filiorum. nam vt dicit Philosophus VIII Ethicorũ,
Cap.6 multis esse amicũ secundũ perfectam amicitiã non contingit, nec contingit multas personas simul amare valde. nam valde amare, dicit quandã superabundantiã. Superabundãtia qdē magis est apta nata eē ad vnũ q̃ ad multos. vnde in eodem VIII concludit Philosophus, q; multis placere valde, non est facile. quare si quilibet ciuis crederet quemlibet puerorũ eē proprium filiũ, quia partiretur eius amor in tantã multitudinē, modicũ diligeret vnumquemq;, & modicum curaret de vnoquoq;. Immo quilibet ciuis, nisi esset fatuus, nullo modo suspicari posset omnes pueros esse suos filios. si ergo omnes diligerēt

tanq̃

tanquam filios, hoc esset ratione duorum vel trium puerorum, quos crederent esse proprios filios: & quia illi non essent eis certitudinaliter noti, opinabatur Socrates quod omnes alios intime diligerent propter illos. Sed vt arguit Philosophus II Politicorum propter duos vel tres vel propter paucos pueros velle magnam multitudinem diligere puerorum tanquam proprios filios, hoc est ponere parum de melle in multa aqua. Sicut ergo parum mellis totum vnum fluuium non posset facere dulcem, sic amor duorum vel trium filiorũ innumerabilem multitudinem puerorum existentium in ciuitate vna, non posset reddere placibilem & dilectam. Sed non existente dilectione ciuium ad pueros, non habebitur eorum cura debita: sequitur quod supposita communitate, quam ordinauerat Socrates, non habeatur debita cura, nec diligentia debita erga filios. Quartum malum sic ostendi potest. quia virtus generatiua est ita corrupta, & sic est insatiabilis concupiscentiæ appetitus, quod non habente viro nisi vnam vxorem, adhuc est valde difficile debite & temperate se habere erga illam. Sicut ergo prouocata gula per multitudinẽ ciborũ difficile est esse abstinentes, sic prouocatis venereis per multitudinem fœminarũ difficile ẽ & quasi impossibile ẽ esse temperatum. Quintum aũt malũ sic manifestari potest. nam nõ habentibus parentibus cognitionem de proprijs filijs & filiabus, de leui fieret abusus parentum & consanguineorum, vt quod filij cognoscerent matres, & patres filias. Socrates volens hoc incõueniens vitare, dixit, quod spectabat ad principẽ ciui-

tatis habere curam & diligentiam, ne filij coirent cum matribus, & patres cum filiabus. Sed ait Philosophus, hoc non sufficit; quia si filij & filiæ cõmunes erant, & non iudicabantur eis proprij parentes, dato ꝙ probiberetur filio actus venereus circa matrem; & patri circa filiam, nõ probibebatur eis amor libidinosus & concupiscentia, ex quo nõ manifestabatur eis parentela illa. quare cum in personis tam coniunctis non solum detestabilis sit actualis commistio, sed etiam abominabilis sit concupiscentia & amor libidinosus, reprehensibilis erat opinio Socratis de cõmunitate vxorum & filiorum. Decet ergo reges & principes sic ordinare ciuitatem, vt probibita cõmunitate fœminarum & vxorum certificentur parentes de proprijs filijs.

CAP. XI.

Quomodo expediat ciuitati possessiones esse proprias, & non communes.

Cap. 3 *ESSE res cõmunes, vt ait Philosophus II Poli. tripliciter potest intelligi. Nam in rebus deseruientibus ad victum est considerare duo. videlicet res fructiferas, vt agros, vineas, arbores: & fructum qui oritur ex talibus rebus, vt vina, frumenta, poma. Quare si sit cõmunitas ciuium erga talia, vel erunt communes res fructiferæ, & diuidentur fructus: vel possessiones erũt propriæ, & fructus redigentur in commune, qđ antiquitus (vt recitat Philosophus) apud quasdam nationes fiebat: vel*

vel vtrũq; erit commune tam res fructiferæ ꝙ fructus, vt Socrates ordinauit. volebat enim vt superius tangebatur, ꝙ si nihil esset proprium in ciuitate nec possessiones nec fructus nec filij nec vxores, ꝙ nulla dissensio oriretur in ciuitate. Videtur autem hæc ordinatio Socratis (vt Philosophus ait) superficietenus considerata valde expediẽs ciuitati: cũ enim quis audit ciuitatem sic ordinatam esse vbi est tanta cõmunitas ciuium, reputat eam felicem esse, & existimat ciues se maxime diligere, & absq; litigio viuere, inter quos tanta cõmunitas obseruatur. sed vt dicitur secundo Poli. in actibus particularibus oportet ad experientiam recurrere: experti enim sumus ꝙ habentes aliqua communia, plura litigia inter se habent, ꝙ̃ si quilibet propria possideret. Possumus autem triplici via inuestigare, ꝙ si res ciuium cõmunes essent, plura litigia in ciuitate consurgerent, ꝙ̃ si grauderent possessionibus proprijs. Prima via sumitur ex parte possessionum cõmunium. Secunda ex parte communicantium in rebus illis. Tertia ex parte imparitatis ciuium. Prima via sic patet. nam cum aliquid est cõmune aliquibus, cum vnus ab vsu & fructu illius rei communis propter alium impeditur, consurgit lis & discordia inter eos. Videmus enim fratres vterinos propter hæreditatem quam cõmunem habẽt, multa habere litigia, dum vnus hæreditate illa non vtitur prout alteri expedire videtur. Si ergo fratres vterini qui pauci sunt & firmiter credunt se esse tanta consanguinitate cõiunctos, multa habent litigia, quia hæreditatem habent cõmunem: quanto magis inter ipsos ciues, si om-

nia eis essent cõmunia, multa orirentur litigia, cum ipsi multi sint & diuersarum volũtatũ, nec sit inter eos tanta coniunctio consanguinitatis, sicut inter vterinos fratres. nam & si fieret vt Socrates dicebat, ꝙ omnes ciues propter cõmunitatem mulierum & vxorũ crederent se esse consanguinitate coniunctos; attamen inter eos secundum rei veritatem non esset tanta consanguinitas, sicut inter fratres vterinos. Immo illa consanguinitas, quæ inter illos existeret, certa & nota esse nõ posset, vt in præhabitis probabatur. Si ergo certa consanguinitas non tollit dissensionem paucorum habentium hæreditatem cõmunem, multomagis infra huiusmodi dissensionem nõ posset tollere inter multos, vt inter omnes ciues. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex parte communicantium in hæreditate communi. nam quanto aliqui plura habent communia, tanto magis ad inuicem conuersantur: sed cum esse non possit, aliquos valde & diu conuersari ad inuicem, nisi inter eos litigia oriantur; ex parte ipsorum communicantium in hæreditate communi, eo ꝙ oporteat eos valde ad inuicem conuersari, ostenditur vt plurimum homines habere lites & iurgia. propter quod Philosophus ait II Poli. ꝙ ab ipsis famulis, quibus plurimũ indigemus propter ancillares administrationes, maxime offendimur, & indignamur erga illos, q̃a oportet nos habere ad illos multa colloquia, & diu cõuersari cum illis. Quare si inter dominos & famulos quos habẽt ita subiectos propter diuturnã conuersationem tot litigia oriuntur, quanto magis orirentur inter ciues quorũ vnus

alteri

alteri subesse non vellet, si haberent hæreditatẽ cõmunẽ, & si oporteret eos valde ad inuicem conuersari. Tertia via sumitur ex parte imparitatis ciuiũ. nam si omnibus ciuibus essent hæreditates cõmunes, q̃a valde difficile esset & valde sumptuosum tantam multitudinẽ extraneorũ quærere qui possent tantam terram colere: expediret ciuitati sic diuidi, vt aliqui ciuium terrã colerent, aliqui vero insisterent circa custodiã ciuitatis, quæ & Socrates concedebat. cum ergo custodes ciuitatis nobiliores sint agricolis, tanquam meliores & nobiliores estimarent se plus esse accepturos de fructibus possessionum, q̃ illi. Insurgeret igitur dissensio inter eos, quia agricolæ magis laborãtes circa possessiones, minus de fructibus caperent. Considerata ergo infirmitate hominum, & diligenter viso, q̃ cõmuniter populus à via perfecta deuiare, expedit ciuitati, ne inter ciues oriantur dissensiones & iurgia, non sic esse possessiones communes, vt Socrates statuebat. Via autem Philosophi, si consideretur modus & status hominum, est expeditior ciuitati: ait enim possessiones & res ciuium debere esse proprias, & communes. proprias quidem quantum ad dominium, communes vero propter virtutem liberalitatis. Diligenter igitur inspecta humana conditione, prout communiter populus obseruatiuus est legum & laudabilium ordinationum, expedit cuilibet habere res & possessiones proprias quantum ad dominium: nam quilibet dominans bonis proprijs adhibebit debitam diligentiam circa illa. Expedit autem talia esse communia secundum liberalita=

liberalitatem: quia ciues inter se debent liberales esse, cõmunicando sibi inuicem propria bona. Vnde & apud Lacedæmones, vt recitatur secũdo Politi. tanta erat liberalitas, ꝙ licet quilibet haberet propria bona quãtum ad dominium, tamen propter liberalitatem quantum ad vsum erant illis ciuibus communes serui, & equi, & canes: quilibet enim ciuium cũ indigebat, absq; alia requisitione vtebatur alterius equis, canibus, & seruis.

CAP. XII.

Quòd reges & principes non debent disponere ciuitatẽ sic, ꝙ mulieres ordinentur ad opera bellica, vt Socrates statuebat.

VT in præcedentibus dicebatur, Socrates statuit mulieres instruendas esse ad opera bellica, & debere bellare, sicut & viri: assumens exemplum ex bestijs, ex quibus tam mares ꝙ̃ fœminæ bellant. Sed ꝙ reges & principes, & vniuersaliter illi quorum est ciuitatem disponere, non debeant ordinare mulieres ad opera bellica, sed viros, triplici via venari possumus, secundum tria quæ requiruntur ad bellum. Homines enim bellatores decet eẽ mente cautos & prouidos: corde viriles & animosos: corpore robustos & fortes. Cautela enim & prouidentia est necessaria in bellis. nam aliquando propter cautelas adhibitas plus superãtur hostes ex sagacitate ꝙ̃ ex fortitudine: pauci enim bellatores si sint sagaces

& indu-

& industres superant multos non fortitudine sed prudentia. Mulieres ergo, quia habent consilium inualidum, & ab vsu rationis deficiunt, nec sunt ita industres & prouidæ sicut viri, non sunt ordinandæ ad opera bellica. Nam in bellis magna cautela & industria est adhibenda, quia secundum Vegetium in De re militari, si alia male acta recuperari possunt, casus tamen bellorum irremediabiles sunt. ex ipsa igitur industria, quæ requiritur in bellantibus, arguere possumus mulieres instruendas non esse ad opera bellica. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex virilitate & animositate, quæ requiritur in bellantibus. nam vt dicitur III Ethi. finis & terminus omnium terribilium, est mors: opera ergo bellica requirunt hominem inpauidum & animosum, eo ꝙ bellātes opponant se periculis mortis: mulieres autem cōmuniter sunt pauidæ & inuiriles, quod contingit eis tam ex fragilitate corporis ꝙ̄ ex frigiditate complexionis: nam (vt dicebatur supra) frigiditas viam timori præparat; frigidi enim est constringere & retrahere: animosi vero & virilis est ad alia se extendere; calor enim reddit habentem animosum & virilem, frigiditas vero timidum & pusillanimū. quare mulieres, quæ sunt pauidæ & pusillanimes, ad opera bellica destinari non debent. In bellis enim melius ē pauidos expellere, ꝙ̄ eos in societate habere. nam cum humanum sit timere mortem, viriles etiam & animosi trepidant videntes timidos trepidare: ne igitur reddantur bellantes pusillanimes, quos cōstat esse timidos oportet ab exercitu expelli. Ca. 6.

Tertia

Tertia via sumitur ex parte fortitudinis corporalis. nam cum bellantes oporteat diu sustinere armorum pondera, & dare magnos ictus, expedit eos habere magnos humeros & renes ad sustinendũ armorum grauedinem, & habere fortia brachia ad faciendũ percussiões fortes: mulieres igitur eo ꝙ habẽt carnes molles & deficiũt à fortitudine corporali, ad opera bellica ordinari non debent. Ratio autem quæ mouit Socratem ad hoc ponẽdum sumpta à similitudine bestiarum, insufficiens est: quia secũdum Philosophum II Poli. bestijs nihil attinet œconomice, nec participant ratione. Hominis ergo est secundũ debitam œconomiam & secundum debitam dispensationem ordinare domũ & ciuitatem. quare in ijs, in quibus bestiæ præter rationem agunt, eas sequi non debent.

CAP. XIII.

Quòd reges & principes non sic debent disponere ciuitatem, vt semper idẽ in eisdẽ magistratibus præponantur.

DIcebat Socrates semper eosdẽ debere esse principes in ciuitate. Loquebatur.n.de principatu prout sumitur pro quolibet dominio, vel ꝓ quolibet magistratu, siue ꝓ qualibet præpositura. Possumus autem triplici via ostendere, ꝙ non sit expediens ciuitati semper præponere eosdem in eisdem magistratibus. Prima via sumitur ex parte regiæ maiestatis, vel cuiuscũq; alterius cuius est tales dignitates tribuere. Secunda ex parte ipsorum præ=

præpositorũ. Tertia ex parte ciuiũ. Prima via sic patet. nam vt dicitur V Ethi. principatus virũ ostendit. prius enim ꝙ *assumantur homines ad aliquã dignitatem, nõ sic manifestatur eorũ bonitas & malitia. nam quia persona priuata nõ sic potest iniustificare, vt publica & habens potestatem; & q̃a non tot oculi respiciunt personã priuatam* ꝙ *publicam, non scitur qualis sit vir, donec est persona priuata nõ habens potestatem, sicut cognoscitur post*ꝙ *ad aliquam præposturã vel ad aliquem magistratum assumitur. Quare cũ deceat regiam maiestatem & vniuersaliter omnem ciuem, cuius ẽ magistratus & præposituras distribuere, cognoscere quales præficiant præpositos & magistros; si principatus & magistratus & vniuersaliter quælibet præpositura virũ ostẽdit & manifestat, expedit tribuentem præposituras & magistratus super ciues prius experiri quales sint quos præfecit in præpositos vel magistros, et postea experimẽto assumpto debet eos in dictis officijs affirmare, vel ad maiora assumere prout ei videbitur melius expedire. Secũda via ad inuestigãdũ hoc idem, sumitur ex parte ipsorũ præpositorũ. nam multa mala & multas iniustitias cõmitterent præpositi ciuitatum, si scirent se esse perpetuò tales, à quibus cauerent si considerarent se esse ab huiusmodi officio remouendos. Tertia via sumitur ex parte ipsorum ciuium, quibus huiusmodi præpositi præponuntur. Nam sicut medici non est consiliari de sanitate, sed eius est intendere sanitatem tanquam finem: sic cuius est ciuitatem ordinare, non est consiliari de* Cap. 1

pace & de concordia ciuium. nam vt dicitur III Ethi. consilium non est de fine, sed de ijs quæ sunt ad finem. pacem enim & concordiam ciuium debet intendere rector ciuitatis tanquam finem. Sic ergo disponenda est ciuitas, vt conseruetur in pace, & vt ibi seditiones nõ insurgant. Mutare autem aliquando magistratus & principatus, & distribuere eos diuersis personis, vt innuit Philosophus II Poli. videtur facere ad quietum & pacificum statum ciuium. nam si spretis alijs semper ijdem in magistratibus & præposituris præficiantur, alij videntes se esse despectos ad seditionem consurgunt, & ciuitatem turbant. Hanc autem tertiam rationem improbantem ordinationem Socraticam tangit Philosophus II

Cap. 3 Poli. cũ ait, ꝙ Socrates semper facit eosdem principes. quòd est seditionis causa apud nullam dignitatem possidentes: videntes enim nullã dignitatem possidere, si contingat eos esse viriles & animosos, seditiones mouent.

CAP XIIII.

Quòd nõ sic ordinanda est ciuitas, sicut Socrates statuebat.

QVia credimus Philosophos determinãtes de Politijs, & de ordine ciuium, non sine ratione locutos fuisse: ideo benę se habet eorum opiniones tractare, nõ ostentationis causa, sed quia hoc requirit præsens methodus, quam intendimus tradere de regimine ciuitatis, & regni. Viso .n. qd circa hoc senserunt Philosophi, & per-

& pertractatis eorum opinionibus, clarius apparebit quid circa huiusmodi regimen sit censendum. Quare cū patefactum sit in praecedentibus, non expedire ciuitati possessiones, vxores, & filios esse communes, vt Socrates statuebat; nec esse decens, mulieres ordinari ad opera bellica; nec esse vtile, eosdem semper in eisdem magistratibus praefici, vt Socrates statuisse videbatur. Restat ergo exequi de iussione & ordine ciuitatis, quam Socrates ordinauit. Dicebat enim Socrates, vt supra tangebam, ciuitatem quinq; in se debere habere: videlicet principem, consiliarios, bellatores, artifices, & agricolas. Volebat enim bellantes esse partem ciuitatis distinctā ab alijs ciuibus. Numerum autem bellantium statuebat, dicens, in qualibet ciuitate debere eē ad plus quinq; milia, ad minus mille. Huiusmodi autem statutum quantum ad bellatores tripliciter improbari potest, secundum tria quae de ipsis bellantibus Socrates statuebat. Primo enim dicebat eos esse alios & distinctos ab alijs ciuibus. Secūdo statuebat magnam multitudinem bellatorum. Tertio ponebat eos in quodam determinato numero. Prima via sic patet: nam semper bonum commune praeponendū est bono priuato: naturale enim est partem se exponere periculo pro toto, vt brachium statim exponit se periculo pro defensione corporis, praeter ergo ordinem naturalem agit quilibet ciuis, si non exponat se periculo pro defensione patriae. nō ergo sic seperandi sunt bellatores ab artificibus & ab alijs ciuibus, ꝙ ciues alij pro defensione patriae bellare nō oporteat. melius est ergo dicere in ci-

2. Pol. cap. 4.

Cap. 4.

uitate tot esse bellatores & defensores patriæ, quot sunt ibi ciues valentes portare arma, quam seperare bellatores ab alijs ciuibus. Secunda via sic patet. nam constituere tantam multitudinem bellatorum in qualibet ciuitate, vt quinq; milia, vel etiam mille, esset valde difficile & onerosum ipsis ciuibus. Onerosum enim & difficile esset ciuibus vnius ciuitatis sustentare mille viros in stipendijs communibus, quorum nullum esset aliud officiũ, nisi bellare, cum adesset oportunitas: & onerosius & quasi omnino importabile esset sustentare sic quinq; milia: oporteret enim ciuitatem illam habere possessiones quasi ad votum, vt posset ex communibus sumptibus tantam multitudinem pascere. propter quod Philosophus II Politicorum reprehendẽs Socratem de huiusmodi ordine ciuitatis, ait, quod oportet ciuitatem illam sic institutam esse in regione Babilonica, vbi forte propter magnitudinem desertorum est magnum spatium terrarum, ex quo posset magna multitudo pasci. Difficile est enim, vt Philosophus innuit, præter ipsos ciues & præter mulieres, famulos & liberos, pascere tantam multitudinem bellatorum. Tertio delinquebat Socrates in ordinando ciuitatem, in constituendo determinatum numerum bellatorum. nam secundum Philosophum II Politicorum, volens ponere leges vel facere ordinationem aliquam in ciuitate, ad tria debet respicere. scilicet ad homines, ad regionem, & ad loca vicina. Si quis ergo vellet præter ciues statuere aliquos bellatores viuentes ex communibus fructibus ciuitatis, ad tria deberet

Cap.4

beret respicere. Primo ad ciues: nam si ciues ipsi essent pusillanimes & inutiles ad bellum, indigeret maiori copia bellatorum sic se habentium. Secundo inspiciendum esset ad regionem: nam quanto ciuitas illa maiori regione & maiori terrarum spatio potiretur, tanto sustentare posset maiorem numerum bellantium. Tertio aspiciendum esset ad loca vicina, vt vtrum ciuitas illa haberet circa se vicinos amicos vel inimicos, pusillanimes vel viriles. nam variatis conditionibus vicinorum, oportet aliter & aliter determinare de cõditionibus bellantium. quare cum ars & scientia non possit esse circa particularia signata, volens tradere artem de regimine ciuitatum, non potest statuere determinatum numerum bellatorum: sed talia relinquenda sunt iudicio prudentis rectoris considerantis conditionem ciuium, modũ regionis, & circumstantias vicinorum.

CAP. XV.
Quòmodo positio Socratis circa regimen ciuitatis trahi possit ad bonũ intellectum.

NArrabatur autem supra, ꝙ Socrates & discipulus eius Plato dixerunt, ciuitatem sic esse regendam & gubernandam, vt ciuibus cõmunes essent vxores, & filij, & possessiões. Quod si intelligitur vt verba sonãt, stare non põt, vt est ꝑ habita manifestũ. Quia modus fuit Platonicorum metaphorice loqui quem modum loquendi

forte ipse Socrates habebat, cũ Plato eius discipulus fuisset. Si volumus non vt verba sonant intelligere dicta Socratica, saluare poterimus positionem eius. Omnia enim esse ciuibus communia secundum rei veritatem non possibile neq; vtile: tamen secũdum amorem, & dilectionem debet ibi saluari cõmunitas. Sicut enim quilibet ciuis debet diligere ciues alios, sicut seipsum: sic debent diligere vxores, filios, & possessiones aliorum, sicut & proprias. Hoc ergo modo ciuibus omnia debent esse cõmunia, vt quilibet intendat bonum cõmune & bonũ omnium, & sit solicitus (cũ adest facultas) de rebus aliorum, ac si essent suæ. In vxoribus autem ex filijs debet reseruari communitas quantum ad amorem: sed in possessionibus non solum debet reseruari cõmunitas quantum ad amorem vt ꝙ omnes ciues cõmuniter bonum diligant vniuscuiusq; ciuis, sed etiam quãtum ad communicationem & quãtum ad liberalitatem: qa quilibet ciuis debet alijs ciuibus (vt dictat ratio) bona sua cõmunicare. Saluauimus igitur dictum Socraticum quãtum ad cõmunitatem ciuium: sic etiam saluare possumus dictum eius quantum ad vnitatem ciuitatis. Nam cum dixit ciuitatem debere eẽ maxime vnã, forte non intellexit de vnitate habitationis, vt ꝙ omnes ciues habitare deberent in vna domo, ita ꝙ in ciuitate non essent plures domus vel plures vici: nec de vnitate artificum, vt ꝙ non essent in ciuitate diuersæ artes, vel diuersi artifices: nec de vnitate eorum quæ requiruntur ad sufficientiam vitæ, vt ꝙ non essent in ciuitate plura & diuersa prout requirit indigentia

digentia vitæ. Sed forte vnitatem hmõdi ad amorem & dilectionem referre volebat, vt quod tunc esset ciuitas optima, quando ciues se amando & diligendo maxime vnirentur. Sic ergo exposita mente Socratis de communitate rerum & de vnitate ciuium, verũ est q̃d ipse opinabatur, ꝙ in ciuitate esset maxima pax, & non orirentur ibi litigia. nam proprius amoris effectus, esse videtur pax, & concordia. Quod vero Socrates addebat de mulieribus, ꝙ ordinandæ essent ad opera bellica. saluari potest non intelligendo hoc simpliciter, sed in casu. Posset enim casus cõtingere, ꝙ & mulieres bellare oporteret. Multotiens autem circa partes Italiæ hoc contigit, ꝙ viris deserentibus ciuitatem, & euntibus in exercitium supra ciuitatem aliquam, dum viri etiã in exercitu existerent, inuasa est eorum ciuitas ab hostibus, propter q̃d oportuit & mulieres propter penuriam ciuium defendere ciuitatẽ. Quòd aũt vlterius addebat, ꝙ semper oportet eosdem in magistratibus præferri, vt ꝙ semper debẽt esse idem præpositi & baliui: forte sic debet intelligi, vt semper principẽtur ijdem, idest ornati eisdem virtutibus. Quòd autem ciuitatem diuidebat in agricolas, artifices, & bellatores, volens ciuitatem ad minus mille continere bellatores. forte per bellatores intendebat nobiles, quorũ non est manibus operari. Cum enim in ciuitate quidam manibus operentur vt colentes terram, & artifices: quidam vero non, vt nobiles: hi videlicet nobiles potissime debent defendere patriam, & eorum maxime est vacare circa armorũ industriam. Volebat ergo Socrates po-

litiam aliquam non debere nominari ciuitatem, nisi saltem contineret mille nobiles, quos p quandam excellentiam vocabat bellatores.

CAP XVI.

Quomodo philosophus Phaleas statuit ciuitatem ordinandam esse.

Cap. 5 PRæter Socratem & Platonem quidam alius nomine Phaleas, vt narrat Philosophus II Poli. intromisit se de ordine ciuitatis, statuens quomodo posset optime politia ordinari. Dicebat autem, q inter cætera quæ debet intendere legislator & rector politiæ, est, quomodo ciues habeant possessiones æquatas. Volebat .n. tunc eē ciuitatem optime ordinatã, si nullus ciuiũ haberet plures redditus, vel maiores possessiones, q̃ alter. qđ vt dicebat à principio quãdo ciuitas cõstituitur, faciliter fieri poterat: qa viso numero ciuiũ & cõputata multitudine camporum, de facili rector ciuitatis posset diuidere æqualiter possessiones illas inter ciues. Sed ciuitate iam constituta, & ciuibus iam habentibus possessiones inæquales, difficilius erat hoc ad æqualitatem reducere. Statuit .n. Phaleas ciuitatis rectorem hoc modo reducere hanc inæqualitatem ad æqualitatem mediantibus dotibus, statuendo q pauperes cõtrahant cũ diuitibus: & in cõtrahendo accipiant dotes, & nõ dent. pauperes ergo accipiendo magnas dotes à diuitibus poterũt æquari eis in possessiõibus. Potuit aũt Phaleas triplici via moueri ad hoc statuendum.

dum. Primo quidem moueri potuit, vt cessarent litigia. Secundo, vt remouerentur iniuriæ & contumeliæ. Tertio, ex his quæ videbat in politijs alijs. Prima via sic patet. nam ciues valde litigant pro possessionibus: sunt enim communiter nimis cupidi ad habendum redditus, & possessiones; vnde & propter hoc multa litigia oriũtur. quare si ciues haberent possessiones æquales, & scirent se non posse excedere suos conciues in possessionibus, frustra propter hoc insurgerent lites & placita. nam dato q alter litigantium causam obtineret, nõ multum ex hoc gaudere posset, quia oporteret ipsum per dationem dotium æquari in possessionibus alijs ciuibus. Sic etiam perdens placitum, non multum amitteret: quia accipiendo dotes, æquaretur alijs in diuitijs. viderentur ergo omnino cessare placita, si ciues haberent possessiones æquatas. Secunda via sumitur, vt tollantur de ciuitate iniuriæ & contumeliæ. nam ex eo q ciues libenter sibi possessiones appropriant, dicente, Hoc est meum, non solum insurgunt lites & placita; sed etiam iniuriæ & contumeliæ. nam pro acquirendis possessionibus inferunt sibi ciues iniurias & contumelias in personis proprijs. fiunt autem in ciuitate furta, rapinæ & homicidia propter cupiditatem possidendi diuitias. quare si ciues non possent se excellere in possessionibus, & haberent æquales diuitias, vt videtur, omnia hæc cessarent. Tertia via sumitur ex his quæ videbat in ciuitatibus alijs. nam in multis politijs bene ordinatis magna cura fuit legis-

latoribus de possessionibus ciuiũ: ideo Phalas forte mo-tus ex his quæ videbat in politijs alijs, statuit potissime curandum esse de possessionibus ciuium, volens eos æqua-tas possessiones habere.

CAP. XVII.

Quòd non oportet possessiones in ciuitate esse æquatas, vt Phaleas statuebat.

Cap. 5 *SI consideretur dicta Philosophi II Politicorũ, quan-tum ad præsens spectat, possumus triplici via vena-ri, ꝙ nõ oportet possessiones æquatas esse, vt Phaleas sta-tuebat. Prima via sumitur ex parte procreationis filio-rum. Secunda, ex parte iniuriarum. Tertia, ex parte virtutum, quas decens est habere ciues. Prima via sic pa-tet. nam ad rectum regimen ciuitatis non potest imponi lex, vt ciues habeant possessiones æquatas, nisi statuatur ꝙ habeant æquales filios: frustra enim ponitur lex quæ*
Cap. 1 *conseruari non potest. nam secundum Philosophum IV Poli. non solum debet esse cura ꝙ leges instituantur, sed etiam ꝙ legibus obediatur, & ꝙ leges obseruẽtur. quare si singuli ciues possessiones æquatas habeãt, & vnus ha-beat plures filios ꝙ̃ alter, succedentibus filijs in hæredi-tates parentum soluta erit lex Phaleæ. quare non habe-bunt possessiones æquales. Cum ergo quanto aliquid in plures partes diuiditur, tanto minus percipiat vnusquisq; de illo, esse non potest, quòd semper ciues habeant pos-sessiones æquatas, nisi totidem filij procedant ab vno ci-*

uium; quot procedunt ab alio: sed quia aliqua connubia sunt omnino sterilia, aliqua vero sunt fœcūdiora ꝙ alia, non est possibile statuere in ciuitate omnes ciues habere æqualem numerum filiorū. propter quod ex parte procreationis prolis manifeste ostenditur prædictam legem non esse congruentem; eo ꝙ congrue obseruari nō possit. Secunda via sumitur ex parte iniuriarum, quæ possunt in ciuitate consurgere, quas legislator summo studio cauere debet. Spectat enim ad principem, omnem curam habere ne ciues sint insolentes; & ne sibi innicem iniurias inferāt: sed si in ciuitate statuitur pauperes æquari diuitibus in possessiōibus, accipiēdo magnas dotes ab eis, & non dando dotes illis, contingit multotiens diuites fieri pauperes, & ecōuerso. Nam si diuites aliqui plures habent filios ꝙ pauperes, diuiditur possessio diuitum in plures partes, ꝙ pauperū: & filij diuitum pauperiores erūt, ꝙ filij pauperum. Ex hoc autem dupliciter contingent iniuriæ, & iurgia in ciuitate. Primo quia pauperes cū ditantur nesciunt fortunas ferre, vt plane ostendit Philosophus II Rhe. Iniuriabūtur ergo alijs. Filij enim pauperum inflati, eo ꝙ videant se plus alijs in diuitijs abundare, iniustificabunt in eos, & fient iniuriæ in ciuitate. Rursus, huiusmodi iniuriæ & contumeliæ orirentur inter ciues non solum ex parte filiorum pauperū, sed etiā ex parte filiorum diuitum: quia vt dicitur II. Poli. opus est ad pacem ciuitatis filios diuitum non esse insolentes. quare cum filij diuitum vt plurimum sint magnanimi & magni cordis si videāt se eē despectos & pauperes exaltatos

Ca. 2.

Cap. 5

tatos, non valentes se continere, fient insolentes, & turbabunt alios. Tertia via ad ostendendum legem Phaleæ non eẽ decentem de æquatione possessionum, sumitur ex parte virtutum quas decet habere ciues: decet enim ipsos esse liberales & temperatos: non ergo bene dictum est ꝙ ad bonũ regimen ciuitatis sufficit ciues habere possessiones æquatas, nisi aliquid determinetur de quantitate possessionum illarum: possent enim ciues adeò modicas possessiones habere, ꝙ oporteret eos ita parce viuere ꝙ opera liberalitatis de facili exercere nõ valerent. Rursus habendo possessiones æquatas possent ita abundare in eis, & adeò deliciose viuere, ꝙ non contingeret ipsos temperatos esse.

CAP. XVIII.

Quòd principalis intentio legislatoris debet esse circa repressionem concupiscentiarũ, & non circa æqualitatem possessionum, vt Phaleas ordinauit.

REges & principes, & vniuersaliter eos quorum est leges ferre, decet aliquas leges statuere circa possessiones ciuium. nam & Solon, q̃ circa ferendas leges dicebatur peritus & doctus, multas statuit possessiones ciuium. Sic etiam apud Locros, vt recitat Philoso-
Cap. 5 phus II Poli. lex erat, ꝙ ad hoc vt antiquæ sortes seruarentur illesæ, nulli licebat possessiones vendere, nisi posset sufficienter ei ostendere aliquod magnũ infortunium

accidisse

accidisse. Sunt .n. multa determinanda in legibus circa possessiones, sed nõ expedit hoc lege statui circa ipsas, vt ciues possessiones æquatas habeant; nec intentio legislatoris principaliter esse debet circa possessiones, sed principalius debet intendere reprehensionem concupiscentiarum, eo quod radix malitiarum non sunt possessiones exteriores, sed cõcupiscentia: radix.n.omniũ malorum est cupiditas. Si ergo morbus magis curari debet in radice & in causa quam alibi, magis debent intendere rectores ciuium circa reprimendas concupiscentias quam circa alia, vt plane probat Philosophus II Poli. Sed de hoc inferius diffusius dicemus. Meminimus tñ, nos edidisse quendam tractatũ De differentia Ethicæ Rhetoricæ & Politicæ, *vbi dicta superficialiter considerata contradicere videntur his quæ nunc diximus. Sed illa controuersia infra tolletur.* Ad *præsens autem scire sufficiat, principalem intentionem legislatoris non debere esse circa possessiones exteriores mensurandas. quod triplici via venari possumus.* Prima *sumitur ex parte honorum, quos homines appetunt. Secunda ex parte delectationum, quas insequuntur. Tertia ex parte tristitiarum, quas fugiunt.* Prima *via sic patet. credebat enim* Phaleas *omnia iurgia ciuitatis insurgere propter possessionem & dominiũ exteriorum rerum: & sic opinando fallebatur, quia & si pauperes homines eo quod minus egeant exteriori substantia vt plurimum litigant propter exteriorum substantiam, personæ tamen nobiles & gratiosæ magis turbantur & indignantur, si nõ possint consequi honorem debitum*

1.Ti.6.

Cap.5

debitum & condignum. Quare si ciuium quidam personæ sunt pauperes, quidam gratiosæ & honorabiles: spectat ad legislatorem nō solum statuere vt possessiones debite ordinentur, sed etiam vt honores decenter & iuste distribuantur. & tanto principalius debet hoc intendere circa honores, quanto litigia inter personas honorabiles sunt magis detestanda, q̃ inter personas alias. Secunda via ad inuestigādum hoc idem sumitur ex parte delectationum, quas homines vt plurimum insequūtur. nō enim homines solum iniustificant, & iniurias inferunt in res exteriores propter auaritiam: sed etiam iniuriantur in filias, & in vxores ciuium propter delectationem, & intemperantiam. Decet ergo reges & principes nō omnes leges ferre circa possessiōes mensurandas, vt ꝙ quilibet quod suum est possideat: sed multa ordinare decet circa passiones reprimendas, ne ciues sint intemperati, et iniurientur in vxores, & in filias aliorum. Immo tantò magis solicitari debent circa hoc q̃ circa illud, quantò vxores & filiæ sunt quid magis coniunctum q̃ exteriores substantiæ. Tertia via sumitur ex parte tristitiarū, quas homines pro viribus fugiunt: volunt enim homines gaudere delectationibus absq; tristitijs, ideo iniuriantur alijs in se non solum propter supplendam indigentiam, vt propter tollēdam famem, & repellendū frigus: sed quia existimant alios posse eorū delectationibus impedire, vel q̃a existimant eis posse tristitiā inferre. nō ergo solū ꝓpter possessiōes sūt instituēdæ leges, vt statuebat Phaleas: sed & ꝓpter alia, vt ē ꝑ habita sufficiēter expressum.

Cap.xix.

CAP. XIX.

Qualis fuit politia Hippodami & quid Hippodamius Philosophus statuit circa regimen ciuitatis.

PRæter Socratē & Phaleam fuit quidā alius Philosophus nomine Hippodamus, intromittēs se de regimine ciuitatis, statuens multa pertinentia ad regimen ciuium. Videntur autem quasi ad sex reduci quæ statuebat circa huiusmodi regimen. Primo enim statuit quædam pertinentia ad multitudinem & distinctionem ciuium. Secundo determinat de distinctione possessionum. Tertio de distinctione iudiciorum. Quarto de distinctione iudicantium. Quinto de modo iudicandi. Sexto & vltimo statuit quasdam leges tangentes diuersa genera personarum. Hippodamus autem statuens suam politiam, primo intromisit se de multitudine & distinctione ciuium, dicens ꝙ optima quantitas ciuium est circa decem milia virorum. Hanc autem quantitatem distinxit in tres partes, videlicet in bellatores, artifices, & agricolas. Volebat autem bellatores debere habere arma, & non terram. Agricolas vero terram, sed non arma. Artifices quidem nec terram nec arma. Videtur enim homo (quantum ad præsens spectat) tribus indigere. uidelicet victu, potu, & cibo propter calorem naturalem consumentem huiusmodi radicale: Secundo indiget domo; & vestitu, & alijs artificijs propter intemperiem aeris. Tertio indiget defensione propter hostes extrinsecos,

eos, & propter seditiones, & litigia, quæ possunt in ciuitate contingere. Ad hæc enim tria deseruiunt prædicta tria genera virorum. Quia quantũ ad victum satisfaciunt agricolæ: vt intelligamus per agricolas, omnes colẽtes terras & vineas, & vniuersaliter omnes pastores animalium. Sed quantum ad domos, & vestimẽta, & alia artificia satisfaciunt artifices. Quantum vero ad defensionem deseruiunt bellatores. Sic ergo determinauit dictus Philosophus de multitudine & de distinctiõe ciuium, Secundo intromisit se & determinauit de distinctione possessionum, diuidens totam regionem idest totum territorium ciuitatis in tres partes. videlicet in partem sacram, cõmunem, & ꝓpriã. Partem sacram attribuebat cultui diuino, cõmunem bellatoribus, propriam agricolis. Dicebat autem tunc territoriũ ciuitatis optime diuisum esse, si pars tribueretur ministrantibus in templis diuinis, quam appellabat sacrã: pars vero bellatoribus, quam appellabat cõmunem, eo ꝙ bellatores cõmuni bono vt defensioni patriæ vacare debeant: pars vero esset ꝓpria ipsis agricolis: artificibus quidem nullã partem tribuebat territorij, eo ꝙ ex arte sufficiẽter viuere possent: nec etiã bellatoribus tribuebat territoriũ tãquam ꝓpriũ, sed solum tribuebat eis arma. dicebat autem debere esse aliquod territorium cõmune, de quo bellatores viuerent quasi de communi ærario. Tertio intromisit se de distinctione iudiciorum. dicebat enim omnia iudicia debere esse de tribus, secundũ quod de tribus litigant ciues: videlicet de nocumento, iniuria, & morte. quicunq; enim

in iusti-

iniustificat in alium, vel iniustificat in res nocendo & damnificando ipsum: vel in personã. & hoc dupliciter, vel dehonorando eam, faciendo ei opprobria & vituperia: vel offendendo ipsam, faciendo ei percussiones & vulnera. Iniustificationes aũt quantum ad res appellabat nocumentũ: sed iniustificationem quantũ ad honorationem personæ vocabat iniuriã: offensiõem quidem ipsius personæ quantum ad percussiones & vulnera nominabat mortem, quia talia ad mortem ordinantur, eo ꝙ omnis passio magis facta abijciat à substantia. Quarto intromisit se de distinctione iudicantiũ. dicebat enim debere esse duo genera iudicantiũ, & duplex prætorium. vnum ordinarium, in quo discuterentur causæ: & aliud principale, ad quod reducerentur appellationes. volebat quidem principale prætorium, vt narrat Philosophus II Politicorum, debere esse ex senibus electis: vt si causæ male iudicatæ fuerunt in prætorio ordinario, senes illi electi & boni testimonij rectificant ipsas. Quinto intromisit se de modo iudicandi. volebat enim in vtrisq; prætorijs tam in principali ꝙ̃ in ordinario iudicia fieri debere sine collatione iudicum inter se. Dicebat autem ꝙ audita causa quilibet iudex per se cogitaret, & postea in pugillaribus scriptam adduceret suam sententiã: vt si incusatus simpliciter condemnandus esset, iudex simpliciter cõdemnationem scriberet: si vero simpliciter absoluendus, pugillarem portaret vacuum: sed si aliquo modo condemnandus & aliquo absoluendus, per scripturã determinaret illud. Philosophus autem II Poli. Cap. 6

vbi

Cap.6 vbi positionem dicti Philosophi narrat, assignat, quare Hippodamus sic statuit. Credebat quidẽ ꝙ si iudices iuramento essent astricti vt dicerent ꝙ sentirent, forte degenerarent timendo coram alijs dicere qđ sentiunt. Ideo ordinauit ꝙ quilibet priuatim sentẽtiam suam scriberet. Sexto statuit quasdam leges, tangentes diuersa personarum genera. statuit autem quatuor, quarum prima tangebat sapientes, secunda bellatores, tertia tantum populum, quarta principem. quantum ad sapientes statuit, ꝙ quicunq; inueniret aliquid, quod esset expediens ciuitati, ꝙ retribueretur ei debitus honor. Quantum ad bellatores ordinauit, ꝙ filij eorum, qui morerentur in bello facto pro defensione patriæ & pro bono ciuitatis, acciperent cibum de ærario publico. Tertio quantum ad totum populum statuit, vt totus populus videlicet tam bellatores ꝙ̃ artifices & agricolæ conuenirent ad electionem principis: nolebãt .n. (vt apparet ex dictis suis) principẽ debere esse ꝑ hæreditatem, sed ꝑ electionẽ, quam electionem toti populo attribuebat. Quarto quantũ ad principem electũ statuit, vt princeps principalem curã haberet de tribus. videlicet de rebus communibus, de peregrinis, & de orphanis. appellabat autem orphanos vniuersaliter omnes personas impotentes, non valentes per se ipsas sua iura conquirere. Spectat enim ad regem & principem, qui debet esse custos iusti, de rebus communibus, & etiam de peregrinis, & personis impotẽtibus specialem curam gerere: eo ꝙ talibus alij de facili iniuriantur, cũ non possint defendere iura sua.

Cap.xx.

CAP. XX.

Quæ, & quot sunt reprehẽsibilia in his quæ statuit Hippodamus circa gubernationem ciuium.

MVlta bona consequimur ex opinionibus antiquorum Philosophorum, eo ꝙ ipsi in suis dictis multa bona & vera dixerunt. Dato tamen ꝙ nihil veri dixissent, recitandæ tamen sunt opiniones eorum, & secundum sententiam Philosophi II Metaphysicæ debemus Cap. 1 gratias reddere eis qui á veritate deuiant, & discordant ab opinionibus nostris: excitant enim talia aliquãdo intellectum: mala quidem aliorum dicta multotiens intellectum excitant, vt recte iudicet. Hippodami ergo opinionem recitauimus, quia in sua politia multas bonas sententias promulgauit: aliqua tamen incongrue statuit. Possumus autem quantum ad præsens spectat, sequendo dicta Philosophi II Poli. increpare Hippodamum quantum ad tria. Cap.6 Primo, quãtũ ad impossibilitatem statutorũ. Secundo quantum ad modũ, quem statuit in iudicando. Tertio quantum ad leges, quas statuit, tangentes diuersa genera personarum. Primo enim dictus Philosophus defecit statuendo impossibilia. nam statutum de distinctione ciuium stare nõ poterat cum statuto de electione principis. Si enim ciuitas secundum ipsum distingui debeat in tres partes, videlicet in bellatores, artifices, & agricolas; & soli bellatores habeant arma, vt possent seditiones & iurgia facta in ciuitate remouere, & patriam

ab hostibus defendere: oportebat bellatores habere maiorem potentiam, quam agricolæ, & artifices simul sumpti: & quia semper potentiores dominantur, & homines libenter iniustificant cum possunt; hoc posito artifices, et agricolæ non haberent partem in politia; & bellatores non permitterent eos participare in electione principis. statuere ergo quod totus populus eligat principem, stare nõ potest cum statuto de bellatoribus, vt quod ipsi sint potentiores alijs, & sint soli habentes arma. Secundo deficiebat Hippodamus quantum ad modum quem statuit in iudicando: volebat enim iudices nõ debere conferre in prætorio de sententia ferenda: tamen (vt ait Philosophus) non negabat quin domi priuatim conferre possint. hoc autem duplici via improbari potest. Primo, quia ex isto modo iudicandi sequitur maior peruersio & maior degeneratio iudicũ. nam citius peruertũtur iudices, si possunt sibi loqui in priuato, quam si loquãtur publice in prætorio: & si iurauerunt dicere quod sentiunt, citius degenerabũt hoc modo quam aliter. Vnde & Philosophus innuit, quod in quibusdam bonis politijs econtrario statuitur quam ordinauerit Hippodamus: vbi ordinantur iudices posse loqui sibi inuicem publice, non tamen posse ad inuicem habere consilium in priuato. Rursus deficit dictus modus, quia in aliquibus iudicijs oportet collationem habere ad inuicem; vt si iudices discordarent, oporteret collationem habere ad inuicem, quorum sententia tenenda esset. Tertio deficiebat dictus Philosophus quantum ad leges quas statuit, tangentes diuersa personarũ genera, & specialiter

cialiter quantum ad legem quam statuit erga sapientes. nam si quicunq; sapiens inueniens aliquid expediens ciuitati, deberet ex hoc debitum honorem accipere; conarentur sapientes ad inueniendũ nouas leges, & ad ostendendum nouas leges inuentas eẽ proficuas ciuitati: quare continue mutarentur leges, quod est valde in ciuitate periculosum, quia leges assidue magnam efficaciam habẽt ex diuturnitate temporis. quare si assidue innouentur leges, tolletur virtus & efficacia ipsarum. Statutum igitur Hippodami de eo qui inuenit aliquid expediens ciuitati (vt ait Philosophus) superficialiter visum, apparet bonum; est tamen periculosum. In his autem deficit. Vtrũ aũt defecerit in alijs, & vtrum principatus debeat ire p electionem vel per hæreditatem, & vtrum leges sint innouandæ dato ꝙ aliquem defectum contineant, & alia quæ circa istam materiam sunt quærenda, infra diffusius tractabuntur: ad præsens tamen sufficiat hoc tetigisse de opinionibus Philosophorum. Et in hoc terminetur prima pars huius tertij libri, in quo agitur de regimine ciuitatis & regni.

Primæ partis, in qua dictum fuit, propter quod bonum inuenta fuit communitas ciuitatis & regni, finis.

SECVNDA PARS TERTII LIBRI *de regimine principum, in qua tractatur quomodo regenda ē ciuitas aut regnū tempore pacis.*

*

CAP. I.

Quomodo regenda sit ciuitas tempore pacis, et quę, et quot consideranda sunt in tali, regimine.

Ostq̄ (auxiliante Deo) compleuimus primam partem huius tertij libri, præmittendo quædam præambula ad propositum, & recitando opinionem diuersorū Philosophorum instituētium politiam, & tradētium artem de regimine ciuitatis & regni: restat nūc exequi de alijs duabus partibus. videlicet de regimine regni & ciuitatis tempore pacis; & de huiusmodi regimine tempore belli. Sciendum igitur, ꝙ tempore belli defendenda est ciuitas per arma; sicut tempore pacis gubernanda est per leges iustas, & per consuetudines approbatas, quæ vim legum obtinent. Videntur ergo sic se habere arma ad tempus belli, sicut leges ad tempus pacis. Viso igitur, tempore pacis gubernandam esse ciuitatem & regnum per leges iustas, & consuetudines approbatas: de leui patere potest, quæ & quot conside-

randa

randa sunt in tali regimine. Videtur autem Philosophus III Pol. tangere, quatuor quæ cōsiderāda sunt in regimine ciuitatis. Hæc autem sunt princeps, consilium, prætorium, & populus. Possumus aūt ex ipsis legibus quibus regenda est ciuitas tempore pacis duplici via inuestigare, quòd de prædictis quatuor considerandum est in regimine quo regenda est ciuitas tempore pacis. Prima via sumitur ex his quæ requiruntur ad legem: Secunda, ex fine quo intenditur in ipsa lege. Prima via sic patet. nam ad hoc ꝙ ꝑ leges recta gubernatio habeatur, quantum ad præsens spectat, quatuor requirūtur. Primo vt leges per sapientiam sint bene inuentæ. Secundo vt ꝑ ciuilem potentiam sint bene custoditæ. Tertio vt per leges inuentas & custoditas acta ciuium sint recte iudicata. Quarto & vltimo vt propter pacificū statum populi quæ traduntur in legibus sint debite obseruata. Bene autem custodire leges per ciuilem potentiam spectat ad principem. Vnde & philosophus V Ethi. ait, ꝙ princeps esse debet custos iusti, idest iustarum legum & statutorū: nam statuta ipsa legalia leges quædā dici possunt. Bene quidem inuenire leges per sapientiam spectat ad consilium: decet enim principes adeò sapientes consiliarios habere, vt debite inuenire possint quæ populus obseruare debet. Bene vero iudicare secundum leges inuentas per consiliarios, & custoditas per principem, spectat ad prætorium siue ad iudices: ipsi enim sunt qui secundum hmōdi leges acta ciuium iudicare debent. Sed bene obseruare leges spectat ad omnes ciues, siue ad totū populū. Quare

Cap. 1

Cap. 9

si considerentur quae requiruntur ad hoc ꝙ tempore pacis per leges bene gubernetur ciuitas, oportet in huiusmodi regimine de praedictis quatuor cōsiderationem facere. Secunda via ad inuestigandum hoc idem sumitur ex fine qui in legibus intenditur: debet enim intēdere legislator vt per leges consequamur conferens, & vitemus nociuū: faciamus iustum, & vitemus iniustū: & consequamur laudabile, & fugiamus vituperabile. De conferenti aūt & nociuo est consilium: de iusto & iniusto ē praetoriū: sed de laudabili & vituperabili est exclamatio siue concionatio, quae potest respicere totum populum: populus enim ad bene agendum, per leges maxime inducēdus est, eo ꝙ ipsis legibus praecipiuntur laudabilia, & prohibentur turpia. Volentem ergo determinare qualiter regenda sit ciuitas tempore pacis, non solum considerare debet qualis debeat esse princeps cuius est leges ferre & custodire, sed etiam quales debeant esse consiliarij quorum est cognoscere quid cōferens & quid nociuum, & quales debeant esse iudices quorum est iudicare quid iustum & quid iniustum, & qualis debeat esse populus qui inducendus est vt sequatur pulchrum & laudabile & fugiat vituperabile et turpe. De omnibus ergo his quatuor, videlicet de principatu, consilio, praetorio, & populo, breuiter (vt ad propositum spectat) dicemus in hac secūda parte huius tertij libri: primo tamen dicemus de ipso principatu.

CAP. II.

Quot sunt species principantium, & qui illorum sunt boni, et qui mali.

TErtio Politicorũ distinguit Philosophus sex modos principantium, quorum tres sunt boni, & tres sunt mali. Nam regnũ, aristocratia, et politia sunt principatus boni: tyrannides, oligarchia, et democratia sunt mali. Docet enim idem ibidem discernere bonum principatum à malo. Nã si in aliquo dominio aut principatu intenditur bonum cõmune & omniũ ciuium secũdũ suũ statum, sic est æquale & rectum. Sed si intenditur ibi bonum aliquorum & aliorum oppressio, sic est corruptum & peruersum. Hoc enim modo secundũ viã Philosophi accipere possumus sufficientiam principãtium tam peruersorum quàm rectorum. Nam in ciuitate vel in aliqua gente vel dominatur vnus, vel pauci, vel multi. Si vnus vel intendit bonum commune & subditorum, vel intendit bonũ proprium. Si intendit bonum commune & subditorum; tunc dicitur Monarchia siue Regnum: regis autem est intendere commune bonum. Si vero ille vnus dominans non intendit cõmune bonum, sed per ciuilem potentiam opprimens alios, omnia ordinat in bonũ proprium & priuatum, non est rex sed tyrannus. Duo ergo principatus consurgunt ex dominio vnius. vnus rectus, vt cum propter bonum commune dominatur Rex: & alius peruersus, vt cum propter bonum priuatum principatur Tyrannus. Contingit tamen aliquando ciuitatem

Cap. 5

Monarchia

Tyrãnis.

aliquam non regi vno aliquo dominante, sed regi aliquibus paucis tantum. Vidimus enim pluries in ciuitate Romana, quòd deficiente senatu, tempore illo intermedio, antequam alius senator eligeretur, regebatur totus Romanus populus quibusdam paucis viris: eligebātur enim duodecim viri approbati & boni testimonij, quos vocabant duodecim bonos homines: & horum gubernatione tota ciuitas regebatur: vnde & maleficia facta distinguebantur ex diuersitate principatuū. Dicebatur autem de aliquo maleficio fuisse factum tempore senatoris, de aliquo vero tempore bonorum hominum. Si ergo regatur ciuitas non per vnum solum, sed per quosdam paucos, tūc illi pauci vel sunt virtuosi & boni, & intendunt cōmune bonum; & tunc talis principatus dicitur Aristocratia, quod idem ē qđ principatus bonorū & virtuosorū. Inde autem venit vt maiores in populo, & qui debent populū regere vocati sunt optimates, quia optimi debent esse qui alijs præesse desiderant. Sed si illi pauci nō sunt virtuosi, nec intendunt commune bonum, sed sunt diuites, & opprimentes alios intendunt proprium lucrum: huiusmodi principatus Oligarchia dicitur, quod idem ē quod principatus diuitū. Consurgit igitur duplex principatus ex dominio paucorum. vnus rectus, vt cum dominantur aliqui, quia sunt virtuosi & intendentes cōmune bonū: & alius peruersus, vt cū dominantur aliqui, non quia sunt boni, sed quia sunt diuites & alios opprimentes. Tertio possunt distingui principatus, ex eo ꝙ in ciuitate dominantur multi. communiter enim in ciuitatibus Italiæ do-

Aristocratia.

Oligarchia.

minantur

minatur multi, vt totus populus: ibi enim requiritur cōsensus totius populi in statutis condendis, in potestatibus eligendis, & etiā in potestatibus corrigendis. licet enim semper ibi adnotetur potestas vel dominus aliquis, qui ciuitatem regat; magis tamen dominatur totus populus, quàm dominus adnotatus, eo quod totius populi est eum eligere & corrigere, si male agat: etiam eius totius est statuta condere, quæ nō licet dominū transgredi. In tali ergo principatu, vbi dominantur multi vt totus populus, vel intenditur bonum commune egenorum, mediarum personarū, & diuitum; & omnium secundū suum statum: & tūc est rectus & æqualis. & quia talis principatus nō habet nomen proprium, vocat eum Philosophus nomine cōmuni, & dicit ipsum esse Politiam. Politia enim quasi idem est, quod ordinatio ciuitatis quantū ad omnes principatus qui sunt in ea, & principaliter quantum ad maximum principatum qui dominatur omnibus alijs. Politia enim consistit maxime in ordine summi principatus, qui est in ciuitate. Omnis ergo ordinatio, ciuitatis Politia dici potest. Principatus tamen populi si rectus sit, eo quod non habeat commune nomen, Politia dicitur. Nos aūt talem principatū appellare possumus gubernationem populi, si rectus sit. Sed si populus sic dominans nō intendit bonum omnium secundum suum statum, sed vult tyrannizare & opprimere diuites, ē principatus peruersus, et in græco nomine dicitur Democratia. Nos aūt ipsum appellare possumus peruersionem populi. Patet ergo quot sunt principatus, et q illorū sunt boni, et q peruersi. Timocratia. Democratia.

Cap. iij.

CAP. III.

Quòd melius est ciuitatem et regnum regi vno q̃ pluribus, et ꝙ regnum est optimus principatus.

QVia intendimus ostẽdere quæ sit optima politia, & quis sit optimus principatus: Postquam distinximus modus principãdi, & declarauimus qui illorũ sunt recti, & q peruersi: restat ostẽdere inter principatus rectos quis sit melior. Assignantur autem cõmuniter quatuor viæ ꝙ regnũ est optimus principatus, & ꝙ melius ẽ ciuitatem aliquam siue prouinciã regi vno, q̃ pluribus, siue illi plures sint pauci, siue multi. Prima via sumitur ex vnitate & pace, quæ debet intendi in regno & ciuitate tanquam finis. Secũda ex ciuili potentia, quæ requiritur ad regnum ciuitatis. Tertia ex ijs quæ videmus in natura. Quarta ex his quæ videmus, & experimento didicimus in regiminibus ciuitatum. Prima via sic patet. nam pax & vnitas ciuium debent esse finaliter intenta à legislatore, sicut sanitas & æqualitas humorum est finaliter intenta à medico: hanc aũt vnitatem & cõcordiam magis efficere potest quod est per se vnum. magis aũt per se vnitas reperitur in vno principatu, si dominetur vnus princeps, q̃ si dominentur plures. Immo cum plures principantur, nunquam põt esse pax in huiusmodi principatu, nisi illi plures sint vniti & concordes. propter quod autem vnumquodq;, & illud magis. Si ergo est pax & concordia inter ciues, si plures princeps

1. Poste. cir. si. c. 2.

ceps

ceps sint quàm vnum: ergo si solus vnus principaretur inter eos, non sic de facili turbari posset pax ipsorum ciuium. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex ciuili potentia, quæ requiritur in regimine ciuitatis. Nam quanto virtus est magis vnita, fortior est seipsa dispersa, vt declarari habet in libro de Causis, & in propositionibus Procli. Videmus autem quod si multi homines trahant nauem, nisi iuuantur in tractu, vt cum vnus trahit, alius trahat; nunquam nauem traherent. Immo si omnes vires, quæ sunt in pluribus trahentibus, congregarentur in vno, quia ille magis vnitè traheret, virtuosior esset in trahendo. quare si tota ciuilis potentia, quæ est in pluribus principantibus, congregaretur in vno principe, efficacior esset; & ille principans propter abundantiorem potentiam melius posset politiam gubernare. Tertia via sumitur ex his quæ videmus in natura. Vbicunq; est regnum naturale, semper totum illud regnum reducitur in aliquod vnum principans. Vt si in eodem corpore vbi sunt diuersa membra ordinata ad diuersa officia & diuersos motus, est dare aliquod vnum membrum vt cor, ex cuius motu sumit originem omnis motus animalis factus in toto corpore. Rursus si ad constitutionem eiusdem concurrunt diuersa elementa, est dare ibi vnum aliquid, vt animam regentem & retinentem elementa in corpore animalis, ne dissoluatur prædictum corpus animalis: vnde dicitur circa finem primi de Anima, quod anima magis continet corpus, quàm econuerso. Sic etiam vnum cæle- Te. 90

ste

ste corpus primum mobile, est illud per cuius motum regũtur & causantur motus facti inferius: & in toto vniuerso est vnus deus singula regens & disponens. Si apes etiam quia naturale est eis in societate viuere, naturaliter sunt sub vno rege. Si igitur singula naturalia cõsiderẽtur, semper videmus multitudinem quamlibet reduci in vnum aliquod principans & gubernãs. Nam sicut naturale est, ꝙ multitudo ab vno procedat: sic etiam est naturale, ꝙ in vnum aliquod reducatur. Bonum est igitur regimen populi siue multitudinis, si sit rectum: melius est tamen regimen paucorum, eo ꝙ magis ad vnitatem accedat: optima ẽ autem monarchia siue gubernatio vnius regis, eo ꝙ ibi perfectior vnitas reseruetur. Quarta via sumitur ex his quæ experimento videmus in regiminibus ciuitatum. Experti enim sumus ciuitates & prouincias non existentes sub vno rege esse in penuria, non gaudere in pace, molestari dissensiõibus & guerris: existentes vero sub vno rege, ecõtrario, guerras nesciũt, pacem sectantur, abundantia florent.

CAP. IIII.

Quibus rationibus ostendi potest, ꝙ appareat melius esse ciuitatem aut prouinciam regi pluribus q̃ vno, et quomodo solui possunt rationes illæ.

Cap. 7 PHilosophus III Politi. videtur tangere tres rõnes, per quas ꝓbari videtur, ꝙ melius sit ciuitatem aut prouin-

prouinciam regi pluribus, quàm vno. Videntur enim in principe tria esse necessaria, vt bene regat populum sibi commissum. Primo enim debet habere perspicacem rationem. Secundo rectam intentionem. Tertio perfectam stabilitatem. Ex his aūt sumi possunt tres viæ, ex quibus venari possumus, ꝙ bonum sit principari plures, & non vnum tantum. Prima via sic patet. nam plures oculi plus vident ꝙ̃ vnus, et plures manus plus possunt ꝙ̃ vna, & plures intellectus superant vnū in cognoscendo: quare si dominentur plures, erit ibi perspicatior ratio, qa plura cognoscēt, ꝙ̃ si principaretur vnus tantū: vnde Philosophus III Politi. ait, ꝙ plures homines sic principantes quasi constituunt vnum hominem multorum oculorum & multarum manuum. quare melior erit huius principatus, quia homo sic constitutus & multitudo sic principans, efficacior erit in principando. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex recta intentione quæ requiritur in principante. Tunc enim principans rectā habet intentionem, si non intendat bonum proprium sed commune: quanto igitur minus intenditur commune bonum, tanto peior principatus: sed si dominentur multi dato ꝙ intendant bonum proprium; quia bonum multorū est quasi bonum commune, intendendo sic bonū propriū, non omnino recedunt ab intentione cōmunis boni. Sed si dominaretur vnus solus, & ille intenderet bonū propriū: quia bonum vnius est quasi bonum omnino priuatum, sic intendens recedit quasi omnino à communi bono. peius est igitur principari vnum, ꝙ̃ plures. Tertia via sumitur

ex

ex stabilitate quæ requiritur in principante. decet enim principem esse regulã rectam & stabilem, vt per irã & concupiscentias & ꝑ alias passiones nõ corrumpatur nec peruertatur. Sed (vt ait Philosophus) facilius corrumpitur vnus, ꝙ plures: melius ẽ ergo dominari plures, ꝙ vnum. Sciendum igitur ꝙ hanc dubitationem quã Philosophus III Poli. venatur, dubitando, assignans rationes multas, ꝙ melius sit dominari multitudinem: postea in eodem III tangit quædam, ꝑ quæ obiectiones huiusmodi solui possunt. Non .n. intelligendũ est, simpliciter fuisse de intentione Philosophi, dominium plurium eẽ comendabilius dominio vnius, dum tamen vtrunq; sit rectũ; cũ ipse pluries dicat in eisdem politicis, regnũ esse dignissimũ principatũ: inter principatus .n. rectos, principatus vnius, q dicitur regnũ, est optimus: inter peruersos vero principatus, principatus vnius, q cõmuni nomine tyrannis nuncupatur, ẽ pessimus. Sed de hoc infra dicetur: ostendetur .n. ꝙ sicut monarchia regia ẽ optima; ita qa maiori bono maius malũ opponitur, monarchia tyrannica est pessima. Dominari autem plures dominio recto, nõ est dignius, ꝙ dominari vnum; cũ nunquam plures recte dominari possint, nisi inquãtum tenent locũ vnius, & prout habent ad se inuicem concordiã & vnitatem: sed (vt supra dicebatur) ꝑpter quod vnumquodꝗ & illud magis. quare si dominari plures in tantũ est rectũ & dignum, inquantũ tenent locũ vnius: dominari vnum & facere monarchiam, si debito modo fiat, erit omnino rectior & dignior. censendũ est igitur, regnũ eẽ dignissimum

mum principatū, & secundū rectū dominium melius est dominari vnum, q̄ plures. Sed vt soluantur obiectiones prætactæ, sciendum quod quia plura cognoscunt plures q̄ vnus, & citius corrumpitur vnus q̄ plures, & multi nō sic deuiare possunt ab intentione communis boni, sicut forte faceret vnus solus: ideo si fiat monarchia & dominetur vnus princeps vel vnus rex in toto principatu vel in toto regno, ille princeps vel ille rex (secundū Philosophum III Poli.) debet sibi associare multos sapientes, vt habeant multos oculos & multos bonos & virtuosos, vt habeat multos pedes et multas manus: & sic fiet vnus homo multorum oculorum, multarum manuū, & multorū pedum. Non ergo dici poterit talem vnū monarchiam non cognoscere multa; quia quantum spectat ad regimen regni, quicquid omnes illi sapientes cognoscunt, totū ipse rex cognoscere dicitur. Nec etiam dici poterit ipsum de leui posse corrumpi et peruerti: nam si rex recte dominari desiderat, non est possibile ipsum peruerti, nisi totum consilium, & omnes sapientes, & bonos quos sibi associauit, contingeret esse peruersos: talis enim maxime intendit commune bonum; ideo si sic se habeat, omnino dignum ē ipsum principari. Si autem aliter se haberet, vt si spreto consilio, & dimissa societate sapientum & bonorum, vellet sequi caput proprium, & appetitum priuatum, iam non esset rex sed tyrannus: talē ergo dominari nō esset melius q̄ plures: immo pessimū esset eius dominiū, eo quod (vt patet ex habitis, et vt infra planius ostendetur) tyrannis est pessimus principatus.

Cap.v.

CAP. V.

Quòd melius est regimen regni et principatus ire per hęreditatem et succeßionem filiorum, quàm per electionem aliquam.

Videretur forte alicui omnino eẽ melius et dignius dominationem regiã & principatum ire per electionem quàm per hæreditatem. Nam *superficialiter cõsiderata veritate quæsiti, dubitans* An *melius sit regiam dignitatem ire per electionem, an per hæreditatem: dubitare videtur, an melius sit constituere dominium arte, vel sorte.* Nam *si per electionem præficiatur aliquis in regem, videtur tale regnum non esse expositum casui et fortunæ, sed factum esse p artem, eo ꝙ præficietur melior & industrior. Sed si per hæreditatem hoc fiat, exponetur regnum quasi sorti, casui, & fortunæ: nam incertum est qualis debeat esse filius, ad quem spectabit habere regiam dignitatem.* Absolute *ergo loquendo, melius est principem præstituendum esse per electionem, q̃ per hæreditatem.* Tamen *quia vt plurimũ homines habent corruptum appetitum, consideratis gestis & conditionibus hominum, quas experimentaliter videmus, videtur esse censendum magis expedire regno vel ciuitati, vt dominus præficiatur per hæreditatem, q̃ per electiobem.* Possumus *autem triplici via ostendere, ꝙ consideratis conditionibus hominum melius est, huiusmodi regimen per hæreditatem ire.* Prima *via sumitur ex parte*

ipsius

ipsius regis regentis populum. Secunda ex parte filij, qui debet in hæreditatem succedere. Tertia ex parte populi, qui debet per tale regimen gubernari. Prima via sic patet. nam secundum Philosophum II Poli. inenarrabile est quantam dilectionem habeat, & quãtum differat putare aliquid proprium: nam quod est naturale, ociosum & vanum esse nõ potest; naturaliter autem quilibet habet amicitiam ad seipsum: naturale est igitur tanto regem magis solicitari circa bonũ regni, quanto credit ipsum regnum magis esse bonum suum & bonum propriũ: quare si rex videat debere se principari super regnum non solum ad vitam, sed etiam per hæreditatem in ꝓprijs filijs, magis reputabit bonum regni esse bonum suum, & ardentius solicitabitur circa tale bonum. Immo quia tota spes patris requiescit in filijs, & nimio ardore mouentur patres erga dilectionem filiorũ: ideo omni cura qua poterit mouebitur ad procurandum bonum statum regni, si cogitet ipsum prouenire ad dominium filiorum. Philosophus tamen III Poli. vbi de hac materia determinat, ait, ꝙ hoc est difficile. videlicet ꝙ sic patres possint tradere regimen regni proprijs filijs. Innuit enim hoc esse quasi virtutis diuinæ, & excedere humanũ modum. Sed forte ideo hoc Philosophus dixit, quia antiquitus vt plurimum reges conuertebantur in tyrannos & non diu durabãt, vt filij hoc modo succederẽt in hæreditatem paternam. Vel simpliciter dicitur hoc esse diuinum, quia nisi reges & principes bene se habeant erga diuina, raro contingit filios regnare post patres: & si regnãt filij, vix aut nun- Ca.7.

quam regnabūt filij filiorum. Ex parte ergo regis vt magis solicitetur circa bonum regni, arguere possumus, ꝙ expediat regale regimen in filios ꝑ hæreditatem succedere. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex parte filij, ad quem spectat suscipere curam regni. Nā sicut mores nuper ditatorum vt plurimū peiores sunt moribus eorum, qui fuerunt diuites ab antiquo: sic mores nuper potentum & de nouo eleuatorum per adeptionem ciuilis potentiæ, peiores sunt moribus aliorū. nesciūt enim tales fortunas ferre. nuper enim esse exaltatum in regem, est quasi quædā inruditio regiæ dignitatis. tales quidem vt plurimum tyrannizant, & inflati corde & inerudite regnant. Sed si regale regimen per hæreditatem vadat, filij ex hoc non inflantur nec efficiuntur elati: quia non reputant magnū, si illud habeant q̄d patres possederant: quare ex parte filiorū debentium succedere in hæreditatem paternā, expedit regno ne inerudite regatur, & ne regale regimen conuertatur in tyrannidem, vt regia dignitas per hæreditatem transferatur ad posteros. Tertia via sumitur ex parte populi qui debet per tale regimen gubernari. nam consuetudo est quasi altera natura: propter quod regimina ex cōsuetudine efficiuntur quasi naturalia. Populus ergo si per diuturnam consuetudinem obediuit patribus, filijs, & filiorum filijs, quasi naturaliter inclinantur vt voluntariè obediant: quare cum omne voluntarium sit minus onerosum & difficile, vt libentius & facilius obediat populus mādatis regis, expedit regiæ dignitati per hæreditatem

tem

tem succedere. Determinare igitur domũ & prosapiam, ex qua assumendus ẽ rex, sedat litigia, tollit tyrannidẽ, efficit quasi dominium naturale. Litigia enim sedat, qa multotiens inter eligentes dissensiones oriũtur ꝑpter electionem principis: ꝑpter quod turbatur pax regni. Tyrannidem tollit, quia dominantes per electionem (vt patet ꝑ habita) nõ sic diligunt bonum regni sicut hæreditariè principantes: & quia hoc est esse tyrannum, non intendere bonũ regni, tales facilius tyrannizant. Facit etiam hoc dominium naturale, quia populus quasi naturaliter inclinatur vt obediat iussionibus talis regis. Ex hoc autem patere potest, ꝙ non solũ expedit regno determinare prosapiam, ex qua præficiendus est dominus, sed etiam oportet determinare personam. Nam sicut oriuntur dissentiones & lites, si ignoretur ex qua prosapia assumendus sit rex: sic etiã litigia oriuntur, si nõ determinetur quæ persona in illa prosapia debeat principari. Talem aũt determinare personam, difficultatem nõ habet. nam si dignitas regia ꝑ hæreditatem transferatur ad posteros, oportet eã transferre in filios, quia secundũ lineã cõsanguinitatis filij parẽtibus maxime sunt cõiũcti: oportet autem talem dignitatem magis transferre ad masculos ꝙ̃ ad fœminas, qa masculus ẽ fœmina rõne præstantior, corde animosior, passionũ minus insecutor. Inter masculos aũt oportet talem dignitatẽ tribuere magis primogenito ꝙ̃ alijs: qa (vt ait Philosophus ĩ Politijs) decet iuniores senioribus obedire. Imo qa patres plus cõmuniter primogenitos diligũt; vt magis sit curæ regi de bono re-

gni, expedit statuere regnum succedere primogenito: vt pater ampliori solicitudine curet de bono regni, sciens ipsum peruenire ad filium plus dilectum. Et si dicatur ꝙ contingit aliquando magis diligere minores. Talibus obiectionibus de facili respondetur: quia facta humana & gesta particularia omnino sub recta regula, & sub certa narratione nõ cadunt: sufficit ergo in talibus pertransire probabiliter, & leges statuere quæ vt in pluribus continent veritatem. Quòd vero superius tangebatur, videlicet ꝙ ire per hæreditatem, dignitatem regiam, est exponere fortunæ, eo ꝙ ignoretur qualis regius filius sit futurus. Dici debet ꝙ vix sunt aliqua gesta humana, quæ ex aliqua parte nõ exponantur periculis. Illa tamen magis cauenda sunt, quæ pluribus periculis exponũtur. Videmus autem per experientiam plura mala oriri in ciuitatibus & regnis, vbi non est dominus aliquis naturalis: nam contingit ea aliquando diu carere gubernatore, & cum gubernatorem habent vt plurimũ tyrannizant: plura enim huiusmodi mala in talibus regiminibus vidimus, quæ enumerare per singula longum esset. Dicere ergo possumus quòd expedit regno, filium succedere in regimine patris: & si aliquis defectus esset in filio regio, ad quem deberet regia cura peruenire, suppleri poterit per sapientes & bonos, quos tanquam manus & oculos debet sibi rex in societatem cõiungere: valde tamen reprehensibiles sunt reges & principes, si non nimia cura solicitetur ꝙ filij ab ipsa infantia & disciplina & bonis moribus sint imbuti; cum bonum cõmune & totius regni in

boc

hoc consistat. Nec sufficit ꝙ quia solus primogenitus regnare debet, vt de eo solo cura habeatur diligens: ignoratur enim quid diuina prouidentia statuit, & nescitur cui filiorum succedat regnum. Ideo ne periclitetur bonũ commune, de omnibus filijs regis cura diligens ẽ habẽda.

CAP. VI.

Quæ sunt in quibus rex alios debet excedere, & quomodo differat rex à tyranno.

PHilosophus V Poli. narrat tria, in qbus rex alios debet excedere. Dicit enim, ꝙ antiquitus reges à triplici excessu constituebantur. Primo ab excessu beneficij. nam quia populus nõ percipit nisi sensibilia bona, quos videt esse liberales & beneficos, nimis ardenter mouetur in eorum amorem, & optat eos habere in dominos. Inde est ꝙ antiquitus plures sic præficiebantur in reges. nam si aliquis fuerat primo beneficus, gens illa tracta ad amorem eius præficiebat ipsum in regem. Secundo potest aliquis præfici in regem ab excessu virtuosarum actionum: nam quia bonorum virtuosorum est diligere bonum commune potius quàm priuatum, ideo reputatur dignus vt præficiatur ĩ regem qui à populo creditur virtuosus. Tertio cõsueuit præfici aliquis in regem ab excessu potentiæ & dignitatis. nam quia probabile ẽ nobiles & potentes, magis verecundari operari turpia ꝗ̃ alios: & quia tales vt plurimum vel sunt vel creduntur Cap.9

tur esse magis apti ad principandũ, ideo pluries per hũc modum antiquitus aliqui regna obtinuerunt. Si ergo ex talibus excessibus rex generatur & præficitur, si recta sit generatio eius, oportet hmõdi excessum peramplius et perfectius reperiri in rege iam in dignitate regia constituto. Sic enim videmus in generationibus naturaliũ, qđ si generatur ignis p rarefactionem & caliditatem, quia materia tunc ignitur cũ calefit & rarefit, oportet raritatem & calorẽ perfectius reperiri in igne iam generato & in esse constituto. quare si excessus beneficij actionis virtuosæ & potentiæ possunt esse causa vt rite aliquis constituatur in regem, decens est tales excessus in ipsa monarchia perfectius reperiri. Decet enim ipsum
Cap. 9 regem volentem recte regere (quantum ad præsens spectat) ad tria solicitari. Primo, vt ametur à populo. Secundo, vt cura peruigili pcuret cõmune bonum. Tertio, vt castiget & puniat mouentes seditiones & turbantes populũ. quare expedit regem habere prædictos tres excessus. Nam si abundet in beneficijs tribuendis, diligetur à populo. Si excellat in actiõibus virtuosis, pcurabit cõmune bonũ: quia si virtutis ẽ, tendere in bonũ, eius erit magis tendere in maius bonum. bonũ ergo gentis & cõmune qđ est diuinius q̃ aliquod bonum singulare, magis procurabit vir bonus & virtuosus, q̃ bonũ aliquod proprium & priuatũ. Tertio expedit eũ abundare in ciuili potentia, vt possit corrigere volentes insurgere, & turbare pacem regni. Viso in quibus rex alios debet excedere: restat ostẽdere, quomodo differat à tyrãno. Tan-

git aũt Philosophus V poli. quatuor differẽtias inter tyrannũ & regem. Prima est, quia rex respicit bonũ cõmune: tyrannus vero bonũ ꝓpriũ. Nam regnũ est principatus rectus, tyrannis vero ẽ dominiũ peruersum. Cum ergo bonũ gentis sit diuinius bono vnius, peruerse dominatur qui spreto bono cõmuni intendit bonum ꝓpriũ. Ex hac autem differentia prima sequitur secunda. videlicet ꝙ tyrannus intendit bonum delectabile: rex verò bonũ honorificum. Nam sicut inenarrabile est quanto quis delectatur in bono ꝓprio, sic quasi inenarrabile est quantus honor sequitur, & quanto honore est dignius intendens cõmune bonũ. Quare si tyrannus intendit bonũ ꝓpriũ & priuatum, seqtur ꝙ eius intentio versetur circa bonum delectabile. Sed intentio regis versatur circa bonũ honorificũ, eo ꝙ ipse intendat cõmune bonũ. Ex hac aũt secunda differentia sequitur tertia. videlicet ꝙ intentio tyrannica est circa pecuniam. Tyrannus quia spreto cõmuni bono nõ curat nisi de delectationibus ꝓprijs, maxime versatur sua intentio circa pecuniam, credens se per eam posse huiusmodi delectabilia obtinere. Sed regis intentio versatur circa virtutem, & vt ciues sint virtuosi: quia ex hoc maxime resultat bonum honorificum, & cõmune. Ex hac autem differentia tertia sequitur quarta videlicet ꝙ tyrannus non curat custodiri à ciuibus, sed ab extraneis: rex vero vult custodiri ab ipsis ciuibus, & à genitis in proprio regno. Nam tyrannus eo ꝙ spreto cõmuni bono nõ curat nisi de delectationibus proprijs, videns se esse onerosum & tediosum ab ijs qui sunt in

C. 10.

regno, totam suam custodiam corporis committit extraneis: sed rex econuerso eo ꝙ videat se maximam curam habere de bono regni & communi, maxime confidit de his qui sunt in regno. Ideo facit se custodiri à proprijs, non ab extraneis.

CAP. VII.

Quòd tyrannis est pessimus principatus, & ꝙ summe debent cauere reges et principes, ne eorum dominium in tyrannidem conuertatur.

QVadruplici via venari possumus, tyrannidem eẽ pessimum principatum. Prima sumitur ex eo ꝙ tale dominiũ maxime recedit ab intentione cõmunis boni. Secunda, ex eo ꝙ est maxime innaturale. Tertia, ex eo quod est efficacissimum ad nocendum. Quarta, ex eo ꝙ impedire habet maxime bona ipsorum ciuium. Prima via sic patet. quia si dominatur rex, non receditur ab intentione cõmunis boni; eo ꝙ rex non est, nisi sit virtuosus, & nisi intendat cõmune bonum. Vnde III Poli. Cap. 7 *dicitur, quòd principari talem, est quasi partiri principatum in multos. Vel (quod idem est) est quasi principari multitudinem, eo ꝙ in tali principatu intendatur bonum multorũ. Sic etiam si dominentur plures, quia diuites, vel quia creduntur virtuosi; vel si dominetur totus populus, dato ꝙ sic dominantes non intenderent nisi bonum proprium, non omnino recederent ab intentione cõmunis*

munis boni, eo quod plures essent sic principantes: omne autem bonum plurium, est quodammodo bonum commune. Sed si tyrannus dominetur, cum vnus sit dominans, & non intendat nisi bonum proprium; omnino receditur ab intentione communis boni. Principatus ergo quia non est rectus nisi sit quodammodo quid diuinũ, & qa in eo principaliter debet intendi bonum cõmune quod est diuinius quàm aliquod singulare; tanto tyrannis est principatus peior, quanto in eo plus receditur ab intentione cõmunis boni. Hanc aũt rationem tangit Philosophus circa principium IIII. Poli. vbi ait, quod sicut regnum ẽ optima & dignissima politia, sic tyrannis est pessima: cuius causa est (vt ibi dicitur) quia tyrannis plurimum distat à politia, idest à communi bono. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex eo quod tale dominiũ maxime est naturale. Nam illa est naturalis operatio erga aliquid, quando sic agitur vt est aptum natum agi: quare tunc regnum naturaliter agitur; quãdo homines existentes in ipso sic reguntur vt sunt apti nati regi: homo autem quia libero arbitrio & ratione participat, tunc naturaliter regitur & vt est aptus natus regi, quando voluntarie seruit & libere obedit: quare quãto dominiũ aliquorum magis est inuoluntariũ, magis debet dici innaturale: tyrannis igitur est pessima, quia maxime est inuolũtaria, & maxime contra naturam, eo quod sit maxime subditorum afflictiua. Hanc autem rationem tangit Philosophus in eodem IIII Poli. vbi ait, tyrannidem esse pessimum principatum, quia nullus liberorũ volun- C. 10.
tarie

tarie sustinet principatū talem. Tertia via sumitur ex eo q̄ talis principatus est efficacissimus ad nocendū. Nā sicut principatus regis eo q̄ sit maxime vnitus, est efficacissimus ad proficiendū: sic tyrannis efficacissima ad nocendum. Monarchia enim quia ibi dominatur vnus, et est ibi virtus vnita, ideo vel est optima, vel est pessima: nam si monarchia habet intentionem rectam, tunc ē rex: & est optimus principatus; quia ꝓpter vnitatem virtutis, potest multa bona efficere: si vero monarchia habet intentionem peruersam, tunc est tyrannus & est pessimus, quia propter suam vnitam potentiam potest multa mala efficere. Hanc autem rationem tangit Philosophus V

Ca. 10 Poli. *vbi ait, tyrannidem esse oligarchiam extremam idest pessimam: quia est maxime nociua subditis. Quarta via sumitur ex eo q̄ per tale dominium impediuntur maxima bona ipsorum ciuium. Tyrannus enim non solum procurat mala eorum qui sunt in regno, sed etiā satagit impedire eorū maxima bona.* Tangit autem Philosophus V Poli. *tria maxima bona, quæ satagit impedire tyrannus. videlicet pacem, virtutes, & scientias. Tyranni enim nolunt ciues habere pacem & concordiā adinuicem: rursus nolunt eos esse magnanimos & virtuosos: nec etiam volunt ipsos esse sapientes & disciplinatos. Quare autem tyranni prædicta bona impediunt in ciuibus, infra dicetur. sufficiat autem ad præsens scire, tyrannidem esse pessimum principatum propter rationes tactas. Quòd aūt reges summo opere cauere debeant, ne principentur principatu tyrannico, videre non est difficile.*

cile. nam tanto peior est princeps, quanto peiori dominio principatur: quare si omnem diligentiam adhibere debet rex ne sit pessimus, summe curare debet ne dominetur per tyrannidem qui est pessimus principatus.

CAP. VIII.

Quòd est officium regis, et qualiter rex se habere debeat in regimine ciuitatis et regni.

SI rex aut princeps gentem sibi cõmissam vult debite gubernare, & scire desiderat quod sit eius officiũ: diligenter cõsiderare debet in naturalibus rebus. Nam si natura tota administratur ꝑ ipsum Deũ, q̃ est princeps summus, & rex regum, à quo rectissime regitur vniuersa tota natura: quare à regimine, qd' videmus in naturalibus, deriuari debet regimen, quod trahendum est in arte de regimine regum; est enim ars imitatrix naturæ. In naturalibus autem sic videmus, ꝙ natura primo dat rebus ea per quæ possunt consequi finem suum. Secundo dat eis ea per quæ possunt prohibentia remouere. Tertio per huiusmodi collata naturaliter intendũt in suos fines siue in suos terminos. Vt natura dat igni leuitatem, per quam potest tendere sursum. Secundo dat ei calorem, per quem agit & resistit contrarijs. Tertio ignis ꝑ ea quæ accepit à natura, naturaliter tẽdit sursum. Ergo ad hoc ꝙ regimen sit bonum & naturale, tria requiruntur. Primo, vt populus taliter disponatur, & or-

& ordinetur, vt possit consequi finem intentum. Secūdo, vt remoueantur prohibentia & deuiantia ab huiusmodi fine. Tertio, vt dirigatur & promoueatur in finem prædictum. Sic enim videmus in sagitta dirigenda in signum aliquod: quia primo efficitur recta, vt possit melius in finem tendere: secundo efficitur pennata, vt melius aerem scindat ne prohibeatur tendere in ipsum signum: tertio à saggittante sagittatur & dirigitur in signum intentum. Rex igitur & quilibet director populi, est quasi sagittator quidam: populus vero, est quasi sagitta quædam dirigenda in finem & in bonum. Tria igitur spectant ad regis officium. Quia primo solicitari debet, vt gens sibi commissa habeat per quæ possit cōsequi finem intentum. Secundo debet prohibentia remouere. Tertio gentem ipsam debet in finem dirigere. Ea vero quæ deseruiunt vt populus possit consequi finem intentum & bene viuere, sunt tria. videlicet, virtutes, scientia, & bona exteriora. Debet igitur rex solicitari vt in suo regno vigeat studium litterarum, & vt ibi sint multi sapientes & industres. Nam vbi viget sapientia & fons scripturarū, oportet ꝙ inde totus populus aliquam eruditiōem accipiat: ne ergo existentes in regno sint tenebris ignorantiæ inuoluti, spectat ad reges & principes valde esse solicitos de studio literarum. Immo (vt infra patebit) si dominator regni non promoueat studium, & non velit sibi subditos esse scientes, non est rex, sed tyrannus. Secundo ad cōsequendū finem intentum deseruiūt boni habitus & virtutes. Non enim sufficit finem cognoscere, & habere il-

luminatum intellectũ; nisi sit quis virtuosus, & habeat ordinatum appetitum, vt velit consequi finem illũ: spectat igitur ad rectorem regni ordinare suos subditos ad virtutes. Tertio ad consequendum finem qui intenditur in vita politica, organice deseruiunt res exteriores. Decet ergo reges et principes sic regere ciuitates & regna, vt sibi subiecti abundent rebus exterioribus prout deseruiunt ad bene viuere, & ad consequẽdum finem intentum in vita politica. Hoc autem quomodo fieri possit, & quomodo ordinanda sit ciuitas vt in ea reperiri valeant quæ deseruiunt ad sufficientiam vitæ: licet per præcedentia sit aliqualiter manifestũ, clarius tamen infra dicetur. Viso quòd spectat ad regis officium solicitari circa ea per quæ possit populus consequi finem intentum: restat ostendere, quomodo spectat ad reges & principes huiusmodi prohibentia remouere. Quæ etiam tria sunt, quorũ vnum quasi sumit originem ex natura, aliud vero ex peruersitate ciuium, tertium quidem ex maleuolentia hostium. Primum sic patet. nam homines in seipsis sunt naturaliter corruptibiles: inde est ergo ꝙ quia in seipsis durare non possunt, naturaliter appetunt perpetuari in suis filijs siue sint naturales siue adoptiui. Videtur enim homini quasi post mortẽ viuere, si eo decedẽte secundum suam institutionem alius in hæreditatem succedat. Valde ergo turbari potest tranquillus status & pax ciuitatis & finis intentus in vita politica, si reges & principes nõ solicitentur qualiter posteriores succedant in hæreditatem priorum: remouere igitur vnũ maxime

xime prohibentium bonam vitam politicã, est bene ordinare quomodo hæreditates decedentiũ perueniant ad posteros. Secundo, status tranquillus ciuitatis & regni aliquãdo impeditur ex peruersitate ciuiũ: sunt enim aliqui adeò peruersi vt semper velint alios molestare. solicitari ergo debẽt reges & principes ne impediatur pax regni vt exterminẽtur malefici, & corrigãtur delinquentes. Tertiũ huiusmodi impeditiuũ sumit originẽ ex malitia hostium: quasi enim nihil esset vitare interiora discrimina, nisi probibentur exteriora pericula. spectat igitur ad regis officiũ sic solicitari circa ciuilem potentiam, & circa industriam armatorum, vt pössint hostiũ rabiem prohibere. quomodo autem hoc fieri habeat, in tertia parte huius tertij libri, vbi agetur de bellis, plenius ostendetur. Ostenso quomodo reges & principes solicitari debent vt populus sibi commissus habeat per quæ possit finem consequi, & quomodo debeant prohibentia remouere: restat ostendere quomodo eos debeant in finem dirigere. hæc etiam tria sunt. Nam primo cõmissa sunt supplenda: vt si viderint aliquid deesse ad bonũ regimen ciuitatis, illud est supplendum: hoc autem fieri potest per consilium sapientum, de quo infra dicetur. Secundo, bonæ ordinationes, & bona statuta debent esse obseruanda. Tertio, bene operantes & maxime facientes ea per quæ resultat commune bonum, sunt remunerandi & præmiandi: nam licet cõmissa supplere, & bene ordinata conseruare, multum deseruiat vt populus recte dirigatur in finem, maxime tamen deseruire videtur;

tur, bene apta remunerare. Nam (vt dicitur III Ethicorũ capitulo de fortitudine) apud illos sunt fortes, apud quos maxime honorantur: apud illos sunt sapientes & boni, apud quos tales remunerãtur & honorantur. Sollicitari igitur circa prædicta nouem, ad regis officium pertinere videtur.

CAP. IX.

Quot et quę sunt illa quæ debet operari verus rex, et ꝙ eadem simulat se facere tyrannus.

NArrare autem possumus decẽ quæ debet operari bonus rex, & quæ tyrannus se facere simulat. Illa enim decem licet aliquo modo in vniuersali cõtineãtur in dictis, tamen qa (vt pluries dictũ est) circa morale negociũ vniuersales sermones proficiũt minus, ideo bene se habet illa decem narrare per singula. Est autem primũ quod spectat ad verum regem facere, vt maxime ꝓcuret bona cõmunia, & regni redditus studeat expendere in bonũ cõmune vel in bonum regni: tyranni vero hoc simulãt facere, nõ tñ faciũt: sed (vt ait Philosophus) eos tribuũt meretricibus, & adulatoribus, et alijs ꝑsonis inutilibus. Secundo spectat ad rectũ rectorem regni nõn solum redditus & oblationes ordinare in bonum cõmune regni, sed etiã bona cõmunia et iura regni debet maxime custodire & obseruare. quod tyranni licet se facere simulãt, nõ tamen faciunt, immo bona aliorum rapiunt,

& iura regni nõ obseruãt. Tertio decet regem & principem non ostendere se nimis terribilem & seuerum, nec decet se nimis familiarem exhibere, sed apparere debet persona grauius & reuerenda, quod congrue sine virtute fieri non potest: ideo verus rex vere virtuosus existit: tyrannus autem non est, sed esse se simulat. Quarto spectat ad regem, nullum subditorum contemnere, nulli iniuriari, nec in filiabus, nec in vxoribus, nec in persona, nec in aliquibus alijs: & si contingeret aliquem ex regno forefacere, non propter contumeliam vel propter aliquam libidinosam voluntatem explendam, sed propter bonum commune & iustitiæ ipsum punire debet. hoc autem tyranni non faciunt, sed quia ipsi intendunt bonũ pecuniosum & delectabile, iniuriantur ciuibus in vxoribus, & in filiabus, & rapiunt eorũ bona. quinto decet reges & principes non solum habere familiares, & diligere nobiles, & barones, & alios p quos bonus status regni conseruari potest, sed etiam vt ait Philosophus in poli. inducere debent vxores proprias vt sint familiares & beniuolæ vxoribus prædictorum: nam mulieres valde inclinant viros ad voluntates proprias, eo ꝙ quilibet valde inclinatur vt nolit proprias delicias cõtristare. quare si vxores nobilium & aliorũ per quos bonus status regni conseruari habet, viderent se contenti ab vxore regis aut principis, inducerent viros vt seditiones mouerent in regno aut principatu. sic ergo gerere se debet bonus rector regni aut ciuitatis. Tyrannus autem non sic se habet, sed corde elatus alios contemnit: propter quod

nec

nec ipse nec personæ sibi cōiunctæ alijs sunt beniuolæ. Ea igitur quæ habet verus rex, licet simulate illa videatur habere tyrannus, inquantum tamen huiusmodi est secundum veritatem caret illis. Sexto decet verum regem esse moderatum in cibis, & venereis, ne à subditis habeatur in contemptu: nam vt dicitur V Poli. non contemnitur qui est sobrius, sed qui ebrius. tyranni autem hoc non faciunt: nam cum non intendant nisi commodū proprium vt bonum pecuniosum & delectabile, quia maxima delectatio sensibilis ē in cibis & venereis, tyranni absq; fræno fruuntur voluptatibus illis. Immo (quod peius est) vt narrat Philosophus V Politi. multi tyrannorum nō solum temperati non sunt, sed nolūt videri temperati esse. Existimant autem reputari ab hominibus fælices, si singulis diebus aspiciantur esse in commessationibus, & ebrietatibus, & in conuiuijs affluentibus: non tamen sic se habere deberent. dato enim ꝙ temperamēto carerent ne contemnantur à populis, non deberent suam intemperantiam ostendere: laudatur enim sobrietas & temperantia, vituperatur autem auaritia & gulositas. Septimo decet verum regem ornare & munire ciuitates & castra existentia in regno, vt appareat magis esse procurator communis boni, ꝙ̄ tyrannus quærens vtilitatem propriam. Octauo decet verum regem (vt ait Philosophus) sapientes & bonos, etiam extraneos adeò honorare, vt putetur non sic honoratos eē à ciuibus proprijs, si inter ipsos existerent. quod tyranni non faciunt: nam sapientes & bonos, vt infra patebit, non honorant, sed C. 10.

perimunt. Nono decet verũ regem per vsurpationem & iniustitiã non dilatare suũ dominium. Nam vt dicitur in Poli. durabilius est regnare super paucos, q̃ super multos. Quod maxime verum est si huiusmodi multitudo ciuilis potentiæ acquisita sit per vsurpationem & iniustitiam. Recitat autem Philosophus V Politico. ꝙ cum quidam rex partem sui regni dimisisset, quia eam forte iniuste tenebat: increpatus ab vxore dicente, ꝙ verecundari deberet, quia minus regnum dimitteret filijs, q̃ accepisset à patre; respondit rex ille, ꝙ si dimittebat eis minus in quantitate regnum, dimittebat tamen maius & diuturnius tempore. tyranni autem hoc non faciunt, nam licet semper se simulent iuste agere, tamen in multis suũ dominiũ iniuste ampliant, & aliorum hæreditates sine ratione vsurpant. Decimo & vltimo decet veros reges bene se habere circa diuina. Populus .n. (vt recitat Philosophus) omnino ẽ subiectus regi quem credit esse deicolam, & habere amicũ deũ: existimat enim talem semper iuste agere, & nihil iniquum exercere. Possumus tamen ad hoc aliam meliorem rationem adducere, dicentes ꝙ si rex habeat amicum deũ diuina prouidentia cui omnia sunt nota, & eius potentia cui nihil põt resistere, cõtinget eum vt expedit suæ saluti semper in suis actibus prosperari. Immo propter sanctitatem regis, multotiens deus multa bona confert existentibus in ipso regno. Vltimo aũt diximus ꝙ decet regiã maiestatem bene se habere circa diuina: qa hoc debet eẽ finis & complementum aliorum, ad hoc enim sunt singula ordinanda.

C. 11. à prin. Theopõpus spartanorum rex.

3. Pol. ca. 10.

nanda. Verus ergo rex secundum veritatem bene se habet erga diuina; tyrannus vero non talis est, sed simulat se talem esse.

CAP. X.

Quę & quot sunt cautelæ, quibus tyrannus nititur se in suo dominio præseruare.

M*Vltas cautelas tãgit Philosophus V. Poli. ex quibus, quantum ad præsens spectat, possumus enumerare decem per quas nititur tyrannus se in suo dominio præseruare. Prima cautela tyrannica, ẽ excellentes perimere. Cum enim tyrannus non diligat nisi bonum proprium, excellentes & nobiles existentes in regno non valentes hoc pati, insurgunt contra ipsum: tyrannus aũt ex quo talem se esse cognoscit, non cogitat nisi quomodo possit excellentes perimere. Immo cũ aliqui tyrannizare cupiunt, non solũ excellentes alios, immo ẽt ꝓprios fratres, & nimia sibi consanguinitate coniunctos venenant, & perimũt: qđ signũ est tyrannidis pessimæ. Verus aũt rex econuerso intendens cõmune bonũ, & cognoscens se diligi ab ipsis qui sunt in regno, excellentes, & nobiles, & multo magis cognatos ꝓprios, per quos bonus status regni cõseruari põt, nõ perimit, sed saluat. Secũda cautela tyrannica, est sapientes destruere. Vident enim se contra dictamen rectæ rationis agere, & non intendere bonum commune sed proprium: ideo vellent omnes suos subditos esse ignorantes & inscios, ne cognoscentes eorũ nequitiam, incitent populum contra ipsos: semper enim* C. 11.

qui male agit, odit lucem, & non diligit sapiētes, vt arguantur opera eius: quare tyrannus, cuius sunt opera mala, sapientes pro posse destruit. Verus aūt rex econtrario sciens se secundū rectam rationem agere, sapientes saluat, promouet, & honorat, eo ꝙ ipsi cognoscentes bona opera ipsius, populum cōmouent ad amorem eius. Tertia, est disciplinam & studium non permittere. Tyrannus enim (secundum quod huiusmodi est) non solū sapientes destruit, sed etiam truncat viā, & inhibet studium & disciplinā, ne efficiantur aliqui sapientes: semper enim timet per sapientiam reprehendi. Verus autem rex econtrario studium promouet, & conseruat, vidēs ꝙ per ipsum, bonum commune, & bonus status regni, quem principaliter intendit, meliorari habet. Quarta, est nullas sodalitates, nec etiam aliquas congregationes permittere. Vult enim tyrannus ciues & eos qui sunt in regno nō esse sodales, nec esse ad inuicem notos: nam (vt ait Philosophus) notitia fidem facit: eo enim ipso ꝙ qs habet notitiam alterius, confidit de illo: hoc aūt tyrannus non diligit: timet quidem ne ciues de se confidentes propter iniurias quas eis infert, contra ipsum insurgant. Verus autem rex ecōtrario permittit sodalitates ciuium, & vult ciues sibi inuicem esse notos, & de se confidere: nam cum intendat bonum ipsorum ciuium & subditorū, naturale est vt diligatur ab eis: quare vult eos esse confoederatos & cōiunctos, quia tunc magis vnanimiter diligunt bonum regis. omnino enim esset peruersus populus, si cognosceret se habere verum regem, & diligere

commune bonum, si viceuersa nō diligeret ipsum regem. Quinta cautela tyrannica, est habere multos exploratores, & tentare non latere ipsum quicquid à ciuibus agitur. Cum enim tyranni sciant se non diligi à populo, eo ꝙ in multis offendant ipsum, volunt habere exploratores multos, vt si viderent aliquos ex populo machinari aliquid contra eos, possint obuiare illis. Immo eoipso ꝙ ciues credunt tyrannum habere exploratores multos, nō audent congregari vt machinentur aliquid contra eum: nam & si inter eos sic congregatos nullus exploratorum existeret, semper tamen timerent ibi exploratores esse. Huiusmodi autem exploratores verus Rex habere non curat ad ciues, & ad eos qui sunt in regno: sed ad hostes, & ad extraneos. Vtrum autem deceat reges habere exploratores in regno propter aliam causam, ꝙ ne populus insurgat in ipsum, infra dicetur: ad præsens aūt scire sufficiat, ꝙ non sic rex eget exploratoribus, vt tyrannus. Sexta cautela tyrannica, est nō solum non permittere fieri sodalitates & amicitias, sed etiā amicitias iam factas, & sodalitates turbare, & peruertere. Volūt enim tyranni turbare amicos cum amicis, populum cum insignibus, insignes cum seipsis. Vident autem ꝙ quandiu ciues discordāt à ciuibus, et diuites à diuitibus, tamdiu non potest æque de facili eius potentiæ resisti: nam tunc quælibet partium timens alteram, neutra insurgit contra tyrannum. Verus autem rex econtrario nō procurat turbationem existentium in regno, sed pacem & concordiam: aliter enim non esset verus rex, quia non

intēderet commune bonum. Septima, est pauperes facere subditos adeò vt ipse tyrānus nulla custodia egeat. Volunt enim tyranni subditos esse intantum pauperes, vt sic occupentur circa cotidiana quibus indigent, vt nō vacet eis aliquid machinari contra ipsos, nec oporteat ipsos habere aliquam custodiam propter illos. Verus autem rex quia intendit bonum subditorum non affligit & depauperat ipsos, sed magis procurat eorū bona. Octaua, est procurare bella, mittere bellatores ad partes extraneas, & semper facere bellare eos qui sunt in regno: quatenus semper circa bellorum onera intenti, non vacet eis aliquid machinari contra tyrannū. Verus autem rex non intendit affligere subditos, suscitando & procurando bella, eo ꝙ intendat bonum regni: non vult ergo eos qui sunt in regno assumere arma nisi pro defensione regni, vel pro aliquo alio iusto bello. Nona, est custodiam corporis exercere non per eos qui sunt in eo regno, eo ꝙ diffidat de illis, sed per extraneos. Verus autem rex econuerso se habet, vt supra plenius dicebatur. Decima cautela tyrannica, est ꝙ postquam procurauit diuisiones & partes in regno, cum vna parte affligit aliam, vt clauum clauo retundat. Rex autem econtrario non procurat diuisiones & partes in regno, sed si quæ ibi existunt, eas amouere desiderat.

CAP. XI.

Quot sunt illa, ad quæ reducuntur cautelę tyrannicæ: & ꝙ reges cauere debent ne efficiantur tyranni, quia opera regia sunt optima, tyrannica vero pessima.

Omnes cautelas tyrannicas, quas in præcedēti capitulo numerauimus, philosophus reducit ad quatuor: tyranni enim quatuor intendunt. Primo, *vt subditi sint inscij. Secundo, vt sint pusillanimes.* Tertio, *vt de se inuicem non confidant. quarto, vt sint adeò depauperati & afflicti, vt contra eos non possint insurgere.* Ad *hæc aūt quatuor, prædicta omnia reducūtur: nam quātum ad præsens spectat, ad hoc ꝙ aliquis inuadat vel machinetur aliquid contra tyrannum ex aliquo prædictorum quatuor videtur procedere.* Primo *enim potest hoc accidere ex magnanimitate, vt quia insurgens est tanti cordis vt nihil reputet magnum. Secundo ex industria & sagacitate, vt quia credit se tot adinuenire vias & versutias posse, vt valeat tyrannum perimere.* Tertio *potest hoc cōtingere ex potentia, vt si insurgens confidat de alijs ciuibus, & credat se iuuari ab eis, propter ciuilem potentiā tyrannū inuadit.* Quarto *hoc poterit accidere ex nimio ocio, vt si ciues nimis sint opulēti et vacent nimio ocio. qa mens humana nescit ociosa esse, dum non occupātur ciues circa cotidianas indigentias, excogitant seditiones, quomodo possint turbare ciuitatem, & insurgere contra rectorem ciuiū.* Contra *hæc ergo qua-*

tuor procurāt tyranni perimere excellentes, ne sui subditi sint magnanimi: destruere sapiētes, impedire scholas, & studiū, vt existentes in regno sint ignorantes & inscij: non permittere sodalitates; turbare ciues inter se vt de se inuicem nō confidant: depauperare eos: occupare eos in bello, & in alijs exercitijs, vt nō vacent ocio. Hæc ergo sunt cautelæ tyrannicæ. Verū quia nullus forte est omnino tyrannus, quia malum seipsum destruit; &
Cap. 5 si integrum sit, importabile fit vt dicitur IIII Ethicorū, & forte vix aut nunquam reperitur aliquis, qui sit omnino rex, quin in aliquo tyrannizet: esset enim quasi semideus, si nihil de tyrannide participaret. Inde est ergo ꝙ dominantes aliquid participant de cautelis regijs, & aliquid de versutijs tyrannorum: & tanto ē melius dominium, quanto plus accedit ad regnum, & est longius à tyranno. Voluimus quidem vtriusꝙ opera enarrare, et vtrasꝙ cautelas describere: quia opposita iuxta se posita magis elucescūt: magis enim apparet opera regia esse optima, ostendendo tyrannica esse pessima. Ex hoc autem manifeste patet, tyrannidem maxime esse fugiendam à regibus: quia pessimum de se, est maxime fugiendum, & optimum maxime prosequendum.

CAP. XII.

Quòd deteſtabile eſt, regiam maieſtatem declinare in tyrannidem: & quicquid corruptionis eſt in aliis peruerſis principatibus, totum in tyrannidem congregatur.

ADeò ſenſus hominum ſunt ad malũ proni, vt valde vtile ſit in via morum multis vijs oſtendere & multis rationibus probare malum & vitium de ſe eſſe quid vile & fugiendnm, vt quem vna via non inclinat vt malum vitet, alia inducat ipſum ad fugiendum malum. Poſtquàm ergo oſtendimus tyrannidem fugiendam eſſe à regibus, eo ꝙ opera tyranni ſunt peſſima: probare voluimus reges ſumma diligentia cauere debere ne cõuertantur in tyrannos, quia quicquid corruptionis & iniquitatis eſt in alÿs peruerſis principatibus, totum in tyrannidem congregatur. Sunt enim (vt patet ex habitis) tres principatus boni, & tres peruerſi. Dicebatur aũt ꝙ ſi dominatur vnus propter bonum commune, eſt principatus rectus, & vocatur regnum. Si vero propter bonũ ꝓprium, eſt peruerſus, & vocatur tyrannis. Si vero principentur pauci, & dominentur quia boni & virtuoſi, ē rectus principatus, & vocatur ariſtocratia ſiue principatus bonorum. Si vero dominentur non quia boni, ſed quia diuites, eſt peruerſus & vocatur oligarchia. Sed ſi dominatur totus populus & intendat bonum omnium tam inſignium ꝙ̃ aliorum, eſt principatus rectus, & vocatur

tur regimen populi. Si vero populus tyrannizet & intendat opprimere diuites, est principatus corruptus, & vocatur Democratia. qđ idem est ꝙ quasi peruersio & corruptio populi. Tyrannis vero corruptus principatus diuitũ, & iniquũ dominiũ populi, sunt regimina peruersa. Tyrãnis tamen ẽ peruersior principatus: qa vt probat Philosophus V Poli. quicqđ peruersitatis ẽ aliquo principatu diuitũ, & in peruerso dominio populi, totũ congregatur in tyrannidem. Quod sic patet: nam diuites si inique dominari cupiãt, quantũ ad præsens spectat, tria intendũt. videlicet pecuniã, corporales delicias, & custodiam corporis. Intendunt .n. pecuniam: quia quilibet principans intẽdit augmentũ illius, secũdũ quod se principari videt. Si ergo aliqs principatur qa bonus & virtuosus, semper intendit ad opera magis bona, & ad virtutem, vt efficiatur melior & virtuosior. Sed si principatur qa diues, vt magis principari possit, intendit augmentum diuitiarũ, & cõgregatiõem pecuniæ. quare si diuites inique dominantes nõ principãtur qa boni, sed qa diuites, tota eorũ intentio erit circa pecuniã congregandã. Rursus, diuites inique principãtes intendũt delicias corporales, & habere voluptates sensibiles. nam si qs vult aliqđ, vult & ea multo magis, ad quæ illud ordinatur: vt si quis vellet potionem, multo magis sanitatem vellet, ad quam potio ordinatur. Cum ergo homines cõmuniter & maxime habentes voluntatem peruersam, ordinẽt pecuniam & diuitias ad delectamenta corporea, & ad voluptates sensibiles, sequitur diuites inique dominantes,

& inten-

& intendentes non commune bonum, sed pecuniam, intẽdere corporales delectatiões. Tertio diuites sic principantes maxime solicitantur circa custodiam corporis. nam nullus spreto communi bono intendit ad pecuniam & voluptates corporis, nisi in multis offendat populum: nam talis vt pecuniam habeat deprædatur ciues, vt vero voluptatibus fruatur fore facit, & infert contumeliam ciuibus q̃tum ad vxores & filias. Videt ergo se esse odiosum populo, ideo non credit se multitudini, sed semper dubitans de furia populi, maxime solicitatur circa custodiam corporis. Omnia autem huiusmodi mala reperta in peruerso principatu diuitum, congregantur in tyrannide. Nam tyrannus vt supra dicebatur non intendit bonum commune, sed pecuniam. Rursus vt supra dicebatur, non intendit bonum honorificum, sed delectabile. Tertio tyrannus maxime delectatur circa custodiam corporis, eo ꝙ videat se plurimos offendisse. Legitur enim de quodam tyranno, qui cum à fratre suo cotidie increparetur, quare ipse semper tristis existeret, & quare nunquam hylarem vultum ostenderet. Tyrannus ille volens reddere causam quæsiti, eum expoliari fecit, & ligari: & supra caput eius acutissimum gladium pendentem tenuissimo filo apponi fecit: circa ipsum quosdam homines cum ballistis, sagittis appositis, stare faciebat. Et cum frater eius timore horribili inuaderetur, timens ab acuto gladio vulnerari, & à ballistis perfodi, ait Tyrannus, Gaude frater, hylarem ostende vultum. Respondente illo ꝙ non posset

propter

ppter imminentia pericula: inquit Tyrannus ꝙ nec ipse gaudere poterat, eo ꝙ in maiori periculo existebat, quia in tot forefecerat ꝙ semper sibi de morte dubitabat. Valde ergo cauere expedit regi ne conuertatur in tyrannum: nam tyranni cum hoc ꝙ perdunt æternam vitam, in hac temporali vita vix vnam diem bonam habent, eo ꝙ semper videant sibi pericula imminere. Rursus, pecuniã nõ tantam habent tyranni, quantã veri reges: tum quia oportet eos multa expendere superuacue, tum etiam quia veris regibus plus donatur ex amore ꝙ̃ tyrannis proueniat ex prædatione populi. Experti enim sumus tyrannizantes plus vixisse in egestate, ꝙ̃ alios veros reges. Delectamenta etiam corporea non tot habent tyranni, quot veri reges. Nam habere amicos, & diligi a populo, est maxime delectabile: non confidere de aliquo & credere se odiosum esse multitudini, est maxime tristabile. Priuatur ergo tyrannus a maxima delectatione, cum videat se esse populis odiosum. Viso tyrannidem cauendam esse, quia iniqui principatus diuitum cõgregantur in ea: restat videre esse eam cauendam, eo ꝙ etiam in ipsa congregantur mala peruersi principatus populi. Cum enim populus principatur peruerse, nõ intendit quodlibet seruare in suo statu, sed satagit opprimere nobiles, & insignes. Hoc etiam tyrannus facit, quia vt patet ex habitis ipse pro viribus nititur opprimere excellentes, & perimere diuites & insignes. Summe ergo est cauenda tyrannis a rege, in qua tot mala congregantur.

Cap. xiij.

CAP. XIII.

Quòd summe expedit regibus et principibus recte gubernare populum, et cauere ne tyrannizent, qa multis de causis contingit subditos insidiare tyrannis.

QVoniam hunc librum composuimus propter eruditionem regum & principum, vt recte & debite gubernent populum sibi commissum: cum deuiare a recto regimine sit tyrannizare, & iniuriari subditis, & non intendere commune bonum; licet pluribus vijs ostenderimus per iam dicta detestabile & periculosum esse regiæ maiestati tyrannizare, & nō recte gubernare populum: non piget adhuc nouas vias adducere ad ostendendum hoc idem. Volumus autem declarare in hoc capitulo ꝙ quia multis de causis subditi insidiantur tyrannis, & quia valde est periculosa vita tyrannica & deuiatio a recto regimine, reges cura peruigili studere debent, ne delinquentes rectum gubernaculum, tyrannizēt. Narrat aūt Philosophus V Poli. sex causas, quare subditi tyrannis insidiantur. Prima est ꝑpter timorem. nam multi pusillanimes existentes, cum nimis timent, & non credunt se posse euadere, quasi desperātes inuadūt alios, & efficiuntur probi. Vnde & prouerbialiter dicitur, ꝙ nimis fugans timidum, vi compellit esse audacem. Sic etiam & alia animalia quasi communiter timent hominem, & nisi crederent se lædi ab eo, raro aut nunquam C. 10.

inuaderent ipsum: bestiæ ergo vt plurimum timore compulsæ insidiantur homini & inuadũt eũ: hoc ergo modo multotiens subditi insidiantur tyranno, & perimunt ipsum tyrannum, timentes se offendi ab eo. Secunda causa propter quam subditi tyranno insidiantur, est iniuria quam passi sunt ab ipso: naturale est .n. desiderare

1. Rhe vindictam, ꝑpter qđ Homerus dicebat, iram dulciorem

to. cap. eē melle, qa est appetitus pœnæ in vindictã: qã ergo sic

11. est delectabile vindictam exposcere, multi insidiantur tyranno, & ꝑpter vehementem iram aliquando inuadũt ipsum volentes latas iniurias vindicare. Tertio insidiantur aliqui tyranno, & aliquando perimunt ipsum: quia vt plurimũ tyranni faciunt ea per quæ se contemptibiles reddunt. Nam cũ nõ quærant bonũ cõmune sed delectationes corporis, vt plurimũ non sunt sobrij sed gulosi, vel non sunt casti sed dant operã venereis: & qa hoc agẽtes se cõtemptibiles reddunt, de facili inuaduntur. Exemplũ

C. 10. horũ recitat Philosophus V Poli. vbi habemus de Sardinapalo rege, qui spreto communi bono totum se dedit venereis. quidam vero dux contemnens eum, eo ꝙ vitã pecudum elegisset, inuasit, & peremit ipsum. Sic ẽt Dionysius posterior tyrannizans, & curãs magis de gula ꝙ̃ de bono cõmuni, cõtemnebatur à subditis, eo ꝙ quasi semper esset ebrius: quidam .ñ. nomine Dion videns ipsum quasi semper eē ebrium, ꝑpter despectionem insurrexit in ipsum. Quarto hoc fieri contingit ꝑpter honorem aut ꝑpter lucrũ adipiscendũ. Nam cũ honor & gloria inter bona exteriora sint bonũ maximũ, multi vidẽtes tyrannũ

nō quærere nisi honorē & gloriā propriā, & nō hono-re subditos, & nō quærere cōmune bonū, volentes adi-pisci honorem & gloriam quam conspiciunt in tyranno, inuadunt eū, & perimunt ipsum. Sic ēt quia multi re-putant pecuniā esse maximum bonū, videntes tyrannum nō intendere nisi ad lucrū ꝓpriū, & ad congregandam pecuniā inuadūt ipsum, & accipiunt thesauros eius. Vn-de dicitur V Poli. ꝙ quidā tyrannos inuadunt, videntes lucra magna, & bonores magnos existentes in ipsis. Quinto fiunt insidiæ tyrannis ab aliquibus, non vt possi-deant monarchiam, sed vt videantur facere actiones ali-quas singulares. Volunt enim aliqui eē in aliquo nomine vel in aliqua fama, ideo vt nominentur faciunt aliquid mirabile & aliquod singulare factum: & quia insur-gere contra tyrannum reputant populi valde stupendum, ideo contra ipsum insurgunt. Sed tales, qui propter hāc causam facientes impetum in tyrannum (vt ait Philoso-phus) sunt paucissimi numero, supponi oportet eos ni-hil curare, vt saluentur. Sexto contingit aliquos insidia-re tyrānis et perimere ipsos, vt liberēt patriā ab oppres-sione eorū. His ergo de causis fiunt insidiæ cōtra tyran-num. Ne ergo fiāt insidiæ cōtra regiā maiestatem, & ne rex semper dubitet ne perimatur à subditis: summa dili-gētia cauere debet, ne cōuertatur in tyrannū. Nam si nō iniuriatur subditis, si est cōtinens & sobrius, & nō eli-git vitam bestialē & cōtemptibilē, si honorat insignes & alios existentes in regno vt requirit eorum statust; non depauperet nec opprimat eos; & in omnibus se habet nō

vt

vt tyrannus, ſed vt verus rex: inducit omnes exiſtentes in regno ad amorem eius, & tollit ab eis omnem materiam & cauſam quare inſidientur ipſi.

CAP. XIIII.

Quòd maxime rex cauere debet ne efficiatur tyrãnus: eo ꝙ pluribus modis corrumpatur tyrãnis q̃ regius principatus.

Licet per multa capitula præcedentia induxerimus reges & principes vt non tyrannizent, ſed vt recte regant populum ſibi commiſſum: adhuc in hoc capitulo volumus alias rationes adducere, oſtendẽtes ꝙ ſi reges cupiant ſuum durare dominiũ, ſummo opere ſtudere debent ne efficiantur tyranni, eo ꝙ tyrannis & principatus peruerſus pluribus modis corrumpitur, q̃ rectus et

C.10. regius principatus. Narrat autem Philoſophus V Politicorum tres modos corruptionis tyrannidis, dicens, Tyrannidem corrumpi a ſe, a tyrannide alio, et a regno. Corrumpitur enim tyrannis a ſeipſa. nam (vt dicebatur

C.11. huius 2.par. ſupra) malum ſeipſum corrumpit, & ſi integrum ſit importabile ſit. tyrannis ergo propter peruerſitates & nequitias quæ cõgregantur in ipſa, corrumpitur & durare non poteſt. Ideo dicitur in Poli. ꝙ tyrannis quanto intenſior, tanto minus durat: iuſtitia .n. vrbanitates ſeruat. quare cum a iuſtitia receditur, præparatur via vt corrumpatur principatus ille. Politia ergo quanto de ſe magis a iuſtitia recedit, tãto ex ſe habet vt facilius corrumpa-

rumpatur. Reges ergo & principes si volunt suum durare dominium, summe cauere debent ne à iustitia deuiantes in tyrannidem conuertantur: & si eos aliquomodo tyrannizare contingat, suam tyrannidem pro viribus moderare debent, quia quanto remissius tyrannizabunt, tanto durabilius principabuntur. Secundo tyrannis corrumpitur ab alia tyrannide contraria. nam licet bonum non contrarietur bono, eo quod bonũ sit vno modo: malum tamen potest contrariari malo, eo quod esse habet multipliciter: contingit enim vno modo percutere signum, propter quod in hoc non est diuersitas nec contrarietas: sed contingit multipliciter deuiare ab ipso. quare in deuiationibus contrarietas esse potest, vt si multum opponitur pauco, proiectio vltra signum contrariatur proiectioni citra: & proiectio in dextrum proiectioni in sinistrum. Sic etiam in proposito, principatus rectus non contrariatur recto principatui: sed peruersus peruerso. Vna ergo tyrannis potest contrariari alij, & corrumpere ipsam: vt tyrannis populi contrariatur tyrannidi monarchiæ: & vna monarchia tyrannica cõtrariatur alij. Cũ enim aliquis monarcha vel aliquis vnus princeps tyrannizet in populum, gens illa oppressa non valens sustinere tyrannidem principis, insurgit & tyrãnizat in ipsum, eum perimens vel expellens. totus ergo populus efficitur quasi vnus tyrannus cõtra principem, & tyrannis populi corrumpit tyrannidem monarchicam. Sic etiam vna tyrannis monarchica corrumpit aliam: quia multotiens vnus monarcha tyrannus insurgit in alium, vt obtineat

neat principatũ eius. Debẽt ergo cauere reges & principes ne tyrannizent, cũ tot modis dissoluatur tyrannicus principatus. Tertio dissoluitur tyrannis nõ solũ propter seipsam vel propter tyrannidem aliã, sed etiã ꝑpter regnum. Nam nõ solũ malũ contrariatur malo, sed etiam bonum malo contrariatur: non solũ enim tyrannus tyranno obuiat, sed etiã & rex (si viderit expedire) tyranno se opponit. tot ergo discriminibus oppositus ẽ tyrannus, & tot modis habet dissolui eius principatus. Regium aũt dominiũ nõ tot periculis exponitur, nec tot modis habet dissolui. Nam licet tyrannus satagat ꝓ viribus verũ regem opprimere, nullus tamen verus rex vero regi se opponit: nam nullus bonus & virtuosus inseqtur alios bonos & virtuosos, sed eos pro posse saluat & promouet: eo.n.ipso ꝙ aliquis bonis & virtuosis se opponeret, deficeret esse bonus & virtuosus. Decet ergo regiã maiestatem summo studio cauere tyrannidem, ne prædictis periculis exponatur.

CAP. XV.

Quæ sunt quæ saluant dominium regium, & quot oporteat regem facere vt se in suo principatu conseruet.

C. 11. Tangit aũt Philosophus V Poli. decẽ quæ politiã saluant, & quæ oportet facere regem ad hoc vt se in suo principatu præseruet. Primo est, nõ permittere in suo regno transgressiones modicas. nam multæ modicæ transgressiones (vt ait Philosophus) æquantur vni magnæ,

gnæ, ſicut multæ paruæ expenſæ æquiualent vni magno ſumptui: paruæ.n.tranſgreſſiones ſi multæ ſint, diſponunt ad tranſgreſſiones magnas. Nam q minima negligit, paulatim defluit in maiora. Principijs ergo ẽ obſtandũ, & inhibẽdæ ſunt obliquitates, ẽt modicæ. Secũdũ præſeruans politiã & regnũ regiũ, eſt bene vti ijs q ſunt in regno, introducendo eos ad aliquos principatus, honorando eos, & nõ iniuriando eis. Nam vt innuit Philoſophus in poli. bene vti ciuibus nõ ſolum præſeruat politiam rectam, ſed etiam principatus ex hoc durabilior redditur, dato q in ipſo ſit aliquid obliquitatis admixtũ. Tertiũ ẽ, incutere timorem ijs q ſunt in politia: nam corruptiones longe ſecundum rem, prope autem ſecundum timorem politiam ſaluant: ciues enim magis ſunt ſubiecti principi & plus ei obediunt, ſi ex timoribus corruptionem timeant. Guerra enim exterius tollit ſeditiones intrinſecas, & reddit ciues magis vnanimes & concordes. Exemplum huius habemus in Romanis, qui poſtquam defecerunt exteriora bella, intra ſeipſos bellare cœperunt. Eſt autem hæc cautela vtilis ſolum duobus principatibus: vt principatui cõſtituto ex hominibus aſſuetis ad bella, & principatui in quo quis nouiter principari cœpit. Homines enim bellatores & aſſueti ad prælia, quibus non fuit curæ de virtutibus alijs niſi de fortitudine, ſecundum Philoſophum VII Politicorũ aſſimilantur ferro; quod dum ẽ in cõtinuo exercitio claritatẽ habet, ſed ſi diu remanet inoſſicioſum, rubiginem contrahit. ſic & tales bellãtes ſiunt obedientes principi

vacantes vero nesciunt debite se habere: quare talibus vt debite se habeant semper incutiendi sunt timores bellici, & correptiões extrinsecæ. Rursus, *si quis super aliquos de nouo principari cœpit, quia contra talem principatū facilius insurgitur; ne ciues insurgant in principem, & vt magis vnanimiter obediant, incutiendi sunt illis timores de extrinsecis periculis imminentibus: sed si regnum diu in statu perstiterit, & dominus ille sit naturalis, ita ꝙ quasi non sit in memoria hominum ex quo ille & antecessores sui obtinuerunt huiusmodi principatum, tanta cautela non magnam vtilitatem habere videtur. quartum autem quod politiam saluare videtur, ē cauere seditiones & contentiones nobilium; & hoc ponendo eis leges, quia legibus non de facili contradicitur. Sunt enim in regno tales leges instituendæ, vt per eas sedari possint contentiones nobilium. Nam baronibus dissentientibus fiunt seditiones in regno, & per consequens fit præparamentum vt dissoluatur regius principatus. Quintum, est diligenter aspicere, quomodo se habeāt, quos maiestas regia honorauit, & promouit ad aliquam præposituram, vel ad aliquem principatum, aut magistratū. Nihil enim adeò regnum cõseruat & politiam saluat, sicut præficere homines bonos & virtuosos, & conferre eis dominia & principatus. Quare maxime saluatiuum politiæ est, regiam maiestatem considerare diligenter quos præficit in aliquibus magistratibus: & si bene se habuerint, augere eorum dominia: si male, minuere: vel adeò male se habere possent, ꝙ essent totaliter à dominio remouendi,*

vel

vel etiam capitali sententia condemnandi. Sextum est, nulli valde magnum dominium conferre. Nam magna dominia ex nimia bonitate & fortitudine vt plurimum corrumpūt mentes hominum, vt fiant transgressores iustitiæ. Est autem hæc cautela maxime vtilis ad homines, de quibus Rex certam & diuturnam experientiam non accepit. Ideo potissime obseruandum est, ne repente constituatur aliquis in maximo principatu. Septimum saluans regnum & politiam, est regem siue principantem habere dilectionem & amorem ad bonum regni, & ad politiam, in qua principatur. Quicunq; enim amat, solicitatur, & timet, ne aliquod inconueniens accidat circa amatum. timor autem consiliatiuos facit, vt dicitur II Rhet. ibi enim est magna salus, vbi & multa consilia. quare si rex bonum regni diligat, saluabitur regnū; qa timens ne in regno aduersa contingant, adhibebit multa consilia qualiter possit bona regni promouere, & periculis imminentibus obuiare. Octauum saluans regnū & politiam, est habere ciuilem potentiam. Nam (vt dicitur in Magnis moralibus) iustitia vrbanitates conseruat. Sed iustitia in regno conseruari non potest, nisi per potentiam ciuilem puniantur transgressores iusti. Debet.n. rex aut princeps si vult seruare iustitiam & vult punire transgressores iusti, habere multos exploratores, & multos inquisitores inuestigantes facta ciuium, & inquirentes vnde ciues accipiunt quod expendunt, & quomodo possunt reddere rationē sui victus: nam qui huiusmdi rationem non potest reddere, signum est ꝙ ex furto vel

ex male ablato viuat. Sic enim faciẽdo ista, poterit seruare iustitiam, & praeseruare regnum à maleficis, & transgressoribus iusti. Nonum maxime saluãs regnum, est esse regem bonum & virtuosum. Nam vt dicitur V Politicorum, maior virtus requiritur in custodia ciuitatis & regni, ꝙ in duce exercitus. Nam in duce exercitus requiritur potissime experientia; sed custos ciuitatis & custos regni totius oportet ꝙ sit virtuosus & epÿkis idest super iustus: decet enim talem esse quasi semideum, vt sicut alios dignitate & potentia excellit, sic eos bonitate superet. hoc enim maxime saluabit regnum & politiam, si rex sit bonus & virtuosus, quia intendet bono regni & communi. Decimum, est regem non ignorare qualis sit illa politia secundum quam principatur, & quae eam possunt saluare & corrumpere. Talia autem maxime sciri poterũt per experientiam: nam cum quis diu expertus est regni negocia, de leui arbitrari poterit qui bonum statum regni corrumpit, & saluat. Decet ergo regem frequenter meditari & habere memoriã praeteritorum quae contigerunt in regno, quomodo iudicata fuerunt, & quomodo temporibus retroactis melius conseruatus fuerit bonus status regni, vt sciat cognoscere qualiter principari debeat, & quae corrumpunt & saluant regnum & gubernationem regni: quia his ignoratis recte regnum gubernare non poterit.

CAP. XVI.

Quæ sunt consiliabilia, & circa quæ oportet consilia adhibere.

Dicebatur supra, quatuor consideranda esse in regimine ciuitatis. videlicet principem, consilium, prætorium, & populum. Postq̃ ergo auxiliante deo determinauimus de principe, & distinximus quot sunt genera principatus, & qui illorum recti & qui illorum peruersi, & declarauimus regnum esse optimum principatum, & tyrannidem pessimum; manifestauimus item qđ sit regis officium, & quæ oporteat ipsum facere vt recte regat populum sibi commissum: probauimus etiam multis vijs decere regem vigilem curam assumere, ne conuertatur in tyrannũ: & tandem, quantum spectat ad præsens negocium, sufficienter tractauimus quæ circa principem sunt dicenda. Restat ergo de consilio pertransire quæ tractanda sunt circa ipsum. Sed, cum dicat Philosophus III Ethicorum, consiliabitur vtiq; aliquis non pro quibus consiliatur insipiens, & insanus; sed pro quibus sapiens, & intellectum habens. Ideo primo videndum est quæ sunt consiliatiua, & circa quæ debent fieri consilia, ne tanquã ignorantes consiliari velimus de quibus non sunt consilia adhibenda. Possumus autem tangere sex, quantum ad præsens spectat, quæ sub consilio non cadunt. Cap. 3 Primo enim quæcunq; sunt immutabilia consilium nostrum subterfugiũt. Nam ideo cõsiliamur, vt regulemur

in actionibus nostris, & vt vitemus mala, & vt consequamur bona: quæ ergo vitari nõ possunt, & quæ mutationi non subiacent, sub consilio non cadunt. Ideo di-

Cap. 3 citur III Ethi. ꝙ de æternis idest de immutabilibus nullus consiliatur: nullus enim quærit consilium de diametro si est commensurabilis costæ, vel de quocunq; immutabili. Secũdo etiam consiliabilia nõ sunt quæcunq; mobilia, si semper vniformiter moueantur. Nam quæ semper vniformiter mouentur (secundum quod huiusmodi sunt) quandam necessitatem habent: consiliabilia autem

3.Eth. nõ sunt necessaria, sed cõtingẽtia. Ideo dicitur in Ethi.

cap. 3. ꝙ de his quæ semper sunt in motu, & quæ semper vniformiter mouentur, puta de versionibus solis, & de ortibus syderum nullus consiliatur: sydera enim licet moueantur, tamen quia semper sunt in motu, nec ꝓpter nostra opera immutari possunt eorum cursus, ideo circa talia non est consilium adhibendum. Si autem circa talia cadit cansilium; hoc non est secundum se, sed prout deseruiunt actionibus nostris: vt quia aliqua humana opera congruentius fiunt tempore calido, aliqua vero tempore frigido: cursus syderum quæ inducere habet secũdum diuersa tempora calorem & frigiditatem, non per se, sed per accidens potest sub cõsilia cadere, vt sciamus quo tempore quæ opera sunt fienda. Tertio non sunt cõsiliabilia etiam quæ fiunt frequenter, si fiunt à natura. Ideo de imbribus quæ semper fiũt tempore hyemali, & de caumatibus quæ sæpe contingunt tempore æstiuali, non habet esse consilium: quia talia naturalia sunt, &

non

non dependent ex operibus nostris; ideo de eis non consiliamur, nisi vt deseruiunt operibus nostris. Hoc ergo *modo est consilium circa ipsa sicut & circa cursus syderũ, & circa quæcunq; alia deseruientia humanis actibus. bene ergo dicitur in* Ethi. *ꝙ de siccitatibus, & imbribus non est consilium.* Quarto *non sunt consiliabilia quæ etiã fiunt raro, si ex fortuna contingant.* Nam *quicunq; consiliatur, vult ex electione vel ex intentione aliquid adipisci: quæ ergo præter intentionem eueniunt, consiliabilia esse non possunt.* Ideo *dicitur in* Ethi. *non esse consilium de his, quæ sunt à fortuna, puta de thesauri inuentione.* Quinto *non sunt consiliabilia etiã omnia humana opera: quia non cadunt sub consilio nostro opera illorum hominum, quæ propter nostra facta mutari non possunt.* Ideo *dicitur in* Ethi. *ꝙ qualiter vtiq; Scythæ optime conuersentur, nullus Lacedæmoniorum consiliatur: nec etiam nulli* Gallici *consiliantur qualiter optime viuant* Indij. *Consiliabilia ergo non sunt immutabilia, nec vniformia semper, nec quæ sunt à natura, nec quæ à fortuna, nec omnia humana cadunt sub consilio, sed solum consiliamur de ijs quæ sunt operabilia ꝑ nos: nam vt dicitur* III Ethi. *singuli autem hominũ cõsiliantur de ijs operabilibus, quæ fieri possunt per ipsos.* Sexto *non sunt consiliabilia omnia quæ ꝑ nos fieri possunt.* Nam *quæcunq; finaliter per opera nostra adipisci intendimus, sub consilio non cadunt. nam consilium non est de fine, sed de his quæ sunt ad finem: oportet enim in consilio præsupponere finaliter intentum, & nõ con-* 6. Eth. cap. 5.

siliari

ſiliari de ipſo, ſed de ijs per quæ conſequi poſſumus illud. Medicus enim quia finaliter intendit ſanitatem, non conſiliatur vtrum debeat ſanare egrum, ſed hoc accipit tanquam certum & notum, egrum ſanandum eſſe: & conſiliatur de vijs per quas facilius & melius ſanetur. Sic rector ciuitatis & regni non conſiliantur vtrum ciues inter ſe pacem debeant habere, & vtrum regnum oporteat eẽ in bono ſtatu: ſed hoc accipit tanq̃ certa & nota & conſiliatur quomodo melius fieri poſſint. Sunt ergo conſiliabilia quæ dependent ex operibus noſtris, & non ſunt finaliter intenta, nec ſe habent vt finis, ſed vt ea quæ ſunt ad finem.

CAP. XVII.

Quid eſt conſilium, et qualiter conſilia ſunt fienda.

Cap. 9 item circa finẽ li. de me. & remin. Cap. 3

EST autem omne cõſilium quædam quæſtio, quia (vt dicitur VI Ethicorũ) conſilians ſiue bene ſiue male conſilietur, quærit aliquid, & ratiocinatur. propter quod quicunq; conſiliatur, quærit, non tamen econuerſo: nam, vt dicitur III Ethicorũ, licet omne cõſilium ſit quæſtio, non tamen omnis quæſtio eſt conſiliũ. Si .n. conſiliabilia ſunt ſolũ quæ dependent ex operibus noſtris, cõſiliũ erit quæſtio non de quibuſcunq;, ſed ſolum de agibilibus humanis: poſſunt autem circa ſpeculabilia, & circa naturas rerum, & circa æterna fieri quæſtiones multæ, ſed huiuſmodi quæſtiones conſilia dici non debẽt. Viſo quid eſt conſilium, quia eſt quæſtio agibilium humanorum:

manorum : restat videre qualiter est consiliandum, & quem modum in consilijs habere debemus. Sunt autem (quantum ad præsens spectat) sex obseruanda, vt sciamus qualiter sit consiliandum. Primum est, quia quãto aliquid est magis determinatum, tanto minori eget consilio: immo si omnino determinatum esset, nullius egeret consilio. Ideo dicitur III. Ethi. ꝙ circa certas operationes disciplinarum non est consilium, puta de literis, non enim consiliatur scriptor (nisi sit omnino ignorãs) qualiter debeat scribere literas, quia hoc sufficienter determinatũ est ꝑ artem scribendi. De his ergo sunt cõsilia, quæ possunt fieri ꝑ nos; & non sunt omnino certa & determinata qualiter fieri debeãt, ideo dubitamus & cõsiliamur circa ipsa. Est ergo vnus modus in cõsilijs adhibendus, ꝙ quando aliquod factũ regni proponitur, quãto pluribus modis fieri potest & quãto minus habet certas & determinatas vias, tanto per plus tempus est consiliandum, vt de illis vijs facilior & melior eligatur. Secundo est in consilijs attendendum, vt non consiliemur de quibuscunq; minimis, sed de magnis. Dicebatur enim supra, ꝙ timor consiliatiuos facit: qui ergo consiliatur, videtur timere & dubitare ne aliquo infortunio contingente deficiat à consecutione optati boni, vel incurrat aliquod damnum, vel aliquod aliud malũ. Quæ ergo sunt valde modica, vt quæ sunt apta nata efficere paruũ bonũ, vel prohibere modicũ malũ, nõ sunt consiliabilia. Est ergo modus attendendus in cõsilijs, vt de magnis consilietur negotijs. Tertio cũ consiliari volumus,

debemus

debemus alios assumere nobiscum, inter quos conferamus de negocijs fiendis. Nam licet homo inter seipsum possit inuenire vias & modos ad aliquid peragēdum, attamen imprudens est q solo suo capiti innititur, & renuit aliorum audire sententias. Magnæ enim prudentiæ ē in cōsilijs hunc habere modum: vt cum alijs conferamus quid agendum. quod ex duobus patet. Nam consilia (vt dictū est) esse debent de rebus magnis. In talibus autem nullus debet omnino sibi credere, & proprio sensui inniti: sed debet alios ad se vocare, sciens ꝙ plura cognoscere possunt multi, ꝙ̄ vnus. Ideo dicitur III Ethico. consiliatores assumimus in magna discernentes, nobis ipsis velut non sufficientibus dignoscere. Rursus hoc idem patet ex eo ꝙ consilium est circa agibilia particularia, in qbus multum valet experientia. Nam in talibus, vt dicitur primo Meta. plus proficit expertus, ꝙ̄ artifex. Quare cū plures plura experti sint, ꝙ̄ vnus solus: decet ad huiusmodi negocia alios aduocare, vt per eorū consilium possit eligi via melior. quales autem esse debeant cōsiliarij aduocandi, in prosequendo patebit. Quartò est in consilijs attendendum, vt secreta habeantur, quæ ibi dicuntur. nam multa negocia disturbantur ex reuelatione consiliorum. Inde forte consilium nomen accepit. Dicunt enim aliqui, ꝙ consilium quasi idem est ꝙ considium: dictum est aūt consilium, quia ibi plures simul consedere debent. Sed forte melius dicere possumus, ꝙ consilium dictum sit à Con, & Sileo. vt illud dicatur esse Consilium, ꝙ simul aliqui plures silent & tacent. Nam maxime est hoc in consilijs

Cap. 3

In pœ.

Sex. Pom. lib. 3

consilijs attendēdum, & maxime in cōsilijs vbi tractātur negocia communia & facta regni. vt vnusquisq; cōsiliarius abiecta dilectiōe priuati boni, solum aspiciat ad cōmunem profectum: & vt regni profectus impediri non possit, secreta tenere debet quæ ibi sunt tradita. Hoc .n. *fuit, ꝙ apud* Romanam *rempublicam exaltauit fidelitas consiliantium: quibus quicquid per cōsilium in eorū auribus dicebatur, adeò secretum erat ac si non audissent illud. Vnde* Valerius Maximus II *libro de* Factis *memorabilibus, capitulo de* Institutis *antiquis, commendans* Romanos *consiliatores, ait, ꝙ fidum & altum erat secretum consistorium reipublicæ, silentiq; salubritate munitum: cuius limen intrantes abiecta priuata dilectione ita dilectionem publicam inducebāt, vt nō dicam vnum, sed neminem audisse credere qđ tam multorum auribus fuerat commissum.* Quinto *est in cōsilijs attendendum, vt nō loquantur ibi placentia, sed vera.* Adulatores .n. *dum principi placere student, vera silentes, & placita promulgantes, exponūt periculo totum principatum vel totum regnum.* Inde *est ergo ꝙ quidam sapiens* Aristides *nomine dicebat consiliarios duo in se habere debere, ꝙ nec essent plani idest manifesti & propalatores cōsiliorum, nec essent placentes, vt ꝙ essent adulatores, plus curantes loqui placentia, ꝙ̄ vera.* Sic *etiam vt recitat* Philosophus II *Rheto. quidam poeta nomine* Alexander *videns* Priamum *in cōsilijs eē secretarium & veracem, commendās eum dicebat,* Iste *est qui cōsulit. ac si diceret, ꝙ alij respectu eius cōsiliatores dici non debent,*

sed

sed magis forte adulatores. Sexto est in cōsilijs attendendum, vt diu consiliemur; & si adsit oportunitas, cito in opere exequamur. Nam cum adest oportunitas operandi, & si recte volumus & nō illud facimus, hoc est quia ignoramus an expediat illud fieri. Bene ergo se habet diligenter quodlibet negociū discutere arduū, an vtile sit illud facere: sed post quam per diuturnum consilium est recte cognitum quid fiendum, si adsit operandi facultas, prompte operari debemus. Bene ergo dictum est quod
Cap.9 *scribitur VI Ethico. ꝙ consiliamur multo tempore, operamur autem prompte: & ꝙ oportet consiliari tarde, sed facere consiliata velociter.*

CAP. XVIII.

Quales consiliarios assumere deceat regiam maiestatem.

OMnia autem illa quæ habere debet bene persuadens & bene creditiuus apparenter, expedit vt habeat bonos consiliarios existenter. Nam ex hoc aliqs persuadet in consilijs & creditūr dictis eius, quia existimatur bonus consiliarius esse ad persuadendū. Sed ad hoc ꝙ aliquis sit bene creditiuus, non oportet ipsum esse existenter talē; sed sufficit ꝙ videatur vel appareat talis esse: nam homo iudicat quæ foris patent, & ex apparentibus. Ideo fit sufficienter homini fides, & redditur ei aliquis creditiuus, si existimet illū bonū cōsiliatorem esse. Sed ad hoc ꝙ bonus cōsiliator existat, nō sufficit ꝙ sit apparēter talis, sed requiritur existenter talem esse.

esse. Bene igitur dictũ est ꝙ quicũq; bene persuadẽs, habet apparenter, bonus cõsiliator existẽter habere debet. Quare si scire volumus quales cõsiliarios habere deceat regiã maiestatem, & quae & quot sunt in cõsilijs requirenda: scire expedit quot modis persuadetur hominibus, vel quot modis sit eis fides, & inclinantur ad credendũ sermones auditos. Haec aũt sunt tria, secundũ q᷑ in omni locutione tria sunt cõsideranda. videlicet dicentem qui loquitur, auditorem ad quem loquitur, & rem de qua loquitur. Primo ergo esse potest ꝙ persuadetur auditoribus, & inclinantur ad credendũ sermones auditos ex parte dicentis, quod cõtingit, si dicens sit bonus, vel credatur bonus. Nam bonis hominibus ẽt si nullas rõnes assignare sciant, creditur eis, & faciunt fidem auditoribus: sed hmõi fides sumit originem ex parte dicentis; nam quia dicens creditur eẽ bonus, cũ tales mentiri nolint, de facili creditur eorum dictis. Secundo potest fieri credulitas auditoribus ex parte ipsorũ auditorum: quod contingit si proferens sermones sit beniuolus & amicus. Nam sicut homines communiter & vt plurimum decipiuntur circa seipsos, & credant se plus valere q̃ valeant, & esse magis sapientes q̃ sint, & in negotijs fiendis communiter credunt homines plus videre q̃ videant, & magis loqui ad propositum q̃ loquantur: sic quia amicus reputatur alter ipse, communiter decipiuntur homines circa amicos. Nam vt dicitur I Rhet. C. I3. amantes & odientes non pariter iudicamus. Commune est enim vt amicorum facta vt plurimum deferamus in bonum,

bonum, & inimicorum in malũ. Passionamur enim circa amicos sicut circa nos ipsos, vt credamus eos plus valere ꝙ valeãt, & esse meliores ꝙ̃ sint. Quare si auditores credũt beniuolis & amicis, vel eis quos existimant tales esse, huiusmodi credulitas sumit originem ex parte ipsorum auditorum, ad quos est sermo, qui ex se passionantur, & inclinantur vt fidem adhibeãt eis, quos putãt amicos esse. Tertio fit credulitas ex parte ipsarum rerũ. quod contingit, si dicens sit prudens vel credatur eẽ prudens. Nam prudentis est, scire & cognoscere ipsas res, et ipsa negocia agibilia: quia vt dicitur primo Ethi. vnusquisqꝫ bene iudicat de his quæ nouit: ex ipsis ergo negotijs & ex ipsis rebus de quibus loquitur prudens, quia ea scit cognoscere & iudicare, facit fidẽ auditoribus. Hæc autem credulitas & hæc persuasio est per se: nam reddere se credibilem & bene persuadere per se, est ex ipsis rebus, & ex ipsis negotijs de quibus loquitur scire assumere rationes & argumẽta, per quæ fides fiat audientibus. Et quia prudentes sciunt facere, & qui existimantur prudentes, existimantur talia facere: ideo ad hoc ꝙ aliquis ex rebus de quibus loquitur fidem faciat, vel oportet ꝙ sit prudens vel ꝙ credatur esse prudens. Omnis ergo bene persuadens, vel omnis ille cuius dictis creditur & adhibetur fides, vel oportet ꝙ sit bonus, vel ꝙ amicus, vel ꝙ prudens: & si nõ existẽter, apparenter saltem. Itaqꝫ cum dictum sit ꝙ qui bene persuadens, & ille cui fides adhibetur, debet habere apparẽter, oportet ꝙ bonus consiliator habeat existenter: satis apparet

quales

quales consiliatores deceat quærere regiam maiestatem; quia debet quærere tales qui sint boni, & amici, & sapientes. Vt si boni sint, non mentiantur ratione sui, quia bonis displicet omne malum, & omne detestabile: mendatium aũt vt dicitur IIII Ethi. per se ẽ malum & detestabile. Secundo consiliarij debent esse non solum boni sed amici, vt non solum non mentiantur ratione sui qui loquuntur & qui cõsilium præbent, sed etiã ratione eius ad quem loquuntur & cui cõsilium præbent: quia amicorum est amicis vera & bona consulere. Tertio consiliarij debent esse sapientes, quia non mentientur ex parte rerum de quibus loquũtur; quia cognoscent negocia agibilia, & scient qualiter sit agẽdum. Hæc ergo tria quærenda sunt in consiliarijs: videlicet, bonitas, amicitia, & sapientia. Nam, vt recte consulant, sicut patet ex dictis, debent esse boni, & amici, & sapientes. Ca. 7.

CAP. XIX.

Quot oportet scire consiliarios, & circa quot sunt consilia adhibenda.

S*I considerẽtur dicta Philosophi I Rhet. quinq; sunt de quibus consiliantur homines: videlicet, de puentibus, de alimento, de custodia ciuitatis, & de pace & bello; & de legislatore: circa hæc ergo quinq; oportet consiliatores esse instructos. Primo enim contingit eẽ regis cõsilium circa prouentus. in quo duo sunt attendenda. Primo, ne maiestas regia aliquos prouentus iniuste* Cap. 4

vsurpet à suis conciuibus: probabatur enim supra, regem debere esse tale ꝙ esset bonus virtuosus & policiam diligeret, existentes in regno promoueret & honoraret. quod esse non posset, si bona eorum quæ sunt in regno vsurparet iniuste. Rursus est attendendũ, ne in suis prouentibus defraudetur: expedit enim regium consilium ꝓ viribus saluare iura regis, eo quòd huiusmodi bona ordinanda sunt ad bonum commune, vt ad defensionem regni, & ad bonum statum eius: decet ergo consiliarios scire introitus & prouentus regni, quos oportet peruenire ad regem, qui & quanti sunt: quatenus si quis est superfluus & iniuste acceptus, auferatur: si quis verò deficit vel est diminutus, apponatur & augeatur. Secundo debet esse consilium de alimento, vt sciatur vtrum ciuitas vel regnum cui principatur aliquis rector sufficiat sibi in alimento & in deseruientibus ad sufficientiam vitæ: considerandum est enim quantum alimentum est in regno vel in ciuitate qualibet ipsius regni, & quantum est ibi adductibile, & quorum inductione adduci valeat, vt circa hæc debita consilia & debitæ ordinationes fieri possint: non enim modicum consiliandum est circa alimentum, vt quælibet ciuitas habeat sufficientia ad vitam, quia aliter iam non esset ciuitas: vt in huiusmodi sufficientibus ad vitam fieri debent debitæ commutationes, vt debitæ emptiones, & venditiones. Considerandæ enim sunt mensuræ & pondera vendentium: et cum expedit taxandum est pretium venditionis, si (vltra quam debent) venditores res suas vendere vellent. Tertio,

est consilium adhibendum circa custodiã ciuitatis & regni, quod dupliciter fieri habet: nam primo est custodia adhibẽda ne insurgant seditiones & malitia inter ciues. Ideo attendendum est diligenter qui ciuium reputantur boni, & qui infames, & circa infames maior custodia adhibeatur: & si deprehendantur male egisse, puniantur, vel etiam totaliter extirpentur, quia reges & principes non debent pati maleficos viuere. Sunt etiam consideranda loca in quibus consueuerunt magis maleficia perpetrari: nam sicut quidam hominum magis iniustificant q̃ alij, sic sunt quædam loca magis apta ad iniustificandum q̃ alia: vt in ciuitate contingit esse vicos aliquos magis esse suspectos q̃ alios: quia iniustificantes ibidem possunt magis latere, & effugere punientes: sic etiam extra ciuitatem loca aliqua sunt nemorosa & vmbrosa magis apta ad iniustificandum, q̃ alia: debet ergo adhiberi consiliũ, vt circa talia maior custodia præbeatur. Rursus circa custodiam ciuitatis & regni non solum sunt adhibenda consilia propter ipsos ciues uel propter eos qui sunt in regno, ne vnus iniustificet in alium: sed etiam propter ipsos extraneos: considerandum enim est vtrum regnum ex aliqua parte possit inuadi, et vtrũ aliqua ciuitas regni ab extraneis possit suscipere detrimentũ: ideo passagia, portus, introitus & cætera talia vnde possunt extrinseci aduenire, non sunt extraneis cõmittenda vel tribuenda, sed sunt diligẽter custodienda et muniẽda. Quarto habet esse consiliũ circa pacẽ et bellum, quod nõ est intelligendũ circa pacem ciuiũ vel circa eorũ bellum: nã pax ciuium est

aliquid finaliter intentum; bellum autem est eius oppositum: de fine autem & de eius opposito nullus sanæ mentis consiliatur: nam nõ est consilium nisi de his de quibus est dubium, eo ꝙ consilium sit quædam quæstio, & quæstio sit dubitabilis propositio: de fine autem, & de hoc qđ principaliter intenditur, nullus dubitat ipsum eẽ prosequendum. De eius autem opposito quilibet cognoscit ipsum esse fugiendum. Ideo pax ciuium pro viribus est prosequenda, & eorum dissensiones & bella pro viribus fugienda: & in hoc non est quæstio nec consilium. Sed vtrũ cũ extraneis debeamus habere pacem vel bella, dubitabile esse potest, & possunt ad hoc adhiberi consilia. circa quod sunt duo considerãda. Primo, vt nunquã capiatur iniustum bellum, quia iniustificari in alios, & eos indebite opprimere, per se est malum, & fugiendũ. Deinde, si visum sit bellum esse iustum, consideranda est potentia regni vel ciuitatis, quæ bellare debet, quãta sit, & quanta ei potest aduenire extrinsecus. Considerãda est etiam potentia aduersariorũ: nam secundum Philosophum I Rhet. ad meliores pacem debemus habere, ad deteriores autem nobis est expugnare vel non pugnare contra eos. Posito enim ꝙ potentiores, ad quos resistere non valemus, in nos forefaciant, prudentiæ est, non insurgere in ipsos, nisi occurrat opportunitas temporis, in quo ex eis congrue possimus vindictas assumere. Quintũ circa quod sunt consilia adhibenda, ẽ Lator legum: nam
C.10. vt dicitur primo Rhet. in legibus est salus ciuitatis: cõseruantur enim ciuitates & regna per leges iustas, quia

absq;

absque iustitia nequeunt regna subsistere. Decet aūt sciꝛre regem quot sunt genera dominorum, siue quot sunt species principantium, & qui principatus ē durabilior, & qualiter principatus secundum quem dominatur haꝛbet saluari & corrumpi: vt eligēs optimū modum prinꝛcipandi, ferat leges iustissimas, secundum quas saluari habet principatus ille. Quis sit aūt optimus modus prinꝛcipandi, & quale debeat esse regis officium, & quomoꝛdo rex se debeat in suo dominio præseruare, fuit in suꝛperioribus patefactū. quare per superius iam dicta coadꝛiuuante experientia gestorum particularium quæ contiꝛnue occurrūt in curijs regum & principum, instrui poꝛterit Rector ciuitatis aut regni, qualiter circa lationē leꝛgum sit consiliandum. quæ autem leges sunt ferendæ, vt saluetur principatus eius, intēdimus in capitulis sequenꝛtibus de legibus multa inq̄rere, vt simul ex dictis & diꝛcendis melius veritas patere possit.

CAP. XX.

Quòd quantum possibile est, sunt omnia leꝛgibus determinãda, et q̃ pauciora posꝛsunt sunt arbitrio iudicum comꝛmittenda.

Quia in præcedentibus capitulis determinauimus de principe, ostendendo qualis debeat esse prinꝛceps; & determinauimus de consilio, declarando quaꝛles debent esse consiliarij: & quæ & quot sunt illa cirꝛ

ea quæ habet esse consilium. Restat *secundum ordinem prætaxatū vt exequamur de prætorio siue de iudicio, inuestigando qualiter iudicandum sit, & quot sunt genera legum, & alia quæ circa istam occurrunt materiam. Sed cum iudicium fiat per leges, aut per arbitrium, aut per vtrunq; priusq̄ ostendamus qualiter sit iudicandum, declarare volumus ꝙ quātum possibile est sunt omnia legibus determinanda, & quam pauciora possunt sunt arbitrio iudicum cōmittenda. Quod quadruplici via inuestigare possumus. quarū tres tangūtur. I. Rhet. quarta vero tangitur I. Polit.* Prima *via sic patet. nam pauciores sunt legum conditores, q̄ iudices iudicantes secundum leges iā conditas.* Nam *in qualibet ciuitate oportet esse aliquod prætorium ordinarium ad quod causæ reducantur & litigia exorta in ciuitate illa: per leges tamen conditas in vna ciuitate regularis possunt ciuitates multæ. Immo illa eadem ciuitate in qua leges conduntur cōtingit plures esse iudices, q̄ legū conditores.* Nam *leges si iustæ sint, debēt esse quasi immortales et immutabiles: quia circa eas nulla aut modica mutatio fieri debet. Iudices tamen iudicantes secūdum illas moriuntur & corrūpuntur. Contingit etiā absq; corruptione et morte iudices à suo officio remoueri, & alio in suum locum succedere. Igitur saltem per suc-*
C. 11. *cessionem ipsorum oportet in eadē ciuitate multos esse iudices: eo ꝙ ipsi quasi continue innouantur: non tamen sic oportet multiplicare legum conditores, eo ꝙ leges non sic continue innouari debent. Quare si legū conditores respectu iudicum sunt pauci, quia facilius est inuenire paucos*

sapientes, q̃ multos, vt omnia sapienter disponantur, expedit quantum possibile est, per legẽ omnia determinari, & q̃ paucissima arbitrio iudicum cõmittere. Secunda via sic ostenditur, nam facilius & melius videtur quid rectũ & quid iustum, si illud multo tempore diligenti consideratione discutiatur, q̃ si oporteat statim iudicatiuam sententiam proferre. Itaq; cum legum conditores multo tempore & magno consilio deliberare possint quales debeãt leges fieri: iudices verò propter instantiam partium, & quia non debent lites prolongari, sed deprimi, nõ tantam habent diuturnitatem ad videndum quid iustum in proposito, ne igitur in iudicando erretur, quantum possibile est sunt omnia legibus determinanda, et pauca discretioni iudicum cõmittenda. Tertia via sic declaratur, nam conditores legum leges ferunt in vniuersali & de futuris, dicentes quicunq; sic egerit, sic puniatur, ignorãtes an amicus vel inimicus sit illa facturus, & debeat illam subire sententiam. nam si scirent q̄ amicus, forte obliquerentur in iudicando, & pœnam palliarent: si vero inimicus, inclinarentur forte in partem oppositam, & punitionẽ augerent. Nunc autem quia solum in hoc leges ferũt, et nesciunt quid in particularibus sit futurum, non peruertuntur in iudicando amore vel odio inclinati. Iudices autem non sic. nam iudicum iudicia non sunt de futuris, sed de præteritis: non vniuersaliter, sed in particulari. Incusantur enim determinatæ personæ, ad quas est amare vel odire, & sæpe talia annexum habent propriũ cõmodum. Ideo iudex de facili obliquatur: nam amantes,

& odientes, & aliquod temporale commodum considerantes, non æqualiter iudicant: quare ne iudicium iudicum obliquatur, bonum est (quantum possibile est) omnia lege determinare, & q̄ paucissima arbitrio iudicum cõmittere. Has autem tres rationes tangit Philosophus
C. 10. I Rhet. *dicens q maxime quidem contingit recte positas leges, quæcunq; possibile ē determinare: & quàm paucissima cõmittere iudicantibus.* Primum quidem *quia facilius est habere vnum aut paucos sapientes, q̄ multos.* Deinde *quia legislatores fiunt ex consideratis ex multo tempore, iudicia autem ex suborto & subito.* Tertium vero, *quod est maximum omnium: quia legislatores sunt de futuris & in vniuersali: sed præfectus aut iudex iudicat de præsentibus & determinatis, ad quos est amare, & odire, & quibus proprium commodum annexum est sæpe.* Quarta via ad ostendẽdum hoc idem, sic declarari potest. nam (vt infra patebit) oportet aliqua committere arbitrio iudicum, quia gesta particularia complete sub narratione non cadunt, nec lege omnia complete determinari possunt: tamen quantum possibile est omnia legibus sunt determinanda, & quãto pauciora possunt, sunt arbitrio iudicum committenda: quia (vt dicitur VI Poli.) *quãto vtiq; minor inimicitia fuerit exequentibus iudicia, tanto magis accipient finem executione iudiciorum.* Quare cum iudex iudicando reos secundũ leges non tantam inimicitiam incurrat, quantam si iudicaret eos arbitrio ꝓprio, ne iudex timore inimicitiæ inclinatus differat debito fini iudicia mancipare, quan-

tum possibile est, sunt omnia legibus determinanda, & pauca arbitrio iudicum committenda: sufficienter enim iudex excusatur, cum secũdum positas leges aliquid iudicat; quia non videtur ipse secundum se hoc agere, sed lege compulsus dicitur talem sententiam promulgare.

CAP. XXI.

Qualiter est in iudicio procedendum, et ꝙ sermones passionales sunt coram iudice prohibendi.

ATtendere debent iudices, vt in iudicio procedant, vt sermones passionales prouocantes ad passiones, vt ad iram & odium; in iudicio prohibeantur: multi.n. litigantium cognoscentes se habere malam causam, non narrant quid factum & quid non factum, sed conuertunt se ad cõmouendum iudicem ad iram & odium circa aduersarios, & ad benignitatem & misericordiam erga seipsos. Sed ꝙ tales sermones sint prohibendi, triplici via inuestigare possumus. Prima sumitur ex eo ꝙ huiusmodi sermones obligare habent iudicem, quem esse oportet quasi regulam in iudicando. Secunda vero, quia prædicti sermones tollunt ordinem iudicandi. Tertia, qa sunt impertinentes ad propositum. Prima via sic patet. scire enim debemus ꝙ iudex in iudicando de litigijs vt recte iudicet, sic debet se habere inter partes litigantes, sicut lingua volens discernere de saporibus, vel sicut quilibet alius sensus volens discernere de proprijs sensibilibus,

bus, habere se debet inter ipsos sapores, vel inter propria sensibilia. Est enim sensus media proportio sensibilium, & quamdiu non inficitur secundum alterum contrariorum, dat rectum iudicium de sensibus; vt quamdiu lingua non est infecta aliquo humore, recte iudicat, dicens amarum esse amarum, & dulce dulce. Si verò inficiatur colera vel phlegmate vel aliquo alio humore, tunc non quasi existens in medio, sed contracta ad alterum cõtrariorum, peruersæ iudicat, dicens dulce esse amarum, & econuerso, vt patet in infirmantibus, & habentibus infectum gustum. Sic iudex quando est medius inter litigantes non declinans ad alteram partem, quasi regula recta dicet iustum esse iniustum & iniustum iniustum. Si vero ad alteram partem declinet per misericordiã & amicitiam, ab altera verò recedat per iram et odium, quasi regula tortuosa peruerse iudicabit, & quia hoc faciunt sermones passionales, pmittere talia in iudicio nihil est aliud q̃; regulam obliquare: quare si inconueniens est permittere obliquari regulam, inconueniens est sustinere in iudicio passionales sermones. Dato tamen ꝙ contingat sustinere aliquos passionales sermones, quia (vt in sequentibus patebit) proniores debent esse iudices ad miserendum q̃ȝ ad puniendum, potius sustinendi sunt sermones passionales prouocantes ad misericordiam vel beniuolentiam, q̃ȝ ad odium vel ad iram. Secunda via, omnes passionales sermones permittendos non esse, sumitur ex eo ꝙ talia peruertunt ordinem iudicandi. in iudicãdo enim est ordo quidam, quia aliquid est ibi tanquam supremum,

& aliquid

& aliquid tanq; medium, & aliquid tanquam infimum: tanquam supremum quidem est rex ipse vel princeps, vel alius legislator: tanquam medium vero est ipse iudex: sed tanquam infimum est ibi reus, vel incusatus, vel partes litigantes: est enim iudex medius inter legislatorem & litigantes, & quia mediũ aliquid debet accipere ab vtroq; extremorum, iudex tanquam medius aliquid accepit ab vtrisq; . Nam à legislatore accipit quid iustum, & quid non iustum. Si enim per leges discernitur q̃d iuris ab illo addiscit iudex quid iustũ in agibilibus humanis, per cuius leges regulatur in iudicando, à legislatore ergo discit iudex quid iustum. Sed à partibus discit quid factum, vel non factum. Si autẽ discit ab eis quid iustum, hoc est per accidens, inquantum allegant leges conditas à legumlatore. Quare cum sermones passionabiles inclinent voluntatem, & faciant apparere aliquid iustum vel non iustum, eo quòd passionati, vt amantes, & odientes, & gaudentes, & tristantes non pariter iudicamus, permittere passionales sermones in iudicio, est peruertere ordinem iudicandi: quia est facere ꝙ partes sint legislatores, & ꝙ teneant supremum gradum in iudicando, quæ debent tenere infimum. Peruertitur ibi talis ordo, quia partes passionando iudicem, ei faciunt apparere aliquid iustum vel iniustum, quod non est officium partium, sed legislatoris: per legis enim latorem vel per leges ab eo conditas oportet apparere iudici quid iustum & quid iniustum: non autem hoc debet fieri per partes litigantes vel per sermones passionales à partibus promulgatos.

tos.

gislatorem, faciunt iudiciũ vsurpatum. Tunc quidem dicuntur iudices nõ recte se habere ad legislatorem, quando excedunt auctoritatem sibi cõmissam. Secundo dicuntur iudices facere iudicium temerarium, si non recte se habent ad leges, vt si careant legum prudẽtia: nam sine cognitione legum, recte causæ iudicari nõ possunt. Tertio si iudices nõ debite se habent ad partes litigantes, facient iudicium iniquum: nam vt patet ex habitis iudex debet esse quasi regula recta media inter vtrasq; partes: quare si huiusmodi regula à medio deuiat, & ad vnam partem declinat ꝑ amorem, ab alia vero recedit ꝑ odiũ, oportet ipsum iudicare iniquè: quia tunc iudicium non procedit ex zelo iustitiæ, sed ex amore vel odio partiũ. Quarto si iudices non debite se habent ad negocia agibilia, vt si sint inexperti humanorum actuum, facient iudicium suspitiosum, quia aliquando ex leui suspitione alios condemnabunt. non erit ergo rectum iudicium, nisi concurrant ibi auctoritas iudicandi, prudentia legũ, zelus iustitiæ, & experientia agibilium. Nam sicut in curando morbos corporales aliquando plus proficit expertus ꝙ̃ artifex, eo ꝙ habeat notitiam conditionum particularium: sic in iudicio agibilium & in discussiõe causarum aliquãdo plus proficiunt experti ꝙ̃ scientes iura. omnia ergo prædicta requiruntur ad recte & debite iudicandum. Patet itaq; quales iudices & quales discussores causarum quærere deceat regiam maiestatem: nam decet eos tales quærere qui sint humiles, non excedentes autoritatem sibi cõmissam; sint prudentes in legibus,

scientes

ſcientes eas applicare ad litigia exorta: habeant zelum iuſtitiæ, vel vt non ex amore vel odio partium, ſed ex dilectione iuſtitiæ ſententias proferant: habeant experientiã agibilium, vt cognoſcentes particularia acta melius diſcutiant cauſas.

CAP. XXIIII.

Quæ, & quot oporteat conſiderare iudices, vt indulgeant humanis, & vt ſint clementes potius quàm crudeles.

Ca.10 *QVantum ad præſens ſpectat decẽ numerare poſſumus, quæ videtur tãgere Philoſophus I. Rhet. ad quæ decet reſpicere iudicem, vt humanis indulgeat, & vt ſit clemens potius quàm ſeuerus. Primum eſt ipſa natura humana, ſecundum legislator, tertium pius intellectus legum, quartum operantis intentio, quintum multitudo bonorum operum, ſextum diuturnitas temporis retroacti, ſeptimum exceſſus bonitatis ſupra malitiam, octauum patientia accuſati, nonum corrigibilitas peccantis, decimum ſubiectio delinquentis. Primo enim ipſa natura humana clamat pro clementia delinquentis. nam cum natura humana de ſe ſit debilis, & mutabilis, & prona ad malum, ſi contingat aliquem delinquere, infirmitas naturæ ſupplicat pro venia: ideo dicitur I. Rhetoric. quòd epijkis eſt indulgere humanis: dicitur enim eſſe epykis qui eſt ſupra iuſtum ſiue ſupra iuſtitiam. Philoſophus igitur parcentem humanis appellat ſupra iu-*

ſtum,

stum, quia clementia est extollenda supra veritatem, & supra iustitiam. Secundum quod inclinare debet iudicem ad clementiam, est ipse legislator. nam forte ipse rex vel ipse princeps cuius est leges ferre si consideraret conditiones peccātis, indulgeret eis: quare si iudex hoc potest opinari ꝙ legislator dispensaret in legibus & parceret reo, magis debet agere cum eo misericorditer quàm crudeliter. Ideo dicitur I. Rheto. quòd iudicans potius debet respicere ad legislatorem, q̃ ad leges. Tertium inclinans ad pietatem est pius intellectus legum. leges enim ad terrendum delinquentes quandam ampliorem seueritatem continent: quare si legum verba vt terreant peccantes sunt amplioris seueritatis contentiua, decet vt per pium intellectum moderetur supplicij magnitudo. hoc est ergo quod dicitur I. Rhet. ꝙ iudicans non debet respicere ad verba legum, sed ad intellectum legis. Quartũ est intentio operantis. nam licet de quo incusatur aliquis sit de genere malorum, ipse forte nō habuit prauam intentionē, vel si habuit prauā, forte non habuit adeò prauā, vt opus ostendit: & quia dubia iudicāda sunt in meliorem partē, si aliquo modo pōt percipere iudex peccantē nō peccasse ex electione, sed ex ignorātia, vel ex infortunio, debet ad clementiā declinare. ideo dicitur I. Rhet. ꝙ iudicās debet aspicere non ad actionem, sed ad electionem. Quintũ inducēs ad misericordiam, est multitudo bonorum operum. nam forte ille qui nunc deliquit multa bona opera prius fecit: debet ergo iudex non ita respicere ad partem vt ad hoc particulare negocium in quo delinquunt, sicut

ad totum

ad totum vt ſicut ad multa bona opera quæ prius fecit: ideo dicitur I Rheto. ꝙ iudicans non debet reſpicere ad partem, ſed ad totum. Sextum eſt diuturnitas temporis retroacti. nam contingit etiam in pauco tempore facere multa bona opera: duo ergo debent inducere regem aut quemcunq; alium dominum ad dilectionem alicuius ſubditi, vel quia multa ſeruitia recepit ab ipſo, vel quia multo tempore ſeruiuit ſibi. hæc enim duo licet vt plurimũ ſe cõmittentur, quia qui multo tempore ſeruiuit vt plurimum multa ſeruitia fecit, & econuerſo; contingit tamen hæc duo ab inuicem ſeperari: nam homo non ſeruit alteri niſi occurrat tempus & opportunitas ſeruiendi, poteſt enim cõtingere ꝙ in multo tempore occurrant opportunitates paucæ, et in pauco multæ. Iſtud itaq; ſextũ inclinatiuum ad pietatem reſpiciens diuturnitatem temporis, non eſt idem cum quinto, qđ reſpicit multitudinem operum. quare ſi contingat aliquem ſubditorum nunc in aliqua parte temporis delinquere: qui toto tempore ſe bene habuit præcedenti, eſt cum ipſo miſericorditer agendum; & magis reſpiciendum eſt ad multum & ad totũ tempus præcedens, q̃ ad modicum vt ad hanc particulam temporis in qua deliquit. Ideo dicitur I Rheto. ꝙ iudex nõ debet aſpicere qualis nunc ẽ incuſatus, ſed qualis quidem fuit ſemper in multo tempore præcedenti. Septimum inclinans ad pietatem, eſt exceſſus bonitatis ſupra malitiam. nam ſicut bonum excedit malum & eſt eligibilius ipſo, ſic eligibilius eſt recordari bonorum & gratiarum, quas ſuſcepimus ab aliquo, q̃ iniuriarum quas

ſuſcepimus

susceptimus ab illo. Vnde & Iulius Cæsar in hoc nõ mo dicum cõmendatur, quia (vt dicitur) non habebat memoriã iniuriarũ: sed obliuiscebatur illas. Dato ergo aliquem in nos delinquere, à quo temporib. retroactis multa bona suscepimus, debemus ad illum misericorditer nos habere, & magis memorari boni suscepti, q̃ iniuriæ illatæ. Ideo Philosophus I Rhet. volens iudicantes ad misericordiam adducere erga delinquẽtes in ipsos; ait ꝙ magis debet recordari bonorum quæ passi sunt à delinquente, q̃ iniuriæ quæ fecit. Octauum est patientia incusati. nam si aliquis incusatur de aliquo delicto pro quo punitur à iudice, si punitionem patienter sustinet, & non murmurat in pœna sibi imposita, est cum illo magis misericorditer agẽdum. Ideo dicitur I. Rhet. ꝙ indulgendum est humanis. si contingat patientem patienter esse, idest si contingat eum qui pœnam patitur, eam patienter sufferre. Nonum est corrigibilitas peccantis. nam sunt aliqui ita corrigibiles & ita disciplinabiles, ꝙ sola increpatiõe, idest solo sermone meliorantur & desinunt praua agere: talibus ergo est valde indulgendũ, & tales sunt valde benignè tractandi. Ideo dicitur I Rhet ꝙ iudex debet indulgere humanis, si credat magis peccantem iudicari velle sermone q̃ opere. Decimum inclinans ad clementiam, est subiectio & humilitas delinquentis. nam si delinquens omnino se subijcit, omnino se humiliat, & ponit se totaliter in arbitrio iudicantis, est cum eo mitius agendum. Ideo dicitur I Rhet. ꝙ iudex epijkis. i. superiustus, debet indulgere humanis, si viderit delinquentem magis velle ire ad arbi

trium, quam ad disceptationem: omnino enim contra rationē est humilitati non parcere, cum bestiæ hoc agant: canes quidem non offendunt humiliantes se, & prosternentes
Cap. 2 *se coram eis. Ideo dicitur II Rhet. quod autem ad humiliātes cesset ira etiam canes manifestant non mordentes eos qui resident.* Patet ergo quomodo decet iudices esse magis clementes quam seueros. et si hoc decet iudices, multo magis decet reges & principes, quibus congruit ampliori bonitate pollere. Decet itaq; eos esse clementes & benignos, non quia iustitiam deserant, quia sine ea pax regni & bonus status ciuium nō potest consistere; sed saluato communi bono & pace regni quantum possibile est debēt ad misericordiam declinare. Qualiter autem clementia possit stare cum iustitia, infra patebit.

CAP. XXIV.

Quod diuersa sunt genera legum, & diuersi sunt modi iustitiæ: & quod in ius naturale & positiuū cætera alia reducūtur.

CVm leges sunt quædam regulæ iuris, per quas in agibilibus regulamur, dijudicantes per ipsas quid iustum & quid nō iustum in nostris actionibus: plane patet quod eo modo quo distinguimus ius siue iustum, distinguere possumus leges ipsas, & econuerso. Possumus autem tam de lege quam de iusto quinque distinctiones facere, quarum
Ca. 10 duæ tangūtur I Rhet. tertia ponitur V Ethi. quarta tra-
Ca. 13 ditur à Iuristis, quintam nos ipsi superaddere possumus. Distinguitur enim ius, quia quoddam est scriptum, & quoddam non scriptum: quoddam est cōmune, quoddam

proprium

proprium; quoddam est naturale, quoddam legale siue positiuum. Has autem tres distinctiones iuris Philosophus tradidit: sed iuristæ quarto modo ius distinxerunt, dicentes ꝙ est quoddam ius naturale, & quoddam ius gentiũ, & quoddam ciuile. Illo ergo modo quo iuristæ separant ius naturale à iure gentium, possemus separare nos ius naturale à iure animalium: & dare quintam distinctionem iuris, dicendo ꝙ quadruplex est ius. videlicet naturale, animalium, gentium, & ciuile. Has ergo quinq; distinctiones, quas fecimus de iure siue de iusto, facere possumus de ipsa lege. Vt ergo hæc omnia melius patefiant, & vt has diuersitates ad concordiam reducamus sciendum ꝙ duplex est iustum vel duplex est lex, naturalis, & positiua. Dicuntur enim iusta naturalia, quæ sunt adæquata & proportionata ex natura sua, vel dicuntur iusta naturaliter quæ dictat esse talia ratio naturalis, vel ad quæ habemus naturalem impetum & inclinationem. Iusta vero positiua dicuntur, quæ non ex natura sua, sed ex pacto hominum vel ex institutione iusta iudicantur. Itaq; cum naturæ rerum sint eædem vbiq;, qa quod est ignis in vno loco, vt in Francia, est ignis in alio vt in Italia: res enim eædem sunt apud omnes, licet non eodem vocabulo nominentur. Sed statuta populi, & pacta ciuium, & edicta principũ non sunt eadem apud omnes. Inde est ꝙ ius naturale dicitur differre à positiuo: quia naturale vt traditur V Ethi. vbiq; eandem habet potentiam: sed positiuum ex principio antẽq; sit statutum, nihil differt esse sic vel aliter, postq; autem est editum

incipit habere ligandi efficaciam. Ratio autem, quare iuri naturali oportuit superaddere positiuũ, est: quia multa sunt sic iusta naturaliter, sicut est naturale homini loqui: habemus enim naturalem impetum et naturalē inclinationem vt loquamur, & vt per sermonem manifestemus alteri quod mente cōcepimus: sed quòd loquamur hoc idioma vel aliud, non est naturale, sed ad placitum. Inde est ꝙ omnes homines loquũtur, non tamen omnes proferunt idem idioma. Inde est etiam ꝙ Philosophus I Peribermenias, voces & sermones dicit esse ad placitum; q I. Polit. ait, sermonem nobis esse datum à natura. Sicut ergo loqui est naturale, sic autem loqui vel sic, est positiuũ & ad placitum. Sic, fures punire non pati maleficos viuere, et cetera huiusmodi sunt, de iure naturali, quia hæc esse fienda dictat ratio naturalis, & habemus naturalem impetũ vt hæc fiant. surgunt. n. ista ex ipsa natura rei, naturale est enim ꝙ exponatur periculo bonum partis pro salute boni totius, vt ꝙ abscindatur membrum putridum, ne pereat totum corpus: sic, quia fur et maleficus & quilibet malefactorum turbat pacem ciuium, insidiatur communi bono, ideo naturale ius exigit vt tanquam membrũ putridũ abscindatur & exterminetur, ne exponatur periculo, & ne impediatur cōmune bonum. naturale est ergo talia punire. Sed ea punire sic, vel sic, est positiuũ & ad placitum. Ideo apud omnes volentes ciuiliter viuere maleficia puniuntur, sed non apud omnes eadem maleficia corriguntur eisdem pœnis. Vbi ergo terminatur ius naturale, ibi incipit oriri ius positiuum: quia semper

Cap. 2 (margin, beside "ferunt idem idioma")
Cap. 2 (margin, beside "I. Polit.")

quæ sunt per artem hominum adinuenta fundantur in his quæ tradita sunt à natura, ius enim positiuum per artem & industriam hominum adinuētum præsupponit ius naturale, sicut ea quæ sunt artis præsupponunt quæ sunt naturæ. Quare si ius naturale dictat fures & maleficos esse puniendos, hoc præsupponens ius positiuum procedit vlterius, determinans qua pœna sint talia punienda. Hoc viso quantum ad præsens spectat duplicem differentiam assignare possumus inter ius naturale, & positiuum. Prima est, quia ius naturale prima facie se offert intellectui: Ius positiuum non statim se ostendit, sed est per industriā hominum adinuentum. Et quia sic se offerunt intellectui nostro naturales leges, quod est de iure naturali simpliciter dicitur esse scriptum in cordibus nostris: nam gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt faciunt, & ostendunt opus legis scriptum in cordibus eorū. Ro. 2. Ius verò positiuum quia non sic est scriptum in corde, ne à memoria recederet, oportuit ipsum scribi in aliqua exteriori substantia. Potest itaq; vtrūq; ius scribi in aliqua exteriori substātia tam naturale q̄; positiuum: naturale tamen non sic indiget vt scribatur sicut positiuum, nam nō sic potest à memoria recedere sicut illud. Secunda differentia est, quia ius naturale est idem apud omnes, ideo dicitur esse ius cōmune: sed ius positiuum diuersificatur apud diuersas ciuitates, ideo vocatur ius proprium. Inde est ergo ꝙ Empedocles, vt recitat Philosophus I Rhet. appellat ius naturale ætherem siue ignem, qui cōtinuat protendere per inexplicabilem claritatem. Ignis enim in pri-

pria sphæra quia plus se diffundit q̄ alia elemēta, & di stantior est omnibus illis, assimilatur iuri naturali, quod est diffusiuum & cōmunius q̄ ius positiuum, & est notius & clarius illo. Ex hoc igitur patere potest, q̄ omnes distinctiones quas ponit Philosophus de iure siue de iusto reducuntur ad ius positiuum, & naturale: nam (vt patet per habita) ius naturale dicitur esse non scriptum, & esse commune, & secundum nuturam. Ius veró positiuum dicitur esse scriptum, & esse proprium, & legale. Quid autem sentiēdum sit de iure gentium, & de iure animalium, in sequenti capitulo patebit.

CAP. XXV.

Quomodo ius gētium, & ius positiuum à iure naturali habet esse distinctum.

OMnes distinctiones de iure factas à philosopho, quas in præcedenti capitulo tetigimus, bimembres erant. quarum vnum membrum continebatur sub iure naturali, & aliud sub ciuili siue sub positiuo. Iuristæ tamen (vt dicebatur) tertium addiderunt membrum, vt ius gētiū: secundum quem modum loquendi potest ibi addi membrū quartum, vt ius animalium. Ad cuius euidentiam sciendū quòd homo vt est homo & secūdum propriam rationem consideratus differt ab animalibus alijs, sed vt animal est & secundum rationem communem acceptus conuenit cū illis. Si igitur ea sunt de iure naturali, ad quæ habemus naturalem impetum & inclinationem: huiusmodi naturalis impetus vel sequitur naturam nostram, vt sumus homines, & vt differimus ab animalibus alijs, & tale ius ap-

pellatur

pellatur ius gentium. Si vero inclinatio illa ſequatur naturam noſtram, vt cõuenimus cum animalibus alijs: ſic dicitur eſſe ius naturale. Ideo in Inſtituta, vbi hæc ſunt tradita, dicitur, quod ius naturale, eſt quod natura omnia animalia docuit. Huiuſmodi *autem ius (vt ibidem ſcribitur) nõ eſt proprium humano generi, ſed omnium animalium quæ in cælo, & quæ in terra, & quæ in mari naſcuntur. Secundum hoc ergo eſt de iure naturali coniũctio maris & fœminæ, procreatio prolis, & educatio filiorum.* Nam *ſi ad hoc homo naturaliter inclinatur, & ſi huiuſmodi impetus ſequitur naturam humanam, non tamen ſequitur ipſam vt humana eſt, ſed vt animalis eſt, & vt conuenit cum animalibus alijs: nam & animalia naturaliter inclinantur, vt maſculi coniungantur fœminis, vt filios generent, & vt ipſos nutriant, & foueant.* Ius *vero gentium dicitur, quod non eſt commune animalibus alijs: ſed cõmune eſt omni humano generi.* Ex *hoc ergo iure penè omnes contractus ſunt introducti, vt emptio, venditio, locatio, conductio & cetera talia, ſine quibus ſocietas humana non bene ſufficit ſibi ad vitam.* Inde *eſt ergo* ꝙ *mutuũ & depoſitio, quæ etiam deſeruiunt ad vitam humanam in quibus alia animalia non communicant, ſub hoc iure gentium cõtinentur.* Ius *ergo gentium eſt quoddam ius naturale contractum.* Ius *itaque illud quod natura omnia animalia docuit, & quod ſequitur inclinationem noſtram naturalem vt communicamus cum animalibus alijs, reſpectu iuris gentium dicitur eſſe naturale.* Nam *ſi conſiderentur dicta in præcedenti capitulo, ius naturale eſt quid commune, quid*

notum, & quid immutabile. Quanto ergo ius aliquod est communius, quàm ius gentium: tanto magis meretur nomen iuris naturalis. Ius ergo, quod omnia animalia docuit & in quo omnia animalia communicant; est communius quàm ius gentium, & per consequens est notius: quia sunt nobis nota confusa magis. Quãto enim aliquid est vniuersalius, tanto est intellectui nostro notius, & prius cadit in apprehensione nostra. Est etiam huiusmodi ius immutabilius; quia regulæ iuris quanto magis applicantur ad materiam specialem, tanto plures defectus contrahunt, & in pluribus casibus non sunt obseruandæ, & maiorem mutationem suscipiunt: merito igitur huiusmodi ius, naturale dicitur, respectu iurisgentium. Viso quomodo ius gentium differt à iure naturali, de leui patere potest quomodo ius animalium differt à iure naturali. Nam sicut humana natura in quantum animal est, conuenit cum naturis aliorũ animalium; sic in quantum viuit & est quoddam ens, conuenit cum plantis, & cum substantijs alijs, & cum entibus omnibus. Poterit ergo inclinatio naturalis sequi naturam hominis vel vt homo est, vel vt conuenit cum animalibus alijs, vel vt conuenit cum omnibus entibus. Nam homo naturaliter appetit conseruari in esse, quod & oĩa entia alia appetũt: naturaliter appetit producere filios, educare prolem, quod & alia animalia concupiscunt: naturaliter etiam appetit viuere in societate secundum debita pacta, & conuentiones, quod inter animalia est proprium solius hominis. Si ergo regulæ agibilium fundentur super hoc, quod homo naturaliter appetit esse: sic

ſic huiuſmodi regulæ poterunt eſſe de iure naturali, prout natura humana eſt quædam entitas, & conuenit cum entibus omnibus. Si verò regulæ illæ ſumantur ex eo quod homo naturaliter appetit filios producere & educare: ſic eſſe poterunt de iure naturali, prout ius naturale dicitur eſſe, quod natura omnia animalia docuit. Sed ſi ſumantur, prout homo naturaliter appetit in ſocietate viuere ſecundum debitas conuentiones & pacta: ſic erit de iure naturali, prout ius naturale cõtractum eſt ad ius gentium, quod eſt proprium ſoli humano generi. Ex hoc igitur manifeſtè patet quòd ius gentium non dicitur ita ius naturale, ſicut ius quod natura omnia animalia docuit: ſic ius huiuſmodi quod natura omnia animalia docuit, non eſt ita naturale, ſicut ius illud quod ſequitur inclinationem naturæ noſtræ. prout non ſolum communicamus cum animalibus alijs, ſed vt conuenimus cum entibus omnibus: nam huiuſmodi ius eſt notius & communius illo: nam appetere bonum & eſſe, & ſugere malum & non eſſe, eſt plus de iure naturali, quàm appetere procreare filios, & nutrire prolẽ. Erit igitur hic ordo, quòd ius conſequens naturam noſtrã prout appetimus eſſe & bonum, eſt naturale reſpectu iuris animalium, ſiue reſpectu iuris quod natura omnia animalia docuit: ſic etiam huiuſmodi ius eſt naturale reſpectu iuris ciuilis, quod eſt ſimpliciter poſitiuum. Tria ergo ſunt aliquo modo de iure naturali, ſecundum quod inclinatio ſequitur naturam noſtram: Nam ſi inclinatio illa ſequitur naturam noſtram vt humana eſt, ſumitur ius gentium. Si ut conuenit cum animalibus alijs, ſic habet eſſe

ius

tus illud, quod natura omnia animalia docuit. Sed ſi vt cõuenit cum omnibus entibus, ſic habet eſſe ius illud, quod ꝑ antonomaſiam dicitur eſſe naturale. Appetere enim eſſe et bonum, & fugere non eſſe & malum, quod naturaliter appetimus, prout natura noſtra conuenit cum omnibus entibus, ſic eſt de iure naturali; à quo cæteræ aliæ regulæ, & cæteræ leges, ſiue ſint naturales, ſiue ciuiles, ſumunt originem, & in eo fundantur: nam in omnibus attenditur vel conſecutio boni, vel ſuga mali. Sed hoc diffuſius pertractare, alterius expoſcit negocium. Sufficiat autem ad præſens ſcire, quomodo ius gentium, & ius animalium, & etiam ius ciuile differt à iure naturali.

CAP. XXVI.

Qualis debeat eſſe lex humana, & quòd condere tales leges ſit vtile regno, & ciuitati.

Videtur autem ius ciuile, ſiue ius humanum & poſitiuum ad tria comparari. videlicet ad ius naturale ſiue ad legem naturalem, à qua ſuſcipit fundamentum: ad bonum commune, quod in ea intenditur: et ad gentem ad quam applicatur, quæ per illam legem eſt regulanda. Tria igitur lex habere debet, prout ad hæc tria comparatur. nam vt lex humana comparatur ad legem naturæ, oportet quod ſit iuſta: vt comparatur ad bonum commune, neceſſe eſt quod ſit vtilis: ſed vt refertur ad populum ad quem debet applicari & debet regulari per huiuſmodi legẽ, oportet quòd ſit competens & compoſſibilis conſuetudini patriæ & tempori: nam in agibilibus

bus

bus aliquid dãdũ est cõsuetudini, tẽpori, & patriæ & moribus hominũ: quia secũdũ quod talia diuersificãtur, oportet in ipsis legibus aliquã diuersitatem existere. Primo *igitur oportet legem humanam siue positiuam esse iustam vt comparatur ad rationem naturalem siue ad legem naturalem: quoniam si iusta non sit, non est lex, sed corruptio legis; nihil enim ab homine statuitur iustè, nisi aliquo modo sumat originẽ ex lege naturali, & nisi aliquo modo ratio naturalis dictet illud statuendum esse. Secundo lex humana & ciuilis debet esse vtilis vt comparatur ad bonum commune: nam si in lege non intenditur bonum cõmune, tunc non est recta & regularis, sed peruersa & tyrannica. nam sicut rex differt à tyrãno, quia rex dicitur qui rectè agit & intendit commune bonum, tyrannus verò qui ꝑuersè principatur & intendit proprium & priuatum commodum: sic lex recta & regia in qua intenditur bonum commune differt à peruersa & tyrannica in qua intenditur priuatum bonum; oportet enim in legibus (si rectæ sint) intendi commune bonum: nam semper finis est regula omnium nostrorum agibilium. Nam & vulgò dicitur, si hoc intendimus, & hoc sequi volumus, oportet hoc agere. Tales ergo debent esse leges, quæ sunt regulæ agibilium, quales requirit bonum & finis intentus: quare cum bonum commune sit diuinius ꝙ̃ bonum priuatum, & bonũ priuatum ordinetur ad ipsum, oportet tales leges fieri non quales requirit bonũ priuatum, sed quales requirit commune bonum, eo ꝙ hoc habet magis rationem finis, & per consequens secundum ipsum magis sumendæ*

mendæ sunt leges & regulæ agibilium. Immo quia bonũ priuatum non habet rationem boni nisi vt ordinatur ad bonum commune; quia turpis est illa pars, quæ discordat à toto, & quæ suo non congruit vniuerso: si in legibus intenditur aliquod bonum proprium, hoc non debet esse simpliciter & secundum se, sed prout ordinatur ad bonum commune. Tertio lex prout comparatur ad populum cui est imponenda, debet esse compossibilis & competens regioni, vt consuetudini, & moribus illius gẽtis. Ideo
Cap. 1 dicitur IV. Polit. quod nõ oportet adaptare politias legibus, sed leges politiæ, quas leges oportet diuersas esse secũdum diuersitatem politiarum. Volens ergo leges ferre, diligenter debet attendere, qualis sit populus, cuius ritus & conditionis; & prout eis viderit expedire, tales debet eis leges imponere. Viso quales leges reges & principes deceat ponere, quia condendæ sunt leges, quæ sunt iustæ, vtiles & competentes populo, cui imponũtur: de leui patere potest, quòd expedit regno & ciuitati huiusmodi leges condere. Nam aliqui sunt de se boni, ita quod amore honesti inclinantur vt agant opera virtuosa, & desistant agere puersè. Aliqui verò si ex seipsis, id est, ex habitibus quos habent in seipsis non sufficienter inclinantur ad bonum, attamen sunt facile disciplinabiles per alios, ita quod soli sermones & solæ increpationes inclinant eos ad bonum. Sed aliqui sunt adeo peruersi, qui nec de se inclinantur ad bonum, nec per solos sermones corriguntur: oportuit igitur saltem propter tales statuere leges, quæ (vt dicitur X.
Cap. 9 Ethicorum) coactiuam habent potentiam. Condendæ igitur

tur sunt leges, & expediebat eas statuere: vt saltem metu pœnæ volentes impedire pacem ciuium, desisterent agere peruerse.

CAP. XXVII.

Quod non cuiuslibet est ferre leges, & quod vt leges vim obligandi habeant oportet eas promulgatas esse.

Leges (vt patet per habita) sunt quædam regulæ agibilium, ordinantes nos in commune bonum, habentes coactiuam potentiam. Duplici *ergo via venari possumus, quod non cuiuslibet est leges condere.* Prima *via sumitur ex eo quod leges nos ordinant ad commune bonum. Secundo ex eo quod habent potentiam coactiuam.* Prima *via sic patet, nam cuius est ordinare & dirigere aliquos in aliquod bonum, eiusdem est condere leges, & regulas agibilium secundum quas intedimus in bonum illud: quare cum bonum commune principaliter intendatur a tota communitate vt a toto populo, vel a principante, quæ debet esse persona communis: omnes leges, quæ ordinant nos in commune bonum, condendæ sunt a principe cuius est ordinare & dirigere alios in tale bonum, vel condendæ sunt a toto populo, si totus populus principetur, & sit in potestate eius eligere principantem.* Nulla *est ergo lex, quæ non sit edita ab eo cuius est dirigere in bonum commune: nam si est lex diuina & naturalis, condita est à* Deo *cuius est omnia dirigere in seipsum,*

qui

qui maximè est commune bonum, quia est bonum omnis boni; lex vero humana & positiua cõdita est à principe, vel à toto populo, si totus populus principetur; princeps enim aut totus populus cum principatur, habet dirigere & ordinare alios in commune bonum. Quælibet ergo persona particularis, quæ est pars multitudinis alicuius, debet esse obseruatiua legũ; sed non cuiuslibet est leges condere. Secunda via ad inuestigãdum hoc idem, sumitur ex eo quod leges coactiuam habẽt potentiam. Potest enim quilibet ex populo monere & persuadere alteri vt bene agat, sed huiusmodi monitiones & persuasiones non dicũtur leges, quia nihil habent coactiuum. Extendendo autẽ nomen legis, quælibet mandata, & quælibet monitiones leges dici possunt. Secundum quem modum loquendi (vt
Cap. 1 recitat Philosophus I. Polit.) dicebat Homerus quod vnusquisq; statuit leges pueris & vxoribus: volebat enim Homerus quod monitiones & præcepta, quæ facit paterfamilias vxori, filijs, & alijs existentibus in domo, leges nominari possent: sed hoc nõ est secundum propriam acceptionem legum; nam sicut vna persona singularis ordinatur ad bonum domesticum, quod est bonum totalius & communius: sic bonum domesticum ordinatur ad bonum ciuile, & ad bonum regni, quod est etiam totalius & perfectius. quare si à bono perfectiori quod magis habet rationem finis sumendæ sunt leges & regulæ agibilium, sequitur quod non à bono priuato & domestico sed à bono quod intenditur in regno & ciuitate sumendæ sunt leges & regulæ agibilium. Immo quia vim agendi & potentiã

exterminãdi

exterminandi maleficos non habet propriè paterfamilias nec persona priuata, sed princeps & persona publica, quæ præest regno aut ciuitati, aut alij multitudini; ideo leges habentes coactiuam potentiam non sunt condendæ nisi ab eo qui præest ipsi multitudini, vel à multitudine, si tota huiusmodi multitudo principetur. Viso quod non est cuiuslibet leges condere, de leui potest patere legem non habere vim obligandi, nisi sit promulgata. Nam cum lex sit quoddam mandatum superioris, per quod ligamur & regulamur in agibilibus nostris: quia superioris mandatum non ligat nisi peruenerit vel peruenire potuerit ad notitiam subditorum, ad hoc quod lex habeat vim obligandi, oportet eam promulgatam esse. Sed cum alia sit lex naturalis, alia positiua: aliter propalatur hæc, aliter illa. Nã lex naturalis est à deo indita in cordibus nostris: ideo in quolibet homine hæc promulgatur & propalatur, quãdo incipit habere rationis vsum, per quam cognoscit quid sequendum & quid fugiendum, secundum quod hæc pertinent ad ius naturale. Sed lex humana tunc promulgatur, quando exterius profertur, & prolata in scripto redigitur. Quare cum in legibus, si sint rectæ & iustæ & à legibus naturalibus determinatæ, consistat salus regni & ciuitatis; decet reges & principes non modicum solicitari quas leges imponant populo cui dominantur. Et postquam excogitauerunt leges imponendas, vt huiusmodi leges vim obligandi habeant, debent eas promulgare, & promulgatas custodire & obseruare: quia secundum Philosophum IV. Polit. circa leges duplex cura esse debet: primo vt le- Cap. ij

ges bene instituantur: secundo, vt bene custodiantur, vel (quod idem est) vt legibus sic institutis bene obediatur,

CAP. XXVIII.

Quot, & quæ opera debent continere leges, quæ à regibus, & principibus sunt condendæ.

OStendimus in præcedentibus capitulis, quales debent esse leges condendæ à regibus & principib. quia debent esse iustæ, vtiles, & conuenientes populo cui imponuntur leges. Volumus autem in hoc capitulo declarare, qui sunt effectus legum, & quæ, & quot opera debent continere huiusmodi leges. Dicuntur *autem quinq; esse effectus legum, vel quinq; esse opera legalia. videlicet præcipere, permittere, prohibere, præmiare, & punire: Sunt enim leges (vt supra dicebatur) quædam regulæ actionum nostrarum: sicut enim medicina per dietam, & potionem & per alia quæ in ea traduntur, vult regulare & æquare humanos humores: sic scientia politica quæ est de regimine regni, & ciuitatis, per leges & per alia quæ ibi docentur vult æquare & regulare actiones humanas, vt ciues iuste viuant, & debitè se habeant.. Circa actiones autem humanas duplex cura esse potest: vna cũ opera sunt futura, priusquam sint effectui mancipata: alia vero opera cũ iã sunt in esse producta. vtroque modo debet esse cura conditoribus legum de humanis actibus. Inde est ergo ꝙ aliqui effectus legũ sumuntur respectu operũ fiendorũ. aliqui verò respectu operum iam factorum. Respectu fiendorum*

dorum quidem tria possumus attribuere legibus. videlicet præcipere, permittere, & ꝓhibere. Respectu factorũ vero duo legib: attribuimus, videlicet punire, præmiare. Nã acti ones humanæ (vt cõmuniter ponitur) in triplici differẽtia existunt: nam quædam sunt bonæ & virtuosæ, & quædam malæ & vitiosæ: quædam verò mediæ, vt illæ quæ de se sunt quodammodo indifferentes. Multa enim sunt quæ de se sunt quasi indifferentia, licet forte ex intentione operantium possint esse bona & laudabilia, vel mala & vituperabilia. Vt sic eleuare festucã de terra, de se est opus indifferens: si quis tñ mala intẽtione eleuaret illã, vt quia vellet ponere in oculum socij, esset opus prauum & vituperabile: si verò eleuando eam vellet purgare domum vel facere aliquod aliud opus pium, propter bonam intentionem operantis, quod de se est quasi indifferens, esse potest virtuosum & laudabile. Secundum igitur hæc tria genera fiendorum, tria legibus attribuimus. videlicet præcipere, quantum ad opera bona: ꝓhibere quantum ad mala: permittere quantum ad indifferentia. Aduertendum tamen quòd lex imponitur quasi communiter omnibus, & omnes communiter punctaliter non attingunt medium bonitatis, quia non omnes possunt esse omnino perfecti: spectat ad legislatorem non solum permittere indifferentia non prohibendo ea, nec puniendo, sed etiã spectat ad ipsũ permittere non solum quæ non notabiliter recedunt à medio: nam si vellet legislator omnia mala quantumcunq; modica prohibere & punire, vix aut nũq̃ posset aliquem populum regere. Ideo non solum ꝑmittenda sunt indifferentia

rentia, sed etiam quæ modicam malitiam habent annexã permitti possint à legislatore. Viso quæ attribuenda sunt legibus respectu operum fiendorum: de leui apparere potest quæ attribuenda sunt eis respectu operum iam factorum. Hæc autem sunt duo, punire & præmiare. Vt opera notabiliter mala, antequam fiant, sunt prohibenda: sed postquam iam facta sunt, sunt punienda. Opera vero notabiliter bona, antequam fiant, per leges sunt præcipiẽda & consulenda: facta verò sunt p̃miãda. Sed opera indifferẽtia, vel nõ notabiliter bona aut notabiliter mala, dicũtur legibus humanis esse permissa; facta verò nec puniuntur nec præmiantur. Quinq; igitur attribuimus legibus: duo respectu operum bonorum, vt præcipere fienda, & præmiare facta: & duo respectu malorum, vt prohibere fienda, & punire facta. sed vnum attribuimus legibus respectu operum indifferentium vel quasi indifferentium, vt permittere. His itaque sic pertractatis, dicamus quod decet reges & principes, quorum interest solicitari circa bonum commune: circa regimen regni, & ciuitatis cura peruigili insudare quas leges, & quæ instituta imponant ciuibus, & diligenter per se & suos consiliarios discutiant quæ bona sunt præcipienda & præmianda, & quæ mala sunt prohibenda, & quæ dissimulanda, & permittenda.

CAP. XXIX.

Qualiter melius regitur ciuitas aut regnum, vtrum melius regatur optimo rege, quàm optima lege.

philosophus

PHilosophus III. Polit. inquirit, vtrum regnum aut ciuitas sit melius regi optimo rege, aut optima lege. Adducit autem rationes duas, quod melius sit politiam regni regi optima lege, quàm optimo rege. Prima sumitur ex eo quod rex debet esse quasi organum & instrumentum legis. Secunda ex eo quod facilius est corrumpi regem quàm legem. Prima via sic patet. Nam vt dicitur V. Ethicorũ princeps debet esse custos iusti, idest iustæ legis: est ergo princeps, si debitè principetur, quasi quoddam organum iustæ legis, vt quod iustè lex fieri præcipit, rex per ciuilem potentiam obseruari facit. Quare si quod est principalius, eligibilius est in regimine, quàm organum & instrumentum: regi optima lege eligibilius est, quàm regi optimo rege. Hoc est ergo quod ait Philosophus III. Politicorum, quod eligibilius est principari lege, quia reges aut principes ita sunt instituendi, vt seruatores legis & ministri. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex eo quod facilius est peruerti regẽ, quàm legẽ. Nã rex cum sit homo nõ dicit intellectum bonum tantum, sed dicit intellectum cum concupiscentia: dato ergo quod rex non peruertatur ex eo quod est intellectus, peruerti tamen potest ex eo quod habet concupiscentiam annexam. Ideo dicitur III. Ethic. quod aliquando optimos viros furor & concupiscentia tãdem interimit & peruertit. Interimitur optimus homo per concupiscentiam, & si non quantum ad esse naturæ, tamẽ quãtum ad esse optimum: quia cum optimus homo incipit furire & concupiscere peruersa, & si non interimitur quãtum ad esse simpliciter, interimitur tamẽ quantum ad

Ca. 12

Cap. 6

Ca. 12

Ca. 11

esse optimum; quia non est vlterius optimus. Rex itaque dicit intellectum cum concupiscentia, sed lex quia est aliquid pertinens ad rationem, videtur dicere intellectum so-

Ca. 12 lum: ideo dicitur III. Pol. quod qui iubet principari intellectum, iubet principari deũ & legem; sed qui iubet principari hominem, propter concupiscentiam annexam apponit vt principetur & bestia. His ergo rationibus videtur ostendi, melius esse regnum & ciuitatem regi lege, quàm rege. Sed quod hoc non sit simpliciter fatendum, ostendit ibi Philosophus in eodem III. Nam (vt ait) lex vniuersaliter dicit quod non est vniuersaliter: oportet enim humanas leges quantumcũq; sint exquisitę in aliquo casu deficere: melius est igitur regnum regi rege, q̃ lege, vt per legem corrigi possint legales defectus. Itaque vt appareat quid circa hanc materiam sit dicendum, sciendum est regem & quemlibet principantem esse medium inter legẽ naturalem & positiuam; nam nullus rectè principatur, nisi agat vt recta ratio dictat: nam ratio debet esse regula humanorum operum. Quare si nomen regis à regẽdo sumptum est, & decet regem regere alios, & esse regulam aliorum, oportet regem in regendo alios sequi rectam rationem, & per consequens sequi naturalem legem, quia in tantum rectè regit, in quantum à lege naturali non deuiat: est tamen supra legẽ positiuam, quia illam sua auctoritate constituit. Itaq; sicut rex nunq̃ rectè regit, nisi innitatur lege naturali, & agat vt recta ratio dictat: sic lex positiua nunq̃ rectè ligat, nisi innitatur auctoritati legis aut alterius principantis. Nam iustum positiuum & legale

(vt supra dicebatur) ex prīcipio nihil differt sic, vel aliter: quādo autē ponitur, ꝓpter autoritatē ponētis differt: quare positiua lex est infra principātē, sicut lex naturalis est supra. Et si dicatur legem aliquam positiuam esse supra prīcipantē, hoc nō est vt positiua est, sed vt in ea reseruatur virtus iuris naturalis: Cum ergo quaeritur vtrū melius sit regnum aut ciuitatem regi optimo rege, aut optima lege: Si loquamur de lege naturali, patet hanc principaliorem esse in regendo, ꝙ sit ipse rex: eo ꝙ nullus sit rectus rex nisi in quantum innititur illi legi. Propterea bene dictum est quod innuit Philosophus III Pol. ꝙ in recto regimine principari nō debet bestia, sed deus & intellectus. Nam tunc principatur bestia, cum quis non innititur regere alios ratione sed passione & concupiscentia, in quibus communicamus cum bestijs. Tunc vero principatur deus, quando quis in regendo alios non deuiat a ratione recta, & a lege naturali, quam Deus indidit intellectui cuiuscunq;. Sed si loquamur de lege positiua melius est regi optimo rege ꝙ optima lege, & maxime in casib. illis, in quib. talis lex deficit, & dicit vniuersaliter quod non est vniuersaliter obseruandū. Secundum hoc ergo cōcludebat ratio in oppositum facta, quod melius est regi rege, ꝙ lege eo quod lex particularia determinare nō potest. Ideo expedit regem aut alium principantem per rationem rectā, aut per legem naturalem, quam deus impressit in mente cuiuslibet hominis, dirigere legem positiuam, & esse supra iustitiam legalem, & non obseruare legem, vbi nō est obseruanda. Ex hoc autem patere potest, quomodo seueri-

tas & clementia possunt simul stare cum iustitia. Nam *humani actus propter particulares circumstantias, & propter eorum mutabilitates, vt vult Philosophus V Ethic. nō*
Ca. 10
possunt mēsurari regula inflexibili, vtputa ferrea: sed oportet quod mensuretur regula plumbea, quae sit applicabilis humanis actibus. Oportet *igitur aliquando legem plicare ad partem vnam, & agere mitius cum delinquente, quam lex dictat: aliquando etiam oportet eam plicare ad partem oppositam, & rigidius punire peccantem, quàm lex determinet.* Nam *particulares circumstantiae, quae lege determinari non possunt, aliquādo alleuiant delictum: & tunc iuste & secundum rationem clementer agitur cū delinquente.* Aliquando *tales circumstantiae aggrauant: & tunc est rigidius incedendum.* Rigor *igitur & clementia licet videantur esse praeter iustitiam legalem & positiuam; nō tamen sunt praeter iustitiam simpliciter, si rationabiliter fiāt, exigentibus particularibus circūstantijs.* In*de est ergo quod in iudicando, aliqua dicuntur esse de aequalitate, aliqua de rigore, aliqua vero ex clementia. quādiu regula regis manet recta & aequalis, non plicata ad aliquam partem, iudicia mensurata secundum talem regulam dicuntur ex aequalitate procedere.* Si *vero exigentibus conditionibus delinquentis legalis regula plicetur ad partem misericordiae, iudicium tunc factum dicetur procedere ex gratia vel ex clementia.* Sed *si dicta regula plicetur ad partem oppositam, fiet iudicium ex rigore siue seueritate.* Et *quia haec omnia iuste & rationabiliter fieri possunt, clementia & seueritas simul cum iustitia pos-*

sunt

sunt existere.

CAP. XXX.

Quod præter legem humanam & naturalem, oportuit dare legem euangelicam & diuinam.

FVerunt enim aliqui de suo ingenio præsumentes, dicentes Theologiam superfluere, ex quo habemus physicas disciplinas, in quibus determinatur de omni ente & superfluere legem Euangelicam & diuinã, ex quo habemus legem humanam & naturalem, quæ videntur omnia vitia prohibere, & omnes virtutes præcipere. Sed quod præter legẽ naturalẽ & humanã fuerit expediẽs dare legẽ euãgelicã & diuinã, triplici via possumus venari secũdũ ea quæ communiter à doctoribus tradũtur. Prima via sumitur ex parte punitionis peccatorum. Secunda ex parte cognitionis nostræ. Tertia ex parte finis, siue ex parte finalis boni, quod intendimus adipisci. Prima via sic patet. nam (vt supra dicebatur) lex humana non omnia peccata punit. quod duplici de causa contingit. Prima est, quia communiter populus non potest attingere punctalem formam viuendi, ideo oportet aliqua peccata dissimulare & non punire lege humana, ad hoc vt possit durare principatus in populo: non enim esset possibile aliquem diuturne principari, si vellet omnia peccata punire, & omnes trãsgressiones corrigere. Rursus & si omnes transgressiones possent puniri à principante, non tamen est possibile simpliciter omnia delicta puniri: quia non omnia perueniũt

ad notitiam principis. Immo aliqua sunt adeò occulta, vt interiores concupiscentiæ, quæ lege humana puniri non possunt. Oportuit igitur præter legem humanam dari aliquam legem, vt nullum malum remaneret impunitum, & nullum bonum irremuneratum. Ad hoc autem faciendum non sufficit lex naturalis, vt in prosequendo patebit. oportuit igitur dare legem euangelicam & diuinam, secundum quam prohiberentur tam delicta interiora quàm exteriora, cuius transgressores vel in hoc seculo, vel in alio punirentur. Ex hoc autem apparere potest, quomodo lex humana prohibet concupiscentias, & quomodo non prohibet, sed prohibet manum & non animum. Dicebatur.n. supra, hoc declarandum esse. Sciendum ergo quod si consideretur intentio ligislatoris, lege humana omnia peccata prohibentur, vel prohiberi debent: non enim habet rectam intentionem rex vel quilibet alius legislator, nisi intendat suos conciues facere quàm virtuosiores potest. Sed cum ad perfectam virtutem nullus inducatur nisi intēdat omnia peccata vitare: si consideretur lex quantum ad intentionem legislatoris, prohibet animum & concupiscentiam. Immo vt patet per Philosophum II Politic. cum disputat contra Socratem, secundum hunc modum magis prohibetur concupiscentia quàm actus exterior, eo quòd actus exteriores tunc maxime inducunt nos ad virtutem si sint boni, & ad vitium si sint mali, cum procedant ex interiori appetitu. Sed si consideretur lex humana non quantum ad intentionem legislatoris, sed quantum ad punitionem, sic dicitur non prohibere mentem & animum, eo quod talia deli

Ca. 4

 cta

cta non puniat. Immo secundum hunc modum non solum lex humana non prohibet interiores concupiscentias, sed etiam non prohibet omnia exteriora delicta. Nam legibus humanis aliquando dissimulantur minora mala vt vitentur maiora. vt permittuntur fornicationes simplices, & non puniuntur legibus humanis, vt vitentur adulteria. Secunda via ostendens necessariam esse legem euangelicam & diuinam, sumitur ex parte cognitionis nostræ, & ex incertitudine iudicii nostri. Nam de contingentibus particularibus, & de agibilib. humanis adeo sunt diuersa iudicia hominum, vt de eisdem apud diuersas gẽtes diuersæ sint leges, secundum iudicium enim quorundam aliquid est iustum, quod secundum aliorum iudicium est iniustum. Quare cũ in humanis iudicijs cadere possit dubietas et error, expediens fuit lex euãgelica & diuina, circa quam error esse non valet. Tertia via sumitur ex parte finalis boni, quod intendimus adipisci. Nam cum huiusmodi bonum sit supra facultates nostræ naturæ, lex naturalis & humana iuuantes nos ad consecutionem illius boni quod possumus naturaliter adipisci, non sufficiunt ad consequẽdum illud bonum supernaturale. ergo necessaria fuit lex euangelica & diuina, per quam ordinamur ad illud bonum. Decet ergo reges & principes, quos competit esse quasi semideos, & esse intellectum sine concupiscentia, & esse formam viuẽdi, & regulam agibilium, sic se habere ad legem diuinam, naturalem, & humanam: vt sicut excedunt alios potentia & dignitate, sic eos superent bonitate & virtute.

cap.

CAP. XXXI.

Quod quantum posſibile eſt, ſunt leges patriæ obſeruandæ, & quod cauendum aſſueſcere innouare leges.

Ca. 6 QVærit Philoſophus II Polit. cum diſputat contra Hippodamum, vtrum ſit expediens ciuitatibus innouare patrias leges, & inducere nouas conſuetudines. Ordinauerat enim Hippodamus (vt ſupra tetigimus) ꝙ inueniens aliquam legem ciuitati proficuam, honorem acciperet in ciuitate illa; & quia homines ſunt communiter honoris cupidi, inducebantur multi vt inuenientes conſuetudines nouas, dicentes eas eas eſſe vtiles & proficuas ciuitati, ſoluerent leges patrias & antiquas. Merito ergo dubitatur, an poſitio Hippodami eſſet bona, & an expediat ſæpe ſæpius immutare leges: dato etiam quod occurrant leges aliquæ quæ videantur eſſe magis proficuæ & meliores. Adducit autem Philoſophus in Politicis quatuor vias, per quas videtur oſtendi, quod expediat innouare leges. Prima ſumitur ex parte ſciētiarum & artium. Secunda ex parte puritatis quarundam legum. Tertia ex ſimplicitate condentium leges. Et quarta ex indeterminatione particularium circūſtantiarum. Prima via ſic patet. nam in alijs ſcientijs ſic videmus ꝙ ſi occurrat poſterioribus aliquid melius, reprobanda ſunt dicta priorum, puta in medicinali amota ſunt multa paterna eloquia, &
2. Pol. in ſcientia gymnaſtica ſiue in arte luctatiua quæ docet
cap. 6 luctari, vt innuit Philoſophus in Polit. multa quæ priores tradiderūt,

tradiderunt, per posteriores sunt immutata & innouata: quare sic erit in legibus, quòd si occurrant meliores leges quàm sint traditæ à prioribus patribus, non sunt vlterius leges patriæ obseruandæ. Secunda via ad ostendendum hoc idem, sumitur ex parte puritatis quarundam legum: nam quasdam leges patrias (vt Philosophus innuit) contingit esse malas & barbaricas: sicut erat lex olim apud Græcos, quod portantes ferrum, & alia metalla, emebant vxores adinuicem: omnino enim erat barbaricum, statuere leges, vt ciues possent vxores suas vendere. Sic etiam cõtingit leges aliquas esse stultas, vtputa legem illam quã (vt recitat philosophus) quædam gens statuit. videlicet q̃ si aliquis ciuis esset occisus, & aliquis cõsanguineus mortui inuaderet aliquem ciuem, & ille præsentibus aliquib. fugeret ab eo, reputabatur fugiens reus homicidij: dicebat enim legislator quod non fugeret, nisi sentiret se culpabilem: sed hoc fuit stultum statuere, quia siue aliquis sit culpabilis siue non, si timeat vulnerari, naturale est vt fugiat persequentem: ergo quia aliquæ leges paternæ sunt prauæ, innouandæ sunt. Tertia via sumitur ex simplicitate cõdentium leges. nam si aliquando condentes leges contingit esse simplices, irrationale esset, si posteriores sapientiores non possent immutare leges paternas per simpliciores conditas: ergo in tali casu mutandæ essent priorum leges. Quarta via sumitur ex indeterminatione particularium actuũ. Nã agibilia particularia indeterminata sunt, & p̃fectè comprehendi non possunt: quare quantuncumque cõditores legum fuerint sapientes, potuerunt eos latere ali-

quæ

quæ particulares circumstantiæ circa agibilia hominum. Si igitur posterioribus propter experientiam agibilium particularium occurrit aliquid melius, inconueniens est non remouere leges paternas & antiquas propter meliores leges nouiter inuentas. Videntur itaque hæ rationes probare quod quotiescunque occurrit aliquid melius, sunt leges paternæ immutādæ. Sed hoc simpliciter afferre est valde periculosum ciuitati & regno. Nam assuescere inducere nouas leges (vt innuit Philosophus II Pol.) est assuescere non obedire legibus. Nam leges magnam efficaciam habent ex consuetudine: de difficili enim qs facit cōtra aliqd, quod est p diuturna tēpora obseruatum. Assuescere autem non obedire legibus, est assuescere non obedire regibus & principibus, & per consequens est tollere principatum & regnum. Quantum autem malum sequtur non obedire regibus & legibus, ostēdit Philosophus I Rhetor. qui ait, magis nocere, consuescere non obedire principibus, quàm non obedire medicis. Nam medici intēdunt bonum corporis: volunt enim corpora inducere ad sanitatem. Sed veri legislatores & veri reges principaliter intendunt bonum animæ; quia intendunt ciues inducere ad virtutem. Vt ergo appareat quid tenendum sit de quæsito: sciendum quod lex positiua si recta sit, oportet quod innitatur legi naturali, & quod determinet gesta particularia hominum. Dupliciter ergo potest huiusmodi lex habere defectum. Primum si sit contraria legi naturali. Secundo si non sufficienter determinaret particularia gesta. Si primo modo deficiant leges paternæ & positiuæ,

non

non sunt leges sed corruptiones legum, propter hoc obser-uari non debent: Nam leges positiuæ licet sint additæ naturalibus legibus, non tamen sunt contrariæ illis, nisi velimus appellare contrarium iuri naturali quod non est à natura inductum, sed ei est additum & appositum, & per artē omnium adinuentum: secundū quem modū loquendi homo est nudus naturaliter, & vestimentum est contra naturam: nam esse vestitum videtur contrariari ei quod est esse nudum. Secundum hunc modum loquendi loquuntur Iuristæ, vt patet ex Institutis de iure naturali, vbi dicitur quòd leges humanæ contrariæ sunt iuri naturali; quia iure naturali ab initio homines liberi nascebantur. Seruitus ergò est contra naturam, inquantum natura non induxit seruitutem; sed est ad vtilitatem hominum per leges posita. Sed sic appellare aliquid contra naturam esse, est ruditer loqui. Nam illud propriè est cōtra naturam, cuius contrarium dictat ratio naturalis: & quia propter vtilitatem & propter commune bonum hominum est seruitus introducta, vt supra in libro secūdo ostendimus, aliquos seruire alijs & obedire licet sit iuri naturali additum et appositum, sicut vestimentum est additum & adductum corpori nudo quod est natura pductū: nō tamen est cōtra ius naturale, qa huic naturalis ratio nō contradicit. Leges ergo deficiētes quia sunt prauæ & cōtra ius naturale, cuiusmodi erat lex illa, quod ciues possent suas vxores vēdere, vel quæcunq; aliæ leges sic prauæ et iniustæ, nō sūt obseruādæ, sed extirpādæ. Si vero leges sint defectiuæ, qa nō cōplete determinā t particularia agibilia, dato

quod occurrant leges meliores & magis sufficientes, non est assuescendum innouare leges. Primo, quia aliquando contingit circa talia decipi, quia creduntur meliores quæ sunt peiores, & credũtur magis sufficientes quæ sunt minus. Dato tamen quòd in aliquo sufficientiores essent leges nouiter adinuentæ, sunt tamen leges antiquæ & paternæ obseruandæ, qa quanto ex vna parte quis perficit, dando sufficientiorem legem, tanto ex alia parte nocet, tollendo consuetudinem & diuturnitatem temporis, per quam lex habet efficaciam magnam. Non est ergo simile de artibus & de legibus: quia artes & scientiæ totam efficaciam habent ex ratione, sed leges non sic: Immo magnam efficaciam habẽt ex diuturnitate & assuefactione. Decet ergo reges & principes obseruare bonas consuetudines principatus & regni, & non innouare patrias leges, nisi fuerint rectæ rationi contrariæ.

CAP. XXXII.

Quid est ciuitas, & quid est regnum, & qualem oportet esse ipsum existẽtem in regno & ciuitate.

Circa regimen regni & ciuitatis (vt superius dicebatur) erant quatuor pertractanda. videlicet qualis debet esse rex siue princeps, quales consiliarij, quales iudices, & qualis populus. Expeditis ergo tribus, restat dicere de quarto, scilicet de populo. Sed cum ad sciẽdum qua

lis

lis debet esse populus, & quomodo debeat se habere ad principantem, non modicum amminiculetur scire quid sit ciuitas, & quid regnum. Intendimus in hoc capitulo declarare & diffinire, quid sit ciuitas, & quid regnum. Sciendum igitur quod cum ciuitas sit aliquo modo quid naturale, eo quòd naturalem habemus impetum ad ciuitatem constituendam: non tamen efficitur, nec perficitur ciuitas, nisi ex opere, & industria hominum. Quæ autem ex arte humana efficiuntur, diffiniuntur, & cognoscuntur potissime ex fine & bono, ad quod ordinantur. vt potissime scimus quid sit domus, & qualis debeat eẽ domus, si sciuerimus ipsam esse factam propter hoc bonum, vt nos defendat à pluuijs & caumatibus. quare si scire volumus quid est ciuitas, enumeranda sunt bona illa, ad quæ deseruit cõstitutio ciuitatis, & animaduertendum est quod bonorum illorum sit potius. Narrat quidem Philosophus III Polit. Cap. 1 volens diffinire quid sit ciuitas, sex bona ad quæ ciuitas ordinatur. Est enim ciuitas constituta populo propter cõmunitatem siue communicationem loci, vt homines simul cohabitent. Consurgit enim ex hoc quædam iocunditas & delectatio: nam nullius sine socio iocũda est possessio. Si quis enim magna multitudine argẽti & auri polleret, & omnibus victualibus abundaret; & si non viueret in societate, vt alij suam magnificentiam perciperent, & vt eis sua bona communicare posset, non multum reputaret illa. Facta est ergo ciuitas, vt homines simul in vno loco viuentes, iocunde & delectabiliter conuersentur. Secundo ciuitas est constituta non solum propter iocunde & delectabiliter

ctabiliter conuersari, sed propter ipsum viuere. Nam hominines in eadem ciuitate existētes deseruiunt sibi ad vitā, et vnus alteri subuenit in ijs quæ sūt necessaria vitæ: quod sic esse non posset, si homines solitarij morarentur. Tertio facta fuit ciuitas compugnationis gratia, & propter non iniustum pati. Nam quia homo vnus solitariam vitam ducens, non est sufficiens resistere impugnantibus, & vitare iniurias & iniustitias sibi factas; constituta fuit ciuitas, vt homo qui solitarius se non potest tueri ab hostibus, existens pars multitudinis, tutè & absq; formidine viueret. Quarto fuit ciuitas ordinata ꝓpter cōmutationes & cōtractus. Dicebatur .n. supra cū de legib. tractabamus, ꝙ facere cōmutationes et cōtractus erāt secūdū ius gētiū, et erat ꝓpriū humano generi: qa.n. nullus homo habet omnia sufficientia ad vitam, nisi commutet ea quibus abundet in illa à quibus deficit, ideo necessariæ fuerunt emptiones, venditiones, commutationes, & contractus, quæ omnia quia facilius fiunt hominibus simul conuiuentibus, constituta fuit ciuitas, vt homines simul conuiuerent. Quintum bonū ad quod ciuitas ordinatur, est communicatio connubiorū. Nam homines simul conuiuentes ad inuicem amicitiam contrahunt, & vt firmius se diligant, vel propter aliquod aliud bonum quod vident inde consurgere, iungunt connubia & fiunt adinuicem affines. Sextum bonum ꝓpter quod est ciuitas constituta, est viuere eligibiliter & virtuosè. Nā magis possunt puniri delinquētes et malefici, si homines simul cōuiuūt in ciuitate, ꝙ̄ si morarentur dispersim, & vitam solitariam ducerent. Inde est igitur quod

timore

timore pœnæ multi desinunt malefacere, & assuescunt ad operationes bonas: quod faciendo, disponũtur, & fiunt boni, & virtuosi. Quoniam igitur virtutes & opera virtuosa sunt maxima bonorum, licet propter omnia prædicta bona sit aliquo modo ciuitas constituta, potissime tamen constituta est propter viuere eligibiliter & virtuosè. Quare si à maiori fine, & à maiori bono quod intenditur in re accipienda est eius notitia, bene dictum est quod dicitur III Politicorum. quod vnitas loci, communicatio connubiorum, compugnationis gratia, commutatio rerum, & cetera talia sunt ea, sine quibus non habet esse ciuitas. Principaliter tamen est ciuitas constituta propter bene, & virtuose, & feliciter viuere. Si igitur quæratur quid est ciuitas? Dici debet quod est communicatio ciuium propter bene, & virtuose viuere; & propter perfectam, & per se sufficientẽ vitam. Viso quid est ciuitas, de leui videri potest quid est regnum. Nam regnum supra ciuitatem videtur addere multitudinem nobilium & ingenuorum. Est enim ciuitas pars regni; & in regno est maior multitudo, & sunt plures nobiles & ingenui, q̃ in ciuitate vna. Potest ergo sic diffiniri regnum, quòd est multitudo magna, in qua sunt multi nobiles & ingenui, viuentes secundum virtutem, ordinati sub vno viro optimo, vt sub rege. Viuere enim secũdum virtutem, est finis principaliter intentus in quolibet ciue, in qualibet ciuitate, & in toto regno Nam secundum Philosophum in Politicis. Idem finis est vnius ciuis, & totius ciuitatis. Sic etiam dicere possumus, quod idẽ est vnius

SS rectus

ciuitatis, & totius regni. Debet enim rex, si sit verus & rectus; idem intendere in vno ciue, & in tota ciuitate, & in regno toto. Nam cura peruigili studere debet, vt quilibet ciuis virtuose se habeat, vt tota ciuitas virtuosa existat. & vt totum regnum bene & virtuose viuat. Sed si quilibet ciuis debet virtuose se habere; quia secundum Philosophum in Politicis, secūdum quod aliquis excedit alios in potentia & dignitatē, sic debet eos excedere in bonitate & virtute: decet nobiles & ingenuos esse magis bonos & virtuosos quàm ciues alios: propter quod regem ipsum tanquam omnibus excellētiorem decet esse optimum, & quasi semideum. Inde est igitur quod regnum dicitur esse multitudo, in qua sunt multi nobiles & ingenui: non quocunque modo se habentes, sed viuentes secundum virtutē, & ordinati sub vno viro optimo, vt sub rege. Ostenso qd est ciuitas, & quid regnum: de leui patere potest, qualis debeat ēe populus existens in ciuitate & regno. Nā si ciuitas & regnum principaliter ordinatur ad vitam bonam & virtuosam, habitatores regni & populum existentem in ciuitate & regno, oportet esse talem, quod viuat bene & virtuose. Inde est ergo quod ait philosophus III Polit. quod magis est ciuis abundans in bonis operibus virtuosis, q̄ si abundaret in diuitijs, vel in nobilitate generis, vel alijs exterioribus bonis: Credunt ergo multi esse ciues, & esse de regno, si in regno habeāt domos multas, possessiones magnas: sed magis sunt de regno abundantes in opibus virtuosis, & obseruātes leges rectas & statuta regni, q̄ habentes nobilitatem generis, ciuilem potentiā, & multitudinē

titudinem ipsorum bonorum exteriorum.

CAP. XXXIII.

Quod tunc est optima ciuitas, & optimum regnum, & optimus populus, quando est in multis personis mediis constitutus.

QVarto Polititicorum ait Philosophus, quod tres oportet esse partes ciuitatis. Nam alij quidem sunt opulenti valde, alij autem egeni valde alij vero sũt horum medij. Hoc ergo modo quo diuisa est ciuitas in tres partes, diuidi potest quilibet populus & quodlibet regnũ. Intentio autem huius capituli est ostendere optimam esse ciuitatem & regnum, si ibi sit populus ex multis personis medijs constitutus. Tangit autem Philosophus IV Politicorum, quatuor, ex quibus sumi possunt quatuor viæ, ostendentes meliorem esse politiam, vel melius esse regnum & ciuitatem, si ibi sit populus abundans in multitudine mediarum personarum. Prima via sumitur ex eo quod talis populus magis rationabiliter viuit. Secunda ex eo quod inter ipsos habet esse maior dilectio. Tertia, quia ibi maior æqualitas. Quarta, quia est ibi minor inuidia, & minor contemptus. Prima via sic patet. Nam si in populo sint multi valde diuites, & multi valde pauperes, & paucæ personæ mediæ, vix aut nunq̃ rationabiliter viuet. Nam multum diuites ad multum pauperes nesciunt rationabiliter se habere, sed modica occasione sumpta eis manifeste nocent. Sic etiam multum pauperes ad nimium diuites nesciunt se rationabiliter gerere: insidiantur enim eis quomo- Ca. 11

do possint astute & latenter eorum deprædari bona. Sed si in populo sint multæ personæ mediæ, cessabunt huiusmodi nocumenta, & de facili rationi obediunt. Hoc est quod dicitur IV Politic. quod quoniam mediocre est optimum, optima est possessio media, quia facilius rationi obedict. Nam si vna pars ciuitatis sit superingenua, superpotens, & superdiues: alia vero huic contraria sit superegena, superdebilis & valde vilis, difficile est rationem seq. Nam ij quidem. s. superpotentes, fient iniuriosi: hi autem videlicet superpauperes, fient nequi, valde astuti & latenter insidiantes diuitibus. Secunda via sumitur ex mutuo amore, qui debet esse inter existentes in eodem regno, vel inter commorantes in eadem ciuitate. Nam vt dicitur IV Polit. isti videlicet pauperes minime amant principes, id est potētes & diuites: hæc autem (vt ibi subditur) sunt valde nociua ciuitati. Vt ergo sit mutuus amor inter ciues, bonum est propter hoc abundare in personis medijs. Tertia via sumitur ex æqualitate & iustitia, quæ est seruanda in ciuitate: Nam (vt ait Philosophus) excedentes in fortunis, potētijs, diuitijs, & amicis, & in alijs huiusmodi bonis, nesciunt subijci. Qui autem secundum excessum sunt indigentes & pauperes, nesciūt principari. Quare si populus sit solum ex duabus partibus constitutus, ex nimis diuitib. & nimis pauperibus: & paucæ aut nullæ sint ibi personæ mediæ, de difficili seruabitur ibi æqualitas & iustitia. sed diuites penitus volent principari, & suppeditare alios. Alij vero contra nitentes dissensionem faciunt, & si contingat pauperes obtinere, quia principari non nouerunt

runt

rũt, male tractabunt diuites & potẽtes. Quarta via sumitur, vt vitetur inuidia & cõtẽptus. Nam pauperes (vt dicitur IV Politicorum) maxime inuident diuitibus, & maxime diuites contemnunt eos: nulla societas est bene durabilis, vbi est multa inuidia & contemptus. Quare optimus est populus ex multis personis medijs constitutus; qa tunc de facili rationabiliter viuent, adinuicem se diligẽt, reseruabitur inter ipsos equalitas & iustitia, et nõ erit inter illos contemptus & inuidia: non .n. habebit vnus vñde alium contemnat, nec vnde ei inuideat, videns se ei quasi æqualem existere, & non esse magnum excessum inter ipsos. Huic auctoritati attestatur, quod Solon, & Charondas, & Licurgus tradiderunt de Politijs. Dixerunt enim eas constituendas esse ex personis medijs. Decet ergo reges & principes adhibere cautelas, vt in regno suo abundent multæ personæ mediæ, vt ne alijs ad nimiam paupertatem deuenientibus efficiãtur reliqui nimis diuites: quod fieri poterit, si non pro quacunq; causa liceat ciuibus paternas possessiones vendere; nec quibuslibet indifferenter liceat quascunq; possessiones emere: adhibita enim debita diligentia circa emptionem & venditionem agrorum & terrarum, poterit aliqualis æqualitas reseruari inter ciues.

CAP. XXXIV.

Quod expedit populo cum magna reuerentia obedire regibus, & cum summa diligentia leges regias obseruare.

consequitur

Consequitur autem populus (quantum ad præsens spectat) tria, si cũ magna diligentia obediat regib. & principibus, & obseruet leges regias. Ex quibus, tripli ci via venari possumus, quantum sit vtile & expediens populo obedire regibus & principibus, & obseruare leges. Primo enim ex hoc consequitur populus virtutes & maxima bona. Secundo ex hoc consurgit salus regni & ciuitatis Tertio ex hoc oritur pax & trãquillitas ciuiũ, & abundantia exteriorum rerum. Prima via sic patet. Nam(vt dicebatur in præcedentibus) intentio legislatoris est inducere ciues ad virtutem. In recta enim politia(vt vult Philosophus circa principium IV Polit. eadẽ est virtus boni ciuis, & boni viri: & per idem siue per eosdem mores, est aliquis bonus ciuis, & bonus homo. Est quidem aliquis bonus ciuis, si bene obediat principanti, & ei cuius est leges ferre. quare si principans recte regat populũ sibi commissum, quia intentio eius est inducere alios ad virtutem, cum virtus faciat habentem bonum, & opus bonum, oportet in recto regimine, quòd bonus ciuis sit bonus homo; & qui bene subijcitur regi, sit bonus vir. Si enim rex non intenderet quod sibi subiecti essent boni & virtuosi, iam non esset rex, sed tyrannus. Si ergo quilibet ciuis debet intendere vt sit bonus & virtuosus, eo quòd virtutes sunt maxima bona, cum summa diligẽtia studere debet, vt regi obediatur, & ne præuaricentur leges & præcepta eius. omnibus enim tàm nobilibus q̃ ignobilibus necessaria est obedientia regia, & obseruantia legum. Imo tanto magis est hoc expediens nobilibus q̃ ignobilibus,

quanto

quanto decentius est eos esse bonos, & virtuosos. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex eo quod ex obedientia regis, & ex obseruãtia legum oritur salus regni, & ciuitatis. Credunt enim aliqui, quod obseruare leges, & obedire regi, sit quædam seruitus. Sed secundum Philosophum V Polit. hoc non est seruitus, sed libertas. Ignorant enim quid est libertas, dicentes obseruare leges & obedire regibus, esse seruitutem. Cum enim bestiæ sint naturæ seruilis: quanto quis magis accedit ad naturam bestialem, tãto est magis naturaliter seruus. Esse quidem sceleratum & affectatorem belli, et turbatorẽ pacis, velle viuere sine freno & sine lege, secundum sententiam Philosophi, & secundum dictum Homeri, est esse magis bestiam, quàm hominem. Quare non obseruantes leges, nolentes obedire regibus & superioribus, sunt magis bestiæ quàm homines: & per consequens sunt magis serui, ꝙ liberi. Saluatur itaq; salus regni & ciuitatis, si habitatores regni efficiuntur liberi, si obediant regibus, & obseruent leges. Quanta autem salus surgat in regno ex obedientia regis, sufficienter ostenditur, si considerentur verba Philosophi IV. Polit. qui comparat regem ad regnum, sicut animam ad corpus. Nam sicut anima corpus regit & conseruat, sic rex regit & cõseruat regnum: & sicut anima est salus & vita corporis, sic rex si recte principetur est salus & vita regni. Quare sicut pessimum est corpori delinquere animam, & non regi per eam, sic pessimum est regno deserere leges regias & præcepta legalia, & non regi per regem. Tertia via ad ostendẽdum hoc idem,

sumitur ex eo quòd ex obedientia regia, & ex obseruatione legum oritur pax & tranquillitas ciuium, & abundantia exteriorum rerum. Nam (vt supra dicebatur) leges & etiam legislatores, vt reges & principes coactiuā habent potentiam: vt qui amore honesti per increpationes paternas & amicorum non retrahitur ab operibus sceleratis, saltem timore pœnæ retrahatur ab illis. Expediens. n. fuit regno & ciuitati habere aliquem regem vel aliquē principantem, ne malefici turbarent pacem ciuium. Intendere enim debet quilibet legislator, vt corda ciuium sint tranquilla, & vt ciues viuant pacifice & vnanimes. Vnde & Philosophus primo Rhet. videtur velle, quòd sic se habeant legislatores ad animas, sicut medicina ad corpora. Nam sicut medicus intendit sedare humores, ne insurgat morbus & bellum in corpore: sic legislator intendit placare corda, sedare animas, ne insurgat rixa & dissensio in regno, aut in ciuitate. Inde est ergo quod dicitur primo Rhet. quod non tantum nocet peccare contra præcepta medici, quantū consuescere non obedire principi. Est enim anima maius bonum quàm corpus, & pax ciuium & eorum qui sunt in regno potior est q̄ æqualitas humorum, vel q̄ sanitas corporum. Summò ergo opere studere debet populus, & omnes habitatores regni circa obediētiam regiam, & obseruationem legum: cum ex hoc consurgat tantum bonum, quantum bona est pax & tranquillitas existentium in regno. Consurgit etiam ex hoc abūdātia exteriorū rerū. Nā existēte guerra in regno, terræ manēt incultæ, fiunt depdationes, oriūtur sterilitates,

deducuntur habitatores regni ad inopiam Si ergo conside retur quantum bonum aduenit ex rege, non solum regibus recte regentibus, sed etiam dato quod in aliquo tyranniza zarent, studeret populus obedire illis. Nam magis est tole rabilis aliqualis tyrannis principantis, q̃ sit malum, quod consurgit ex inobedientia principis, & ex præuaricatio ne mandatorum eius.

CAP. XXXV.

Qualiter se debent habere ciues & vniuersali ter habitatores regni, ne reges prouocẽ tur ad iracundiam contra ipsos.

POstquam docuimus populum & omnes habitatores regni, vt obediãt regibus, & obseruent eorum leges: volumus in hoc capitulo declarare, qualiter se habere de beant existentes in regno, ne reges prouocentur ad iracũ diam contra ipsos. Ira autem secundum Philosophum in principio secundi Rhet. est tristitia proueniens ex appeti tu apparẽtis punitionis, ꝑpter apparẽtem paruipensionẽ eorũ quæ in ipsũ, aut in aliqua ipsius, aut in aliqua quæ ordinãtur ad ipsũ. Nunq̃.n. ira sine tristitia est. Appetit autem iratus apparenter, idest manifeste punire eos qui paruipendũt ipsum, vel aliqua quæ sunt ipsius, vel ea quæ aliquo modo ordinantur ad ipsum. Cum ergo quis aliquo dictorum modorum manifeste forefacit in alium, ille tri status ex appetitu punitionis, dicitur irasci. Ciues itaque vt non prouocent reges ad iram, nõ debent fore facere nec

in regem, nec in ea quæ sunt ipsius, nec in illa quæ ali= quo modo ordinantur ad ipsum. Primo quidem expedit eis, qui sunt in regno, vt non incurrant regiam iram, non forefacere in ipsum regem. Regi autem duo debentur, ho nor & obedientia. Est enim rex caput regni: caput autē ad alia membra dupliciter comparatur. Primo quidem, quia est altius & excellentius illis. Secundo vero, quia ea dirigit in actiones suas. In capite enim viget sensus & imaginatio, per quam dirigimur in operationes nostras. Sic rex excellentior est omnibus illis, q sunt in regno. Rur sus quia eius est leges ferre, & quia in rege maxime vi= gere debet sensus & prudentia, ad ipsum spectat per se & per alios dirigere eos, qui sunt in regno. Ratione ergo quia rex est excellentior alijs, ei debetur honor, & reue= rentia. Ratione vero, quia ipsius est dirigere alios, debe= tur ei subiectio & obedientia. Quare dupliciter potest fo refieri ad regem ab ijs qui sunt in regno. Primo, si non ei exhibeant honorem debitum, & reuerentiam dignam. Se cundo, si non sint ei subiecti & obedientes, obseruādo eius leges & mandata. Cum enim hæc duo, honor videlicet, et obedientia subtrahūtur à rege, merito prouocatur ad irā.

Cap. 2 Ideo dicitur II Rhet. quod irascimur ijs qui tenentur, vel consueuerunt nos honorare, si non sic se habeant. Et est ra tio, quia sic se habentes videntur nos despicere. Nam si nos non despicerent, impēderent nobis honorem dignum. Sic etiam ibidem dicitur, quod & ad minores irascimur, si non sic se habeant vt debent, vel si faciant cōtraria eo= rū quæ debent. quod maxime contingit, si trāsgrediuntur

mandata

mandata superiorum, & non obediunt regi quasi præcellenti. Viso quomodo habitatores regni non debent prouocare regem ad iram, forefaciendo in ipsum, non exhibere ei debitum honorem & obedientiam condignam. Restat videre, quomodo non debent ipsum prouocare, forefaciendo in eos qui sunt eius, & qui pertinent ad ipsum. Ad regem autem pertinere videntur quatuor genera personarum: videlicet parentes & vniuersaliter omnes cognati, vxor, filij, & subditi. Spectat itaque ad habitatores regni si nolunt regem ad iram prouocare, non solum non forefacere in ipsum regem, sed etiam non forefacere in cognatos, vxorem, filios, & vniuersaliter in omnes subiectos ipsi regi. Et quia omnes qui sunt in regno ipsi regi sunt subditi, forefacit in regem quotiensc unq; alicui existenti in regno efficitur iniuria aliqua. Hoc est ergo quod dicitur II Rhet. capitulo de ira, quod irascimur forefacientibus in parẽtes, filios, vxores, & subiectos; eo quòd est turpe ipsis non auxiliari. Tertio spectat ad habitatores regni non forefacere in ea quæ aliquo modo ordinãtur ad regem. Huiusmodi autem sunt possessiones propriæ, & debita iura regni: quia in hoc videntur ipsum contemnere & paruipẽdere, si iniuste & absq; iussione regia magnũ apponunt in ea, quæ ad regem spectãt. Decet ergo omnes ciues & vniuersaliter omnes habitatores regni ab ipsa infantia prouocare filios ad dilectionem regis: instruere eos quomodo debeant honorare regem, obedire ei: non forefacere in cognatos eius, nec in filios, nec in aliquas personas ei subiectas, nec in aliqua iura regni. Pessimum est enim

(vt

Ca. 17 (vt dicitur VII Politicor.) non instruere pueros ad virtutem, & ad obseruantiam legum vtiliũ: & ad obseruandũ ea, quæ requirit politia vel regimen regni, in quo existit: semper enim amamus prima magis; & illud ad quod primo instruuntur iuuenes, sunt magis proni ad obseruãdũ.

CAP. XXXVI.

Quomodo reges & principes debeant se habere vt amentur à populo, & quomodo vt timeantur, & quod licet vtrunque sit necessarium, amari tamen plus debent appetere q̃ timeri.

QVoniam in primo libro promisimus nos dicturos quomodo reges & principes debeant se habere vt amentur à populo, & quomodo timeãtur: volumus hic exequi qualiter fieri hoc contingat. Sciendum itaq; ꝙ vt reges & principes communiter amentur à populo, tria potissime in se habere debent. Primo quidem esse debent benefici, & liberales Secundo fortes & magnanimi. Tertio æquales & iusti. Primum autem sic patet. Nam vulgus non percipit nisi sensibilia bona, ideo beneficos & liberales in numismata, & in ea quæ possunt numismate mensurari, amat, & reueretur. Ideo dicitur II Rhet. capitulo de amore, quòd populus amat & honorat beneficos in pecunia, & liberales Secundo vt reges amentur in populo, debent esse fortes & magnanimi, ponentes (si oporteat) seipsos pro bono communi, & defensione regni. Nã populus valde diligit fortes & magnanimos, exponentes se pro bonis communibus: credit enim per tales salutem

consequi

consequi. Ideo dicitur II Rhet. quod quia diligimus bene ficos in salutem, id est eos qui possunt nobis benefacere nos saluando & liberando, ideo diligimus fortes & cordatos. Tertio, vt reges diligantur á populo, decet eos esse iustos, & aequales. Nam maxime prouocatur populus ad odium regis, si viderit ipsum nõ obseruare iustitiam. Ideo dicitur II Rhet. quod iustos maxime diligimus. Viso quomodo reges & principes debeant se habere vt amentur á populo: videre restat, quomodo se habere debent vt timeantur ab eis. Potissime autem timentur potentes (vt patet in II Rhet.) propter punitiones, quas exercent in subditos. In punitione autem tria sunt consideranda. videlicet punitionem ipsam, personam punitam, & modum puniendi. Quantum ergo ad punitionem, timentur reges & principes; si in eos qui vltra modum regnum & politiam ꝑturbant, inexquisitas crudelitates exerceant. Ideo dicitur II Rhetor. quod homines timent eos, de quibus sunt conscij fecisse aliquid dirum. Secundo timentur reges & potentes non solum ratione punitionis dirae, sed etiam ratione personarum punitarum. Nam iustus pro iustitia nulli parcere debet. Ideo dicitur VII Pol ꝙ bene operãs nulli parcit: q̃a nec ꝓ patre, nec ꝓ filio, nec ꝓ amico, nec ꝓ aliquo alio dimittendũ est oꝑari iuste & bene. tũc itaq; ratiõe ꝑsonarũ punitarũ timẽtur reges et prĩcipes, quãdo nec amicis, nec alijs parcũt, si viderit eos forefacere. Timet igitur tũc q̃libet ex populo forefacere, cogitãs se nõ posse punitionẽ effugere. Imo, vt vult Philos. VII Pol. vt decet reges magis timeãtur, et vt virilius obseruẽt iustitiã, magis punire

Cap. 4

Cap. 5

re, & seuerius se gerere contra amicos, si contingat eos valde forefacere, quam contra alios. Tertio timentur reges & principes ratione modi puniendi: quod fieri contingit, cum ad eorum iudices & praepositos latenter & caute se gerunt in punitionibus exequendis, & in iustitia facienda. quod mali effugere non possunt, quin puniantur. Ideo dicitur II Rhet. quod latitiui magis timentur, quam manifesti. Viso quomodo reges & principes se habere debeant vt amentur, & quomodo vt timeantur: de leui patere potest quod licet vtrunque sit necessarium, amari tamen debent magis appetere quam timeri. Dicebatur enim supra, quod principalis intentio regis & cuiuscunque principantis esse debet, inducere alios ad virtutem. Omne ergo bonum per quod ciues sunt magis boni & virtuosi, debet esse magis intentum à legislatore. Cum ergo ciues & existentes in regno si bene agant, & obseruent leges; & mandata regis ex amore honesti, & ex dilectione quam habēt ad bonum commune & ad regem, sint magis boni & virtuosi, quam si hoc facerent timore poenae. & ne punirentur; magis debent appetere reges & principes amari à populis: & quòd amore boni, populi bene agant, quàm timeri ab eis, & quòd timore poenae cauere sibi ab actibus malis. Vtrūq; .n. est necessariū, timeri, & amari. Nam nō oēs sūt adeo boni & pfecti, quod solo amore honesti & boni cōmunis, et ex dilectiōe legislatoris, cuius est intēdere cōmune bonū, quiescāt male agere: oportuit ergo aliquos inducere ad bonū, et retrahere à malo timore poenae. Elegibilius tñ est amari, quam timeri, vt est per habita manifestum.

TERTIA PARS TERTII LIBRI *de regimine principum: in qua tractatur quomodo regenda ciuitas sit aut regnum tempore belli.*

CAP. I.

Quid est militia, & ad quæ est instituta; & quot omnis bellica operatio sub militia continetur.

ERACTIS *partibus duabus huius tertij libri, quia ostensum est quid senserunt antiqui Philosophi de regimine ciuitatis regni, & determinatum est qualiter sit ciuitas atque regnũ tempore pacis. Reliquum est tractare de tempore bellico, vt sciant reges & principes qualiter committenda sint bella. Nam vt plurimum bellorum industria, vt patet per Vegetium in De re militari, plus cõfert ad obtinẽdã victoriam, q̃ faciat multitudo vel fortitudo bellãtium Opus autem bellicum (vt patebit in sequendo) continetur sub militari: quare si de opere bellico tractare volumus, vidẽdum est quid sit militia, & ad quid sit instituta Sciendum igitur militiã esse quãdam prudentiam, siue quandam speciem prudentiæ. Possumus autem, quantum ad præsens spectat, distinguere* quinque

quinque species prudentiæ: videlicet prudentiam singularem, œconomicam, regnatiuam, politicam siue ciuilem, & militarem. Dicitur *enim aliquis habere singularem vel particularem prudentiam, quando seipsum scit regere et gubernare: & hæc est minor prudentia, q̃ œconomica et regnatiua. nam minus est, scire regere seipsum, q̃ scire regere familiam, & ciuitatem, aut regnum. Secunda species prudentiæ dicitur esse œconomica. Nam prudens ex hoc aliquis dicitur, vt patet ex septimo* Ethicorum: *quia scit bene consiliari, & bene dirigere ad bonum finem: vbi ergo reperitur alia & alia ratio boni, ibi reperitur alia & alia species prudentiæ: quare cum bonum domesticum, & bonum totius familiæ sit aliud bonum à bono alicuius singularis personæ, sicut bonum commune est aliud à bono aliquo singulari, œconomicam prudentiam, per quam qs scit regere domum & familiam, oportet esse aliam à prudentia, qua quis nouit seipsum regere. Tertia species prudentiæ dicitur esse regnatiua vel legum positiua. Nam sicut persona aliqua singularis est pars domus, ita domus est pars ciuitatis, & regni: & sicut bonum commune est aliud à bono alicuius singularis personæ, sic bonum ciuitatis & regni est aliud à bono domestico. Prudentia ergo regnatiua & legum positiua, idest prudentia quæ requiritur in rege & principante, cuius est leges ferre, & regere regnum & ciuitatem, est alia à prudentia œconomica quæ requiritur in patrefamilias, cuius est gubernare domum immo quanto bonum ciuitatis & regni excedit bonum domesticum, & bonum alicuius particularis perso*

næ

næ, tanto prudentia quæ requiritur in rege oportet excedere prudentiam patrisfamilias, vel prudentiam alicuius particularis hominis. Propter quod bene dictum est quod ait Vegetius in primo libro De re militari, quod neq; quēquam magis decet vel meliora scire, vel plura q̃ principem, cuius doctrina omnibus prodesse potest. Inde est igitur quod in erudiendo reges & principes, hunc totalem librum diuisimus in tres libros. Quia in primo libro docuimus regem esse prudentem prout rex aut princeps est quædam persona in se, & prout habet seipsum regere. In secundo vero docuimus ipsum vt est paterfamilias, & vt habet dispensare bona domestica. In tertio vero eruditur rex aut princeps vt est caput regni aut principatus, & vt habet ferre leges & gubernare ciues. Omnes autem tres prudentias decet habere regem. videlicet particularem, œconomicam & regnatiuam. Quarta species prudētiæ dicitur esse politica siue ciuilis. Nam sicut in principante requiritur excellens prudentia qua sciat alios regere, sic in quolibet ciue requiritur prudentia aliqualis qua noscat adimplere leges & mandata principantis. Non enim sic obsequitur ciuis principanti aut regi, sicut martellus fabro: quia in martello nulla est cognitio, sed solum agitatur à fabro, sed in ciue requiritur prudētia aliqua ꝑ quā habeat bonā opinionem de ijs quæ imperantur à rege. Differt autem hæc prudētia à prudētia particulari, quā collocauimus in prima specie. Nam aliud est quod sciat se regere vt est aliquid in se, & aliud vt subiectus principanti. Nam & si quis solitariam vitam

duceret, adhuc oporteret ipsum habere aliqualem prudentiam qua sciret se regere & gubernare: non tamen esset in ipso prudentia ciuilis, nec œconomica, nec regnatiua, quia non esset ciuitas nec pars ciuitatis. Quinta species prudentiæ dicitur esse militaris. Nam regimen regni, & ciuitatis, si sit rectum & ordinatũ, assimilatur ijs quæ videmus in vno & eodem homine. Sicut ergo quilibet homo habet duas virtutes animæ. Vnam per quam sequitur bonum & fugit malum. Et aliam per quam aggreditur, & resistit prohibentibus. Sic quælibet ciuitas & regnum indiget duplici virtute, & duplici prudentia. videlicet legũ positiua, & militari. vt p legum positiuam tota ciuitas et totum regnum prosequatur proficua, & fugiat nociua: p militarem vero & p operationem bellicam aggrediatur, & superet impedientia & prohibentia. Militaris ergo est quædam species prudentiæ, per quam superantur hostes & prohibentes bonum ciuile & commune. Ex hoc autem apparet ad quid sit militia instituta. Nam sicut leges (vt supra ostendebatur) principaliter respiciunt commune bonum, sic & militia principaliter instituta est ad defensionem communis boni, vt ciuitatis, aut regni. Quare cum cõmune bonũ directe videatur impediri per impugnationẽ hostium, ex consequenti vero ex seditione ipsorum ciuiũ, & ex oppressione debilium personarum; dicere possumus ꝙ sicut ad fortem principaliter spectat bene se habere in opere bellico, ex consequenti vero spectat ad ipsum bene se habere in alijs terribilib. sic etiam ad milites principaliter spectat bene se habere in opere bellico, & per actiones

nes bellicas opprimere impedimēta hostiū: ex consequenti vero spectat ad ipsos secundum iussionem regiam & secū dum mandata principantis impedire omnes seditiones ciuiū & omnes oppressiones eorum qui sunt in regno, per quas turbari potest tranquillitas ciuium & commune bonum. Hanc autem prudentiam, videlicet militarem, maxime decet habere regem. Nam licet executio bellorum, & remouere impedimenta ipsius communis boni, spectet ad ipsos milites, & etiam ad eos quib. ipse rex aut princeps voluerit committere talia: scire tamen quomodo committenda sint bella, & qualiter caute remoueri possit impedientia commune bonum, maxime spectat ad principantem. Ex hoc ergo patere potest, quales sint ad militiam admittendi. Nam militia videtur esse quædam prudentia operis bellici, ordinata ad commune bonum. videntur enim se habere milites in opere bellico, sicut magistri & doctores in scientijs alijs, Quare sicut nullus efficiendus est magister in alijs scientijs, nisi constet ipsum esse doctum in arte illa: sic nullus assumendus est ad dignitatem militarem, nisi constet ipsum diligere bonum regni & commune, & nisi spes habeatur quod sit bonus in opere bellico; & quod velit secundum iussionem principātis impedire seditiones ciuium, pugnare pro iustitia & pro iuribus, remouere quæcunque impedire possunt commune bonum. Ex hoc etiam patere potest omnem bellicam operationem contineri sub militari. Nam licet bellare contingat homines pedites, vel etiam equestres non existentes milites: debent tamen milites esse magistri bellorum, & ordinatores alio-

rum in bello: ideo sub militari dicitur opera bellica contineri.

CAP. II

Quæ sunt regiones illæ, in quibus sunt meliores bellatores, et ex quibus artibus eligendi sunt homines bellicosi

Videtur (quantum ad præsens spectat) in opere bellico duo necessaria esse. strenuitas bellandi, & prudentia erga bella. Quare si scire volumus in quibus regionibus meliores sunt bellatores, oportet attendere circa p̄dicta duo. In partibus igitur nimis propinquis soli, nō sūt eligendi bellantes: quia in eis deficit strenuitas & animositas circa bellum, vt ait Philosophus VII Polit. Cap.7 *Ratio autem huius assignatur à Vegetio primo libro De re militari capitulo secundo, vbi dicitur. Nationes quæ vicinæ sūt soli, nimio calore siccare: amplius quidem sapiunt, sed modicum abundant in sanguine, & propterea non habent cōstantiam pugnandi neque fiduciam, quia naturaliter metuunt vulnera. Nam cum naturaliter habeant modicum sanguinis, naturaliter ti nēt sanguinis amissionem. non ergo sunt prompti ad bella, nec ad percussiones. Rursus in partibus nimis septentrionalibus, & nimis à sole remotis, non sunt eligendi bellantes: quia & si illis est sanguinis copia, vt vulnera non metuant, tamen propter sanguinis abundantiam & impetum, sunt quasi furibundi & imprudentes. Ideo non omnino sunt vtiles operibus bellicis, quia consilium & prudentia in dimicando nō est modi-*

cum

cum vtilis. Experimento enim videmus, & plane hoc vult Philosophus VII. Polit. quòd gentes nimis propinquæ soli abundant sagacitate & industria, sed deficiunt impetu & animositate. Gentes vero à sole remotæ è contrario, prudentia deficiunt, & animositate superant. Quare si tam animositas quàm industria necessaria est in bellis, ex neutris partibus eligendi sunt bellatores; sed ex regione media, nec omnino à sole remota, nec omnino soli propinqua eligendi sunt bellantes, vt tam prudentia q̃ animositate participent. Aduertendum tamen circa talia, documenta accipienda esse vt in pluribus. Nam in omnibus partibus sunt aliqui industres, & aliqui animosi: vt plurimum tamen soli propinqui animositate deficiunt, remoti vero prudentia. Aduertendum etiam quod licet in bellis tam animositas, q̃ etiam prudentia sit necessaria, magis tamen animositas est vtilis. Ideo & si gentes omnino propinquæ soli, & omnino remotæ non sunt penitus vtiles actibus bellicis: magis tamen inter medias regiones eligendi sunt ad opa bellica remotiores à sole, q̃ ppinquiores, vt magis animositate participent. Viso ex quibus partibus meliores sunt bellatores: videre restat, ex quibus partib. eligendi sunt bellantes. Enumeranda sunt igitur ea quæ requiruntur in hominib. bellicosis, vt sciamus quales homines sũt eligẽdi ad bellum, & ex qbus artibus sunt assumẽdi bellãtes. Sciendũ ergo ꝙ cũ bellãtes debeãt habere mẽbra apta et assueta ad percutiendũ, nõ debeãt horrere sãguinis effusionẽ, debeãt eẽ animosi ad inuadẽdũ, et etiã potẽtes ad tolerãdũ labores: dicere possumus ꝙ Fabriferra-

et carpētarij vtiles sunt ad opa bellica: qa ex arte sua habēt brachia apta & assueta ad pcutiēdū. Sic etiā vtiles sunt Macellarij: qa nō horrēt sāguinis effusionē, cū assueti sint ad occisionē animaliū, & ad effundendū sanguinem Venatores etiam aprorum admittendi sunt ad huiusmodi opera: quia non sine magna audacia contingit aliquos inuadere apros. Sunt ergo tales animosi & strenui ad bellādum. Imo forte nō minus periculosum est bellare cum apro, q̄ pugnare cum hoste. Nam non timentes aprorum pericula, signum est eos nō timere hostium bella. Rursus venatores ceruorum non sunt repudiādi ab actibus bellicis: eo q̄ tales assueti sunt ad labores nimios. Ex his ergo artibus ppter ea quæ diximus eligēdi sunt bellatores. Barbitonsores autem & sutores, si consideretur ars propria, ad pugnam sunt inutiles. Nam nunquam bene vibrāt clauam aut ensem qui debet habere manum leuem, & non est assuetus retinere in manibus nisi rasorium aut acum. Quæ enim proportio est acus: ad lanceam, & rasorij ad clauam? Sic etiam Apothecarij, Aucupes, & Piscatores non sunt eligendi ad huiusmodi opera: eo q̄ non habeant artem conformem operibus bellicosis. Potest ergo contingere quod in qualibet arte sint aliqui bellicosi & audaces, aliqui vero timidi & pusillanimes. Sed quantum est ex genere artis, & prout ars ipsa reddit hominem aptum ad opus bellicum, aliqua genera artium diximus vtilia ad actiones bellicas, & aliqua inutilia.

cap.

CAP. III.

In qua ætate assuescendi sunt iuuenes ad opera bellica, & ex quibus signis cognoscere possumus homines bellicosos.

DIximus supra, Philosophum velle in VIII *Politic. Iuuenes à quartodecimo anno vltra assuefaciendos esse ad labores fortes, vt ad labores militares & bellicosos. Quod concordat cum Vegetio De re militari dicente, ꝙ à tempore pubertatis assuescendi sunt iuuenes ad militares labores. Immo quia quæ à iuuentute inchoamus, nimis diligimus & delectamur in illis: si vult legislator ciues bellatores facere, & reddere ipsos aptos ad pugnandum, pótius debet præuenire tempus ꝙ prætermittere. Nam vt ait Vegetius, melius est vt iuuenis exercitatus causetur ætatem nondum aduenisse pugnandi gratia, q; doleat præteriisse. Est etiam specialis ratio, quare oporteat iuuenes ab ipsa iuuentute assuescere ad artem bellandi: quia non parua nec leuis ars esse videtur armorum industria. Nã siue equitem siue peditem oportet esse bellantem, quasi fortuito videtur peruenire ad palmam, si caret industria bellandi. Tam enim in pedestri quàm etiam in equestri pugna, sunt multæ adhibendæ cautelæ. Fatuum est quidem non prius, sed tunc velle addiscere bellare, quando imminet necessitas pugnandi, vbi vita periculis mortis exponitur. Vt ergo bellatores habeant spatium addiscendi singula, quæ requiruntur ad bellum; ab ipsa pubertate assuescendi sunt ad opera bellica. Quare si legislator vt rex*

2. par. 2. lib. ca. 17

aut princeps debeat committere bellum, viros exercitatos & bellatores strenuos debet assumere. Viso in qua ætate assuescẽdi sunt qui debent effici bellatores ad actiones bellicas: videre restat, ex quibus signis cognosci habeant homines bellicosi. Sciendum igitur viros audaces et cordatos vtiliores esse ad bellum, q̃ timidos. Rursus, homines fortes & duros corpore, quia potentiores sunt viribus, sunt magis eligendi ad opus bellicum. Amplius cũ videamus aliqua animalia bellicosa, aliqua vero timida: homines similiores animalibus bellicosis, vtiliores videntur esse ad bellum. Tribus igitur generibus signorum cognoscere possumus bellicosos viros. Primo quidem per signa, secundum quæ arguitur animositas & audacia. Secundo vero per signa, secundũ quæ ostẽditur virilitas & fortitudo corporis. Tertio autem per signa, secundum quæ conformamus animalibus bellicosis. Sunt autem signa p quæ ostenditur animositas & strenuitas cordis, vigilantia oculorum, & erectio ceruicis: Ideo dicit Vegetius, q adolescens Martio operi deputandus debet esse vigilantibus oculis, & erecta ceruice. Signa vero, per quæ ostenditur fortitudo corporis & vires membrorum, sunt durities carnis, & compactio neruorũ, musculorum, & lacertorum. Nam secundum philosophum VIII. Polit. opus bellicosum, & industria mentis, omnino requirunt modum
tε. 94 cõtrarium. Nam vt scribitur in II de Anima, molles carne aptos mente dicimus. Sed è cõtrario dicimus, duri carne habentes compactos neruos, & lacertos, sunt virosi & fortiores corpore, sunt aptiores ad pugnam. Signa vero cõ-

formãtia

formantia nos animalibus bellicosis, sunt magnitudo extremitatum, & latitudo pectoris. Videmus enim leones animalium fortissimos habere magna brachia, & latum pectus. quando igitur in homine videmus, quòd sit vigilans oculis, erectus ceruice, durus in carne, compactus in neruis & musculis, habens longa brachia, & latum pectus: debemus arguere ipsum esse bellicosum, & aptũ ad pugnam. Tales ergo quærendi sunt bellatores, quia vt plurimum contingit eos esse aptos ad actiones bellicas.

CAP. IV.

Quæ, et quot habere debent homines bellicosi vt bene pugnent, & vt eos strenue bellare contingat.

QVantum ad præsens spectat, enumerare possumus *octo, quæ habere debent homines bellatores: secundum quæ (quantum ad præsens spectat) inuestigare poterimus quos aut quales bellatores debet rex aut princeps eligere. Primo enim oportet pugnatiuos homines posse sustinere magnitudinem ponderis. Secundo posse sufferre quasi assiduos membrorum motus & labores magnos. Tertio posse tolerare parcitatem victus. Quarto non curare de incommoditate iacendi & standi. Quinto quasi non appretiari corporalem vitam. Sexto non horrere sanguinis effusionem. Septimo habere aptitudinem & industriam ad protegendum se & feriendum alios.. Octauo verecundari & erubescere eligere turpẽ fugam. Est enim primo necessarium bellantibus posse*

sustinere

cum tota operatio bellica exposita sit periculis mortis, nũquam quis est fortis animo & bonus bellator, nisi aliquo modo sit impauidus circa pericula mortis. Spectat enim ad fortem & ad bonum bellatorem, vt innuit Philosoph. III Ethic. non curare in bello bene mori. Tunc enim quis Ca. 6 *dicitur bene mori in bello, quãdo iuste bellans, vt pro defensione patriæ, vel aliquo alio magno bono, iuste & audacter exponit se mortis periculis. Cum autem quis, vltra quam debeat, diligit corporalem vitam, de facili eligit turpem fugam. Sexto pugnantes non debent horrere sanguinis effusionem. Nam si quis cor molle habens, muliebris existens, horreat effundere sanguinem, non audebit hostibus plagas infligere, & per consequens bene bellare non potest. Septimo decet eos habere aptitudinem & industriam ad protegendum se, & ad feriendum alios. Nam vt dicitur Ethic. primo, Finis militaris, est victoria. Sed cum omnis b. llica operatio contineatur sub militari, vt supra ostendebatur, & vt habetur à Philosopho circa principiũ Ethic. omnis actionis bellicæ dicetur victoria esse finis. Quare cum maxime contingat bellantes vincere, si bene sciant se protegere & alios ferire; industria protegendi & feriendi valde est expediens bellatoribus. Qualiter autem talis industria habeatur, & qualiter sit feriendum hostẽ, & quæ adminiculantur ad ista, infra patebit. Octauo decet bellatores verecundari, & erubescere turpem fugam. Nam, vt dicitur III Ethic. apud illos sunt viri fortissimi, apud quos honorantur fortes. Inter cætera autẽ quæ reddunt hominem bellicosum, est diligere honorari ex pu*

gna, & erubescere turpem fugam. Aduertendum autem quòd cum dicimus, bellatores non horrere effusionē sanguinis, non debere multum appretiari corporalem vitam, & cætera quæ diffusius connumerauimus: intelligēdum est, si habeat iustum bellum. Nam pro defensione iustitiæ & pro communi bono exponenda est periculo corporalis vita, non est cauenda effusio sanguinis, & cetera alia sunt fienda, per quæ iustitia & commune bonum defendi potest. Ex his autem plane patet, quales bellatores, et quos viros pugnatiuos rex aut princeps eligere debeat. Nam illi sunt eligendi in quibus plura reperiuntur de ijs quæ requiruntur ad pugnam.

CAP. V

Qui sunt meliores bellatores, an vrbani et nobiles, vel agricolæ et rurales.

NVmeratis ijs quæ habere debent bellatores viri: restat inquirere, qui sunt meliores bellantes, an vrbani, an nobiles, an rurales. Videtur autem si considerentur prædicta, rurales meliores esse. Huiusmodi autem opinionis visus est esse Vegetius, dicens, Nunquam credo potuisse dubitari aptiorem armis esse rusticam plebem. Ad hoc etiam videntur facere quæ superius diximus. Dicebatur enim, viros puguatiuos tales esse debere, qui possent sustinere magnitudinem ponderis, continuum laborem mēbrorum, parcitatem victus, & incommoditatem iacendi et standi, non timere mortem, non horrere sanguinis effusionem, & cetera alia quæ tetigimus in capitulo præcedēti.

ti. Cõstat autẽ ruralẽ populũ habere maxime prædicta. Sunt enim rustici assueti ad magnitudinem ponderum, nõ enim in bellis grauabit eos armorum sarcina, qui assidue tempore pacis assueti sunt ad maiora põdera. Nec etiam eos fatigabit cursus vel ductio brachiorum, vel aliorũ membrorum motus, qui ad hos & ad maiores sunt continue assueti. Rursus, eos non affliget parcitas victus, quib. potus aquæ satisfaciebat in siti, & grossus panis sufficiebat ad esum. Amplius, rurales nõ affliguntur ex incommoditate iacendi vel standi, qui solis ardorem nõ timent, vmbras non curant, balneorum solatia nesciunt, in solida terra iacentes suauius dormiunt, q̃ vrbani & nobiles requiescant in fulcris. Hos etiam probabile est non multum timere mortem. Nam tanto quis magis mortem timere videtur, quanto magis delicate vixit, & quanto plurimum solatiorum est expertus in vita. Hi etiam nõ videntur horrere effusionem sanguinis. Nam inter ceteras gentes ruralium gens videtur esse crudelius. Ad hæc igitur intendentibus videtur censendum esse meliores bellatores esse rurales. Sunt autem alia, per quæ videtur ostendi, vrbanos & nobiles meliores esse pugnantes. Nam inter cetera, per quæ quis redditur bonus pugnatiuus, est (vt dicebatur) velle honorari ex pugna, & erubescere turpem fugam. Hoc est enim (vt ait Philosophus III Ethicor.) quòd Hectorem fecit audacem. Dicebat.n. Hector, Si ex pugna fugiã, Polydamas mihi redargutiones ponet. Sic etiam & Diomedes hoc modo effectus fuit strenuus. quia dicebat, Si in bello terga vertam, Hector

cum

cum concionabitur inter Troianos, dicet, A me deuictus est Diomedes. Quare cum velle honorari & erubescere de aliquo turpi facto, magis conueniat nobilibus quàm rusticis, ij meliores esse videntur ad pugnam, eo quòd verecundentur fugere. Rursus, in bello multum valet industria & prudentia. Nam sagacitas & versutia aliquãdo plus faciunt ad obtinendam victoriam, q̃ corporis fortitudo. Quare cum cõmuniter nobiles homines industriores sint rusticis, sequitur hos meliores esse pugnãtes. Videntur enim hæc duo maxima esse ad obtinẽdam victoriam. videlicet erubescentia fugiendi, & sagacitas bellandi. Vt ergo sciatur quid sit de quæsito tenendum, oportet aduertere, quòd secundum diuersitatem pugnarum diuersi eligendi sunt bellatores. Potest enim esse pugna pedestris, & equestris. In pedestri itaque certamine magis eligendi sunt rurales, quàm nobiles: eo quòd illis maxime valet assuefactio ad portationem ponderum, & tolerantiam laborum. In equestri vero magis eligendi sunt ipsi nobiles: eo quòd equorum ipsorum fortitudo supplet defectum, quem patiũtur nobiles in non posse tantos sustinere labores, quantos consueuerunt sustinere rurales. In huiusmodi enim pugna nimium valet bellandi sagacitas sociata erubescentiæ fugiendi. Sciendum tamen quòd vt nobiles ex omni parte efficiantur strenui bellatores, assuefaciendi sunt ad portandum armorum pondera, & ad sustinendum laborem, & motũ brachiorũ, & aliorũ mẽbrorũ corporis vt reqrit opatio bellica. Quæ autẽ, et quot sũt illa, ad quæ debeant exercitari bellantes, in sequenti capitulo ostendetur.

cap.

CAP. VI.

Quod in opere bellico nimium valet exercitatio armorum, & quod ad incedẽdum gradatim,& paſſim, et ad curſum, et ſaltum exercitandi ſunt bellatores.

Recitat Vegetius in libro De re militari, exercitationem armorum, & induſtriam bellandi fuiſſe ea, quæ terrarum orbem Romano populo ſubiecerunt. Nam quid potuiſſet paucitas Romanorum aduerſus multitudinem Hiſpanorum,cõtra dolos Afrorum, & prudentias Græcorum; niſi plus illis fuiſſent exercitati in armis,& magis habuiſſent bellandi induſtriam. Non eſt,n. inconueniens virum prudentem & ſagacem in vno,ꝓpter particularium inexperientiam eſſe imprudentem in aliquo. Vnde multotiens contingit quòd prudentes in rebus alijs propter inexercitium armorum non ſunt induſtres in bellis.Exercitium enim in quolibet negocio præbet audaciam, vt non metuat illud facere . Nam quia ſecundum Vegetium,Nemo facere metuit,quod ſe bene didiciſſe cõfidit.Inde eſt ꝙ tm̃ valet armorũ exercitatio,ꝙ in bellorũ certamine paucitas exercitata plus valet (ſi ſit prompta) ad victoriam: & multitudo rudis & indocta ſemper ſit expoſita ad fugam & ad cædem.Viſo armorum exercitium eſſe perutile ad opera bellica, reſtat oſtendere quomodo exercitandi ſunt bellantes ad incedẽdum gradatim & paſſim,& ad curſum & ad ſaltum.Nam iſta(vt in ꝑ

ſequẽdo

sequendo patebit) necessaria sunt in bellis: & inexercitatio circa ipsa bellantibus est nociua. Primo enim milites & ipsi pedites, & vniuersaliter bellantes assuescendi sunt ad gradum & passum bellicum, vt gradatim pergāt ita, vt quilibet se in suo ordine teneat. Nam si acies siue peditum siue militum non ordinate incedat, duo mala inde consequuntur. Nam non seruato debito ordine, in vna parte erit acies quasi sparsa & peruia, vltra quam debeat. In alia vero arcta & stricta, plus q̄ oporteat. Primo ergo ex eo quòd in aliqua parte peruia est, citius ab hoste perforabitur, & per consequēs debellabitur. Secūdo in parte illa in qua nimis arctū ē, impedietur ad percutiendum. Nam cum bellator á suo consocio nimis comprimitur, sua impediuntur brachia, ne possit hostibus plagas infligere. Hæc enim duo in acie sunt necessaria: vt scilicet non possit de facili perforari ab hostibus, & non impediatur ad percutiendum. Quod, nisi seruato debito gradu & debito ordine in incessu, fieri nō potest. Tam ergo pedites q̄ equites bellatores antequam bella exerceant sunt multotiens simul congregādi, & exercitandi, vt onerati armis ordinate incedant, ac si deberent pugnam cōmittere. Et cum viderit magister bellorum aliquem non tenere ordinem debitum in acie, ipsum increpet & corrigat: vel si nimis delinquat, ipsum omnino repellat ab acie tanquam inutilem bellatorem. Secundo exercitandi sunt bellatores tam pedites quàm equites ad cursum, vt sint habiles in præcurrendo. Videtur enim hoc valere ad tria. Primo ad explorandum inimicorum facta. Nam bonum

est

est in exercitu aliquos exiliores præcurrere, qui de facili non possint ab ipsis hostibus cōprehēdi, explorātes conditiones et facta hostiū. Secūdo hoc est vtile ad obtinendum meliorem locum. Nam & locus multum facit ad pugnā. Ideo si bellatores exercitati sunt ad cursum, facilius obtinebunt aptiorem locum ad pugnandum. Est etiam hoc vtile ad persequendum hostes fugientes. Nam non de facili quis potest euadere manus agiliū & pcurrentiū. Tertio exercitandi sunt bellatores ad saltum, vt sciant saltim vel per saltum incedere. Quod etiam ad tria est vtile. Primo ad remouendum impedimēta. Secundo ad terrendum aduersarios. Tertio ad infligendum maiores plagas. Contingit enim aliquando inuenire fossas & alia impedimenta in via, quæ sine saltu in via transire non possunt. quare vtile est ad remouenda impedimenta, vt equites sic sint docti, vt sciant equum sic pungere, vt per saltum foueas & alia impedimenta pertranseant: & pedites, & etiam milites, si contingat eos pedestres esse, si volunt boni bellatores existere, sic ab ipsa iuuentute exercitandi sunt ad saliendum, vt possint per saltum foueas et alia impedimenta transire. Terrentur etiam ex hoc aduersarij, quādo sic vidēt hostes per saltum incedere. Rursus, ipse saltus ratione motus facit vt plaga amplior infligatur.

CAP. VII.

Quod non sufficit ad incedendum serio et gradatim, et ad cursum et saltum exercitare bellantes, sed sunt plura alia ad quæ exercitandi sunt homines bellicosi.

POssumus autem præter tria prædicta, ad quæ exercitandos diximus bellantes, enumerare octo alia, ad quæ exercitari debent homines bellicosi. Primo enim exercitandi sunt ad portandum pondera. Secundo ad inuadendum & percutiendum cum claua. Tertio ad emittendum tela siue iacula, & ad percutiēdum cum lancea. Quarto ad iaciendum sagittas. Quinto ad proijciendum lapides cum fundis. Sexto ad percutiendum cum plumbatis. Septimo ad ascendendum equos. Octauo ad sciendum artem natandi. Esset etiam vlterius dicendum, quomodo exercitandi sunt bellatores ad percutiendum cum gladijs & ensibus. Sed de hoc speciale capitulum faciemus. Primo enim sunt bellatores exercitandi ad portandum pondera, vt plus ponderis portare assuescant etiam quod sit armorum sarcina. Nam consuetudo est quasi natura quædam. Cum ergo quis assuetus est ad portandum maius pondus, videtur sibi quasi quòd leuis incedat, si oneretur quodam minori pondere. Rursus, non solum arma, sed etiam plura alia sunt ferenda in bello: ideo etiam ad maiora pondera non est inutile assuescere bellatores. Secundò exercitandi sunt bellantes ad inuadendum & percutiendum

dum cum claua. Recitat enim Vegetius, quod antiquitus apud Romanos in campo aliquo multi pali infigebantur, & iuuenes quos volebant facere optimos bellatores exercitabant ad palos illos ita, vt qlibet haberet scutum dupli ponderis q̃ sit scutum quod portatur in bello, & clauã ligneam etiam dupli ponderis: & quilibet illorum iuuenum sic oneratus contra aliquem illorum palorum quasi contra aduersarium incedebat, & nunc percutiebat palũ in summitate, nunc in imo, nunc in medio, & contra palũ illum sic impetuose se gerebat percutiendo ipsum, & alia faciendo quæ requiruntur ad bellum, ac si contra hostem dimicaret: & cum diu mane & sero iuuenes sic exercitati essent, cum postea veniebant ad bellum, non grauabantur in percutiendo cum claua, vel in sustinendo quoscunque labores bellicos. Tertio exercitandi sunt bellatores ad mittendum tela & iacula, & ad percutiendum cum lancea: quod etiam ad defixum palum fieri habet. Fiebat .n. antiquitus vt cum iuuenes exercitati erãt ad percutiendũ palos infixos cum claua, quòd exercitabantur ad percutiendum cum telo vel cum iaculo, siue cum lancea. Stabãt enim à remotis & assuefaciebant brachia, vt possent palum percutere, vel saltem prope ipsum proijcere. Est autẽ attendendum quòd in proijciendo telum aut lanceam primo vibrandum est telum ipsum, & postea fortiter impellendum: vibrato enim telo propter maiorem motum quem efficit in aere, longius pergit & amplius vulnus infligit. Quarto exercitandi sunt bellantes ad iaciendum sagittas vel cum arcubus, vel cum ballistis. Nam quia cõ

tingit quod ipsos hostes non possumus immediate attingere, vtile est eos sagittis impugnare: immo dato quòd pugnantes se cum hostibus possint coniungere, antequam coniungantur proficuum est eos arcubus & ballistis terrere. Legitur enim de Africano Scipione, qui cum pro populo Romano certare deberet, non aliter contra hostes se obtinere credebat, nisi in omnibus aciebus electos sagittarios miscuisset. Quinto, sunt bellatores exercitandi ad iaciendum lapides cum fundis. Hic enim modus bellandi in quibusdā marinis Insulis fuit inuentus, in quibus pueri (vt Vegetius recitat) adeo industres erant, vt matres nullum cibum eis exhiberent, quem non primo cum funda percuterent. Est enim hoc exercitium vtile, quia fundam portare, nullus ē labor. Interdum tamen euenit vt in lapidosis locis habeatur conflictus, & vt mons sit aliquis defendendus. In impugnatione etiam castrorum & ciuitatum non inutile est lapides cum fundis eijcere. Sexto, exercitandi sunt bellantes ad percutiendum cum plumbatis. Nam pila plumbea vel ferrea cum cathena aliqua cōiuncta manubrio ligneo vehementem ictum reddit. Nam propter vehementiorem motum aeris, vehementius percutit pila cum cathena hastæ infixa, quàm si ipsi hastæ vel ipsi manubrio ligneo esset coniuncta. Ad omne enim genus percussionum exercitandi sunt bellantes, vt contra alios & alios hostes, aliter & aliter percutiendo, dimicent. Septimo, bellatores exercitandi sunt ad ascensiones equorum. Nam, vt Vegetius recitat, fiebant antiquitus equi lignei, ad quos ascendendos iuuenes, in hyeme exercitabātur sub tecto: æstate vero

in

in campo.& primo equos illos ascendebāt inermes, deinde armati:& adeo ad hoc assuefiebant, vt à sinistris & à dextris,& vndique equos illos ascenderent.Imo (quod plus erat) euaginatis medijs gladijs ascendebant in illos. In tantum ergo circa hoc exercitabātur in pace, quod in tumultu prælij sine mora de facili ascēdebāt equos.Octauo,assuescendi sunt bellatores,vt etiam natare sciant. Nā non semper pontes sunt prompti:& multotiens ignoratur aquæ profunditas. propter quod ex ignorantia natandi, contingit multos periclitatos esse.Inde est quod apud Romanos antiquitus consuetudo erat, ꝙ iuuenes futuri bellatores postquam per magnam partem diei exercitati essent ad arma, si tempus erat natationi congruum, ducebantur ad fluuium,vt artem natandi addiscerent. immo non solum pedites,sed equites, & etiam ipsos equos ad natandū exercebant. Aduertendum autem quòd prædictorum exercitiorum quædam sunt magis propria equitibus,quædā peditibus,quædam vtrisque.Quod quomodo sit, non magna consideratione eget, & solertem mentem latere non potest.Nam ascendere equos,est proprium equitibus: proijcere lapides cum funda, videtur esse proprium peditibus. Alia vero sunt aliquo modo applicabilia ad vtrosque.

VV iij cap.

CAP. VIII.

Quod vtile est in exercitu facere fossas, et construere castra, et qualiter castra sunt cõstruenda, et quæ sunt attendenda in cõstructione castrorum.

NEgocia bellica inter cætera periculosiora esse videntur, ideo in eis est magna diligentia adhibenda In talibus igitur non potest quis superabundare cautelis. In pugna enim omnino est eligendum, maiorem diligentiam habuisse quam bella commissa requirerēt, quàm circa ipsa in aliquo neglexisse. Nam recitat Vegetius dixisse Catonem, quòd in alijs rebus si quid erratum est, potest postmodum corrigi. Delicta vero bellorum emendationem non recipiunt: sed statim pœna errorem consequitur: quia imperite & imprudenter pugnantes vel confestim pereunt, vel in fugam uersi adeò efficiuntur timidi, quod cõtra suos victores vix aut nunq̃; audent bella cõmittere. Quare si in bellis omnino est superabundandum cautelis, non est prætermittendum quicquid in aliquo casu potest exercitui esse proficuum, ne debelletur ab hostibus. Contingit autem pluries diurno & nocturno tempore, quòd, exercitu absq; fossis & castris existente, & nõ credentes hostes esse propinquos, superuenientibus hostib. fugit exercitus debellatus. Igitur postquam exercitus suam dictam compleuit, alicubi vult pernoctare vel vlteriorem moram contrahere, si ad locum illum in aliquo casu vel in aliquo euentu hostes superuenire possunt, statim cir

ca

ca exercitum fiendæ sunt fossæ, erigendæ munitiones ali quæ quasi ad modum castrorum: quia nihil neque tam salutare neque tam necessarium inuenitur in bello, sicut si debite sunt factæ munitiones, & recte constituta sint castra ita, vt infra castrorum spatia totus exercitus securus permaneat, quandocunque & vndecunque superuenientes hostes obsideant. Debet enim exercitus secum ferre munitiones congruas, vt cum castrametari voluerit, quasi quandam munitam ciuitatem secum portasse videatur. Viso vtile esse circa exercitum facere fossas & construere castra: restat ostendere, quomodo huiusmodi monitiones & castra sunt construenda. Nam si hostes sunt absentes facile est fossas circa exercitũ fodere, munitiones erigere & castra construere. Sed si aduersarij præsentes adsint, difficilius est castra munire. Sunt enim in tali casu duo necessaria. videlicet hostibus resistere, & castra construere. In tali ergo euentu secundum sapientum sentẽtiam, est exercitus diuidendus, ita quòd omnes equites, et vna pars peditum debet ordinari in acie ad pellendum impetum hostium: reliqua vero pars peditum quæ possit sufficere ad celerem constructionem castrorum, debet celeriter castra construere. Oportet autem semper construendis castris & faciendis fossis aliquos magistros præstitui, qui negligentes solicitent, & vnicuiq; iniungant quod ipsum oporteat facere. Ostenso vtile esse castra construere, & qualiter etiam præsentibus hostibus construenda sint castra: reliquum est declarare quæ sunt attendenda in constructione castrorum. In faciendis enim fossis & in con-

struendis castris, inter quorum spatium est exercitus collocandus, tria sunt consideranda. videlicet situs, forma, & munitionis modus. Circa situm (quantum ad praesens spectat) sunt quatuor attēdenda. Primo vt sit ibi copia aquae & aliorum quae sunt exercitui necessaria. Secundo non debet esse ibi vicinus mons aliquis, à quo possit exercitus impugnari. Tertio circa situm considerandum est spatiū vt pro numero bellatorum accipiendum est spatium, circa quod sunt munitiones erigendae: vt non accipiatur de spatio vltra quam requirat huiusmodi multitudo, nec etiam accipietur tam modicus, vt vltra quam debeat, oporteat exercitum constringi & constipari. Quarto si oporteat in loco illo exercitum moram contrahere, & adsit possibilitas, est eligenda circa situm salubritas aeris. Nam in exercitu non solum cauenda sunt vulnera hostium, sed vt offert se facultas, cauendae sunt pestes morborum. Declarato ergo quae sunt attendenda circa situm castrorum: declarandum est, qualis debeat esse eorum forma. Videtur autem velle Vegetius, munitiones & fossas fiendas circa exercitum debere habere formam quadrilateram oblongam. Attamen quia figura circularis est capacissima, est elegibilius facere munitiones secundum circularem formam, vel secundum multorum angulorum: quia si multū timeretur de impetu hostium, oporteret foueas facere multorum angulorum, eo ꝙ illa est magis defensioni apta, vt infra patebit. Talis itaque forma est melior in constructione castrorum, nisi loci situs impediat. Nam contingit aliquando situm illum non pati talem formam. In tali ergo

casu

casu construenda sunt castra semicircularia, triangularia, quadrata, vel aliquam formam aliam quam requirit dispositio & aptitudo situs. Porta autē principalis ex illa parte fienda est, quæ respicit hostes, vel circa quam profectus est exercitus. Sunt etiam in castris ponēda insignia ad terrendum hostes: & etiam ad hoc, vt si continga: aliquos de exercitu elongare à castris, visis insignis melius sciant ad castra redire. His itaque pertractatis, superest videre quis munitionis modus attendendus sit in construstione castrorum. Nam si exercitus diu ibi morari intendat, eligendæ sunt fortiores munitiones, & fiendæ ampliores fossæ. Sed si solum ibi pernoctare cupit, aut ibi debēt per modicum tempus existere, non oportet tantas munitiones expetere. Modum autem & quantitatem fossarum tradit Vegetius dicens, ꝙ si non immineat magna vis hostium, fossa debet esse lata pedes nouem, alta septem. Sed si aduersariorum vis acrior imminet, contingit fossam ampliorem & altiorem facere ita, vt sit lata pedes duodecim & alta nouem. Est tamen aduertendum ꝙ si fossa sit alta pedum nouem, propter terram eiectam supra fossam crescit quasi pedes quatuor: ita quòd tota fossa alta erit quasi pedes tresdecim: debet enim esse fossa in ante ex parte hostium, & terra proyicienda est ad partem intra, vbi est exercitus collocandus. In terra autem illa figendi sunt stipites, & ligna, & munitiones aliæ; quas secum exercitus portare d bet. Sic ergo castris constitutis, sic fossis factis, poterit exercitus morari securus.

cap.

CAP. IX.

Quæ & quot sunt consideranda in bello, si debeat publica pugna committi.

VT patet per habita, circa negocia bellica est cautela maxima adhibenda. Nam quia bellorum casus irremediabiles sũt, diligẽter vidẽda sunt, quæcũque circa bella consideranda existunt, prius quàm pugna publica committatur: melius est enim pugnam non committere, quàm absq; debita præuisione fortunæ & casui se exponere. Videmus autem in bello duo existere. videlicet viros pugnantes, & auxilia alia quæ requirũtur ad pugnam. Ex parte autẽ virorũ pugnãtiũ, quantũ ad præsens spectat sex sunt attendẽda: sicut etiã ex parte auxiliorũ et adminiculãtiũ ad bellũ, sex alia enumerari pñt, quæ etiã sunt attẽdẽda. In vniuerso igitur rex aut princeps aut dux exercitus q̃ debet esse vigilãs, sobrius, prudẽs, & industris, duodecim debet cõsiderare: sex ex parte virorum bellatorũ, & sex ex parte amminiculantium, prius quam eligat publicam pugnam committere. Sunt autem sex ex parte hominum bellatorum, quæ faciunt ad obtinẽdam victoriam. Primum est, numerus bellãtium. Nam vbi plures sunt bellantes (cæteris paribus aliȷs) secundũ quod huiusmodi sunt victoriam obtinere debent: nam vt dicitur II Polit. quantitas in compugnatione est vtilis, sicut maius pondus magis trahit. Secundo, ex parte bellatorum attendenda est exercitatio. Nam habentes brachia inassueta ad percutiendũ, & membra inexercitata ad bellandum, deficiunt in sustinendo

nendo pugnam. est enim consuetudo quasi altera natura, vt qlibet virilius & expeditius & sine minori labore et pœna faciat opera consueta. Tertio, attendenda est tolerantia erga necessitates corporis Nam existentes in exercitu oportet multa incommoda tolerare: quare si sint ibi aliqui molles & muliebres renuentes incommoditates aliquas sustinere, deuicti propter incommoditates quas sustinent, bellare recusant et exercitum fugiunt. Quarto cōsiderāda est fortitudo & durities corporis. Multum .n. interest inter duritiem ferri & mollitiem panni serici, et inter suauitatem ludi, & asperitatam pugnæ. Considerato enim bello in vniuersali, omnes volunt esse boni bellatores: sed postquam veniunt ad experientiam particularium gestorum, & gustant quanta sit durities ferri, & quantum armorum pondus, & quantus sit labor pugnæ, & quantum affligunt vulnera hostium: vt plurimum est durus carne & robustus corpore, si propter talia non retrahitur à bellando. Nam & si contingat molles carne, etiam postquam gustauerunt bella, appetere pugnam; hoc est vt raro. Nam habentes carnes molles (vt supra tangebatur) sunt aptiores ad intelligendum, sed vt plurimū sunt inepti ad pugnandum: nam tales difficilius sustinent armorum pondus, vehementius dolent ex illatione vulnerū. Quinto, consideranda est in bellantibus versutia & industria ad bellandum. Nam quanto cautiores sunt bellatores, tanto citius victoriam obtinent. Sexto, attendenda est virilitas & audacia mentis. quia audaciores & magis cordati vt plurimum in pugna victoriam obtinent. Rex

igitur

igitur aut princeps vel dux exercitus, priusquàm publice dimicet, ex parte hominum bellatorum septem considerare debet. Primo, ex qua parte sunt plures bellatores. Secundo, qui sunt magis exercitati. Tertio, qui sunt fortiores in sustinendo necessitates, & incommoda. Quarto, q sunt robustiores, & duriores corpore. Quinto, qui sunt industriores, & sagaciores mente. Sexto, qui sunt audaciores, & viriliores corde. Et tunc dux sobrius, & vigilans, prout viderit suum exercitum in his conditionibus abundare, aut deficere: poterit accelerare pugnam, vel differre: & bellare publice & aperte, vel per insidias & latenter. Enumeratis septem conditionibus, quæ considerandæ sunt prius q̃ committatur bellum publicum ex parte hominum bellatorum: reliquum est enumerare sex alia, quæ sumuntur ex parte amminiculantium & eorum quæ auxiliantur ad bellum. In bello quidem auxiliantur equi arma, victualia, loca pugnandi, tempus, & auxilium præstolatum. Debet igitur dux exercitus considerare primo ex qua parte sunt plures eq & meliores. Secũdo ex qua parte sũt meliores sagittarij, plures armati, & habẽtes meliora arma. Tertio vbi plus victualia abũdãt: nã aliquãdo absq; vulnere & absq; bello aduersarij cedunt deficientes in victualibus, & ob mendicitatẽ, non valentes moram contrahere. Quarto considerandus est pugnationis locus: qui sunt in altiori situ, vel meliori ad pugnandum. Quinto circa pugnam attendendum est tempus, vtrum tempore quo committenda est pugna, sol sit oppositus faciebus eorum, vel hostium; & vtrum sit aliquis ventus flans & eleuans

eleuans puluerem contra ipsos, vel contra aduersarios. nã habẽtes, solẽ & vẽtũ siue puluerẽ cõtra se, offendentur in oculis vt dimicare non possint. Sexto est attendendum, qui plures auxiliatores expectant. Nam si hostes plura expectant auxilia, vel non est bellandum, vel acceleranda est pugna. Si autem ipsi plures auxiliatores expectant, est cõpugnatio differenda. His itaque igitur omnibus diligenter inspectis, prudens dux exercitus sufficienter aduertere potest, vtrum debeat publicam pugnam committere. Nam prout viderit se in pluribus conditionibus præfatis abundare vel deficere, sic se habere poterit erga bellum: forte enim nunquam contingeret omnes conditiones præfatas concurrere ex vna parte: vbi tamen plures & meliores conditiones concurrunt, est pars potior ad bellandum.

CAP. X.

Quod vtile est in bello ferre vexilla; & constituere duces & præpositos: & quales esse debeant qui in exercitu vexilla portant, & qui eqtibus, & peditibus præponuntur:

SEmper virtus vnita fortior est seipsa dispersa & cõfusa. Cõtingit autẽ aliquãdo cõmisso bello ordines et acies turbari & cõfundi. Ne igitur hoc posset accidere, obseruabatur antiqtus, vt diuideretur exercitus in turmas et acies, & singulis singula vexilla cõstituebãt, ita vt in

quolibet vexillo per literas vel aliqua euidentia signa aperte ostenderetur cuius aciei vel cuius turmæ esset vexillum illud: vt si contingeret aliquem bellatorem deuiare à propria acie, de facili rediret ad illam. vtile ergo fuit in bellis insignia & vexilla deferre, ne confunderetur exercitus. Rursus constituere expediebat duces, centuriones, decanos & alios præpositos belli. Nam totus exercitus habet se ad similitudinem vnius corporis, quare sicut omnia membra corporis se inuicem iuuant; sic omnes bellatores & omnes partes eiusdem exercitus se inuicem defendũt. Quare sicut confunduntur membrorum opera nisi dirigãtur per ipsum caput, in quo viget sensus & cognitio: sic confunduntur bellatores in exercitu si careant centurione & duce, qui debet esse eorum caput & eorum directiuũ. Inde est quod antiquitus ne accideret confusio in bello, cõstituebatur dux aliquis qui toti exercitui erat præpositus. Sub hoc autem duce erant centuriones. Sub centurione vero decani. Dicitur enim decanus à decem. Sic centurio à cẽtum. Habebat enim centurio sub se decem decanos, ita ꝙ præerat centum bellatoribus, & decem decanis. quorũ quilibet decanorum sub se decem viros pugnatiuos habebat. In galea enim centurionis scriptæ erant literæ aliquæ, vel signum aliquod euidens; quod respicientes decani agnoscebant centurionem proprium, & sciebant quem sequi debebant. Sic etiam in galea cuiuslibet decanorum signum aliquod erat impressum, per quod decem bellatores viri, quibus ipse erat præpositus, decanum proprium agnoscebant. Hoc itaque modo vel alio tam in aciebus equ-

tum

tum, quam etiam peditum constituendi sunt duces & præpositi, & ferentes vexilla: vt quilibet sciat quid debeat agere. Est .n. tantus terror in bello propter armorum strepitũ & percussiones illatas, quod verba & monitiones nõ sufficiunt ad dirigendum bellantes, sed oportet dare euidentia signa; vt quilibet solo intuitu sciat se tenere ordinate in acie, et cognoscat quid sit acturus. Ex hoc autem patere potest, quales debeant esse portantes insignia & vexilla. Nam vexillo confracto totus exercitus est confusus. Cum magna igitur diligentia est vexillifer eligendus, vt sit corpore fortis, animo constans, fidelis principi, & expertus in armis, & alia singula habeat, quæ requiruntur ad probum & strenuum bellatorem. Contigit enim nostris temporibus totum populum ciuitatis cuiusdam deuictum esse à bellatoribus paucis, eo quòd vexillifer fraudẽ committens velauit vexillum & abscondit ipsum: quare confundebantur bellatores, quasi non habentes caput, & ignorantes ad quid deberent attendere: propter quod si in debellatione vita multorum hominum periculis mortis exponitur, cum magna diligentia vexillifer est quærendus. Ex dictis etiam patere potest, qualis esse debeat qui in exercitu est peditibus & equitibus præponendus. Nam sicut caput est præstantius membris alijs: sic qui in bello præponitur aliquibus turmis, vel bellatoribus alijs; debet esse magis strenuus illis, & magis expertus in ijs quæ requiruntur ad pugnam. Quare cum pedites, si debent boni bellatores existere, debeant esse fortes viribus, proceri statura, scientes proijcere hastas & tela: scire etiam debeant

gladiũ

gladium vibrare ad percutiendum, portare scutum ad se protegendum: & cum debeant esse vigilantes, agiles, sobrij, habentes armorum experientiam: oportet omnia hæc peramplius & perfectius reperiri in eo, qui est supra pugnatores pedites præponendus. Debet ergo qui in pugna peditibus præponitur esse fortis viribus, procer statura, sciens eijcere hastas & iacula, sciens dimicare gladio ad percutiendum, portare scutum ad se protegendum, vigilans, agilis, sobrius, habens omnium armorum experientiam; vt sciat erudire pugnantes sibi commissos, & cogat eos ad bene bellandum, & ad arma tergendum. Nam ipse armorum nitor terrorem incutit hostibus, vt portans huiusmodi arma credatur bonus esse bellator. Ipsa enim rubigo armorum in eo qui portat illa, arguit inertiam bellandi. Si ergo talis debet esse qui præponitur peditibus bellatoribus: multo magis debet esse armorum expertus, & procer corpore, & fortis viribus qui est equitibus pponendus: quia in bello equestri maior conflictus efficitur, quam in pedestri pugna. Oportet igitur præpositum & ducem militaris belli esse habilem corpore, vt possit etiam armatus agiliter equum conscendere: scire fortiter equitare, cum lancea percutere, eijcere iacula, cum scuto se protegere, cum claua & ense dimicare, habere omniū armorum exercitium, vt possit suos commilitones de pugna erudire, vt fortiter pugnent, arma tergāt, et alia faciant quæ reqrūtur ad bellum.

CAP. XI.

Quibus cautelis debet vti dux belli, ne suus exercitus lædatur in via.

Mors est quid terribilissimum, & finis omnium terribilium, vt dicitur II Ethicor. Vbi ergo quæritur mors populi, & vbi hostes insidiantur morti ciuium, est omnis cautela adhibẽda, vt exercitus seruetur illæsus, & vt vita ciuium conseruetur. Non ergo *sufficit considerare ea quæ sunt consideranda in pugna publica committenda, nisi sciantur cautelæ ad remouendũ impedimenta viarum, ne exercitus per insidias hostium periclitetur in via.* Possumus *autem, quantum ad præsens spectat, octo cautelas enumerare: quas debet dux belli retinere memoriter, vt saluetur vita pugnatorum, qui sunt sub ipso.* Prima *est, vt sciat itinera regionum, per quæ exercitus proficisci debet: & interualla locorum, & qualitates viarum, compendia & diuerticula, & montes, & flumina existẽtia in itinere illo debet habere conscripta.* Immo *si viæ illæ, & passus, & flumina dux exercitus haberet depicta, quasi oculorum aspectu prospiceret qualiter exercitus deberet pergere, tutius posset suum exercitum ducere.* Sic *etiam marinarij faciũt, qui videntes maris pericula, ne eorũ naues patiãtur naufragiũ, descripserũt maris mappam vbi portus marini, discrimina maris, & cetera talia ꝓportionatẽ iter sũt descripta, q marinarij intuẽtes, statim ꝑcipiũt qualiter debeãt ꝑgere, & in quo loco existãt, et à quibus debeãt se cauere.* Quare *ꝓpter insidias hostiũ exercitus*

Cap. 6

tot quasi vel etiam pluribus periculis exponatur in via q̃ nautæ in mari, nullo modo debet exercitus pergere per viam aliquam in qua pati possit insidias, nisi qualitates viarum, montes, flumina, & cetera reperta in ipso itinere habeat dux conscripta etiam & depicta. Secunda cautela est, vt simul cum hoc quod habet vias & qualitates viarum conscriptas & depictas, ducat dux belli conductores aliquos bene scientes vias illas, qui pluries per vias illas peragerunt, & experti sint illas. Nam videre aliqua conscripta & depicta nō sunt ita nota, sicut si per seipsa sensibiliter videmus ipsa. Nam potior est cognitio rei p̃ quam cognoscitur in seipsa, q̃ per quam cognoscitur in pictura vel in alio simili. Ne tamen conductores moliantur fraudes aliquas, debet circa eos dux belli bonas apponere custodias, ne possint fugere. Debet etiam eis minari mortem, si in aliquo fraudulenter se habeant, & promittere dona si se fideliter gesserint. Tertia est, habere secum plures sapientes fideles principi, exercitatos in bellis, de quorum consilio agat quicquid viderit ipse dux belli esse fiendum. Nam vbi tantum currit periculum, nullus debet inniti proprio capiti, nec credere sibi soli. Quarta cautela est, vt itinera ignorentur ab hostibus, per quæ debet exercitus proficisci. Nam consilium ducis quanto minus est publicum, tanto quæ sunt in consilijs deliberata minus impediuntur, & citius fini debito mancipantur. Postquam igitur diliberatum est per quas vias debet exercitus pergere, & vias illas Dux habet conscriptas & depictas, et habentur conductores aliqui fideles, quanto hoc minus est

publicum

publicum & magis celatur ab hostibus, tanto exercitus magis secure proficiscitur. Quinta est, in quolibet munimine, & in qualibet acie habere aliquos equites fidelissimos & strenuissimos, habentes equos veloces & fortes, q ante & à tergo, & à dextra & à leua percurrant, illustrantes & discooperiẽtes insidias, ne hostes aliqui latitãtes ex aliquá parte molestẽt exercitum. Nam *etsi nullis esset notum ducis consilium, eo tamen ipso quod per aliquas vias incipit exercitus iter arripere, coniecturari qs potest per quas partes debeat proficisci. Et quia probabile est semper in talibus aliquos exploratores adesse, cogitare debet dux belli quod & hoc posset ad aures hostium peruenire. Itaq; cum pericula visa minùs noceant, per velocissimos equites sunt detegendæ insidiæ, ne exercitus circa aliquam partem ex improuiso patiatur molestias. Sexta est, vt semper ex illa parte exercitus probiores milites & magis bellicosi pedites apponantur, ex qua creditur maius peirculum imminere: q si ex omni parte de periculo dubitatur, vndique sunt remedia adhibenda. Septima est, ne exercitus disparsim vadat. Nã interrupta acie facilius debellatur.* In *qualibet enim hora sic exercitus se debet habere, vt si & tunc hostes præsentes adessent, ei non possent efficere nocumentum.* Vnde *& prouerbialiter dicitur, quod qui est munitus, non est derisus. Semper ergo dux belli cui commissa est tantorum vita, debet esse attentus & vigilans, ne hostes eum inuadere possent quasi negligentem & dormientem. Debet etiam dux exercitus centuriones, & decani, & alij, qui operibus bellicis præ-*

ponuntur, semper monere milites pedites, vt sint parati ad arma; vt si contingeret aliqua inuasio subita, possent in uadentibus resistere Sic.n.dicēdo, dato quod accideret aliquis repentinus insultus, esset quasi prouisus, & minus praestaret nocumetum. Octaua cautela est, cōsiderare exercitum in quibus sit copiosior, vtrum magis abundet peditibus, vel equitibus. Nam equites melius se defendunt in campis. Pedites vero in locis syluestribus & montuosis. Itaq; prout viderit dux belli se abūdare in equitibus, vel in peditibus, eligere poterit vias campestres & amplas, vel montanas, syluestres, & nemorosas, & alia prout nouerit expedire.

CAP. XII.

Qualiter ordinandae sunt acies, si debeamus contra hostes vel contra aduersarios dimicare.

POstquam diximus sub quo continetur operatio bellica, & ex quibus regionibus sunt meliores pugnantes & ex quibus artibus sunt meliores bellicosi: declarauimus etiam qualiter in exercitu construendae sunt munitiones & castra, & quae sunt consideranda si debeat publica pugna committi, & quibus cautelis abundare decet bellorum ducem ne suus exercitus laedatur in via quātum ad campestrum bellū. Nihil (vt videtur) vlterius dicere restat, nisi vt doceamus ordinare acies, percutere aduersarios, & inuadere hostes. Prius tamen dicemus de ordine acierum. Si enim ordo seruetur in ipsa acie, non mo

dicum

dicum valet ad pugnam. Nam, vt ait Vegetius, nisi bellantes sint ordinati, & occupent debitum spatium, bene pugnare non poterunt. Nam si nimis sunt constricti, impediuntur ne alios percutere possint. Si vero nimis rari & interlucentes, aditum præstant hostibus vt facilius deuincantur. Seruare autem debitum ordinem in acie vt equites et pedites suam aciem seruent, non sine magno exercitio fieri potest. Qui igitur in tempore aliquo vult bellare, per diuturna tempora debet exercitare pugnatores ad seruandum debitum ordinem, & ad faciendum ea quæ requiruntur in bello. Modus autem, per quem pugnatores huiusmodi ordinem seruare discunt, est, vt frequenter tam equites quàm pedites ducantur ad campos. Et ille qui est exercitatus in bellis, & qui debet equitibus vel peditibus esse præpositus, primo debet equites & pedites lineaIiter disponere ita vt seriatim maneant, & æqualiter à se inuicem distent secundum distantiam quam requirit acies equestris vel pedestris. Postea præcipere debent vt duplicent aciem ita quòd medietas aciei statim separet se à medietate alia, & seriatim ordinet se ante aliam vel post ipsam. Quo facto statim debet præcipere dux belli, vt aciem quadratam faciant, & deinde, vt constituant trigonum: quod faciliter fit. Nam acie quadruplicata & secata diametro, & partibus quadratis coniunctis simul faciunt trigonũ. Vel, vt sit ad vnum dicere, q̃ nõ oẽs hos modos geometricos capiunt, ductis pugnatorib. ad cãpos siue eqtib. siue peditib. impare debet dux belli, ꝙ pugnatores ordinẽt se secũdũ formã quadrãgularẽ, &

postea secũdũ triãgularẽ, & deide secũdũ rotũdã: & sic deinceps debet assuefacere bellantes, vt sciant construere aciem secundum quamcunque formam. His visis sciendũ *quadrangularem formam aciei inter cæteras formas esse magis inutilem: ideo secũdum hanc formam nunquam formanda est acies simpliciter, sed in casu. vt si situs talem formam requireret, in huiusmodi casu construẽda est forma prædicta.* Formæ *autem acierum secundũ sevtiles ad bellandum, sunt pyramidalis, rotunda, & forficularis.* Nã *pugnãtes vel solum volũt se defendere & sustinere ictus, vel volunt alios inuadere. Si ergo bellantes non sentiunt se tantæ potentiæ vt alios debellare possint, sed sufficit eis vt se defendant: tunc est construenda acies secundum rotundam formam; & pugnantes debent se magis constringere & constipare, vt acies non possit ab hostibus transcidi.* Circa *aciem autem in summitate, & in exteriori parte constituendi sunt homines grauioris armaturæ & melius armati, qui absq; minori grauamine possint ictus suscipere. Si vero pugnantes credunt se esse tantæ potentiæ vt possint aduersarios inuadere: tunc secundum eorum proportionem hostes vel sunt pauci, vel multi. Si hostes sunt valde pauci, construenda est acies secundum formam forficularem, vt acies sit aperta ad modũ ferri equi & quasi forficis, vt aduersarios quasi in medio capiat & concludat. Si vero hostes sunt multi, construenda est ipsa acies secundum formam quam appellant conum, id est secuudũ figuram pyramidalem & acutam, vt possit hostes scindere & diuidere.* Nam *diuisis hostibus facilius debellantur.*

Acies ergo constructa in forma rotunda, vtilis est ad sustinendum. In forma vero forficulari, est vtilis ad circumdandum & concludendum, cum hostes sunt pauci. Sed in forma acuta & pyramidali, vtilis est ad scindendum & diuidendum, cum hostes sunt plures. Sciendum est ergo, quod numerus acierum constituendus est secundum multitudinem pugnatorum: vt prout quis plures aut pauciores pugnantes viderit se habere, poterit plures aut pauciores acies construere. Sciendum etiam, quòd semper in cornu aciei & in locis vbi maius periculum est, ne acies cõfundatur, apponendi sunt probiores pugnatores, qui possint viriliùs dimicare. Est etiam aduertendum, quòd in qualibet acie præter numerum pugnatorum constituentium aciem, reseruandi sunt aliqui strenui bellatores extra ipsam aciẽ qui possint ad illam partem succurrere vbi viderit magis aciem deficere. Hæc igitur tria obseruanda sunt in constitutione acierum. Primo, vt acies bene ordinetur secundum formam acutam, rotundam, & forficularem: vt requirit bellum committendum. Secundo, vt probiores bellatores in illis partibus aciei apponantur, in quibus magis potest confundi & perforari acies. Tertio, vt extra quamlibet aciem reseruentur aliqui milites strenui & audaces, qui possint succurrere ad partem illam, erga quam viderint aciem titubare & deficere.

X X iiij cap.

CAP. XIII.

Quod deridendi sunt in bello omnes percutientes cæsim, & quod eligibilius est percutere punctim.

OStenso qualiter sunt acies ordinandæ & construẽdæ, reliquum est ostendere, qualiter pugnantes percutere debeant, vtrum eligibilius est percutere cæsim, vel punctim. Possumus autẽ quinq; vijs ostẽdere, q̃ deridendi sunt percutientes cæsim, & eligibilius est percutere pũctim. Prima sumitur ex prohibitione armorum. Secunda ex resistentia ossium. Tertia ex prouidentia vulnerum. Quarta ex fatigatione membrorum. Quinta ex detectione percutientum. Prima via sic patet. Nam quanto ensis aut gladius plus capit de armis, tanto propter armorum resistentiam difficilius itur ad carnem. Inde est quòd bellorum experti dicunt pugnantes semper debere habere loricas amplas ita, vt annuli loricarum se constringant: quia quanto illi annuli magis sunt compacti, tanto oportet plures ex eis frangere vt vulnera noceant. Sic q̃a percutientes cæsim oportet plus de armis incidere, q̃; percutientes punctim: vt ergo vulnus perueniat citius ad carnem, magis est eligibile percutere punctim, q̃ cæsim. Modica autem armorum incisio sufficit ad lædendum carnẽ percutiendo punctim, quæ non sufficeret si percuteretur cæsim. Secunda via ad inuestigandum hoc idem, sumitur ex resistentia ossium. Nam & si quis quasi inermis existeret, in percussione cæsim priusquam perueniretur ad

cor vel ad membra vitalia, oporteret magnam plagam facere & multa ossa incidere: sed percutiẽdo punctim duæ vnciæ sufficiunt ad hoc vt fiat plaga mortalis, & sit lethale vulnus. Considerare quidem debemus, quòd quicquid est hosti nociuum, secundum quod huiusmodi, est nobis proficuum: ideo in exercitu vbi quæritur mors aduersariorũ, percutiendum est punctim, quia sic feriendo citius infligitur plaga mortifera. Tertia via sumitur ex prouidẽtia vulnerũ. Nam quanto hostis magis vulnera prouidet, magis potest se protegere, & citius potest illa vitare: quia iacula præuisa minus lædunt. In percutiẽdo autẽ cæsim, quia oportet fieri magnum brachiorum motum prius quàm infligatur plaga, aduersarius ex longinquo potest prouidere vulnus, ideo magis sibi cauere potest & cooperire se ictibus. Ideo ait Vegetius, quòd punctim percutere aduersarium sauciat ante quàm videat. Vnde hoc genere percutiẽdi potissime vsi sunt Romani. Deridebant enim Romani milites, omnes percutientes cæsim, quia & ipsi semper volebãt percutere punctim. Quarta via sumitur ex fatigatione membrorum. Inter cetera enim in bellis est hoc potissime attendendũ: vt pugnãtes absque nimia fatigatione sui possint nimis aduersarios lædere. Nã si bellãtes nimis se fatigẽt, nõ valẽtes laborẽ illũ tolerare, de facili dimittunt aciẽ, et conuertũtur in fugã. Quare cũ percutiendo cæsim propter magnũ motum brachiorũ insurgat ibi magnus labor, pũctim vero feriẽdo modica fatigatio sufficiat, elegibilius ẽ percutere pũctĩ, quàm cæsĩ. Cæsa.n. percussio quouis ĩpetu veniat raro occidit. Sed pũcta modico ĩpetu ĩflicta, facit lethale vul

nus

nus. Quinta via sumitur ex detectione pcutiētis. Nam bonus bellator, si potest, sic debet aduersarium lædere, vt tamen ipse non lædatur. Omnis ergo ille modus percutiendi est magis eligendus, secundum quem feriens minus discooperitur & detegitur; quia sic feriendo, minor læsio ei potest accidere. Quare cum percutiēdo punctim etiam tecto corpore possit nimis aduersarius lædi, melius est percutere punctim quàm cæsim. Percutiendo enim cæsim oportet eleuare brachium dextrum: quo eleuato dextrum latus nudatur & discooperitur, & datur hosti via, vt possit nos lædere. Nam leuius infertur læsio & nocumētum corpore nudato, q̄ tecto.

CAP. XIV.

Quot, & quæ sunt illa quæ hostes potentiores reddunt, & quot modis & qualiter debemus hostes inuadere,

VT dicebatur superius, quod hosti est proficuum, nobis est nociuum: & è conuerso. quæcunque igitur reddunt hostes fortiores ad resistendum bellantibus, quia illa sunt eis proficua, eorum opposita sunt eis nociua, & reddunt eos debiliores ne possint impugnantibus resistere. Quantum autem ad præsens spectat, possumus septem ea numerare; per quæ hostes sunt fortiores contra impugnātes. Primum est, si sint in acie debite ordinati. Nam cum ipsa virtus vnita, (vt etiam supra tangebatur) fortior sit se ipsa dispersa: si hostes sint bene vniti & debite in acie

ordinati, si inuadantur, difficilius euincuntur. Secundum quod reddit hostes fortiores ad resistendum, est locus. Nã in vno loco hostes facilius se tuentur, quàm in alio. Nam in transitu fluuiorum inter præcipitia montium, & inter difficultates viarum si contingat hostes in tali situ reperi ri, difficilius se defendere poterunt: quia oportet eos spar sim incedere. Quare sicut locus ineptus defensioni, si in eo hostes inueniantur, reddit eos debiliores ad bellandum: sic locus aptus facit eos potentiores ad resistendum. Tertium, est ipsum tempus. Nam tempore in quo ventus est cõtra hostes, & in quo puluis facies eorum percutit, & in quo solares radij opponuntur eorum oculis, difficilius possunt hostes resistere: tempore vero in quo hæc modo opposito se habent, hostes habiliores sunt ad pugnandum. Quartum quod reddit hostes magis animosos & magis promptos ad renitendum, est præuisio. Quia quanto præuisi sunt, & præsciunt pugnatorum aduentum, magis se muniunt, & minus terrentur ex eorum occursu. Quintum autem, est debita & moderata quietatio. Nam quanto hostes sunt lassati laboribus, vigilijs, & incommoditatibus alijs: si tunc inuaduntur, facilius deuincuntur, quàm si debite quieuissent. debita ergo quies hostes potentiores reddit. Sextum quidem, est amor & concordia ipsorum. Nam si hostes diuisi corporaliter facilius deuincuntur, multo magis diuisi animo & voluntate debellantur celerius: quia maior est diuisio animorum quàm corporum. Et è contrario, si hostes non sunt sparsi, sed sunt corporaliter coniuncti, potentiores sunt ad bellandum, et multo magis si se diligunt & sunt

coniuncti animo & voluntate: quia de seipsis magis confi dent, & erunt viriliores & promptiores ad pugnã. Omnis enim amor est quædam vis vnitiua, & plus amor vnit amantium corda, quàm loci vnitas existentium corpora. quare si vnitas loci & congregatio bellantium eos potentiores facit, amor & vnitas cordium eos viriliores reddit. Septimum, quod facit hostes potentiores ad renitendum, est latentia propriarum conditionum existentium circa ipsos. Nam quanto conditiones hostium melius sciuntur, tanto facilior eligitur via, qualiter debeant impugnari: quanto vero eorum negocia sunt magis latentia, magis ignoratur impugnationis modus. Enumeratis itaq; quæ reddunt hostes potentiores ad renitendum; de facili patere potest, quomodo & qualiter bellantes suos hostes inuadere debeant. Nam cum septem modis enumeratis hostes fortiores existant; cum modo opposito se habent, sunt inuadendi & debellandi. Primo igitur dux belli per insidias vel propter aliquem alium modum, debet diligenter aduertere, quando hostes sunt dispersi: & tunc debet eos inuadere, quia non habebunt potentiam resistendi. Secundo debet diligẽter explorare eorum itinera. vt ad transitus fluuiorum, ad præcipitia montium, ad angustias syluarum, ad difficultates paludum & viarum se hostibus opponant: quia sic facilius deuincentur. Tertio debet aspicere ad ipsum tempus: quando sol reuerberat ad oculos hostium, puluis & ventus repercutiunt ad eorum vultus: tunc debet eos inuadere, quia oculis eorum disgregatis à sole, & offensis per ventum & puluerem, non bene videre poterunt, qua-

liter debeant dimicare: propter quod oportebit eos fugam eligere. Quarto dux exercitus sic se temperare debet: vt tali hora faciat suos commilitones cibum capere, et requiescere: & eorum equos pausare, vt possint inuadere hostes ex improuiso; vt eos inuadant quando cibum capiunt, vel quando dormiunt, quando sunt securi existentes inermes, vacantes, discalceati, distractis equis, non suspicantes eorum aduentum. Quinto debet diligenter explorare, quando hostes magnam fecerunt dietam, sunt fatigati, habent laxatos equos: tunc enim, si eos inuadere poterint, de facili terga vertent. Sexto (secundum Vegetium) debet dux belli inter suos hostes & inimicos vel per se vel per alios mittere dissensiones, iurgia, commouere eos ad lites vel ad inimicitiam; vt de se inuicem non confidant. Hoc enim facto, si eos inuadat, non habentes fiduciam de se inuicem, de facili conuertentur in fugam. Sed hæc cautela licet ponat eam Vegetius, non multum est appretianda: quia repugnaret bonis moribus. Septimo debet diligenter explorare conditiones hostium: qualiter se gerant, qualiter se habeant, quis est dux eorum, de quo dux ille magis cõfidit, quos mores habeat. Nam exploratis cõditionibus singulis facilius inuenitur via, qualiter possit hostes inuadere, & debellare.

cap.

CAP. XV.

Quomodo homines bellatores stare debeãt, si velint hostes percutere, & quomodo debeant eos circundare, & quomodo debeant se declinare a pugna, si nõ sit bonum pugnã committere.

Diximus in quodam capitulo præcedenti, percutiendum esse punctim non cæsim: in quo docuimus milites, & etiam pedites. In hoc autem capitulo specialem doctrinam volumus dare peditibus, qualiter debeant stare cum volunt hostes percutere. Percussionis autem hostium duplex est modus. Vnus à remotis, vt cum iaciendo iacula vel missilia aduersarios feriunt. Alius autem cum adeo appropinquant, quòd manu ad manum se percutiunt. Aliter autem debent stare bellatores viri, cum à remotis iacula iaciunt, & aliter cum ex propinquo se feriunt. Nam iaciendo iacula à remotis, debẽt habere ipsos pedes sinistros ante, & dextros retro. Nam cor, quod est in animali principium motus, principalius influit in partem dextrã ita, quod pars dextra in animalibus fortior est in mouendo, & aptior ad motum: & quia mobile semper innititur alicui immobili, vt si mouetur manus, innititur brachio statim, & si mouetur brachium, innititur corpori quiescenti: & si mouetur vnus pes, innititur alij pedi non moto: oportet quod pars dextra innitatur parti sinistræ quiescenti. Cum igitur pes sinister anteponitur, & latus dextrũ

elongatur

elongatur, optime disponitur homo ad iaciendum iacula & missilia: quia tunc quiescit in sinistra, & mouetur in dextra vibrans ipsum iaculum; quo vibrato vehementius mouet aerem, & fortius ferit. Licet enim tam secundum partem dextram q̃ secũdum sinistram possumus quiescere & moueri, dextra tamen est aptior ad mouendum, & sinistra ad quiescendum. Ideo percutientes à remotis debemus quiescere super sinistrum pedem ante missum, & elongare nos cum dextro, vt possimus vehementius impellere, & vibrare iaculum. Sed quando manu ad manum pugnatur gladio: debemus è contrario nos habere, ita q̃ pedem dextrum teneamus ante, & sinistrum post. Nam quia latus dextrum aptius est ad motum, si illud sit hosti propinquius, ratione motus poterit melius ictus effugere: vehementius enim percutitur quod stat, q̃ quod mouetur. Rursus, si dextrum latus sit hosti propinquius, melius poterit ipsum percutere. Debent enim bellatores, cum ad manum pugnant, tenere pedem sinistrum immobiliter: & cũ volunt percutere, cum pede dextro debent se antefacere, et cũ volũt ictus fugere, cũ eodẽ pede debẽt se retrahere. sic itaque tenendo pedem sinistrum immobilem, & cum dextro se mouendo, poterunt fortius hostes percutere, & eorum ictus facilius fugere. Viso quomodo debeant stare bellantes, si debeant hostes percutere: videre restat, quomodo sunt hostes includendi & circumdandi. Sciendum igitur, quod raro aut nũquam sic circumdandi sunt hostes in pugna publica, quòd non pateat aliquis aditus fugiendi: quia desperantes quasi necessitate compulsi efficiuntur au

daces, videntes enim se necessario moriendos, possunt multa mala committere in eos qui contra pugnant. Inde est quod laudatur Scipionis sententia; dicentis, Nunquam sic esse claudendos hostes, quod non pateat eis aditus fugiendi. Nam fugientibus hostibus nullum est periculum, & in fuga periclitantur multi absq; nocumento persequentium: sed cum se vident inclusos, quasi coacti feriũt includentes. Cum ergo supra diximus, formandam aliquando esse aciem sub forma forficulari vt quando hostes pauci, ad hoc quod melius includãtur & circundentur. Non sic intelligendum est, ꝙ ita debeant circumdari, quod nullus pateat aditus abscindenti: nisi forte adeo essent pauci, ꝙ quantumcumq; debellare vellent, nullum possent nocumentum efficere. Ostenso itaque qualiter debeant stare pugnantes, si velint hostes percutere, & qualiter eos circumstare. Restat nunc tertio declarare, qualiter sit declinandum a pugna, si non habeatur consilium, nec videatur bonam pugnam committere, eo quod hostes sint fortiores, & non possumus illis resistere. In quo (quantum ad præsens spectat) debet dux belli duplicem cautelam habere. Prima est, quantum ad exercitum proprium. Nam & si dux consilium habeat non esse pugnandum, debet hoc valde paucis patefacere, & non debet illud toti exercitui pandere; ne timentes, turpiter fugiant, & ab insequentibus hostibus occidantur. Taliter itaque dux se habere debet, quod nõ credat exercitus quòd velit fugere, sed quod velit alibi insidias parare, & contra hostes velit acrius dimicare. Secunda cautela adhibẽda est ex parte exercitus hostiũ.

Nam

Nam sic debet deducere bellum, vt hoc hostes lateat. Ideo multi tẽpore nocturno potius ꝙ diurno hoc agunt: & plures hanc habuere cautelã, quod milites stantes in acie ex opposito hostium, prohibent eos ne pedites videre possint: propter quod pedestris pugna latenter recedit, qua recedente, equites postea melius possunt vitare hostium pcussiones. Est etiam aduertendum quòd quãdo sic declinatur pugna, nunquam acies se debent diuidere: quia si contingeret hostes insequi fugientes à bello, plures occiderent; & maius nocumentũ eis infertur à fugientibus, ꝙ si se verterent & bellarent. Debet etiam dux belli inquirere, vtrũ sit aliquis locus propinquus, ad quem posset confugere exercitus, si fugaretur ab hostibus.

CAP. XVI.

Quot sunt genera bellorum, & quot modis deuincendæ sunt munitiones & vrbanitates, & quo tempore melius est obsidere ciuitates & castra.

V*Identur omnia bella ad quatuor genera reduci. videlicet ad campestre obsessiuum, defensiuum, & nauale. Bellum autem campestre dicitur omnis pugna facta in terra: secundum quam bellantes ad inuicem pugnãt absq; munitione media. quanto tamen huiusmodi pugna magis est à munitionibus separata, tanto est magis campestris, & magis periculosa: Secundum genus pugnæ dicitur obsessiuũ, quãdo bellatores sunt tãtæ potentiæ quòd nõ*

exspectant quòd hostes de munitionibus exeuntes vadant bellare ad campum, sed ipsi munitiones inuadunt & obsident illas. Tale genus pugnæ communi nomine dicitur obsessiuum. Est autem & tertium genus pugnæ, quod defensiuum vocari potest. Nam sicut contingit pugnantes aliquos in tanta multitudine esse, & tantam habere potentiam, vt non expectant hostes exire ad campum, sed ipsas munitiones obsideant & inuadant: sic contingit aliquos esse adeo paucos & tam debiles, vt non putent in cãpo posse resistere impugnantibus. Ideo se in munitionibus tenent clausos, & sufficit eis quòd possint munitiones defendere, si contingat eas ab hostibus impugnari. Tale genus pugnæ quo quis defendit munitiones & castra, dicitur defensiuum. Nam etsi in omni pugna est aliquo modo inuasio, & defensio: attamẽ cum quis obsedit munitiones & castra, magis dicitur alios inuadere quàm se defendere. In pugna ergo obsessiua magis est inuasio, quàm defensio. In bello vero quo quis se tuetur in munitionibus & castris, magis est ibi defensio, ꝙ inuasio, ideo tale genus pugnæ merito dicitur defensiuum. Quartus autem pugnandi modus dicitur naualis: quia sicut contingit esse pugnam in terra, sic contingit eam esse in aquis. Imo horribiliores & periculosiores sunt pugnæ aquaticæ, quàm terrestres. Huiusmodi autem pugna in aquis facta cuiuscunque conditionis aquæ illæ existant, nauales dicuntur. Quare cũ sint quatuor genera pugnarũ, postq; diximus de cãpestri; restat dicere de obsessiua, defẽsiua, et nauali. Contingit enim aliquando reges & principes pugnare

omnibus

omnib.his modis pugnandi. Nã aliquando cõmittũt cãpestre bellũ. Aliquãdo vero obsidẽt munitiones et castra. Cõtingit etiã aliquãdo aliquos inuadere aliquas munitiones eorum, ꝓpter quod eos oportet vti pugna defensiua. Amplius in principatu & regno contingit esse portus & terras maritimas iuxta mare sitas: propter quod ne portus destruantur, & ne fiat ab hostibus ꝑ eos introitus in regnum, & ne terræ marinæ impugnentur, expedit regib. & principibus aliquando ordinare bella naualia. Dicto itaque de bello campestri, dicendum est de alijs generib. bellorum. Verum qa de campestri pugna diffusius diximus, & de cautelis bellorum multa discutimus; cum per iam dicta circa omne bellum possint cautelæ haberi qualiter quis debeat se habere, non oportet circa alia bellorũ genera diutius immorari. Primo tamen dicemus de bello obsessiuo. Viso ergo quot sunt bellorum genera, & dicto quòd post castrum campestre primo dicendnm est de pugna obsessiua: cum per huiusmodi pugnam contingat obtineri & deuinci munitiones & vrbanitates: restat dicere quot modis talia deuinci possunt. Est autem triplex modus obtinendi munitiones & castra. videlicet, per sitim, famem, & pugnam. Contingit enim aliquando obsessos carere aqua: ideo vel oportet eos siti perire, vel munitiões reddere. Quare diligenter excogitare debent obsidentes munitiones aliquas, vtrum per aliqua ingenia vel per aliquam industriam possint ab obsessis accipere aquam. Nã multotiens euenit, aquam à remoto principio deriuari vsq; ad munitiones obsessas: quare si in illo fontali princi

In ca. sequẽti

pio deriuari vsque ad munitiones obsessas: quare si in illo fontali principio destruatur fistula vel meatus, per quam pergit aqua ad obsessos, oportebit ipsos pati aquarum penuriam. Rursus, aliquando munitiones sunt altæ, & aqua non peruenit vsq; ad eas: quare si sit à munitionibus remota, debent obsidentes adhibere omnem diligentiam, q̃uo possint obsessis ꝓhibere aquã. Secũdus modus impugnandi munitiones, est per famem. Nam sine cibo durare non possumus: ideo obsidentes, vt munitiones obtineãt, passus, vias & omnia loca per quæ possent obsessis victualia deferri, diligenter custodire debent, ne eis talia deferantur. In huiusmodi enim obsessionibus multotiens plus affligit fames ꝙ̃ gladius. Inde est quod multotiens obsidentes volentes citius opprimere munitiones, si contingat eos capere aliquos de obsessis, non occidunt illos, sed per mutilationem membrorum eos reddunt inutiles, & postea illos remittunt ad munitiones obsessas, vt ibi vna cum alijs comedentes apud ipsos obsessos maiorem famem & inopiam inducant. Tertius modus obtinendi munitiones est per pugnam: vt cum itur ad muros, & cum per pugnam dimicatur contra obsessos. Sed qualiter & quot modis contingat pugnam committere, in sequenti capitulo ostẽdetur. Ostenso quot sunt genera bellorum, & quot modis deuincendæ sunt munitiones obsessæ: restat ostendere, quo tempore melius est obsidere ciuitates & castra. Sciẽdũ itaq; quòd tempore æstiuo antequam sint recollecta blada, vina, & alia per quæ subueniri potest inopiæ obsessorum, est melius obsessionem facere. Illo enim tempore omni modo deuincendi, melius

deuincuntur

deuincuntur obsessi. Nam si per sitim sunt munitiones obtinendæ, melius est facere obsessionem tempore æstiuo, eo quod tunc magis desiccantur aquæ, nec sic abundant pluuiæ cælestes, vt possit ꝑ cisternas subuenire obsessis. Rursus si ꝑ famē est castrū vel ciuitas obsessa obtinenda, melius est obsessionem facere æstiuo tempore, antequam messes & vina sint recollecta: quia semper tali tempore consueuerunt deficere fructus anni præteriti. Quare si obsessi non possunt gaudere fructibus anni aduenientis, citius ꝑibunt inopia. Amplius si post bellum & pugnam munitiones sunt obtinendæ, melius est hoc agere æstiuo tempore. Nam tempore hyemali abundant pluuiæ, replentur fossæ aquis. quare difficilius impugnantur obsessi. Rursus incommoditates temporum magis molestant obsidentes & existentes in campis, ꝙ obsessos manentes in domibus. Vel igitur obsessiones fiendæ sunt tempore æstiuo, vel si per multa tempora obsessiones durare debent, saltem inchoandæ sunt tempore æstiuo, prius ꝗ̄ blada, vina, & alios fructus terræ recolligere possint obsessi.

CAP. XVII

Quomodo debent munitiones obsideri, & quomodo periculosius impugnari possunt munitiones obsessæ.

SI obsidentes negligentes fuerint, & nō diligenter se muniāt, ab obsessis molestari poterunt. Nam cum contingat obsessiones per multa aliquando durare tempora, non est possibile obsidentes semper esse paratos æquè.

*Ideo nisi sint muniti, contingit quòd existentes in castris (cum fuerint occupati obsidentes somno vel ludo, vel ocio, aut aliqua necessitate dispersi) repente prorumpunt in ipsos, & succendunt tentoria, destruunt obsidentium machinas, & aliquando multi ex obsidẽtibus ꝑdunt. Quare obsidentes vt tuti permaneant, longe à munitione obsessa saltem per ictum teli vel iaculi debent castrametari, & circa se facere fossas; & figere ibi ligna, & construere ꝓpugnacula: vt si oppidani eos repente vellent inuadere, resistentiam inuenirent. Viso quomodo se munire debent obsidentes, ne ab oppidanis molestẽtur: restat ostẽre quot modis impugnare debent obsessos. Est autem vnus modus impugnandi communis & publicus, videlicet, per ballistas, arcus, & ꝑ lapides emissos manibus vel fundis, & etiam per appositiones scalarum. Multũ.n. industres in pugna, si obsessi faciunt se ad muros & ad ꝓpugnacula, statim impugnant eos cum ballistis & arcubus: iaciunt contra ipsos lapides cum manibus vel cum fundis; apponũt scalas ad muros, vt si possint ascẽdere * ad partes illas. Præter tamẽ hos modos impugnationis aptos, est dare triplicem impugnationis modum non omnib. notum. Quorũ vnus est per cuniculos. Alius est per machinas proijcientes lapides magnos & graues. Et tertius per ædificia impulsa vsque ad muros munitionis obsessæ. De omnib. itaq; his impugnationib. dicemus, sed primo de impugnatione ꝑ cuniculos. Primo igitur ꝑ cuniculos, id est ꝑ vias subterraneas deuincũtur munitiones. Debẽt.n. obsidẽtes priuatim in aliquo loco terrã fodere: ãte quẽ locũ, tentoriũ vel*

* *sint pares illis*

aliquod

aliqđ aliud ædificiũ debẽt apponere, ne obsessi videre possint vbi incipiãt fodere: ibi. n. faciẽdo vias subterraneas sicut faciũt fodiẽtes argẽtũ & inueniẽtes venas metallorũ, debẽt p vias illas, faciẽdo eas pfũdiores, q̃ sint fossæ munitionis deuincẽdæ, pgere vsq; ad muros munitionis p dictæ: q si hoc fieri potest, leue est munitionẽ capere. Nã hoc facto primo debẽt muros fodere, & supponere ibi ligna ne statim cadãt. Et cũ oẽs muros vel maximã partẽ murorũ sic suffosserũt & subpunctauerunt, si viderint obsidentes quòd p solum casum murorũ possint munitionẽ obtinere, statim debẽt apponere ignẽ in lignis sustinentib. muros & facere oẽs muros vel facere magnã eorum partẽ cadere, & replere fossas: quo simul (quasi ex inopinato facto) terreantur obsessi, vt facilius deuincatur oppidum. Est etiam attendendum quòd viæ subterraneæ semper sũt muniendæ tabulis & alijs artificijs, ne cadat terra & suffocet fodiẽtes: terra etiã quæ extrahitur de dictis fossis est taliter abscondenda, ne videatur ab obsessis. Et rursus cum ignis apponitur ad ipsa ligna sustinentia murum, apponens huiusmodi ignem & existẽtes cum eo debent ad locum tutum fugere, ne lædantur per murorũ casum. Sic ergo agendum est in impugnatione per cuniculos, cum ad munitionẽ obtinẽdã sufficit sola murorum ruina. Sed cum hoc creditur non sufficere, muris existentibus subfossis et subpunctatis, nondum apponendus est ignis, sed procedendum est ad maiores munitiones & ad maiora mœnia castri vel ciuitatis obsessæ, et per similes vias subterraneas est similiter faciẽdum circa ea, quod factum est circa mu

ros. Rursus procedendnm est diuertendo vias subterraneas, vt per eas possit haberi ingressus ad ciuitatē & castrū: quæ omnia latenter fieri possunt absq; eo quod sentiātur ab obsessis: licet tamē sine difficultate & diuturnitate temporis, possunt hæc omnia fini debito mancipari. His itaq; sic peractis in aliquo nocturno tempore, vel in aliquo alio cōgruo ad pugnandum per appositionem ignis fieri debet, vt simul cadant muri & munitiones suffossæ: & per vias subterraneas fiat ingressus ad castrum vel ad ciuitatem: & per aditum factum ex muris cadentib. reliqui obsidētes ingrediantur castrum vel ciuitatem obsessam: & sic poterunt obtinere illam. CAP. XVIII.

Quæ, & quot sunt genera machinarum eiicientium lapides; per quæ impugnari possunt munitiones obsessæ, & deuinci possunt ciuitates & castra.

Contingit autem pluries, munitiones aliquas obsessas super lapides fortissimos esse constructas, vel esse aquis circumdatas, vel habere profundissimas foueas, vel aliquo alio modo esse munitas. vt per viculos & per subterraneas vias nunquam vel valde de difficili obtineri possint. Euenit etiā pluries vt si munitio obsessa per vias subterraneas capi possit, obsessi tamen prouidentes fossionem impediunt eam, ne per ipsam fraudulenter & per insidias deuincantur. Quod quomodo fieri habeat, ostēdemus in sequentibus capitulis, vbi agetur de defensiua pugna. cum enim tractabimus qualiter obsessi se defendere debeant, declarabitur qualiter obsessi per cuniculos et alia machinamenta

namenta obsidentium debeant prouidere. Quare si modus artis debet imitari naturam quæ semper faciliori via res ad effectum producit: cum per vıculos nõ ita de facili mu nitiones impugnari possunt, sicut per machinas lapidarias vel per ædificia propulsa vsq; ad mœnia castri vel ciuitatis obsessæ, oportet talibus vti argumentis vt habeatur intentum. Videndum est igitur, quot sunt genera machinarum lapidariarum, & quot sunt modi ædificiorum per quæ munitiones impugnantur. Machinæ autem lapidariæ quasi ad quatuor genera reducuntur. Nam in omni tali machina est dare aliquid trahens & eleuans virgã machinæ, ad quam cõiuncta est funda, qua lapides iaciũtur. Huiusmodi autem eleuatio virgæ aliquando fit per cõtra pondus, aliquando autem non sufficit cõtrapondus, sed vlterius cum funibus eleuatur virga machinæ, qua eleuata iaciuntur lapides. Si ergo per solum contrapondus fit huiusmodi proiectio: contrapõdus illud vel est fixũ, vel ẽ mobile, vel est cõpositum ex vtroque. Dicitur autem cõtrapõdus esse fixum, quando in virga infixa ẽ quædam cassa immobiliter adhærẽs virgæ plena lapidibus & arena, vel plena plũbo, vel aliquo alio graui corpore: quod genus machinæ veteres Trabutiũ vocare voluerũt. Inter ceteras autẽ machinas hæc rectius ꝓijcit, eo ꝙ cõtrapõdus sẽ ꝑ vniformiter trahat: ideo sẽꝑ eodẽ modo ĩpellit, cũ hac. n. machina quasi acus peuti posset. Nã cũ aliqđ signũ ꝑcutiendũ est per ipsam, si nimis ꝓijcit ad dextrã vel ad sinistrã vertẽda ẽ ad locũ erga quod iaciẽdus est lapis. Si vero nimis alte ꝓijcit, vel elonganda est machina à signo, vel in

funda

funda eius apponendus est lapis grauior, quem non tãtum eleuare poterit. Si vero nimis ime vel nimis basse, appropinquanda est machina, vel alleuiandus est lapis. Semp̱ .n. põderandi sunt lapides ipsarum machinarũ, si determinate proijciendum sit ad aliquod certũ signum. Aliud genus machinarum habet cõtrapõdus mobiliter adhærẽs circa flagellum vel circa virgam ipsius machinæ, vertens se circa huiusmodi virgã. Et hoc genus machinæ Romani pugnatores appellauerunt Biffam. Differt autẽ hæc à Trabutio. Nam quia contrapondus mobliliter adhæret virgæ machinæ, licet plus trahat ratione motus, non tamẽ sic vniformiter trahit, ideo plus proijcit q̃ biffa, non tamẽ ita recte & vniformiter p̱cutit. Est autem & tertium genus manichæ, quod Tripantum nuncupant, habens vtrũq; cõtrapõdus, vnũ infixũ virgæ, et aliud mobiliter se vertẽs circa ipsam: hoc enim ratione ponderis infixi rectius p̱ijcit, q̃ Biffa: ratione vero ponderis mobiliter se vertentis lõgius emittit lapidem q̃; Trabutium. Quartũ vero genus machinæ est, quod loco cõtraponderis habet funes, qui trahuntur per vires & manus hominum. Huiusmodi .n. machina non proijcit lapides ita magnos, sicut prædicta tria genera machinarum: tamen non oportet tantum tẽpus apponere ad proportionandum huiusmodi machinam, sicut in machinis præfatis, ita quod pluries & citius proijcit hæc machina q̃; prædictæ. Illæ igitur qui obsidet castrum aut ciuitatem aliquam, si vult eã impugnare p̱ machinas lapidarias, diligenter considerare debet, vtrum magis possit munitionem illam impugnare proijciẽdo rectius vel longius

gius

gius, vel medio modo inter vtrunq;. vel etiam magis posset obsessos offendere proijciendo spissius & frequentius. Nã ꝑut viderit expedire õnib. ꝑdictis machinis, vel õnib. ꝑfatis modis proyciendi, vel aliquibus sine aliqua prædictarum machinarum, castrum vel ciuitatem obsessam poterit impugnare. Si enim plena notitia habeatur de machinis, de quibus mentionem fecimus, sufficiẽter scietur, quo modo ꝑ machinas lapidarias poterit quælibet munitio impugnari. Nã omne genus machinæ lapidariæ vel est aliquod prædictorum, vel potest originem sumere ex prædictis. Est etiam aduertendum quòd die & nocte per lapidarias machinas impugnari possunt munitiones obsessæ. Tamẽ, vt videatur qualiter in nocte ꝑcutiũt lapides emissi à machinis, semper cum lapide alligandus est ignis, vel ticio ignitus. Nam per ticionem ignitum lapidi alligatum apparere poterit qualiter machina proijcit, & qualis siue quàm ponderosus lapis est in funda machinæ imponẽdus.

CAP. XIX.

Quomodo ꝑ ędificia lignea impulsa ad muros ciuitatis, & castri, impugnari possint munitiones obsessæ:

TAngebatur autem supra tres modi impugnandi munitiones obsessas. quorum vnus erat per cuniculos, Alius per machinas lapidarias. Tertius vero ꝑ ædificia lignea impulsa ad muros munitionis obsessæ. Dicto ergo de impugnatione facta per cuniculos & per lapidarias machinas; restat dicere de impugnatione quam fieri cõtingit per ædificia impulsa ad muros, vel ad mœnia castri

vel

vel ciuitatis obsessæ. Huiusmodi autem ædificia quasi ad qua uor genera reducuntur. videlicet, ad arietes, vineas, turres, & musculos. Vocatur .n. Aries, testudo quædam lignorum, quæ, ne igne comburatur, crudis corijs cooperia tur. Sub hac enim testudine sic cooperta corijs, & fortiter contexta, ne lapidibus obruatur, intrinsecus ponitur trabs, cuius caput ferro vestitur. ideo appellatur aries, q̃a ratiõe ferri ibi appositi durissimam habet frontem ad percutien dum. Huiusmodi autem trabs funibus vel cathenis ferreis alligatur ad testudinem factam ex lignis, & ad modũ ari etis se subtrahit: & postea fortiter muros munitionis ob= sessæ percutit & disrumpit Cum.n. per huiusmodi trabẽ sic ferratam multis ictib. percussus est murus ita, quod iã lapides existentes in ipso incipiant commoueri: in capite eius infligitur quoddam ferrum retortum ad modum fal cis, per quod lapides commoti & conquassati euelluntur à muro, vt citius perforetur. Valet autem huiusmodi ædi ficium ad impugnãdũ munitionẽ aliquam, dato quod q̃s non possit ꝑtingere vsq; ad muros eius. Nam q̃a huiusmo di trabs habens caput sic ferratum retrahitur & impingi tur, poterit percuti murus ipsius munitionis obsessæ, dato quòd textura illa sub qua sunt homines impingẽtes trabẽ non ꝑtingat vsque ad muros. Est autem huiusmodi textu= ra sub qua sunt homines impingentes arietem siue trabẽ optime munienda, ne viri illi sagittis, vel lapidibus, vel ali quo modo ex aliqua parte possint offendi. Aliud autẽ ædi ficium est ad impugnandum munitiones obsessas, quod vo cant Vineam. Fit autem hoc, cum tabulæ grossæ & for= tes

tes optime conligantur, & duplicantur, siue fit duplex tabulatum, ne lapides emissi possint tale ædificium frãgere. Cooperitur etiam crudis corijs, ne ab igne possit eff.ndi. Consueuit autem tale ædificium fieri in latitudine octo pedum, & in longitudine sexdecim: in altitudine vero tot pedum, quot homines ibi competenter possunt existere. Huiusmodi enim ædificium tantæ quantitatis vel etiam maioris, est optime vndique muniendum, & impellẽdũ vsque ad muros munitionis obsessæ; sub quo homines existentes fodiunt muros illos. Est autem hoc ædificium vtile, cum talis est munitio obsessa, ꝙ vsq; ad muros eius potest tale ædificium impelli. Tertium genus ædificiorum sunt turres vel castra. Nam si nec per arietes, nec per vineas capi possunt munitiones obsessæ, accipienda est mẽsura murorum munitionis illius, & secundum huiusmodi mẽsurã vel etiam secundum altiorem construẽdæ sunt ligneæ turres vel castra, quæ tegenda sunt crudis corijs, ne succendãtur ab igne. Cum his quidem ligneis castris dupliciter impugnantur munitiones obsessæ. Primo iaciendo lapides. Nam si altitudo castrorum excedit altitudinem murorũ & etiam curricularum & propugnaculorũ existentiũ in ipsis: sic se habebũt existẽtes in castris ad existẽtes in munitionib. quodãmõ, sicut existẽtes in munitiõib. ad eosq sũt in basso vel in terra. Rursus in huiusmodi castris ordinãtur põtes cadẽtes, ꝑ quos itur ad muros munitiõis obsessæ. Altitudo aũt murorũ dupliciter potest accipi. Primo per vmbrã. Nã leue filũ, cuius nota sit quãtitas, ligãdũ est ad sagittam, & projciendũ vsq; ad muros munitionis secun-

dum

dum quantitatẽ cuius sciri poterit quãtitas vmbræ:in illa ergo hora,in qua accipitur vmbræ quãtitas,erigẽdũ ẽ ali quod lignum in altum,faciens tantam vmbrã; & secundũ altitudinẽ illius ligni erit altitudo murorũ. Verũ q̃a nõ sẽ per sol splendet & facit vmbrã,sed aliquãdo tegitur nubibus,dabimus alium modum accipiendi altitudinem cuiuslibet ædificij,& quorumcumq; murorum. Accipiatur autem lignũ,vel tabula aliqua ad quantitatem alicuius hominis; & ille homo ad cuius quantitatẽ accepta est tabula illa,iaciat se in terram: & ad pedes eius ponatur p̃dicta tabula,& aspiciat per summitatem illius tabulæ: & si visus eius proceditur magis alte q̃; sit ædificiũ cuius est altitudo sumẽda, trahat se magis prope ædificium illud; si vero visus protendatur magis basse,cum tabula sic existente ad pedes & sic iacens in terra,elonget se ab ædificio p̃dicto,donec per summitatem tabulæ punctaliter videat summitatem eius. Nam,vt ꝓbari potest geometrice,quãta erit distantia à capite hominis sic iacentis vsque ad ædificiũ illud,tanta erit ædificij altitudo. Possent etiam mensuræ taliũ altitudinum accipi per regulas traditas in Astrolabio & Quadrante. Sed de hoc nobis non sit curæ:sufficiat autem de talibus ad præsens tanta dicere,quanta sufficiũt ad ꝓpositum. Quartum genus ædificiorum vocãt Musculos. Sunt .n. musculi quædam ædificia parua, sub quibus teguntur homines trahentes vel impellentes castra vsq; ad mœnia munitionis obsessæ. Potest autem per huiusmodi musculos quasi continuari castra vsq; ad munitionem obsessam:quod cum factum est,tripliciter impugnãda ẽ munitio

nitio. Nam in castro sic ædificato ad munitionem impugnandam, est tria considerare, videlicet partē superiorem excedentē muros; & curriculas munitionis capiendæ partem quasi mediam, ad quam applicātur pontes cadēdi super illos muros: & partem infimam, ad quam applicātur musculi, à quibus sunt homines trahentes vel impellentes castrum Cum ergo castrum illud appropinquauit quantū debuit ad muros munitionis obsessæ, illi qui sunt in parte supiori debent proijcere lapides, & fugare eos qui sunt in muris. Qui vero sunt in parte intermedia, debent pontes dimittere, & inuadere muros. Sed q sunt in parte infima & sub musculis, si possunt debent ad muros attendere & eos suffodere, vt etiam & sic obsidentes intrare possint obsessā munitionē. Sūt etiā, ballistæ arcus, machinæ lapidariæ, & oīa talia cōgregāda: vt quādo hæc fiēda sunt tunc munitionē pcutiāt. Quanto .n. plurib. modis simul munitio impugnatur, tāto plus terrentur obsessi, et citius capitur.

CAP. XX

Qualiter ædificanda sunt castra aut ciuitates, ne per pugnam ab obsidētibus facilius deuincantur.

Postquam diximus de bello campestri, & determinauimus de bello obsessiuo, docentes ipsos obsidentes munitiones & castra qualiter debeant ea obsidere & debellare. In parte ista determinare volumus de bello defensiuo: vt postq̄ docuimus obsidentes qualiter debeant inuadere obsessos, volumus docere ipsos obsessos qualiter se debeant defendere ab obsidentib. Primū autē qood maxime facit

cit ne obsessa ciuitas deuincatur ab obsidentibus, & maxime facit vt obsessi faciliter possint defendere munitionem aliquam, est scire, qualiter ædificanda sunt castra, & ciuitates, & munitiones ceteræ, ne faciliter impugnentur. Sunt autem quinque in huiusmodi ædificatione consideranda: per quæ munitiones fortiores existunt, & difficiliores ad capiendum. Primo quidem fortificantur munitiones, & sunt difficiliores ad bellandum ex natura loci. Secũdo ex angularitate murorum. Tertio ex terratis. Quarto ex propugnaculis. Quinto ex fossatis. Ex natura qđẽ loci, vrbs & munitiones fortiores existũt, si editæ sint in præruptis rupibus, vel in locis eminentibus & inaccessibilibus: aut si mare sit circa eas, vel paludes, aut flumina circumdant ipsas. A principio igitur quando ædificandæ sunt munitiones, defendẽdæ ab exteriori pugna, et ab obsidentibus, consideranda est natura loci, vt in tali loco ædificentur, quod ex ipso situ fortiores existant. Vel si non vacat munitiones de nouo ædificare, et aliqui timentes iram dominorum, aut domini metuentes furorem populi, volũt se tueri in munitione aliqua: si adsit facultas quærenda est munitio talis, quæ ex ipsa natura loci fortior existat, & difficilior ad impugnandum. Secundò vrbes & munitiones sunt difficiliores ad impugnandum ex angularitate murorum. Nam si munitio muros habeat angulares, si contingat obsidentes ad muros accedere vt munitionem deuincant, obsessi facilius se tuentur ab illis, & leuius offendunt obsidentes. Nam propter angularitatẽ murorum non solum ex parte anteriori, sed etiam à tergo,

&

& quasi ex parte posteriori ꝑcurrũt ĩpugnãtes munitio nẽ illã. Fiẽdi itaq; sũt muri ãgulares, vt munitio faciliter defẽdi possit. Tertiũ, quod reddit munitionẽ difficiliorẽ ad capiẽdũ, dicũtur eẽ terrata, vel muri ex terra facti. Nam in munitiõe fiẽda nõ solũ est quærẽda bonitas situs et an gularitas murorũ, sed circa munitionẽ illã ædificãdi sũt duo muri aliqualiter distãtes: & intra spatiũ, quod inter illos duos muros includitur, ponenda est terra, quæ fodienda est de fossis, quæ fiendæ sunt circa munitionem illã, vel est aliunde terra apportanda & ponenda in illo spatio intermedio. Est etiam huiusmodi terra inter tale spatium posita ita densanda, quod ad inuicem conglutinetur. & efficiatur quasi murus. Contingit etiam turres ex terra facere, si bene condensetur: propter quod nõ est inconueniens cõstruere huiusmodi muros ex terra depssata. valet quidem constitutio talium murorum ad defendendam munitionem, ne deuincatur per machinas lapidarias. Nã dato quod ꝑ huiusmodi machinas totus murus exterior rueret, murus constitutus ex terra quasi absq; læsione susciperet ictus machinarum: quia cũ lapis eiectus à machina ꝑueniret ad huiusmodi murũ, ꝓpter mollitiẽ eius cederet terra, et recipet lapidẽ illũ quasi ac si eẽt sic fabricatus. Expꝰtũ ẽ.n. muros ex terra dẽsata cõstitutos minus lædi à machinis lapidarijs, q̃ muri alij. debet qdẽ talis murus ex terra fcũs eẽ grossus, qa tũc quasi absq; læsiõe suscipiet lapides emissos à machinis. Quartũ aũt qđ facit munitiones fortiores sũt turres et ꝓpugnacula. Nã in ipsis muris cõstruẽdæ sunt turres & ꝓpugnacula, vt munitio leuius

defendi possit. Maxime autem ante portam quālibet ipsi= us munitionis, de qua timetur, ne ad eam accedant obsidē tes, fiendæ sunt turres & ꝓpugnacula: & ante huiusmo di portam ponenda est cataracta pendens annulis ferreis vndiq; etiam ferrata, probibens ingressum hostium & in cendium ignis. Nam si obsidentes vellent portas munitiōis succendere, cataracta quæ est ante portam ꝓhibebit eos. Rursus supra cataractam debet esse musus perforatus re= cipiens ipsam, per quem locū poterunt proijci lapides, emit ti poterit aqua ad extinguēdū ignē, si cōtingeret ipsum ab obsidentibus esse appositum. Quintum quod facit muniti= ones magis inaccessibiles & fortiores: est latitudo & pro= funditas fossarum: quæ (si adsit facultas) replēdæ sunt aqs His ergo modis sunt munitiones difficiliores ad capiēdū. Ideo videndum est à principio ab his qui volūt munitiōes defendere ab obsidētibus eas, vt in munitionib. illis omnia hæc vel plura ex istis concurrant ad hoc, quod facilius defendantur.

CAP. XXI.

Quomodo muniēdæ sunt ciuitates & castra & vniuersaliter omnes munitiones, vt ab obsidentibus difficilius capiantur.

NOn sufficit scire, quomodo ædificandæ sunt muniti ones, & quales muros debent habere, & qūo debēt esse sitæ, nisi sciatur quomodo sunt muniendæ, vt nō de facili vinci possint. Dicebatur enim supra, triplicem esse modum deuincēdi munitiones: videlicet per famem, sitim, & pugnam. Sic ergo muniendæ sunt munitiones obsessæ.

ne aliquo horum modorum possint deuinci. Ne enim fame deuincantur, tria sunt attendenda, videlicet vt frumenta, auena, ordeũ, & cibaria singula, & vniuersa pabula, quæ possunt deseruire ad victum, deportanda sint ad munitionem obsessam, prius ꝙ obsideatur ab extraneis: & si timetur de obsessione ante recollectionem frugum, ex alijs locis propinqs sunt talia acquirẽda, ne munitio obsessa ob carentiã victus possit pati defectũ. Quicqd aũt non potest ad munitionem deferri (vel si deferretur nõ multum esset vtile castro vel ciuitati obsessæ) totum est igni cõburẽdũ; ne obsidentes superuenientes inde capiant emolumentum, & ex bonis proprijs munitionis obsessæ impugnent ipsã. Si autem timeatur de diuturnitate temporis vt ꝙ ꝑ multa tẽpora debeat obsessio perdurare, maxime muniẽda est ciuitas vel castrum obsessum milio: nã milium inter cetera minus putrefit, & plus durare perhibetur. Copia etiam carnium salitarum non est prætermittenda. Salis etiam multitudo multum est expediens munitioni obsessæ, eo ꝙ ad multa sit vtilis. Secundo in muniendo castrum vel ciuitatem aliquam obsidendam, quantum ad victum nõ solum attendendũ ẽ vt magna copia victualiũ deferatur ad munitionem obsessam, sed etiam vt victualia delata ꝑ tẽpatos erogatores ꝑ familias dispẽsentur. Vnde (si fieri posset) si ciuitas obsessa esset magna, & non posset aliunde recuperare victum, in qualibet contrata ciuitatis victualia reduci debent ad horrea publica, & parce & tẽpate ꝑ viros prouidos dispensare. ꝙ si munitio obsessa modici esset ambitus, hoc efficere non est difficile. quasi .n. nihil prodest

multa præparatio victualiũ, nisi parce & cum temperamento dispensetur. Tertio est in talibus attendendum, vt personæ debiles & inutiles, non valentes proficere ad defensionem munitionis obsessæ, si cõmode fieri potest, sunt ad partes alias transmittendæ: tales enim consumunt & comedunt quæ deberent bellatoribus erogari. Rursus si timeatur de inopia victualium, bestiæ quæ sunt in munitione obsessa, à quibus obsessi possunt commode abstinere, sunt occidendæ, & comedendæ, vel saliendæ, si esui aptæ sunt: imo in tali casu comedenda sunt multa quæ ad esũ vetat communis vsus. Viso quomodo munitio obsessa vitat, ne capiatur fame: de leui patere potest qualiter se debeãt habere obsessi ne deuincantur per sitim. Nam anteq̃ aliq. eos obsideant, prouidere debent quòd ad talem munitionẽ pergant, in qua sit aquarum copia: quod si vero ibi non sint fontes, fodiendi sunt putei: quod si etiam locus sit siccus, vt ibi nec putei fieri possint: fiendæ sunt cisternæ, vt cælestium aquarum superabundantia suppleat aliarum aquarum defectum. quod si munitio obsessa sit circa mare & non possit habere aquam nisi salitam, eo quod dulcem aquam habeat distantem, ad quam capiendam prohibent obsidentes: tunc mediante cæra poterit dulcificari.
1.c.3. Nam secundum philosophum in Meteoris, quicquid ex aqua salita per poros ceræ pertransit, totum in dulce conuertitur. Deferendum est etiam ad munitionem obsidendam in magna copia acetum & vinum, ne ex potu solius aquæ bellatores adeo debilitentur, q̃ non possint viriliter resistere obsidentibus. Ostenso quomodo sunt remedia ad

bibenda

hibenda contra famem & sitim per quæ obsessa munitio deuinci consueuit: restat videre, quæ sunt remedia adhibenda, ne per pugnam obsessa munitio deuincatur. Debent ergo ad ciuitatem vel ad castrum obsessum deportari in magna copia sulphur, pix, oleum ad comburendum machinas hostium. Ferra autem & ligna sunt ad munitionem obsessam in debita abundãtia deportanda, vt per ligna hastæ sagittarum & telorum, & etiam ædificia necessaria munitioni fieri possint. Per ferra vero etiam reparari possint arma, & fieri tela & sagittæ, & alia per quæ impugnari valeant obsidentes. Est etiam multitudo ferri perutilis ipsis obsessis ad destruendum ædificia & machinas ipsorum obsidentium, vt in sequenti capitulo apparebit. Saxa etiam torrentium in magna copia sunt ad munitionem deportanda: q̃a talia sunt solidiora & aptiora ad iaciendum. Ex eis ergo replendi sunt muri & turres munitionis obsessæ. Calcem etiam puluerizatam deferendũ est ad ipsam munitionem in magna abundantia; & ex ea replẽda sunt multa vasa; vt cũ obsidentes appropinquant muris munitionis, iacienda sunt vasa illa, quibus fractis puluis illius subintrat obsidentiũ oculos, & adeo offẽdit eos vt quasi cæci & nõ vidẽtes pcuti possint. Neruorũ etiã copia & funiũ vtilis est munitiõi obsessæ, ꝓpter ballistas, & arcus, & alia ꝑparãda, q̃ si nerui deficiant, loco eorũ adhiberi poterũt crines eqꝫ, vel capilli mulierũ. Recitat. n. Vegetius, q̃ cũ Romanis neruorũ copia defecisset, et nõ possẽt eorũ machinas reparare ad resistẽdũ bellatorib.ꝰ mulieres Romanæ abscissis crinib. eos suis maritis

tradiderunt: per quos machinis reparatis aduersariorum impetum repulerunt. Maluerũt enim (vt ait Vegetius) illæ pudicissimæ fœminæ cũ maritis conuiuere deformato capite, q̃ seruire hostib. integris crinibus. Sunt etiam ad munitiones deportanda cornua bestiarũ ad reformãdũ ballistas, & arcus: & coria cruda ad tegendum machinas & alia ædificia, ne ab aduersarijs p̱ incendia comburantur. His etiã cautelis, et p̱ ea quæ dicta sunt resistere poterũt obsessi, ne eorũ munitiões p̱ pugnã ab obsidẽtib. deuicãtur.

CAP. XXII.

Quomodo resistendũ est munitioni factæ p̱ cuniculos, & qualiter machinis lapidariis et aliis ædificiis obsessi debeãt obuiare.

ENumerabãtur supra tres speciales modi impugnãdi munitiones obsessas. quorũ vnus erat p̱ cuniculos & vias subterraneas. Alius per machinas lapidarias. Et tertius per ædificia impulsa vsq; ad mœnia castri vel ciuitatis obsessæ. Quare si docuimus per præfatos modos inuadere obsidentes obsessos: reliquũ est vt declaremus, qũo obsessi à prædictis impugnationib. cõtra obsidentes se defendere valeant. Primo ergo dicemus de remedijs cõtra impugnationem p̱ cuniculos. Possumus autẽ circa hæc, duo remedia assignare. Vnum est per p̱funditatem fossarum repletarum aq̃s. Nam si circa munitionem obsessam sint profundæ foueæ aquis repletæ, impediuntur obsidentes, ne obsessos impugnare possint per cuniculos, & vias subterraneas. Dato tamen quod fossæ aquis r epleri non possint, si sint valde profundæ, perample, sufficiẽter impediũt sub

ter

terraneas vias: quia hoc genere impugnationis impugnari non possunt munitiones obsessæ, nisi dictæ viæ subterraneæ ꝓfundiores sint fossis. Munitio ergo defendēda vel est supra petram firmam: & tunc propter duritiē lapidū nō est facile per cuniculos debellare eam. vel est supra petrā de facili labilem, aut supra terram quæ de facili fodi pōt: & tūc ꝑ ꝓfundas foueas est fortificāda munitio, ne ꝑ cuniculos deuincatur. Secundū remediū cōtra cuniculos & vias subterraneas est, facere in munitione obsessa viā aliā correspondentē viæ subterraneæ factæ ab obsidentib. Si enim obsessa munitio foueas non habet profundas, nec habet eas repletas aquis, ꝓpter quod timetur de impugnatione ꝑ cuniculos; diligenter considerare debent obsessi, vtrū ab aliqua parte videant terram deferri, & vtrū per aliqua signa cognoscere possint obsidētes inchoare cuniculos: quod cum perceperint, statim debent viā aliam subterraneā facere correspondentem illis cuniculis, ita tamē quod via illa pendeat contra obsidentes: & tunc ꝑ viam illam sic perforatam (cuius partē fecerunt obsidētes, & partem obsessi) debet esse bellum continuū, ne obsidentes per viā illā munitionē ingrediantur. Debent etiā obsessi iuxta inchoationem viæ subterraneæ habere magnas tinnas plenas aq̄s vel etiam vrinis: & cū bellant contra obsidentes, debent se fingere fugere, & exire foueā illam. quo facto totam aquā aut vrinā cōgregatā effundere debent supra obsidētes existentes in cuniculis. Temporibus enim nostris multi obsidentium sic periclitati sunt: quare si hoc aliquando factū fuit, non debemus reputare impossibile ne iterum fieri pos-

sit. Viso quomodo resistendum sit debellationi factæ per cuniculos: restat videre quomodo obsessi debeant obuiare impugnationi factæ per lapidarias machinas. Contra has autẽ quadrupliciter subuenitur. Primo, quia aliquando subito ex munitiõe obsessa exiuit magna multitudo armatorum, & inuadunt machinam; & prius q̃ exercitus possit succurrere ad defendendũ eã, succendũt ipsam. Sed si munitionẽ ipsam obsessi exire nõ audeãt: tunc clam de nocte aliqui ligati funibus p̃ muros emittuntur, qui abscõse ignem portãtes absq; eo q̃ alij percipiant, machinã incendũt: quo pacto trahuntur supius per funes ad munitionẽ illã. Est etiam & tertius modus destruendi machinas faciendo sagittas quas appellant telos. Est autẽ sagitta illa in medio quasi quædam cauea, in qua ponitur ignis fortis factus ex oleo, sulphure, & pice, & resina: quem ignẽ cũ stupa conuolutum bellatores antiqui Incendiarium vocauerunt. Huiusmodi autẽ sagitta per ballistã fortẽ emissa vsq; ad machinam, multotiens succendit ipsam. Quarto etiam modo resistitur machinis lapidarijs, faciendo alias machinas interius, percutiendo eas, & destruendo ipsas. Inter cætera autem summum remediũ est, postquam constituta est machina, interius facere ei fundam ex cathenulis ferreis, vel testam ex ferro; & iuxta machinam illam construere fabricã in qua aliquod magnũ ferrum bene ignatur, qđ bene ignitum apponatur sup fundã ex ferro textã & proijciatur ad machinam aliam; vel ad quodcũq; ædificium lignorum. Contra hoc enim coria cruda nõ valẽt, ligna non habent resistentiam: omne enim ædificium ligneum

gneum hoc modo cõburi potest. Sunt autẽ & multæ aliæ particulares cautelæ, valentes ad defensionem contra lapidarias machinas: sed quia talia complete sub narratione non cadunt, prudentis iudicio relinquãtur. Ostenso quõ resistendum sit cuniculis & lapidarijs machinis: reliquũ est declarare, quomodo obuiari debeat ædificijs alijs impulsis ad mœnia munitionis obsessæ. Ad hoc autẽ valerẽt quæcũq; diximus cõtra resistẽtiã machinarũ. Nã sicut destrui possunt lapidariæ machinæ p impulsũ in sultũ obsessorum, & per homines de nocte latenter emissos, & p sagittam deferentem ignem fortem, & p machinas alias emittentes lapides, vel per fundas ex ferro textas iacientes ignita ferra: sic omnibus his modis possunt huiusmodi ædificia lignea impugnari. Immo expertum est cõtra singula huiusmodi ædificia maxime valere, si per alias machinas vel aliquo alio modo ferra ignita iaciãtur in ipsa. Possumus tamen specialia remedia contra huiusmodi ædificia assignare, vt cõtra Arietem constituatur Lupus. Dicebatur enim, trabem ferratam percutientem muros munitionis obsessæ propter duritiem capitis vocari arietem. Contra hoc autem constituitur quoddam ferrum curuum dentatum dentibus fortissimis & acutis, & ligatum funibus, cum quo capitur caput arietis vel caput illius trabis ferratæ: quo capto vel omnino Aries ad superiora trãhitur, vel ita suspenditur, vt muris nocere non possit. Vnde & bellatores antiqui huiusmodi ferrum vocauerunt Lupum, eo quod acutis dentibus arietem caperet. Cõtra castra vero multũ valent ferra ignita: adhibetur tamẽ

speciale

speciale remediũ contra ipsa, quia fiunt cuniculi, & viæ subterraneæ, et clam suffoditur terra vnde debet transire castrum: qua suffossa, & castro demerso in ipsam ꝓpter magnitudinem ponderis, oportet castrum iterum construi, eo quod nõ possit ex fouea in integrũ remoueri. Contra vineas vero & musculos etiam multũ valẽt ignita ferra. Quod si tamen contingeret per huiusmodi ædificia perforari muros munitionis obsessæ: cum de hoc dubitatur, ante ꝙ̃ hoc fiat, iuxta illos muros erigantur ædificia lignea, vel (si sit possibile) ædificentur muri lapidei: vt si cõtinget obsidentes intrare munitionem, retineantur clausi inter muros illos; & nõ valẽtes se defendere propter murorũ inclusionem, lapidib. obruantur. Est tamen diligẽter aduertẽdum, ꝙ aliquando obsidentes fingunt se fugere, & sic ꝑ insidias & versutias inuadunt munitionẽ obsessã. Ideo non statim post recessum hostium sunt munitiones dimittẽdæ, & est custodia negligenda. Immo inuestigandæ sunt conditiones hostium: vt quod palam habere non potuerũt, per insidias & astutias obtinere non possint.

CAP. XXIII.

Qualiter construẽda est nauis, et qualiter cõmittendum nauale bellũ, et ad quę bella singula ordinantur.

IN hoc vltimo capitulo tractare volumus aliqua de nauali bello: nõ tñ oportet circa hoc tantũ insistere, quia multa quæ dicta sunt in alijs generibus bellorũ, applicari poterunt ad naualem pugnam. Circa hoc autem pugnandi genus, primo videndum est, qualiter fabricanda sit na

uis

uis:nã nauis male fabricata,ex modica impugnatione hoſtium de facili perit. Sciendum ergo, quod ſecundum Vegetium,ligna ex quib.conſtruenda eſt nauis, non ſunt de quolibet tempore incidenda. Nam tẽpore Martij & Aprilis,in quo humor incipit in arborib.abundare, non eſt bonum incidere arbores, ex quib. fabricanda eſt nauis. Sed tempore Iulij & Auguſti vel aliquo alio tempore, in quo humor arborum deſiccatur, ad huiuſmodi fabricam incidendẽda ſunt ligna.Rurſus,nõ ſtatim inciſis lignis eſt ex eis fabricanda nauis: ſed primo arbores ſunt diuidẽdæ p tabulas; & per aliquod tẽpus dimittendæ, vt deſiccari poſſint.Nam ſi ex lignis viridib. conſtruatur nauis,quando naturalis eorũ humor expirauerit, contrahuntur ligna & faciunt in nauib. rimas,qb. in nauibus nihil pıculoſius eſſe poteſt. Durum eſt enim intẽdere ſimul bellis naualib.& exponere ſe piculis, ne puppis p rimas naufragium patiatur. Viſo qualiter incidẽda ſunt ligna,& quo modo reſeruanda, vt ex eis nauis debite valeat fabricari: reſtat videre; quomodo in naui bene fabricata cõmittẽda ſunt bella.Habet autẽ nauale bellum quãtũ ad aliqua ſimilem modũ bellandi cũ ipſa pugna terreſtri. Nam ſicut terreſtri pugna oportet pugnãtes bene armatos eſſe.& bene ſe ſcire à perſecutionib. protegere,& hoſtib.vulnera infligere:ſic & hæc requiruntur in bello nauali. Immo in huiuſmodi pugna oportet homines melius eſſe armatos,q̃ in terreſtri:quia cum pugnatores marini qu aſi fixi ſtent in naui & quaſi modicum ſe moueãt,melius ſuſtinere poſſunt armorũ pondera:quare eorum armatura grauior eſ-

se debet. Possumus tamen, quantũ ad præsens, decem enumerare, per quæ marini pugnatores hostes impugnare debent. Primum est ignis, quem Incendiarium vocant. Expedit enim eis habere multa vasa plena pice, sulphure, rasina, oleo; quæ omnia sunt cum stupa conuoluenda. Hæc. n. vasa sic repleta sunt succendenda, & proijcienda ad nauem hostium. Ex qua proiectione vas frangitur, & illud incendiarium comburitur, & succēdit nauem. Sunt enim multa talia in naui proijcienda, vt ex multis partibus possit nauis succendi; & cũ proijciuntur talia, tunc est cõtra nautas cõmittendũ durũ bellũ, ne possint currere ad extinguendũ ignẽ. Secundo ad cõmittendum marinum bellum multum valent insidiæ. Nam sicut in terra ponuntur insidiæ militum, qui ex improuiso inuadentes hostes, eos terrent, & de facili vincunt: sic in mari post aliquas insulas fiunt insidiæ, vt marini pugnatores ex improuiso irruentes in hostes, eos facilius vincant. Tertio est circa marinum bellum attendēdum, vt semper pugnantes nauem suã faciant circa profundum aquarũ, & nauem hostium impingant ad littus: quia pugnandi impetũ perdunt, qui detrahuntur ad terram. Quarto ad arborem nauis suspendẽdum est lignum quoddam longũ ex vtraq; parte ferratũ, quod ad percutiendum tam nauẽ quàm nautas se habeat quasi aries, cum quo teruntur muri ciuitatis obsessæ. Debet autem sic ordinari lignum illud, vt ligamentum retinens ipsum possit deprimi & eleuari. quia hoc facto maior habetur commoditas, vt cum ipso percuti possit tam nauis quàm etiam existentes in ipsa. Quinto in bello nauali

habenda

habēda est copia ampliarum sagittarum, cum quibus scindenda sunt vela hostium. Nam velis eorum perforatis, & non valentibus retinere ventum; non tantum possunt ipsi hostes impetum habere pugnandi, nec etiam possunt sic faciliter recedere, si volunt declinare à bello. Sexto consueuerunt nautæ habere ferrum quoddā curuatum ad modū falcis bene incidens, quod applicatum ad funes retinentes vela, statim incidit ipsa. Velis autem sic incisis & cadentibus ab arbore, subtrahitur ab hostibus ne sic pugnare possint: quia per talem incisionem velorum redditur nauis pigrior, & quodammodo inutilior ad pugnandum. Septimo cōsueuerunt etiam nautæ habere vncos ferreos fortes, vt cum vident se esse plures hostibus, cum illis vncis capiunt eorum naues, vt non permittant eos discedere. Octauo in nauali bello est hæc cautela attendenda: vt de calce alba puluerizata habeant multa vasa plena, quæ ex alto sunt proijcienda in naues hostium, quibus ex impetu proiectis & fractis eleuatur puluis (vt supra diximus in bello terrestri) & subintrat hostium oculos, & adeo offendit eos vt quasi cæci videre non possint: quod in bello nauali est valde periculosum, quia ex omni parte bellantes in tali bello vident sibi imminere mortem. quare si oculi bellantium in tali pugna ex puluere calcis sic offenduntur, vt videre non possint; de facili vel perimuntur ab hostibus, vel submerguntur in aquis. Nona cautela est habere multa vasa plena ex molli sapone, quæ cum impetu proijcienda sunt ad naues hostium; & hoc super loca illa, in quibus contingit hostes

existere

existere ad defendendum naues. Nam vasis illis confractis in huiusmodi locis, loca illa per saponem liquidũ redduntur adeo lubrica, ꝙ hostes ibi ponentes pedes statim labuntur in aquis. Est etiam & decima cautela quasi pernitiosior omnibus alijs. Nam reperiuntur aliqui marinarij, qui diu sub aquis durare possunt: nautæ igitur debent se serio ordinare contra nauem hostium, & clam post tergum debent aliquem emittere diu valentem durare sub aquis; qui accepto penetrali sub aquis debet accedere ad hostilem nauem, & eam in profundo ꝑforare, faciẽdo ibi plura foramina, quæ foramina ab hostibus reperiri non poterunt, cum ꝑ ipsa cœperit abundare aqua, qua abundãte & hostes & nauem periclitabit. Sunt autem in bello nauali alia obseruanda, vt sit ibi copia lapidum, & etiã ferrorum acutorum, quæ quasi lapides iaciuntur, cum qb. hostes nimium offenduntur. Sed cætera talia quia nimis particularia sunt, sub narratione non cadunt. Sufficiãt ergo cautelæ, quas tradidimus erga nauale bellum. Ostenso qualiter incidenda sunt ligna ex quibus construenda est nauis, & quomodo bellandum est in nauali bello. Reliquum est, vt declaremus, ad quid bella omnia ordinãtur. Sciendum ergo quod secundum philosophũ non bellamus vt bellemus, sed vt pacem habeamus. Potest ergo bellum ex nequitia hominum, & ex cupiditate eorum ordinari ad lucrum, vel ad aliquam aliam satisfactionem iræ vel concupiscentiæ. Bella tamen si iuste gerantur & debite fiant, ordinanda sunt ad pacem, & ad quietem hominum, & ad commune bonum. Nam sic se debent habere bella

in

in societate hominũ, sicut se habent potiones & phlebotomiæ in corpore humano. Nam sicut in humano corpore sunt plures humores, sic in conuersatione & societate hominũ est dare plures personas & plures homines. Et sicut quamdiu humores sunt æquati in corpore, & non est ibi humorum excessus, non indigemus potione nec phlebotomia; sic q̃diu homines debite se habent, & vnus nõ iniuriatur alteri; nõ sunt cõmittẽda bella. Quare sicut p phlebotomiã & potionem superfluitas humorũ est eijcienda p quã turbatur sanitas corporis: sic p bella sunt hostes cõculcandi & occidẽdi, p quos impeditur cõe bonũ, & pax ciuium, & eorum qui sunt in regno. Supposito ergo reges & principes habere iustum bellũ, & hostes eorũ iniuste perturbare pacẽ & cõe bonũ: nõ est inconueniens docere eos oĩa genera bellãdi, & oẽm modũ per quẽ possint suos hostes vincere, quod totũ ordinare debẽt ad cõe bonũ, et pacẽ ciuiũ. Nã si intẽdãt cõe bonũ, et pacẽ ciuiũ, merebũtur pacẽ illã æternã, in qua ẽ supma reqes: quã Deus ipse suis pmisit fidelib. q ẽ benedictus in secula seculorũ. Amen.

AVSPICIIS AC IVSSV REVERENDISS. P
F. Christophori Patauini totius ordinis
F. eremitarũ S. Augustini Prioris generalis
F. IOSEPHVS PAMPHILVS VERONENSIS
opus restituens, formis AntonI
Bladi Pontif. max. excusoris
At impensa F. IO. ANTONI P. Patauini
Summa diligentia edi curauit